

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

24.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

29 MAYIS – 2 HAZİRAN 2006
ÇANAKKALE

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3080-1
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No: 120-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Fahriye BAYRAM

Birnur KORAL

Kapak ve Uygulama

Suna HÖKENEK

ISBN: 978-975-17-3246-0 (1. CİLT)

978-975-17-3245-3 (TAKIM)

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Michael HOFF*

(Rough Cilicia Archaeological Project: 2005 Season)

Not : Bildiriler, sahiplerinden geldiği Şekliyle ve geliş sırasına gùre yayımlanmıŐtır.
Kitapta yayımlanan yazıların tùm sorumluluğu yazarlarına aittir.

KùLTÜR ve TURİZM BAKANLIğI
DÖSiMM BASIMEVi
ANKARA-2007

İÇİNDEKİLER

Hatice ÖZYURT ÖZCAN Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Sikkeleri.....	1
Serra DURUGÖNÜL, Murat DURUKAN 2005 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması	17
Ali BORAN, Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Mehmet MUTLU, Zekai ERDAL, İrfan YILDIZ Siirt-Batman İlleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2005 Yılı Yüzev Araştırması	23
Winfried HELD, Gonca CANKARDAŞ ŞENOL, Ahmet Kaan ŞENOL 2005 Yılı Bybassos Araştırması	37
Thomas CORSTEN Kibyra 2005	51
Halil Hamdi EKİZ Ahlatlıbel İdolları	61
Eugenio RUSSO The Architectural and Decorative Late Antique and Byzantine Sculptures of the "Agoradepo" at Ephesus: Prolegomena to a Catalogue.....	73
Nevzat ÇEVİK, Süleyman BULUT, İsa KIZGÜT, Engin AKYÜREK Bey Dağları Yüzev Araştırmaları 2005	85
İsa KIZGUT, Max KUNZE, Nevzat ÇEVİK, Süleyman BULUT İn Önü Yüzev Araştırmaları 2005	99
A. Osman UYZAL, Ayşe ÇAYLAK TÜRKER Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzev Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları	107
Ayşe AYDIN Kahramanmaraş, Malatya ve Taşucu Amfora Müzesi'ndeki Rölikerler.....	127
Aynur ÖZFIRAT Van, Ağrı ve İğdir İlleri Yüzev Araştırması, 2005.....	143

Alpaslan CEYLAN 2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları	163
Engin BEKSAÇ Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya/Kaya Oyma ve Megalit/ Anıtlar ve Kült Alanları Projesi: Edirne ve Kırklareli İlleri 2005 Yüzey Araştırması	183
Fokke GERRITSEN Regional Survey in the Amuq Valley, Hatay the 2005 Season	201
Oktay BELLİ 2005 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması	209
Michael HOFF, Rhys TOWNSEND, Ece ERDOĞMUŞ Rough Cilicia Archaeological Proje: 2005 Season	231
Detlev WANNAGAT Der Tempel Des Zeus-Olbios Uzuncaburç 2005	245
Fehmi ERARSLAN, Margherita FACELLA Royal Coinage of Commagene in Adıyaman Museum Numismatic Collection ...	253
Kadir PEKTAŞ, Gülseren BAŞ Bitlis/Adilcevaz Çevresi Yüzey Araştırması 2005	261
Eşref ABAY, Fulya DEDEOĞLU 2005 Yılı Çivril Ovası Yüzey Araştırması 2005	277
Mustafa ŞAHİN Myndos Yüzey Araştırmaları 2005	293
Gülriiz KOZBE Şırnak İli Cizre-Silopi Ovası Yüzey Araştırması, 2005	307
Güngör KARAUĞUZ 2005 Yılı Devrek-Gökçebey (Tefen) Yüzey Araştırması	327
Enver AKIN, Feridun Suha ŞAHİN, Necdet İNAL Güneydoğu Anadolu Müzelerindeki Roma Dönemi Eserleri Işığında Bölgesel Özellikler ve Atölye İlişkileri	341

Özdemir KOÇAK, Adem IŞIK 2005 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması	357
Bekir ESKİCİ, Ali Akın AKYOL, Yusuf Kağan KADIOĞLU Erzurum Yakutiye Medresesi Yapı Malzemeleri, Bozulmalar ve Koruma Problemleri	381
Kaan İREN İdyma İlkçağ Kenti ve Çevresi 2004-2005 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırmaları	399
Emel ERTEN, Murat ÖZYILDIRIM Olba Yüzey Araştırması-2005	421
Thomas DREW-BEAR Afyon ve Kütahya Müzelerinde Politeist ve Erken Hıristiyan Yazıtları	433
Melih ARSLAN Kırklareli Müzesi'ndeki Hellenistik Bronz Lysimakhia Definesi	443
Fahriye BAYRAM, Turgay YAZAR 2005 Yılı Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüzey Araştırması	457
Çiğdem ÖZKAN AYGÜN İstanbul Ayasofyası'nın Döşeme Altı Dehliz, Kuyu ve Su Sistemleri Araştırması, 2005	467
Hasan BAHAR Konya-Karaman İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2005	481
Süleyman ÇİĞDEM, Haldun ÖZKAN, Hüseyin YURTTAŞ, Nurettin ÖZTÜRK 2005 Gümüşhane Yüzey Araştırması.....	501
Bariş SALMAN 2005 Yılı Şanlıurfa ve Adana Müzeleri Mozaik Çalışması.....	513
Sema DOĞAN Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2005	533

ERZURUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ BİZANS SİKKELERİ

Hatice ÖZYURT ÖZCAN*

2005 yılında Kültür Bakanlığı'nın izniyle Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde yapmış olduğumuz çalışma sonucunda envanter defterlerine kayıtlı 628 adet Bizans sikkesi tespit edilmiştir. Bu sikkelerin 22 tanesi gümüş, 578 tanesi bakır, 28 tanesi altın *solidus*dur. *Solidus*lar, 10 yıldır süren mahkemeleri nedeniyle müze yetkililerince çalışmaya dahil ettirilmemiştir. Gümüş sikkelerin, 3 tanesi *hexagram*, 1 tanesi *miliaresion*, 14 tanesi *asper*, 4 tanesi *billon aspron trachydır*. *Follis*lerin 150'si anonimdir. *Follis*lerden 10 tanesi tanınamaz durumdadır. Buna göre müzede, V. yüzyıl Anastasius döneminden başlayıp XIV. yüzyıl III. Manuel dönemine kadar uzanan, 24 imparator devrine ait sikke örnekleri bulunmaktadır. Sikkelerin müzeye geliş şekilleri; satın alma ve müsadere yoluyla'dır. Dört sikke Atatürk Üniversitesi'nden devir olarak müze kayıtlarına geçmiştir. Malzemenin toplandığı ve korunduğu Erzurum şehri; V. yüzyılın başında Ermeni halkının Karin diye adlandırdığı önemsiz bir kasabaydı¹. Anadolu'ya yönelik İran saldırıları yoğunlaşınca, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius², generallerinden Anatolius'u doğuya göndererek burada bir savunma sistemi kurmasını istedi. Anatolius 415'te savunmaya ve hücum elverişli Karin şehrinin etrafını surlarla çevirterek imparatora izafeten şehre Theodosiopolis adını verdi³. Şehir kuruluşu ile beraber ticarî, dinî ve askerî açıdan önemli bir merkez hâline geldi. Araplarla Bizanslılar arasında

-
- Hatice ÖZYURT ÖZCAN, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Ana Bilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE. ozyurthatice@mynet.com
 - 1 R.Grousset, *Histoire de L'Armenie des Origenes a 1071*, Paris 1971; *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi* (ç. Sosi Dolanoğlu), İstanbul 2005, s.18; T.A.Sinclair, *Eastern Turkey; An Arcitectural and Archelological Survey*, C.II, London 1989, s.73.
 - 2 M. V. Levtchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Devleti Tarihi* (ç. Maide Selen), İstanbul 1999, s.34; A. Bailly, *Bizans Devleti Tarihi* (ç. Haluk Şaman), İstanbul 2006, s.19; P. Lemerle, *Bizans Tarihi* (ç. Galip Üstün), İstanbul 1994, s.51.
 - 3 Grousset, *a.g.e.*, s.176;. Sinclair, *a.g.e.*, s.273; F.H. Weissbach, *'Theodosiopolis'* Pauly Realencyclopædic der Clasischen Altertumweissbachft, München 1934, s.1928.

birçok kez el değiştirdi⁴. Selçuklular'ın 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden sonra bile uzun bir süre dayanan şehir, ancak 1080 yılında Selçuklu topraklarına katıldı⁵.

ANASTASIOS (491–518) dönemine ait müzede 18 sikke bulunmaktadır.

Anastasios dönemi, Bizans sikkelerinin Roma sikkelerinden ayrıldığı dönemi oluşturmaktadır. Bunun nedeni imparatorun 498'de yaptığı sikke reformudur⁶.

Constantinopolis

Follis

AE. 32 mm., 17.047 gr., Off: A, ky. 6

Env. No: 599

Resim: 1

Önyüz: Dış çerçevede Roma imparator sikkelerinde IV. ve V. yüzyıllarda kullanılan unvan ve sıfatlardan olan ve Bizans sikkelerinde VIII. yüzyıla kadar kullanılmaya devam eden, DN (Donimus noster: efendimiz) ile başlayan ANASTA SIVS harflerinin yer aldığı lejand⁷, PP(perpetus: edebi), AVG (AUGUSTUS: KUTSAL) ifadeleri ile son bulmaktadır. Roma sikkeleri geleneğinde büst sağa doğru diademli⁸ ve *paludamentumludur*⁹.

Arkayüz: Anastasios'un yaptığı reform follislerin birimlerinde görülen değişimdir. Sikke birimleri, *nummus* değerlerini belirten eski Yunan harfleriyle gösterilmeye başlanmıştır¹⁰. M¹¹. Yukarıda haç; sol ve sağ boşlukta birer yıldız; aşağıda off. harfi; kesimde CON yazısı vardır.

4 Procopius, *On Building* (ç.H.B.Dewing- G.Downey), London 1940, s.278; N.G.Garsian, *The reform of Justinian in Armenian*, Lisbon 1970, s.117,123.

5 B. Umar, *Karadeniz Kappadokia'sı*, İstanbul 2000, s.162.

6 O.Tekin, *Bizans Sikkeleri*, İstanbul 1999, s. 72.

7 Lejand: sikke üzerindeki yazı. Bkz., Tekin, *a.g.e.*, s.214.

8 Diadem: başı alın hizasında çevreleyen baş bandı. Bkz., Tekin, *a.g.e.*, s.213

9 Paludamentum: dü, uzun ve mor askeri pelerin. Bkz., Tekin, *a.g.e.*, s.214.

10 K.W.Harl, *Kazılarda Bulunan Sikkelerin Tanımlanması İçin Rehber Bizans* (ç. Burçak Delikan), İstanbul 2002, s. 34; Tekin, *a.g.e.*, s. 32.

11 M: 40 nummayı gösteren değer işareti

I. IUSTINUS (518-527) dönemine ait müzede 13 adet sikke bulunmaktadır.

Constantinopolis

Follis

AE 3.1 mm., 15.774 gr. ky.7

Env. No: 4470

Önyüz: DNIVSTI NVSPPAVC

Büst sağa doğru, diademli, zırlı ve *paludamentumlu*.

Arkayüz: M, yukarıda haç; sağ ve sol boşlukta bir yıldız; aşağıda off harfi; kesimde CON yazısı vardır.

I. IUSTINIANUS (527–565) dönemine ait müzede 100 sikke bulunmaktadır.

Constantinopolis

Follis

AE. 3.3 mm., 15.90 gr. Off: A, ky.6

Env. No: 3976

Önyüz: DNIVSTINI ANVSPPAVC

Profilden büst, diademli ve *paludamentumlu*

Arkayüz: M, yukarıda haç; sol boşlukta yıldız; sağda uzun haç; aşağıda off; kesimde CON yazısı vardır.

Tam cepheden resmetme bu dönem sikkelerinde görülür. Ama profil VII. yüzyıla kadar azalarak devam eder¹².

Nikomedia (İzmit)

Follis

AE. 4.5 mm., 23.291 gr., Off: B, ky.6

Env. No: 4797

Resim: 2

Önyüz: DNIVSTINI ANVSPPAVG

Büst cepheden, tüy sorguçlu, miğfer giymiş, zırlı, sağ elinde haçlı *glabus*, sol omzunda süvari betimli kalkan, sağ boşlukta haç.

¹² Tekin, *Bizans Sikkeleri*, s.29; P. Grierson, *Byzantine Coins*, Berkeley 1982.

Arkayüz: M değer işareti; aşağıda off.; kesimde: NIK; yukarıda haç; solda ANNO; sağda tarih vardır. Bu sikkede de görüldüğü gibi Iustinianus'un XII. saltanat yılından itibaren arka yüzde Roma rakamı ile imparatorların saltanat yılı kullanılmıştır¹³. VIII. yüzyıla kadar devam eden bu uygulama tarihlendirme açısından önemlidir.

I. IUSTINIANUS'un Antiakheia'da¹⁴ (Theoupolis) (Antakya) basılan erken örneklerinde, imparator taht üzerinde tasvir edilmiştir. Müzede bu tipte üç sikke bulunmaktadır.

Antiakheia (Theoupolis)

AE. 3.3 mm., 15.270 gr., Off: B, ky.6

Env. No: 4520

Resim: 3

Önyüz: DNIVSTINI ANVSPPAVG

İmparator taht üzerinde cepheden, sol elinde haçlı *glabus*, sağ elinde asa tutuyor. Başında *nimbus* var.

Arkayüz: M ortada değer işareti; sol ve sağında yıldız; üstte haç; altta off; kesimde THEuP yazısı vardır.

II. IUSTINUS (565-578) dönemine ait müzede 94 sikke bulunmaktadır.

İmparatorlar sikkeler üzerinde ya tek başlarına ya iktidarı paylaştıkları kişilerle ya da aile bireyleri ile birlikte oturarak veya ayakta resmedilmiştir¹⁵.

II. Iustinus genellikle İmparatoriçe Sophia ile birlikte tahtta otururken tasvir edilmiştir.

Kyzikos

Follis

AE. 3 mm., 15.639 gr., Off: A, ky.7

Env. No: 733

Resim: 4

Önyüz: DNIVSTI NVSPPAVG

13 Harl, *Bizans*, s.10.

14 Antiokheia'nın adı 528 depreminden sonra Theoupolis olmuştur. Bkz., Harl, *a.g.e.*, s.16.

15 Tekin, *a.g.e.*, s.29.

Iustinus ve Sophia tahtta oturuyorlar, cepheden; Iustinus sağ elinde haçlı *glabus*¹⁶, *Sophia* haçlı asa tutuyor. Her ikisinin de başında *nimbus* bulunuyor.

Arkayüz: M değer; ANNO; yukarıda haç; sağda tarih; aşağıda Off; kesimde KYZ harfleri vardır.

II. TIBERIUS (578–582) dönemine ait müzede 57 adet sikke bulunmaktadır.

II. Tiberius, I. Iustinianus döneminden itibaren kullanılan haçlı *globus* yerine, *mappa* ve kartal başlı asa ile resmedilmiştir.

Nikomedia

Follis

AE. 29 mm., 12.74 gr. ky.7

Env. No: 4666

Önyüz: m TIBCONS TANTPPAVI

Büst cepheden, başında haçlı *pendilialı* taç, konsül giysili, sağ elinde *mappa*¹⁷ sol elinde kartal başlı asa tutuyor.

Arkayüz: m solda; ANNO; yukarıda haç; sağda tarih; kesimde NIKOMI yazısı vardır.

MAURICIUS TIBERIUS (580–602) dönemine ait müzede 13 adet sikke bulunmaktadır.

Bu dönemde çeşitli harf formları, hatta el yazısından alıntı harfler kullanılmıştır¹⁸.

Constantinopolis

Follis

AE. 3.1 mm., 11.012 gr., Off: E ky.6

Env. No: 4693

Resim: 5

16 *Globus*: Dünyayı simgeleyen küre. İktidar sembolü. Bkz., Tekin, *Bizans Sikkeleri*, s.213.

17 *Mapa*: beyaz mendil. Bkz., Tekin, s.214

18 Harf, *Bizans*, s.15.

Önyüz: DNmAVRIC TlBERPPAV

Büst cepheden, tüy sorguçlu, zırlı, kalkanlı, sağ elinde haçlı globus.

Arkayüz: M; solda ANNO; sağda tarih; aşağıda off.; kesimde CON harfleri vardır.

FOCAS (602–610) dönemine ait müzede 4 sikke bulunmaktadır.

Follis

AE. 2.8 mm., 11.012 gr., Off: B, ky.6

Env. No: 4556

Önyüz: NFOCAS PERPAVC

Büst cepheden, konsül giysili, haçlı taç giyiyor, sağ elinde *mappa*, sol elinde uzun haç tutuyor.

Arkayüz: XXXX; yukarıda ANNO; kesimde KYZ, solda iktidar yılı yazılıdır.

8. HERACLIUS (610-641) dönemine ait müzede 2 adet *hexagram* sikke bulunmaktadır.

Bizans gümüş sikkeleri, altın ve bakırlara göre daha az sayıda basılmıştır. V. ve VI. yüzyılda özellikle batı darphanelerinde küçük birimlerde gümüş sikkeler bastırılmışsa da, *hexagram* olarak adlandırılan ve 24 tanesi 1 *solidusa* denk gelen sikkeler ilk olarak 615 yılında Heraclius döneminde bastırılmıştır. Bu sikkeler VIII. yüzyıla kadar tedavülde kalmıştır¹⁹.

Constantinopolis

AE. 23 mm., 5.973 gr. ky.6

Env. No: 6445

Resim: 6

Önyüz: JJNNERACLIUSETHCONSTPP

Solda Heraclius, kısa sakallı; sağda Heraclius Constantinus, sakalsız. İki de tahtta oturuyor, *khlamys* ve taç giymişler. Sağ ellerinde haçlı *globus* tutuyorlar. Başları arasında haç vardır.

¹⁹ Harl, *a.g.e.*, s.24.

Arkayüz: EUSA IUTAROMANIS (Tanrı Romalılar'a yardım etsin)

Üç basamaklı kaide üzerinde globus, onun da üzerinde potent haç vardır.

II. CONSTANS (641-668) dönemine ait müzede 1 *follis* ve 1 *hexagram* sikke bulunmaktadır.

Follis

AE. 2.3 mm., 4.29 gr., Off: B, ky.7

Env. No: 1888

Önyüz: ENT TO NIKA

İmparator ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, *khlamys* giymiş, sağ elinde uzun haç, sol elinde haçlı *globus* tutuyor.

Arkayüz: m; yukarıda haç; sağda N E O; kesimde off harfi ve tarih yazılıdır.

Hexagram

AE. 24 mm., 5.432 gr., Off: B, ky.6

Env. No: 483

Önyüz: NCONTAN TINUSPPAV

Cepheden, taçlı, *khlamys* giymiş, sağ elinde haçlı *globus* tutuyor.

Arkayüz: EuSA IuTAROMANIS

Üç basamaklı kaide üzerinde *globus* üzerinde *potent* haç vardır.

II. MIKHAEL (820-829) dönemine ait müzede tek sikke bulunmaktadır.

Follis

AE. 2.1 mm., 4.39 gr., Off: B, ky.6

Env. No: 4893

Önyüz: MIXAHL S OEOF

Mikhael solda, sakallı, taçlı ve *khlamys* giymiş. Teophilos sağda, sakalsız, taçlı, *loros* giymiş.

Arkayüz: M; solda X/X/X; yukarıda haç; sağda N/N/N; aşağıda off. harfi yazılıdır.

VI. LEON (886–912) döneminden müzede 2 sikke bulunmaktadır. Bu dönemde *follis*lerin arka yüz düzenlemesi değişmiştir. Yeni düzenlemede imparatorun 4 ya da 5 satır hâlinde adı yer alır²⁰.

Follis

AE. 28 mm., 8.526 gr., ky.6

Env. No: 5369

Resim: 7

Önyüz: +LEONbAS ILEVSRom

VI. Leon'un büstü cepheden, taçlı, kısa sakallı, *khlamys* giyimli, sol elinde *akakia* tutuyor.

Arkayüz: Dört satır: + LEON/ EhQEObA/SILEVR/ OmEOn

720'de III. Leo (717-741) döneminde, gümüş *miliaresion* çıkarılmıştır²¹. Müzede tek örnek I. Romanos dönemine aittir.

I. ROMANOS, VII. CONSTANTINE, STEPHEN_ CONSTANTINE
LECAPENUS (933-944)

Miliaresion

AE. 2.3 mm., 2.535 gr., ky.5

Env. No: 189

Önyüz: Basamaklı kaide üzerinde haç, haçın kollarının kesiştiği nokta üzerinde imparator portresi ikonu. Fetheden yüce İsa lejandı.

Arkayüz: Beş satır hâlinde imparator ismi yer alır.

20 Harl, ae, s.24–25.

21 Tekin, ae, s.21; Harl, ae, s.24

I. ROMANOS (920-944)

Follis

AE. 2.7 mm., 5.973 gr. ky.5

Env. No: 4862

Önyüz: +R mAn BASILEVSR m

I. Romanos'un cepheden sakallı büstü taçlı ve *khlamys* giyimli. Sağ elinde *labarum* asası, ucu üç yaprak süslü, sol elinde haçlı *globus* tutuyor.

Arkayüz: Dört satır: +R mA/ n EnOE bA/ SILEVSR / mAl n

I. Ioannes Tzimiskez (969–876), 969'da bakır *follis*lerin dizaynını değiştirmiştir. Yeni düzenlemeye göre; önyüzde imparator portresinin yerine İsa vardır, arka yüz ise değişik formlarda düzenlenmiştir. 970'den 1092'ye kadar kullanılan bu sikkeler anonim bakır *follis*ler olarak anılmaktadır²².

ANONİM FOLLİSLER (970–1092) döneminden müzede 150 sikke bulunmaktadır.

A2 Grubu (976–1035)

AE. 28 mm. 9.022 gr. ky.6

Env. No: 1435

Resim: 8

Önyüz: +EmmA NOVHA (Tanrı bizimledir)

İsa'nın büstü cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda havaya kaldırmış. Sol eli ile İncil tutuyor.

Arkayüz: Dört satır hâlinde: +IhS S (İsa krallar kralı)

XRIST S

BASILE

BASILE

22 D.M. Metcalf, 'An Interpretation of Byzantine Rex Regantium Folle of Class A, ca.970-1030', Numismatic Chronicle, VII, X (1970), s.199-219; M. Thompson, *The Athenian Agora II; Coins from the Roman through Venetian Period*. Princeton 1956, s.74-115; Harl, *Bizans*, s.34-35; Tekin, *Bizans Sikkeleri*, s.20.

B Grubu (1030–1042)

AE. 2.8 mm., 8.234 gr. ky.6

Env. No: 71/6

Önyüz: +EmmA NOVHA (Tanrı bizimledir)

İsa'nın büstü cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda havaya kaldırmış, sol eli ile İncil tutuyor. Sağ ve sol boşlukta: IC XC harfleri yazılıdır.

Arkayüz: İki basamaklı kaide üzerinde haç, haçın kollarının ucunda birer nokta.

IS XS

bAS ILE

bAS ILE

C Grubu (1042–1050)

AE. 27 mm., 8.489 gr. ky.6

Env. No: 3674

Önyüz: +EmmA NOVHA (Tanrı bizimledir)

İsa'nın büstü cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda havaya kaldırmış. Sol eli ile İncil tutuyor. Sağ ve sol boşlukta: IC XC

Arkayüz: Mücevherlerle süslü haç, haçın kollarının ucunda birer nokta

IC XC

NI KA (İsa kazanır, İsa'nın zaferine)

D Grubu (1042–1055) ky.6

AE. 31 mm., 8.162 gr.

Env. No: 5367

Önyüz: Yazı yok, İsa arkalıklı tahtta oturuyor. Cepheden sakallı, haçlı *nimbuslu*, tunik ve *himationlu*, sağ eli takdis pozisyonunda, sol eli dizindeki kitabı tutuyor.

Arkayüz: -+-

ISXS

bASILE

BASILE

G Grubu (1068–1072)

AE. 2.8 mm., 6.292 gr. ky.6

Env. No: 1884

Resim: 8

Önyüz: Yazı yok

İsa'nın büstü cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation*²³ giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda havaya kaldırmış. Sol eli ile İncil tutuyor. Sağ ve sol boşlukta: IC XC harfleri yazılıdır.

Arkayüz: Yazı yok

Meryem'in büstü cepheden *nimbuslu*, *orans*, tunik ve *maphorion*²⁴ giyimli. İki yanda MP OV (Tanrının Annesi).

I Grubu (1078–1081)

AE. 3.39 gr. 22 mm. Ky.5

Env. No: 54

Önyüz: Yazı yok

İsa'nın büstü cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli, sağ elini takdis

pozisyonunda havaya kaldırmış. Sol eli ile İncil tutuyor. Sağ ve sol boşlukta: IC XC harfleri yazılıdır.

Arkayüz: Yazı yok, Latin haçı, haçın dört ucunda birer nokta, aralarda bitkisel bezeme. Yukarıda sağ ve sol boşlukta birer hilâl.

23 Himation: Bir tür pelerin. Bkz., Tekin, ae, s.213.

24 Mophorion: Meryemin kullandığı baş örtüsü. Bkz., Tekin, ae, s.214.

1059 ve 1092 arasında follisler bir değişim daha geçiriyor. Yeni düzende ön yüzde İsa ikonu aynı kalırken, arka yüze imparatorun ismi veya figürü yerleştirilmiştir.

X. KONSTANTINOS (1059–1067) dönemine ait müzede 13 sikke bulunmaktadır.

Follis

AE. 2.8 mm., 7.266 gr. ky.6

Env. No: 76/2

Önyüz: +EmmA NOVHA (Tanrı bizimledir)

İsa, kare soupedion üstünde ayakta duruyor, cepheden, sakallı, taç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli, sağ eli ile pelerini, sol eli ile İncil tutuyor. Sağ ve sol boşlukta: IC/XC harfleri vardır.

Arkayüz: Solda Eudokia ayakta cepheden, *pendilialı*²⁵ taç giymiş, *loroslu*; sağda Konstantinos ayakta, cepheden, *pendilialı* taç giymiş, *loroslu*. Aralarında *labarum*²⁶ tutuyorlar, ortasında haç var. *Labarum* üç basamaklı kaide üzerinde.

VI. ROMANOS DIOGENES (1068–1071) dönemine ait tek sikke bulunmaktadır.

AE. 2.8 mm., 8.198 gr. ky.6

Env. No: 77

Önyüz: Yazı yok. İsa'nın büstü cepheden, sakallı, haç *nimbuslu*, tunik ve *himation* giyimli. Sağ eli pelerini tutuyor, sol elinde kitap var. Solda ve sağda IC XC/NI KA yazısı vardır.

Arkayüz: Latın haçı, ortasında X, her bir kolun ucunda nokta, haçın kolları arasında C R/P Δ harfleri yazılıdır.

25 *Pendilia*: Bir ucu taça bağlı, kulak hizasından aşağıya sarkanpendant. Bkz., Tekin, a.g.e., s. 214

26 *Labarum*: Üzerinde khristogramın işlenmiş olduğu sancak. Bkz., Tekin, s. 214

*Follis*lerin ayarı 1028'den sonra sürekli olarak düşürülmüştür. Bunun nedeni her gelen imparatorun, kendinden önceki imparatora ait sikkeleri yeniden darp etmeleridir. Eski sikkelerin bu dönüşümü ağırlık standartlarının ve tasvirlerin bozulmasına neden olmuştur²⁷.

1092'de I. Aleksios'un yaptığı para reformundan sonra çukur sikkeler basılmaya başlanmıştır. Altın olanı *hyperpyron* olarak adlandırılmış bu çukur sikkelerin alt birimlerinden biri de gümüş karışımı *billon aspron trachy*'dir. Constantinopolis'te basılan bu sikkeler standart tiplerle ve lejandla basılmıştır. Yazılar yukarıdan aşağıya doğrudur. Çoğu kısaltılmış ve hatalıdır²⁸.

I. MANUEL KOMNENOS (1143–1180) dönemine ait müzede 2 sikke bulunmaktadır.

Billon Aspron Trachy

AR. 29 mm., 3.239 gr. ky.6

Env. No: 472

Resim: 9

Önyüz: İsa cepheden tahtta, *nimbuslu*

Arkayüz: İmparator ayakta cepheden, Meryem ona taç giydiriyor. Yazılar yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır.

Müze envanter kayıtlarında asper olarak basılmış 12 Trabzon devletine ait sikke bulunmaktadır. Bu dönem sikkeleri ikonografik açıdan diğerlerinden farklıdır. Önceleri bir yüzde Aziz Eugenius, diğer yüzde imparator ayakta gösterilirken, Aleksios'tan itibaren imparatorlar ve aziz at üzerinde gösterilmiştir²⁹.

II. IOANNES (1280–1297) dönemine ait müzede 2 sikke bulunmaktadır.

Asper

AR. 2.1 mm., 2.851 gr. ky.6

Env. No:732

27 Harl, a.g.e., s.35.

28 Harl, a.g.e., s.40; S. Bendall, *The Later Palaeologan Coinage, 1282-1453*, Londra 1979; S. Bendall- P.Donald, *The Billon of Michael VIII Palaeologs, 1258-1282*, Londra 1974.

29 O.Retowski, *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt, Würzburg* 1974; W.Worth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, London 1911.

Resim: 10

Önyüz: İmparator, ayakta, cepheden, başında taç, tunikli, sağ elinde *labarum*, sol elinde haçlı *glabus* tutuyor. Sağ boşlukta Manus Dei imparatoru taçlandırıyor.

Arkayüz: Aziz Eugenios, sakallı *nimbuslu*, ayakta, sağ elinde uzun haç, sol eli elbisesini tutuyor.

III. MANUEL (1390–1417) dönemine ait müzede 10 sikke bulunmaktadır

Asper

AR. 1.042 gr., 1.07 mm. Ky.6

Env. No: 79/5

Önyüz: III. Manuel, sakallı, at üstünde sağa gidiyor; başında taç, tunik giyimli, sağ elinde üç çatalı asa, sol eli dizini tutuyor.

Arkayüz: Aziz Eugenios, sakallı, başında nimbus, at üstünde, sağ elinde uzun haç, sol eli dizinde.

Elimizdeki sikkelerin büyük bir bölümü Konstantinopolis, Nikomedia, Kyzikos ve Antiokheia darphanelerine aittir. II. Iustinus ait üç sikke örneği ise Selanik'ten olması bakımından ilginçtir.

Bizans İmparatorluğu'nda, VI. yüzyıl sonunda, Constantinopolis, Thessalonika, Nikomedeia ve Antiokheia olmak üzere dört darphane merkezi vardı. I. Iustinus döneminde bunlara Kyzikos, Aleksandreia ve Khersonos eklendi. I. Iustinianus döneminde Kartaca, Roma, Ravenna darphaneleri faaliyete geçmiştir. VII. yüzyıldan itibaren toprak kaybı nedeniyle darphanelerin sayıları azalmaya başlamış, Orta Bizans Döneminin büyük bir kısmında Konstantinopolis adeta tek başına kalmıştır. 1204'deki Latin istilasından sonra Bizans sikkeleri, Nikaia'da bir süre sonra da Magnesia'da basılmışsa da Konstantinoplis bu dönemde de en önemli merkez olmuştur³⁰.

Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunan bu sikkelerin şansızlığı, kazı buluntusu olmamalarıdır. Ancak kayıtlar ve müze yetkililerinin verdiği bilgiler, malzemenin Erzurum ve çevresinden bulunmuş olduğu yönündedir. Erzurum'un Bizans tarihi akışına baktığımızda malzeme ile örtüştüğü de görülmektedir.

30 O. Tekin, 'Başlangıçtan Bizans İmparatorluğunun Sonuna Kadar Byzantion, Constantinopolis'te Sikke Basımı', Dünya Kenti İstanbul, İstanbul, s.66-67

Resim 1: Anastasius

Resim 2: I. Iustinianus

Resim 3: Iustinianus

Resim 4: Marcius Tiberius

Resim 5: Heraclius

Resim 6: VI. Leon

Resim 7: A Grubu

Resim 8: G Grubu

Resim 9: I. Manuel Komnenos

Resim 10: II. Ioannes

2005 YILI KORYKOS (KIZKALESİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Serra DURUGÖNÜL*
Murat DURUKAN

Bu yılki çalışmalarımızı üç amaca yönelik olarak gerçekleştirmiş bulunmaktayız:

- 1) Geçen yıl başlanmış olan tapınak ile sütunlu yolun mimari elemanlarının çalışılmasını ve bu iki yapının yanı sıra Total Station ile Korykos yerleşiminin topografik haritasının çıkarılmasını devam ettirmek;
- 2) Korykos'a bağlı yeni yerleşimlerin aranması ve çalışılması;
- 3) 'Yörük Kilisesi' olarak bilinen kilisenin çalışılması.

Önce tapınak, çevresi ve sütunlu yol ile ilgili olarak yapılmış bulunan yeni saptamalara değinilecektir: Tapınak alanının sadece çağımızda değil, Roma Dönemi sonunda Bizans kilisesine çevrilmesi, Ortaçağ'da ise deniz ve kara kalelerinin yapımı sırasında çok sayıda yapı elemanının taşınması nedeniyle, yapılan detaylı araştırmalarda farklı mekânlardan tapınağa ait mimari parçalar bulunmaktadır.

Bulunan frizli bloklardaki bezemelerde, bitki motiflerin içerisindeki yaban domuzu veya kurt şeklindeki hayvan betimlemelerinin altında *Lesbos* süslemeleri, bu süslemelerin altında yumurta dizisi, yumurta dizisinin altında ise inci dizisi ve ardından boş bırakılmış bir alan, arşitravin başlangıcını

- Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Murat DURUKAN, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE
Bu yılki araştırmamız Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Birimi tarafından maddî olarak desteklenmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na vermiş olduğu araştırma izni için teşekkür ederim. Bakanlık temsilcisi olarak bu yıl Nesrin Demirhan projemize katılmıştır.
Berlin Müzesi'nden Dr. Gabriele Mietke, Korykos'un Bizans Dönemini çalışmak üzere ekibimize katkıda bulunmaktadır. Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nün ve yine aynı üniversitenin Mimarlık Fakültesi'nin öğrencilerine katkılarından dolayı teşekkür ederim.

oluşturmaktadır; düz kısımdan sonra ikinci bir inci dizisi bulunmakta ve yine düz bir alan, üçüncü inci dizisi ve yine düz bir kısım ile sonlanmaktadır. Bütün frizli blokların üzerine hatıl oyukları açılmıştır. Muhtemelen ikinci kullanıma ait olan bu hatıllar, bu mimari elemanlar henüz üst yapıda kullanılmaktayken, sonraki evrede yapılan yapının ahşap çatısını taşımak üzere oluşturulmuşlardı. Bu mimari parçalarda bulunan *soffit*'in bittiği her iki baş kısmında sütunlar yer alıyor olmalıydı. Tapınağın mimari bezemeleri; hareketli yaprak motifleri ve oranlar nedeniyle İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilmektedir¹.

Bulunmuş olan bir Korinth mermer sütun başlığı, diğer şematize edilmiş sütun başlıklarından farklı olarak akanthus yaprakları tüm iç bezemeleriyle ve detaylarla verilmiştir. Bu başlığın bu kadar farklı ve mermerden olması aynı alanda farklı yapıların farklı dönemlerde yan yana var olduklarına ya da tapınağın farklı zamanlarda geliştirildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda yorumlanması gereken granit sütun parçaları da aynı alanda bulunmaktadır.

Geçen yıl çalışmalarına başlanmış olan sütunlu yolun, karayolunun güneyinde devam ettiği saptanmıştır. Limon bahçelerinin içerisinde saptanmış bulunan sütun kaideleri böylelikle sütunlu yolun aksı hakkında da bize fikir vermiştir: Sütunlu yol kuzey-güney istikametinde, Korykos'un en önemli koylarından birisinde sonlanıyor olmalıydı. Bu koyda bir de hamamın bulunması burada bir limanın var olmuş olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Korykos'a bağlı yeni yerleşimlerin aranması ve çalışılması konusunda, sütunlu yolun ulaşılmış olduğu düşünülen koyun 200 m. ve tapınağın da 400 m. kadar doğusunda ilginç bir yapıya rastlanmıştır. Yapı 7x9 sütun düzenine sahiptir. Sütunların çapları 50-52 cm. çapındadır. İki sütun arası 2,10 m.dir. Korinth sütun başlıkları etrafa dağılmış bir şekilde bulunmaktadır. Ayrıca bir adet İon sütun başlığına rastlanmıştır. Yoğun bitki örtüsü altında bulunan bu yapı ile ilgili olarak şimdilik bir kamu binası olduğu görüşü ileri sürülebilir. Sütunlu kısmın bir *peristyl* avlu oluşturduğu ve belki Delos'taki Beyrutlu tüccarların loncası gibi bir toplantı mekânına ait olduğu düşünülebilir. Bu yapının hemen

1 L. Vandeput, *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos:a Case Study* (1997) 156 vd..

sahil kesiminde de ayrıca, başka bir yapıya ait olduğu düşünülen birçok başka mimari eleman bulunmuştur. Bunlar kısmen deniz kenarına teraslama amacıyla yığılmışlardır: Sütun kaideleri, sütun tamburları, sütun başlığı, arşitrav gibi. Burada, deniz kenarı boyunca ana kayaya oyulmuş mekânlar, tuz elde etme ya da balık çiftliği olarak kullanılmış olabilir. Burada ayrıca birçok su kanalına rastlanmıştır.

Kızkalesi merkezinden, Adamkayalar yoluna sapıldıktan sonra kuzeye doğru 3. veya 4. kilometrede, karayolunun batısında Hoyrazakarşı ya da Kelleci mevkiinde farklı dönemlere ait farklı yapılarla karşılaşmıştır. Polygonal duvarlı bir kule yerleşimin Hellenistik Döneme geri gittiğine işaret etmektedir. Burada ayrıca bulunan bir kemer ise iki katlı bir yapıya işaret etmektedir. Kapı lentosu üzerinde Malta haçı bulunmaktadır. Aynı yerleşimin karşısında (karayolunun batısında) akroterli kapağı üzerinde üzüm salkımı bulunan bir *chamosorium* mezar, yerleşimin nekropolüne işaret ediyor olmalıdır. Yine aynı yerde akroterli kapağı üzerinde üç büst bulunan diğ bir *chamosorium* mezar vardır. Erkek figüründe görülen uzun sakal Septimus Severius dönemine işaret etmektedir.

Adamkayalar yolunu kuzeye doğru devam ettikten sonra 10. kilometrede gelinen Hüseyinler Köyü'nün Burçak mevkiinde bulunan bir konsol üzerinde anne ve hizmetli olma ihtimali yüksek olan küçük bir figür (çocuk?) yer almaktadır. Hizmetli sol elini annenin başörtüsüne uzatmıştır. Kadın bel hizasında ellerini önüne kavuşturmuş, sağ eli çarşafın altında kalmış bir vaziyette betimlenmiştir. Bu tarz konsol üzerinde bulunan ve mezarların önüne dikilmiş bulunan örneklere Dağlık Kilikia'da sıklıkla rastlanmaktadır².

Hüseyinler Köyü'nün Kuzukaya mevkiinde, Roma yolu kenarında bir yuvarlak sunak bulunmuştur. Burada bulunan Roma yolu, Dağlık Kilikia'nın en iyi korunmuş yollarındandır. Hüseyinler Köyü'nün Tol yerleşimi günümüzde de kullanım gördüğü için hiçbir şey orijinal konumunda değildir. Burada bulunan İ.S. 5. veya 6. yüzyıla ait olması gereken kilise oldukça iyi korunmuştur. Burada dikkati çeken husus, Kilikia kiliselerinin çoğunda görüldüğü şekilde büyük blok

2 B. Söğüt, "Tombs with Monumental Columns in the Olba Region", *Olba*, XI, 2005, 103-155.

taşların kullanılarak harcın sadece kısmî olarak kullanılması ve dış yüzeyleri düzleştirilen taşların iç kısımda kaba yontulu bırakılması. Bu mevkide ayrıca havuzu iki kademeli olan bir işlik kompleksi bulunmuştur. Biriktirilen üzüm veya zeytin sıvısının tortusunun altta toplanarak üst havuzda tortusuz kısmın birikmesi hedeflenmiştir. Hüseyinler Köyü'nün Tol mevkiinde üzerinde üç büst bulunan bir yuvarlak sunağın, üzerinden düşmüş olduğu podyumu da sunağın yanında bulunmaktadır. Sunak üzerindeki üç figürden en sağdaki bir kadındır, diğer ikisi ise erkektir. Büstler stilistik özelliklerine göre İ.S. 2. yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl başlarına tarihlenebilir. Tol mevkiinde antik yol çok görkemli bir Roma köprüsü ile tamamlanarak derenin aşılması sağlanmak suretiyle karşı yamaca yönelmektedir. Köprü'nün sadece ayakları günümüze ulaşmıştır.

Hüseyinler Köyü'nün Taşaltı mevkiinde *aedicula* içerisinde bir elinde mızrak, diğer elinde kalkan olan başlıklı bir savaşçı figürü bulunmuştur. Arkası profilli olan bu parçanın nereye ait olmuş olabileceği hakkında çevredeki buluntulardan bir sonuca varılamamıştır. Hüseyinler Köyü'nün Kertik mevkiinde bulunan küçük kule yapısının sadece tarım alanlarının korunması dışında savunma ve gözetleme amaçlarına da yönelik inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hatta bu kule yapısının sınır belirleme amacıyla da yapıldığı düşünülmektedir. Polygonal duvarların derzlerinin düzenli oluşu Hellenistik Döneme işaret etmektedir. Hüseyinler Köyü'nün Bağlıçukur mevkiinde yerde bulunan ana kaya üzerine alçak kabartma ve detayları insize çizgilerle oluşturulmuş, ayakta duran iki figürü betimleyen bir buluntuya rastlanmıştır. Birisi daha uzun boylu olmak üzere ikisinin de ayakları profilden vücutları cepheden verilmiştir. Uzun boylu figürün başı yine profilden gösterilmiştir. Kısa boylu figürün ise başı belirgin değildir. Uzun boylu figürün elinde ucu yumuşak püskül ile biten bir nesne bulunmaktadır. Kısa boylu figürün elinde ise kare biçimli bir nesne bulunmaktadır. Burada, belli bir programın parçası olarak, bir kutsal tören alayının mensuplarının betimlenmiş olduğu düşünülmektedir. Tarihlleme konusunda, bu buluntunun klasik çağlara ait olmadığı söylenebilmekle beraber, ne denli erken bir tarihe verilebileceği konusu son derece problemlidir. Göbekli Tepe buluntuları ile yapılacak karşılaştırmalar da tatmin edici olmamaktadır çünkü buradaki figürler çok daha sert ve köşeler oluşturan vücut hatlarına

sahiptir. Göbekli Tepe'nin tek insan kabarmasında da vücut hatları ve hareketler çok daha yumuşaktır³.

Daha önce detaylı olarak yayınlanmış olan Gömeç Kule'nin⁴ 500 m. güneydoğusunda yeni bir kuleye rastlanmıştır. Kule, bölgede bildiğimiz diğer kulelerin ebadındadır: 5.53x5.05 m. Kulenin güneydoğu duvarında ikinci kat hizasında dışarıya doğru çıkıntı yapan bir oluk, yani su gideri görülmektedir. Kulenin kuzeydoğusunda tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekanlar, yani işlikler bulunmaktadır. Ayrıca, kulenin güney duvarında ana kaya kullanılarak oluşturulan temelin dış kısmında, yine ana kayanın kullanılması suretiyle bir işliğin oluşturulduğu görülmektedir. Kulenin hemen doğu yanında da bir sarnıç görülmektedir. Kule-işlik-sarnıç ilişkisini hemen hemen her kulede bulmak mümkündür. Üretim açısından zaten işlik ve sarnıç, yani su birbirleriyle ilişkilidir. Kulenin izodom tarzda kesilmiş taşları erken Roma Dönemine işaret etmektedir. Bu kulenin 500 m. güneyinde daha küçük ve işlikli bir kule daha bulunmuştur. İki kule aynı aks üzerindedir. Bu da Dağlık Kilikia kulelerinin birbirleriyle iletişim sağlayacak şekilde inşa edildiklerine yeni bir örnek olarak eklenmektedir.

Kızkalesi'nin 5 km. batısındaki modern yerleşim Akkum'un kuzeyinde bulunan Yerkuyu mevkiinde, yine yanında işliği olan bir kule bulunmuştur. Poligonal duvarları ve alışlagelmiş boyutları Hellenistik Döneme işaret etmektedir. Akkum Mektep Damı mevkiinde poligonal duvarlardan oluşan büyük bir mekânın ise kaba ve taklit niteliği taşıyan poligonal duvar yapısı, bu mekânın, içinde bulunduğu yerleşim gibi, Bizans Döneminden başlamak suretiyle, aşağı yukarı 100-150 yıl öncesine kadar kullanım gördüğünü düşündürmektedir. Akkum Çürükkale'de de bir kule ve yanında iki sarnıç bulunmuştur. Daha küçük olan bu kulenin poligonal duvarları da daha özensizdir. Bu gibi küçük kuleler daha ziyade salt küçük tarım arazilerinin tarım ürünlerini depolamak için gelişigüzel inşa edilmiş kulelerdir.

3 K. Schmidt, "Stier, Fuchs und Kranich". Der Göbekli Tepe bei Şanlıurfa und die Bilderwelt des obermesopotamischen Frühneolithikums, *Nürnbergerblätter zu Archaeologie* 14, 1997/98, 166 Res. 18; K. Schmidt, "Göbekli Tepe and the Rock art of the Near East", TÜBA-AR 3, 2000, 1-14.

4 S. Durugönül, *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien* (Bonn 1998).

Elaiussa Sebaste antik kentine sınır olan Paşa Deresi vadisinin batısında bir yerleşim incelenmiştir. Hellenistik Döneme ait olan poligonal duvarlı bir mezar ve yine aynı teknikteki bir kule, yerleşimin erken evresine işaret ederken, bir tonozlu mezar, Roma Dönemine ait tek yapı olarak belirlenmiştir. Diğer yapılar Bizans Dönemine aittir, ancak duvarları sonradan defalarca kullanım gördüğü için plan vermemektedir. Burada dikkati çeken en önemli yapı, büyük taşlardan oluşturulmuş büyük bir mekândır. Taşların büyüklüğü, harç kullanımının gerekliliğini ortadan kaldırmıştır. Bizans Döneminde harç kullanılmaksızın inşa edilen dinî ve sivil yapılar Dağlık Kilikia'nın dikkati çeken bir özelliğidir. Bu gelenek Hellenistik ve Roma dönemlerinden aktararak devam ettirilmiştir. Oysa ki, Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde küçük taşların ve tuğlanın harç ile sağlamlaştırılarak kullanılması yaygındır⁵. Bu büyük yapının büyük kesme taşlarının girişi oluşturan kısmında da güçlü bir kilit sistemi sağlamak üzere oyulmuş olan hatıl oyukları görülmektedir. Bu tarz, taş blokun içine doğru oyularak açılmış olan kilit sistemlerinin öncüllerine de bölgenin kulelerinde rastlamak mümkündür.

5 F., W. Deichmann, *Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naher Osten. Gesammelte Studien zur spätantiken Architektur, Kunst und Geschichte* (1982) 702, 702 v.d.; 717 v.d.

SIİRT - BATMAN İLLERİ VE İLÇELERİNDEKİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT 2005 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ali BORAN*

Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU

Mehmet MUTLU

Zekai ERDAL

İrfan YILDIZ

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25.08.2005 tarih ve 124704 sayılı izni ve denetimi ile yapılan "Siirt- Batman İli ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait Yüzey Araştırması"nın 2005 araştırma dönemi 28.08.2005 tarihinde başlamış ve 09.09.2005 tarihinde sona ermiştir. Araştırma; Yrd. Doç. Dr. Ali Boran'ın başkanlığında, Doç. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu, sanat tarihçiler Uzman Zekai Erdal, Uzman İrfan Yıldız M. Cabir Alper, Restoratör- Mimar Mehmet Mutlu, Mimar Aydın Mızrak ile Bakanlık Temsilcisi Serdar Okur'un katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yüzey araştırması Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün (DÖSİMM) maddî destekleri ile Siirt Valiliği'nin destekleri ile yapılmıştır¹. Araştırma esnasında envanterlik ve taşınabilir bir esere rastlanmamıştır.

-
- Yrd. Doç. Dr. Ali BORAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE
Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE
Mehmet MUTLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksek Okulu, Restorasyon Bölümü 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE
Zekai ERDAL, Meteoroloji Müdürlüğü Avanos-Nevşehir/TÜRKİYE
İrfan YILDIZ, Mili Eğitim Müdürlüğü, Van/TÜRKİYE
- 1 "Siirt-Batman İlleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2005 Yılı Yüzey Araştırmasına" katkı ve desteklerinden dolayı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM)'ne, Siirt Valisi Sayın H. Avni Mutlu'ya, Kaymakam Sayın Ahmet Süheyl Üçer'e, İl Kültür Müdürü Yaşar Baran'a, İl Emniyet Müdürlüğü'ne, İl Jandarma Komutanlığı'na ve ismini anamadığım herkese şükranlarımı sunarım.

2005 yılı araştırması Aydınlar ve çevresindeki mezar taşları üzerine yoğunlaştırılmıştır.

AYDINLAR (TİLLO) İLÇESİ'NDE İSMAİL FAKİRULLAH TÜRBEŞİ VE HAZİRESİ'NDE BULUNAN MEZAR TAŞLARI

XVII. yüzyılda yaşamış İsmail Fakirullah'ın öğrencisi İbrahim Hakki'nin vefatı ve Aydınlar'a defnedilmesinden sonra inşa edilen türbe etrafında hazire oluşmuştur. 2005 yılı yüzey araştırmasında, bu türbe ve hazirede günümüze kadar ulaşmış mezar taşları çalışılarak bunların sanat tarihi açısından çözümlenmeleri yapılmıştır.

1-Şahin Ağa'nın Kızı Mihriban Hatun'a Ait Mezar Taşı

Kabir, doğrudan toprağa oturtulmuş baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Şahideler, dikdörtgen formlu bir gövde ve sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır. Beyaz renkli mermer malzemedan yapılmış şahidelerin iç yüzeyine ait alınlık kısımları, 2 cm. dışa taşınılıdır. Her iki şahidenin de sadece iç yüzeylerine yazı yazılmış, yan ve dış yüzeyleri sade bırakılmıştır.

93x38x7 cm. ölçülerinde olan baş şahidesindeki kitabe, celfi sülüs yazı türünde ve Arapça'dır. Kabartma tekniğiyle hakk edilmiş kitabenin metni şöyledir:

1- el-Mevtu ke'sun küllü nâsin şâribuhû	1- الموت كآس كل ناس شاربیه
2- Hâza merkadû's-saîde eş-şehîde	2- هذا مرقد السعيدة الشهيده
3- el-merhûme el-mağfû(r)e el-mebrûra el-muhtâce	3- المرحومه المغفور(ر) ه المبروره المحتاجه
4- ila'r-rahmeti ve'l-gufrân Mihribân	4- الي الرحمة و الغفران مهربان
5- Hâtun binti Şâhin Ağa tûvüffi(y)et	5- خاتون بنت شاهين اغا توفيت
6- fi sene 1186	6- في سنة 1186

Anlamı: Ölüm bir kâsedir. İnsanların hepsi onu içecektir. Bu kabir, Allah'ın rahmetine ve bağışlamasına muhtaç bir kul olan, Şahin Ağa'nın kızı Mihriban Hatun'a aittir. O, 1186/1772 yılında vefat etmiştir.

Ayak şahidesi ise 67x38x9 cm. ölçülerinde olup mahallî üslupta celf ta'lik yazı türüyle ve Farsça yazılmış kitabe içermektedir.

1- el-kabru bâbun küllü nâsin dâhiluhû	1- القبر باب كل ناس داخله
2- Be-dünyâ dil mebnidâ-yi merd hoşyâr	2- به دنیا ديل مبنداي مرد خوشيار
3- Ki dünyâ-râ neyâşod kadr mikdâr	3- كه دنيا را نياشد قير مقدار
4- Zi-evvel-i perver dâver kîse	4- زي اول پرور داور كيسه
5- Ve lâkin mînâise der-âhir kâr	5- و لكن ميگوشه در آخر كار

Anlamı: Ölüm herkesin gireceği bir kapıdır. İyi insan dünyaya zerre miktarı değer vermez. Daver bu işte en önde olandır ama her şey olacağına varır.

Kitabelerde Şahin Ağa'nın kızı Mihriban Hatun'un 1186/1772 yılında vefat ettiği, dünya hayatının ve oradaki varlıkların faniliğini vurgulayan şiirlere yer verildiği anlaşılmaktadır.

2-Salih Bey'in Oğlu Mahmud Bey'e Ait Mezar Taşı

Kabir, 104x30x7 cm. ölçülerinde, doğrudan toprağa oturtulmuş sadece baş şahidesinden meydana gelmektedir. Dikdörtgen formlu gövde, dilimli sarıklı bir serpuşla sonlanmaktadır. Sarı renkli kalker taş malzemeden yapılmış şahidenin iç yüzüne kabartma tekniğinde celf sülüs yazı türüyle ve Arapça kitabe metni yazılmıştır. Kitabe yüzeyi, ikişerli satırlar hâlinde cetvellerle ayrılmıştır:

1- el-Fâtiha	1- الفاتحه
2- Hâzâ merkadu Mahmud Bey ibn Sâlih Bey bin	2- هذا مرقد محمود بك ابن صالح بك بن
3- Süleyman Bey bin nesli Mîr İzzeddin	3- سليمان بك بن نسل مير عزالدين
4- intekale ilâ rahmeti'llâhi sene elf ve mietâni	4- انتقل الى رحمة الله سنة الف ومائة تان
5- ve hamse ve selâsine fî sene 1235	5- و خمسة و ثلاثين في سنة 1235

Anlamı: Bu kabir, Mir İzzeddin soyundan Süleyman Bey'in oğlu Salih Bey'in oğlu Mahmud Bey'e aittir. O, 1235 yılında Allah'ın rahmetine ulaşmıştır.

Kitabe, XVIII. yüzyılın sonunda bölgede yöneticilik yapmış olan Salih Bey'in soyunu tespit etme açısından önem taşımaktadır. Buna göre Salih Bey, Mir İzzeddin Bey'in soyundan Süleyman Bey'in oğludur. Kabir de kendisinin oğlu olan ve 1235/1820 yılında vefat eden Mahmud Bey'e aittir.

3-Hakkı'nın Kızı Arife Hanım'a Ait Mezar Taşı

Kabir, 120x36x10 cm. ölçülerinde baş şahidesi 51x28x14 cm. ölçülerindeki ayak şahidesi ve 240 (boy)x51 (genişlik)x 10 cm. (yükseklik) ölçülerindeki pehle taşlarından oluşmaktadır. Baş şahidesi dikdörtgen formu gövdeye sahip olup dilimli kemerli alınlıkla sonlanmaktadır. Şahidenin sadece iç yüzünde celf sülüs yazı türüyle ve Arapça yazılmış kitabe yer almaktadır. Pehle taşları ile ayak şahidesi yüzeylerinde herhangi bir süsleme ve yazı ögesi yoktur. Kitabe metni sarı renkli kalker taş malzemeye yedi satır hâlinde kabartma tekniğiyle hakk edilmiştir.

1- el-Fâtiha	1- الفاتحة
2- el-Hayyü'd-dâimü'l-bâkî Hüva'llah	2- الحي الدائم الباقي هو الله
3- el-hâlikü'l-fânî mâ siva'llâh	3- الهالك الفاني ما سوا الله
4- Hâzâ merkadu Ârife li'llâh Hanım binti el -Hakkı (bir kelime silik) muhibbu'llâh	4- هذا مرقد عارفة لله خانم بنت الحقي (...) محبب الله
5- hiye ehlu's-Şeyh Hâmid el-Kâ-	5- هي اهل الشيخ حامد الكا
6- mil hafidü hazreti Fakîrillâh	6- مل حفيد حضرت فقير الله
7- tûvüffiyet fi sene 1252	7- توفيت في سنة 1252

Anlamı: O Allah, diridir (canlıdır), daima vardır (sürekli), bakidir (sonsuzdur), O'ndan başka her şey yok olucudur. Bu kabir, Allah dostu Hakkı'nın kızı Arife Hanım'a aittir. O, (Arife Hanım) İsmail Fakirullah'ın torunu Hamid Kamil'in de eşidir. O, 1252 yılında vefat etmiştir.

Kitabeden, kabrin Arife Hanım'a ait olduğu ve onun 1252/1836 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

4-Şeyh Hamid'in Oğlu Molla Fehim'e Ait Mezar Taşı

Kabir, 160x42x11 cm. ebadında baş şahidesi, 47x28x14 cm. ölçülerinde ayak şahidesi ve 243x52x10 (yükseklik) cm. ölçülerindeki pehle taşlarından

oluşmaktadır. Dilimli sarıklı serpuşa sahip baş şahidesi, dikdörtgen formlu gövde hâlinde doğrudan toprağa oturtulmuştur. Ayak şahidesi de yine aynı formda olup sivri kemerli tepelikle sonlanmaktadır. Sadece baş şahidesinin iç yüzeyinde celf sülüsle ve Arapça yazılmış kitabe metni yer almaktadır. Kabrin tamamında sarı renkli kalker taş malzeme kullanılmıştır.

1- el-Fâtiha	1- الفاتحة
2- Hüve'l-hayyü'd-dâimü'l-bakî Hüva'llah	2- الحى الدائم الباقي هو الله
3- el-hâlikü'l-fânî mâ siva'llâh	3- الهالك الفانى ما سوا الله
4- Hâzâ merkadu'l-âlim el-ârifu li'llâh	4- هذا مرقد العالم العارف لله
5- eş-Şeyh Molla Fehim bin eş-Şeyh	5- الشيخ ملا فھيم بن الشيخ
6- Hâmid bin eş-Şeyh Mustafa el-Fânî	6- حامد بن الشيخ مسطفي الفانى
7- bin eş-Şeyh Abdülkâdir bin eş-Şeyh Fakîrullâh	7- بن الشيخ عبد القادر بن الشيخ فقير الله
8- nûdiye't-târîh "ene garîb"	8- نوري التاريخ انا غريب
Tuvuffiye sene 1264	توفى سنة 1264

Anlamı: O Allah, diridir (canlıdır), daima vardır (sürekli), bakidir (sonsuzdur), O'ndan başka her şey yok olucudur. Bu kabir, (İsmail) Fakirullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir'in oğlu Şeyh Mustafa Fani'nin oğlu Şeyh Hamid'in oğlu Şeyh Molla Fehim'e aittir. Vefatına tarih olarak "ene garib= ben bir garip kimseyim" cümlesi söylendi. O, 1264 yılında vefat etmiştir.

Kitabeden kabrin, İsmail Fakirullah soyundan Şeyh Hamid'in oğlu Fehim'e ait olduğu ve 1264/1848 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Vefat tarihinin rakamla verilmesinin yanı sıra, "ene garib" cümlesiyle ebcedle tarih düşürme yöntemiyle de verilmesi, kitabenin öne çıkan özelliğidir.

5-Hacı Süleyman'ın Kızı Halime Hatun'a Ait Mezar Taşı

Sadece baş şahidesinden oluşan kabir, doğrudan toprağa oturtulmuştur. 110x 31x8 cm. ölçülerindeki şahide, dikdörtgen formlu gövdeli olup dilimli kemerli tepelikle sonlanmaktadır. Şahidenin iç yüzüne celf sülüsle ve Arapça kitabe metni yazılmıştır. Kabartma tekniğiyle hakk edilmiş kitabe, cetvellerle birbirinden ayrılmış altı satırdan meydana gelmektedir.

1- el-Fâtîha	1- الفاتحة
2- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî hâzihi türbetü Halîme	2- هو الحى الباقي هذه تربة حليلة
3- İmraetü'l-Hâc Süleyman ibn Mollâ Süleyman ibn	3- امرأة الحاج سليمان ابن ملا سليمان ابن
4- Eş-şeyh Abdülkadir ibn Eş-şeyh İsmâîl	4- الشيخ عبدالقادر ابن الشيخ اسماعيل
5- Kaddese'llâhu sirrahumâ tuvüffiyet mat'üneten	5- قدس الله سرهما توفيت مطعوننة
6- fi sene elf ve mietâni ve isney aşera mine'l-hicreti 1212	6- فى سنة الف و مائتين و اثنى عشر من الهجرة 1212

Anlamı: Fatiha. O Allah, daima diridir ve ebedidir. Bu türbe (kabir), Şeyh İsmail'in oğlu Şeyh Abdülkadir'in -Allah ikisini yüce kılsın- oğlu Molla Süleyman'ın oğlu Hacı Süleyman'ın eşi Halime Hatun'undur. O, hicri 1212 yılında tâun (veba) hastalığından vefat etmiştir.

Kitabeden kabrin, İsmail Fakirullah'ın soyundan Hacı Süleyman'ın eşi Halime'ye ait olduğu ve veba (tâun) hastalığından 1212/1797 yılında öldüğü anlaşılmaktadır. Mezar taşı, ölüm nedeninin açıkça belirtilmesi ve kabrin "türbe" terimiyle ifade edilmesi açısından önem taşımaktadır.

6-İsmail Fakirullah'ın Eşine Ait Mezar Taşı

92x35x8 cm. ölçülerindeki baş şahidesinden meydana gelmektedir. 1968 yılında kitabe metninin aynısı yazılıp yeni şahide dikildiği için, orijinal şahide ortadan kırılmış hâldedir ve toprağa dikilmiş vaziyette değildir. Dikdörtgen formu gövdeye sahip şahide, dilimli kemerli tepelikle son bulmaktadır. Sarı renkli kalker taş malzemenen yapılmış şahidenin iç yüzüne cetvellerle üçe ayrılmış toplam dokuz satırlık kitabe metni yazılmıştır. Kabartma tekniğiyle hakk edilmiş kitabe, celf sülüsle ve Arapça yazılmıştır.

1- Hâzihi kabru ümmü evlâdi Fakîrillâh	1- هذه قبر ام اولاد فقير الله شيخ اسماعيل عليه رضوان الله
Şeyh İsmail aleyhi ridvânî'llâh	الله
2- ve hiye binti Hacı Muhammed es-Siirdî aleyhim rahmetu'llâh	2- و هى بنت حاج محمد السعردى عليهم رحمة الله
3- intekalet (... kırık)	3- انتقلت (...)
elf ve mie ve seb'a ve işrîne	الف ومايه و سبع و عشرين
Sene 1127 rahimehu'llâh	سنة 1127 رحمه الله

Anlamı: Bu kabir, Şeyh İsmail Fakirullah'ın -Allah kendisinden hoşnut olsun- çocuklarının annesine aittir. O, Siirtli Hacı Muhammed'in kızıdır. 1127 yılında Allah'ın rahmetine ulaşmıştır.

Kitabeden, kabrin İsmail Fakirullah'ın ismi belirtilmeyen eşine ait olduğu ve 1127/1715 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kitabe, Siirt yer adının XVII. yüzyıldaki kullanımının tespiti açısından önemlidir.

7-Molla Mahmud Oğlu Molla Ali'ye Ait Mezar Taşı

Kabir, doğrudan toprağa oturtulmuş 124xx37x9 cm. ölçülerindeki baş şahidesinden oluşmaktadır. Şahide, dikdörtgen formlu gövde hâlinde yükselip dilimli sarıklı bir serpuşla son bulmaktadır. Sarı renkli kalker taş malzemeden yapılmış şahidenin iç yüzüne kitabe metni, (güney) yan yüzüne “Amelü Seyyid Abdürrezzak” cümlesiyle usta (sanatkâr) adı, dış yüzüne ise mühr-i Süleyman bezemesi içeren bir rozet işlenmiştir. Kitabe, celî sülüs yazı türüyle ve Arapça yazılmıştır. Kabartma tekniğiyle sekiz satır hâlinde hakk edilmiştir:

1- el-fatıha	1- الفاتحة
2- el-Hayyü'd-dâimü'l bâkî Hüva'llâh	2- الحي الى الدنم الباقي هو الله
3- ve'l-Hâlikü'l-fânî mâ siva'llâh	3- والهالك الغاني ما سوى الله
4- Hâzâ merkadü Molla Ali rahimehu'llâh	4- هذا مرقد ملا علي رحمه الله
5- ibn Molla Mahmud bin el-Hacı Sâlih	5- ابن ملا محمود بن الحاجي صالح
6- bin eş-Şeyh el-Gavs Fakîru'llâh	6- بن الصيبح الغوث فقير الله
7- tüvüffiye sene elf ve mieteyn ve selâse	7- توفي سنة الف ومائتين و ثلاث و ستين
ve sitîne	8- سنة 1263
8- sene 1263	

Yan yüzeydeki usta (sanatkâr) kitabesinin metni ve okunuşu ise şöyledir:

“Amelu Seyyid Abdurrezzak” عمل سيد عبد الرزاق

Anlamı: Varlığı sürekli, diri ve sonsuz olan ancak Allah'tır. O'ndan başka her şey yok olucudur. Bu kabir, Şeyh İsmail Fakirullah'ın oğlu Hacı Salih'in oğlu Molla Mahmud'un oğlu Molla Ali'ye aittir. O, 1263 yılında vefat etmiştir.

Yan yüzeye ise “bu şahide, Usta Seyyid Abdürrezzak'ın eseridir” ifadesi yazılmıştır. Kitabeden kabrin, İsmail Fakirullah'ın soyundan Molla Mahmud'un oğlu Molla Ali'ye ait olduğu ve 1263/1874 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kitabe, şahidenin Usta Seyyid Abdürrezzak tarafından yapıldığının, onun eseri olduğunun tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır.

8-Şirvan Beyi Salih Bey'in Mezar Taşı

Mezar taşı, İbrahim Hakkı Türbesi'nin içinde, güneydeki kubbeyle örtülü oda içinde bulunmaktadır. Türbedeki onarımlar sırasında yerinden sökülmiş ve duvarın kenarına rastgele bırakılmış durumdadır. 145x46x10 cm. ölçülerinde sadece baş şahidesinden ibarettir. Dikdörtgen formlu gövdeye sahip şahide, dilimli sarıklı bir serpuşla sonlanmaktadır. Sarı renkli kalker taşından yapılmış şahidenin iç yüzüne kitabe metni yazılmıştır. Kitabe, celî sülüs yazı türüyle ve Arapça yedi satır hâlinde kabartma tekniğiyle hakk edilmiştir.

1- el-Fâtıha	- الفاتحة
2- e'l-Hayyü'd-dâimü'l-bâkî Hüvallah el-hâlikü'l-fânî mâ siva'llâh	2- الحي الى الدئم الباقي هو الله الهايك الفانى ما سوى الله
3- Hâzâ merkadü el-hâkimü'l-âlimü bimâ Emera'llâhü ve'l-âmilü bimâ enzela'llâhü	3- هذا مرقد الحاكم العالم بما امر الله و العالم العامل بما انزل الله
4- Slaih Bey fâilü'l-hayrâti li'llâhi bin Hân Budâk rahimehüma'llâh	4- صالح بك فاعل الخيرات لله ين خان بداق رحمهما الله
5- intekale garîben ilâ rahmeti'llâhi ve nâle fadle'ş-şühedâi mina'llâh	5- انتقل غريبا الي رحمة الله ونال فضل الشهداء من الله
6- fî sene elf ve mietâni min eşûrillah Ve selâse ve erbaîne min hicreti Rsüillâh	6- في سنة الف وما تان من اشهر الله وثلاثه و اربعين من هجرة رسول الله
7- 1243	1243-7

Anlamı: Varlığı sürekli, diri ve sonsuz olan ancak Allah'tır. O'ndan başka her şey yok olucudur. Bu kabir, Budak Han'ın oğlu olan ve Allah'ın emrettiği şeyleri bilerek yöneten, Allah'ın indirdiği şeyleri uygulayan bilgin ve Allah için hayırlı işler yapan kişi Salih Bey'e aittir. O, Peygamber'in hicretinin 1243/1827 yılında garip bir hâlde Allah'ın rahmetine ulaştı (vefat etti) ve Allah için şehit olanların üstünlüklerine ulaştı.

Kitabeden mezar taşının, Budak Bey'in oğlu Salih Bey'e ait olduğu, Salih Bey'in yörenin yöneticisi olduğu ve insanlığın faydalanması için hayırlı ve güzel işlerle uğraştığı anlatılmaktadır. Kitabeye göre Salih Bey 1243/1827 yılında vefat etmiştir.

9-Salih Bey'in Eşi Elmas Hanım'a Mezar Taşı

İbrahim Hakkı Türbesi'nin içinde, güneydeki kubbeyle örtülü odanın içinde yer almaktadır. Salih Bey'in mezar taşı gibi bu da, türbenin son zaman onarımları

sırasında yerinden sökülerek duvarın kenarına konmuştur. Mezar taşı, form olarak diğer taşlardan farklılık göstermektedir. 73 (en)x56 (boy)x 9 (kalınlık) cm. ölçülerinde enine dikdörtgen formlu olan şahide, mezar taşından çok, bir yapı kitabesi biçimine sahiptir. Sarı renkli kalker taş malzemeye kabartma tekniğiyle cetvellerle üçe bölünerek toplam beş satır hâlinde yazılmış kitabe metni yer alır. Kitabe, celî sülüs yazı türüyle ve Arapça yazılmıştır.

- 1- هذا مرقد السعيدة الشهيدة الاخرويه اللماس خانوم
بنت سليمان بك الاسپاييرى زوجة صالح بك بن خان بوداق الشروى
- 2- قد توفيت فى سنة الهجرة النبوية سنة 1221 فى يوم الخميس بين الصلوتين
وقد مضت من شهر ايار ثلاثة ايام وجاء الفقير الحقير صالح بن خان بوداق
- 3- بعد... يوم الثلاثاء الثانى عشر من شهر اخر ... وبنى هذه القبّة

1- Hâzâ merkadü es-saïde el-uhreviyye Elmas Hanım/binti Süleyman Bey el-Espâyîrî zevcetü Sâlih Bey bin Hân Bûdâk eş-Şîrvî

2- kad tûvüffiyetfi seneti'l-hicriyyeti'n-nebeviyye sene 1221 fi yevmi'lhamîs beyne's-Salâteyn vekad medat min şehri ayyâr selâsetü eyyâm ve câe'l-fakîrû'l-hakîr Salih bin Bûdâk

3- ba'de ...yevmi's-sülesâi es-sânî aşere min şehri âhar ... ve benâ hâzihi'l-kubbete

Anlamı: Bu kabir, ahiret yurduna göç etmiş mutlu kul, Espayirli (Pervari bölgesi) Süleyman Bey'in kızı Elmas Hanım'a aittir. (Elmas Hanım), Şîrv'li (Şîrvanlı) Budak Han'ın oğlu Salih Bey'in eşidir. O, hicrî 1221/1806 yılının mart ayının üçüncü günü öğle-ikindi arasında vefat etmişti. Budak Han'ın oğlu Salih Bey, (ramazan) ayının sonunda onikinci günde çarşamba günü geldi ve kubbeyi (türbeyi) inşa ettirdi.

Bu ifadelerden, kitabenin bir mezar taşı kitabesi olduğu anlaşılmalı birlikte, "bu kubbeyi inşa ettirdi" cümlesinden İbrahim Hakkı Türbesi'nin tamamını ya da güneydeki kubbeli odayı eklettirerek kapı üzerine konulan bir yapı inşa kitabesi tarzından düzenlendiği de düşünülebilir. Kitabeden ortaya çıkan kesin bilgiler şöyledir: Kitabe Salih Bey'in eşi Elmas Hanım'ın vefatı üzerine

yazılmıştır. Elmas Hanım 1221/1806 yılında vefat etmiştir. Bununla birlikte o (Elmas Hanım), Pervari bölgesi (Espâyir) emiri Süleyman Bey'in kızıdır. Salih Bey, Şirvanlı Budak Han'ın oğludur. Türbe (ya da türbenin güneyindeki kubbeli oda) Salih Bey tarafından 1221/1806 yılında, eşi Elmas Hanım için inşa ettirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Yüzey araştırması kapsamında, Siirt'e bağlı Aydınlar (Tillo) ilçe merkezinde bulunan İbrahim Hakkı Türbesi ve Haziresi'ndeki mezar taşları incelenmiştir. Bu bağlamda türbe içinde 2, hazirede 7 olmak üzere toplam 9 mezar taşının çözümü yapılmıştır. Tipolojilerine göre bu taşların yedisi şahideli mezar formuna sahip olup 3'ünde baş ve ayak şahidesi, 4'ünde ise sadece baş şahidesi bulunmaktadır. Bir taş da enine dikdörtgen formlu bir yapı inşa kitabesi tarzındadır. Şahidelerin hepsi dikdörtgen formlu gövdelidir. Başlık biçimi açısından erkek şahideleri dilimli sarıklı serpuş özelliği gösterirken, bayan şahideleri dilimli kemerlenmiş tepelik şeklindedir. Baş ve ayak şahideli iki kabrin kenarı, yüksekliği az olmakla birlikte "pehle taşı" niteliğinde sınırlandırılmıştır.

Şahidelerin sadece iç yüzeylerine kitabe metni işlenmiştir. Kitabeler, dil yönünden Arapça ve Farsça'dır. Farsça, sadece Şahin Ağa'nın kızı Mihriban Hatun'a ait kabrin ayak şahidesinde kullanılmıştır. Bu şahide, Farsça'nın yanı sıra, celî ta'lik yazı türüyle yazılması açısından da farklı özelliklere sahiptir. Diğer kitabelerin tamamı celî sülüsle yazılmıştır. Böylece Mihriban Hatun'un mezar şahidelerinin sivri kemerli tepelikli oluşu, malzemesinin mermer oluşu, alınlıkların 2 cm. dışa taşıntılı yapılışı, ayak şahidesine Farsça ve celî ta'lik yazı türüyle manzum kitabe yazılışı özellikleriyle, Baykan Çevrimtepe ve Adakale Köyü ile Kozluk Eski Mezarlık alanlarındaki XVIII. yüzyıl mezar taşlarıyla benzerlik göstermektedir.

Mezar taşı kitabeleri konu ve anlam bakımından incelendiğinde ölen kişinin kimliği, vefat tarihine ilişkin bilgiler, ölümle ilgili ayet ve hadis metinleri, ölen kişi için dua ve bağışlanma istekleri, sosyal statüye ait unvanlar, yöreye ait

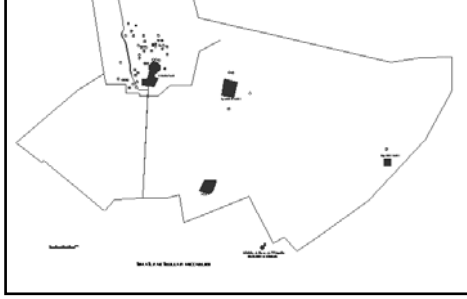
yer adları gibi konulara yer verilmiştir. Bu bağlamda en önemli kimlik bilgileri, Şirvan Beyi hâkimi Salih Bey'in; Salih Bey'in eşinin (Elmas Hanım) ve oğlunun (Mahmud Bey) mezar taşlarında tespit edilmiştir. Diğer taşlarda daha çok türbenin inşasına sebep olan Fakirullah ve İbrahim Hakkı neslinden gelen kişilerin kimlikleri ve dinî statüleri (şeyh, mola, âlim vs.) ortaya çıkmaktadır.

Kitabelerde yer adı olarak Siirt, Şirv (Şirvan), Espâyerd (Pervari bölgesi) kelimeleri geçmektedir. Tarih cümleleri ise çoğu kez hem Arapça yazı ile hem de rakamla verilmiştir. Şeyh Hamid'in oğlu Molla Fehim'e ait 1264/1848 tarihli mezar taşında rakamın yanı sıra "أنا غريب" /Ene garib cümlesiyle ebcedle tarih düşürme yöntemine de rastlanmaktadır. Vefat tarihi ve zamanı açısından en zengin bilgi Salih Bey'in eşi Elmas Hanım'ın mezar taşından görülmektedir. Buna göre Elmas Hanım hicrî 1221/1806 yılının mart ayının üçüncü günü, perşembe günü, iki namaz arasında (yani öğle-ikindi arasında) vefat etmiştir.

Mezar taşları arasında 1221/1806 tarihli Elmas Hanım (Salih Bey'in eşi)'inki, form ve içerik açısından farklıdır. Mezar taşından çok, bir yapının inşa kitabesi niteliğindedir. Son cümlesinde Salih Bey'in "bu kubbeyi inşa ettirdi" ibaresi, İbrahim Hakkı Türbesi'nin inşai durumunu gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Yani türbe, tamamıyla inşa ya da kısmi eklenmeyle, genişletme durumuna sahiptir.

1263/1860 tarihli Molla Mahmud'un oğlu Ali'nin mezar taşı, sanatkâr adının tespit edilişi yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Buna göre şahidenin yan (güney) yüzüne "Amelü Seyyid Abdürrezzak" cümlesi yazıldığından, Usta Seyyid Abdürrezzak'ın adı tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, Aydınlar (Tillo) İbrahim Hakkı Türbesi ve Haziresi mezar taşları, XVII. yüzyıldan sonraki zamana aittir. Tipoloji, malzeme, teknik, yazı üslubu, yazı dili, süsleme öğeleri, başlık (serpuş) tipleri, anlam ve konuları yönüyle bölgesel özellikler taşımaktadır. Bu taşlar, yörenin siyasî, idarî ve inanç anlayışını ortaya koyması bakımından önemli kültür varlıklarıdır.

Çizim 1: Aydınlar İsmail Fakirullah Haziresi

Resim 1: Aydınlar İlçesi, genel görünüş

Resim 2: İsmail Fakirullah Haziresi, genel görünüş

Resim 3: Şahin Ağa'nın kızı Mihriban Hatun'a ait mezar taşı

Resim 4: Salih Bey'in oğlu Mahmud Bey'e ait mezar tağı

Resim 5: Hakkı'nın kızı Arife Hanım'a ait mezar tağı

Resim 6: İsmail Fakirullah'ın eğine ait mezar

Resim 7: Hoca Mahmud oğlu Hoca Ali'ye ait mezar tağı

Resim 8: Şirvan Beyi Salih Bey'in mezar taşı

Resim 9: Salih Bey'in eşi Elmas Hanım'ın mezar taşı

2005 YILI BYBASSOS ARAŞTIRMASI

Winfried HELD*
Gonca CANKARDAŞ ŞENOL
Ahmet Kaan ŞENOL

Muğla İli, Marmaris İlçesi, Bozburun Yarımadası'nın (antik Karia Chersonesos) kuzeybatısındaki Hisarönü Köyü'nde bulunan Bybassos antik kentinde (Resim: 1) gerçekleştirilen yüzey araştırmasının ilk kampanyası 29 Ağustos-16 Eylül 2005 tarihleri arasında tamamlanmıştır¹. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne verdiği izin için teşekkür ederiz. 1995–2001 yılları arasında gerçekleştirilen Loryma yüzey araştırmasından² sonra bölgedeki ikinci önemli araştırmamız olan Bybassos antik kenti ve çevresinin yerleşim modellerinin araştırılması 2005 yılında Würzburg Üniversitesi tarafından finanse edilmiştir. Bu çalışma Prof. Dr. Ersin Doğer'in yönetiminde 1990–1998 yılları arasında Hisarönü-Çubucak keramik atölyelerinin kazısını³ yapan ekibin katkılarıyla gerçekleştirilmektedir.

* Doç. Dr. Winfried HELD, Universität Würzburg, Lehrstuhl für Klassische Archäologie, Residenzplatz 2, Tor A, D–97070 Würzburg/ALMANYA

Yrd. Doç. Dr. Gonca CANKARDAŞ ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR–35100 Bornova–İzmir/TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kaan ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR–35100 Bornova–İzmir/TÜRKİYE

- 1 Yazarlardan başka çalışmalara katılanlar: Arkeolog Dr. Gabriele Albers (Würzburg); Mimar Dr. Nicole Röring (Berlin). Bakanlık temsilcisi olarak Nizamettin Kara (Ankara Etnoğrafya Müzesi) çalışmalara katıldı.
- 2 W. Held–A. Berger–A. Herda, „Loryma in Karien. Vorbericht über die Kampagnen 1995 und 1998“, *IstMitt* 49, 1999, 159–196; W. Held, „Neue und revidierte Inschriften aus Loryma und der Karischen Chersonesos“, *Epigraphica Anatolica* 36, 2003, 55–86; id., „Platz, Heiligtum und politische Institutionen in Loryma und der karischen Chersonesos“, in: W. Hoepfner–L. Lehmann (Hrsg.), *Die griechische Agora, Symposion Berlin 2004* (baskıda); id., „Der Survey in Loryma“, in: W. Radt (Hrsg.), *Stadtgrabungen und Stadtforschung im westlichen Kleinasien. Geplantes und Erreichtes: Eine Bilanz. Akten des Symposions in Pergamon 2004*, *Byzas* 3 (baskıda); id., „Loryma ve Karia Chersonesos'unun yerleşim sistemi“, *Olba* 12, 2005, 85–100; id., „Die Karer und die Rhodische Peraia“, in: F. Rumscheid (Hrsg.), *Die Karer und die Anderen, Kolloquium Berlin 2005* (baskıda).
- 3 J.-Y. Empereur–N. Tuna, „Hiérotélés, potier rhodien de la Pérée“, *BCH* 113, 1989, 277–299; E. Doğer – A. K. Şenol, „Rhodos Peraiasi'nda İki Yeni Amphora Atölyesi“, *Arkeoloji Dergisi* 4, 1996, 59–73; G. C. Şenol–A. K. Şenol–E. Doğer, „Amphora Production in the Rhodian Peraia in the Hellenistic Period“, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Coll. Athen 2002 (2004) 353-360.

Araştırmanın hedefi, Karia Chersonesos'unun güney ucundaki Loryma ile kuzeyinde bulunan Bybassos ve çevresinin yerleşim modellerini karşılaştırarak antik dönemlerdeki bütün yarımada özgü kültür ve ekonomi tarihini incelemektir.

ARAZİ ÇALIŞMALARI

W. HELD

Hisarönü Köyü'ndeki Hisartepi üzerinde bulunan antik kentin, eski çalışmaların etkisiyle Rhodos *demosu* olan Erine olduğu düşünülse de 1961'de, J. M. Cook Hisarönü Köyü'nün Erine değil Bybassos olduğunu belirlemiştir⁴. Bybassos, Chersonesoslular'ın Koinón'unun (κοινὸν τῶν Χερσονεασίων) üyesiydi. Karia'ya özgü olan bu siyasal birliktir bulunan kent, Erken Hellenistik Dönemden itibaren Rhodos hâkimiyeti altında olduğundan Rhodos'un bir *demosu* olmuştur.

Bybassos'un ilk kez araştırılan kalıntıları sıkı bir orman ve bitki örtüsü altında bulunmaktadır (Resim: 2). Çalışmalar, iyi korunan kent surlarının takip edilmesi ve GPS yardımıyla krokisinin çıkarılmasıyla başlatılmıştır. Bu araştırmalarda surların dört evresi tespit edilmiştir. Büyük ve kaba yontulmuş bloklardan oluşan en eski evre, Loryma'nın aynı teknikte inşa edilen arkaik surlarıyla karşılaştırılarak, M. Ö. 7.-6. yüzyıla tarihlendirilmelidir (Resim: 3). Bazı yerlerde 4,50 m. yüksekliğine kadar korunan bu arkaik surların büyük bölümünü takip etmek mümkündür. Bu evreye ait surların kapısı batıda, bugünkü patika üzerinde tespit edilmiştir. Bastion veya kulesi olmayan surların savunma için hasas noktalarda dikdörtgen dönüşlerle şekillenmektedir.

İkinci evre düzgün yontulmuş taşlarla poligonal bir teknikte inşa edilmiş ve yine Loryma ile karşılaştırılarak Klasik Döneme tarihlendirilmiştir. Yerleşim alanını batı ve kuzeye doğru genişleten surların, güney ve doğuda arkaik surların tekrar kullanılarak birçok yerde sağlamlaştırılmıştır. Klasik Dönemde savaş ve savunma

4 J. M. Cook, „Cnidian Peraea and Spartan Coins“, *JHS* 81, 1961, 56–72; J. M. Cook–W. H. Plommer, *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos* (1966) 5–7.

tekniklerinin gelişimi doğrultusunda sur üzerine batı, güneybatı, güneydoğu, doğu ve kuzeyde olmak üzere beş adet bastion eklenmiştir (Resim: 4, 5).

İkinci evreyi oluşturan Klasik Dönem suru içinde, güneydoğu bastionu, daha kaliteli bir *isodomos* tekniğiyle inşa edilmiştir (Resim: 6). Loryma'daki akropol kulesiyle yakın işçilik özellikleri gösteren bu yapının daha geç bir evreye, muhtemelen M. Ö. 4. yüzyıl, Hekatomnid Dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

Geç Bizans Dönemine tarihlendirilen en son sur evresinde yoğun olarak devşirme malzemelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. İnşaasında, harç ve keramik parçalarının kullanıldığı yapının batıya doğru, arkaik surun arkasında bulunduğu belirlenmiştir. Surun batıda bulunan kapısı hâlen iyi korunmuş durumdadır (Resim: 7). Yapının doğusunda ise ikinci küçük bir kapı bulunmaktadır. Surun büyük kısmı ise, yine arkaik surların bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Bundan dolayı, bazı yerlerde, surun aynı noktasında üç evrenin üst üste korunduğu tespit edilmiştir. 2005 yılı yüzey araştırmalarının önemli bir bulgusu da Bybassos'un en tepesinde, bir iç kalenin keşfedilmesidir. Bu yapının içinde büyük ve gösterişli bir kompleks belirlenmiştir. İçinde bir trikonchos, bir tonozlu mekân ve bir kubbeli mekân bulunmaktadır (Resim: 8). Aynı dönemde, güneydoğu bastionu üzerine büyük ve tonozlu bir sarnıç inşa edilmiştir.

Geç Bizans Döneminde, yapılarda daha eski kalıntıların kullanılması, antik Bybassos'un suriçi kalıntılarının yüzeyde tespit edilememesine yol açmaktadır. Sadece Geç Bizans Döneminde, iç kalede, antik dönemden armudî şekilli bir sarnıç tespit edilmiştir. Bizans yapılarında devşirme malzeme olarak kullanılan mermer bloklar, mimari parçalar, büyük bir eşik taşı ve bir louterion ayağının belirlenmesi bu bölgede büyük bir antik yapının var olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle, büyük bir yapıya işaret eden bu kalıntılar Bybassos *dynastının* (reis) konağına ait olmalıdır⁵.

5 Krş. Loryma'daki *dynast konağı*: W. Held, „Platz, Heiligtum und politische Institutionen in Loryma und der karischen Chersones“, in: W. Hoepfner–L. Lehmann (Hrsg.), *Die griechische Agora, Symposion Berlin 2004* (baskıda).

Sur yapısının son evresindeki batı kapısında ise, ikinci bir eşik taşı ve büyük bir merdiven bloku antik devşirme malzemesi olarak kullanılmıştır (Resim: 7). Bu ikinci grup ise büyük bir kamu yapısına ait olmalıdır.

Seramik buluntularına göre, Bybassos'ta M. Ö. 6.–2. yüzyıllar arasında kesintisiz bir yerleşim olduğu görülmektedir. Bölgenin M. S. 4.–6. ve 11.–12. yüzyıllarda yani, Erken ve Geç Bizans dönemlerinde tekrar yerleşim yeri olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Yüzeyde tespit edilen seramik ve Erken Bizans Dönemine tarihlendirilen iki mimari parçanın ait olduğu yapıyla ilişkileri tespit edilememiştir. 2005 yılı çalışmalarının önemli sonuçlarından biri de Karia Chersonesos için tipik olan Roma İmparatorluk Dönemindeki *hiatusun* Bybassos'ta da izlenmesidir.

Bybassos'un hemen batısında, Hellenistik Döneme tarihlendirilen gösterişli bir mezar yapısı belirlenmiştir. İçinde altı adet stel kaidesi ve bir mezar odası tespit edilen yapının rekonstrüksiyonu Loryma'dan tanıdığımız tipik mezar-teras şeklinde oluşturulmalıdır. Kaidelerden dördü Karia Chersonesos'una özgü kademeli kaide şeklinde, ikisi de Rodos tipi yuvarlak mezar sunaklarının kaideleridir (Resim: 9).

2005 yılı kampanyası içinde Bybassos çevresinde de bir yüzey araştırmasına başlanmıştır. Özellikle kentin kuzeydoğusundaki Kızılbağlık Ovası'nın çevresi taranarak 35 adet buluntu yeri tespit edilmiştir (Resim: 10). Hellenistik ve Erken Bizans dönemlerindeki çiftliklere ait buluntular içeren yerleşimler arasında sadece bir çiftliğin seramik buluntuları Roma Döneminde de devam etmektedir. Araştırmalar sırasında bölgede üç yerde Kalkolitik Çağ'a ait seramik ele geçirilmiştir. 2005 yılı çalışmalarında bir tepe üzerinde Bybassos'a benzer yapıda bir antik yerleşim keşfedilmiştir. Yüzeyde bulunan seramik, yerleşimin Arkaik Dönemden Hellenistik Döneme kadar devam ettiğini göstermektedir. Bu yerleşimin etrafında Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlendirdiğimiz iki evreli bir sur duvarı bulunmaktadır. Bölgede Bizans Dönemine tarihlendirilen üç nefli bir bazilika ve bir seramik atölyesine ait kalıntılar da tespit edilmiştir.

Bu ilk sonuçlar, Loryma yüzey araştırmasıyla karşılaştırınca, Karia Chersonesos'unun tarihi için genel bir resmi tamamlamamıza olanak

vermektedir. Buna göre Kalkolitik Çağ'ın ilk yerleşim evresinden sonra bölgede uzun bir *hiatus* izlenmektedir. Geometrik veya Erken Arkaik Dönemde, Loryma ve Bybassos gibi, bu yarımada özgü küçük yerleşim yerleri kurulmuştur. Bu yerleşimlerin surlarının Arkaik ve Klasik dönemlere ait iki önemli evresi bulunmaktadır. Hellenistik Dönemde, bölgenin her yerinde çiftlik ve bu çiftliklerin tarımsal üretimi gerçekleştirdikleri tarım terasları kurulmuştur. M. Ö. 2. yüzyıl sonu veya 1. yüzyıl başında bütün yarımada terk edilmiştir. İkinci bir *hiatus* sonra, geç Antik/Erken Bizans dönemlerinde yeni bir yerleşim evresi gördükten sonra yarımada tekrar terk edilmiştir. Geç Bizans evresinde, Bybassos gibi bazı uygun yerlerde, büyük ihtimalle Rhodos şövalyeleri tarafından sahillerin kontrolü için küçük kaleler inşa edilmiştir. Karia Chersonesos'unun bu uzun *hiatus*larını sadece siyasal veya savaş nedenleriyle açıklamak mümkün değildir. Bu durumu yarımada'nın hassas doğa dengesiyle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Gelecek kampanyaların, *hiatus*ların nedenleri üzerine öneriler sunacak verileri ortaya çıkaracağını umut ediyoruz.

*BYBASSOS 2005 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA ELE GEÇİRİLEN
AMPHORA MÜHÜRLERİ*

G. C. ŞENOL

A. K. ŞENOL

Bybassos ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ele geçirilen seramik buluntuların büyük bölümünü, bölgenin tarımsal üretiminin ihracatta önemli yer tuttuğunu gösteren yerel amphoralar oluşturmaktadır. Yüzey araştırmalarında tespit edilen tarım terasları üretimin boyutunu göreceli olarak gösterdiği gibi bağıcılığa uygun yapılarıyla da tarımın niteliği hakkında bilgi vermektedir. Yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen ve içinde şarap ve zeytinyağı elde etmekte kullanılan presleri de barındıran çok sayıda işlik, antik dönemde bölgenin tarımının yapısı hakkında önemli bulguları oluşturmaktadır⁶. Rhodos yönetimi altındaki bu topraklarda, şarap üretimine bağlı olarak, İ. Ö.

6 Doğer-Şenol 2002, s. 13-19.

geç 4. yüzyıldan İ. S. 2. yüzyıl içlerine kadar Rhodos amphoralarının üretimi gerçekleştirilmiştir. Peraia'nın kuzeyinde yer alan Kallipolis'te bağlardan elde edilen şarabın taşınması için üretilmiş amphoralara ait atölyeler ve çöplüklere ait bulgular tespit edilmiştir⁷. Bu bölgede, Çamlı Köyü yakınlarında, "Proto-Rhodos amphoraları" olarak adlandırılan bant ve mantar formunda ağız kenarına sahip, kulplarında monogram mühürler taşıyan amphoraların üretildiği belirlenmiştir⁸. Ayrıca, Çamlı Köyü'nün güneyinde, Karaca-Naltaş olarak adlandırılan mevkide de küçük bir Rhodos amphora atölyesinin varlığı bilinmektedir⁹. İ. Ö. 4. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın başı arasında gerçekleştirilen amphora üretimine ilişkin diğer bir kanıt Turgut Köyü'nün yakınlarında, yüzey araştırmamızın merkezi olan Hisarönü Köyü'nün güneyinde yer almaktadır¹⁰.

Hisarönü (Bybassos) Köyü civarında tespit edilen ve büyük boyutlu bir üretimi kanıtlayan en önemli bulgu, üretici Hieroteles'e ait olan atölye ve amphora atık tabakalarıdır. İ. Ö. 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren faaliyete başlayan üreticinin, aynı yüzyılın son çeyreğine kadar kesintisiz olarak amphora ürettiği bilinmektedir¹¹. Prof. Dr. E. Doğer başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, söz konusu alanda, İ. Ö. 3. yüzyıl içinde birden fazla üreticinin faaliyette bulunduğunu¹² dolayısıyla bu alanın, belirli dönemlerde birden fazla atölye içeren, günümüzde "sanayi sitesi" olarak isimlendirdiğimiz bir görünümde olabileceğini göstermiştir. İ. Ö. 3. yüzyıldaki bu yoğun amphora üretiminin ardından, Roma İmparatorluk Döneminin başlarında bu alandaki atölyelerde, literatürde "Geç Rhodos amphoraları"

7 Bean 2000, s. 161.

8 E. Doğer-A. K. Şenol, "Rhodos Peraiası'nda İki Yeni Amphora Atölyesi", *Arkeoloji Dergisi* IV, İzmir, 1996, s. 61-66, fig. 3-9 ve s. 71, no. 1-4, levha XIV-XV, fig. 17-20. Ayrıca bkz. Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 357-358.

9 Doğer-Şenol 1996, s. 68, fig. 11, 72, no. 6-8 ve levha XV, fig. 22-24. Ayrıca bkz. Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 359.

10 J.-Y. Empereur-M. Picon, "A la recherche des fours d'amphores", *BCH Suppl. XIII, Recherches sur les amphores grecques*, éd. J.-Y. Empereur-Y. Garlan, Paris, 1986, s. 116; Empereur-Tuna 1989, s. 289.

11 Empereur-Tuna 1989, s. 277-289; E. Doğer, "Rodoslu Çömlekçi Hieroteles", *Arkeoloji Dergisi* II, İzmir, 1994, s. 195-218.

12 E. Doğer, "Hisarönü/Çubucak Rodos Amphora Atelyeleri Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1996, s. 235-254; Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 353-356.

olarak tanımlanan mühürsüz mahmuz kulplu amphoraların üretilmiş olduğu tespit edilmiştir¹³. Aynı dönemde Kallipolis atölyelerinde de bu tip amphoraların yoğun olarak üretildiği ve Akdeniz'deki merkezlere ihraç edildiği bilinmektedir. Bilinen amphora atölyeleri dışında Rhodos amphora formunda ancak, adanın kiliyle üretilmemiş amphoraların varlığı, Rhodos hâkimiyetindeki bölgelerde amphora üretiminin izlerini aramayı gerektirmektedir. Rhodoslu çömlekçi Hieroteles'in stiline izlendiği mühürler, bu durumun Peraia'da gerçekleştiğini düşünmemize neden olmaktadır¹⁴.

2005 sezonunda Hisarönü Köyü'nün çevresindeki tepeler (Oyuklu, Ördekbakacak, Zelle Tepeleri ve Hisar Tepe) ve Kazan Deresi yatağında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında ağırlıklı olarak Rhodos kökenli olmak üzere toplam 13 adet mühürlü amphora kulpu ve bir adet çift mühürlü kiremit parçası ele geçirilmiştir (Resim: 10). Rhodos amphoralarına ait mühürler içerisinde, kil yapısı nedeniyle adanın karşı kıyısında üretildiği belirlenen örnekler, Peraia'nın Rhodos ihracatında üstlendiği rol hakkında önemli deliller olarak değerlendirilmelidir.

Kabamersin ve Kızılavlu dereleri arasındaki alanda (BY. FS. 6) bulunan amphora mühürü özel durumuyla dikkati çekmektedir. Bu mühürde İ. Ö. 3. yüzyıl içinde faaliyette bulunan üretici Diandros'un adı okunmaktadır (Resim: 11). Ele geçirilen örneğin aksine, üreticinin, Hieroteles'in mühürlerinin formuna benzeyen merkezi noktalı mühürleri bilinmektedir¹⁵. Bybassos'ta ele geçirilen bu mühür, üreticinin *Helios* başı sembolü farklı bir kalıbını göstermesi bakımından önemli bir buluntudur.

Çamurlu Sırtın doğusunda İmrelor Deresi'nin ovaya ulaştığı kısımda (BY. FS. 19) ele geçirilen yarım daire formunda olması gereken amphora mührünün büyük bir kısmı kırıktır (Resim: 12). Bu mührün benzerleri, Alexandria'daki

13 A. K. Şenol, "Geç Rhodos Amphoralarının Batı Anadolu'da Dağılım ve Üretim Problemleri", Sualtı Bilim ve Teknoloji Toplantısı, SBT'96, 17-20 Ekim 1996, s. 165-172.

14 Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 357, dipnot 39 ve s. 359; E. Doğer, G. C.-Şenol, "Batı Anadolu'daki Yüzey Araştırmalarında Ele Geçmiş Bir Grup Amphora Mühürü", *Arkeoloji Dergisi* V, İzmir 1997, s. 40-41, no. 9-10.

15 Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 357, dipnot 39. Mısır'da Alexandria Greko-Romen Müzesi'nde ABC 925. 45 ve 46.

Benaki Koleksiyonu'nda, kökeni tespit edilemeyen mühürler arasında korunmaktadır¹⁶. Kil özellikleri yardımı ile Peraia'da üretilen bir amphoraya ait olduğu anlaşılan, ligatür tarzında harflerden oluşan bu mühür, olasılıkla, İ. Ö. c. 304-c. 271 (Period Ia) döneminde, bir yıl görevde bulunmuş Rhodoslu yönetici Mentaïos'un adını taşımaktadır.

Nardere'nin ovaya ulaştığı kısımda doğuda yer alan sırtın batı yamacında (BY. FS. 20) bulunan Peraia üretimi amphoraya ait bir mühür de kısmen korunmuştur. Kare formundaki bu mühür üzerinde görülen ligatür harflerin transkripsiyonu yapılamamışsa da kulpun tipolojik özellikleri, bu mühürün, Rhodos mühür kronolojisi içinde Period Ia'ya (İ. Ö. c.304-c. 271) tarihlendirilmesini olanaklı kılmaktadır.

Hisartepe ve Oyuklu Tepe'nin güney yamacındaki ekili arazinin düzlüğünde (BY 9) ve bu alanda bulunan Hellenistik çiftliği de içine alan güney yamaçta (BY 13) ele geçirilen iki mühür de İ. Ö. 3. yüzyıl içinde faaliyette bulunan üretici Hieroteles'in amphoralarına aittir. BY 9 alanında bulunan yuvarlak formlu merkezi noktalı mühür tamamen silinmiş olmasına rağmen, Hellenistik çiftlikte (BY 13 alanı) ele geçirilen mühürde yönetici Lysandros'un adı okunmaktadır. Hieroteles'in üretim yılları sırasında denetleme görevini üstlenen bu yöneticiye ait oyuk merkezi noktalı mühür, İ. Ö. c. 262-c. 247 yılları arasında tarihlenmektedir.

Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Peraia üretimi amphoraların dışında Rhodos'tan gelen şarabın da tüketildiğini belgeleyen buluntular arasında, adanın üretimi amphoralara ait mühürlü kulplar da yer almaktadır. Bu buluntular BY. FS. 5 (Günlük Deresi'nin kuzeyi, Kızılbağlık Ovası'nın doğusu), BY. FS. 15 (Çamurlu Tepe'nin kuzeybatı yamacı), BY 17 (Kerdime mevki, Bybassos'un güney düzlüğü), BY 13 (Oyuklu Tepe, Hellenistik çiftliği içine alan güney yamaç), BY. FS. 18B (Çamurlu Tepe ile Çamurlu Sırtı arasındaki düzlükte yer alan yolun güneybatısındaki üstü ekili arazi) ve BY. FS. 18'den (Çamurlu Tepe ile Çamurlu Sırtı arasındaki düzlük) gelmektedir.

16 M ABC 1014 ve 1035.

Bunlardan BY. FS. 5'deki buluntu, İ. Ö. 4. yüzyılın sonu-İ. Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenebilecek yuvarlak formlu, restore edilemeyen bir mühürdür. BY. FS. 15'te ele geçirilen ise İ. Ö. c. 263 yılında yöneticilik yapmış olan Kleonymos'un adını taşımaktadır (Resim: 13). BY. 17'de bulunan ve restore edilemeyen Rhodos kökenli amphora mührünü İ. Ö. 2. yüzyılın ortaları ile ikinci yarısına tarihlemek mümkündür. BY. 13'te ele geçirilen yuvarlak formlu bir mühür olasılıkla İ. Ö. 4. yüzyılın sonu ile İ. Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğinde üretilmiş bir amphoraya ait olmalıdır. Üretici Hieroteles'in mühür formunu taklit eden üreticilerden biri olan Aphrodios'a¹⁷ ait yuvarlak merkezi noktalı mühür, üreticinin faaliyet dönemi olan İ. Ö. 3. yüzyıl içine tarihlenmektedir. BY. FS. 18 B alanında bulunan dikdörtgen formlu kısaltma mühür ise (Resim: 14), yönetici Damokrates l'in adını taşımasından hareketle, İ. Ö. 244-236 arasında görev yaptığı bir yıl verilmiştir. BY. FS. 18'de ele geçirilen mühür, yönetici Aratophanes l'in adını taşıyan bir mühürdür (Resim: 15). İ. Ö. c. 169-167 yılları arasında bir yıl görevli olan yöneticinin mühründe Panamos ay adı da görülmektedir.

Bybassos araştırmalarında ele geçirilen ithal bir amphoraya ait tek mühür, Knidos kökenlidir. BY. FS. 18'de ele geçirilen bu mühür, Kaunoslu Zenon'un adını taşıyan bir monogram mühürdür¹⁸. Zenon B grubu olarak sınıflandırılan, sadece Zenon'un adına ait iki monogramı taşıyan bu mührü, İ. Ö. c. 280-c. 240 yılları arasına tarihlemek mümkündür¹⁹.

Bybassos'ta gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, bölgenin tarımsal potansiyeline ve amphora üretimine ait önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu çalışmalar, özellikle, Rhodos amphora mühür kronolojisinin Period Ia (c. İ. Ö. 304-271) olarak adlandırılan ve mühürleme sistemleri ile ilgili verilerin yetersiz olduğu bu dönemdeki üretime ışık tutması açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu durum, Rhodos'un özellikle Hellenistik Dönemdeki dış ticaretinin İ. Ö. 4. yüzyıldaki boyutlarını ortaya koyması açısından da son derece dikkat çekicidir.

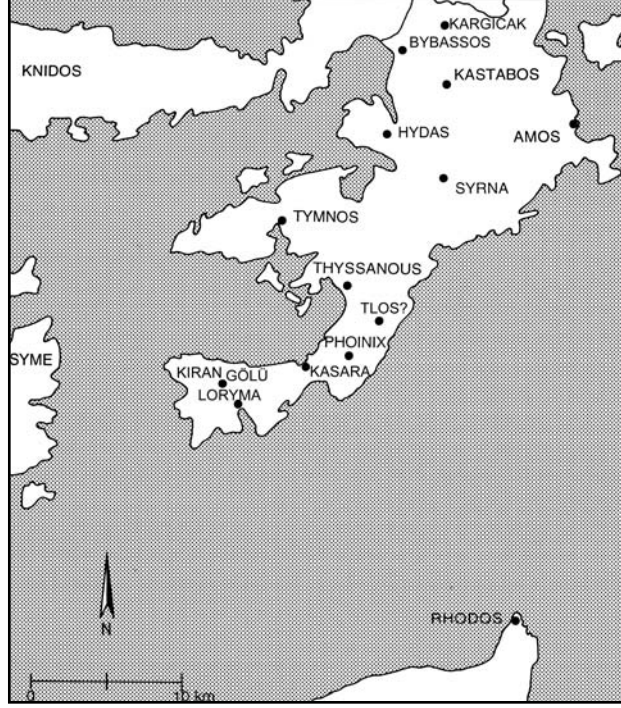
17 Şenol-Şenol-Doğer 2004, s. 357, dipnot 39.

18 J.-Y. Empereur-N. Tuna, "Zénon de Caunos et l'épave de Serçe Limanı", *BCH CXII*, 1988, s. 341-357.

19 G. Cankardaş-Şenol, *Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, Ege Yayınları, 2006, dipnot 119.

KISALTMALAR

- Bean 2000 Bean, G. E., *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, İstanbul (Çev. P. Kurtoğlu, ikinci baskı), 2000.
- Doğer-Şenol 2002 Doğer, E., Şenol, A. K., *Rhodos Peraiası Amphora Atölyeleri Araştırma Projesi*, Proje no. 1997 EDB 010, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir, 2002 (yayınlanmamış araştırma projesi).
- Empereur-Tuna 1989 Empereur, J.-Y., Tuna, N., "Hiérotélés, potier rhodien de la Pérée", *BCH CXIII, I Etudes*, 1989, s. 277-299.
- Şenol-Şenol-Doğer 2004 Şenol, G. C., Şenol, A. K., Doğer, E., "Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period", *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September, 26-29, 2002*, Ed. by J. Eiring and J. Lund, *Monographs of the Danish Institute at Athens*, Volume V, Denmark, 2004, s. 353-360.

Resim 1: Karia Chersonesos haritası

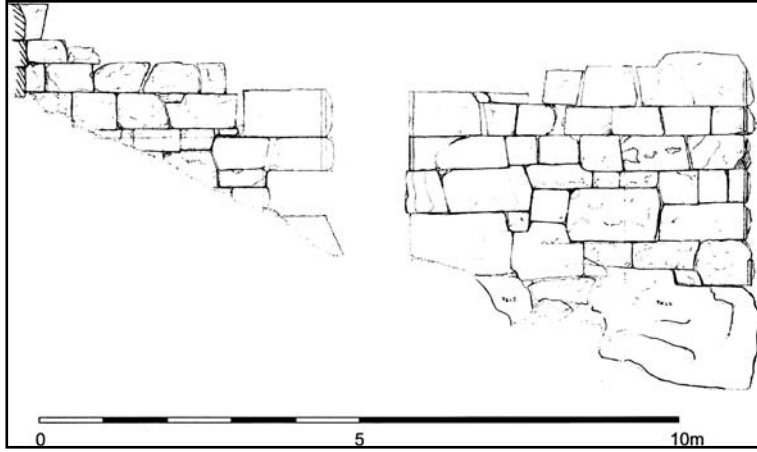
Resim 2: Bybassos

Resim 3: Arkaik sur

Resim 4: Klasik doğu bastionu

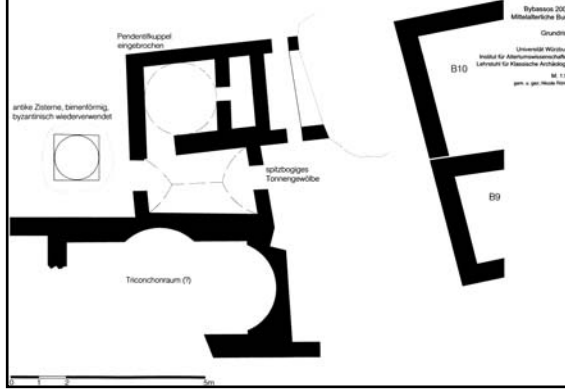
Resim 5: Klasik doğu bastionu rölövesi (N. Röring)

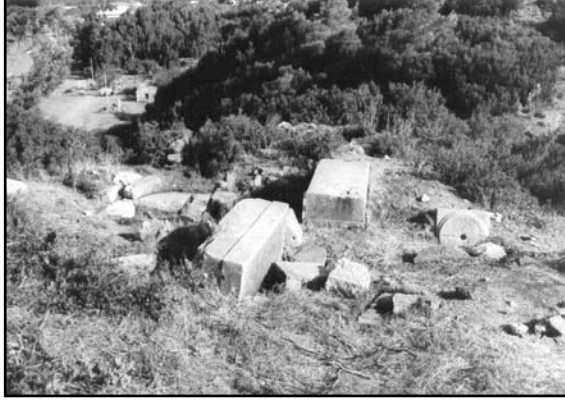
Resim 6: Hekatomnid Dönemi (?) güneydoğu bastionu

Resim 7: Geç Bizans kapısı

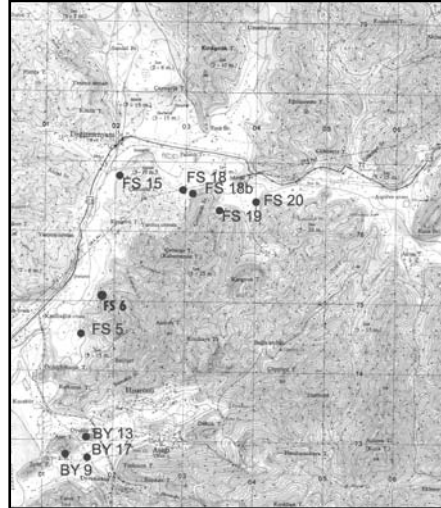

Resim 8: İç kaledeki Geç Bizans binası (N. Röring)

Resim 9: Hellenistik mezar

Resim 10: Amphora mühürlerinin bulunduğu alanlar

Resim 11: Üretici Diandros'a ait amphora mührü

Resim 12: Yönetici Mentaios'a ait amphora mührü

Resim 13: Yönetici Kleonymos'a ait amphora mührü

Resim 14: Yönetici Damoktares I'e ait amphora mührü

Resim 15: Yönetici Aratophanes I'e ait amphora mührü

KİBYRA 2005

Thomas CORSTEN*

Die Forschungsreise des Jahres 2005 in der Kibyris hatte mehrere Schwerpunkte. Im Mittelpunkt stand die abschließende Aufnahme der Felsgräber des lykischen Typus auf dem Territorium von Kibyra zur Vorbereitung einer Publikation unter Mitarbeit von Kirsten A. Gay, M. A. (Universität Tübingen)¹. Daneben wurden weitere, typologisch verschiedene Felsgräber und antike Siedlungsspuren untersucht, bekannte Inschriften revidiert und neue aufgenommen. Die Arbeiten in Bubon konzentrierte sich auf eine vorläufige Aufnahme eines Stadtplans, die Untersuchung von Siedlungen im Umkreis der Stadt und die Sichtung alter und neuer Inschriften².

Die lykischen Gräber

Wie schon im letzten Jahr berichtet, hatte G. E. Bean in den 50er Jahren des vergangenen Jahrhunderts ein Felsgrab mit nachgeahmter Fassadenarchitektur eines Typus, wie er an der lykischen Südküste üblich war, bei Uylupınar/Yamadı gefunden und in einem Aufsatz, der vornehmlich Inschriften gewidmet war, kurz erwähnt³. In den vergangenen Jahren wurden uns drei weitere Gräber dieser Art gezeigt, von denen eines bei Sögüt liegt, die beiden anderen bei Kozagacı⁴. Im Jahre 2005 erhielten wir darüber hinaus Kenntnis von weiteren lykischen Felsgräbern in der Nähe des Dorfes Anbarcık. Während die anderen Gräber in unserem Gebiet jeweils einzeln liegen, sind

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, 69117 Heidelberg/DEUTSCHLAND

1 Der Antikenverwaltung danke ich für die Forschungserlaubnis und der Regierungsvertreterin Habibe Bükler (Muğla) sowie dem Direktor des Museums Burdur, Hacı Ali Ekinci, und dem Ruinenwächter İsa Eryurt für tatkräftige Hilfe. Für finanzielle Unterstützung bin ich dem British Institute at Ankara (London) und der Gisela und Reinhold Häcker Stiftung (Heidelberg) zu Dank verpflichtet.

2 Zu den Arbeiten in Bubon siehe den Bericht von Christina Kokkinia.

3 G. E. Bean, *Annual of the British School at Athens* 51, 1956, 145 mit Tafel 40 b.

4 Siehe den Bericht des Vorjahres sowie *Anatolian Archaeology* 9, 2003, 27; 10, 2004, 22-3; 11, 2005, 27.

hier zwei Gräber leicht versetzt übereinander angeordnet aus dem Felsen gearbeitet (Abb. 1). Ihre Fassaden sowie ihr Inneres sind fast identisch. Beide Gräber sind verhältnismäßig klein und weisen jeweils nur eine Türrahmung auf (Abb. 2: Fassade des unteren Grabes). Innen sind zwei Klinen mit erhöhten Kopfenden ausgearbeitet (Abb. 3: Innenraum des unteren Grabes).

Während es uns bisher nicht gelungen ist, die Siedlungen ausfindig zu machen, die zu den zuvor bekannt gewordenen Gräbern gehört haben müssen, konnten wir in der Nähe der Gräber von Anbarcık hingegen Siedlungsreste mit Keramik aus vorhellenistischer Zeit feststellen. Eine gründliche Untersuchung des Ortes, die im letzten Jahr aus Zeitmangel leider nicht möglich war, soll in diesem Jahr durchgeführt werden.

Die Lage der nunmehr sechs Felsgräber des lykischen Typus in der Kibyrtis, also weit nördlich des eigentlich lykischen Kulturgebietes, ist auf den ersten Blick überraschend. Die Verbreitungskarte lykischer Felsgräber, die K. Kjeldsen und J. Zahle im Jahre 1975 publiziert haben, zeigt denn auch als das damals einzige bekannte Monument lediglich das von Bean entdeckte Grab bei Uylupınar/Yamadı⁵; dieser Befund hat sich durch die hier besprochenen zusätzlichen Gräber zwar verstärkt, in seiner Aussage aber nicht wesentlich verändert. Neuere Forschungen haben jedoch ergeben, daß die lykischen Gräber in der Kibyrtis doch nicht so isoliert sind wie angenommen. N. P. Milner hat nämlich vor kurzem die Ergebnisse eines Surveys im Gebiet der südlich von Kibyra gelegenen Stadt Oinoanda vorgestellt, bei dem ebenfalls vier Felsgräber desselben Typus entdeckt wurden⁶. Sie stellen gewissermaßen eine geographische Verbindung zwischen der Kibyrtis und dem lykischen Kulturgebiet her.

Der Zugang von Lykien zur Kibyrtis kann nur über zwei Flußtäler erfolgen, die beinahe an den äußeren Grenzen Lykiens gelegen sind, nämlich über das des Xanthos und dasjenige des Arykandos. In Zentrallykien trennen hingegen hohe Bergzüge die beiden Landschaften. Im Westen bietet das Tal des

5 K. Kjeldsen/J. Zahle, *Archäologischer Anzeiger* 1975, 317 (Nummer 58 auf der Karte).

6 N. P. Milner, *Anatolian Studies* 54, 2004, 62-64 und 66-68.

Xanthos eine Verbindung in die Umgebung von Oinoanda mit seinen lykischen Gräbern (siehe die Karte). Dieser Weg entspricht ungefähr dem heutigen Straßenverlauf, und wenn man dem Fluß weiter abwärts folgt, gelangt man über einen Paß in das Tal von Sögüt und damit in die südliche Kibyrtis. Das Tal von Sögüt öffnet sich u. a. nach Nordwesten, wo man nach Überschreiten eines weiteren Passes in das Tal um den Gölhisar Gölü (mit dem Grab bei Uylupınar/Yamadı) gelangt; auf dem Weg dorthin passiert man die lykischen Gräber bei Anbarcık und Kozagacı.

Die andere Möglichkeit, die lykischen Gräber der südlichen Kibyrtis zu erreichen, ist durch das Flußtal des Arykandos gegeben. Auch hier kann sich die antike Wegeführung kaum von der heutigen Straße unterscheiden haben. Von Limyra gelangt man durch das Flußtal zunächst in die Ebene von Elmalı. Wenn man sich nach Nordosten in Richtung auf das antike Termessos zu wendet, erreicht man bei dem heutigen Dorf Çalpınar einen Paß, der in nordwestliche Richtung in ein Tal führt, in dem die antike Stadt Tyriaion liegt. Diesem Tal folgend, gelangt man schließlich an den südöstlichen Zugang der Ebene von Sögüt, welches man, wie zuvor beschrieben, von Xanthos ausgehend an seiner südwestlichen Seite erreicht.

Während die Zugangswege von Lykien in die südliche Kibyrtis somit klar sind, fehlen uns leider für die Datierung der Gräber in den Gebieten von Oinoanda und Kibyra jegliche Anhaltspunkte. Milner datiert die von ihm gefundenen Exemplare in die hellenistische Zeit, was sicher nicht auszuschließen ist. Andererseits ist auch ein etwas früherer Zeitansatz denkbar, denn in der ersten Hälfte des 4. Jh. v. Chr. muß der politische Einflußbereich der Lykier sich ziemlich weit, auch nach Norden, ausgedehnt haben. Der offenbar in Limyra beheimatete Fürst Perikle hat in dieser Zeit nicht nur das gesamte Küstengebiet bis Telmessos im Westen unterworfen, sondern seinen Einfluß auch in der Ebene um das heutige Elmalı geltend gemacht⁷. Davon zeugt eine bei dem dortigen Kızılca gefundene Grabinschrift,

⁷ Siehe z. B. T. R. Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (Copenhagen 1986) 111-113; A. Keen, *Dynastic Lycia* (Leiden/Boston/Köln 1998) 154-70.

die in die Regierungszeit dieses Mannes datiert ist⁸. Perikle hat durch seine Eroberungen eine solche Machtfülle erlangt, daß er sich in einer griechischen Inschrift in Limyra schließlich „König von Lykien“ nennen konnte⁹. Und noch als Alexander d. Gr. auf seinem Feldzug den Südwesten Kleinasiens erreichte, war das damals „Milyas“ genannte Gebiet um Elmalı für Steuerzwecke mit Lykien zu einer administrativen Einheit verbunden. Der Schriftsteller Arrian gibt jedenfalls im 2. Jh. n. Chr. ältere Quellen wieder, aus denen hervorging, daß der persische König die Milyas mit Lykien zu einem Steuerbezirk vereinigt hatte¹⁰.

Diese Situation läßt zwei Datierungsmöglichkeiten zu, zwischen denen man sich ohne weitere Anhaltspunkte nicht leicht entscheiden können. Zum einen können die Gräber bei Oinoanda und Kibyra in der Regierungszeit des Perikle, also in der ersten Hälfte des 4. Jh. v. Chr., angelegt worden sein. Das würde zumindest auf einen kulturellen Einfluß hindeuten, den die sehr nahe lykische Kultur auf die Einwohner der Gegend ausgeübt hätte. Aber auch eine politische Einflußnahme ist nicht undenkbar; Perikle könnte seinen Herrschaftsbereich bis in die südliche Kibyratıs ausgedehnt haben, und die dortigen, in lykischer Art ausgestalteten Felsfassadengräber könnten lykischen Familien gehört haben, vielleicht Angehörigen der herrschenden Oberschicht. In diesem Falle könnte die bei Arrian überlieferte Zusammenfassung der Milyas mit Lykien zu einem Steuerbezirk eine Spätfolge der Eroberungen des Perikle gewesen sein. Denn zunächst hat letzterer sich gegen den Perserkönig erhoben, möglicherweise zu Beginn der Unruhen in Kleinasien in den 60er Jahren des 4. Jh. oder im Zusammenhang mit diesen¹¹. Nach der Niederschlagung der Aufstände und dem Ende des Perikle wurde Lykien der Herrschaft des Karers Maussollos unterstellt¹², möglicherweise eben in der

8 G. E. Bean, *Journeys in Northern Lycia 1965-1967* (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften, 104. Band; Wien 1971) 22-23 Nr. 38 (G. Neumann, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901* [Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 7; Wien 1979] 36-38 Nr. N 314).

9 M. Wörrle, *Chiron* 21, 1971, 203-217.

10 Arrian, *Anabasis* I 24, 5. Zu dieser Stelle und zur Lokalisierung der Milyas siehe A. S. Hall, *Anat. Stud.* 36, 1986, 137-157, bes. 142-151.

11 A. Keen, *Dynastic Lycia* 167-70.

12 A. Keen, *Dynastic Lycia* 171-4.

Ausdehnung, die das Land unter Perikle erreicht hatte; diese Konstruktion wäre dann der bei Arrian erwähnte Steuerbezirk, der noch zur Zeit Alexanders bestand, ohnehin nur etwa zwanzig Jahre später¹³.

Ebenso gut denkbar ist allerdings auch, daß die Gräber, wie N. P. Milner vorschlägt (s. o.), erst in der hellenistischen Epoche entstanden sind. Dann wären sie Zeugnisse eines lang anhaltenden kulturellen Einflusses Lykiens auf die Milyas, der zeitlich über die politische Beherrschung durch Perikle von Limyra und die Eroberung Kleinasiens durch Alexander hinausgegangen wäre.

Neben diesen Felsgräbern des rein lykischen Typus finden sich in der Kibyritis auch Gräber, die in einem Mischtypus aus lykischen und griechischen Elementen ausgeführt sind. Ein solches Grab wurde uns in der Nähe einer antiken Stätte zwischen Kozagacı und Bayır gezeigt (Abb. 4). Es ist nur etwa bis zur halben Höhe aus dem nicht ausreichend hoch anstehenden Felsen herausgearbeitet, während die obere Hälfte aufgemauert gewesen sein muß, jetzt aber verloren ist. Erhalten ist jedoch die Tür, deren Wandungen mit ihrer dreifachen Staffelung lykischen Einfluß zeigen. Unmittelbar darüber und nur wenig breiter als die Türrahmung setzt ein Spitzgiebel an, der in lykischen Felsgräbern unbekannt ist; er ist durch diagonale Streben in mehrere dreieckige Felder gegliedert. Das Innere des Grabes weist nicht wie die meisten lykischen Gräber aus dem Fels gehauene Klinen auf, sondern ist fast vollkommen leer; lediglich einige wenige Abarbeitungen auf dem Boden deuten u. a. darauf hin, daß das aufgemauerte Dach wohl durch einen Mittelbalken gestützt wurde.

Felsgräber bei Karamanlı

Weitere, typologisch gänzlich andere Felsgräber wurden in der Nähe von Karamanlı (nördlich von Kibyra) aufgenommen. Unmittelbar außerhalb des Ortes etwas abseits von der Straße nach Tefenni wurden in eine Felswand

¹³ Vgl. in diesem Sinne schon A. S. Hall, *Anatolian Studies* 36, 1986, 144 Anm. 16, während P. Briant, *Histoire de l'empire perse* (Paris 1996) 726-7 und besonders 1037 einen solchen Zusammenhang bestreitet.

zwei Gruppen von jeweils zwei Gräbern ausgemeißelt. Von der ersten Gruppe ist nur ein Grab vollständig ausgearbeitet, das zweite unvollendet geblieben. Die zweite Gruppe besteht aus zwei aufwendig gestalteten Gräbern, von denen eines eine Art Vorhalle aufweist (Abb. 5). Auf der Spitze des Hügels mit der ersten Gräbergruppe ist eine große Anlage („Kale“ genannt) erhalten, die von einer etwa 2,5 m dicken Mauer aus Bruchsteinen umgeben ist. Auf der Grundlage von aufgesammelten Scherben kann die Anlage in die nach-römische Zeit datiert werden.

Sonstige Siedlungsreste

In Imamköy Mevkii in der Nähe von Kozağacı sind spärliche Ruinen eines Gehöftes, wohl aus römischer Zeit, erhalten (Abb. 6). Erkennbar sind noch zwei Räume und Reste einer Umfassungsmauer.

Aus späterer Zeit stammen die Reste einer kleinen Kirche mit Apsiden bei Akpınar, ebenfalls in der Nähe von Kozağacı. Das Bauwerk war offenbar zu einem Teil aus Spolien erbaut worden, aus denen ein qualitätvoller Quader mit dem Relief eine Blitzbündels heraussticht.

Inschriften

Von den neuen Inschriften sei im folgenden eine Auswahl vorgestellt.

1. Gölhisar, im Teegarten: Grabinschrift (Abb. 7):

Κράτερος Ἑρμαίου τοῦ Τρωίλου
Ἑρμαίῳ Τρωίλου τοῦ Κρατέρου
καὶ Ἱεροκλέα τοῖς γονεοῦσι μνή-
4 μης ἕνεκα.

2. Gölhisar, im alten Gästehaus: Grabinschrift (Abb. 8):

Λύδη Εἰστα-
χύει τῷ ἀνδρὶ
καὶ τ[-----]
4 vacat
φιλοστ[ορ]γίας
ἔννεκα.

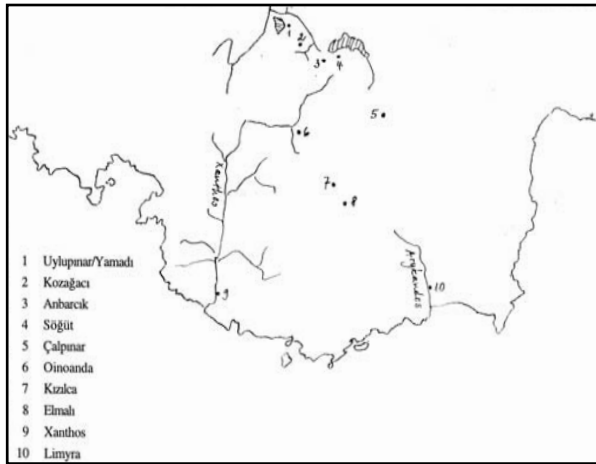
3. Tefenni: Grabinschrift (Abb. 9):

ἔτους ζρ'
Μένανδρ[ος]
Τρωκνασεὺς
4 Ἄππα τῷ πατρὶ
κὲ Τατα τῇ μη-
τρὶ τοῖς γλυκυ-
τάτοις μνίας
8 χάριν.

Ein Ortsname *Τρωκνασα, den man wohl aus dem Ethnikon in Zeile 3 rekonstruieren muß, scheint bisher nicht bekannt.

4. Karamanlı, bei der Jandarma, gefunden in Mürseller: Weihinschrift an Zeus Megistos und Kaiser Traian (Abb. 10):

Διὶ Μεγίστῳ καὶ αὐ[τ]-
οκράτορι θεοῦ υ[ιῶ]
Νέρουα Τραιανῶ Κα[ι]-
4 σαρι Σεβαστῶ Γερμ[α]-
νικῶ vacat

Mapp

Abb: 1

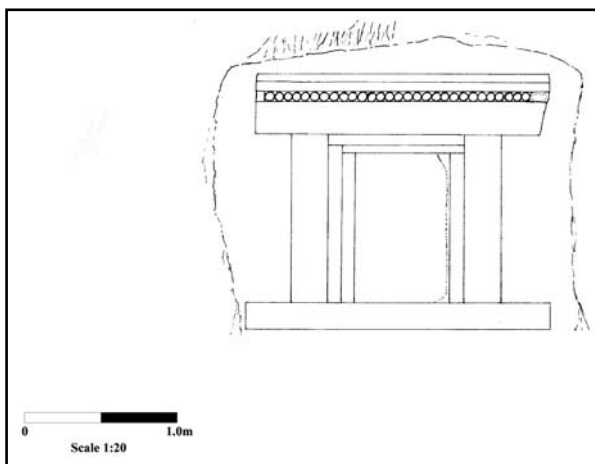

Abb: 2

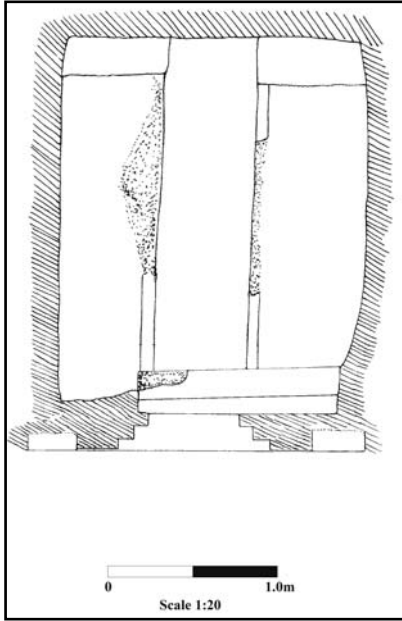

Abb: 3

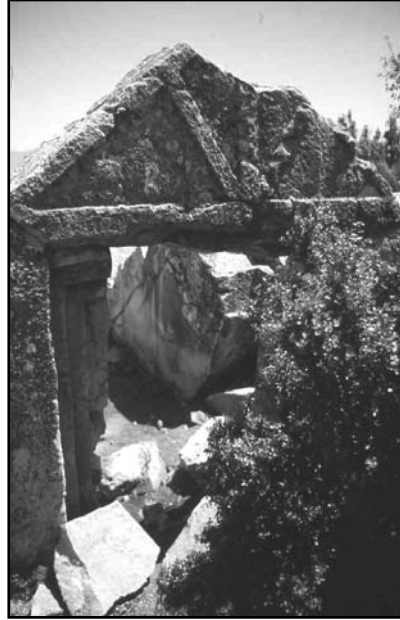

Abb: 4

Abb: 5

Abb: 6

Abb: 7

Abb: 8

Abb: 9

Abb: 10

AHLATLIBEL İDOLLERİ

Halil Hamdi EKİZ*

Bu araştırmanın konusunu Ahlatlıbel kazısında açığa çıkarılan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunmakta olan idoller oluşturmaktadır¹.

Burada ele aldığımız idollerin hepsi de Ankara'nın yaklaşık 14 km. güneybatısında, Gölbaşı İlçe'sine bağlı Yalıncağ ile Taşpınar köyleri arasında ve Haymana yolunun yakınında yer alan Ahlatlıbel'de 1933 yılında Hamit Zübeyr Koşay tarafından yapılan sistematik kazılarda ele geçirilmiştir. Bunlardan 115-226-64 envanter numaralı idol büyük küpün olduğu ocakta, 150 cm. derinlikte², 12321 envanter numaralı idol ise yüzeyden 195 cm. derinde³ açığa çıkarılmıştır. Eserlerin envanter kayıtlarından 115-136-64 envanter numaralı idolün 3 numaralı evde doğuda 200 cm. derinlikte; 115-138-64 envanter numaralı idolün 1 numaralı ocakta güneydoğu tarafta 150 cm. derinlikte; 115-164-64 envanter numaralı idolün 1 numaralı ocakta kuzeyde 123 cm. derinlikte; 115-411-64 envanter numaralı idolün kuzey etekte 110 cm. derinlikte; 115-296-64 envanter numaralı idolün toprağın içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer Ahlatlıbel idollerinin ise kesin buluntu yerleri ve bulunuş durumları bilinmemektedir.

KATALOG

AHLATLIBEL İDOLLERİ

12320 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 1)

Eserin kazı envanter numarası A.B.482'dir⁴. Pişmiş topraktan yapılan ve hamuru gri renkte olan idol iyi korunmuş durumdadır. Boyu 5.5 cm., kol

* Halil Hamdi EKİZ, Arkeolog M.A., İzmir Arkeoloji Müzesi, İzmir/TÜRKİYE

1 Ahlatlıbel idolleri üzerinde çalışmama izin veren Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü Sayın Hikmet Denizli'ye, Arkeolog Sayın Vahap Kaya'ya, çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen ve depodaki eserlerin resimlerini çeken Arkeolog Sayın Nusret Çetin'e, teşhirdeki eserlerin resimlerini çeken Arkeolog Sayın Oğuz Bostancı ile Sanat Tarihçisi Sayın Bahar Çakırhan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

2 Koşay 1934, s. 80.

3 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 76, 185, No. 83.

4 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 75, 185, No. 81.

genişliği ise 2.7 cm.dir. İnce ve yassı bir idoldür. Başında konik şekilli, alt kısmı dar, ucu sivri olan ve başlığa benzeyen kısa bir çıkıntı vardır. Derince oyulmuş, kalınca ve yay şeklinde olan kaşlarının uçları birbirine çok yakındır ve bitişik gibidir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çukurluk hlindedir. Burnu, ağzı, kulakları ve çenesi belirgin değildir. Uzun ve kalın olan boynunun alt kısmı daha geniştir. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Göğüsleri küçük ve yuvarlak şekilli birer çukur hlindedir. Kolları çok kısa, kalınca ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hâlinde belirtilmiştir. Beli incedir. Bel kısmında bulunan kazıma olarak yapılmış ince ve yatay şekilli bir çizgi ile muhtemelen kemeri belirtilmiştir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı yarım daire veya küreği andırır ve üzeri kazıma olarak yapılmış dikey ve kısa şekilli çizgilerle süslüdür. Arka tarafı ise düzdür. Baş ve vücut detaylarının çok az bir kısmı belirtilmiştir.

12321 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 2)

Eserin kazı envanter numarası A.B.520'dir⁵. Pişmiş topraktan üretilmiş olan ve hamuru devetüyü rengine olan idol hafif aşınmış durumdadır, yüz ve vücut hatlarının detayları fazla belirgin değildir. Boyu 4.5 cm., omuz genişliği ise 1 cm.dir. İnce ve yassı bir idoldür. Başında konik şekilli, alt kısmı dar, ucu düz olan ve başlığa benzeyen kısa bir çıkıntı vardır. Gözleri yuvarlak şekilli birer çukurluk hlindedir. Burnu, ağzı, kulakları ve çenesi belirgin değildir. Boynu uzunca ve kalındır. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Göğüsleri yuvarlak şekilli birer çukur hlindedir. Kolları çok kısa ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hlindedir. Beli ince, kalçası ise genişedir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı dairemsi ya da kurs şekillidir. Göbeği yuvarlak şekilli bir çukur hlindedir, onun altında ise yan yana üç tane yuvarlak çukur bulunur. Baş ve vücut detaylarının çok az bir kısmı belirtilmiştir.

12895 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 3)

Eserin kazı envanter numarası A.B.507'dir⁶. Pişmiş topraktan imal edilen ve hamuru kahverengi olan idolün gövdesinin alt kısmı bulunmamaktadır.

5 Koşay 1934, s. 80, 82 ve 83'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 76, 185, No. 84.

6 Koşay 1934, s. 79, 82 ve 83'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 74, 184, No. 80.

Boyu 5.1 cm., kol genişliği ise 3.7 cm.dir. İnce ve yassı bir idoldür. Başı yarım daireyi andırmaktadır. Derince oyulmuş ve kalınca olan kaşları düzdür. Gözleri yuvarlak şekilli birer çukurluk hâlinindedir. Burnu, ağzı, kulakları ve çenesi belirgin değildir. Boynu uzun ve kalıncadır. Boynunda yatay şekilli ve kazıma olarak yapılmış iki çizgi ile onun altında da yuvarlak şekilli ve yan yana duran üç tane çukur bulunur ve bu süslemeyle muhtemelen kolyesi belirtilmiş olmalıdır. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Kolları kısa, kalın ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hâlinindedir ve kol uçlarında yuvarlak şekilli birer çukur bulunmaktadır. Göğüste ve arkada sırt kısmında eğik ve birbirine paralel ikişer çizgiden oluşan bir çapraz motifi vardır. Beli incedir. Bel kısmında bulunan ince, yatay şekilli ve kazıma olarak yapılmış bir çizgi ile muhtemelen kemeri belirtilmiştir. Göbeği yuvarlak şekilli bir çukur hâlinindedir. Kalçası ise genişçedir. Baş ve vücut detaylarının çok az bir kısmı belirtilmiştir.

115-5-64 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 4)

Eserin kazı envanter numarası A.B.181'dir⁷. Pişmiş topraktan yapılmış ve gri renkte hamurlu ve devetüyü renginde astarlı olan idolün boynunun üst kısmı kırıktır ve başı yoktur. Boyu 7 cm., kol genişliği ise 4.5 cm.dir. İnce ve yassı bir idoldür. Boynu ince ve uzuncadır. Omuzları yuvarlak hatlıdır. Genişçe ve kalın olan kollarının uçları sivridir. Beli incedir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı yarım daire veya küreğe benzer. Göğüste yatay şekilli ve birbirine paralel olan iki çizgi ile eğik şekilli iki çizgiden oluşan bir çapraz motifi vardır. Gövdesinin alt tarafı eğik ve birbirine paralel olan çizgiler ile süslüdür. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detayları belirtilmemiştir.

12319 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 5)

Eserin kazı envanter numarası A.B.310 dur⁸. Pişmiş topraktan üretilen ve hamuru açık kahverengi renkte olan idolün boynunun üst kısmı kırıktır ve başı mevcut değildir. Boyu 6.7 cm., gövde genişliği ise 4.1 cm. dir. İnce ve yassı bir

⁷ Koşay 1934, s. 79, 82 ve 83'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 77, 186, No. 85.

⁸ Koşay 1934, s. 80, 84'teki resim.

idoldür. Kalınca olan boynunun alt kısmı daha geniştir. Boynunda yatay şekilli ve kazıma olarak yapılmış bir çizgi ile onun altında da yan yana duran yuvarlak şekilli altı tane çukur bulunur ve bu süslemeyle muhtemelen kolyesi belirtilmiş olmalıdır. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Kolları kısa, kalın ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hâlinindedir. Beli incedir. Göbeği yuvarlak şekilli bir çukur hâlinindedir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı yarım daire veya küreği andırır. Göğüste eğik şekilli iki çizgiden oluşan bir çapraz motifi ile birbirine paralel olan iki çizgi bulunmaktadır. Gövdesinin alt kısmı eğik ve birbirine paralel olan çizgiler ile süslüdür. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detaylarının çok az bir kısmı belirtilmiştir.

115-141-64 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 6)

Eserin kazı envanter numarası A.B.188'dir⁹. Pişmiş topraktan imal edilmiş ve hamuru siyah renkte olan idolün boynunun üst kısmı kırıktır ve başı bulunmamaktadır. Boyu 3.7 cm., gövde genişliği ise 2.9 cm.dir. İnce, yassı ve düz bir idoldür. Boynunun alt kısmı daha geniştir. Omuzları aşağıya doğru hafif eğiktir. Göğüsleri küçük ve yuvarlak şekilli birer çukur hâlinindedir. Kolları kısa, kalınca ve uçları yuvarlakça birer çıkıntı hâlinde belirtilmiştir. Bel kısmında içinde beyaz renkte bir dolgu maddesi kalıntısı olan ince, yatay şekilli ve kazıma olarak yapılmış bir çizgi bulunmaktadır ve bununla muhtemelen kemeri belirtilmiştir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı yarım daire veya küreğe benzer ve üzeri kazıma olarak yapılmış kısa, dikey çizgiler ile birbirine paralel eğik çizgilerle süslüdür. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detaylarının çok az bir kısmı belirtilmiştir.

115-9-64 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 7)

Eserin kazı envanter numarası A.B.26'dir¹⁰. Beyaz renkte sedeften yapılan idolün omuzdan yukarı kısmı kırıktır ve başı ile boynu yoktur, gövdesi ise

9 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 74, 184, No. 79.

10 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim.

çatlaktır. Boyu 2.6 cm., gövde genişliği ise 1.8 cm.dir. İnce ve yassı bir idoldür. Omuzları yuvarlak hatlıdır. Kolları kısa, çok kalın ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hâlinindedir. Beli incedir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı oval şekillidir. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detayları belirtilmemiştir.

115-164-64 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 8)

Kazı envanter numarası A.B.219¹¹ olan eserin Ahlatlıbel'de 1 numaralı ocakta kuzeyde 123 cm. derinlikte ele geçirildiği envanter kayıtlarında belirtilmektedir. Pişmiş topraktan üretilen ve hamuru devetüyü renkte olan idolün boynunun üst kısmı kırıktır ve başı mevcut değildir. Boyu 3 cm., gövde genişliği ise 2.1 cm. dir. İnce, yassı ve Troia tipi bir idoldür. Boynu kısa ve kalındır. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Kenarları yuvarlak olan gövdesinin alt tarafı dairemsi ya da kurs şekillidir. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

115-136-64 ENVANTER NUMARALI İDOL GÖVDESİ (Resim: 9)

Kazı envanter numarası A.B.17812 olan eserin Ahlatlıbel'de, 3 numaralı evde doğuda, 200 cm. derinlikte ele geçirildiği envanter kayıtlarından belli olmaktadır. Pişmiş topraktan imal edilen ve hamuru devetüyü renkte olan idol siyahlaşmış durumdadır, alt ve üst kısımları kırıktır, başı, boynu ile gövdesinin alt tarafı mevcut değildir. Boyu 5 cm., kol genişliği ise 6 cm.dir. İnce ve yassı bir idol gövdesidir. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Göğüsleri küçük ve yuvarlak şekilli birer çukur hâlinde belirtilmiştir. Kolları kısa, kalınca ve uçları yuvarlak birer çıkıntı hâlinindedir. İnce olan beli yatay ve birbirine paralel üç tane çizgi ile süslüdür. Arka tarafı ise düzdür. Vücut detayları belirtilmemiştir.

11 Koşay 1934, s.79, 82 ve 83 deki resim.

12 Koşay 1934, s. 80, 84'teki resim.

115-226-64 ENVANTER NUMARALI İDOL BAŞI (Resim: 10)

Ahlatlıbel'de büyük küpün ele geçirildiği ocakta 150 cm. derinlikte bulunmuş olan eserin kazı envanter numarası A.B.367'dir¹³. Pişmiş topraktan yapılan ve hamuru açık kahverengi renkte olan idolün belinden aşağı kısmı kırık ve gövdesinin alt tarafı bulunmamaktadır. Boyu 5.8 cm., kol genişliği ise 4.9 cm.dir. İnce ve yassı bir idol gövdesidir. Başında konik şekilli, alt kısmı dar, ucu sivri olan ve başlığa benzeyen kısa bir çıkıntı vardır. Gözleri yuvarlak şekilli birer çukur hâindedir. Burnu, ağzı, kulakları ve çenesi belirgin değildir. Uzunca ve kalın olan boynunun alt kısmı daha geniştir. Boynunun ön ve arka tarafında yuvarlak şekilli bir sıra küçük nokta ile bunun altında yatay şekilli ve kazıma olarak yapılmış olan bir çizgi bulunmaktadır ve bu süslemeyle muhtemelen kolyesi belirtilmiş olmalıdır. Omuzları aşağı doğru eğiktir. Göğüsleri küçük ve yuvarlak şekilli birer çukur hâindedir. Kolları kısa, kalınca ve uçları yuvarlak birer çıkıntı şeklindedir. Beli incedir ve göbeği yuvarlak şekilli bir çukur olarak belirtilmiştir. Göğüste ve arkada sırt kısmında eğik ve birbirine paralel ikişer çizgiden oluşan bir çapraz motifi ile iki tane yuvarlak şekilli çukur vardır. Baş ve vücut detayları belirtilmemiştir.

115-8-64 ENVANTER NUMARALI İDOL BAŞI (Resim: 11)

Eserin kazı envanter numarası A.B.25'tir¹⁴. Pişmiş topraktan üretilen ve gri renk hamurlu ve aynı renkte astarlı olan idolün boynunun alt kısmı kırık ve gövdesi yoktur. Boyu 4.7 cm., baş genişliği ise 2.5 cm.dir. İnce ve yassı bir idol başıdır. Konik şekilli, ucu sivri ve kısa bir çıkıntı hâlindeki başlığının dar olan başa oturan kısmı kazıma olarak yapılmış ince ve yatay şekilli bir çizgiyle belirtilmiştir. Derince oyulmuş, kalınca ve yay şeklinde olan kaşlarının uçları birbirine çok yakındır ve bitişik gibidir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çukurluk hâindedir. Kaşları ile gözlerindeki oyuk kısım beyaz renkte bir dolgu maddesi ile doldurulmuştur. Boynu uzunca ve incedir. Arka tarafı ise düzdür. Baş detayları belirtilmemiştir.

13 Koşay 1934, s. 80, 84 deki resim.

14 Aydingün 2005, s. 119; Koşay 1934, s. 80, 82 ve 83'teki resim.

115-296-64 ENVANTER NUMARALI İDOL BAŞI (Resim: 12)

Kazı envanter numarası A.B.488¹⁵ olan eserin Ahlatlıbel'de toprağın içerisinde açığa çıkarıldığı envanter kayıtlarından bilinmektedir. Pişmiş topraktan imal edilen ve hamuru açık kahverengi olan idolün boynunun alt kısmı kırıktır ve gövdesi mevcut değildir. Boyu 2.7 cm., baş genişliği ise 1.7 cm.dir. İnce ve yassı bir idol başıdır. Başında konik şekilli, alt kısmı dar, ucu sivri olan ve başlığa benzeyen kısa bir çıkıntı vardır. Derince oyulmuş, kalın ve yay şeklinde olan kaşlarının uçları burnun üst kısmında birleşmektedir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çukurluk hâlinindedir. Boynu uzun ve kalıncadır. Arka tarafı ise düzdür. Baş detayları belirtilmemiştir.

115-138-64 ENVANTER NUMARALI İDOL BAŞI (Resim: 13)

Kazı envanter numarası A.B.180¹⁶ olan eserin Ahlatlıbel'de 1 numaralı ocakta güney-doğu tarafta 150 cm. derinlikte bulunduğu envanter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Pişmiş topraktan yapılan ve hamuru siyahımsı renkte olan idolün boynunun alt kısmı kırıktır ve gövdesi yoktur. Boyu 2.8 cm., baş genişliği ise 2.6 cm. dir. İnce ve yassı bir idol başıdır. Başı yarım daire gibidir. Derince oyulmuş, kalınca ve yay şeklinde olan kaşlarının uçları burnun üst kısmında birleşmektedir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çukurluk hâlinindedir. Boynu incedir. Arka tarafı ise düzdür. Baş detayları belirtilmemiştir.

115-411-64 ENVANTER NUMARALI İDOL BAŞI (Resim: 14)

Kazı envanter numarası A.B.683¹⁷ olan eserin Ahlatlıbel'de kuzey etekte 110 cm. derinlikte ele geçirildiği envanter kayıtlarından bilinmektedir. Pişmiş topraktan üretilmiş ve hamuru gri renkte olan idolün boynunun alt kısmı kırıktır ve gövdesi mevcut değildir. Boyu 3 cm., baş genişliği ise 3.5 cm.dir. İnce ve yassı bir idol başıdır. Başı yarım daireye benzemektedir. Gözleri yuvarlak şekilli birer çukurluk hâlinindedir. Boynu kalıncadır. Arka tarafı ise düzdür. Baş detayları belirtilmemiştir.

15 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim; Kulaçoğlu 1992, s. 75, 185, No. 82.

16 Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim.

17 Aydıngün 2005, s. 120; Koşay 1934, s. 81, 84'teki resim.

KARŞILAŞTIRMA VE TARİHLENDİRME

12320, 115-8-64, 115-226-64 ve 115-296-64 envanter numaralı eserlerin başlarında konik şekilli, alt kısmı dar, ucu sivri olan ve başlığa benzeyen kısa bir çıkıntı vardır. Bunlardan 115-8-64 envanter numaralı idol başının başındaki konik şekilli ve ucu sivri çıkıntının başa oturan kısmında bulunan yatay şekilli çizgi bu çıkıntının bir başlık olduğunu göstermektedir. Karaoğlan¹⁸ ve Karayavşan'da bulunan bir idolün¹⁹ külaha benzeyen başlıkları da bu tipte konik şekilli, ucu sivri ve kısa bir çıkıntı halindedir. Ahlatlıbel, Karaoğlan ile Karayavşan idollerinin (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar) başlıkları M.Ö. 2. binyılda çok sevilen ve daha sonra M.Ö. 1 binyılda Geç Hitit Döneminde de yaygın olarak kullanılan konik şekilli, ucu sivri ve külaha benzeyen Hitit tipi başlığın ilk defa Anadolu'da Eski Tunç Çağı'nda ortaya çıktığını kanıtlamaktadır²⁰. 12321 envanter numaralı Ahlatlıbel idolünün ise başında bulunan konik şekilli çıkıntının ucu düzdür. 12895, 115-138-64, 115-180-64 ve 115-411-64 envanter numaralı Ahlatlıbel idollerinin yarım daireyi andıran başları Alaca Höyük'te Eski Tunç Çağı'na ait mezarlarda açığa çıkarılan bazı kadın heykelcikleri ve altın ikiz idoller²¹ ile Koçumbeli²² ve Etiyokuşu'nda²³ ele geçirilen bazı idollerin (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar) başlarına benzemektedir.

KAYNAKÇA

ALP, Sedat 1965, "Güney-batı Anadolu'da Bulunan Erken Bronz Çağı'na Ait Mermer İdoller", *Bellekten*, XXIX/1/113(1965), s. 3-8.

An. Med. I: *Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi. Anadolu Medeniyetleri I Tarih Öncesi/Hitit/İlk Demir Çağı*, İstanbul 22 Mayıs-30 Ekim 1983, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

18 Ekiz 2001, s. 243-244, 246, Res. 1-2.

19 Kulaçoğlu 1992, s. 79, 187, No.90.

20 Ekiz 2005 b, s. 59.

21 Koşay 1951, s. 73, Lev. CXCV L 1-2; s. 62, Lev. CXXIX H. 4-8.

22 Tezcan 1966, s. 6-7, Lev. XX, XXXIII.

23 An. Med. I, s. 110 A 244; Kansu 1940, s. 91, Şek. 81, E.Y.382.

- AYDINGÜN, Şengül G. 2005, "Kentleşme ve Tunçun Keşfi: İlk Tunç Çağının Kutsal Bedenleri. Urbanization, the Invention of Bronze and the Sacred Bodies of the Early Bronze Age", *Tunç Çağının Gizemli Kadınları. Mysterious Women of the Bronze Age*. Yapı Kredi Yayınları-2254, İstanbul, s. 29-80.
- BLEGEN, Carl W.-John L. CASKEY-Marion RAWSON-Jerome SPERLING 1950, *Troy. General Introduction The First and Second Settlements*. Volume I, Part 1, 2. Published for the University of Cincinnati, By Princeton University Press.
- EKİZ, Halil Hamdi 2001, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Eski Tunç Çağı'na Ait Bir Grup İdol", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılı*, Ankara, s. 243-251.
- EKİZ, Halil Hamdi 2005, "Adıyaman Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Yıl: 2005, Sayı: 5, Ankara. s. 57-64.
- KÂMİL, Turhan 1982, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*. BAR International Series 145.
- KANSU, Şevket Aziz 1940, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Etiyokuşu Hafriyatı Raporu (1937)*. *Les Fouilles D'Etiyokuşu (1937)*. Türk Tarih Kurumu Yayını V. Seri No.3, Ankara.
- KOŞAY, Hamit Z. 1934, "Ahlatlıbel Hafriyatı", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, II, İstanbul, s. 3-100.
- KOŞAY, Hamit Z. 1938, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. *Türk Tarih Kurumu Yayını*, V. Seri, No. 2, Ankara.
- KOŞAY, Hamit Z. 1951, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı. 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. *Les Fouilles d'Alaca Höyük, entreprises par la Société d'Histoire Turque. Rapport préliminaire sur les Travaux en 1937-1939*. TTKY, V. Seri, No. 5, Ankara.

- KOŞAY, Hamit Z.-Mahmut AKOK 1957, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Büyük Güllücek Kazısı. 1947 ve 1949'daki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor. Ausgrabungen von Büyük Güllücek, ausgeführt durch die Türkische Historische Gesellschaft. Vorbericht über die Arbeiten von 1947 und 1949.* Türk Tarih Kurumu Yayını, V. Seri, No. 16, Ankara.
- KULAÇOĞLU, Belma 1992, *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Tanrılar ve Tanrıçalar.* T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- LLOYD, Seton-Nuri GÖKÇE 1951, "Excavations at Polatlı. A New Investigation of Second and Third Millenium Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. I (1951), s. 21-76.
- LLOYD, Seton-James MELLAART 1962, *Beycesultan. Vol .I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels.* Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, No. 6, London, W.1.
- OSTEN, Hans H. von der 1937, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II.* Oriental Institute Publications XXIX, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, Illinois.
- RENFREW, Colin 1969, "The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines", *American Journal of Archaeolog*, Volume 73/1, s. 1-32.
- SEVİN, Veli 2003, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar.* İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Burhan 1966, *1964 Koçumbeli Kazısı. Koçumbeli Excavation in 1964.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Middle East Technical University, Ankara.
- TEMİZER, Raci 1975, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi.* Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayını, Ankara.

Resim: 1

Resim: 2

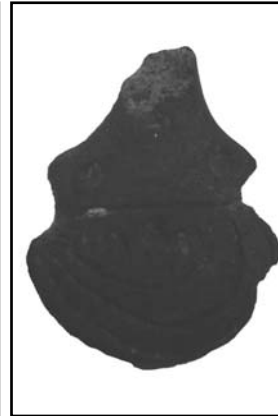
Resim: 3

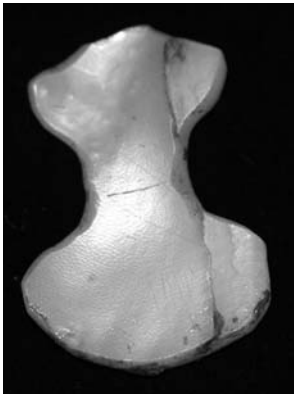
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

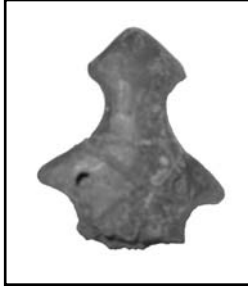
Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

THE ARCHITECTURAL AND DECORATIVE LATE ANTIQUE AND BYZANTINE SCULPTURES OF THE “AGORADEPO” AT EPHESUS: PROLEGOMENA TO A CATALOGUE¹

Eugenio RUSSO*

Being in charge of the research-project “Byzantine architectural and decorative sculpture in Turkey”, and collaborating with the project “Christian Ephesus” carried on by the Austrian Archaeological Mission I am cooperating with, I have studied the many fragments housed in the “Agoradepo” in Ephesus. Here I am presenting a small sample of the material produced dating from the late-antique epoch on, in view of the publication of the complete catalogue.

I want also to state that I have already dealt with the main issues and the chronological sequence of the sculptures in various occasions, and in particular at a conference in Rome (1996)², at the Iznik Symposium in 2000³, at the conference in Rome 2002⁴, at the XXII Symposium in Konya in 2004⁵. There are my reflections on the same issues in the volume about the Artemision at Ephesus in 2001⁶ and in the “Festschrift” for Friedrich Krinzinger in 2005⁷.

1 Eugenio Russo, Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Conservazione di Beni Culturali, Palazzo Corradini, Via Mariani 5 48100 Ravenna-ITALYA.

I'm glad to thank Prof. Dr. Friedrich Krinzinger, Director of the Austrian Archaeological Mission in Ephesus, and the photographer of the Austrian Archaeological Institute, Niki Gail.

2 E. Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina-Frühchristliches und byzantinisches Ephesos* (Atti del Convegno internazionale di studi, Roma, 22-24 febbraio 1996), Wien 1999, pp. 26-53.

3 E. Russo, *Bizantinistica*, serie seconda, 4 (2002), pp. 1-11. It is the text submitted to the “First International Iznik/Nicaea Symposium” (Iznik, 1st-4th November 2000).

4 E. Russo, in *La Persia e Bisanzio* (Atti del Convegno internazionale di studi, Roma, 14-18 ottobre 2002), Roma 2004, pp. 737-826.

5 E. Russo, in *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Konya, 24-28 Mayıs 2004), 1. Cilt, Ankara 2005, pp. 193-202, and *Bizantinistica*, serie seconda, 6 (2004, but 2005), pp. 47-56.

6 E. Russo, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Wien 2001, pp. 265-278.

7 E. Russo, in *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzinger*, I, Wien 2005, pp. 295-304. See also that I wrote in *Dall'Europa al Mediterraneo. Ricerche delle Missioni Archeologiche Italiane in Turchia / Firat'tan Akdeniz'e. Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heytelerinin Araştırmaları*, Ankara 2005, pp. 187-195.

The first fragment I am showing belongs to a marble slab⁸ (Fig. 1) carved on the exterior fillet with a comb chisel and decorated with a double stripe plait with small pearls in the centre; the central field is decorated with pelta-lanceolate leaves and vertical cut ribbing. We could regard it still a classical piece, there being two reasons that induce me to date this fragment back to the 4th-5th century, in line with that retrospective vision and that classicist trend which forms the typical backbone of the whole Ephesian production in the early Christian age: the rounded form of the relief and the leaves of the four impost Ionic capitals of the monument with four columns discovered near the Western gate of the Agorà, known thanks to Jobst⁹, and to be dated back to the beginning of the 5th century¹⁰.

We can consider nearly coeval a “Blattkranz” capital (Fig. 2) (but more likely closer to the 5th century), of a kind that is extremely widespread in Ephesus¹¹. Our sample¹² is characterized by an inserted console. Below the upper vertical edge the hollow leaves form a circular edge, also placed vertically. The *hypotrachelion* shows edged flattened ovoli and small blunted spears that form two dividing grooves. For the *kalathos* and the *hypotrachelion* a flat chisel has been used, while the upper vertical edge and the console have been finished with a comb fine chisel.

This fragment of a slab, of a common type, can be dated back to the 4th–5th century, with some pelta in relief (or, rather, with a flattened bottom inside

8 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 39 high x 55,5 wide x 13 thick.
 9 W. Jobst, in *Pro arte antiqua. Festschrift für Hedwig Kenner*, II, Wien 1985, p. 200, fig. 6 top and bottom (end 4th-5th cent.); W. Jobst, *IstMitt.*, 39 (1989), pp. 245-255 (4th cent.); Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.*, Bonn 1994, pp. 360, 364 note 449, 366 (beginning of 5th cent.).
 10 E. Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina*, p. 36; E. Russo, in *Synergia*, p. 302.
 11 See, as an example, a capital in the Archaeological Museum of Selçuk, inv. n. 1622, from “Magnesische Strasse”, dated 40 BC-20 AD by A. Bammer, in A. Bammer - R. Fleischer-D. Knibbe, *Führer durch das Archäologische Museum in Selçuk-Ephesus*, Wien 1974, p. 125, pl. 21. About the Blattkranz capitals see Ch. Börker, *Blattkelchkapitelle*, Diss. Berlin 1965. In Ephesus this type can be find during the centuries, as testified by the items kept in the Artemision, Ar 1500 G, 4th cent., perhaps of 3rd cent. CE; Art. 598 B, 4th cent.; Art. 595 G, not after 4th-5th cent. (E. Russo, in *Der Kosmos der Artemis*, p. 265 with the earlier bibliography).
 12 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 30,8 high; 38x38 on the top, diameter 27. The corbel projects on the top cm 18,5, its height is cm 19, its width cm 22.

the frame) and no decorations on the back¹³. A flat chisel has been used for the surface of the piece, while a comb chisel has been used for the bottom.

It is possible to date back to the same epoch, 4th–5th century, a fragment of a grilled slab (*transenna*) with well smoothed faces¹⁴ and showing the rhomboid motif. It is a common one, but not so widespread as the pelta motif that probably has a comparison in the in a coeval fragment of the “Hanghaus” *transenna*¹⁵ which seems to show both the pelta and the rhomboid motifs¹⁶.

The pelta motif can also be seen on the back of a slab worked on both faces¹⁷. On the front (Fig. 3) –inside the frame made up of a band, a fillet and a narrow moulding–, the inner field contains squares and hexagons which form octagons and in the middle, inside the *clypeus*, there is a rough shaped Greek cross with extended arms. The same squares and hexagons are also found on a slab housed in the Castle Museum at Bodrum¹⁸. The shape of the cross confirms that the decoration on the back (Fig. 4) is contemporary; it is not a relief but is engraved with a wavering line. Inside the exterior fillet the pelta pattern melt in the centre with a *clypeus* whose upper and lower halves are not identical. Inside the *clypeus* a Greek cross identical to the one on the front, has been scraped off. It is a piece typical of local workers and not of a high quality, but it is interesting because it is a late artefact and its decorations go back to the past but also reveal that it is actually 5th century if not 4th-5th because of the shape of the crosses and the use of the “double face” and of the two different techniques employed.

13 Without number of inventory; Proconnesian marble?; cm 39 highx28,5 widexcm 8 thick. On the right edge there is an addition for the setting, thick cm 5, which projects until cm 2.

14 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 24,5 high x 34 wide x 7 thick.

15 B. Asamer, in Cl. Lang-Auinger, *Hanghaus 1 in Ephesus. Funde und Ausstattung* (FIE, VIII/4), Wien 2003, p. 119, FA 3, pl. 49 (4th-5th cent?).

16 The surviving fragment is very little, indeed, but, I think, that at the left hand, not in the triangle below, nor over the listel the curve of a pelta is formed, as we can see in the centre and at the right end.

17 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 50 highx122 largex12, 5 thick on the edge, 11 in the centre.

18 A. B. Yalçın, in *Atti del X Simposio di Efeso su S. Giovanni Apostolo*, Roma 2005, p. 328, fig. 9.

We assign to a definitely later epoch, the 6th century, but also in this case to Ephesian workers, a fragment of a small double pillar used in the inclosure of an iconostasis¹⁹ (Fig. 5). It is formed of two parts: one has a quadrangular plan, the other a rectangular one. The upper surface of the quadrangular plan (Fig. 6) shows the housing of the small column and the hole for the pin (but this is not central as regards the point originally planned), while the front and the right side are decorated with a common motif of frames. In the back part there are no decorations but several holes and only the two upper ones are to be connected to the original function of the artefact. The part having a rectangular plan shows in the upper part of the front (Fig. 5) a frame handrail formed of a *cyma reversa*, a *cyma recta*, a *cyma reversa*, in a sequence going from top to bottom; lower down there is the frame motif which contains in inner field: the point would appear to be more an end of a cross than a vegetal motif; on the back there is a similar frame handrail and in the field below is engraved a cross with extended end. The left side of the piece has a channeling for housing the slab. The most interesting aspect is a Greek cross with extended ends on the upper surface of the rectangular part (Fig. 6): as far as I know it is a *unicum* in this peculiar artefact. The shape of the cross reveals the work of local workers: when the piece has been later reused the cross has been ruined and also one more hole has been made close to the end of one of the arms.

Fragment of a slab (Fig. 7): this is typical of the middle 6th century and it was the work of Aegean workers (not local). It is worked on both the smooth faces with a wide V shaped groove²⁰, where there is a disc which represents ivy leaves in Christ's monogram formed of 8 arms. On the low part of the front face, the frame formed with a fillet and three listels, is interrupted almost in the centre of the slab in three of its four elements; this is not the case with the back face. But here the flattening is greater and the lobes of the ivy leaves are not clear-cut so that the main face, even if not completely finished, appears to be of a higher standard.

19 Without number of inventory; Proconnesian marble?; cm 29, 5 highx41 wide x 16,5 thick of the part of quadrangle plan, 17 thick at the higher edge of the part of rectangular plan, 14,5 in the body.

20 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm. 46 highx34 wide x 5,5 thick .

A fragment of the corner of a pagan rough hewn garland sarcophagus (Fig. 8), shows, strangely enough, on one side of the corner, a small cross with extended ends carved also in an irregular way but with good proportions²¹, evidently in a subsequent use of the piece. The sarcophagus was worked with a comb chisel. The shape of the cross allows us to date back the later work to the 6th century.

Next piece is a limestone fragmentary slab (Fig. 9), a typical product of local workers of the second half of the 6th century²². The frame is not a regular one: in the upper part there is a diagonally cut fillet to allow the inserting of the handrail, a narrower fillet, a toothed moulding; on the left side the fillet and the toothed moulding. Inside the field there are two peacocks hanging in midair (their tails touching the sides of the field), their beaks touch each other and also the central *cantharus* has been removed! The engraving of the peacocks' contour, and the lines carved on their bodies is sharp, while, along the two animals' contour the background has been slightly lowered with a small groove using a pointed chisel. In the other parts of the item a flat chisel has been used. These and other elements are crucial in excluding the hypothesis that it was made in the Middle Byzantine period. We observe the especially unusual dimensions which incline to a square shape, so that we cannot completely exclude the presence along with the slab, of a horizontal panel on its right. The motif of the two peacocks facing each other usually represented at the sides of a *cantharus*, is common: on this occasion, considering the chronological, geographical, formal closeness, I want to mention only some examples: an epistyle of the basilica "of the three churches" in Paros²³; a small double arch in Konya²⁴; a slab in the Eskişehir Museum²⁵, where the peacocks are represented at the side of a poor looking metamorphosed tree

21 Without number of inventory; marble; height body of sarcophagus with garlands 33,5+8 recess for the cover. The engraved cross cm. 184x8,5.

22 Inv. n. 1/41/82, from Selçuk; limestone; cm 59 highx51 wide x5,5 thick.

23- A. K. Orlandos, *Praktikà*, 1960 (but 1966), p. 249, pl. 186 a.

24 W. M. Ramsay-G. L. Bell, *The Thousand and One Churches*, London 1909, pp. 293-294, fig. 251.

25 E. Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia)*, Eskişehir 2002, p. 166, E 15, drawing 91, photo 113.

of life; a sarcophagus in Keskin²⁶; a slab in Priene with a *clypeus* and a cross in the centre²⁷; a slab in Milet Museum²⁸; a slab in the Basmane Museum in Izmir²⁹. Also the Ephesian item along with the others I have already mentioned is to be assigned to the current I have outlined while dealing with the fragment of a parapet of an ambo small staircase which has been found in the area near St. John's and housed in Selçuk Museum³⁰.

What I have observed about the previous item can be referred also to the fragment of a slab in three parts (Fig. 10) I found in the "Agoradepo" and I reassembled. Also in this case the workers are local and the peacock "floats" inside the field, but the result is of a higher standard compared with that of the previous slab. I want to emphasize the movement of the legs, the difference in the way the feathers of the wing, the tail and the legs are worked, the peacock's vigorous appearance –though hanging in the air, he enters the field without any hook–, the care used in carving the legs, the lack of "error" in the joint wing-tail. It is a really interesting piece dating back to the second half of the 6th century and it cannot be absolutely assigned to the Middle Byzantine period.

In the Fig. 11 we can see a fragment of a slab representing a peacock drinking from a vase neck and which has come to light after nearly a century age-old oblivion; it has been reduced in size³¹ after 1909, when G. Lampakes had published a drawing of it³² while staying in Ayasoluk. There are doubts about the period when the piece was worked. In fact, by Lampakes's drawing the piece would appear as middle Byzantine, while by the *de visu* inspection

26 J. Kollwitz, in *Atti del VI Congresso internazionale di archeologia cristiana* (Ravenna, 23-30 settembre 1962), Città del Vaticano 1965, pp. 393-394, fig. 10.

27 Th. Ulbert, *Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes*, München 1969, pp. 54-55, cat. no 86, pl. 37; Th. Ulbert, *IstMitt.*, 19-20 (1969-70), pp. 344, 356, cat. no 29; R. Farioli, in *XXX CARB*, Ravenna 1983, p. 224, fig. 17.

28 R. Farioli, in *XXX CARB*, Ravenna 1983, pp. 225-226, fig. 18.

29 Th. Ulbert, *Studien*, pp. 54-55, cat. no 57, pl. 37; Th. Ulbert, *IstMitt.*, 19-20 (1969-70), pp. 344, 356, cat. 30, pl. 69,3.

30 E. Russo, in *Efeso paleocristiana e bizantina*, pp. 50-51, fig. 70 (inv. nos 569-570).

31 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 62 highx83 wide x10 thick. Width of the lower edge cm 3,2 around.

32 G. Lampakes, *Hoi heptà asteres tes Apokalypseos*, Athenai 1909, p. 80, fig. 45.

we become convinced that the piece was worked in the second half of the 6th century. Surely, the peacock's neck is stiff and graceless and the surface of the slab is worn out by the people's trampling, as it was reused as part of a floor: so it does not make easy the interpretation. But the type of plumage and the whole item suggest to date it back to the 6th century. We should observe that on left part of the vase, in this slab worked only on one side, by the peacock's head there is still a part of the left frame and this means that a second peacock had not been planned. Such a decoration showing the isolate peacock could then be assigned more to the parapet of an ambo than to the enclosure of a presbytery, probably also to the parapet of an ambo staircase.

It is not easy give the dating of the next item (Fig. 12), which is very interesting. It is a fragment of a small pillar used in an enclosure with a pommel standing on its top³³. It is worked on both sides. In the front the frame is formed of a fillet, a toothed listel, a decreasing listel; inside the field rise two vine-branches intersecting and ending with a lock from which hangs a heart-shaped leaf. In the lozenge below, there is a flower with a corolla in relief (a kind of patera). Our fragment is cut on the left side and is not worked on the back side (it presents only a series of grooves worked with a comb chisel). On the right side we observe a central vertical band with a flattened bottom, where a twisted vine-branch and leaves with a carved ribbing were obtained. Well, considering these decorations we doubt if to date it back to the second half of the 6th century (if we consider the side) and to the 8th century (if we consider the front). But I think that, on the whole, we should date it to the 8th century; this makes our piece extremely interesting and allows us to set it in the period and in the cultural context which emerged following the study of a small pillar in the Artemision³⁴.

A Corinthian capital³⁵ (Fig. 13) of a column of rather good workmanship is surely to be assigned to the Middle Byzantine period; its classicism makes

33 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 55 high (with the knob, 47 without)x23,5 widex14 thick.

34 E. Russo, in *Der Kosmos der Artemis*, pp. 275-277, figs. 26-27.

35 Without number of inventory; not Proconnesian, white marble; cm 40 high; 42,5x41 today higher part (42,5 complete dimension); diam. 20 around. Abacus strip cm 74, lower edge cm 2.

it an isolated piece among the work of the same period³⁶. In the centre of the four sides, in the *kalathos* below the vertical fillet of the *abacus* (not worked) we can see: a lion with its head turned back as it were biting its tail (the overhang of the bottom is 5 cm thick) (Fig. 13), a peacock, a monster's or a griffin's face, a motif representing a small tree.

The motifs which decorate a fragment of a Middle Byzantine architrave are very common³⁷ (Fig. 14). It probably had a vertical moulding in its upper part which is now lost. The diagonal part shows from the left circular shaped motifs (formed three stripes) knotted together, of a far Iranian origin and which contains tree shaped leaves–vegetal elements; an eight petal flower; a motif of small arches on top of small columns with small trapezium-shaped capitals and small bases with steps. In the lower platband we observe motifs formed of a rectangle or rhomb knotted together, with a central girandole spaced out with not decorated parts.

Today I want to complete my outline, presenting you a Middle Byzantine piece: an impost³⁸ (Fig. 15) decorated only on one face with three *clypei* containing a Greek cross with extended arms and two six petals flowers. On the other faces a flat chisel was used. It is a sculpture of not too high quality.

36 We don't find any exact comparison in the catalogue of M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle*, Bonn 1997.

37 Without number of inventory; not Proconnesian marble; cm 12 ca highx64 longx34 deep at the top, 24 on the bottom. Diagonal part today cm 14. In the lower plat-band the design cm 23,5 high preserved x 30 (the girandole in the middle, diameter cm 11,5).

38 Without number of inventory; Proconnesian marble; cm 10 high (including the vertical higher edge, 4), 56x45 on the top, 33,5x25 on the bottom, 11 on the left hand and 13 on the right hand, central height 10,5.

Fig. 1: Ephesus, "Agoradepo": fragment of marble slab with a double strip plait on the exterior fillet (photo ÖAI).

Fig. 2: Ephesus, "Agoradepo": "Blattkranz" capital (photo ÖAI).

Fig. 3: Ephesus, "Agoradepo": slab (front) with squares and hexagones and Greek cross in the middle (photo ÖAI).

Fig. 4: Ephesus, "Agoradepo": slab (back) with pelta and Greek cross in the middle (photo ÖAI).

Fig. 5: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a small double pillar, front (photo ÖAI).

Fig. 6: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a small double pillar, upper surface (photo ÖAI).

Fig. 7: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a slab with Christ's monogram (photo ÖAI).

Fig. 8: Ephesus, "Agoradepo": fragment of garland sarcophagus with a cross later carved (photo ÖAI).

Fig. 9: Ephesus, "Agoradepo": limestone fragmentary slab with two peacocks (photo ÖAI).

Fig. 10: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a slab in three parts, with peacock (photo ÖAI).

Fig. 11: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a slab with a peacock's neck (photo ÖAI).

Fig. 12: Ephesus, "Agoradepo": fragment of a small pillar with pommel, front (photo ÖAI).

Fig. 13: Ephesus, "Agoradepo":
Corinthian capital, side
with a lion (photo ÖAI).

Fig. 14: Ephesus, "Agoradepo":
fragment of a Middle
Byzantine architrave
(photo ÖAI).

Fig. 15: Ephesus, "Agoradepo":
Middle Byzantine impost
(photo ÖAI).

BEY DAĞLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005

Nevzat ÇEVİK*
Süleyman BULUT
İsa KIZGUT
Engin AKYÜREK

Bu sezon çalışmalar 15 Temmuz-15 Ağustos 2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹. Çalışmalar, öncelikle Trebenna'nın territorum sınırlarının tespit edilmesine yönelik olarak çevrede başlatılmış, daha sonra da araştırma alanımızın doğusunda kalan Kosara, Lykai, Gedelma ve Kithanaura'da, son olarak da Kelbessos ve İn Önü yerleşimlerinde sürdürülmüştür.

Çevre Araştırmaları

N. ÇEVİK
S. BULUT
İ. KIZGUT
E. AKYÜREK

Boncuklu Kilise: Neapolis'e ulaşımı sağlayan orman yolu kenarında bulunan Boncuklu Kilise'de, 2004 yılında kısmen tahrip edilen mezar kontrol edilmiş ve geçen yıllarda eksik kalan planlar tamamlanmıştır.

* Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE

1 Bu yıllık çalışmalar, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, önceki yıllarda olduğu gibi, zamanında ve nitelikli bir Bakanlık temsilcisi (Nihat Doğan) ataması sayesinde zamanında başlayabilmiştir. Bu olumlu yaklaşımlarından dolayı çok müteşekkirimiz. Araştırmalarımız 13 bilimci, 2 harita mühendisi, 2 mimar ve 6 arkeoloji bölümü öğrencisinin katılımı ile toplam 23 kişilik bir ekip ile sürdürülmüştür. Her yıl olduğu gibi bu yıl da, Akdeniz Üniversitesi Araştırma Projeleri Birimi'nin, gereken tüm ihtiyaçları bir proje kapsamında karşılaması; Suna-İnan Kıraç AKMED Araştırma Enstitüsü'nün diğer bir çok önemli giderimizi bir proje çerçevesinde karşılaması; Fransız üyelerimizin yol ve konaklama ücretlerinin Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından; Alman üyelerimizin giderlerinin Mannheim Üniversitesi tarafından karşılanması sayesinde de malî bir sorun yaşanmaksızın tamamlanmıştır. Genel Müdürlüğümüz'e, Akdeniz Üniversitesi'ne, Suna-İnan Kıraç AKMED'e, Fransız Arkeoloji Enstitüsü ve Mannheim Üniversitesi ile Winckelmann Kurumu'na tüm ekip adına çok teşekkür ediyoruz.

Neapolis iftlikleri: Neapolis'e ulaşımı sağlayan orman yolu kenarında 3 adet çiftlik tespit edilmiştir. Bunlardan biri oldukça geniş bir alana yayılmış olup kalıntılar arasında dik durumda bir değirmen taşı göze çarpmaktadır. Alan içinde sal-blok taşlardan yapılan bir mezar dikkat çekicidir. Diğer bir çiftlik kalıntısı Boncuklu Kilise mevkiindedir. Erken Bizans kilisesinin güney bitişiğinde başlayan çiftlik kalıntıları arasında, dağınık durumda bir işlik ile oldukça nitelikli taş işçiliğine sahip çok sayıda konut kalıntısı bulunmaktadır. Son iftlik ise, II. Çiftlik l'in kuzey yakınlarındadır. Çok sayıda konut kalıntısının yanı sıra bir de mezar vardır. Konutlardan birinin içinde büyük bir ağrlık taşı bulunur. Mezar, bir oda-podyum ve üzerinde lahit yerlerinin izlerini barındırır.

Palamut Düzü: Neapolis'in, Keldağ'ın kuzeydoğusundaki falez dzlğndedir. 1996 yılında yaşanan yangın sonrasında tespit ettiğimiz, 1998'de de n incelemeler yaptığımız alanda, eksik kalan işler tamamlanmıştır. Kalıntılar, doğu-batı yönünde uzayan geniş bir düzlük üzerinde bulunmaktadır. Manastırın batı tarafında ise 20-25 evden oluşan bir kalıntı grubu yer alır. Bazıları 3-4 oda ve avludan oluşan evlerin birçoğunda armut formlu sarnıçlar ve çeşitli işlik elemanlarına rastlanmıştır. Ev komplekslerinin tek tek planları çizilmiş, ayrıca bütün yerleşmenin kroki olarak planı çıkartılmıştır. Roma Dönemine ilişkin olarak tepenin kuzeydoğu ucunda, kilisenin kuzey yakınında kayalıklar üzerinde 3 adet *khamasorion* ve kayalıklara açılan bir giriş tespit edilmiş olmasına karşın yerleşimde dönemin kesin bir profili izilememektedir. Palamut Düzü'ne çıkmadan önce tepenin eteklerinde Roma Dönemi iftlik kalıntıları bulunur.

Kartın Pınarı Yerleşimi

E. AKALIN
B. ÖZDİLEK
H. KAN

Yerleşim, Doyran Köyü'nün 2,3 km. kuzeybatısındaki tepenin kayalık cephesi ve üzerindeki alanda yoğunlaşır. Tepenin kuzeybatısında bulunan alçak tepede konut kalıntıları ve bölgenin en nitelikli lahdi bulunur. Kartın

Pınarı merkez yerleşimi üç yandan ortalama 10-15 m. yüksekliğinde kayalık cepheye sahiptir. Kayalığın güneydoğu uzun cephenin ortasında çoğunlukla ana kayadan oyulan, orijinal hâliyle korunmuş *hibrid* yapı kalıntıları görülür. Bunlar akropolün girişi ön ve yanlarında bulunan ilk yapılardır. İki katlı bu yapıların öne doğru da –bugün çok izlenemeyen- duvarlarla tamamlandığı izlenir. Tepenin ön uzun yüzüyle orman yolu arasında kalan düzlük nekropolde 10 adet, tahrip olmuş lahit, orman yolu boyunca yan yana sıralanmıştır. Lahit sırasının güneybatı aşağısında ana kayaya oyulu nişlerle düzenlenmiş bir ölü kültü alanı görülür.

Kartın Pınarı güney alanındaki lahdin ön yüzü tamamen bezenmiştir. *Tabula ansatanın* iki yanında mızraklı kalkanlar yer alır. Soldaki kalkan içinde bir erkek büstü, sağdakinde iki erkek büstü bulunur. Önyüzün iki kenarından üzüm salkımlı asma dalları yükselir. Üst frizde sol ve sağ yanlarda ikişer grup hâlinde girland tutan, Eroslar bulunur. Frizin ortasında bir çift öküz ve önünde taburede oturan bir adamla karşısında duran başka bir adam bulunur. Alt frizde ise vahşi hayvanlar ve av sahnesi vardır. Avını parçalayan dağ aslanları ve aralarında mandalar yer alır. Lahdin yan yüzlerinde de yine kalkanlar bulunur. Lahit defineciler tarafından podyumunun içine düşürülmüştür. Lahdin hemen yakınında görülen kemer parçalarından, mezarın bir kemer içinde yer aldığı anlaşılır. Yerleşim kayalığında 3 kaya mezarı bulunur. Üçü de *arkosolium* mezardır. Kemerli nişler biçiminde açılmış ve zeminlerine mezar yerleştirilmiştir. Tepenin kuzeydoğu ucundaki kayalık mezarlık olarak ayrılmıştır. Bu alanda aynı nekropol düzenlemesi içerisinde bir aedikula mezar ve arkasında da *chamosorionlar* bulunur. Yakınlarındaki kayalık, taş ocağı olarak kullanılmıştır. *Aedikula*, mezar üst örtüsüne varıncaya kadar sağlam korunmuştur (Resim: 1).

Doyran Gölet Manastırı

E. AKYÜREK

A. TİRYAKİ

Antalya-Saklıkent yolu üzerinde Doyran Beldesi sapağı geçildikten yaklaşık 5-6 km. sonra sağ tarafa sapan kısa bir toprak yoldan 2004 yılında tamamlanmış olan Doyran Göleti'ne ulaşılmaktadır. Yolun sağ tarafında baraj

gövdesine bakan küçük tepenin üzerinde boyu 30 m.yi aşan bazilikal planlı bir kilise tespit edilmiştir. Kilisenin narteks kısmı dışında bütün duvarları ayakta. Doğu tarafı, apsis ve çok iyi durumda olan *pastophoria* odalarını da içine alacak biçimde düz bir duvarla çevrilmiştir. Kilise Erken Bizans Dönemine özgü bazilikal planlıdır. Kilisenin güneydoğu tarafında, kiliseye 2 m. kadar yakınlıkta dikdörtgen planlı ve iki katlı olduğunu düşündüğümüz bir başka yapı tespit edilmiştir.

Kithanaura

N. ÇEVİK
S. BULUT
İ. KIZGUT
E. AKYÜREK

Antalya-eski Kemer yolunun 44. km.sinden 6 km. sonra Saraycık Köyü'ne varılır. Kalıntılar, doğu-batı yönünde uzanan akropol üstünde ve akropolün güney ve batı etekleri ile orman yolu boyunca uzanmaktadır.

Akropol, batı ve kuzeyi sarp kayalıklar üstünde yükselir. Güney kesimi daha az eğimli kayalık ve yamaçtır. Güneybatı girişten itibaren sur duvarları başlar ve bazı kesimlerde 5-6 m. yüksekliği dek korunmuş olan surların iki kademeli olduğu görülür. Akropolün güney köşesinde, bosajlı duvarlara sahip sağlam ve yüksek korunmuş bir kule kalıntısı vardır. Sarp kuzey kesimde sur duvarı görülmez. Akropole 3 giriş tespit edilmiştir. Biri güneybatı, biri doğu diğeri de kuzeybatı taraftadır. Asıl giriş güneybatı taraftadır. Akropolün güneybatı ucunda bir bazilika kalıntısı bulunmaktadır. Girişi batıda olan bazilika üç nefli olup büyük bir apsisle sahiptir. Merkez yapılarının devamında tam akropolün ortasında büyük bir bazilika daha bulunur. Narteksi, üç girişi, üç nefi, iki sütun sırası ve apsisi belirgindir. Oldukça nitelikli ve büyük boyutlu bu yapı Roma Dönemindedir. Bazilika ile akropolün güneydoğu köşesinde bulunan "Yazıtlı Yapı" arasında kalan kısım ile doğu kayalıklarının başladığı yere kadarki alan tamamen konut doludur. Antik yolun akropole döndüğü kesimde yolun solunda (güney) hamam-gymnasium, solunda da (kuzey) iki büyük yapı görülür. Bunlardan biri duvarındaki *phallos* kabartmasıyla dikkat çeker.

Yerleşimin en nitelikli ve korunmuş yapısı hamamdır (Resim: 2). Neredeyse tüm bölümleri açıkça izlenebilir. Bazı bölümleri çatı başlangıcına kadar ayaktadır. Yapı 7 bölümden oluşur. Kuzey-güney doğrultusunda uzanır. İlk bölüm akropole çıkan yolun sağından başlayan dikdörtgen planlı *palaestra* olup doğu ve batı kesimleri tamamen tahrip olmuştur. Sınırları ana kayadan ve genel hamam planından tespit edilebilmektedir. *Palaestranın* girişi kuzey yüzdedir. Burada *in situ* söve kalıntıları bulunur. *Palaestranın* tam yapısını anlayacak kadar veri kalmamıştır. *Palaestranın* güney duvarının batısından bir giriş, servis bölümüne açılır. Servis bölümü hamama girişi sağlar ve ikinci bölüme kadar dikdörtgen olarak uzar. Servis bölümünden, hamamın en büyük ve nitelikli bölümü *frigidarium/apoditerium*'a girilir. *Frigidariumdan*, doğusunda büyük bir apsise sahip güney mekâna geçilir. Benzeri Side Hamamı'ndan bilinen havuz bölümüdür. Bu odanın güney düz duvarı ortasından *tepidariuma*, buradan da bir kapıyla *caldariuma* geçilir. *Caldarium* güney ve batı duvarında iki apsisle çevrelenir. Apsislerin ortasında birer pencere açıklığı bulunur.

Akropolün batısından uzanıp kuzeye dönen orman yolu boyunca iki yanlı *nekropol* devam eder. Hamam sonrasında yolun kuzeyinde *aedikula* mezarlar ve lahitler, ünlü Saraycık *Heroonu*'na kadar uzanır. *Heroonun* doğusunda aynı sıra üzerinde 4 odaya kapı açılmaktadır. Bu, *heroonun temenosu* gibi gözükür. *Heroonun* batısından kuzeye inen güçlü bir duvar tüm yapıyı çevreler. Lahitlerin bitim sınırında kaya kütleleri üzerinde Trebenna örneklerinde olduğu gibi *khamasorionlar* ve yuvarlak *ostothekler* açılmıştır. Bu *ostothekler* yanında bazı stel yuvaları ve çukurluklar da gözlemlenir. Lahitlerin hemen hepsi Pisidia karakterinde kalkanlı-mızraklı ve ortalarında *tabula ansatalıdır*.

Kossara/Kozarası?

N. ÇEVİK
S. BULUT
İ. KIZGUT
B. ÖZDİLEK

Antalya-Altınyaka yolunun 53,8. km.sinde sağa dönen orman yolu, Bostanyeri Köyü'ne ulaşır. Köyün kuzeybatısında, doğu-batı yönünde uzanan

Kaplan Dağı'nın batı ucunda bazı kalıntılar vardır. Burası, *Stadiasmus Paterensis* bilgilerine dayandırılarak S. Şahin tarafından Kossara olarak lokalize edilmiştir. Buna karşın Kaplan Dağı tepesinde yerleşime ait olabilecek bir iz rastlanmamıştır. Görülebilen kalıntılar küçük bir savunma yapısına aittir.

Ovacık Tümülüsü

N. ÇEVİK

S. BULUT

B. ÖZDİLEK

Altınyaka yolundan, Kemer yol ayrımından 4.2 km. sonra Bölücek Dağı'na dönülür. Bu yolun 3,5 km. sonrasında Yığıltaş mevkiinde sürpriz bir kalıntı vardır. 17 m. çapında yığma taş parçaları yuvarlak bir alan oluşturmuştur. Bu alanın kuru-moloz duvarlarla çevrelendiği ve tümülüs üstü yığma tepeciğinin sınırlandığı görülür (Resim: 3). Tamamı açılmıştır. Yığmanın içinde uzunca bir *dromosu* olan mezar odası görülür. Giriş doğudandır. *Dromosla* birlikte mezar odasının uzunluğu 9 m.dir. Yuvarlak planlı mezar odasının çapı yaklaşık 2,5 m.dir. Korunan duvar yüksekliği ise 1,80 m.dir. Bu bölgede tespit edilen - bilinen- ilk tümülüs olmasıyla çok önemlidir.

Lykai/Bölücektepe

N. ÇEVİK

S. BULUT

B. ÖZDİLEK

Gedelma'dan 1.8 km. batıda bulunur. Ovacık yolundan orman yangın kulesi yolundan gidilir. 1276 m. yüksekliğinde bir tepedir (Resim: 4). *Stadiasmus Patarensis'e* göre S. Şahin'in yaptığı lokalizasyon sonucu Lykai'nin burada olması doğru görünmektedir. *Stadiasmus'a* göre, Kossara'dan Lykai'ye giden yol buradan Kithanaura ve Pygela yönlerinde iki güzergâha ayrılıyordu. Orman kulesinin kuzeydoğu eteğinde 2 eksedra, 4 lahit, 1 *ostothek* ve

tanımlanamayan başka kalıntılar bulunmaktadır. Yangın kulesinin güneydoğu eteğinde, güçlü erken karakterli duvarları olan yapı kalıntıları vardır. Kulenin hemen arkasında yükselen tepenin kule tarafında bulunan yoğun kalıntılarda kaçak kazılar yapılmıştır. Defineci artıkları içerisinde ok ve mızrak ucu, kilit mekanizmaları, spatula gibi çok sayıda metal buluntu, 5 adet pişmiş toprak ağırşak, 1 adet *lykion* parçası, bıçak ucu yanında, bir de *bulle* benzeri çok küçük kurşundan yapılmış bir obje bulunmuştur. Eliptik formlu objenin bir yüzünde “Appollonios’a” anlamında eski Yunanca bir sözcük diğer yüzünde ise mızrak kabartması vardır (Resim: 5).

Kadrama/Gedelma

N. ÇEVİK
S. BULUT
B. ÖZDİLEK

Lykai'de/Bölücektepe Orman Kulesi'nden 1.8 km. uzaklıktadır. Kemer'in 12 km. batısındadır. Güneşli-Gedelma yerleşimi içerisinde, yayınlardan bilinen çok iyi korunmuş bir Bizans Ortaçağı kalesi bulunmaktadır. Kale Jacobek tarafından İ.S. 9. yüzyıla tarihlenir. Adı, “tahıl *phrygmos*'u -tahıl kurutma, tahıl koruma, hububat çukuru” anlamındadır. Burası sadece Gedelma için değil aynı zamanda bölge için bir depo-kale niteliğindedir.

Kelbessos

N. ÇEVİK
I. P. PEDARROS

Çalışmaları periyodik olarak sürdürülen ve 3 yıl içinde bitirilmesi planlanmış çalışma alanlarımızdandır. Bu yerleşimde 2005 çalışma sezonunda, haritalama ve envanterleme çalışmalarına devam edilmiştir. Gelecek sezon (2006) haritalar tamamlanacaktır. Harita çalışmaları dışında tüm önemli yapıların rölöveleri –plan-kesit- çıkarılmış, nekropolde ise mezarların çoğunluğu detaylıca incelenmiştir.

Güzle-Asarlık Tepe/Kapıkaya

N. ÇEVİK
S. BULUT
B. ÖZDİLEK

Kelbessos'tan Asarlık Tepe'ye Güzle-Yazır Korkuteli yol ayrımından sağa dönülerek Güzle Köyü'ne varılır. Kelbesos-Asarlık Tepe arası toplam 17 km.dir. Güzle Köyü'nün kuzey yönünde yükselen Asarlık Tepe, doğu-batı doğrultusunda uzanan kayalık bir tepedir. Tepenin güney yamacında kalıntılar vardır. Yoldan ulaşılan ilk kesim kayalık yamacın yaklaşık ortalarıdır. Bu kesimde ilk olarak nekropolle karşılaşılır. Toplam 6 lahitten 3'ü sağlamdır (Resim: 6). Lahitlerin arkasında bulunan 3 ana kaya kütleciğinde stel yuvaları açıktır. Bir koruma duvarı, lahitlerin bitişiğinde başlayıp kuzeybatıya doğru yükselerek tepeye ulaşır. Aşağıdan da köşe yapıp güneydoğuya yönelir. Çift cidarlı duvarın kalınlığı 0.95 m.dir. Moloz taşlarla ve harçla örülüdür. Tepenin orta kotlarında güneydoğuya doğru kilise bulunur. Üç nefli kilisenin narteks, naos ve apsisi ve duvarları görülebilmektedir.

Gasetin İni Çiftliği

N. ÇEVİK
S. BULUT
B. ÖZDİLEK
E. AKALIN

Minnetin Tepe yakınlarında bulunan çiftlik evi, iki katlı olup 3 ana bölümden oluşmaktadır (Resim: 7). Korunmuş yapının çevresinde de tahrip olmuş başka yapılar da bulunmaktadır. Ana bölümün alt katı kuzey tarafta iki küçük odanın tonozlarıyla taşınır. Bunlar işlik ve depolardır. Yapının güney tarafında bir kısmı dairesel dönen duvarlara sahip bir bölüm vardır. Bu bölümün en ilginç yanlarından biri doğu duvarı ortasında girişi karşılayan bir niştir. Tüm bölgede bir çiftlik evini en iyi yansıtan, en iyi korunmuş kalıntıdır.

Çitdibi Çiftlik: Typallia eteklerindeki yamaçta, yolun sağ üstündedir. Tüm etek tarım teraslarıyla doludur. Üç bölümden oluşan bir çiftlik evi sağlam

korunmuştur. Evin 15 m. kuzeyinde sağlam ve nitelikli iki lahit bulunur. Çiftliğin güney uzağında, yolun hemen altında, 2,53x1,76 m. ölçülerinde ana kayaya açılı bir işlik mevcuttur.

Kalebaşı (Asarlık Kalesi): Çandır Vadisi'nin güney yamacında, Yarbaşıçandır Köyü'nün karşısındaki yamaçta, Asartepe denilen mevkide tespit edilen iyi durumdaki kale, Bizans Dönemine aittir (Resim: 8). Bütün vadiye egemen olan bir konumdaki kalenin batı ve kuzey tarafları yüz metreyi aşan sarp uçurumlar hâlinde olduğundan, duvarlar yalnızca güney ve batı taraflarını çevrelemektedir. Güney duvarına bitişik olarak yapılmış iki burçtan batı tarafındakinin alt kısmı sarnıç olarak yapılmıştır. Kalenin içinde ve çevresindeki yamaçlarda bulunan çok sayıdaki sırlı seramik parçaları Orta Bizans Dönemine aittir.

Dipsiz-Yonca Planlı Kilise

E. AKYÜREK

S. BULUT

A. TİRYAKİ

2004 sezonunda tümüyle çalışılan Dipsiz yerleşimi bu sezon kilise çalışmaları için tekrar ele alınmıştır (Resim: 9). Trebenna *territoriumunda* kalan Dipsiz yerleşimi, Tünektepe'nin güneybatısında yer alır. Tünektepe'ye çıkan asfalt yoldan tepeye varmadan önce ayrılarak dik ve ağaçlık yamaçtan bir buçuk saat kadar aşağıya doğru inildiğinde yapı kalıntıları ile karşılaşılır. Bu yerleşmenin batı tarafında kuzey ve güney duvarlarında apsise yakın boyutlarda birer niş bulunan, yonca yapraklı diye tanımlayabileceğimiz plan tipinde bir kilise kalıntısı görülmüştür. Yapının narteks dışında bütün duvarları tam olarak izlenebiliyorsa da, en iyi durumda olan kuzey duvarı 2 m. kadar ayakta. Yapı plan olarak 2003 sezonunda Trebenna yolu üzerinde Pınarbaşı mevkiine yakın bir yerde gördüğümüz Alakisle'ye çok benzemektedir. Duvar örgüsünde yer yer düzgün bloklara rastlansa da, esas olarak beyaz kireç harcı ve moloz taş kullanılmış, aralarda çok az sayıda kiremit kırıkları tespit edilmiştir.

Trebenna ve Kelbessos Territoriumu

N. ÇEVİK
S. BULUT,
I. P. PEDARROS
B. ÖZDİLEK

Trebenna ve Kelbessos *territorium* sınırlarını saptamak amacıyla, Belen, Moryer, Sinan Değirmeni vb. gibi alanları kapsayan topografik araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Sinan Değirmeni: Kelbessos'tan 4.8 km. batıdaki vadi içindedir. Adını köydeki eski değirmenden alan Sinan Değirmeni, olağüstü bir coğrafya ve doğa içerisinde saklı kalarak orijinal görünümüyle günümüze dek ulaşabilmiştir. Çok sayıda ahşap depo, vadinin bir yanında dizilidir. Yanlarında moloz taştan yapılmış evler bulunur. Likya'da çok örneği bilinen ahşap depolar ve taş-ahşap ev dokusu burada tümüyle yerleşim bazında korunmuştur (Resim: 10). Sinan Değirmeni yerleşimi tüm orijinal dokusuyla sit alanı ilân edilmeye uygun bir açık-hava müzesi gibidir. Derin kanyonun batıda sonlandığı uç nokta olarak genel arazi yapısından dolayı Kelbessos ve Trebenna *territorium*larının kesiştiği nokta olarak gördüğümüz ve bu nedenle arazi incelemesine gittiğimiz Sinan Değirmeni'nde karşılaştığımız köylülerden İbrahim Dönmez, bize oldukça ilginç bilgiler vermiştir. Zira, günümüzde "bu derenin kuzey yanı (poyrazı) Doyranlılara, güney yanı da Geyikbayırlılara aitmiş". Tıpkı antik dönem için de düşündüğümüz Kelbessos ve Trebenna sınırı gibi. Yakın zamana kadar tüm çevre yerleşimlerdeki halk burada cuma günleri toplanarak, yörenin o zamanki tek camisinde ibadetlerini yaptıktan sonra ihtiyaçlarını da buradan karşılarlarmış. Kısacası, Sinan Değirmeni dinsel bir merkez olmasının yanı sıra ticarî ve sosyal bir buluşma yeriymiş.

Resim 1: Kartın Pınarı, aedikula

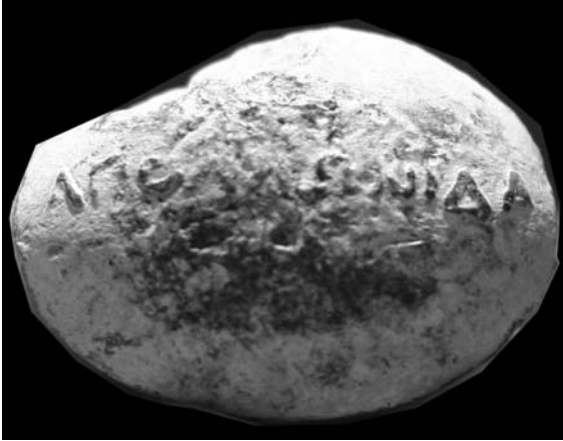
Resim 2: Kithanaura, hamam

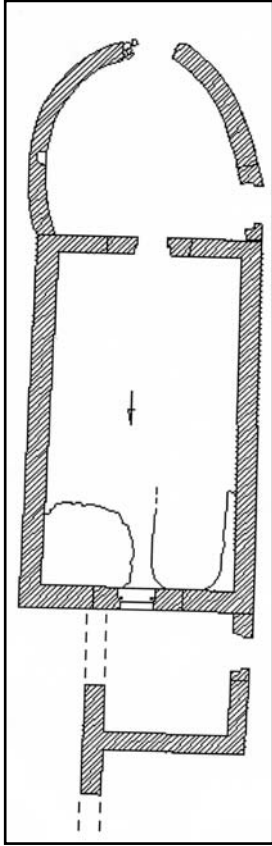
Resim 3: Ovacık Tümüüsü

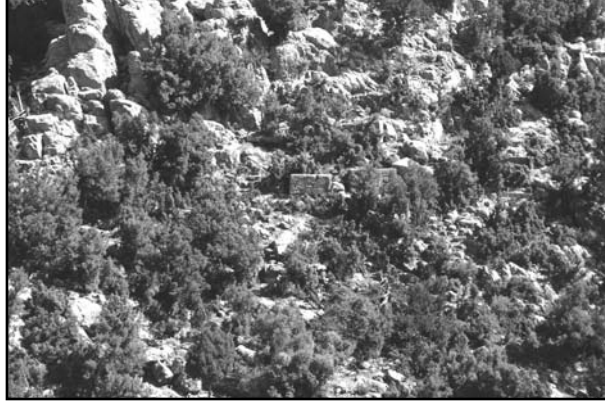
Resim 4: Lykai, genel görünüş

Resim 5: Lykai, kurşun obje

Resim 7: Gasetin İni, çiftlik evi, plan

Resim 6: Güzle, nekropol

Resim 8: Kalebaşı, Ortaçağ kalesi

Resim 9: Dipsiz, kilise

Resim 10: Sinan Değirmeni, tahıl ambarları

İN ÖNÜ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005¹

İsa KIZGUT*

Max KUNZE

Nevzat ÇEVİK

Süleyman BULUT

“Beydağları Yüzey Araştırmaları” bünyesinde yer alan İn Önü çalışmaları bu sezon 27 Temmuz-11 Ağustos tarihleri arasında yürütülmüştür (Resim: 1). Geçen sezon bitirilen, resmî yapıların bulunduğu merkez bölümden sonra bu yılki çalışmalar, “Doğu Kesim” olarak adlandırdığımız iki büyük yapı kompleksinin bulunduğu alanda yoğunlaştırılmıştır. Topografyanın yapısı ve üzerindeki teraslamalar incelenmiş, yerleşimin su kaynağından alınan suyun tarım alanlarına aktarılması için oluşturulan yapılar gözlemlenmiştir. Tespit edilen bütün yapılar, su kanalları ve tarım terasları haritaya işlenmiştir.

Doğu kesimi kalıntıları, ortada yükselen yaklaşık 10 m. yüksekliğindeki kaya kütesinin güney ve kuzeydoğusunda olmak üzere iki ayrı yapılar bütünü olarak değerlendirilmiştir. Bu iki büyük birim dışında, iki farklı yönde tekil yapılar da tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler ve çıkarılan planlar sonucunda her iki birimde de yaklaşık aynı özellikleri gösteren bir düzenleme saptanmıştır. Yan yana iki mekân ve önde her iki mekâna ait bir ön oda ve/veya avlunun bulunduğu çekirdek birimler oluşturulmuştur. Bu uygulama güney ana birimde yer alan ve en eski olduğuna karar verilen çekirdek birimin (A2-A3 ve A 1) daha

* İsa KIZGUT, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE
Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE

Max KUNZE, Mannheim Üniversitesi Mannheim/ALMANYA
Süleyman BULUT, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE

1 “İn Önü Yüzey Araştırmaları”, Nevzat Çevik başkanlığında yürütülen “Beydağları Yüzey Araştırmaları” bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu alanda verdiği çalışma izni ve sağladığı tüm olanaklar için Sayın Çevik’e teşekkür ederiz.

sonra gereken ve oluşturulan diğer birimlere örnek olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 2). Duvar tekniğinin izlenebildiği güney ana biriminde daha çok iri ve düzgün blokların kullanıldığı, özellikle işliklerin yer aldığı arka duvarların ya ana kayaya dayandırıldığı, değilse de daha güçlü tutulduğu gözlemlenmiştir. A2 mekânının arka duvarına monte edilen baskı kolu yuvası, hemen aşağıda duran tekneye ait parçalar ve A1 mekânında yer alan ağırlık taşı bir işliğin varlığını ve dolayısıyla A mekânlarının işlik birimleri olduğunu kanıtlamaktadır (Resim: 3). Korunmuş tek bloktan oluşan kapı söveleri, hemen önlerinde duran kalkan ve mızrak kabartmalı lento bloku, nitelikli işçilik göstermektedir.

Arka duvarları ana kayaya dayalı olan ve aynı planı gösteren B biriminin, hemen batısındaki A birimi ile organik bir bağı yoktur. Mekânlarda işlik kalıntısına rastlanmamıştır. C birimi ile arasındaki duvarda iyi işçilikli bir kapı ve kuzey bitişiğinde de bir pencerenin varlığını gösteren yapı elemanları bulunmaktadır (Resim: 4). B4 mekânının planında yapılan sonraki değişiklikler B ve C mekânlarının orijinal yapısını değiştirmiştir. C çekirdek biriminin iki mekân ve ön oda düzeni korunmuş gibi görünmektedir fakat, B4 ve C2 mekânlarının ortak duvarı tamamen devşirme malzeme ile örülmüştür. Duvar içerisinde kapı elemanları bulunmaktadır. C biriminin işliği C2 mekânında yer almaktadır ve çok düzgün bloklarla oluşturulmuştur (Resim: 5). C2, C3 ve C4 mekânlarının kapıları düzgün ve işlenmiş bloklarla yapılmıştır. C birimine bağlı görülen C4, C5, C6, C7 birimleri zayıf duvar yapıları ve diğer duvarlarla bağlantısızlıkları nedeniyle geç dönem eklentileri olarak değerlendirilmiştir.

E yapısı yuvarlak formudur ve moloz taşlarla örülmüştür. Duvarlar yer yer izlenememekte ve girişe ilişkin bir iz görülememektedir. D yapısı ise korunmuş duvarları, girişi ve doğu köşedeki apsidial yapısı ile tekil durmaktadır ve işlevi şimdilik saptanamamıştır.

Üst kotta ve kuzeydoğu yönde yer alan yapılar bütünü de aşağıda yer alan ve benzer planı benimseyen birimlerden oluşmuştur (Resim: 2). İlk olduğu düşünülen F biriminde, kuzeyinde bulunan teraslama ile yapının güçlendirildiği anlaşılmaktadır. F2 ve F3 mekânları nitelikli kapıları ile F1 mekânına açılmaktadır. Daha sonra yapıldıkları duvar tekniği ile anlaşılan G biriminin ön odası tahrip olmuştur.

H biriminin de en son yapılan birim olduğu ve daha geç dönemlerde tarım alanlarına su ulaştırmak için kanal yapımı sırasında tahrip edildiği anlaşılmaktadır. K mekânı ise tekildir ve sırtını ana kayaya yaslamıştır.

Bu yapı birimlerinin bir üst kotunda yer alan ve güçlü duvarları ile dikkat çeken -O- mekânının planı nettir, tek birimden oluşmuştur. Kuzey duvarının batı yarısında, tahrip edilen bir işlik olduğu tespit edilmiştir. Tekne ve ağırlık taşı görülebilmektedir, ters duran iri blokların ise diğer elemanlara ait olduğu düşünülmektedir (Resim: 6).

Bu yapıların dışında, yerleşimin kuzey üst kotunda bir adet örme mezar (Resim: 7) ve üç adet *khamasorion* tespit edilmiştir. Örme mezar, iri ve düzgün bloklarla örülmüş, derzler sıvanmıştır. Alt mezar odası kaçak kazı ile tahrip edilmiş, kırılmasına karşın sürgülü kapı detayları korunmuştur. Var olan izlere göre üzerinde bir lahit olduğu düşünülmektedir. *Khamasorion*ların ikisi tamamen kaya içerisine açılmış ve üçgen alınlıklı kapaklara sahiptir. Üçüncü örnek ise sadece tabandan kayaya bağlıdır. Parçalanmış ön yüzün korunan bölümünde kalkan ve mızrak bezemesi ile *tabula ansatanın* bir bölümü izlenebilmektedir (Resim: 7).

Bütün bu mekânların incelenmesi sonucunda tespit edilen üç adet işliğin, çevredeki düz alanlar ve oluşturulan tarım teraslarının, doğu yukarısında akmaya devam eden su kaynağının varlığı bu çevrede yapılan üretimin yoğunluğuna iz vermektedir. Resmî yapıların yer aldığı merkez bölüme uzak olmaması (yürüme yolu ile 15 dakika) sosyal yaşam gereksinimleri için kolaylık sağlamış olmalıdır.

Daha sonraki çalışmalarda, merkez bölümden derin bir vadi ile ayrılan batı bölüme aktarılan koordinat noktaları ile gelecek yılın harita çalışmalarına hazırlık yapılmış ve güney yöndeki kayalık tepenin üzeri ve çevresi araştırılmıştır. Tepe, her yöne hâkim görüş sağlayan konumdadır (Resim: 8). Tahrip edilen yıkıntılar arasında bağımsız bir mekân ve hemen kuzeyinde de birbirine bitişik iki mekânlı bir yapı yer almaktadır. Yer yer izlenmesi mümkün olmayan duvar parçalarının değerlendirilmesi gelecek yılın çalışmalarına bırakılmıştır. Bu mekânları çevreleyen ve tamamı izlenen duvarın korunabilmiş bazı yerlerinde

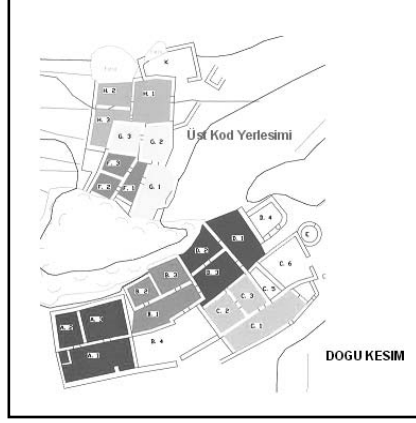
1.80 m. kalınlığı olduğu tespit edilmiştir. oğunluğu kck moloz taşlarla örülü duvar, taşların azlığı nedeniyle çok yüksek olmamalıdır. Bu alanda ele geçirilen ve birisi yazıtlı olan *kakabos* betimlemeli dört adet adak steli, tepenin her yöne bakışımlı olması ve bir temenos duvarı ile çevrelenmiş olması gibi bulgular nedeniyle, burada kutsal bir alan beklenmesi doğaldır.

Buluntular: Doğu kesimde yer alan ve özellikle C mekânlarının içerisinde yaygın olarak bulunan ve demir özelliği gösteren cüruf parçaları bulunmuştur. Analiz ettirmek amacıyla belirli bir miktar toplanmıştır. Tarihlemeye destek sağlamak amacıyla bir miktar seramik parçası alınmıştır. İlk incelemelere göre söz konusu seramikler Roma ve Geç Roma Dönemine tarihlenebilecek özellikler göstermektedir.

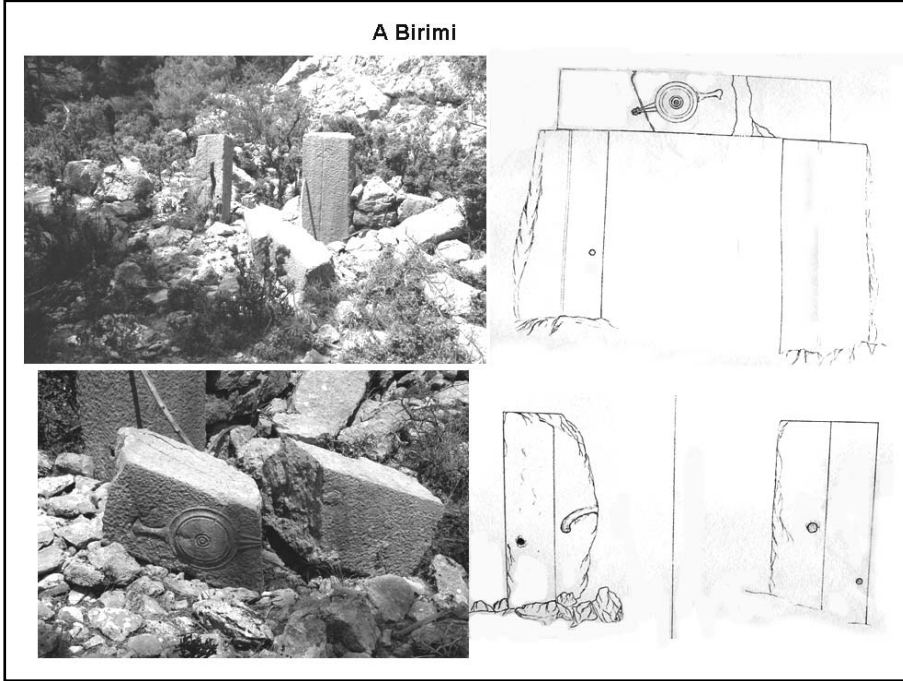
Batı kesimde ise kutsal alan olarak değerlendirilen bölümde ele geçirilen dört farklı adak steline ait parçalar bulunmuştur. Kireç taşından olan stellerin birincisi stelin alt bölümüne aittir ve dokuz santimetrelilik pervazı korunmuştur. Bu pervaz üzerinde iki satır eski Hellence yazıt okunmaktadır (Resim: 9). Yazıtta göre “Perikles oğlu *Hermis* Herakles’e (adadı)” ifadesi söz konusudur. ereve içerisinde iki ayrı atın yer aldığı anlaşılmakta ve sağ yandaki atın binicisinin ayakları görülmektedir. İkinci parça, stelin alt ve sağ bitiminin köşesine aittir. Alt pervaz dört santimetredir ve yazıtsızdır. Atın  ayağı seçilebilmektedir. nc parça, alt ve sol kenarın birleştiği köşeye aittir, korunmuş alt pervaz sekiz santimetredir ve yazıtsızdır. Atın sağ arka ayağı ve kuyruğu görülmektedir. Dördüncü parça ise alt ve sağ kenarın birleştiği köşedir. Alt pervaz beş santimetredir ve yazıtsızdır. Atın sağrısı ve n iki ayağı görülmektedir.

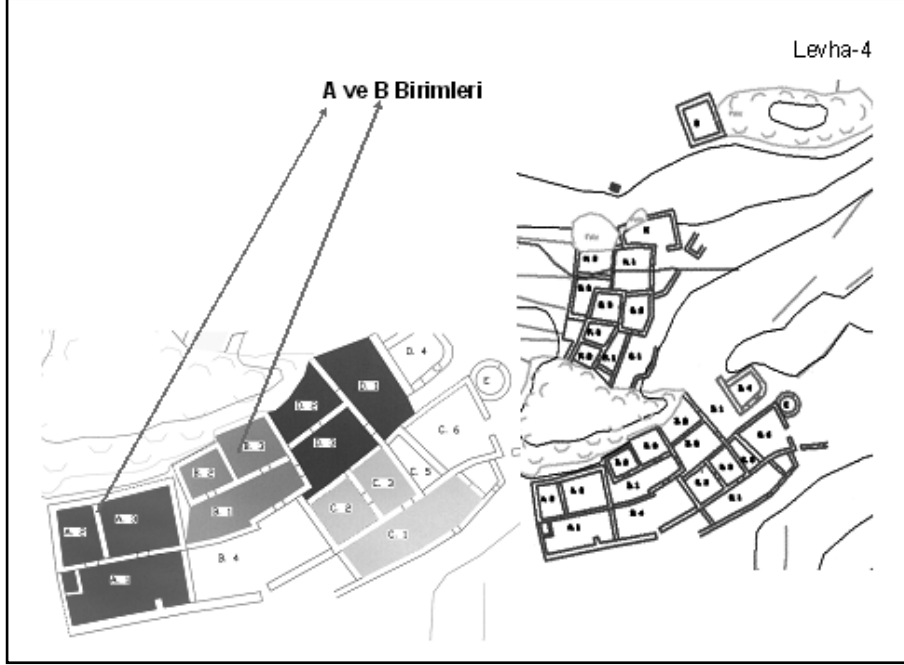
Resim 1: Kent planı (genel)

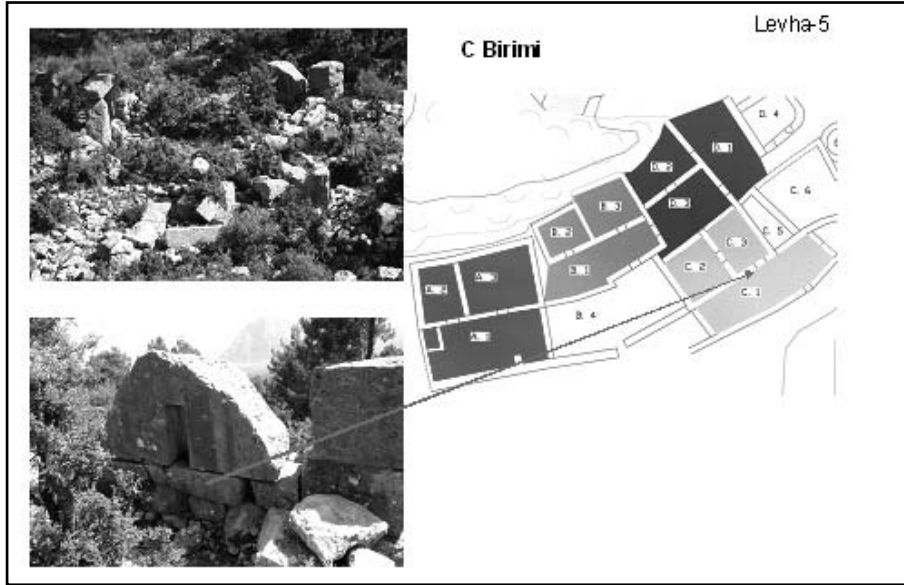
Resim 2: Doğu kesim planı

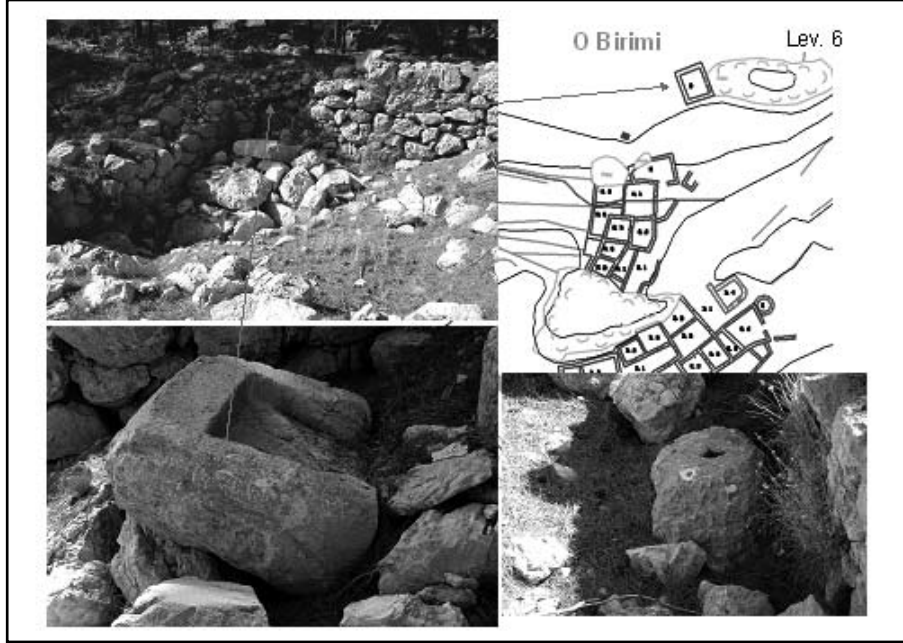
Resim 3: Doğu kesim, A birimi

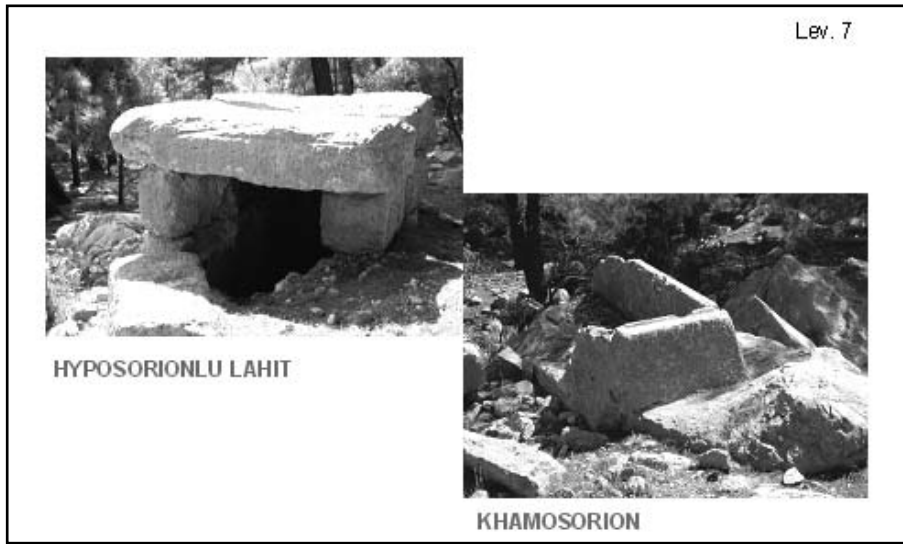
Resim 4: Doğu kesim, A ve B birimleri

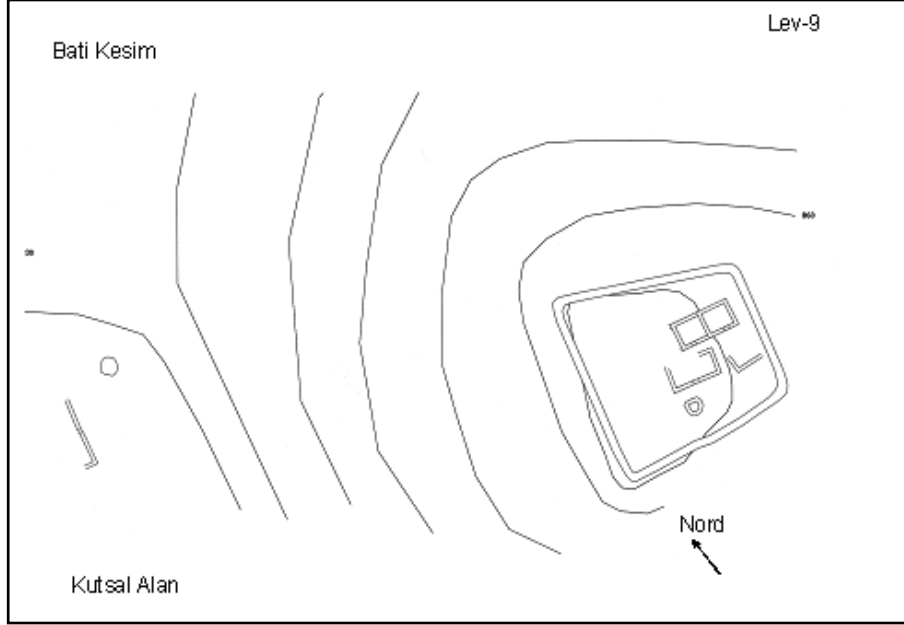
Resim 5: Doğu kesim, C birimi

Resim 6: Doğu kesim, O birimi

Resim 7: Doğu kesim, hyosorionlu lahit, khamasorion

Resim 8: Batı kesim, kutsal alan

Resim 9: Batı kesim, buluntular

ÇANAKKALE İLİ ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2005 YILI ÇALIŞMALARI

A. Osman UYSAL *
Ayşe ÇAYLAK TÜRKER

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle başlanılan Çanakkale İli, Merkez İlçe, Eceabat, Gelibolu ve Yenice ilçeleri ile Akköy'deki Ortaçağ ve Türk dönemi yüzey araştırması 28 Kasım–14 Aralık 2005 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu çalışmalara Prof. Dr. A. Osman Uysal, Yard. Doç. Dr. Ayşe Çaylak Türker, Uzman Türker Türker, Uzman Ahmet Sipahioğlu, Araş. Gör. Zekiye Uysal, Araş. Gör. Yusuf Acioğlu ve Bakanlık temsilcisi olarak Sanat Tarihcisi İsa Yılmaz katılmışlardır.

Yüzey araştırmasının bu yılki bölümünde; çalışma programında belirtildiği biçimde Eceabat İlçesi'ne bağlı Kilitbahir Köyü ve çevresi, Sestos-Akbaş mevki, Gelibolu ilçe merkezindeki Bizans ve Osmanlı Devri eserleri ve kalıntıları incelenmiş; ayrıca Gelibolu'ya bağlı Bolayır ve çevresi ile boğazın Anadolu tarafındaki Özbek ve Karacaören köylerinde araştırmalar yapılmıştır. İncelenen merkezler Osmanlı Dönemine ait H. 1335 (M. 1916-17) tarihli haritada işaretlenmiştir (Şekil: 1).

KİLİTBAHİR

Çanakkale Boğazi'nin en dar yerinde, Gelibolu Yarımadası yakasında kurulmuş olan Kilitbahir, Ortaçağ'da doğmuş bir yerleşim gibi görünmektedir. Burasının Türk öncesi geçmişine dair kayda değer veriler yoktur. Bizans Devrinde aynı alanda bir iskânın varlığı konusunda görüş ortaya koyabilmek için daha derinlemesine araştırmalara ihtiyaç vardır. Yerleşmeye adını veren

* Prof. Dr. Ali Osman UYSAL, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE
Yard. Doç. Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE

Kilidü'l-Bahr Kalesi, buradaki en önemli mimari anıttır (Resim: 1). Fatih Sultan Mehmed tarafından, boğazın savunulması ve İstanbul'a yönelik tehditlerin engellenmesi amacıyla; Anadolu yakasındaki Kal'a-i Sultaniye (Çimenlik Kalesi) ile birlikte M. 1462-63 yılında yaptırılmıştır¹. Fatih'in bu inşaatlar için Gelibolu sancak beyi ve donanma komutanı olan Yakub Bey'i görevlendirdiği² kabul edilmektedir. Kale özel planı ile, alışılmış şehir surları ve iç kale düzenine sahip kalelerden farklıdır. Kıyıya paralel uzanan düz sur ve bununla birleşen oval surun teşkil ettiği dış surun içinde üç yapraklı yonca planlı iç kaleye sahiptir. İç kale surunun iç köşeleri arasına yüreğe benzer planlı ana kule (donjon) yerleştirilmiştir. Ana kulenin Ahmedek (Ehmedek) işlevi üstlendiği düşünülebilir. Dış sur, kara tarafından bir hendek ile kuşatılmıştır. Dış kale kapıları güney ve kuzey taraflara açılmaktadır. Bu kapılara hendek üzerine atılan asma köprülerle ulaşıldığı sanılmaktadır. Boğaza paralel uzanan sur üzerine belirli aralıklarla büyük kemerli mazgalvari açıklıklar konulmuştur. Bunların içine, boğazı kontrol eden toplar yerleştirilmiş olmalıdır. Dış surun özellikle deniz tarafındaki bölümü harap olmuştur. Diğer kısımlar daha sağlam durumda olup mazgalları ve seğirdimleri mevcuttur. İç kalede yedi katlı olarak tasarlanmış ana kulenin sadece en üstteki örtüsü kargirdir. Ara katlar ahşap tavanlı yapılmıştır. Bu katlara sur içindeki merdivenli dehlizle çıkılmaktadır. İç kalede bir baruthane ve hamam denilen yapı bulunmaktadır. Eskiden içinde kale mescidi de var imiş. Kilitbahir Kalesi XVI. yüzyılda Kanuni zamanında tamir görmüştür. Bu sırada kalenin güney tarafına ilâve surlar ve bunun güneydoğu ucuna "Sarı Kule" diye bilinen dairesel planlı anıtsal kule yapılmıştır. Sarı Kule kapısının üstündeki M. 1541-42 (H. 948) tarihli kitabe, söz konusu imar faaliyetini belgelemektedir³. Kilitbahir daha sonraları da birkaç kez onarım görmüş olmalıdır. Kalenin kuzeydoğusundaki ihata duvarı ve kapı XIX. yüzyıl işidir. Bu kapıdaki onarım kitabesi M. 1893-94 tarihini taşımaktadır. Bu asırda kalenin çevresi tabyalarla da takviye edilmiştir⁴.

1 F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit, Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München 1953, p. 223.

2 E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953, s. 172. Ayverdi, kalelerin inşası konusunda tarihî kaynakların verdiği bilgileri de tartışır ve M. 1463-64 tarihini benimser.

3 E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, s. 803.

4 Kilitbahir ve boğazdaki diğer kaleler hakkında yeni tamamlanmış şu çalışmaya bakılabilir; Y. Acioğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2006.

Kilitbahir’de kale ve eklerinin dışında, Fatih devrinden itibaren yapılmış dinî ve sosyal amaçlı yapılar vardır. Bunların bir kısmı yıkılarak yok olmuştur. Bu yapılardan en eskisi Fatih Camii’dir. Yakub Bey’in H. 884 (M. 1479) tarihli vakfiyesinin H. 889 (M. 1484) yılında tanzim edilen zeylinde “Fatih Mescidi” adıyla geçen yapı bugün mevcut olmakla birlikte özgün niteliklerini yitirmiştir. Aynı vakfiyede Yakub Bey’in, Çardak’taki külliyesinden başka Kilitbahir’de bir han ve hamamının bulunduğu kayıtlıdır. Han, ortadan kalkmıştır. Köyde bugün için iki hamam harabesi tespit edilmiştir. Bunlardan birisi, XVI. asırda kaptanı deryalık makamında bulunan Piyale Paşa’ya atfedilmektedir. Hamamın, Fatih Camii’ne yakınlığı ve mimari üslubu nedeniyle, bu yapının, Yakub Bey vakfiyesinde geçen eser olduğunu düşünüyoruz (Resim: 2). Kırklar Hamamı adıyla anılan diğer yapının banisi ve dönemi henüz belirlenememiştir. Kırklar Hamamı Çifte Hamam’ın karakterindedir (Resim: 3).

Kilitbahir’in üst tarafında yer alan, tek kubbeli Câhidî Sultan Camii ve Türbesi XVII. yüzyıl başlarına verilmektedir⁵. Yanındaki mezarlıkta değişik tarihlerden kalma şahideler mevcuttur. Sahildeki Tabip Hasan Camii (M. 1902) küçük bir yapı olup hâlen kullanılmaktadır.

Bu küçücük yerleşmede çok sayıda çeşmenin yer alması dikkat çekicidir. Yakub Bey vakfiyesindeki kayıtlara nazaran, daha Fatih zamanında “Dut Pınarı” denilen kaynağın sularının künklerle köye getirilerek çeşmelerden akıtıldığı anlaşılmaktadır⁶. En eski tarihli çeşmeleri belirlemek mümkün olmamıştır. Kitabeleri ile kesin tarihlenebilen çeşmeler arasında en erken tarihli örnek Havuzlar mevkiindeki Halil Paşa Çeşmesi’dir⁷. Kitabesinde ebce ile verilen H. 1037/M. 1627-28 tarihi bulunur. Ancak çeşme cephesinde kitabe panosu dışında kalan tüm yüzey çimento ile sıvalıdır ve cephe kompozisyonu anlaşılabilir.

5 R. Eren, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990, s. 72.

6 Bkz. Yakub Bey ibn Abdullah’ın H. 889 Tarihli Arapça Vakfiyesinin Tercümesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No. 1767, s. 316.

7 Çanakkale’deki çeşmeler 1996 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinde tiplerine göre gruplandırılmıştı, ancak 2005 yılındaki çalışmada yeni örnekler tespit edilmiştir. Bunlar arasında Emin Ağa Çeşmesi, Saliha Hanım Çeşmesi, Âmine Hatun Çeşmesi ve Fatma Molla Kadın Çeşmesi ile kitabesi bulunmayan ve kısmen yıkık durumdaki yaklaşık 10 kadar çeşme yer alır. Çanakkale çeşmeleri için bkz. A. Türker, “Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi”, *Ortaçağ’da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan’a Armağan*, Ankara 2002, s. 167-184.

XVIII. yüzyılda Lale Devri öncesinde inşa edilen tek örnek Çarşı Caddesi'ndeki H.1122/M.1710-11 tarihli Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi'dir. XVIII. yüzyıldan diğer örnekler; Damat İbrahim Paşa Çeşmesi (H. 1136/M. 1723-24) (Şekil: 2; Resim: 4), Fatma Molla Kadın Çeşmesi (H. 1168/M. 1754-55), Emin Ağa Çeşmesi (H. 1185/M. 1767-68), Molla Ahmet Çeşmesi (H. 1198/M. 1783-84), Âmine Hatun Çeşmesi (H. 1198/M. 1783-84), Mehmet Ağa Çeşmesi (H. 1199/M. 1784-85) ve Saliha Hanım Çeşmesi (H. 1212/M. 1797)'dir. Kitabesi bulunmayan Havuzlar mevkiindeki istiridye nişli çeşme ve kitabesi bulunan ancak tarih bölümü kırık olarak günümüze ulaşabilen Dürri Hanım Çeşmesi ise mimari ve bezeme özellikleri ile aynı yüzyıl içerisinde değerlendirilebilecek örneklerdir. XIX. yüzyıla ait çeşmeler arasında Çarşı Caddesi'nde kitabesi okunamayan ancak H. 1216/M. 1801-2 tarihinde inşa edildiği anlaşılan çeşme ile Sultan Abdülhamit döneminde inşa edilen Beylik Çeşme (H. 1315/M. 1897-98) ve Kale Meydan Çeşmesi bulunur. Köydeki bazı konutların da tarihî açıdan incelenmeye değer oldukları gözlenmiştir.

SESTOS-AKBAŞ MEVKİİ

2005 yılı çalışmaları Akbaş mevkiinde kalenin güneydoğusunda ve limanda sırlı ve sırsız seramik parçaları tespit edilmiştir. Sırlı seramikler arasında kâse ve tabak türündeki kaplara ait ağız ve kaide parçaları ile testilere ait ağız ve kulp parçaları bulunur. Sırlı kâselerde sgraffito ve tek renk sırlı seramik gruplarına ait örnekler görülür. Tek renk yeşil sırlı tabaklara ait kaide parçaları üzerinde üçayak izleri görülür. Seramikler XII. ve XIII. yüzyıllara işaret etmektedir.

YALOVA (YALAKABAD) KÖYÜ

Akbaş Koyu'nun yaklaşık 3 km. kuzeybatısında bulunan Yalova Köyü'ndeki çalışmalarda Bizans Dönemine ait mimari plastik parçalar tespit edilmiştir. Bunlardan bir bölümü duvarlarda devşirme olarak kullanılmıştır (Resim: 5). Devşirme parçalar arasında Bizans'ta özellikle erken dönemde sık rastlanan

yassı payelere ait üç parça bulunur. Parçalardan biri payenin üst bölümüne aittir ve bu bölüm başlık gibi işlenmiştir. İkinci örnek gövdeden bir parçadır ve geniş yüzlerden biri öne bakacak biçimde yerleştirilmiştir. Yüzeyin ortasında düşey yönde kalın bir bant görülür. Bu bant, payelerin yapıdaki kullanımı sırasında duvarların oturduğu bölümlerdir. Üçüncü parçada ise payenin kısa kenarlarından biri görülebilir. Mevcut parçadan payenin alt bölümünün iki silme ile hareketlendirildiği ve yekpare bir kaide bölümünün bulunduğu anlaşılır. Mimari plastik buluntular arasındaki ikinci grubu templon payeleri oluşturur. Bizans ortodoks kiliselerinde yaygın olarak templon kuruluşlarında kullanılan bu payeler için templon payesi terimi kullanılır ancak bu payeler templonun yanı sıra kiliselerin solea veya galeri katındaki korkuluk levhaları arasında da kullanılabilirler⁸. Yalova Köyü mezarlık duvarında devşirme olarak kullanılan 3 templon payesi görülür. Payeler üzerinde soffit motifi izlenir. Motiflerden birinde kısa kenarlar içbükey biçimlendirilirken diğer ikisinde düz bırakılmıştır.

Devşirme parçaların yanı sıra köyün içinde ve Zafer İlkokulu bahçesinde Hafız Ahmet Türbesi çevresinden getirildiği söylenen mimari parçalar, yapı taşları ve mimari plastik eserler tespit edilir. Zafer İlkokulu bahçesindeki eserler arasında sepet veya impost-blok olarak tanımlanan⁹ tipte bir sütun başlığı görülür. Profilli abaküs bölümünün altında kıvrılmış stilize yapraklar arasında madalyon içinde bir haç motifi bulunur. Buluntular arasında bir de levha vardır.

Yalova Köyü'nde XX. yüzyıl başlarından kalma harap okul binasının korumaya alınması gereklidir. Burada bulunan Zafer Çeşmesi Rumî 27 Nisan 1334 (M. Nisan 1918) tarihlidir. Cevat Paşa Çeşmesi yıkılmıştır. Fakat isim ve H. 1332 (M. 1913-14) tarihini veren kitabesi kalmıştır.

8 Bu konuda bilgi için bkz. S. Doğan, "Bizans Mimarlığında Liturjik İşlevli Taş Yapıtlarda Terminoloji Sorunu", *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I*, (Ed. Sacit Pekak), Ankara 2005, s. 33-34; O. Alp, "Bizans Mimari Plastiğinde Terminolojik Sorunlar", *aynı eser*, s. 29.

9 E. Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, 178.

GELİBOLU (Merkez)

Gelibolu'nun Bizans Dönemindeki adı Kallipolis veya Gallipolis olarak geçer, erken dönemde Trakya Herakleiası'na bağlı bir piskoposluk merkezidir. 1209 yılında ise metropolis konumuna getirildiği anlaşılır¹⁰. Theophanes V. yüzyılda Atilla'nın Gelibolu'yu ve bölgedeki diğer şehirleri ele geçirerek, bölgede kaleler inşa ettirdiğini belirtir¹¹. Procopius, I. Iustinianus'un Gelibolu'nun duvarlarını onarttığından söz eder¹². Gelibolu Kalesi'ne ait izler ise ilçe merkezinde, iç limanın kuzeyinde yaklaşık 20-25 m. yüksekliğindeki tepenin üzerinde görülür. Eski Hükümet Konağı'nın batı yönünü sınırlayan bahçe duvarının altında, yaklaşık 6 m. yüksekliğinde, 50.5 m. boyunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir duvar bulunur. Duvarda Bizans Döneminden XX. yüzyıla kadar yapı evrelerini temsil eden farklılıklar görülür¹³. Bizans Dönemini temsil eden bir grup eser Gelibolu Belediyesi tarafından Piri Reis Tanıtma Merkezi'nde korunmaktadır. Gelibolu ve yakın çevresinden getirildiği ifade edilen eserler arasında sırlı-sırsız seramikler ile mimari plastik parçalar bulunur¹⁴. Seramikler arasında taşıma kapları olan amphoraların iki farklı tipi görülür. Bunlardan ilki üretim yerinden dolayı Ganos *amphorası* olarak adlandırılan ve Marmara Denizi'nin kuzeybatısındaki Gaziköy ile Hoşköy arasındaki atölyelerde üretildikleri tespit edilen tipin örnekleridir¹⁵. Bu tipteki *amphoralar*, Kilitbahir'de de görülür; Çamburnu mevkiinden çıkarıldığı öğrenilen bu *amphoralar* özel bir koleksiyondadır. İkinci grup ise Sinop–Demirci'de üretildiği anlaşılan

10 J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitane*, Paris 1981, s. 491, 164.

11 C. Mango ve R. Scott, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History A. D. 284-813*, Oxford 1997, s. 103.

12 Procopius, *De Aedificiis*, IV, 10.5-23.

13 A. Türker, "Bizans Döneminde Gelibolu Kalesi", *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*, baskıda.

14 Seramik eserler hakkında ayrıntılı değerlendirme için bkz. A. Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2, 2005, s. 87-104.

15 N. Günsenin, *Les Amphores Byzantines (Xe-XIIIe siècles) Typologie, Production, Circulation D'après Les Collections Turques*, These de doctorat de L'université de Paris, Paris 1990, s. 47-53; N. Günsenin, "Ganos. Centre de production d'amphores à l'époque Byzantine" *Anatolia Antiqua* II, 1993, s. 193-198; A. Işın ve N. Günsenin, "Tekirdağ İli Hoşköy-Gaziköy Amphora Fırınları Kurtarma Kazısı 1992", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara 1994, s. 497-512.

amphoraların tipindedir¹⁶. Seramik eserler arasında ısıtma kapları ve Zeuxippus 1A grubundaki sırlı kâse parçaları ile bir ekme damgası bulunur. Mimari plastik parçalar arasında levhalar, sütun başlıkları ve tempon payeleri görülür.

Gelibolu M. 1354 yılında Gazi Süleyman Paşa tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır¹⁷. 13 Ağustos 1366'da Haçlılar tarafından ele geçirilip¹⁸ Bizans'a terkedilmiş; M. 1376'da ise yeniden Osmanlı idaresine bırakılmıştır¹⁹. Şehir kısa zamanda Osmanlılar'ın başlıca deniz üssü ve kaptan-ı deryalık merkezi olmuş; askerî öneminin yanında ticarî canlılığı sayesinde hızla gelişmiştir. İ. H. Uzunçarşılı'ya göre Osmanlılar'ın ilk tersanelerinden birisi, Yıldırım Bayezid devrinde burada kurulmuştur²⁰. XV. yüzyıl arşiv belgelerine göre; 40 mahalleden oluşan şehrin nüfusu 6000 civarındaydı²¹. Nüfusun çoğunluğu Türk olmakla birlikte, özellikle Rumlar'ın teşkil ettiği gayr-i müslim nüfus 184 hane kadardı. Bunların arasında 4-5 hane Latin tüccar, 4 hane Ermeni sayılmaktadır²². XVI. yüzyıldan itibaren şehirde İspanyol Yahudileri de görülmeye başlanır. Aynı asırda nüfusunun 7000-8000'lere çıktığı; XVII. yüzyılda ise 5500 civarına indiği kaydedilmiştir²³.

Şehir, stratejik konumu nedeniyle Osmanlılar'ın Akdeniz'e açılan kapısı olmuştur. Burada oluşturulan tersane zamanla büyütülmüştür. Bu da şehirde gemicilik sektörünün gelişmesini sağlamıştır. Bunun yanında dokumacılık ve dericilik önemli iş kolları arasında yer almaktadır. Çarşı dokusunu oluşturan dükkânlar ve hanlar, bedesten ile iskele civarında yoğunlaşmıştır.

16 D. Kassab-Tezgör ve F. Dereli, "Rapport de la Fouille de Demirci-Sinop 2000", *Anatolia Antiqua* IX, 2001, 215-225; D. Kassab-Tezgör ve M. Tauma, "Amphores Exportees de Mer Noire en Syrie du Nord", *Anatolia Antiqua* IX, 2001, s. 105-115.

17 F. Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul.1938, s. 36.

18 F. Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

19 F. Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

20 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 394.

21 İ. Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998, s. 28-34.

22 F. Emecen, *a.g.m.*, s.2-3.

23 İ. Sezgin, *a.g.e.*, s. 34-35.

XVI. yüzyıldan sonra, zamanla eski canlılığını yitiren şehir, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında harap olmuştur. Tarih boyunca tekrarlanan depremlerin yanı sıra, bilhassa bu savaş, Gelibolu'daki mimarlık anıtlarının büyük ölçüde yıkılmasına ya da harabeye dönüşmesine yol açmıştır.

Gelibolu'daki mimarlık anıtları arasında kaleden geriye pek bir şey kalmamıştır. Asıl şeklini Bizans Döneminde almış olması gereken kale, Osmanlılar eliyle tamir ettirilmiş ve güney tarafta limana hâkim yükseltinin üzerine iç kale ve saray yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre altıgen biçiminde olan kalenin 70 kadar kulesi vardı²⁴. Bu kaleden sadece iç kalenin duvar parçaları kalmıştır ki; bunların bir kısmı Bizans Devri suruna aittir. Bununla birlikte; şehrin XIV. yüzyıl sonlarındaki durumunu tasvir ettiğini düşündüğümüz bir gravür, kalenin şekli hakkında genel bir fikir vermektedir²⁵ (Resim: 6). Gravürde iç kalede tasvir edilen saray, I. Murad'ın yaptırdığı bina olmalıdır. Gelibolulu Mustafa Âli'nin de söz ettiği sarayın²⁶ harabeleri XVI. yüzyılda tersane genişletmeleri sırasında ortadan kaldırılmıştır. Adı geçen gravürde de resimlenen tersane; iç kalenin güneyine yaslanmıştır. Tersanenin Yıldırım zamanında, dış limanın gerisine üç gözlü olarak inşa edildiği düşünülmektedir²⁷. Bir başka görüşe göre, Gelibolu Tersanesi I. Murad'ın emriyle, ilk Osmanlı denizcilerinden Mansur Bey tarafından kurulmuştur²⁸. Buna göre; Yıldırım Bayezid, burayı Saruca Paşa'ya tamir ettirmiştir. Tamirat sırasında iç ve dış limanlar temizlenerek tersaneyi korumak için yüksekçe iki kule yaptırılmıştır. Tersanenin iki ucundaki anıtsal kulelerden birisi ortadan kalkmıştır. Gelibolu Tersanesi sonradan büyütülmüştür. Bugün, sadece, iç liman diye tarif edilen

24 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, Haz. Y. Dağlı- S. A.Kahraman- İ. Sezgin, İstanbul.2001, s. 162.

25 Semavi Eyice, söz konusu gravürü XVI. yüzyıla mâletmektedir. Bkz. S. Eyice, "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. Yüzyılda İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan* (H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi), Ankara.1980, s. 257-275.

26 Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kühû'l-Ahbar*, C. I, Kayseri 1997, s. 125.

27 İdris Bostan'a göre; Yıldırım Bayezid, M. 1390 yılında Saruca Paşa'yı kaptan-ı deryâlık makamına getirerek limanı tahkim ve tersaneyi yeniden tamir ve ihya ettirmiştir. İ. Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 123. Daha fazla bilgi için bkz. İ. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı :XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara.1992, s. 14-17.

28 İ. Kayabalı-C. Arslanoğlu, "Türk Denizciliğinin Geçmişi", *Türk Kültürü*, Sayı: 117, Ankara 1972, s. 760.

ilk yapının harap dış duvarları ve kulelerden birisi görülebilmektedir (Resim: 7). Şehrin tersanesi ve limana bakan tarafını tasvir eden çok sayıda gravür bulunmaktadır. İstanbul'a giden deniz yolu üzerinde bulunması dolayısıyla, birçok Batılı seyyah Gelibolu'ya uğramış veya şehrin denizden görünüşünü tasvir etmiştir.

Şehirde XIV. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar inşa edilmiş çok sayıda dinî ve sosyal amaçlı binaların da çok büyük bir kısmı aynı akıbete uğramıştır.

XVII. asırda Evliya Çelebi 164 tane cami, mescit, tekke ve zaviyenin varlığına işaret eder²⁹. Bunların çoğu yok olmuştur³⁰.

Bugüne gelebilenlerden Ulu Cami (M. 1385) tamamen yenilenmiştir³¹. XVIII. yüzyıl sonlarında Gelibolu'ya uğrayan Castellan'ın tanımına göre, Ulu Cami dokuz kubbeli bir yapıydı³². Bundan hareketle, aslî hâlinin Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii gibi çok kubbeli plan tipindeki yapılara benzediği söylenebilir. Yapı M. 1677'de ve M. 1889'da onarılmıştır. Cami, M. 1889'daki onarımda tümüyle yenilenerek şimdiki görünümünü kazanmıştır. Azaplar Namazgâhı (M. 1407), türünün en güzel örneklerinden birisi olarak hâlen ayakta. Sofuca Halil Mescidi (XV. yüzyılın ilk yarısı) ve Yazıcızâde Camii de tümüyle yenilenmiştir. XVI. yüzyıla tarihlenen Kadı İskelesi Camii'nin taçkapısı orijinaldir. Aynı dönemden Cerrah Hüseyin Mescidi'nin batı kanadına sonradan ilâve yapılmıştır.

29 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, s. 162.

30 E. H. Ayverdi'nin Osmanlı mimarisini konu alan dev eserlerindeki bilgilere ek olarak Gelibolu yapıları üzerine son zamanlarda yapılmış lisansüstü tezleri zikretmek gerekir. Bu çalışmalarda bazı eksiklikler ve eleştirilecek hususlar bulunmaktadır. Bkz. O. Ülkü, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1998; E. Dumlu, *Gelibolu Hamamlarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999; Y. Polat, *Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2002.

31 Bkz.; E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei: Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, I, İstanbul 1989 (2), s. 305-307.

32 A. L. Castellan, *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople*, I, Paris 1811, p. 57.

Mevlevihane hariç olmak üzere tekke ve zaviyeler yok olmuştur. Ahi Devle Zaviyesi'nin üzerine XVII. asırda kurulan mevlevihane; M. 1766'da vuku bulan depremden sonra M. 1767 yılında III. Mustafa zamanında onarılmıştır. Yapı M. 1805 ve M. 1851 yıllarında yeniden tamir edilmiştir. M. 1899-1900 yıllarında Sultan II. Abdülhamid, mevlevihaneyi yeniden inşa ettirmiştir. Dolayısıyla şimdi görülen bina II. Abdülhamid devrine aittir. M. 1908'de tekrar onarılmıştır. Bu onarım batı taraftaki kapı üzerindeki kitabede anlatılır. 1920'de Yunan işgali sırasında cephanelik olarak kullanılmış; bu sırada hâmuşan ve mezar taşları tahrip edilmiştir³³. 1994 yılından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıma alınmıştır. Restorasyon 2004'te tamamlanmıştır.

Mezar anıtlarından Alemdar Ali Baba (Emir Ali) Türbesi (XIV. yüzyıl?), Şerbetçi Baba Türbesi (XIV. yüzyıl sonu–XV. yüzyıl başı), Mansur Bey Türbesi (XV. yüzyıl başı), Saruca Paşa Türbesi (XV. yüzyıl ortaları), ve Sinan Paşa Türbesi (XVI. yüzyıl başı) ayakta. Bunlardan Emir Ali Türbesi tümüyle yenilenmiştir. Namazgâh yakınındaki Bayraklı Baba yatırını açık türbe niteliğindedir ve Karaca Bey'in M. 1410 tarihli sandukasını barındırmaktadır³⁴. Şehirde çok sayıda hazire bulunmaktadır. Bunların, şimdi mevcut olmayan cami ve mescitlerin hazireleri oldukları kanaatindeyiz. Hazirelerdeki mezar taşları okunarak yıkılmış cami ve mescitlerin yerleri belirlenebilir.

Arşiv kayıtlarında ve kaynaklarda belirtilen medrese, mektep, darü'l-kurra, imaret ve kervansaray-han gibi yapıların tamamı yıkılıp gitmiştir. Hamamlardan Saruca Paşa Çifte Hamamı, Şengül (Çandarlı Kara Halil Paşa) Hamamı, Yakub Bey Hamamı, Kasap Hamamı, Pazar Hamamı ve Has Ahmet Bey Hamamı zamanımıza gelebilmiştir. Bunların çoğu haraptır.

Kilitbahir'de olduğu gibi, Gelibolu'da da birçok çeşme tespit edilmiştir. Gelibolu'daki çeşmeler arasında tespit edilen en erken tarihli örnek Hapishane Sokak'ta bulunan ve üzerindeki kitabeden Hacı Mustafa oğlu Hüseyin tarafından, Recep H. 853 (Ağustos M. 1449) tarihinde yaptırıldığı

33 Bkz. B. Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevihânesi", T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 6-8.

34 Bkz. A. O. Uysal, "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan* (10-13 Ekim 2001, İzmir), İzmir 2002, s. 567-578.

öğrenilen çeşmedir. Kitabe panosu ve musluk tablası orijinal olarak günümüze ulaşan çeşmenin 1946 yılında Asım Eken tarafından onarıldığı ve bugünkü görünümünü aldığı anlaşılır.

Gelibolu'da tespit edilen çeşmeler arasında Lale Devrine tarihlenen iki örnek Kaymak Mustafa Paşa tarafından H. 1138/M. 1725-26 tarihinde yaptırılan Telli Çeşme ve Hacı Mustafa tarafından H. 1139 (M. 1726-27) tarihinde tamir ettirildiği anlaşılan Hançerli Çeşme bulunur. Bunlardan Telli Çeşme, mermer kaplama olarak yapılmıştır ve zengin bir bezemeye sahiptir ancak, bugün oldukça bakımsızdır. Hançerli çeşmenin ise bugünkü yapısı yenidir ve orijinal yerinde bulunmadığı belirtilir. Yıkılan çeşmenin musluk tablası ve kitabesi alınarak günümüzde inşa edilen çeşmede kullanılmıştır.

Gelibolu'daki diğer çeşmeler arasında H. 1225 (M. 1810) tarihli Tırazter Hanım Çeşmesi; H. 1240 (M. 1824-25) tarihli Katip İsmail Çeşmesi; H. 1252 (M. 1838-39) tarihli Saide Hanım Çeşmesi ve H. 1326 (M. 1908) tarihli Saniye Saliha Hanım Çeşmesi ve Necati Çeşmesi (XVIII. yüzyıl) bulunur.

Bugün için Yazıcızâde Çeşmesi adıyla bilinen ve Yazıcızâde Camii'nin önünde yükselen eser bir geç dönem yapısıdır. Fakat üzerindeki kitabeler çok eski olup herhangi bir çeşmeyle ilgili değildir. Bizim çözebildiğimiz kadarıyla, üstteki kitabe Sultan II. Murad dönemine, XV. yüzyılın ilk yarısına ait olup Mihaliç Hatib'in medrese ve kervansarayından söz etmektedir. Kitabe H. 832 (M. 1428-29) tarihli³⁵. Alttaki kitabe ise bir hana aittir. Kitabe metni konusunda bir şey söylemeyen F. Kurtoğlu, tarih kısmını H. 807 (M. 1404-1405) olarak okumuştur. Bu tarih Fetret Devrine ve Emir Süleyman'ın idaresi zamanına rastlıyor.

BOLAYIR

Gelibolu'nun kuzeybatısında bir menzillik uzaklıkta bulunan Bolayır, yarımada'nın Saroz Körfezi'ne bakan bir yamacına kurulmuştur. Kasaba, Gazi Süleyman Paşa'nın fetihleri sonucu Türk topraklarına katılmıştır. Süleyman

³⁵ Kitabelerin okunuşundaki katkıları için Dr. Mirza Tokpınar'a teşekkür ederim.

Paşa'nın M. 1362 tarihli vakfiyesine göre; burada kendisi tarafından bir imaret, cami ve kervansaray yaptırılarak Seydî Kavağı, Bolayır ve Demircili köyleri vakfedilmiştir³⁶. Ölümünden sonra imarete gömülerek üzerine türbe yapılmıştır. Bugün imaret ve kervansaray ayakta değildir. Cami, onarılarak günümüze gelebilmiştir. Kare planlı, tek kubbeli türbesi de onarım görmüştür. Türbenin yanında vatan şairi Namık Kemal'in mezarı bulunmaktadır. Caminin yanında göze çarpan iki mezar taşı geç döneme aittir.

Bolayır'ın güneyindeki savunma yapısı kalıntılarının Çimpe Kalesi olduğu³⁷ ileri sürülmüşse de, bunun gerçeğe bir ilgisi yoktur³⁸. Söz konusu kalıntılar XIX. yüzyılda yapılmış tabyalardır. Kırım Harbi (M. 1854) sırasında müttefik Fransız kuvvetleri burada konuşlanmıştı.

Bolayır tabyalarının güneyinde, denize hâkim konumdaki Namazgâh Tepe'de mermerden bir dikili taş göze çarpar. Uzaktan bakıldığında bir mezar taşını andıran bu anıt, aslında namazgâh mihrabı olarak yapılmış ve üzerine kitabeler kabartılmıştır (Resim: 8).

Mermerden bir kaide üzerine yerleştirilen anıtın ön yüzüne, üstten iki dilimli kemerle çerçevelenmiş bir niş oyulmuştur. Nişin üstündeki yatay kartuşa kabartılmış "Kulle mâ dahale aleyhe Zekeriyâü'l-mihrâb 1331" ibaresi, bunun mihrap işlevi gördüğünü kanıtlamaktadır. Nişin altındaki yüzeyin sağ yanında "329" tarihi yazılıdır. Diğer yüzün üst yarısı, eş boyutlu iki kare çerçeveye bölünerek içlerine çapraz kartuşlarla sınırlanmış yazılar kabartılmıştır. Üst çerçevedeki dört satırlık yazıda: "Şehzâde Süleyman Paşanın ilk Rumiline geçüb tımar kıldığı yerdir, Müretteb alayı" ibareleri okunmaktadır.

Alttaki çerçevenin en üst bölümünde ay-yıldız kabartması vardır. Bunun altındaki iki kartuşa: "Uşak Redif Taburu hatırasıdır." yazılmıştır. Bunun altında iki oval madalyon ve aralarında küçük dikdörtgen bir çerçeve bulunmaktadır. Madalyonlardan birisinin içindeki yazı çözülememiştir. Fakat diğerinde "Mülazim İsmail" yazılıdır. En alttaki küçük kartuşta ise "1329" tarihi tekrarlanmıştır.

36 E.H. Ayverdi, "Gaazî Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 7, Ankara 1968, s. 19-28.

37 Bkz. M. İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Gelibolu 1998, s. 52-53.

38 Çimpe Kalesi için bkz. M. M. Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi*, İ.Ü. Ed.Fak., Sayı: II, İstanbul 1950, s. 283-306.

Taşı ilk incelediğimizde, tarihlerin tümünün hicrî olduklarını ve bu anıtın 1912-1913 yılları arasındaki Balkan Savaşları sırasında dikildiğini düşünmüştük. Balkan Savaşları'nda Bolayır'da bir kolordunun konuşlandırılmış olması ve 1913 Şubat'ında Osmanlı ordusu ile Bulgar kuvvetleri arasında Bolayır Muharebesi'nin³⁹ cereyan etmiş olması da bu düşüncemizi destekler görünüyordu. Buna karşılık, tek bir taşın üzerinde iki ayrı tarih ibaresinin varlığı şaşırtıcı bir durumdu. Fakat bu dönemde hicrî ve rûmî takvimlerin birlikte de kullanıldıklarını dikkate alınınca sorun aydınlandı. Gerçekten buradaki kitabede de, biri "Rûmî 1329", diğeri "Hicrî 1331" olmak üzere, iki farklı takvimle aynı tarih verilmişti. Buna göre Namazgâh Tepe'deki anıt M. 1913-14 yılında, İkinci Balkan Savaşı sırasında ya da hemen akabinde dikilmiş olmalıdır. Kitabe, bu anıt mihrabın Müretteb Alayı bünyesinde bulunan ve Afyon yöresinden gelen Uşak Redif Taburu adına Mülazim İsmail tarafından diktirildiğini gösteriyor. Namazgâh Tepe mihrabı tarihî ve arkeolojik bir belge olmasının yanı sıra, o yıllarda uyanan tarih bilincini vurgulaması bakımından da dikkate değer.

ÖZBEK KÖYÜ

Çanakkale'ye yaklaşık 7-8 km. mesafede, modern Çanakkale-Bursa karayolunun sağında yer alan Özbek Köyü'nün kuruluşunun Fatih döneminden önceye dayandığı ileri sürülmüştür⁴⁰. Fakat Pirî Reis'in haritasında isminin olmayışına bakılırsa, köyün en azından XVI. yüzyıldan sonra oluştuğu düşünülebilir. Bugünkü ahalisinin 93 Harbi diye bilinen Osmanlı-Rus Savaşı (M. 1878)'ndan sonra Varna'dan geldiği söylenmektedir⁴¹.

Köyün güneybatısında küçük bir hamam ve suyu hâlen akar durumda bir çeşme ile bazı temel kalıntıları dikkati çekmektedir (Resim: 9). Bu kalıntıların gerisindeki yamacı kaplayan köy mezarlığında daha ziyade XX. yüzyıl başlarına ait şahideler ve Cumhuriyet Döneminden ahşap hece tahtaları bulunmaktadır.

39 Bolayır Muharebesi hakkında bkz. İ. S. Balkaya, "Balkan Harbinde Bolayır Muharebesi ve Şarköy Çıkarmasına Dair Bir Eser", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 2, Çanakkale 2004, s. 345-355.

40 Bkz. R. Eren, *Çanakkale İlinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Folklor İncelemeleri*, Çanakkale 1994, s. 180.

41 R. Eren, *a.g.e.*, s. 180.

Konak hamamları tipinde küçük bir bina olan hamamın sadece sıcaklık bölümü ve bitişiğindeki ünitenin duvarları kalmıştır. Soyunmalık ve külhan bölümleri yıkılmıştır. Fakat temel izleri belli olmaktadır. Hamamın yanındaki çeşme tek cephelidir. Duvarında ve su hatlarında yer yer devşirme taşlar kullanılmıştır. Yapıların malzeme ve teknik özellikleri XIX. yüzyıla uygun düşmektedir. Hamam, çeşme ve bunların batısındaki temel kalıntıları, bu civarda geç dönem haritalarında görülen Halil Paşa Çiftliği ya da adını bilemediğimiz bir başka çiftlikle ilgili olmalıdır. H. 1335 (M. 1916-17) tarihli haritada bu civarda sadece Halil Paşa Çiftliği gösterilmiştir.

Kalıntıların gerisindeki mezarlıkta iki kadın mezarı tespit edilmiştir. Bunlardan birisi H. 1335 (M. 1916-17) tarihli olup Halil Paşa Çiftliği müsteciri Nazifzâde Mehmed Necati Beğ'in annesi Fatıma Zehra Hanım'a aittir. Fatıma Hanım mezarının ayak taşının iç yüzüne vazodan çıkan çiçek kabartması yapılmıştır (Resim: 10).

Diğer mezarın üzerinde mermer levhalı sanduka yer almaktadır. Baş şahidesinin biçiminden de hemen anlaşılacağı gibi bir hanıma ait olan mezar H. 1336 (M. 1918) tarihlidir. Mezarda, Çanakkale müstahkem mevki levazım reisi binbaşı Ahmet Dursun Beğ'in annesi Munise Nazik Hanım yatmaktadır (Resim: 11).

KARACAÖREN KÖYÜ

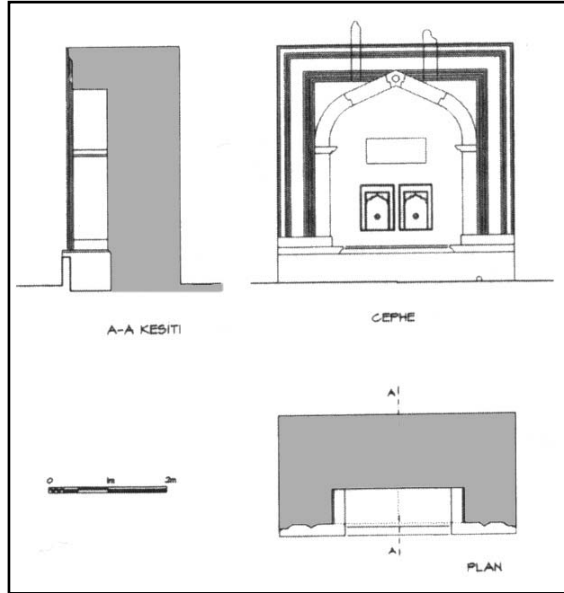
Çanakkale'ye bakan bir tepenin eteğindeki dar vadiye kurulmuş olan Karacaören Köyü, bu civarın en eski Türk yerleşmelerinden birisidir. Pîrî Reis'in haritasında "Karacaören"⁴² ismiyle kaydedilmiştir. Köydeki caminin ve tarihi hamamın çevresinde antik taşlar göze çarpmaktadır. Bugün çöplük ve fosseptik olarak kullanılan hamam harabesi, malzeme ve teknik özellikleriyle XIX. yüzyıl yapısıdır (Resim: 12). Köyde sokak kenarına atılmış durumdaki bir kurna hamama ait olmalıdır.

42 Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, C. 1, Haz. Y. Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973, s. 114.

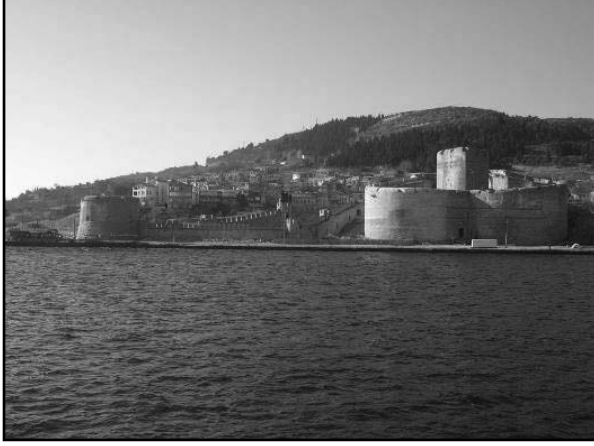
Karacaören Köyü'nde, sokaklardan birisinde tespit ettiğimiz mezarın şahidesinde şu ibareler okunmaktadır: "Merhum el mağfur, el muhtac alâ rahmete, Rabbihü'l-gafûr Kethüda Beğ Yusuf Ağa bin altmış yedi şevvalinin yedinci günü dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya rihlet etmişdir Ruhiçün fatiha, sene 1067 (19 Temmuz 1657) (Resim: 13).

Şekil: 1

Şekil: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

KAHRAMANMARAŞ, MALATYA ve TAŞUCU AMFORA MÜZESİNDEKİ RÖLİKERLER

Ayşe AYDIN*

2005 yılı içinde Kahramanmaraş, Malatya ve Taşucu Amfora Müzesi'nde yaptığımız çalışmada ikisi tam, biri gövde ve biri kapak hâlinde toplam dört adet lahit biçiminde röliker ve bir adet düz kapaklı röliker belirlenmiştir. Türkiye müzelerinde bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda düz kapaklı röliker sayısı oldukça az olduğu için 2000 yılı müze çalışmalarımızda İstanbul'da belirlediğimiz düz kapaklı iki rölikerde de bu makalede yer verilerek birlikte değerlendirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Martir olarak adlandırılan din şehitleri ve *aziz* unvanı verilen hayatlarını dinine adanmış kutsal kişiler, Hıristiyanlık'ta hem yaşadıkları dönemde hem de öldükten sonra saygı görmüşlerdir.

Hastalıklara şifa, dertlere çözüm bulduklarına inanılan martir ve azizlerden *Son Yargı Günü*'nde Tanrıyla inananlar arasında aracı olmaları beklenmiştir.

Kadın ya da erkek aziz ve martirlerin öldükten sonra *röliklerini*¹ korumak için farklı formlarda *röliker* adı verilen objeler yapılmıştır².

* Doç. Dr. Ayşe AYDIN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Mezitli-Mersin/TÜRKİYE ayayse@mersin.edu.tr

Bu çalışmayı yapmakta gösterdikleri kolaylıklar için Kahramanmaraş Müzesi Müdürü A. Denizhanoğulları, Malatya Müzesi Müdürü E. Üstündağ ve Taşucu Amfora Müzesi'nden A. Eyice'ye ve çalışanlarına teşekkür ederim.

1 Aziz ve *martirlerin* fiziksel kalıntısı asıl rölik, yaşadığı süre içinde kendisine, öldükten sonrada fiziksel kalıntısına temas eden her nesne ise (giysi parçası, kullandığı eşyalar vb.) *ikinci derece rölik (kontakt/temas röliki)* olarak adlandırılmıştır (Th. Baumeister, "Heiligenverehrung I", RAC XIV, 1988, 134; G. Mietke, "Wundertätige Pilgerandenken, Reliquien und ihr Bildschmuck", bkz. M. Brandt-A. Effenberger (Hrsg.), *Byzanz. Die Macht der Bilder* (1998), 49; J. Witt, "Reliquien und Wallfahrt", bkz. L. Wamser (Hrsg.), *Die Welt von Byzanz-Europas östliches Erbe* (2004), 185.

2 Örneğin, İsa'nın üzerinde öldüğü haçtan alınan parçalar için staurothek adı verilen kutular (M. Brandt-A. Effenberger (Hrsg.), *Byzanz. Die Macht der Bilder* (1998), 49 Abb. 38, 50-51 Abb. 39 a-c, 84 Abb. 66, 151 Abb. 150-151) ya da *enkolpion (rölik kolyeleri)* adı verilen menteşelerle birbirine bağlı, iki parçalı kolye şeklinde *rölikerler* yapılmıştır (H.C. Evans-W. Wixom (Hrsg.),

Röliker çeşitlerinden biri taştan ya da mermerden yapılmış dikdörtgen prizmal gövdeli, köşeleri *akroteri* kapaklarıyla küçük lahitlerdir³. Özellikle Suriye, Anadolu ve Balkan kökenli olan lahit şeklindeki *röliker*lere kıyasla daha az örnekle günümüze ulaşan bir grup ise kapağı düz olan *röliker*lerdir. Her iki çeşitte de genellikle kapak gövdeye metal kenetlerle bağlanmış, böylece röliğin alınması ya da ona bir zarar gelmesi engellenmiştir. Metal kenede ait delikler ve içine gömüldükleri yuvalar genellikle kapak ve gövdenin dar yüzlerinde yer almıştır. Bazen de kapak, ya gövdenin üst kısmındaki bir sıra diş üzerine, ya da gövdenin üst kenarındaki üç yönde dolaşan yivle oluşturulan sürgü sistemiyle gövdeye oturtulmuştur.

*Röliker*ler genellikle kiliselerde martir ve azizlerin ait oldukları yer olarak kabul edilen bema bölümünde altarın altında ya da kendilerine ayrılmış özel odalarda korunmuştur.

Gerçek lahit ölçülerine ulaşmamakla birlikte, boyutları 1.00 m.yi aşan genellikle 5.-6. yüzyıla ya da 7. yüzyıla tarihlenen lahit formundaki *röliker*ler, başta Suriye olmak üzere olası Kilikya ve İsaurya'da kilise içinde kendileri için ayrılmış *martyrion* olarak adlandırılan bema yanındaki odalardan birinde

The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261 (1997), 161-174 Kat. Nr. 108-109, 111-113, 116-125; 302-304 Kat. Nr. 205-206; 332 Kat. Nr. 226; J. Lafontaine-Dosogne (Hrsg.), *Splendeur de Byzance. Musées royaux d'Art et d'Histoire Bruxelles* (1982), 168-171 Kat. Nr. 11-14; A. Effenberger (Hrsg.), *Byzantinische Kostbarkeiten aus Museen, Kirchenschätzen und Bibliotheken der DDR* (1977), Taf. 27, 103-107; L. Wamser-G. Zahlhaas (Hrsg.), *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern* (1998), 200-202 Kat. Nr. 290-295). *Capsella/capsa* adı verilen farklı form ve malzeme kullanılarak yapılmış olan *ziborium*, *pyxis* adıyla anılan kapaklı kutuların yanı sıra (H. R. Hahnloser-L. Grodecki-N. Lieb-P. Moisy, *Liturgische Geräte, Kreuze und Reliquiare der christlichen Kirchen* (1972), 22. 45 Abb. 27 a-b, 28), ampulla denen kutsal sıvının konulduğu küçük şişeler de *röliker* olarak adlandırılmıştır (Hahnloser-Grodecki-Lieb-Moisy 1972, a.g.e. 38 Abb. 2). 9. yüzyıldan başlayarak lamba, ağaç, kitap gibi doğada var olan ya da sık kullanılan objelerin formunda ya da röliğin şekline göre yapılan baş, parmak, el, ayak biçiminde de rölikerler yapılmıştır (Hahnloser-Grodecki-Lieb-Moisy 1972, a.g.e. 83 vd. Abb. 93-97).

3 S. Eyice, "Anadolu ve İstanbul'da Lahit Biçiminde Rölik Mahfazaları", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı* 15/16, 1969, 97 vd.; H. Buschhausen, *Die spätromische Metallscriinia und frühchristlichen Reliquiare, I. Teil: Katalog* (1971), 263 vd.; S. Eyice, "Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları", *STY VIII*, 1979, 57 vd.

yer almıştır⁴. *Martyrion*ların içinde birden fazla *röliker* bulunabilmiştir. Normal lahitler gibi uzun, ancak onlara kıyasla daha kısa, daha dar ve yüksek, bazalt ya da kireçtaşından yapılmış genellikle sade olan bu *röliker*lerde, bezeme programında silmeler, haçlar, hayvan ve stilize yapraklar yer almıştır. *Röliker*lerin dikkati çeken özellikleri çatı formundaki kapaklarında bulunan deliktir. Benzer bir diğer delik, gövdenin genelde ön, bazen de yan yüzünde bulunur. Kapaktaki delikten *röliker*in içine akıtılan sıvı, *rölike* temas ederek, gövde ön yüzündeki delikten kutsallaşmış olarak alınıp pişmiş topraktan ya da metalden küçük şişelere konarak isteyenlere, hac kiliselerinde ise hacılara verilmiştir.

Daha küçük boyutlardaki oval, lahit formulu ya da düz kapaklı *röliker*ler bema alanında altların içine, *mensa* adı verilen tablanın altına ya da altar tabanındaki yüzeysel ya da yuvarlak veya elips şeklindeki derin yuvaya (lokulus) yerleştirilmiştir. İnsanlık için kurban olan İsa'nın yeri nasıl ki altların üzeri ise, inancı uğruna öldürülen *martir*lerin yeri de yine kurban edilmiş olmalarından dolayı altların altı olarak gösterilmiştir⁵.

Altar altında *in situ* olarak bulunan lahit biçimli *röliker*ler genellikle 20-25 cm. ölçülerinde, kapaklarında bazen gövdeye akıtılan sıvı için bir delik ya da tutamaç veya el, dudak değdirmek amaçlı bir çukur bulunan, gövde alt ve üst bölümü silmelerle hareketlendirilmiş genellikle 5.-6. yüzyıla, bazıları ise 7. yüzyıla tarihlendirilen eserlerdir⁶.

*Röliker*lerin yerleştirildikleri bir başka yer duvar yüzeyindeki nişlerdir. Niş içinde *röliker* ya da *rölik* içeren benzer kutuların varlığı 4. yüzyıldan

-
- 4 G. Descoedres, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten* (1983), 5. 16. 22 vd. Antakya merkezli bölgede güney, Apameia'da ise kuzey yan oda *martyrion* olarak kullanılmıştır; J. Lassus, *Sanctuaries chrétiens de Syrie* (1947), 162 vd.; J. Lassus, "Syrien", bkz. B. Brenk (Hrsg.), *Spätantike und frühes Christentum* (1977), 215; B. Schellewald, "Zur Typologie, Entwicklung und Funktion von Oberräumen in Syrien, Armenien und Byzanz", *JbAC* 27/28, 1984/85, 173. 175 vd.; H.C. Butler, *Early Churches in Syria 4th-7th Centuries* (1929), 49 vd.; Wamser-Zahlhaas 1998, a.g.e. 24.; A. Aydın, *Emirzeli: Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauhen Kilikien* (1999), 136 vd.
- 5 A. Grabar, *Martyrium I, Architecture* (1946), 105 vd.; F. W. Deichmann, *Ravenna. Geschichte und Monumente* (1969), 75; Buschhausen 1971, a.g.e. 10; A. Angenendt, "Der Kult der Reliquien", bkz. A. Legner (Hrsg.), *Reliquien, Verehrung und Verklärung* (1989), 10 vd.
- 6 Eyice 1969, a.g.m. 106; Buschhausen 1971, a.g.e. 228, 295, 300.

başlayarak tespit edilmektedir. *Scrinium* (Lat.) adı verilen önceleri mektup ve önemli evrakların içine konduğu silindirik kutular⁷ ile daha sonra ölen kişilerin kişisel eşyalarının, özellikle de kadınların süs eşyalarının konulduğu, mezarda ölünün baş kısmının üstündeki nişe yerleştirilen, yüzlerine bronz levhacıklar çakılmış ahşap kutular, Hıristiyanlık'ta yerini yine ölünün genellikle doğu duvarına yönlendirilmiş baş kısmı üstündeki nişe yerleştirilen, ancak içinde *martir* ya da azize ait röliğin bulunduğu *scriniu*mlara, yani *röliker*lere bırakmıştır (Çizim: 1). Bu nişler genelde mezar yapılarında görülür, ancak bu çalışmada değerlendirdiğimiz İstanbul'daki düz kapaklı *röliker* (Röl. 7) kilisenin altında bulunan tonozlu koridorun kuzey duvarının dışındaki nişte yer almıştır⁸.

Kahramanmaraş, Malatya ve Taşucu Amfora Müzesi'nde 2005 yılında yaptığımız çalışmalarda iki tam (Röl. 2 ve 5), bir gövde (Röl. 4) ve bir kapaktan (Röl. 1) oluşan dört adet lahit biçiminde *röliker* ve bir adet düz kapaklı (Röl. 3) *röliker* tespit edilmiştir.

Eserlerden Röl. 1. 4 ve 5 kireçtaşından, 2-3 ve 7 mermerden, 6 ise taştan yapılmıştır.

Röl. 1 beşik çatı şeklindeki bir kapaktır. Röl. 2 ve 5'in gövdeleri dikdörtgen prizmal, kapakları ise beşik çatı formundadır. Düz kapaklı olan Röl. 3 yine dikdörtgen prizmal, 6 ve 7 ise kareye yakın dikdörtgen prizmal gövdeye sahiptir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan *röliker*lerden Röl. 1, 2 ve 4 boyutları açısından değerlendirildiğinde Suriye bölgesi *röliker*leri gibi kilise içinde bir odada, Röl. 5 altar altında, Röl. 7'nin *in situ* olarak bir duvar içinde bulunmasından yola çıkarak Röl. 3 ve 6'nın da benzer nişler içinde ya da altar altında yer almış olabileceği düşünülür.

Röl. 3, 6 ve 7 gibi düz kapaklı *röliker* sayısı oldukça azdır⁹. Bunlar genellikle sürgülü örneklerdir¹⁰.

7 H. Brunner-K. Flessel-F. Hiller (Hrsg.), "Scrinium", *Lexikon alte Kulturen*, 3, 1993, 363.

8 Buschhausen 1971, a.g.e. 15 vd., Abb. 1-5; F. Dirimtekin, "Etyemez'de Bulunan Bir St. Vierge Freskosu", *TürkAD* VIII-2, 1958, 1959, 39-41, Lev. XXXVIII, 3; F. Dirimtekin, "Découverte d'une fresque de la Vierge a Istanbul", *CArch* 10, 1959, 307, Fig. 5-6.

9 Buschhausen 1971, a.g.e. C15. 26. CTaf. 13. 15; Witt 2004, a.g.m. 187 Nr. 248; Wamser-Zahlhaas 1998, a.g.e. 25 Nr. 11.

10 Sadece Röl. 6 ve 7 oturmalıdır.

İkinci derece *rölik* elde etmek amacıyla *rölikerin* içine sıvının akıtılması ve alınması için gerekli olan delik Röl. 1, 3 ve 5'te kapakta, 4'te ise gövde de yer almıştır. Röl. 5'in dikkati çeken bir özelliği gövde içindeki alanın iki eşit parçaya bölünmüş olmasıdır. Bu iki bölüm arasındaki bağlantı ise bir kanal aracılığıyla sağlanmıştır. Benzer bir iç bölünme, Silifke Müzesi'ndeki *rölikerlerden* birinde de görülür¹¹.

Röl. 2'nin gövdesinde alt ve üstte bir sıra silme yer alır. Bu şekilde *röliker* gövdesinin silmelerle hareketlendirildiği benzer örnekler İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir grup *röliker* ile Efes Müzesi'ndeki *rölikerdir*¹².

İsa'nın zaferini simgeleyen, büyümlü bir güce sahip olduğuna inanılan haç, Paulus'un yazdığı mektuplarda¹³, aynı zamanda Adem aracılığıyla tüm insanlığa geçen günahın kurtuluşu, Tanrının hikmetini, adaletini ve gücünü ifade eder. Bu nedenle haç, İsa'nın öğretisini benimsediği için öldürülmüş olan *martirlere* ait *rölikleri* içinde barındıran *rölikerler* üzerinde sık kullanılan bir motif olarak karşımıza çıkar¹⁴.

Röl. 1'de uzun ve dar yüzlerden birinde kabartma tekniğinde yapılmış birer haç bulunur. Dar yüzdeki haç, ön yüzdekenden farklı olarak bir üçgen içine alınmıştır. Röl. 2'de ise kapakta uzun yüzlerden birinde yine kabartma tekniğinde madalyon içinde bir haç motifine yer verilmiştir.

Röl. 3'te gövdenin dar yüzlerinden birinde dış konturları kazıma tekniğiyle elde edilmiş bir haç, diğerinde ise kabartma tekniğinde ortada bir madalyon içinde altı sivri yapraklı çiçek motifi ve iki yanında tavus kuşu tasvir edilmiştir.

11 Eyice 1979, *a.g.m.* 62 Res. 1.

12 Eyice 1969, *a.g.m.* 99 vd. Res. 2. 4-5. 9. 13. 17. 19-20-21. 23-24; Eyice 1979, *a.g.m.* 65 vd. Res. 13; Buschhausen 1971, *a.g.e.* C41. 43. 46. 49. 50. 55. 57. 60; S. Erdemgil, *Katalog des Ephesos Museums* (1989) 71.

13 *Filipililere Mektup Bap.* 2,5-11; *Korintoslulara Birinci Mektup Bap.* 1, 12; *Romalıılara Mektup Bap.* 5, 12-18; *Galatyalılara Mektup Bap.* 3,14; A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (1959) 127 vd.

14 Haç motifinin kullanıldığı örnekler için bkz. E. Herzfeld-S. Guyer, *Meriamlik und Korykos, MAMA II* (1930), 186 vd. Abb. 202; Eyice 1969, *a.g.m.* 107 Res. 19; 106 vd. Res. 18; Eyice 1979, *a.g.m.* 62 vd. Res. 3-4; Buschhausen 1971, *a.g.e.* C39. 49; Wamser-Zahlhaas 1998, *a.g.e.* 24.

Erken Hıristiyanlık-Bizans sanatında antitetik olarak düzenlenmiş hayvan figürleri; levhalar, lahitler, mozaik ve duvar resimlerinde görülür¹⁵. Genellikle merkezde yer alan haça, İsa monogramına ya da su dolu kaba yönelmiş inançlı insanı sembolize eden koyun, geyik, güvercin ya da tavus kuşu¹⁶ gibi cennete ait hayvan figürleri, bu tür kompozisyonlarda kullanılmıştır.

Ancak antitetik düzende hayvan figürlü *röliker* sayısı azdır. Bunlardan biri olan Şanlıurfa Müzesi'ndeki *röliker* gövdesinde sonradan kakma tekniğinde eklendiğini düşündüğümüz bir haç, kutsallaşan sıvının alındığı ön yüzdeki deliğin altında yer almıştır. Aynı delik, diğer uzun yüzde de vardır. Haçın bulunduğu yüzde açıkça görülen, ortadaki deliğe doğru yönelmiş iki dağ keçisi tasviri burada oldukça yıpranmış olarak günümüze ulaşmıştır. *Röliker* gövdesinin dar yüzlerinde ise birer dişi keçi yer almıştır¹⁷.

Keskin'de bulunan, lahit olarak tanıtılmasıyla birlikte işlevi belirlenemeyen bir blok üzerinde de kabartma tekniğinde şematik olarak büyük bir kabin iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş tavus kuşu figürleri yer almıştır¹⁸.

15 Levhalar için bkz. T. Ulbert, "Untersuchungen zu den byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhunderts", *IstMitt* 19/20, 1969/1970, 356 vd.; Deichmann 1969, a.g.e. 58 vd.; Lahitler için bkz. J. Kollwitz-H. Herdejürgen, *Die ravenatischen Sarkophage*, ASR VIII 2 (1979), Kat. B 3.9.13.15.16.18.19.22.23.30.31.33; G. Koch, *Frühchristliche Sarkophage* (2000), Abb. 99-101. 105-106; Mozaik ve fresk için bkz. B. Brenk, *Spätantike und frühes Christentum* (1977), 135. 137. 220a. 379a. 383.

16 A. Aydın, "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bir Kiliseye Ait Mimari Parçalar", *Bulleten* Cilt: LXVI Sayı 245, 2002, 49 vd. dn. 21. Tavus kuşunun anavatanının Hindistan olduğu kabul edilir. Hint mitolojisinde de Savaş Tanrısı Skanda'nın simgesidir (M. Lurker, *Wörterbuch der Symbolik* (1985) 524). Etinin geç çürümesi, Antik Dönemde tavus kuşunun ölümsüzlük simgesi olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Yunan dünyasında Hera'nın, Romalılar'da ise imparatoriçenin simgesidir. Hıristiyanlık tavus kuşunu cennet bahçesine ait bir hayvan olarak kabul etmiştir. Tavus kuşu, cennette İsa ile yaşayacak ve cennetin nimetlerinden yararlanacak iyi ruhları, insanları simgeler (G. Schiller, *Ikonoğrafie der Kunst. Band 3, Die Auferstehung und Erhöhung Christi* (1971)177; H. Sachs-E. Badstübner-H. Neumann, *Christliche Ikonoğrafie in Stichworten* (1973) 275; J. Kramer, "Pfau", LCI 3, 1993, 409 vd.; E. Parman, "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, G. İnal'a Armağan* (1993), 387 vd.). Tavus kuşu ya tek başına ya da çift olarak bir haç, kantharos veya su kabının iki yanında ya da asma dalları ve üzüm salkımları ile mozaik, fresk tekniğinde yapılan duvar resimleri, lahit ve levhalar üzerinde tasvir edilmiştir.

17 A. Aydın, "Ein Reliquiar im Museum von Şanlıurfa", *IstMitt* 52, 2002, 383 vd.

18 C. M. W. Cox-A. Cameron, *Monuments from Dorylaeum and Nacoleia*, MAMA V (1937), 55 Nr. 105 Pl. 34; J. Kollwitz, "Ravenna zwischen Orient und Occident", *Atti del VI. Congresso Interzazionale di Archeologia Cristiana (23-30 Settembre 1962)*, 1965, 394 Abb. 10; Koch 2000, a.g.e. 130, 559, 562 vd.

Suriye merkezli iki *rölikerde* ise gövde üzerindeki delikten çıkan kutsal sıvının biriktirildiği kurnaya yönelmiş hayvanlardan Paris örneğindeki tavus kuşu figürleridir¹⁹.

Röl. 3, merkezde haç, İsa monogramı ya da su dolu kaba yönelmiş antitetik düzendeki hayvan figürlü kompozisyonlardan, ortadaki madalyon içinde yer alan altı sivri yapraklı çiçek motifiyle ayrılır. Bu motif daha çok Orta Bizans Döneminde (özellikle 10.-12.yüzyıl) bazı levha, templon arşitravı ve kapı lentolarında kullanılmıştır²⁰.

Röl. 3'ün diğer uzun yüzünde kazıma tekniğinde yapılmış merkezdeki bir kaptan iki yana doğru açılan, küçük kıvrık dallarla zenginleştirilmiş uzun dalların uçlarından aşağıya sarkan, yanlardaki uçları oldukça sivri yapraklar ve aynı kaptan yukarıya doğru devam eden yine uçları yapraklarla sonuçlanan dallar bulunur.

İzmit Müzesi'nde sergilenen su mermerinden 5.-6. yüzyıla tarihlenen bir *röliker* gövdesinin dar yüzlerinden birinde de silmeler dışında üst kenarlarda mızrak ucu şeklinde başlayıp eğimli olarak aşağıya doğru inen ve küçük helezonlarla sonuçlanan kazıma tekniğinde yapılmış benzer bezemeler yer alır²¹.

19 *Der Louvre. Ägypten, Vorderer Orient, Klassische Antike* (1991), 287; J. Fleischer-Ø. Hjort-M.B. Rasmussen (Ed.), *Byzantium. Late Antique and Byzantine Art in Scandinavian Collections* (1996), 65 vd. Abb. 33.

20 Cox-Cameron 1937, a.g.e. Pl. 15 Nr. 7A; W. H. Buckler-W. M. Calder, *Monuments and Documents from Phrygia and Caria, MAMA VI* (1939), Pl. 49 Nr. 274; W. M. Calder, *Monuments from Lycaonia, the Pisidio-Phrygian Borderland, Aphrodisias, MAMA VIII* (1962), Nr. 191. 258; S. Eyice, "Two Mosaic Pavements from Bithynia", *DOP XVII*, 1963, 373 vd. 3.5.9.; O. Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", J. Borchhardt (Hrsg.), *Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForch* 30, 1975, 370 vd. Taf. 120 Nr. 32A (11. yüzyıl); 372 vd. Taf. 120 Nr. 35D-E; 374 Taf. 121 Nr. 40A (10.-11. yüzyıl); A. Grabar, *Sculptures Byzantines du Moyen Age II (XIe-XIXe siècle)* (1976), Pl. LIX,c Nr. 76c (11. yüzyıl); J-P. Sodini, "Une iconostase Byzantine `a Xanthos", bkz. *Actes du Colloque sur la Lycie Antique* 1980, Pl. XXXIa-e, XXXIVa.c.e.; U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter", *IstMitt* 40, 1990, 230 vd. 11. yüzyıla tarihli örnekler Taf. 43,6; 44,1-2. Kat. Nr. 57. 65. 66; E. Russo, *Sculpture del complesso eufrasiano di Parenzo* (1991), Kat. Nr. 126 Fig. 152 (8. yüzyıl); B. Levick-S. Mitchell-J. Potter-M. Waelkens, *Monuments from the Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra and Tiberiopolis, MAMA X* (1993), Kat. Nr. 66 Pl. VII, 66.Y. Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, IstMitt Beiheft* 41, (1996), Taf. 8,3; 13,4; G. R. H. Wright, "Beycesultan 1954: some Byzantine Remians", *AnatSt XLVII*, 1997, 184 vd. 189 Fig. 9 (9.-10. yüzyıl); E. Parman, *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri* (2002), 212 10.-11.yüzyıla tarihlenen örnekler Levha 5,3; 15, 10; 25, 22; 26, 22b; 27, 23a; 29, 25b; 49, 51; 60, 71; 86, 105, 88, 107; 89, 109; 94, 117-118; 95, 119; 98, 125; 139, 192.

21 Eyice 1969, a.g.m. 99, Res. 1; S. Eyice, "İzmit", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, 1, 1987, 80.

Röl. 1, 2 ve 3'ün dışındaki Röl. 4, 5, 6 ve 7 gövde ya da kapakta bezemeye sahip olmayan sade örneklerdir. Bunlar içinde Röl. 4'ün uzun yüzlerinden birinde ikinci kullanımına ait bir yazıt yer almaktadır.

Genel olarak 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen *rölikerler* içinde 7. yüzyıla verilenler sayıca azdır. Kesin tarihlendirmeyi sağlayacak verilerin olmayışı nedeniyle benzer örneklerden yola çıkarak Röl. 3 dışındaki eserleri 5.-6. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Röl. 3'ün tarihlendirilmesi, üzerindeki bezeme programının benzerlerini ve bunların stil özelliklerini irdelemekle sağlanır.

Genel olarak bakıldığında taş, fildişi, gümüş gibi malzemeler üzerine gerek Hıristiyan, gerekse pagan motifler, 4. yüzyılın ikinci yarısı ile 5. yüzyıl başında genellikle zarif ve plastik etkili işlenmiş, 5. yüzyıl içindeyse güçlü bir stilizasyona uğramıştır. 5. yüzyıl sonu ile 6. yüzyıl başında ise tekrar zarif, hareketli, keskin kıvrımlara sahip giysileriyle plastik etkili figürlerin yüksek kabartma tekniğinde yapıldığı görülür²². 6. yüzyıl başından ortasına kadar yüksek kabartma yerini alçak kabartmaya ve plastik etkili olmakla birlikte yüz ifadesi ile vücut oluşumu stilize edilmiş figürlere bırakır. 6. yüzyıl ortasından itibaren dış konturları vurgulu, genellikle hareketli figürler önceye kıyasla daha alçak olan kabartma tekniğiyle, adeta uygulandığı yüzeye aynı seviyede verilir, yüzyılın sonuna doğru bu özelliklere stilize anlatım da eklenir²³. Benzer örneklerle bakılarak Röl. 3 süsleme programının alçak kabartma oluşu, figürlerin hareketli ancak stilizasyona uğramış olmaları ve dış konturlarının vurgulanmasıyla 6. yüzyıl ortaları ya da sonuna tarihlendirilebilir²⁴.

22 K. Wessel, "Studien zur öströmischen Elfenbeinskulptur", *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Greifswald II*, 1952/53, 63 vd.; O. Mazal, *Handbuch der Byzantinistik Geschichte. Religion. Sprache. Kunst* (1997) 167, Deichmann 1969, a.g.e. 89 vd.; Ulbert 1969/1970, a.g.m. 340.

23 R.F. Hodinot, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia* (1963), 180 vd. Abb. 100; Ulbert 1969/1970, a.g.m. 341 vd. Nr: 16 Taf. 67, 1. İlk örnek olarak Philippi B Bazilikası levhaları verilir; P. H. F. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands* (1987) 161. Taf. 23 a; H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (1989) 131. Res. 136; A. Effenberger, "Studien zu den Bildwerken der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung III: Das Petrusrelief von Alaçam", *Staatliche Museen zu Berlin Forschungen und Berichte* 27, 1989, 147 vd.

24 Örnekler için bkz. Ulbert 1969/1970, a.g.m. Nr: 19. 20. 22-23 Taf. 67, 3-4. Taf. 68, 1-2; W. H. Buckler-W. M. Calder-W. K. C. Guthrie, *Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatis*, *MAMA IV* (1933), 35 Nr. 112 Pl. 30; Cox- Cameron 1937, a.g.e. 77 Nr: 166 Pl. 42; Buckler- Calder 1939, a.g.e. 119 Nr: 349 Pl. 61.

Röliker No : 1 (Resim: 1-2)

Bulunduğu Müze : Kahramanmaraş Müzesi²⁵

Tür : *Röliker* kapağı

Tanıtım : Gövdesi olmayan pembe renkte kireçtaşıdan kapak, mahya ortasındaki delikten itibaren iki eşit parça şeklinde kırılmıştır. Kapağın köşelerindeki *akroter*lerden ikisi mevcuttur, diğerleri alt kenarların bazı bölümlerinde olduğu gibi kırılmıştır. Kapağın ön yüzünde üstteki deliğin hemen altında, yani merkezde kabartma tekniğinde yapılmış bir haç bulunmaktadır. Benzer bir haç, dar yüzlerden birinde de yer alır. Ön yüzdekinden farklı olarak haç, bir üçgen içine alınmıştır. Diğer dar yüzde ise bezeme unsuru yoktur.

Röliker No : 2 (Resim: 3-4)

Bulunduğu Müze : Kahramanmaraş Müzesi²⁶

Tür : *Röliker*

Tanıtım : Oldukça sade, bezemesiz olan mermer gövde, alt ve üstte bir sıra silmeye sahiptir. Gövdenin alt kısmında yer yer kırıklar vardır. *Akroterli* kapağın uzun yüzlerinden birinde madalyon içinde bir haç motifine yer verilmiştir.

Röliker No : 3 (Resim: 5-6)

Bulunduğu Müze : Kahramanmaraş Müzesi²⁷

Tür : *Röliker*

25 Envanter No: 785; Buluntu Yeri: Belli değil. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Ölçü: E: 35 cm.; B: 67 cm.; Y: 30 cm.

26 Envanter No: 272 (Gövde), 273 (Kapak); Buluntu Yeri: Belli değil. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Ölçü: E: 22,5 cm. ; B: 44 cm. ;Y: 16 cm. (gövde) 15 cm. (kapak).

27 Envanter No: 3.2.75; Buluntu Yeri: Belli değil. Müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Ölçü: E: 16,5 cm. (gövde) 12 cm. (kapak); B: 24 cm. (gövde) 21 cm. (kapak); Y: 8,5 cm. (gövde) 2 cm. (kapak).

Tanıtım : Mermerden yapılmış *röliker* gövdesinin uzun yüzlerinden birinde kabartma tekniğinde, ortada bir madalyon içinde altı sivri yapraklı çiçek ve iki yanında tavus kuşu, diğer uzun yüzünde ise kazıma tekniğinde yapılmış merkezdeki bir kaptan iki yana doğru açılan, küçük kıvrık dallarla zenginleştirilmiş uzun dalların uçlarından aşağıya sarkan, yanlardaki uçları oldukça sivri yapraklar ve aynı kaptan yukarıya doğru devam eden yine uçları yapraklarla sonuçlanan dallar bulunur. Gövdenin dar yüzlerinden birinde ise dış konturları kazıma tekniğiyle elde edilmiş bir haç vardır. *Röliker* kapağının ortasında ise bir delik yer almaktadır.

Röliker No : 4 (Resim: 7-8)

Bulunduğu Müze : Malatya Müzesi²⁸

Tür : *Röliker* gövdesi

Tanıtım : Kireçtaşından *röliker* gövdesinin yüzlerinde bezeme unsuru yoktur. Gövdenin dar yüzlerinden birinde 16 cm. çapında (içte 8 cm.) bir delik bulunmaktadır. Delik olası bir kurnaya aittir. Gövdenin uzun yüzlerinden birindeki Ermenice yazıt, eserin ikinci kullanımına işaret eder.

Yazıt:
Ի ՆԱՍ ԳԵՂԻՔ ԱՍՏԻԱԾԱՅԵՆ
Ի ԳԱՆԱՆՁԵԱՑ ՆՈԳԵՍՈՒՐԻԲ
ԳԱՄԲԱՐԱՆՁՍ Է ՆՈՒՓՈՒՐՄԵՆՆ
ՈՐ ԳԵՆԱԿԻՑԵՂ ԳԵՆԳՈՐԵՆ
ՄԱԿԱՆՈ ԱՐԹՈՒԹԵՇԷ ԻՆ
ԲԱՐԵՕՔ ԳՈՐԾՈՎՔՅԵԱ Է ԻՆ
ՆԱՆԳԵԱՐ ՆԱՅՈՑ ԹՎԱԿԱՆԵՆ
ՆԱԶԱՐԵՐԿՈՒՆԱՐԻԲԵՐԵՍԵՆԵ
Ի Մ Ղ Թ ԻՆ

28 Envanter No: Yok; Buluntu Yeri: Belli değil. Ölçü: E: 55 cm.; B: 1,02 cm.; Y: 55 cm.

Tercümesi:

Erdi takdiri Allah'ın
İsteddiği kutsal ruhu
Kabri Hripsime'nin
Ki eşiydi Krikor'un
Himayesinde Aptırtrişde'nin
İyi işlerle.....(?)
Allahın rahmetine kavuştu Ermeni tarihiyle
Binikiyüzdoksandokuzda²⁹

Röliker No : 5 (Resim: 9-10)

Bulunduğu Müze : Taşucu Amfora Müzesi³⁰

Tür : *Röliker*

Tanıtım : Dıştan oldukça sade olan kireçtaşıdan *rölikerin* kapağındaki delik, alışılmış üzere ortada değildir. Bunun nedeni *rölikerin* içine bakılınca anlaşılmaktadır. Gövde içinde *rölik* için kare şeklinde iki çukur bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümler arasındaki bağlantıyı oldukça dar bir kanal sağlamaktadır. *Rölikerin* kapağındaki delikten içeriye akıtılan sıvı, öncelikle deliğin hemen altındaki çukura dolmakta hatta taşmakta, taşan sıvı kanal aracılığıyla diğer çukura da akmaktadır.

Röliker No : 6 (Resim: 11-12)

Bulunduğu Müze : İstanbul Arkeoloji Müzesi³¹

29 Yazıtın orijinal yazımı ve çevirisini yapan Sayın S. Bilal ve A. Bilal'e, kendilerine ulaşmamı sağlayan Sayın Doç. Dr. C. Can ve F. Can'a teşekkür ederim.

30 Envanter No: 300; Buluntu Yeri: Belli değil. Ölçü: E: 10,5 cm.; B: 18 cm.; Y: 8,5 cm. (gövde) 6,5 cm. (kapak).

31 Envanter No: 75.60; Buluntu Yeri: Belli değil. Müzeye 1875 yılında satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Ölçü: E: 15,7 cm.; B: 18 cm.; Y: 11,5 cm. (gövde) 1,5 cm. (kapak). Eyice 1979, a.g.m. 67 Res. 18-20.

Tür : *Röliker*

Tanıtım : Taştan oldukça kaba yontulmuş kareye yakın dikdörtgen biçimindeki gövdenin iki uzun yüzünün birinde, yüzün üst kenarında aynı seviyede iki, diğerinde ise yüzün üst kenarında ortada 0,5-2,7 cm. ölçülerine sahip enine dikdörtgen bir yuva yer alır. Bunun dışında gövde oldukça sadedir.

Kapağın altı, gövdeye oturması için dişli yapılmıştır. Köşe ve kenarlarında yer yer kırıklar vardır.

Kapağın üstünde bir üçgen oluşturan 1 cm. derinliğinde biri kare, diğer ikisi aynı seviyede yuvarlak formda yuvalar bulunur. Bunlar içerdeki *rölikin* alınmasını önlemek amacıyla *rölikerin* iki yüzde de kapatıldığını gösterir.

Röliker No : 7

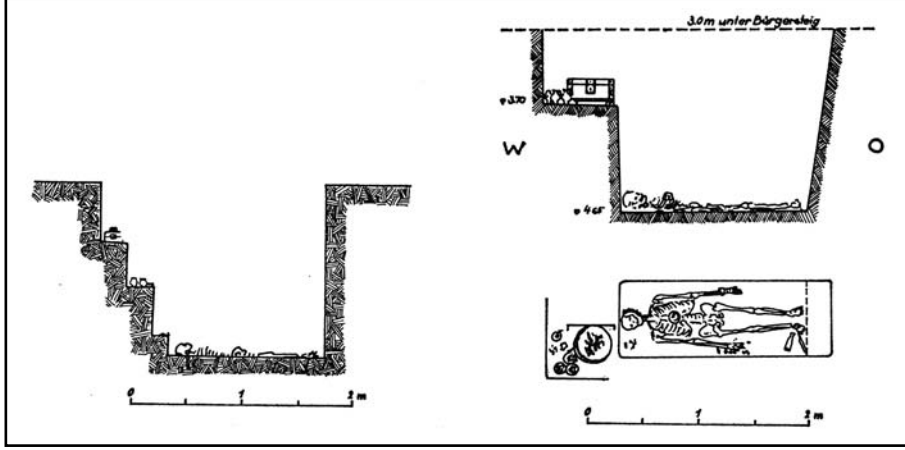
Bulunduğu Müze : İstanbul Ayasofya Müzesi³²

Tür : *Röliker*

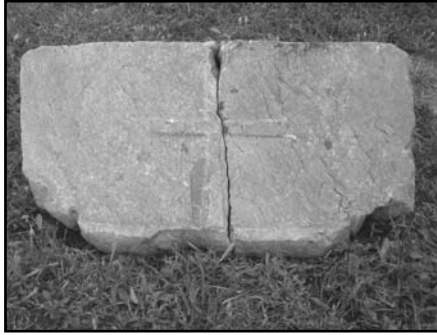
Tanıtım : Siyah damarlı mermerden kaba yonu işlenmiş kareye yakın dikdörtgen rölikerin gövdesi ve kapağı oldukça sadedir. S. Eyice gövde yüzlerinin kenarlarda 1 cm. kadar genişlikteki şeritle, bu şeritten kalan alanın ise tarak izleri belli olacak şekilde kaba işlenerek rustika tekniğinde yontulan kesme taşları hatırlattığını ifade eder³³. Kapak gövdedeki diş sırası üzerine oturur.

32 Ağustos 2000'de müzeye gidilmiş, eserin sadece envanter bilgilerini almamıza izin verilmiştir. Envanter No: 350 Buluntu Yeri: İstanbul, Samatya yakınındaki Etyemez'de, Etyemez Tekkesi'nin yanındaki hastane yapımı sırasında bir Bizans kilisesi ya da şapeli kalıntısı içinde bulunmuştur. F. Dirimtekin, yapının apsisi altında bir *kripta* ve onunla bağlantılı tonozlu bir koridordan bahseder. *Röliker* koridorun kuzey duvarının dışındaki bir niş içinde *in situ* olarak bulunmuştur. Ölçü: E: 15 cm.; B: 19 cm.; Y: 12 cm. (gövde) 3,3 cm. (kapak). Dirimtekin 1959, a.g.m. Lev. XL, Res. 8; Dirimtekin 1959, a.g.m. 307, Fig. 5-6; Eyice 1969, a.g.m., 104-105, Res. 12; Buschhausen 1971, a.g.e., C62, 311, CTaf. 24.

33 Eyice 1969, a.g.m. 105.

Çizim 1: Köln'de bulunan *scrinium*lu Hıristiyan mezarı (H. Buschhausen, *Die spätrömische Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare, I. Teil: Katalog* (1971), Abb. 1)

Resim 1: Kahramanmaraş Müzesi'ndeki *röliker* kapağı (Röl. 1)

Resim 2: Kahramanmaraş Müzesi'ndeki *röliker* kapağı (Röl. 1)

Resim 3: Kahramanmaraş Müzesi'ndeki *röliker* (Röl. 2)

Resim 4: Kahramanmaraş Müzesi'ndeki *röliker* (Röl. 2)

Resim 5: Kahramanmaraş
Müzesi'ndeki röliker
(Röl. 3)

Resim 6: Kahramanmaraş
Müzesi'ndeki röliker
(Röl. 3)

Resim 7: Malatya Müzesi'ndeki
röliker gövdesi (Röl. 4)

Resim 8: Malatya Müzesi'ndeki *rölük* gövdesi (Röl. 4)

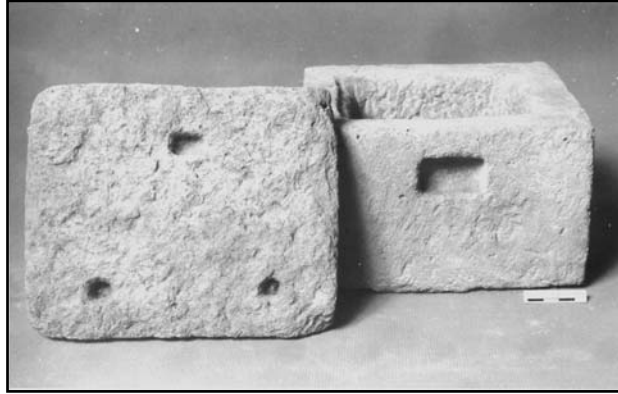
Resim 9: Taşucu Amfora Müzesi'ndeki *rölük* (Röl. 5)

Resim 10: Taşucu Amfora Müzesi'ndeki röliker (Röl. 5)

Resim 11: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki röliker (Röl. 6)

Resim 12: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki röliker (Röl. 6)

VAN, AĞRI VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2005

Aynur ÖZFIRAT*

2005 yılı araştırmalarımız Van Gölü havzasının kuzey ve doğusunda gerçekleştirilmiştir¹. Van İli, Muradiye, Çaldıran, Merkez ve Edremit ilçeleri sınırları içinde yer alan otuzbir merkezde çalışılmıştır (Harita; Çizim: 1). Daha önceki araştırmalarımızın sonuçlarıyla paralel olarak incelediğimiz merkezler Geç Kalkolitik Çağ'dan Geç Demir Çağı'na değin uzanan bir süreci kapsar, çoğunluğu Erken/Orta Demir Çağı'na aittir. Çalıştığımız merkezlerin hemen hepsinde Orta Demir Çağı'na rastlanmıştır. Geç Kalkolitik Çağ ve Orta Tunç Çağı'na² ait bulgular ise son derece az sayıdadır.

Geç Kalkolitik Çağ

Bu döneme ait malzemeye dört merkezde rastladık: Erçek Gölü'nün kuzeyinde ve doğusundaki Aşağı Gölalan (O71/6) ve Baklatepe (O71/3)³ ile Çaldıran Ovası'ndaki Çaldıran Kalesi (M72/2) ve Çavuşbaşı (M72/3). Daha

* Doç. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus 65080-Van/ TÜRKİYE. aynurozfirat@yahoo.com

1 2005 yılı araştırmamızda Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Oğuz Akbabaöz görev yapmıştır. Diğer ekip üyeleri Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. Necla Arslan Sevin, Araş. Gör. Hatice Kalkan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Araş. Gör., M. A., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktoranı), Araş. Gör. M. A. Nilgün Coşkun (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü) ve Araş. Gör. M. A. Davut Yiğitpaşa (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü) ve Araş. Gör. M. A. Bilcan Eren (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)'den oluşmuştur.

Araştırmamız için verdiği izin nedeniyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, sağladığı destekler için Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na, Türk Tarih Kurumu'na ve ekip üyelerine teşekkür ederim.

2 Orta Tunç Çağı yalnızca Çaldıran Ovası'ndaki Çavuşbaşı (M72/3) ve Erçek Gölü'nün kuzeyindeki Beyaztaş (N 71/8)'ta bulduğumuz kahverengi-kiremit rengi mal grubuna giren birkaç parçayla temsil edilir. Bu parçalar 'Aras Boyalıları' özellikleri gösterirler, bu kültürde boyalılarla birlikte aynı mal özelliklerine sahip sadece boya bezemesiz oluşlarıyla ayrılan kahverengi-kiremit rengi mal aynı oranda kullanılmıştır .

3 İlk kez Ch. Burney tarafından belirlenmiş olan Baklatepe bu araştırmanın yayınlarında eski adı olana Hino olarak geçer. Burney 1958: 178-187, harita II 225; Russell 1980: 225'te ilk Tunç Çağı merkezi olarak belirtilmiştir.

önceden incelediğimiz Evditepe’de yeniden yaptığımız çalışmada bu döneme ait çanak çömlek bulunmuştur. Bu merkezler bölgeden bildiğimiz bir şekilde uzun süreli yerleşim izleri gösteren (Geç Kalkolitik Çağ/İlk Tunç Çağı-Geç Demir Çağı) kayalık bir tepe üzerinde yer alan kale tipi yerleşmelerdir. Son derece az sayıda çanak çömlek bulunmasına rağmen bu merkezlerin kültür ve fonksiyon açısından farklı özellikler göstermediği düşünülebilir. Topladığımız çanak çömlekler araştırmamızda daha önce de rastladıklarımız gibi bölgenin güneyle ilişkisini gösteren Amuq E-F ‘chaff faced ware’ türündedir (Resim: 1)⁴. Elimizdeki parçalar basit ağız kenarlı derince çanaklara aittir. Kahverengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlı, kaba kum ve bitki katkılı, orta veya kötü pişirilmişlerdir. El yapımı bu parçaların yüzeyinde bitki katkı izleri yoğundur.

İlk Tunç Çağı

İlk Tunç Çağı’na ait kaleler 2005 yılı çalışmalarımızın yeni sonuçlarından biridir. Aslında bölgede daha önce yapılan araştırmalardan yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi erken dönemlerden Demir Çağı’na değin yerleşilmiş kale türü yerleşmelerin varlığı belirlenmişti⁵. Bu örneklerde görünen mimari kalıntılar Demir Çağı’na aittir, İlk Tunç Çağı’na ait mimari izlere rastlanmamıştır. Bu sene belirlediğimiz iki kale ise İlk Tunç Çağı’na ait kalelerin varlığını kesinleştirmiştir. Bu son bulgular tüm bölgede büyük çapta ovalardaki höyüklerden tanıdığımız İlk Tunç Çağı yerleşim sisteminin dağ eteklerindeki kayalık tepelerin üzerinde yer almasının bölgede bu dönem yerleşim sistemini oluşturduğu konusundaki görüşlerimiz için daha kesin sonuçlara götürmüştür.

Çaldıran Ovası’nda Çaldıran Kalesi (M72/2) ve Çavuşbaşı’nda (M72/3), Van Ovası’nın kuzeydoğusundan başlayarak Erçek Gölü’nün doğu ve kuzey sahilleri boyunca uzanan hatta Kıratlı (O70/8), Baklatepe (O71/3), Aktaş (O71/4), Kilisetepe (O71/2)⁶ ve Şehirtepe’de (O71/5) İlk Tunç Çağı’na ait

4 Marro ve Özfirat 2005: 322-326; Özfirat ve Marro baskıda.

5 Marro ve Özfirat 2005: 328 Özfirat ve Marro baskıda; Sevin 2004a: 182-185.

6 İlk kez Ch. Burney tarafından belirlenmiş olan Kilisetepe bu araştırmanın yayınlarında eski adı olan Keçanis olarak geçer. Burney 1958: 178-187, harita II 2254; Russell 1980: 224’de İlk Tunç Çağı merkezi olarak belirtilmiştir.

malzeme topladık. Hepsi yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alan ve kale görünümü bu yerleşimler içinde Aktaş ve Şehirtepe’de yalnızca İlk Tunç Çağı’nda yerleşilmiştir. Her iki kale de dikdörtgen planlıdır, duvarları yarı işlenmiş iri taşlardan yapılmıştır. Aktaş Kalesi 76.50x31 m. boyutlarındadır ve 2.40 m. kalınlığında duvarlara sahiptir (Resim: 2). Şehirtepe Kalesi ise 41x58 m. boyutlarındadır, duvar kalınlığı 3.30 m.dir.

Bu merkezlerden topladığımız İlk Tunç Çağı çanak çömleği Doğu Anadolu’dan ve bizim araştırmalarımızdan iyi bilinen Kura-Aras geleneğindedir (Resim: 3). Kabaca iki mal grubuna ayrılır: Siyah ya da siyah-gri açkılı ve kahve-kiremit açkılı mal. Siyah ya da siyah-gri açkılı çanak çömleklerin birçoğunda ağız kenarı farklı renktedir ve daha açık tonlardadır; genellikle krem, gri veya devetüyü renklerinde ve açkılıdır. Diğer grubu kahverengi-kiremit hamurlu ve astarlı, hafif açkılı parçalar oluşturur. El yapımı, kaba ya da orta kum katkılı ve büyük oranda kötü pişirilmiştirlerdir. Her iki grup da biçimsel olarak genellikle uzun boyunlu çömlekler, kapalı ağızlı ve yuvarlak gövdeli çömlekler ile ağız kenarı çekik çanaklardan oluşur.

Son Tunç/Erken Demir Çağı

Son Tunç/Erken Demir Çağı’na ait buluntularla bölgede sıklıkla karşılaşıldığı gibi kayalık tepeler üzerindeki kaleler ve eteklerindeki nekropollere de rastladık. Bu merkezler Çaldıran Ovası’ndaki Çavuşbaşı (M72/3), Van Ovası’nın kuzeydoğusundaki Siyahtaş (O70/5), Kıratlı (O70/8), Erçek Gölü’nün doğu kıyısındaki Harabe Kale (O72/1), Abdullah Çeşmesi (O71/1) ve Baklatepe (O70/8)’dir. Doğu Anadolu yüksek yaylasında sayıları gittikçe artan bu kale ve eteklerindeki büyük nekropoller nüfusun belli merkezlerde toplanmaya başladığının ve Urartu Krallığı’nın ortaya çıkışını hazırlayan etkenlerden biri olduğu düşünülen sosyal organizasyonun oluşmaya başlamasının birer göstergesi olarak düşünülebilir.

Kalelerde düzenli bir plan anlayışına rastlanmaz, duvarlar yarı işlenmiş taşlardan yapılmıştır. Harabe Kale bu döneme ait tek evreli bir yerleşim olması ve mimarisinin iyi korunmuş oluşuyla önemlidir (Resim: 4). Dikdörtgen planlı

kale 115x24 m. boyutlarındadır. Dış duvarların kalınlığı 2 m.dir, ortasından 4 m. kalınlığında bir duvarla ikiye bölünmüştür. Duvarlarda yükseklik bazı yerlerde 1 m.ye kadar izlenebilmektedir.

Nekropoller bu döneme özgü taş örgü oda mezarlardan oluşur. Siyahtaş yerleşimi ya da kalesi ve nekropolü yalnızca bu dönemde kullanılmış olması ve yoğun kaçak kazılarla açılan çok sayıdaki mezar nedeniyle Erken Demir Çağı için en fazla bilgi edinebildiğimiz bir diğer merkezdir. Burada üzerleri iri sal taşlarıyla kapatılmış oda mezarların bazılarının boyutları 2.65x1.00x1.00 m., 2.20x 0.92, 2.40x1.70x0.80 m.dir (Resim: 5).

Van Gölü havzasında özellikle doğu kısımda Erken Demir Çağı çanak çömleği büyük oranda pembe-devetüyü malla temsil edilir. Form olarak keskin karınlı ve yivli çanaklarla, alçak boyunlu, yuvarlak gövdeli küçük çömlekler çoğunluktadır (Resim: 6, 7). Pembe, kızıl kiremit ve kahverengi hamurlu, hamurunun renginde astarlı, genellikle orta kum katkılı, açkısız ya da hafif açkılı ve çark yapımıdır. Çoğunlukla orta derecede fırınlanmış bu kapların yüzeylerinde pişme nedeniyle oluşmuş alacalı renkler bu mal grubunun özelliğidir. Fırınlama sonucunda siyah bir görünüm elde edilmiş kaplar da bu mal grubu içinde yer alır. Çanaklar kapalı ağızlı küresel gövdeliler ve keskin karınlılar ile açık ağızlı basit ve çekik ağız kenarlılar olarak ikiye ayrılır, çoğunlukla yivler ve aralarındaki kazıma tekniğinde yapılmış çentik dizileri ve dalgalı hatlarla bezenmişlerdir. Boyunlu ve yuvarlak gövdeli çömlekler aynı şekilde yivler ve çentik dizileriyle bezelidir, ağız kenarının içinde ya da dışındaki yivler bu dönem çömlekleri için tipiktir. Bu mal grubunun içinde yer alan iki parça Erken Demir Çağı'nda çok fazla rastlamadığımız ve Nahçıvan Erken Demir Çağı'nda yaygın olarak kullanılan türde kiremit renginde boya ile yapılmış bezemeye sahiptir (Resim 7: 8-9)⁷. Pembe-devetüyü rengi mal grubunun içinde üçüncü grubu, çanaklarda kapların içine ve dışta karın kısmına kadar, çömleklerde ise ağız kenarının içi ve dışta yine karın kısmına kadar kiremit rengi astar uygulanmış örnekler oluşturur. Açkısız olan bu parçalarda astar transparan bir görünüme sahiptir ve fırçayla sürülmüş gibi düzensiz izler gösterir. Bu parçalar Erken Demir Çağı'nın ikinci ve son evresine ait olmalıdır.

⁷ Aliev 1977: 113-124: Bu türde boyalılar Yoncatepe'de de bulunmuştur, bkz. Belli ve Konyar 2003: 65-76.

Van Gölü havzasında Erken Demir Çağı'nın ikinci aşamasını ve Orta Demir Çağı'na geçişi temsil etmiş olan kiremit rengi astarlı mal grubu araştırmamızda çok sayıda bulunmuştur⁸. Bu parçalar genellikle kahve-kiremit rengi hamurlu, ince ve orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açık ve çark yapımıdır. Urartu Dönemindekilerle benzer olmamakla birlikte teknik ve görünüm olarak daha farklı kalın bir koyu kiremit rengi astara sahiptir.

Havzanın kuzeyindeki Çaldıran Ovası'nda yer alan Çavuşbaşı yerleşimi ya da kalesinin yer aldığı kayalık tepenin eteğindeki nekropol, alçak kurganlardan oluşmuştur (Resim: 8). Birçoğu kaçak kazıyla tahrip edilmiş mezarların biçimleri ve ele geçirilen malzemeye göre bu yörenin, çanak çömlek ve mezar geleneği olarak Van Gölü havzasından çok Tendürek Dağı'nın çizdiği kültür sınırının kuzeyinde yer alan Ağrı-Iğdır havzasının etkisinde olduğu açıktır. Her iki yöre arasındaki geçit noktasında yer alması bu etkiyi açıklayabilir. Çanak çömlekler Ağrı-Iğdır bölgesindekiler gibi Son Tunç/Erken Demir Çağı'nda Güney Kafkasya'ya yayılmış bulunan gri-siyah açık maldan yapılmıştır. Daha az sayıda kahve-kiremit rengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlılar ile Van Gölü havzası Erken Demir Çağı kiremit astarlı malı vardır.

Orta Demir Çağı

Orta Demir Çağı'na ait buluntulara hemen hemen incelediğimiz tüm merkezlerde rastladık: Yukarı Elmalık (P70/1), Siyahtaş (O70/5), Tasmalı (N70/8), Baklatepe (O71/3) Abdullah Çeşmesi (O71/1) Kilisetepe (O71/2), Büyükdüz (O69/3), Cargavattepe (O72/2), Biçenek (O72/3), Beyaztaş (N71/8), Muradiye Kalesi (N72/1), Çavuşbaşı (M72/3) ve Çaldıran Kalesi (M72/2).

Daha önce Ch. Burney⁹ tarafından incelenmiş olan Yukarı Elmalık Kalesi dışında bu dönem için düzenli bir mimariye rastlayamadık. Yukarı Elmalık Kalesi Urartu mimarisinden tanıdık şekilde kabaca dikdörtgen planlı ve bastiyonludur. Orta büyüklükteki işlenmiş taşlardan yapılmış düzgün duvarları bazı yerlerde

⁸ Sevin 2004b.

⁹ Burney ve Lawson 1960: 177-178; Russell: No 202. Yukarı Elmalık Kalesi bu yayınlarda eski adı olan Zivistan şeklinde geçer.

1.5 m.ye kadar izlenebilir. Yine daha önce Ch. Burney¹⁰ tarafından çalışılmış bulunan Muradiye ve Çaldıran kaleleri (Resim: 8) bu dönem için önemli görünür, ancak ilkindeki büyük Ortaçağ kalesi, ikincisinde de son derece yoğun olan modern tahribat nedeniyle kalıntılar yok olmuştur. Baklatepe'deki kale duvarlarının ise burada Geç Demir Çağı çanak çömleğinin de bulunmuş olması nedeniyle tarihlenmesi sorunludur. Belirgin olan bu dönemde öncesinin aksine her tür arazinin kullanılmış olması ve düzenli bir planlamayı gösteren yerleşim sisteminin varlığıdır. Urartu Krallığı nedeniyle bölgede bu dönemde var olan merkezî otorite varlığını gösterir.

Topladığımız Orta Demir Çağı'nda çanak çömleği klasik Urartu kırmızı açkılı malının (Resim 10: 1-6) dışında kahve-kiremit rengi maldan (Resim 10: 7-12) yapılmıştır. Büyük oranda kahve-kiremit hamurlu ve hamurunun renginde astarlı ve açkılıdır. Genellikle orta kum katkılı ve orta pişirilmişlerdir. Çanaklar kabaca yuvarlak gövdeliler ve keskin karınlılar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ağız kenarları genellikle dışa açık ve kalınlaştırılmıştır. Keskin karınlı çanaklar çoğunlukla dik ve basit ağız kenarlılar ile daha açık ağızlı ve ağız kenarları dışa doğru çekik ya da kalınlaştırılmış olarak ayrılır. Çömleklerde alçak boyunlu ve yuvarlak gövdeliler ile yüksek boyunlu ve oval gövdeli tipler çoğunluktadır. Daha az sayıda olan Urartu Dönemine ait kırmızı açkılı mallar Urartu merkezleri içinde sıklıkla rastlanan mal ve formların tekrarıdır.

Geç Demir Çağı

Geç Demir Çağı'na ait yerleşimlere bölgede araştırma yaptığımız diğer yörelere göre daha sık rastladık. 2004 yılı sonuçlarımızla paralel olarak Van Gölü'nün doğu sahilinin bu dönemde yoğun bir yerleşime sahne olduğu belirgindir. Geç Demir Çağı izleri hem düzlük alanlardaki yerleşimlerde hem de kalelerde bulunmuştur: Baklatepe (O71/3) Abdullah Çeşmesi (O71/1), Kilisetepe (O71/2), Cargavattepe (O72/2), Aşağı Gölalan (O71/6), Çavuşbaşı (M72/3) Çaldıran Kalesi (M72/2). Çeşitli dönemlerde de yerleşim görmüş bu merkezlerin yanı sıra tek dönemlik yerleşimler olan Saray'daki Yeşilalıç

10 Burney ve Lawson 1960: 183-185; Russell: No 211, 219.

II kalesi, Van Gölü'nün doğu sahilindeki Şafak Bulakları (O69/5), Koltuklar (O69/4), Sazlıkyanı (O70/6) ve Sivritepe (O70/7) bu dönem için önemli görünür. Son iki merkez, bir tepe üzerindeki düz yerleşimlerdir, herhangi bir mimari kalıntı görünmemektedir.

Yeşilaliç II kalesi kabaca dikdörtgen planlıdır (Resim 11)¹¹. Kalenin uzunluğu 187.50 m., kuzeydoğuda 80 m., güneybatı da 60 m. genişliğinde, duvar kalınlığı 2 m.dir. Bazı alanlarda duvar yüksekliği 1.70 cm.ye kadar korunmuştur. Duvarlar yarı işlenmiş iri taşlardan yapılmıştır.

Şafak Bulakları ise özel bir durum gösterir (Resim 12). Van Gölü'ne bakan tepenin üzerindeki bu alanda 3-4 m. yüksekliğindeki küçük yığma taşların üzerinde işlenmemiş iri taşlardan bir platform yapılmıştır. 19 m. çapında tek bir taş sırasıyla çevrili bu platform 7x7 m. boyutlarındaki tek bir taş sırası ve bunun içindeki 5.30x5.30 m. boyutunda ve 2.50 m. kalınlığında duvarları olan kare bir mekândan oluşur. Platformun 40 m. batısındaki 2 m. çapındaki bir alanda görülen siyahlıklar, küller ve toprağın kırmızılaşması bir ocağın varlığına işaret eder. Burası olasılıkla dinî törenler için kullanılmış bir kutsal alandı. Bu alanın altındaki yamaçlarda ise bu alanla ilişkili görünen Koltuklar mevkiinde geniş bir yerleşime ait kalıntılar ve bazıları kaçak kazıyla açılmış *pithos* gömü içeren mezarlar vardır.

Geç Demir Çağı çanak çömleği Doğu Anadolu ve İran Azerbaycanı merkezlerinde bulunanlarla yakın benzerlik gösterir¹². İki mal grubuyla temsil edilir (Resim 13). Pembe, kahve ve kiremit rengi hamurlu ve astarlılar (Resim 13: 5, 7-9; 18, 20-21) ve krem, pembe ve devetüyü renkli, krem astarlı ve boya bezemeliler (Resim 13: 1-4; 10-19). Her iki grup farklı astar rengi ve boya bezeme dışında çok farklı mal özelliklerine sahip olmamakla birlikte krem astarlı ve boyalıların çok daha özenli ve kaliteli yapıldığı açıktır. Çoğunlukla ince ve orta kum katkılı, orta pişirilmişlerdir. Hepsi açık ve çark yapımıdır. Başlıca üç biçime ayrılabilirler: 'Tulip bowl' ya da 'triangle ware' denen çanak ve kâseler; dik ya da hafifçe açık ağızlı çanaklar, bu parçalar düz ağız kenarlıdır ve ağız

11 Bu kalenin hemen yanındaki Urartu kutsal alanı ve kalesi için bkz. Sevin ve Belli 1976-1977.

12 Kroll 2000; Marro ve Özfırat 2005: 333; Özfırat ve Marro baskıda; Sevin 1998; 2002.

kenarlarının altında keskinlik vardır; boyunlu çömlekler. 'Triangle ware' türü çanaklarda genellikle kapların iç yüzeyleri kahve ya da kiremit renginde tek ya da siyah-kiremit, siyah-kahverengi, kiremit-kahverengi olmak üzere iki renkte boya ile bezenmiştir. İkinci grup çanaklardaki siyah ya da kiremit rengi boya bezeme düz ağız kenarının üzerindeki bantlardır, bu türde bezeme çömleklerin ağız kenarında da vardır. Gövde parçaları daha çok küçük çömleklere aittir, bunlar tek ya da çift renkte boya ile daha hareketli bezenmiştir.

Sonuç

2005 yılı çalışmamız genel anlamda daha önceki araştırmalarımızın sonuçlarını desteklemekle birlikte Van Gölü havzasının doğu kıyısının, batı kıyıları ve Ağrı-Iğdır bölgesinin aksine Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Geç Demir Çağı'nda çok daha yoğun bir yerleşmeye sahip olduğu söylenebilir. Orta Tunç Çağı için bulguların yok denecek kadar azlığının nedenleri henüz çok belirgin değildir. Bu durumun Orta Tunç Çağı'nda yaşamın daha çok yüksek alanlara kaydığı görüşüne uygun görüldüğü söylenebilir. Erken ve Orta Demir Çağı'nda ise tüm bölgede olduğu gibi yerleşim sayısı son derece yoğunlaşmıştır. Özellikle Urartu Krallığı (Orta Demir Çağı)'na ilişkin bulgular incelediğimiz tüm merkezlerde bulunmuştur. Geç Demir Çağı'nda ise Van Gölü'nün doğu kıyılarının yoğun bir yerleşime sahne olduğu açıktır.

Bibliyografya

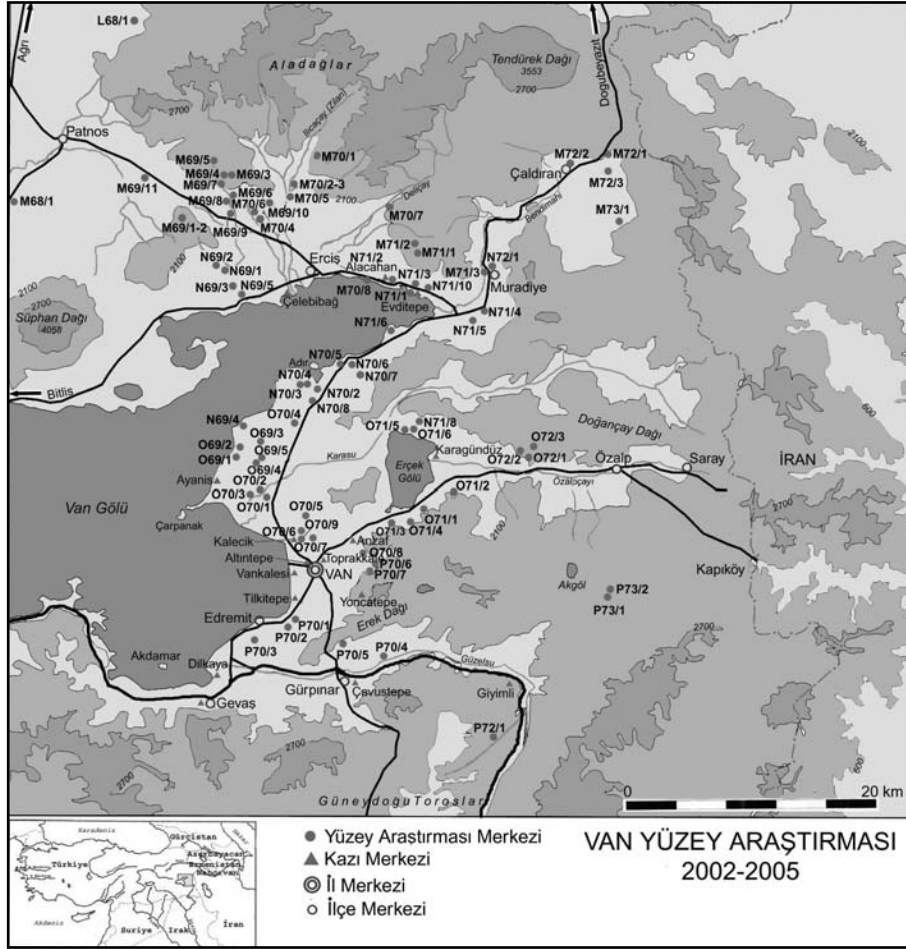
- Aliev, V. G., 1977: *Azerbaycan'da Tunç Devrinin Boyalı Kaplar Medeniyeti*, Baku: Akademiya Nauk Azerbaidjanskoi SSR.
- Burney, Ch. A., 1958: "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies* VIII: 157-209.
- Burney, Ch. A., ve G. R. J. Lawson 1960: "Measured Plan of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies* X: 177-196.
- Kroll, S., 2000: "Nordwest-Iran in achaimenidischer Zeit. Zur Verbreitung der *Classic Triangle Ware*", *Otar Lordkipanidze zum siebzigsten*

Geburtstag: Iberien (Königreich Kartli) und seine Nachbarn in achaimenidischer und nachachaimenidischer Zeit, Acten des internationalen Symposiums in T'bilisi, Georgien, vom 28.9.-3.10.1997, Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 32: 131-138.

- Marro, C. ve A. Özfirat 2005, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third Preliminary Report: Doğubayazıt and the Eastern shore of Lake Van", *Anatolia Antiqua* XIII: 319-356.
- Özfirat, A. ve C. Marro, Baskıda: "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*.
- Sevin, V., 1998: "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Çanak Çömleği", eds. G. Arsebük, M. J. Mellink ve W. Schirmer, *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, İstanbul: 715-726.
- Sevin, V., 2002: "Late Iron Age Pottery of the Van Region Eastern Anatolia: In the Light of the Karagündüz Excavations", eds. R. Aslan *et alii*, *Festschrift für Manfred Korfmann Mauerschau I*, Remshalden-Grünbach: 475-482.
- Sevin, V., 2004a: "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia", ed. A. Sagona, *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, Ancient Near East Studies Supplement 12, Herent, Peeters: 179-203.
- Sevin, V., 2004b: "Son Tunç/Erken Demir Çağ Van Bölgesi Kronolojisi: Kökeni Aranan Bir Devlet-Urartu", *Bellefen* LXVIII/252: 355-400.
- Sevin, V., ve O. Belli 1976-1977: "Yeşilalıç Kutsal Alanı ve Kalesi", *Anadolu Araştırmaları* IV-V, 367-411.

Merkez Kodu	Adı	Köy	İlçe	İl
M72/1	Demircik	Merkez	Çaldıran	Van
M72/2	Çaldıran Kalesi	Merkez	Çaldıran	Van
M72/3	Çavuşbaşı	Sellik	Çaldıran	Van
N72/1	Muradiye Kalesi	Merkez	Muradiye	Van
P73/1	Yeşilaliç II	Yeşilaliç	Saray	Van
N 71/8	Beyaztaş	Yukarı Gölalan	Merkez	Van
O71/6	Aşağı Gölalan	Aşağı Gölalan	Merkez	Van
O71/5	Şehirtepe	Aşağı Gölalan	Merkez	Van
O72/3	Bıçenek	Yatık Sırt	Merkez	Van
O72/1	Harabe Kale	Yatıksırt	Merkez	Van
O72/2	Cargavat Tepe	Yatık Sırt	Merkez	Van
N 69/4	Gotur Bulak	Özyurt	Merkez	Van
O69/5	Şafak Bulakları	Ağartı	Merkez	Van
O69/4	Koltuklar	Ağartı	Merkez	Van
O69/3	Büyükdüz	Ağartı	Merkez	Van
O69/2	Denikler	Ağartı	Merkez	Van
O69/1	Harabe Kilisesi	Ağartı	Merkez	Van
O71/2	Kilisetepe	Kaymaklı	Merkez	Van
O71/1	Abdullah Çeşmesi	Erçek	Merkez	Van
O71/4	Aktaş	Aktaş	Merkez	Van
O71/3	Baklatepe	Baklatepe	Merkez	Van
N70/8	Tasmalı	Yaylıyaka	Merkez	Van
O70/5	Siyahtaş	Aşit	Merkez	Van
O70/6	Sazlıkyanı	Kalecik	Merkez	Van
O70/7	Sivritepe	Kalecik	Merkez	Van
O70/8	Kıratlı	Kıratlı	Merkez	Van
P70/1	Yukarı Elmalık	Elmalık	Merkez	Van

Çizim 1: 2005 yılında çalışılan merkezler

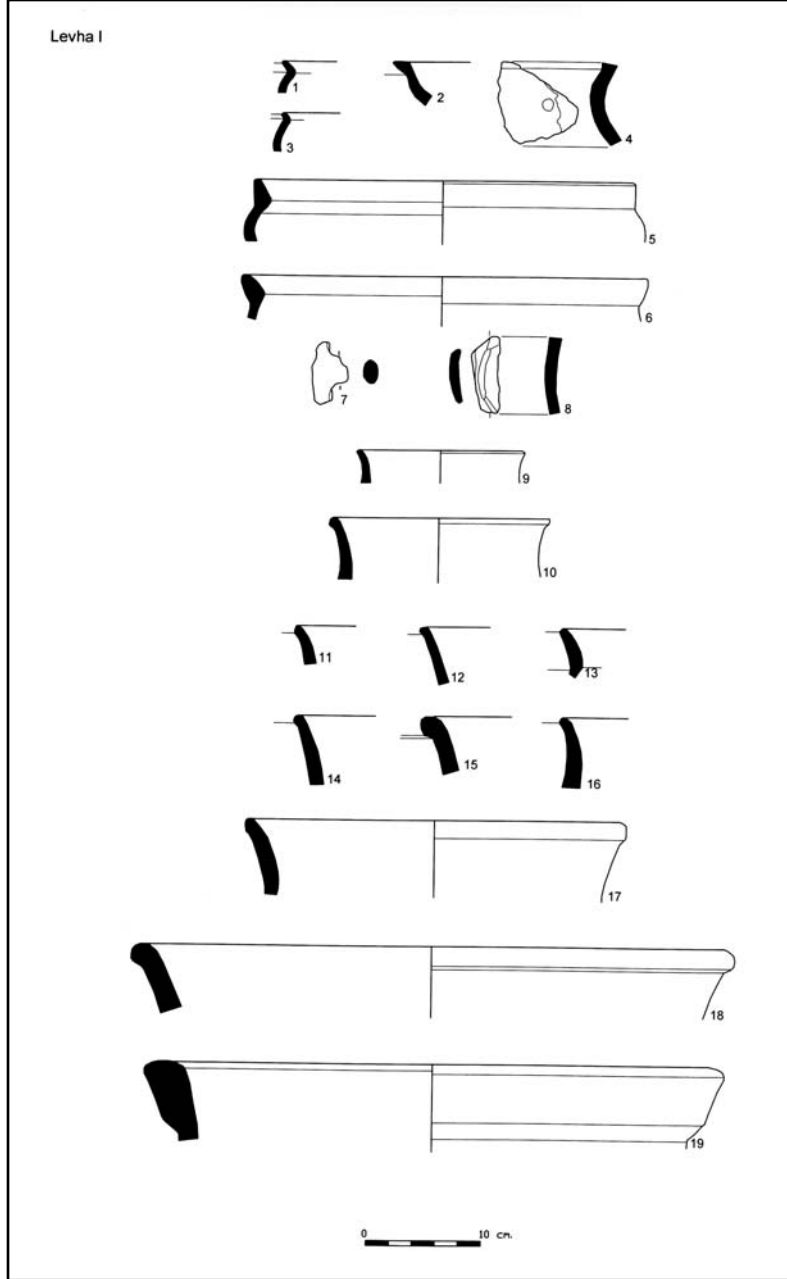
Harita : Van Gölü Havzası merkezleri

Resim 1: Geç Kalkolitik ağ çanakları (Çaldıran, Evditepe)

Resim 2: Aktaş Kalesi

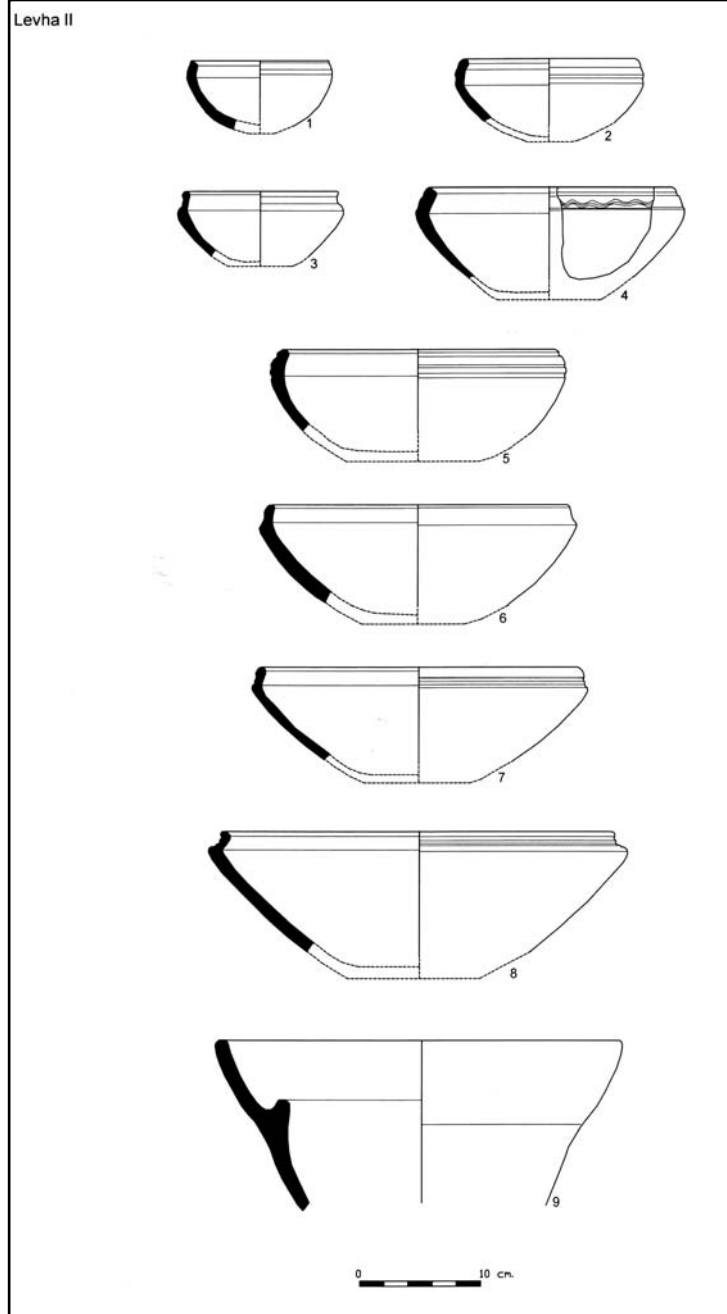
Resim 3: İlk Tunç Çağı anak ömlöği (Aktaş: 3-8, 11; Baklatepe: 4, 12, 17, 19; Kilişetepe: 2, 9, 13, 16; Şehirtepe: 10, 14-15, 18)

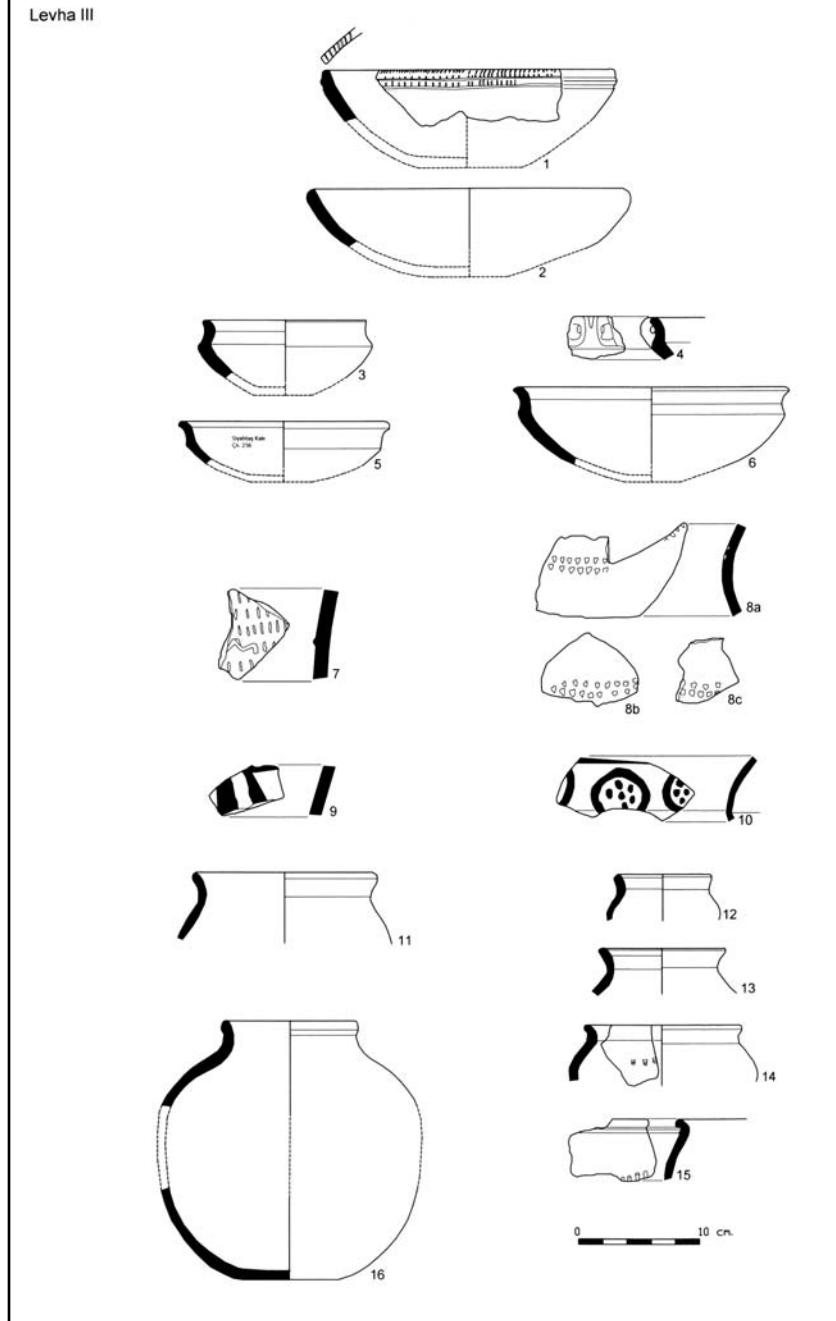
Resim 4: Harabekale

Resim 5: Siyahtaş Nekropolü

Resim 6: Erken Demir Çağı çanakları (Siyahtaş)

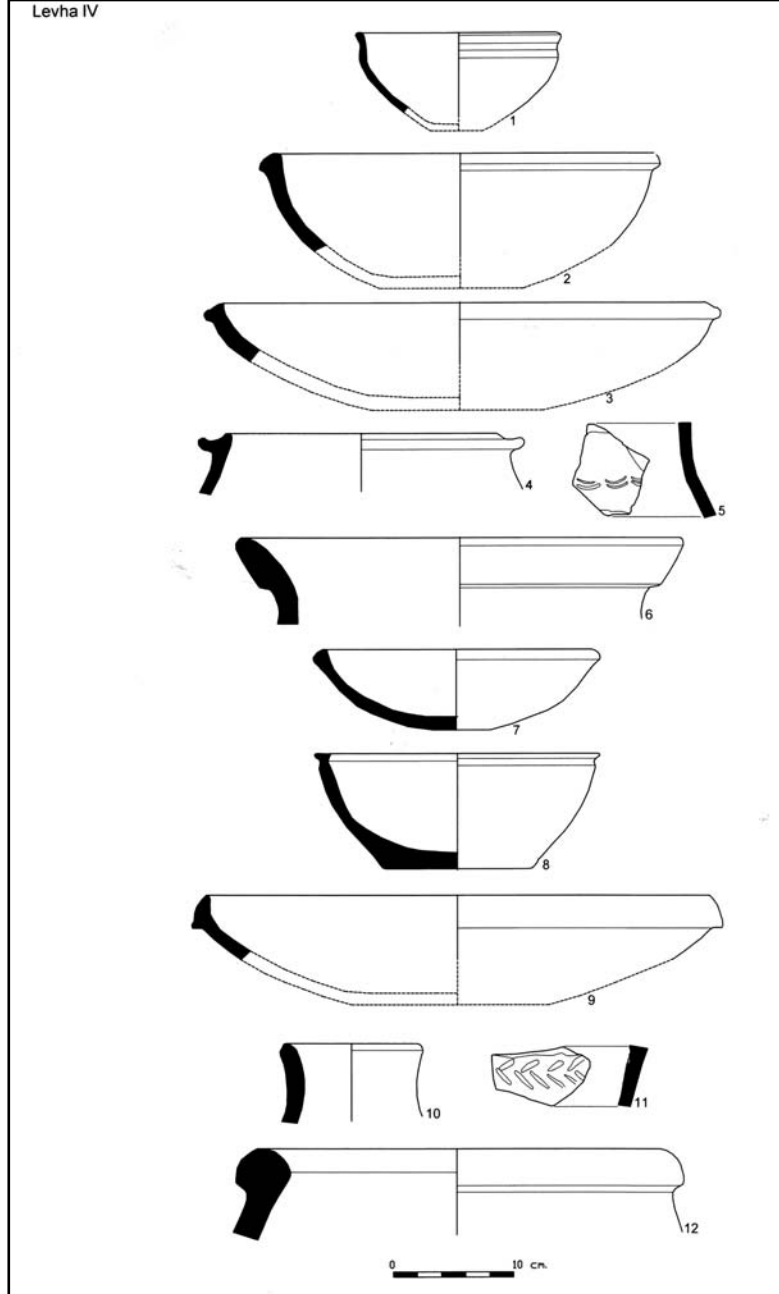
Resim 7: Erken Demir Çağı çömleri (Siyataş)

Resim 8: Çavuşbaşı Nekropolü

Resim 9: Çaldıran Kalesi

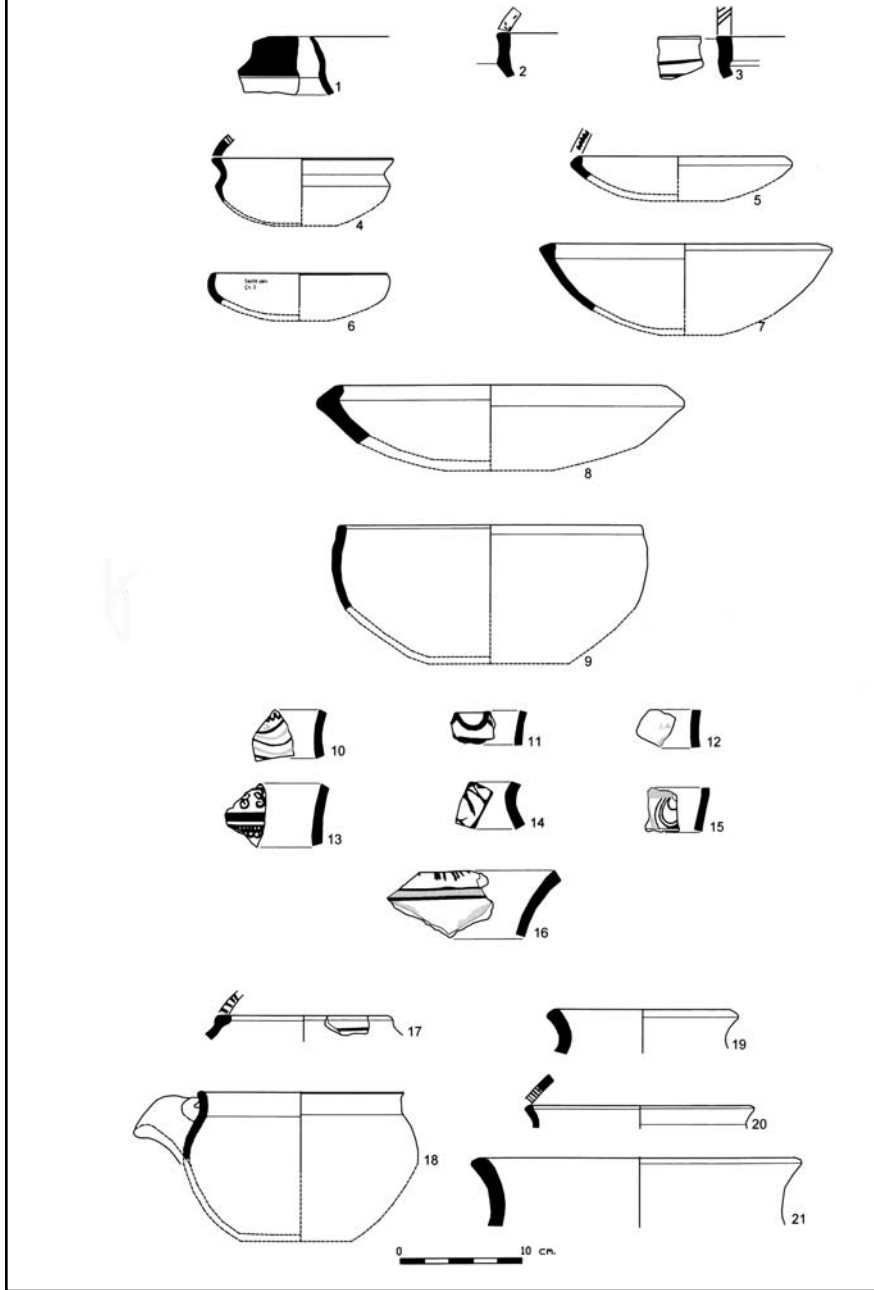
Resim 10: Orta Demir Çağı çanak çömleği (Urtu kırmızı açkılı mal: 1-6; Kahve-kiremit mal: 7-12)

Resim 11: Yeşilaliç II Kalesi

Resim 12: Şaban Bulakları

Resim 13: Geç Demir Çağı çanak çömleği (Sazlıkyanı: 1-7, 9-21; Sivritepe: 8)

2005 YILI ERZİNCAN, ERZURUM, KARS VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Alpaslan CEYLAN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın B.16.0.AMG.0.10.00.02./713.1.151315 sayı ve 12 Ekim 2005 tarihli izinleri ile 21-31 Ekim 2004 tarihleri arasında Erzurum İli Tortum, Uzundere, İspir ve Hınıs, İğdir İli Merkez, Kars İli Merkez ve Kağızman ve Erzincan İli Tercan ilçelerinde yürütülmüştür.

Başkanlığım altında yürütülen çalışmalara, Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Araş. Gör Yasin Topaloğlu, yüksek lisans öğrencisi Oktay Özgül, Yavuz Günaştı katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini Erzurum Müzesi arkeologlarından F. Güler Barın yürütmüştür. Özverili çalışmalarından dolayı meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Yüzey araştırmalarına katkı sağlayan Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na¹ desteklerini bizlerden esirgemeyen İğdir Meslek Yüksekokulu öğretim görevlilerinden Aslantürk Akyıldız'a, Sanat Tarihçisi Uzman Hasan Buyruk'a ve Coğrafyacı Oğuz Şimşek'e, Kağızman'dan Sait Küçük'e, Kars'tan Yavuz Yıldırım Öztürkkan'a Erzurum Müzesi'nden Davut Kaya'ya, teşekkür etmeyi bir borç bilirim².

1998 yılından itibaren Erzincan, Kars ve İğdir illerinde yürüttüğümüz çalışmalar sonucunda önemli tarihî ve arkeolojik verilere ulaşılmış bulunmaktayız. Bu çerçevede 2005 yılı çalışmalarımız da çok verimli tamamlanmış ve bölgenin tarihî ve arkeolojisini aydınlatma açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

* Doç. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Erzurum/TÜRKİYE +90 442 231 36 38 ceylanerzurum@hotmail.com

1 Proje No: 1998/71

2 Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yaşar Sütbeyaz'a, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ümit Demir'e, Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Selami Kılıç'a, teşekkür ederim.

Erzincan Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2005 yılında Erzincan bölgesindeki çalışmalarımız Tercan İlçesi'nde yoğunlaşmıştır.

Yaylacık Kalealtı Yerleşmesi

Yerleşme Tercan'ın doğusunda yer alan Yaylacık Köyü'nün hemen güneyinden geçen Karasu'nun kenarında yer almaktadır. Yerleşme Yaylacık Kalesi'nin 950 m. doğusundadır ve 1563 m. yüksekliktedir. Genel olarak yakın dönem mimari kalıntılara rastlanmaktadır. Yerleşmenin muhtemel bir eski köy yerleşmesinin kalıntısı olduğunu düşünmekteyiz. Yerleşmede yaptığımız incelemede Ortaçağ ve Demir Çağı keramiklerine yoğun bir şekilde rastlanmıştır. Yerleşmenin büyük bir kısmı günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Yerleşmede geçmişi 50-100 yıl arasında değişen birkaç mezar bulunmaktadır.

Yaylacık Kalesi

Kale Tercan'ın doğusunda yer alan Yaylacık Köyü'nün 500 m. güneyinde bulunmaktadır. Yüksekliği 1649 m. olan kale kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kale bölgeye hâkim bir konumda modern Erzurum-Erzincan karayolunu kontrol altında tutmaktadır. Surlar ana kayaya oyulmuş bir şekilde kiklopik teknikte, kabaca yontulmuş 60-70 cm.lik taşlarla inşa edilmiştir. Günümüzde 2-3 sıralık taş dizisiyle ortalama 1-1.5 m.lik kısmı ayakta. Kalenin girişi daha yayvan olan güney bölümdedir. Kalenin ayakta kalan sur duvarları da eğimi az olan bu bölümdedir. Kalede yapılan incelemelerimizde İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağ keramik verilerine rastlanılmıştır.

Kalecik Kalesi

Kale Tercan'ın Yaylacık Köyü'nün 500 m. kuzeybatısında yer almaktadır. 1599 m. yükseklikte kayalık bir tepe üzerinde yer alan kalenin köye bakan güney tarafında herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmazken tepenin

kuzeyinde ve batısında erken dönem mimari kalıntılar bulunmaktadır. Sur yatakları ana kayaya oyularak oluşturulmuştur. Kalenin güney ve kuzeyi sarp olup kuzeyinden gelip doğusunu dolaşarak Karasu'ya bağlanan Yaylacık Deresi geçmektedir. Kalenin hemen güneyinden doğu-batı yönünde Erzurum-Erzincan karayolu geçmektedir. Kale, Yaylacık Kalesi ve Yaylacık yerleşmesini görecektir. Keramik verileri yönünden oldukça zengin olan kalede İlk Tunç Çağı (Karaz) ve Demir Çağı keramiği tespit edilmiştir. Karaz kültürünün batıya doğru yayılımında yeni bir merkez olması nedeni ile de kale büyük bir önem taşımaktadır.

Üçpınar Kalesi

Kale; Tercan İlçesi'nin güneybatısında yer alan Üçpınar Köyü'nün 550 m. güneybatısında 1611 m. yükseklikindedir. Kalenin güney kesimini sıradağlar, batısını ise Fırat (Karasu) Nehri çevrelemektedir. Üçpınar Köyü'nden 80 m. yüksekte yer alan kayalık bir tepe üzerine kuzey-güney doğrultulu yapılan kale genel özellikleri ile Demir Çağı kalesidir.

Kalede, bölgedeki örneğine Erzincan, Çayırılı İlçesi'nin 8 km. kuzeydoğusunda yer alan Sıraşlar Kalesi'nde görülen³ ana kayaya oyularak yapılmış bir su kanalı ve sarnıç bulunmaktadır.

Ayrıca kalenin kuzey ve kuzeybatısında yer alan ana kayaya oyularak oluşturulmuş girintiler bulunmaktadır. Kalede suya inen bir su tünelinin de girişi tespit edilmiş ancak su tünelinin tamamı günümüzde dolmuştur.

Keramik verileri değerlendirdiğimizde kalede ağırlıklı olarak Orta Demirçağı (Urartu) etkisinin görüldüğü anlaşılmaktadır.

Karacaören Yerleşmesi

Tercan İlçesi'nin 7.5 km. kuzeyinde yer alan Karacaören Köyü'nün 3.5 km. güneyinde bulunan yerleşme 1798 m. yükseklikindedir. Tercan Barajı'nı

3 A. Ceylan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzev Araştırmaları" 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, 2002, 165-178; A. Ceylan, "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in the Iron Age, V. *Anatolian Iron Ages Symposium*, Van/Türkiye, 6-10 August 2001, *Anatolian Iron Age-5*, London, 2005, 21-26.

görebilen çevreye hâkim bir konumda bulunmaktadır. Yerleşme zamanla tarla olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tarlanın sürülmesi sonucunda parçalanmış keramikler yüzeye çıkmıştır. Keramik verisi zengin olan yerleşme Ortaçağ özelliği taşımaktadır. Yerleşmenin 3 km. güneyinde herhangi bir özellik taşımayan 150-200 yıllık eski bir mezarlık tespit edilmiştir.

Köroğlu-Beşkaya Kalesi

Beşkaya Köyü'nün 200 m. batısında olan 1748 m. yükseklikteki sarp kayalık dizisinin üzerinde yer almaktadır. Köye ismini veren doğu-batı yönünde uzanan beş kayalık tepenin batıdaki 3. tepesinde kale duvarları kendisini göstermektedir. 1748 m. yükseklikteki 257 m. lik kayalık tepenin üzerine yapılan kale bölgeye hâkim konumda korunaklı ve çıkışı çok güç olan bir yapıdır. Kale özellikle tepenin batısında kendisini göstermektedir. Duvar örgüsü açısından değerlendirildiğinde Ortaçağ'ın tipik harçlı duvarları olduğu görülmektedir. Kalenin bulunduğu tepe sırasının etrafından dolaşıp doğuya doğru uzanan Tuzluçay akmaktadır.

Kaleye giden yol ortadan kalkmış ve korunaklı bir yapıya ulaşmıştır. Yüksek bir konumda olması nedeni ile doğal tahribat dışında herhangi bir tahribat görülmemektedir.

Erzurum Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2005 yılında Erzurum bölgesindeki çalışmalarımız Merkez ve Oltu ilçelerinde yoğunlaşmıştır.

Tortum Kalealtı Kalesi

Tortum İlçesi'nin 5 km. kuzeybatısında Kalealtı adı verilen bölgede yer almaktadır. Vadiye hâkim bir konumda yapılan kale stratejik bir yapıya sahiptir. Büyük ölçüde tahrip edilen kalenin sur duvarlarında harç kullanılmış olduğu görülmektedir. Kalenin ilçeye yakınlığı nedeni ile çok sayıda kaçak kazıya maruz kalmıştır. Kale yapısı ve keramik verisi bakımından Ortaçağ özelliği taşımaktadır.

Tortum Kalesi

Tortum'un 20 km. batısında aynı adla anılan köyde bulunmaktadır. Kale bölgenin en büyük ve en sağlam yapısı olma özelliği taşımaktadır. Sur duvarlarının büyük bir kısmı ayakta olan kale surlarında harç kullanılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca yer yer kale surları ahşap hatıllarla güçlendirilmiştir. Yapısal olarak kale bir Ortaçağ kalesidir. Keramik verileri de Ortaçağ özelliği göstermektedir. Kalede yaptığımız incelemede sur duvarlarında önemli çatlaklar tespit edilmiştir. Bu nedenle kalede gerekli önlemler acilen alınmadığı takdirde sur duvarlarının büyük bir kısmı yok olacaktır.

Kapıkaya Kalesi

Kale Tortum İlçesi'nin 17 km. batısında Naldiken Dağları'nın (3153 m.) doğusunda yer almaktadır. Bölgeyi kontrol altında tutan bir konumda inşa edilmiştir. Bölgedeki kalelerin aksine kiklopik teknikte yapılan kale yapısal özellikleri ile Demir Çağı kalesi olma özelliği taşımaktadır. Tarihî açıdan son derece önemli olan kalede yaptığımız incelemelerde Demir Çağı keramikleri elde edilmiştir⁴.

Dikyar Kalesi

Uzundere İlçesi'nin 3 km. güneyinde Tortum-Uzundere karayolunun üzerinde yer almaktadır. Kale çok sarp bir kayalık üzerine yapılmış ve ismi de buradan gelmektedir. Kalenin bugünkü durumunda büyük bir kısmı yıkılmıştır. Kalenin sur duvarlarında harç kullanılmış ve yapım teknikleri bakımından Ortaçağ kalesi özelliği göstermektedir.

Laleli Kalesi

İspir'in 50 km. güneybatısında, Pazaryolu'nun ise 30 km. batısındaki kale, Laleli Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusundadır. Çoruh Nehri kalenin, kuzeybatısından gelerek güneydoğusunu dolaşmaktadır. Bölgede tespit

4 Kapıkaya Kalesi üzerine detaylı bir makale çalışması yayına hazırlanmaktadır.

edilen Çoruh Nehri'ne en yakın kalelerden biridir. 1380 m. yüksekliğindeki kalenin kuzeyinden İspir-Bayburt karayolu geçmektedir. Kale üzerinde yer aldığı ovaya hâkim bir konumdadır. Kalenin kuzeyinde moloz taş örgü sistemi ile oluşturulan Ortaçağ'a ait duvarları, büyük oranda tahrip olmakla beraber ancak zeminde ana kayaya paralellik gösteren kısımlarda izlenebilmektedir. Kalenin üzerine oturduğu ana kayanın yüksekliği yaklaşık 30 m. kadardır. Kaçak kazılar kalenin tahribini daha da hızlandırmıştır ki kalede kaçak kazı izleri yoğun şekilde gözlemlenmiştir. Kalenin 100 m. kadar doğusunda, günümüzde elmalık olarak kullanılan yerlerde Erken Demir Çağı'na ait duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Kalede yapılan ilk incelemelerde bol miktarda Ortaçağ'dan başlayıp Erken Demir Çağı'na kadar uzanan keramiklere de rastlanmıştır

İyidere Kalesi

İspir'e 23 km. uzaklıktaki İyidere Köyü'nün yaklaşık 1.5 km. güneydoğusundadır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kale 1960 m. yükseltidedir. Çevreye tamamen hâkim bir konumda olan kale oldukça yüksek bir ana kaya kütleli üzerinde yer almaktadır. Kalenin hemen kuzeyinden köyle aynı ismi taşıyan bir dere akmaktadır. Duvar örgüsü kalenin her tarafında tamamen yok olmakla beraber güneyin tarafında ancak zeminde ana kayaya paralel olarak kalmıştır. Kuru duvar örgü sistemi ile oluşturulan duvar yapısı Ortaçağ'dan daha önceki bir döneme ait olduğunu yansıtmaktadır. Herhangi bir keramik buluntusuna rastlanmayan kalenin girişi büyük bir olasılıkla en uygun kısmı olan güneydoğudan verilmiştir. Bu kale de bölgede gerçekleştirdiğimiz tarihî ve arkeolojik araştırmalar sırasında ilk kez tarafımızca tespit edilmiştir.

Karakale Kalesi

İspir'e 45 km. uzaklıktaki Karakale Köyü'nün yaklaşık 3 km. kuzeybatısındadır. Çevreye bütünüyle hakîm bir konumda yer alan kale 1740 m. yükseltiye sahiptir ve yaklaşık 100 m. yüksekliğindeki bir ana kaya üzerine kurulmuştur. Çevredeki en yüksek ve sarp bir kayalık alan üzerine doğu-batı doğrultulu olarak yerleştirilmiştir. Kalede sur izlerine pek rastlanmamakla

birlikte kale aşırı derecede tahrip olduğundan dolayı özelliğini kaybetmiş bir görünüm vermektedir. Kalenin üzerinde kurulduğu zirveden Yusufeli sınırları içerisinde kalan Yokuşlu, Köprügören kaleleri ve Çoruh Nehri'nin takip ettiği vadi net olarak görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı bölgede yer alan küçük kalelerden biri olduğunu ve gözetleme amaçlı yapıldığını söyleyebiliriz.

Cankurtaran Kalesi

İspir'e 13 km. uzaklıktaki Cankurtaran Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeybatısındadır. Kale aynı zamanda Karahan Kalesi'yle de sınırdır. Çevreye tamamen hakîm durumda olan kale 1990 m. yükselti ile bölgede yer alan kalelerin en yüksekte olanlarından biridir. Kalede yapılan incelemeler sırasında duvar izlerine ve kalıntısına rastlanmıştır. Günümüzdeki görüntüsü ile kaleden çok bir gözetleme kulesi olduğu izlenimini vermektedir. Köye yakınlığı kalenin tahribini artırdığı gibi kalede kaçak kazıların yapılmasına olanak sağlamıştır.

Kuşluca Kalesi

Kale Hınıs'ın 35 km. güneydoğusunda, Hınıs Ovası'nın ve Akdağlar'ın güneyinde, Bingöl Dağları'nın doğusunda bulunmaktadır. Kale güneybatısında yer alan dağların uç kısmında yer almaktadır. Kale iki katlı sur duvarları ile çevrilidir. Kalenin girişi güneybatıda yer almaktadır. Kalenin içinde mimari kalıntılar bulunmaktadır. Kalenin ilk yapılışının Demir Çağı'nda olmasına rağmen daha sonra Ortaçağ'da tekrar inşa edildiğini düşünmekteyiz.

Kars Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2005 yılı Kars bölgesi yüzey araştırmalarında şu merkezler tespit edilmiştir.

Budakveren Yerleşmesi

Kozlu Köyü'nün 4 km. güneydoğusunda Keçikıran Dağı'nın doğusunda 1976 m. yükseklikte bir tepenin güney kesiminde yer almaktadır. Yerleşmenin

doğusunda tatlı su kaynakları bulunmaktadır. Yerleşme yerinin hemen eteklerinde Erken Demir Çağı özelliği gösteren mezarlar ve batısında ise oval planlı mekânlar bulunmaktadır. Yerleşme elde edilen Erken Demir Çağı, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı (Orta Demir Çağı), Ortaçağ keramikleri ışığında, yerleşmenin erken dönem özelliği gösterdiği bununla birlikte Ortaçağ'da yerleşim yeri ve günümüzde de tarım alanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yerleşme, yer yer kaçak kazılar ve tarım alanı olarak kullanılması nedeniyle büyük bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Merkez genel anlamda değerlendirildiğinde büyük bir Erken Demir Çağı nekropolü ile birlikte aynı döneme ait olduğunu düşündüğümüz bir düz yerleşme yeridir.

Kozlu Kaleleri

Kağızman'a 23.2 km uzaklıkta bulunan Kozlu Köyü'nün yaklaşık 1 km. batısında kuzey-güney doğrultulu iki tepe üzerinde, tepenin coğrafi yapısına uygun olacak şekilde günümüzdeki yapısı ile birbirleri ile birleşik iki kale şeklindedir. Kale bulunduğu 1964 m. yüksekliğindeki tepe ile bölgeye egemen stratejik bir konumdadır. Kale aynı zamanda daha önceki tespitlerimizden olan Kötek Kalesi'nin de güneybatısında yer almaktadır. Kalenin bulunduğu tepenin doğusu ve batısında tatlı su kaynakları ve batısında da bir sulama göleti bulunmaktadır. Kalenin güney ve kuzeyi savunma açısından daha zayıf olduğu için buralarda sur duvarlarının 3.80 m., diğer yerlerde ise 3 m. olduğu görülmektedir. Aşağıdaki kale daha korunaklı ve daha büyük taşlardan (1.20x1,1x60, 70x60cm.) kortin ve bastiyonlar yaparak oluşturulmuştur. Günümüzde altı sıra yani yaklaşık 3-3.30 m. yükseklikte sur duvarları ayakta. Üst kalede ise taş boyutları daha küçüktür (30x50, 30x60,40x50). 2.50-2.30 m. genişliğinde ve 1 m. civarında surları ayakta kalabilmiştir. Bu özelliği ile alt kalenin daha eski, üst kalenin ise savunma açısından alt kaleyi daha güçlendirmek için daha sonraları yapıldığını düşünmekteyiz. Üst kale surlarının mimariden daha uzak genel coğrafi yapıya uydurularak kortin ve bastiyonsuz olarak düz bir şekilde yapıldığını görmekteyiz. Her iki kalenin de içinde mimari yapıların bulunduğu görülmektedir. Kalenin girişinin güneydoğudan ve 3.80 cm. genişliğinde olduğu

tespit edilmiştir. Kalenin batı kesiminde kumtaşından oluşan kayalık alanda ana kayanın tıraşlanarak 7x9.70 cm. boyutunda bir kutsal alan yapıldığı görülmektedir. Yine kalenin batısında alttaki sulama göletine doğru giden bir kaya basamaklı su tünelinin varlığı belirlenmişse de günümüzdeki durumu ile bu özelliğini tamamen kaybetmiş ve tamamen dolmuştur. Kalenin genel anlamda bölgedeki su kaynaklarına ve hâlen bölge halkının geçim kaynağı olan hayvancılığı kontrol altında tutabilecek bir konumda yer alan önemli bir Demir Çağı merkezi olduğunu, fakat daha sonraki dönemlerde de kalenin kullanıldığı söyleyebiliriz.

Kuyumcular Yerleşmesi

Kozlu Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda, 2066 metre yükseklikte, Aladağlar'ın hemen eteğinde, genel itibarıyla kuzey-güney doğrultulu herhangi bir mimari özelliği olmadan doğal taşların kabaca üst üste koyulmasıyla oluşturulmuş oval planlı iç içe geçen yapıların oluşturduğu bir yerleşmedir. Herhangi bir keramik verisine rastlanmamasına rağmen yerleşme yerlerine uzaklığı ve mimari olarak kullanılan taşların büyüklüğü ve günümüzdeki 1.5-2 m. yüksekliğindeki harçsız duvar örgüleri ile bir erken dönem yerleşmesi olabileceğini düşünmekteyiz. Yerleşmenin hemen batısında bir su kaynağı ve doğusu ile güneydoğusunda Arifingölü ve Kozlu Göleti olmak üzere iki sulama göleti yer almaktadır. Merkez bölgedeki en yüksek yerleşme olması özelliği ile yaylacılık açısından önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Kozlu Köyü Sulama Göletleri

Kozlu Köyü, sınırları içerisinde bulundurduğu bol miktardaki su kaynaklarının zenginliği ve önemli İlk Tunç, Demir ve Ortaçağ mekânlarının yanı sıra Kozlu Kalesi'nin batısında yer alan "Kozlu" ve Kuyumcular yerleşmesinin güneydoğusunda yer alan "Arifingölü" isimli iki sulama göletiyle de önemli bir merkezdir. Genel özelliği bakımından Kozlu Köyü'ndeki göletleri, Urartu sulama göletlerinin özelliğini taşıyan ve hâlen kullanılan önemli iki sulama göletidir. Kozlu sulama göleti su kaynağını batıdan alıp kuzeyden 2 metrelik ağız olan bir savakla boşaltmaktadır.

Dereiçi Kaya Panoları

Kars'ın kuzeyindeki eski Kars-Ardahan karayolunun hemen doğusunda, batısından Kars Çayı'nın aktığı 1832 m. yükseklikteki kayalık tepenin 1797 m. yükseklikteki kısmında yer alan daha önce benzerlerine Kağızman Çallı'da rastladığımız çizgi kazıma yöntemiyle oluşturulmuş hayvan tasvirlerin yapıldığı 2.10x2 m. boyutlarında bir pano daha tespit edilmiştir. Dönem olarak İskit, Kimmer dönemlerine ait olduğunu söyleyebiliriz. Toplam 9 hayvanın ve tuzak sahnelerin tasvir edildiği panoda ilk tespitlerimizde boyutları 6 ile 16 cm arasında değişen geyik, at, köpek ve dağ keçisi tasvirlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Panodan 13 m. uzaklıkta, 7x8.24 m. boyutlarında ve 2.70 m. yüksekliğinde oluşumunun doğal olmasına karşın daha sonra kullanıldığının anlaşıldığı, günümüzde içinde kaçak kazıların yapıldığı bir mağara da bulunmaktadır⁵.

İğdır Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Çok verimli geçen İğdır bölgesi yüzey araştırmalarında şu merkezler belirlenmiştir.

Ülkütepe Kalesi

İğdır'ın 5–6 km. güneydoğusunda, Ağrı Dağı'nın batısında yer alan Ülkütepe ismi verilen tepenin üzerine, coğrafi yapı esas alınarak kurulmuştur. 100 metrelik bir alanda 2 metre genişliğinde günümüzdeki hâli ile 1,5-2 m.lik yüksekliğindeki kıklopik duvar örgüsü ile bölgeye hâkim bir konumda önemli bir kaledir. Zeminden 60 metre yükseklikte, 963 m.lik bir tepedir. Kale genel itibarıyla volkanik taşlarla kaplı bir tepede yer alması nedeniyle uzaktan tespiti mümkün değildir. Kalenin hemen altında nekropol alanı, karşısından Atatepe Kalesi, Kasımıntığı Kalesi, Örgülütepe Kalesi yer almaktadır. Kalenin batısında kalan kısımda günümüzde olduğu gibi tarım alanları bulunmaktadır.

⁵ A. Ceylan, "2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları" 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2005.

Ülkütepe Höyüğü

Iğdır'ın 5 km doğusunda bulunan Ülkütepe ismi verilen tepenin hemen altındaki 872 m yükseklikteki küçük yükseltide yer almaktadır. Höyükte bulunan bol miktarda keramik verisinin yanı sıra basamaklı ve kare planlı bir çerçeve şeklinde bulunan 3-4 metrelik bir taş bulunmaktadır. Yapısal olarak günümüzde büyük ölçüde tahrip olan taşın tam olarak yapısı anlaşılamamıştır. Höyükte, Anadolu'da yapılan kaçak kazılar içerisinde belki de en büyük boyutlusu gerçekleştirilmiştir. Ortalama 50m² lik bir alanda 10 metre derinliğinde iş makineleri ile yapılan kaçak kazı sonucunda höyük büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Ülkütepe Yerleşmesi Dış Sur Duvarları

Ülkütepe Kalesi'nin kuzey eteklerinden başlayan yolun batısından devam eden 908 m. yükseklikte, 3-4 km.lik 3 metre genişliğinde bir sur duvarı kalıntısı bulunmaktadır. Bu kadar geniş bir alanı kaplayan sur duvarlarının bu dört kale yerleşmesi içerisinde kalan yerleşme yerini koruyabilmek için yapıldığını düşünmekteyiz. Yapısal olarak sur duvarları kiklopik teknikte büyük kabaca taşlardan dış taşları, içleri ise daha küçük taşlardan oluşturulmuş ve doğal coğrafi yapıya uygun olacak şekilde yapılmıştır. Yer yer temel seviyesinde bulunan sur duvarları bazı yerlerde 2-3 m. kadar ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Sur duvarlarının devam ettiği bölgedeki tepelerin üzerinde, özellikle Ülkütepe'nin karşısında bulunan küçük tepenin üzerinde de yerleşme kalıntıları bulunmaktadır. Yine aynı tepe üzerinde Erken Demir Çağı'na ait mezarlık bir alanda bulunmaktadır.

Atatepe Yerleşmesi

Ülkütepe, Kasımıntığı, Örgülütepe yerleşmelerinin bulunduğu bölgede Ermenistan'ın güneyinde bulunan ve Atatepe ismi verilen 936 m yükseklikteki tepede kiklopik teknikte yapılan 2 m. genişliğinde olan sur duvarlı bir kale bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu tepenin hemen kuzey eteklerinde 1.20-1.30 m.lik taşlardan yapılmış 8x14 m. boyutlarında kuzey-güney doğrultulu

dikdörtgen planlı bir yapı bulunmaktadır. Bunun dışında oval ve dikdörtgen planlı bol miktarda yerleşme kalıntısı bulunmaktadır. Ayrıca 3 adet Erken Demir Çağı mezarı vardır. Genel anlamı ile Atatepe Demir Çağı özelliği taşıyan bir kale, kalenin kuzeyinde bulunan oval ve kare planlı yerleşme yeri ve Erken Demir Çağı nekropol alanı ile büyük ve önemli bir merkezdir.

Caf Kalesi

Modern Doğubeyazıt-Iğdır karayolunun 16. km.sinde, karayolunun yaklaşık 500 m. güneydoğusunda yer alan 1650 m. yüksekliğindeki büyük sıradağların vadiye açıldığı noktadaki tepenin üzerinde yer alan kalenin batı kesimi dağlara yaslandığı için bu bölüm daha korunaklı bir yapı arz etmektedir. Batısında Caf yerleşmesi yer almaktadır. Kalenin bulunduğu tepenin batı ve kuzey kesimini oldukça sarp bir kayalık oluşturmaktadır. Kale bütün bu özelliği ile Doğubeyazıt-Iğdır karayolunu, su kaynaklarını kontrol altında tutabilen stratejik bir konuma sahiptir. Kalenin sur duvarları büyük ölçüde tahrip edilmiş olmasına karşın günümüzde 1 metrelik bazı bölümleri ayakta kalmayı başarmıştır. Doğu- batı yönünde inşa edilen kalenin sur duvarları kiklopik teknikte ve ortalama 1,50 cm. genişliktedir. Kaleden toplanan keramik verisi ve mimari yapı göz önüne alındığında kalenin coğrafi yapı esas alınarak Demir Çağı'nda yapıldığı, ancak daha sonra Ortaçağ'da da yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Caf Yerleşmesi

Caf yerleşmesi; modern Doğubeyazıt-Iğdır karayolunun 16. km.sinde, yolun her iki yakasında kuzey-güney doğrultulu geniş bir alanı kaplamaktadır. Yerleşme aynı zamanda Ağrı Dağı'nın eteklerinde, Elma Gölün doğusunda, 1554 m. yükseklikte yer almaktadır. Yerleşme büyük bir tahribata uğramış olmasına karşın sokaklar, oval ve kare planlı ev yapılarının duvarları 1-2 m. boyutunda ayakta kalmıştır. Yerleşme Iğdır'ın genelinde olduğu gibi volkanik bir özellik gösteren arazide yine volkanik taşlarla yapılmıştır. Yerleşmenin kuzeydoğusunda kalan kale ile korunduğu ve stratejik bir vadinin başlangıcına inşa edildiği görülen yerleşmenin Iğdır bölgesindeki en büyük yerleşmelerden

bir olduğu görülmektedir. Keramik verisi ışığında İlk Tunç Çağı ve Ortaçağ yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağı Erhacı Kaya Odaları

İğdir'a bağlı Aşağı Erhacı Köyü'nün 300 m. doğusunda, köylülerce ziyaret yeri olarak isimlendirilen bölgede tarihî mezarlığın hemen kenarındaki tortul kayalığın içerisinde, sayıları 3 olarak tespit edilen ancak gerek taşın cinsinden gerekse yapılan tahribat sonrası sadece bir tanesi mimari olarak kaya odasını özelliğini koruyabilmiştir. Mimarisini koruyan ve çiziminin yapılabildiği kaya odasının 2.10 m. yükseklikteki girişine büyük ölçüde tahrip olmuş basamaklarla çıkılabilmektedir⁶.

Tuzyatağı Höyüğü

İğdir İli, Tuzluca İlçesi'nde tuz yatağı olarak kullanılan işletmenin hemen girişinde yer alan iki merkezden biridir. Höyük genel olarak Ortaçağ keramiği vermekle birlikte az sayıda da olsa Demir Çağı ve İlk Tunç Çağı keramiğine rastlanmıştır. Höyük büyük ölçüde tahrip edilmiş ve yerleşme olarak değerlendirildiğimiz merkez ile arasından yol geçirilmiştir.

Tuzyatağı Yerleşmesi

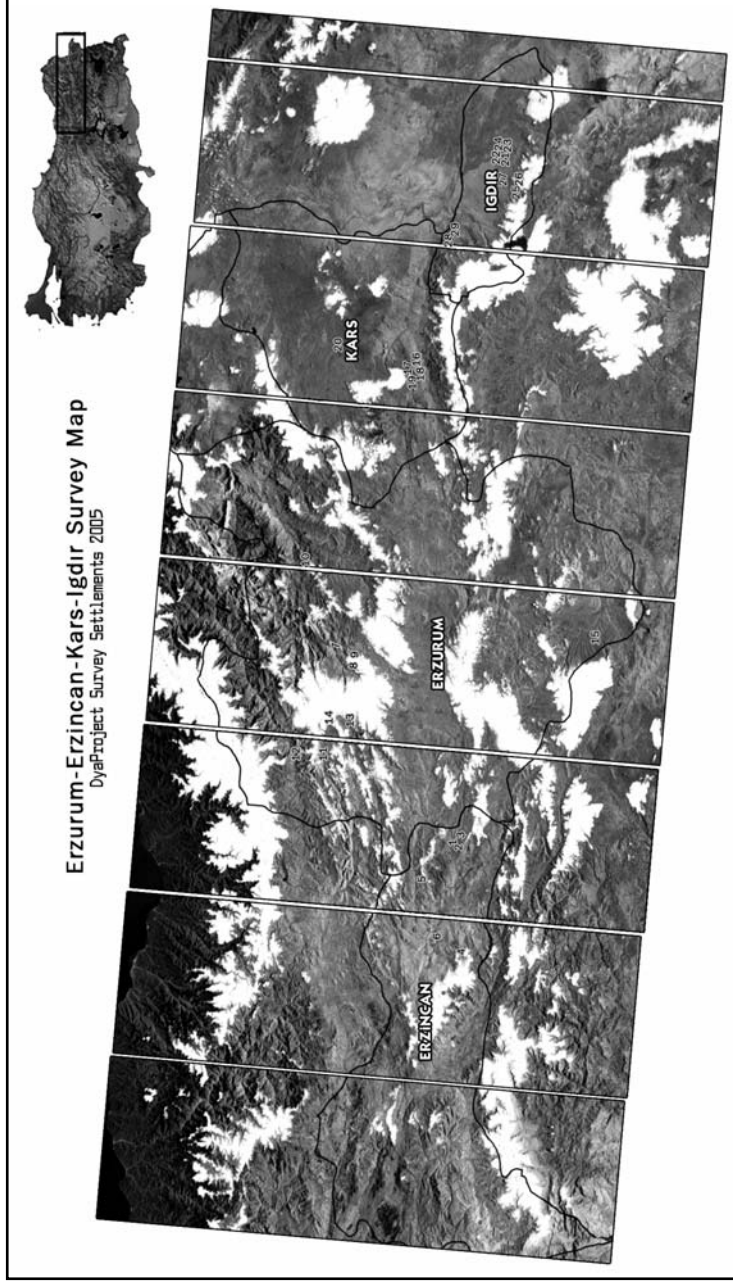
İğdir İli, Tuzluca İlçesi'nde tuz yatağı olarak kullanılan işletmenin girişindeki diğer merkezdir. Tıpkı Tuzyatağı Höyüğü gibi Tuzyatağı yerleşmesi de büyük bir tahribata uğratılmıştır. Kaçak kazılar sonucu bol miktarda kemik ortaya çıkarılmış ve bununla birlikte büyük kaba taşlardan oluşturulmuş mimari kalıntılar belirlenmiştir. Yerleşmenin de höyükle aynı döneme ait olduğu düşünülmektedir.

6 Yaptığımız çalışmalar sonucunda Aşağı Erhacı'daki merkezin kaya mezarı olup olmadığı belirlenemediğinden merkez üzerine çalışmalar devam etmektedir ve merkez için "kaya odaları" ifadesinin kullanılması uygun görülmüştür.

2005 yılı çalışmalarımızda tespit ettiğimiz; Tuğrul Şah-Çarşı Camii (Erzurum/İspir), Melik Halil Gazi Mescidi (Erzurum/İspir), Numan Paşa Köyü Türbesi (Erzurum/İspir), Kireçli Köprü (Erzurum/Merkez), Ağveren-Demirgeçit Köyü Köprüsü, Karaz-Öznü Köyü Köprüsü, Altınbulak-Tivnik Köprüsü, Aşağı Erhacı Köyü Mezarlığı (İğdır), Üçpınar Köyü Mezarlığı (Erzincan-Tercan), Kervanören Köyü Camii (Erzincan-Tercan), Kervanören Köyü Mezarlığı (Erzincan-Tercan) gibi kültür varlıkları üzerinde detaylı yayın çalışmaları ekibimizin sanat tarihçisi üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Harita'da Gösterilen Merkezler

1-Yaylacık Kalealtı Yerleşmesi (Erzurum)	16-Budakveren Yerleşmesi (Kars)
2-Yaylacık Kalesi (Erzurum)	17-Kozlu Kaleleri (Kars)
3-Kalecik Kalesi (Erzurum)	18-Kuyumcular Yerleşmesi (Kars)
4-Üçpınar Kalesi (Erzurum)	19-Kozlu Köyü Sulama Göletleri (Kars)
5-Karacaören Yerleşmesi (Erzurum)	20-Dereiçi Kaya Panoları (Kars)
6-Köroğlu-Beşkaya Kalesi (Erzurum)	21-Ülkütepe Kalesi (İğdır)
7-Tortum Kalealtı Kalesi (Erzincan)	22-Ülkütepe Höyüğü (İğdır)
8-Tortum Kalesi (Erzincan)	23-Ülkütepe Yerleşmesi Dış Sur Duvarları (İğdır)
9-Kapıkaya Kalesi (Erzincan)	24-Atatepe Yerleşmesi (İğdır)
10-Dikyar Kalesi (Erzincan)	25-Caf Kalesi (İğdır)
11-Laleli Kalesi (Erzincan)	26-Caf Yerleşmesi (İğdır)
12-İyidere Kalesi (Erzincan)	27-Aşağı Erhacı Kaya Odaları (İğdır)
13-Karakale Kalesi (Erzincan)	28-Tuzyatağı Yerleşmesi (İğdır)
14-Cankurtaran Kalesi (Erzincan)	29-Tuzyatağı Höyüğü (İğdır)
15-Kuşluca Kalesi (Erzincan)	

Harita : "2005 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İleri YüzeY Araştırması" merkezleri

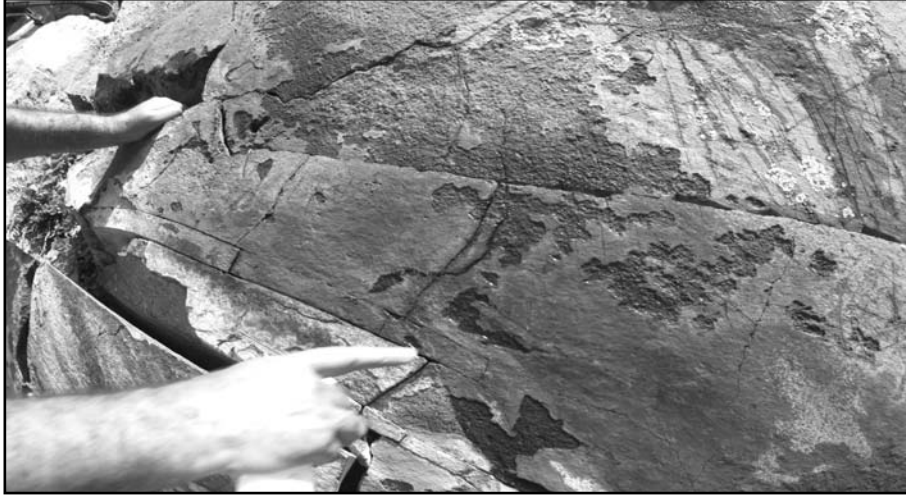
Resim 1: Tercan-Koroğlu Kalesi [Erzincan]

Resim 2: Yaylacık Kalesi [Erzincan]

Resim 3: Laleli Kalesi [Erzurum]

Resim 4: Dereiçi kaya panosu [Kars]

Resim 5: Kozlu Kalesi [Kars]

Resim 6: Kozlu Sulama Göleti [Kars]

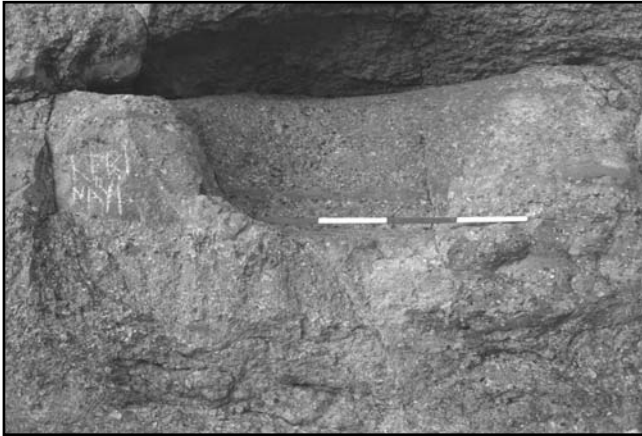
Resim 7: Kuyumcular yerleşmesi [Kars]

Resim 8: Caf Kalesi [İğdir]

Resim 9: Caf yerleşmesi
[İğdir]

Resim 10: Aşağı Erhacı
kaya odaları
[İğdir]

Resim 11: Ülkütepe Hüyükü [İğdir]

Resim 12: Ülkütepe sur duvarları [İğdir]

KUZEYBATI ANADOLU VE TRAKYA'DA ERKEN KÜLTÜSTİK KAYA/KAYA OYMA VE MEGALİT/ANITLARI VE KÜLT ALANLARI PROJESİ: EDİRNE VE KIRKLARELİ İLLERİ 2005 YÜZEY ARAŞTIRMASI¹

Engin BEKSAÇ*

Yüzey araştırması öncelikle 2004 yılında çalışması başlatılan Edirne İli, Lalapaşa İlçesi kapsamında farklı kesimlere ziyaretler ile başlamıştır. Bu kapsamda ilk olarak Lalapaşa ilçe merkezinin batı, güneybatı yönünde bulunan Yağmurbaba mevkiindeki Yağmurbaba Dolmeni ve çevresinde çalışılmış, adı geçen dolmenin ağır bir bitki örtüsü altında kaldığı görülmüştür. Genel niteliği itibariyle bu dolmenin Büyünlü'de bulunan çifte dolmen tipi bir özelliğe sahip olduğu ihtimali ortaya çıkmıştır. Genel oluşumu itibariyle bu mahallin kuzeydoğu istikametinde görülen Muhyittinbaba Tepe'siyle bir irtibatı olduğu gözlenmiştir. Batısında ve güneyinde yer alan yükseltilerin de belirli ölçüde irtibatı gözlenmiştir. Dolmenin güney istikametine göre teşkil edildiği

* Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölüm başkanı, 22030 Edirne/TÜRKİYE (ebeksac@hotmail.com)

1 Yüzey araştırması proje kapsamında kalan çalışmalar, özellikle girilmesi özel izne tabi sınırlı bölgede Hudut Taburu Komutanlığı'ndan alınan izne bağlı olarak gerçekleştirilmiş ve Lalapaşa Hudut Bölüğü Komutanlığı'nın denetiminde uygulamaya geçirilmiştir. Bu araştırma için gerekli izni sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve personeline, çalışma için gerekli izni veren Trakya Üniversitesi'nin değerli rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Duran başkanlığında tüm Trakya Üniversitesi yöneticilerine, Hudut Taburu Komutanlığı ve Hudut Bölüğü Komutanı Piyade Yüzbaşı Adnan Anar'a, Piyade Kıdemli Çavuş Emrah Uysal'a, Lalapaşa Belediyesi Başkanı Sayın Ali Osman Uzman'a, Süloğlu Belediyesi Başkanı İsmet Balin'e, Vize Belediyesi Başkanı Selçuk Yılmaz'a, Sergen Belediyesi Başkanı Hasan Kaynar'a, Sergen İlköğretim Müdürü İsmail Süngü'ye, Sergen Merkez Cami İmamı Remzi Bosna'ya, Lalapaşa Belediyesi makam şoförü Orhan Mert'e, Lalapaşa'dan Mehmet Akın'a, Suakacağı'ndan Şerafettin Gürler'e, Tatarlar'dan Halil Yakar ve Mestan Sezgi'ye, Tozaklı'dan Ömer Aktop'a, Süloğlu'ndan Şaban Yavaş'a, Vize'den değerli dost Barış Toptaş'a, değerli dost Arkeolog Zülküf Yılmaz'a, değerli dost Öğr. Gör. İsmail Hakkı Kurtuluş'a, değerli öğrencilerim Arkeolog Umut Murat Doğan, Arkeolog Rasim Ekin ve Gazeteci Abdullah Kılıç ile eşim Sanat Tarihçisi Şule Nurengin Beksaç'a sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ve güneydoğusunda ufukta yer alan Dokuz Höyük Tümülüsleri ile de irtibatlı bir manzara içinde yer aldığı anlaşılmış bulunmaktadır. Dolmenin hemen yakınında, kuzeybatısındaki yükseltiler üzerinde yontulmuş granit dikili taş kalıntıları tanıklığında iri dikili taşlara sahip olduğu anlaşılan bir mezarlık alanının tarla açmak amacıyla tamamen yok edildiği anlaşılmaktadır. Bu alandan günümüze biri uzun, diğeri kısa iki dikili taş parçası ulaşmıştır. Hemen bu tarla önündeki alanda Demir Çağı Trak seramiklerine rastlanmış olmasına rağmen dikili taş kalıntılarının bulunduğu alanda hiçbir seramiğe rastlanmaması ilginçtir. Bu da bize dolmenle ilişkili bir erken yerleşmenin mevcudiyetine rağmen, arkadaki mezarlık alanının böyle bir erken süreçle ilişkisi olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Trakya'da bazı yerlerde gözlemlenen dolmenlerle iri dikili taşlara haiz mezarlıkların iç içe olması durumu da erken kült eylemlerinden çok, bu bölgelerde Osmanlı hâkimiyeti sürecinde kök salan heteredoks İslâmî tarikatların inançları ve kültistik eylemleriyle bağıntılı olarak ortaya çıkan taşlar ve kaya oluşumlarına önemli bir saygıyı gerektiren ritualistik eğilimlerinin sonucudur. Bizzat bu duruma bu dikili taşların erken süreçlere ait olduğunu savunanların başında gelen bir araştırmacı da tanıklık etmiştir².

Trakya'da dolmenleri heteredoks İslâmî inanç biçimlerine bağlayan inanç sistemlerinden kaynaklandığı aşikâr olan ritualistik eylemler için önemli bir mekân olma durumu hâlen de sürmekte olup bazı araştırmacıların da tanıklığında gözler önüne serilmektedir. Bu durum, Yağmurbaba Dolmeni için de geçerli bir durumdur. Halk arasından derlenen bilgilerle bu durum teyit edilmiştir. Lalapaşa'nın yaşlıları Yağmurbaba Dolmeni'nde yağmur duaları yapıldığını ve yapılan yağmur dualarının ardından hemen yağmurun geldiğini belirtmişlerdir. Halk inanışlarında, Yağmurbaba Dolmeni tarafındaki bulutlar da yağmurun habercisidir. Bu noktada, Yağmurbaba sözcüğündeki "Baba" ifadesi de esasında heteredoks İslâmî tarikatlardan, özellikle Bektaşiler ile bağlantılı bir duruma işaret etmesi açısından önem taşımaktadır. Kaldı ki, bu bölgede doğal oluşumlarla ilişkili birçok benzeri "baba" ile ilişkilendirilen yatırların varlığı da bilinen bir gerçektir.

2 Özdoğan, M., 2006.

Esasında arkeo-astronomik prensipler doğrultusunda açıkça astronomik prensiplere göre teçhiz edildikleri netlik kazanmış bulunan Trakya dolmenlerinin, tüm dünya üzerindeki benzeri yapıları yapan ve onlara bağlı ayinler uygulayan topluluklarda olduğu gibi, geniş bir açılımla “Ana Tanrıça Kültü” ve “Atalar Kültü” ile ilişkili olarak değerlendirilmesi gerektiği de bir gerçektir. Özel bir uzmanlık alanını gerektiren kült arkeolojisi bağlamında kalan çalışmalarla ele alınması, megalit anıtların işlevinin tam olarak algılanamaması ve yanıltıcı terimlerle ifadeye çalışılmasını da engelleyecek ve “Ruh Deliği” gibi garip ifadelerin de literatürden çıkarılmasına esas teşkil edecektir. Dünya üzerinde birçok yerde görülen dolmenler için önemli bir öge olan oval veya dört köşe açıklıklar esasında, “Ruh Deliği” değil, “Ana Tanrıça Kültü”yle ilişkili ayinsel bir oluşum olarak “Atalar Kültü”ne bağlanan bir olgudur. Bu tip açıklıklar ve *dromos* teşkilatları esasında “yaşam-ölüm-dönüşüm” olgusunu denetleyen ana tanrıçanın vajinal sembolüdür. Esasında menhir olarak adlandırılan tipleri de dahil olmak üzere dikili taşlar da *phallus* sembolizmiyle yaşamın eril yönüne açılım yapmaktadır. Bu bağlamda megalit anıtlar “Atalar Kültü” ile de ilişkiye girmekte olup “doğanın dönüşümleri” kadar “geçmiş atalar” ile “şu anda yaşayanlar” ve “doğacak olan torunlar” arasındaki bağı belgeleyen önemli bir kült sembolüdürler de. Bu noktada işlev ve içerik açısından önemli sosyal ve dinî bir odak oluşturarak zaman ve mekân içinde çevresindeki topluluklara yön veren kutsal bir merkez ve önemli bir kült objesi teşkil etmektedirler. Dolmenlerin üzerini örttüğü bilinen toprak dolgusuyla aldığı “tepe” sembolü de tamamen *Hieron Oros* (kutsal dağ) kavramıyla bütünleşerek yaşamın akışını ve kaosa karşı düzeni temsil eden bir evren sembolü oluşturmaktadır. Esasında kaya da aynı tipte bir algılamayla ele alınan bir niteliğe haiz olarak değerlendirildiğinden, tüm bu semboller dolmen ve tepe bağlamında “yaşam güçleri” ve “yaşamı düzenleyen güçler” için bir odak oluşturmaktadır. Erken kültler ile heteredoks Hıristiyan ve İslâmî kültlerin bir birini anıştıran kozmolojik ve esoterik dünya görüşlerinin de bu noktada kesiştiği ve hatta iç içe geçtiği için bu tip anıtların çağlar boyu kutsiyetini koruması olgusuyla karşılaşmaktayız.

Lalapaşa araştırmalarının 2005 süreci esnasında, Uzunbayır Köyü çevresinde Lalapaşa Hudut Bölüğü personeli gözetiminde gerçekleştirilen

çalışmalar sırasında Yenibağlık mevkiinde dolmen ve şist tipi mezar özellikleri gösteren bir buluntu ile karşılaşmıştır. Bu kaya temelli oluşumun daha çok Doğan Köy'de rastlanan küçük dolmenleri hatırlatan özellikleri dikkat çekicidir. Fakat bu buluntunun çok ilginç bir biçimde doğal kaya ile irtibatlı oluşu; doğal kayanın dolmenin podyumu olarak teşkilatlandırılmış olması ilginçtir. Bu durum, esasında kayaç temelli dolmenler ve kaya kültleri arasındaki bağı göstermesi açısından çok önemlidir. Bu durum bu çalışma esnasında Süloğlu İlçesi, Kerametin Köyü yakınında görülen bir başka mezar tipiyle de irtibatlı olarak, Traklar'ın kaya ve kayalık alanları kült alanları olarak teçhiz etmesi olgusu açısından daha ilginç bir yansıma yapmaktadır.

Uzunbayır Köyü, Eskibağlık Üstü mevkiinde rastlanan oluşum, dolmen olmaktan çok şist mezar olgusuyla daha yakın bir görüntü sergilemektedir. Bu mezar veya kültistik görünüme haiz adak olgusu da kayalık bir yükselti ve kayalık alanla irtibatlıdır. Taş dolgusunu hâlen de koruyan bir örtü sistemine haiz olduğu görülmektedir. Ana yönü, güney-güneydoğu olarak belirlenmektedir. Yamaç üstündeki yükseltide yapılmış olup yamacın üstüne gelen ve üstün doğu-güneydoğusunda bulunan geniş bir alan bulunmaktadır.

Uzunbayır Köyü, Karabölük veya Karakolaltı veya Söğütlük adlarıyla bilinen başka bir mevkide de ilginç bir dolmen bulunmaktadır. *Dromosu* güneye bakan bu dolmen de kayalık bir alan üstüne yapılmıştır. Yarıya kadar dolgusunu muhafaza etmektedir. Bu mevki arkasındaki tarlalarda yoğun olarak Demir Çağı Trak siyah seramiklerine rastlanmış olması, bu mahalde oldukça geniş bir Trak yerleşmesinin varlığına işaret eder gibidir. 2004 yüzey araştırmasında, Büyünlü'de dolmenlerden birinin *dromosu* önünde bulunmuş olan Erken Demir Çağı ayin seramikleriyle teşhis edilen dolmenlerin Demir Çağı ile ilintili olması durumu burada da kendisini göstermekte olup buradaki seramiklerin daha çok gündelik kullanıma açık durumuyla farklılık arz etmektedir. İster ayinsel seramikler, isterse de gündelik kullanım objesi olan bu seramikler dolmenlerin Trak yaşamında taşıdığı önemi ve daha çok da Trak yerleşmeleri için dolmenlerin taşıdığı ritualistik ve sosyal açıdan yerleşim sistematüğünü yönlendiren öneme işaret eder gibidir.

Lalapaşa İlçesi çalışmalarını takiben, Edirne Merkez İlçe'ye bağlı olmasına rağmen, kültürel mirasları açısından Lalapaşa periferinde kalan Suakacağı Köyü çevresinde yapılan çalışmalar esnasında ilginç veriler elde edilmiştir. Bu bağlamda, özellikle dikkat çekici bir oluşum sergileyen ve Tunca Nehri kıyısında yer alan kaya oluşumları üstünde geniş bir alana yayılan önemli bir kült alanına rastlanmıştır. İçinde yer alan ve değişik birimlerden oluşan şekliyle alanın bir Trak kutsal vadisi dahilinde kalan ve geniş bir alana yayılan bir kült alanı oluşturduğu gözlenmiştir.

Bu kült alanı Suakacağı Köyü'nün hemen yanı başında yer almakta ve değişik birimlerden oluşmaktadır. Bu birimler içinde özellikle Tunca Nehri'nin doğusunda yer alan Berberodası ve Sinekli Mağara ile nehrin batısında yer alan Deliklikaya özellikle dikkat çekicidir. Bunlar dışında Sinekli Mağara ve Berberodası arasında yer alan alanda kayaya oyulmuş değişik yuvarlak apsidal nişler yer almaktadır. Tunca Nehri'nin doğusunda yer alan saha, Sırakayalar olarak bilinen kayalık yükseltinin batı tarafında bulunmaktadır. Tüm bu kayalık alan genel niteliğiyle kalker yapısına sahiptir.

Kült alanının en karmaşık oluşumunu teşkil eden Berberodası, değişik alt bölümlerden müteşekkildir. Bu alanda, bu kesime adını veren Berberodası; üzerinde değişik altar benzeri oluşumlar bulunan ve dikdörtgen girişi kuzeybatı yönüne bakan kayadan oyma dikdörtgen planlı bir odadır. Odanın yer aldığı kaya bloku üzerinde de değişik kaya nişleri mevcuttur. Kaya blokunun yanı başında başka bir kaya blokunda açılmış ve batı, kuzeybatı yönüne göre teşhis edilmiş yuvarlak ve apsidal bir niş bulunmaktadır. Bu blokların ardına gelen kısımda ise bir açıklık bulunmakta olup bu açıklığın batı ve doğu kesimini oluşturan kaya duvarlarında küçük nişler yer almaktadır. Bu alanın doğusunu oluşturan kaya üstünde, batıda bulunan ve Berberodası adıyla anılan odanın da yer aldığı kaya bloku üstündeki bir kaya oluşumuyla doğru örüntülü bir adak veya ateş çukuru yer almaktadır. Bu çukur ve ön taraftaki kaya bloku üstündeki kaya teşekkülü tamamen batı yönüne göre kurgulanmış bir şemaya sahiptir. Berberodası olarak bilinen odanın kaya üstüne uzanan baca benzeri bir menfez ile üst kısma açıldığı ve kapı bölümü üstündeki izlerden bu alanı kapatan bir kapı teşkilatına sahip olduğu fark edilmektedir. Bu alan tepeden dik bir yamaçla, kademe kademe Tunca Nehri'ne inen bir düzenleme üstünde olup nehre yukardan bakmaktadır.

Berberodası'nın ilerisinde yer alan Sinekli Mağara, önceki alanın kuzeyinde bulunmakta olup yine kayaya oyulmuştur. Bu mağaranın ön bölümünde çökmüş bir kaya şapeli olduğu bellidir. Kabaca 9x6,5 m. iç ölçülere sahip yapının, Ortaçağ Hıristiyan dönemine ait bir tür inziva kilisesi olduğu anlaşılmaktadır.

Doğuya bakan iki apsis teşkilatı ve kuzeyde yer alan mezar bölümüyle dikkat çeken mekânın güneybatı kesiminde on bölümlü çökmüş bir hücre yer almaktadır. Mekânın iç duvarlarında değişik tarihler veren kazımlar ve adlar okunmaktadır. Bunlar arasında en ilginç Grek harfleri yanında yer alan 1795 tarihi ile 1895 tarihidir. Bunlar bu mekânı daha önce ziyaret eden kişilerin bıraktığı tarihler olup ilginç bir durum sergilemektedir. Bu noktada ilginç bir husus da bu kilisede Grek harfleri ve tarihlere rastlanırken, hemen yakınında bulunan Berberodası'nda hiçbir grafitiye rastlanmamasıdır. Ana mağara çevresinde de başka kaya nişleri bulunmaktadır. Berberodası ve Sinekli Mağara arasında bulunan Mühürlü Kaya doğal bir oluşum sergilemektedir.

Tunca Nehri'nin batı tarafında bulunan Delikli Kaya, oluşum itibarıyla farklı bir doğal oluşuma sahiptir. Üst kısmına kolayca ulaşılan bu kaya abidesinin altında bulunan kısma ulaşmak şu andaki mevcut bitkiler nedeniyle çok zordur. Doğuya bakan kaya üstü kısmında kuzeye bakan bir dikdörtgen kaya oyuğu ile onun yanı başındaki bir adak veya ateş çukuru ile aşağıdaki bulunan odaya açılan bir yuvarlak baca menfezi bulunmaktadır. Alt kısımdaki oda önünde yer alan ve yüksek bir podyum teşkil eden balkon benzeri bir düzenleme ardında yer almaktadır. Kuzeydoğuya bakan bir kapıya sahip olan kayadan oyma oda dikdörtgen planlıdır. Podyumun ardındaki kapının yanına ayrıca apsidial yapılı bir niş yerleştirilmiştir. Bu mekân kuzeydoğu yönüne bakmaktadır. Sinekli Mağarayı kuzeydoğudan, Berberodası'nı doğudan görmektedir. Günümüzde tamamen bitkilerle kaplı olan kayalık alanın önünde Tunca'ya uzanan bir düzlük mevcuttur.

Dombay Köyü merasında kalan Dombay Kalesi olarak bilinen kalıntı ve çevresinde yapılan araştırmada, bir Ortaçağ ve daha önceki süreçlere giden bir yerleşme ve bu yerleşmeye temel teşkil eden askerî yapının varlığı teşhis edilmiştir. Çevresinde geniş alan üzerinde bol miktarda Demir Çağı seramiği ile Roma ve Ortaçağ seramikleri bulunan yapının, açılan defineci çukurlarında alt yapısının iyi korunduğu ve üsttekinden çok farklı bir duvar tekniği sergileyen

bir alt yapısı olduğu görülmüştür. Üst yapının tahkimat duvarları ve yuvarlak bir burcu kolayca teşhis edilmektedir. Bu kalıntılardan benzeri bir yapı olan Bulgaristan sınırları 12. yüzyıldan kalma bir Bizans kastrumu olan Matoçina Kulesi de görülmektedir (Aladzov, D. 2001, s. 107).

Süloğlu merkezi çevresinde yapılan çalışmalar esnasında ziyaret edilen Kovankayalar'ın doğal bir kayalık alan olduğu gözlenirken, Ortaburun mevkiinde güneye bakan ve *dromosu* yıkılmış bir dolmenin varlığı teşhis edilmiştir. Ayrıca Tatarlar Köyü'ne giden yolun solunda Demirkapı mevkiinde iri dikili taşlara sahip bir mezarlığın bulunduğu anlaşılmıştır.

Tatarlar Köyü'nde yapılan çalışmalar esnasında "Türbe" olarak adlandırılan yerde 20. yüzyıl başlarına ait bir yapının kalıntıları görülmüştür. Dört direkli baldeken biçimi bir düzenleme gösteren ve kubbeli olduğu anlaşılan bu yapının doğu-batı yönündeki eksenini, bu yapının daha çok 19. yüzyıl içleri veya 20. yüzyıl başında bu bölgeleri işgal etmiş olan yabancı askerî güçlerle ilişkili bir Hıristiyan yapısı olma ihtimalini kuvvetle akla getirmektedir. Bu yapı çevresindeki alanda, özellikle de doğusunda ve güneydoğusunda iri dikili taşlar bulunan mezarlık alanları bulunmaktadır. Bu mezarlıklardan özellikle Koca Mezarlık olarak bilineni, pusula ile yapılan yön tayinleri ile tam anlamıyla İslâmî bir mezarlık olarak teşhis edilmiştir. Bu mezarlığın hemen yakınında bulunan ve bölgede vuku bulan yabancı işgaller esnasında halkı katledilmiş bir Türk köyünün izlerini de içine alan ilginç bir kalıntı sahası da bu dikili taşlar için önemli bir açıklama yapmaktadır. Bu durum bu tip dikili taşların erken süreçlerden çok Trakya'nın Türk Dönemi ile ilişkisi konusunda önemli bir kanıt teşkil etmektedir. Bu mezarlık, hemen benzer bir örneği olan Edirne İli, Lalapaşa İlçesi'ne bağlı Çömlekakpınar Köyü'nün 3 km. güney-güneydoğusunda bulunan Kırıkköy mezarlık alanını akla getirmektedir. Maalesef bu alan Doğu Trakya arkeolojisi açısından önemli bir yanılığ kaynağı olmuş bulunmaktadır³.

3 Bu tip dikili taşlar ihtiva eden İslâmî mezarlık alanları Trakya'nın geniş bir bölümünde kırsal kesimler gibi Edirne ve diğer büyük yerleşmelerde de bulunmaktadır. Hatta Anadolu'nun birçok yerinde de mevcuttur. Bu tip mezarlık alanlarının Trakya'daki dağılımına bakıldığında bunların çoğunlukla ilk Osmanlı fethi sürecinde ilk ele geçirilen bölgelerde yoğunlaşmış olduğu da fark edilmektedir. Göçer Türkmen gruplarının daha çok tercih ettiği bu tip mezar ve mezar taşları için ilginç bir örnek için Bkz. Ulla Johansen, *50 Yıl Önce Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı*, Ankara, 2005, s. 15'teki fotoğrafta yaylada ölen Yörüklerin mezarları. Esasında Ş. A. Kansu da bir noktada Osmanlı mezarlıklarından bahisle bu konudaki şüphesini belirtmektedir (Kansu Ş. A., 1965, s. 16).

Bu alanda kendi dar periyodik dönemlerinde sıkışıp kalmış, ne yazık ki bölgenin daha sonraki dönemlerdeki inanç ve kültürel coğrafyasını ve inanç sistematiğini bilmeyen veya bilmek istemeyen bazı araştırmacıların tavrı çok dikkat çekicidir. Bu araştırmacıların legal ve illegal araştırmaları doğrultusunda daha önce yapmış oldukları yanılığın teşhis ve tespitlerini geri almak istemeyerek direnmesi bilimsel açıdan önemli bir tehlike teşkil etmektedir. Bu taşların erken dönem kült anıtları olan menhirler olduğu tezi bilimsel açıdan Trakya arkeolojisi için önemli bir tehlike olup Geç Ortaçağ sürecinde bu bölgede vuku bulan heteredoks İslâmî tarikatların yayılım ve faaliyetleriyle tam bir uyum içinde yayılım göstermektedir. Kaldı ki, Kırıkköy'den çok da uzak olmayan ve bu mezarlık alanından da rahatlıkla görünen ve tüm bölgeye hâkim olan kayaç yükseltiyeye adını veren ve bu yükselti üzerinde bulunan dinî önder Muhyittin Baba'nın kimliğinde bile bazı önemli ipuçları bulmak mümkündür. 16. yüzyılda yaşamış olan bu din ulusu, bölgenin inanç sisteminde derin izler bırakmış olup adını bütün bu bölgeye hâkim olan bir tepeye verecek kadar önemsendiği bir inanç coğrafyasının ve inananlarınca iskân edilmiş bir bölgenin kalbinde yatmaktadır. Muhyittin Baba'nın temsil ettiği Kalenderi Bektaşî inanç sistematiğinin adı geçen heteredoks İslâmî tarikatlar arasında bu bölgede en aktif olanlarından birisidir. Bu zatın hâlâ bölgede önemli bir saygıya mazhar olduğunu da dikkate alırsak gerçeği daha rahat anlayabileceğimiz kanısındayız.

16. yüzyılda Muhyittin Baba gibi önemli bir dinî kişiliğin ortaya çıktığı Kalenderi Bektaşî hareketin ve diğer heteredoks İslâmî tarikatların Erken Osmanlı hâkimiyeti sürecinde 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Trakya'daki etkinlikleri de tarihî bir olgudur. 15. yüzyılın ilk çeyreğinde "Fetret Devri" olarak bilinen süreçte Trakya toprakları üzerinde vuku bulan çatışmalarda ve özellikle de bu sürecin ardından, kardeşi Musa Çelebi'yi yenerek iktidarı ele geçiren Çelebi Mehmet'e karşı Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin'in önderliğinde gerçekleşen baş kaldırıda, bu grupların çok etkin olduğu tespit edilmektedir. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra da içe dönük ve dışarı kapalı bu heteredoks bu gruplar için Trakya toprakları, önemli bir iskân ve faaliyet alanı teşkil etmiştir. Bedrettiniler ve çeşitli heteredoks İslâmî tarikatlar açısından

önemli bir iskân merkezi olan bu bölgenin bu inanç sistemiyle yakın ilişkisi, bölgeyi tanımayan araştırmacılar için bilinmese de, bölgenin yerlisi ailelerinden gelen insanlarınca çok iyi bilinen bir gerçektir.

Bölgede sakin olan köylüler ve hatta Edirne ve Lalapaşa gibi merkezî yerleşmelerde oturanlarca da bu büyük dikili taşların İslâmî mezarlıklara ait olduğu açıkça ifade edilmektedir. Benzeri mezar taşları sadece Kırıkköy ve çevresinde değil, tüm büyük iskân merkezleri çevresindeki Osmanlı Dönemi mezarlıkları ve çeşitli cami ve mescitlerin hazireleri dahilinde de Erken Osmanlı fetih ve iskân sürecinden başlayarak kullanılmıştır. Fakat maalesef dar bakış açısı ve yanlış yöntem kullanımı, geniş boyutlu interdisipliner ve çağların bütünlüğünde geniş kapsamlı bir karşılaştırmayla kavranabilecek olan bu hususta, bölge insanı olmadıkları için Trakya'nın dinî ve kültürel gerçeğini algılamaktan uzak kalan kişileri yanılgıya sürüklemiş bulunmaktadır.

Süloğlu İlçesi sınırları içinde kalan Tatarlar Köyü yakınındaki mezarlık alanı için geçerli olan, yakındaki halkı yok edilmiş Osmanlı Köyü kalıntılarının bulunması olgusu, Lalapaşa İlçesi sınırları içinde kalan Çömlekakpınar yakınlarındaki Çömlekakpınar Köyü'nün güney-güneydoğusunda bulunan Kırıkköy mezarlık alanı için de geçerlidir. 2004 yüzey araştırması esnasında defneci çukurlarında insan kemiği parçalarına rastlanmış olan bu büyük dikili mezar taşlarına haiz mezarlık alanı yakınlarında da, mezarlığın ilişkili olduğu köyün kalıntılarını bulmak mümkündür. Esasında bu mezarlık alanı dahilinde 2004 yılında yapılan yön tayin çalışmaları bu başucu ve ayakucu taşlarının yönünün de aynen Tatarlar Koca Mezarlık gibi, Edirne'nin ve Kırklareli'nin İslâmî mezarlıklarına uyuşan bir şekilde kuzeydoğu-güneybatı yönünde olduğunu göstermiştir. Bu noktada, Çömlekakpınar Köyü sınırları dahilinde köyün içinde kalan ve günümüzde taşlarının büyük bir bölümü kaybolmuş bir başka mezarlığın mevcudiyetinin tespit edilebildiğini de belirtmemiz gerekir. Her nedense Çömlekakpınar Köyü dahilindeki bu Kırıkköy benzeri mezarlık alanının bölgede çalışmış olan önceki araştırmacıların dikkatini çekmemiş olması ilginçtir. Bu noktada özellikle menhir olarak iddia edilen dikili taşların üzerinde yazı bulunması bahis konusu edilerek bunların erken süreçlere ait objeler olması tezi de geliştirilmiş bulunmaktadır. Bu tez, özellikle bu tip mezar

taşlarının yaygın örneklerine rastlanan Trakya'nın hiç şüphesiz Osmanlı Dönemi abideleri olan cami ve diğer dinî yapılarının hazirelerinde rastlanan bazı örneklerce çürütülmekte ve bu tip taşlar üzerinde açıkça okunamasa da Arap harfleriyle yazılmış ibarelere rastlanmaktadır. Bunların en güzel örneklerinden birine Edirne Gazi Mihaî Camii haziresinde rastlanmaktadır. Bu binayı yaptıran kişinin geldiği ailenin, yani Mihaloğulları Sülalesi'nin Bektaşî olduğuna dair kayıtlar özellikle bu noktada dikkat çekicidir. Fakat bu tür taşların çok geç süreçlere kadar da nasıl kullanıldığına ait bilgilere kolayca ulaşılabilir. Özellikle 1960'lı yıllarda cenazenin defni ve kayalıklardan kaya blokunun kopmasının beklenerek köye getirilişi ve dikilişine ait bilgilerin derlenebilmesi çok önemlidir⁴. Bu hususta, Dombay Köyü'nden derlenen bilgiler doğrultusunda Tuğla Köyü yakınında büyük dikili taşları olan, fakat bu gün için ortadan kaldırılmış bir Özbekler Mezarlığı'nın var olduğu anlaşılmaktadır⁵. Ayrıca bu noktada, Kırıkköy sözcüğünün halk belleğindeki açılımı "kırılmış", yani "yok edilmiş köy" şeklinde olup bu çevrede bölgenin 19. ve 20. yüzyıl sürecinde yabancı işgal güçlerince halkı katledilerek yok edilen bir köye işaret ettiği anlaşılmıştır. Kalıntılar da çevrede teşhis edilebilmektedir.

Tatarlar Köyü ve çevresinde yaptığımız çalışmalar esnasında ziyaret ettiğimiz Kapaklıkayalar mevki, adı itibariyle bir dolmeni çağrıştırmaktaysa da, esasında tamamen doğal bir oluşum olarak teşhis edilmiştir. İlginç doğal oluşumlar sergileyen bu saha, ilginç kayaç yapısıyla dikkat çekmektedir.

Kaya kültürünün ister Trak Dönemi ve ondan önceki erken dönemler isterse de Ortaçağ ve Osmanlı süreçleri itibariyle Trakya'da önemli bir etkinlik ve işlevi olduğu gözlenmektedir. Bu noktada, Süloğlu ve çevresinde yapılan çalışmalar esnasında ziyaret edilen Kerametî Köyü dışında Seyit'in Sayası olarak bilinen alan kenarında rastlanan ve daha önce definecilerce soyulduğu anlaşılan,

4 Bu konuda bilgi veren ve aslen doğup büyüdüğü ve çocukluğunu geçirdiği Süloğlu İlçesi, Kerametî Köyü'nden kültür köklerini alan değerli dost Sayın Mustafa Karaca'ya derin teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu noktada İslâmî inanışta mezar taşı süslemesi ve yazının da fıkhî göre doğru bulunmadığını ve süslemenin mekruh kabul edildiğini ve bu sebeple erken süreçlerde düz taşların kullanımının tercih sebebi olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

5 Bu bilgi Lalapaşa İlçesi'ne bağlı Dombay Köyü yaşlılarından derlenmiş olup Osmanlı sürecinde bu bölgelere gelip yerleşen Orta Asya ve Kırım kökenli toplulukların tarihsel olarak bilinen gerçeğinin halk belleğindeki izlerini ifade etmektedir.

erken sürece giden ilginç bir mezar buluntusu dikkat çekicidir. Bu mezar teşekkülü gerçekten dikkat çekici olup Trak inanç sisteminde kayalık alanların önemini sergilemektedir. Doğal kayalar içinde kazılan ve mermer bloklarıyla oluşan şist tipi mezar odasının üstünün iki mermer levhayla örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip mezarlara çevre köylerde rastlandığına dair bilgiler de derlenmiştir. Bu tip mezarlar ölüm kültürleriyle açılımlar yapan, ilginç kaya kült alanları teşkil etmektedir. Bu mezar daha önceki süreçte Kırklareli Müzesi Müdürlüğü ile Trakya Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından gerçekleştirilen Kırklareli Merkez İlçe'ye bağlı Yundalan Köyü yakınlarındaki tümülüs kazısında bulunan Trak Dönemi gömüsünü akla getirmektedir.

Yundalan Tümülüsü daha farklı bir yapı teşkilatına sahip olmasına rağmen, direkt olarak kayalık bir yükseltide kayanın içine oyularak yapılmış olması durumuyla ilginç bir ilişki sergilemektedir. Bu bağlamda, Süloğlu ve çevresi ile bağlantılı çalışmalar kapsamında Kırklareli İli'nin Süloğlu'na yakın kesimlerinde, Kayalı'da ilginç bir kayalık alan içinde, kayalar arasında küçük bir şapelin kalıntılarıyla, Koyunbaba üstünde soyulmuş ve oldukça tahrip edilmiş bir tümülüsün kalkerli kaya podyumu çevresinde, kayaya oyma mezarlara rastlanmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda, Kırklareli sınırları içinde kalan Koyunbaba'daki mağaranın doğal olduğu tespit edilmiştir.

Kırklareli İli, Vize İlçesi, Sergen Beldesi'nde yer alan Mali Petra Kayaları zorlu bir yolculuk sonucu ziyaret edilmiş ve bu kayaların tamamen doğal bir alan olduğu ve daha önceki yıllarda bu bölgede çalışıldığını belirten bir ekibin bu alan hakkında yanlış bir teşhiste bulunduğu anlaşılmıştır. Sergen Beldesi ardında, Yıldız Dağları içinde kalan geniş ormanlık alan içindeki bu kayalıkların tamamen doğal bir kayalık olduğu gözlenmiştir.

Sergen'de yapılan çalışmalarda Manastır Bayırı denen mevkide muhtemelen 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında mevcut olan dinî bir yapılar topluluğunun duvarları ve çatısını kapladığı anlaşılan kiremitlerden oluşan dağınık izler görülmüştür. Aynı zamanda, Sergen sakinlerinden bu alanda bir manastırın mevcut olduğuna dair sözel bilgiler derlenmiştir.

Sergen Eski Cami haziresi ve Sergen girişindeki eski mezarlıkta çok sayıda iri dikili taşın varlığı tespit edilmiş olup bu tür mezarlıkların ve bağlantılı dikili taşların Türk mezarlıkları ve İslâmî kimlikle yakın ilişkisi daha da netleştirilmiş ve erken menhirler olamayacakları durumu iyice netlik kazanmıştır. Sergen girişinde ve günümüzdeki durumuyla yerleşmenin dışında kalan eski mezarlık da iri ve uzun dikili mezar taşlarına haizdir. Özellikle bu uzun yazısız mezar taşları arasında Arap harflerine haiz 18. veya 19. yüzyıl sürecine kadar giden Osmanlı Dönemi mezar taşları dikkat çekmektedir. Aynı durum Sergen'in içindeki Eski Cami haziresinde de karşımıza çıkmakta olup bu tip taşların işlevi hakkında önemli bilgiler derlememize imkân vermekte ve bu tip dikili taşların Osmanlı süreci ile ilişkisini desteklemektedir.

2004 yılı araştırmaları esnasında Fatma Kayalar mevkiinde, Gemikaya gibi önemli bir Trak Dönemi kaya sunağı ve kült alanının mevcudiyetinin teşhis edildiği Soğucak Vadisi, 2005 yılında bir kere daha ziyaret edilmiş ve bu esnada daha önce net bir biçimde incelenemeyen bazı mağaralar ve kaya nişleri tespit edilmiştir. Bu nişler ve mağara ağızlarının güneydoğu yönüyle irtibatlı ve insan eliyle oyulmuş kültistik kaya oluşumları oldukları görülmüştür.

Araştırmalar esnasında, Pınarhisar İlçesi'ne bağlı Tozaklı Köyü'nde orijinal bir durum arz eden ve ilginç bir biçimde Trak ve Roma süreci izleri veren bir yerleşim ve hemen batısındaki *nekropol* alanları ve küçük tümülüsler fark edilmiştir. Beşiktepe adıyla bilinen mevkide kuzey-güney eksenine göre teşkil edilmiş oval planlı ve dik bir yamaç üzerinde yerleşmenin izleri bulunmuştur. Yüzeyde siyah Demir Çağı ve Roma Devri seramik buluntuları yanında bazı mimari elemanlara rastlanmıştır.

Bundan başka Hasanağa 'nın Çatağı olarak bilinen mevki hakkında da bilgi derlenmiştir.

Kırlareli'ne bağlı Vize ve çevresi özellikle Trak Dönemi ve Ortaçağ sürecinde yapılmış ve birbiriyle örtüşen kayadan oyma kült alanları ve kült yapılarıyla önemli dinsel dönüşümler açısından dikkat çekmektedir.

Vize çevresinde yapılan çalışmalarda öncelikle Pazarlı-Sofular yolu batısında kayaya oyma mezar odalarının varlığı tespit edilmiştir. Özellikle

Balkanlar'ın orta kesimlerinde Helenistik süreçlerden itibaren kullanılmış olan benzerlerine⁶ rastlanan bu tip kaya mezarları ve benzeri mimari düzenlemeler ilginçtir. Bu farklı kültistik açımları olan mimari birimlerin varlığı Trakya ve Balkan arkeolojisi açısından büyük öneme haizdir. Bu kaya oluşumları genelde bir iki basamakla inilen bir giriş bölümüne bağlanan, köşegen planlı ana odadan ibarettir.

Vize İlçesi merkezinde Jandarma Altı olarak bilinen mahalde ilginç kaya oluşumlarıyla birlikte, Vize İlçesi ardında bulunan Asmakayalar olarak bilinen vadi içindeki muhtemelen kullanımı Trak Döneminde başlayan ve özellikle de Ortaçağ sürecinde yoğun olarak kullanılan kaya oyma kiliseler ve değişik kaya mekânları dikkat çekmiştir. Çok sayıda kayaya oyma dinî yapıdan oluşan bir külliye teşkil eden bu yapılar topluluğu, bu vadiyi oluşturan akarsuyun doğu tarafındaki kayalık yamaçlarda yer almaktadır. Bu topluluk içinde değişik boyutlarda kilise, şapel ve inziva hücreleri yanında değişik boyutlardaki kaya oyma odalar ve salonlar da yer almaktadır. Bu kayadan oyma mimari birimlerin bazılarında duvar resimleri kalıntlarına da rastlamak mümkündür. Dikkatli bir incelemeyle şu andaki şekliyle önemli bir Ortaçağ Hıristiyan kült mekânı olan bu kayalık alanın daha erken süreçlerde özellikle Trak iskânı sürecinde de önemli bir kültistik faaliyete sahne olduğu fark edilmektedir. Bunun en güzel kanıtı bu kayalık mekânın hemen üstünde yer alan ve doğuya doğru uzayarak genişleyen ilginç bir Trak kült merkezi olarak teşhis edilen Karakocak/Karaköçek Tepe ile iç içe olmasıdır.

Asmakayalar üstündeki Karakocak Tepe olarak bilinen bölge, ilgi çekici kaya oyma oluşumlarıyla dikkat çeken, ilginç bir alandır. Değişik kademelerden oluşan ve geniş bir yayılım alanı olan Karakocak Tepe, Trakya'nın en ilgi çekici kült alanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Yüzeyde rastlanan seramiklerin büyük bir çoğunluğu Roma Devrine ait olarak görülse de, bunlar yanında siyah Demir Çağı seramikleri de gözlemlenmiştir.

Karakocak Tepe iki giriş bölümüyle öncelikle dikkat çekmekteyse de üçüncü bir girişin de mevcudiyeti belli olmaktadır. Bunlardan ilki tüm alanın

6 Sokolovska, V.-Krstevski, C., 1997.

güneybatısında bulunan ve önünde halk arasında Karakocak Baba olarak bilinen bir yatıra atıf edilen mezarın da yer aldığı bölümdür. İkinci bölüm doğu ve güneydoğu taraftaki kademeli olarak alçalan yamaçlarda bulunmaktadır.

Üçüncü giriş ise tam güney tarafta dik kaya yamaçlar arasında aşağıdaki alana açılan bir geçit olarak kendisini göstermektedir. Alanın tüm güney, güneybatı, batı, güneydoğu ve güneydoğu kesimleri dik kayalık yamaçlar olarak görülürken, kuzey taraf kademeli olarak kuzeye doğru yavaşça alçalan bir yapı göstermektedir. Karakocak Tepe, Vize'den tüm ihtişamıyla görülür.

Karakocak Tepe güney taraftaki bir alt platform ve bunun arkasında yer alan zirve düzlüğünden müteşekkildir. Bu ilk platforma güneybatıdan bir geçitle ulaşılmakta olup bu geçit üstünde dışarı bakan bir açıklığı olan kayaya oyulmuş bir mekâna sahiptir. Bu mekân gerisinde kayaya oyulmuş kanallar ve değişik kaya düzenlemeleri bulunan bir alan yer almaktadır. Trak költ alanlarının Bulgaristan'da bulunan benzerlerinde de görülen bir oluşum tespit edilmektedir. Bu teşkilatın özellikle batı ve kuzeybatı yönleri ile irtibatı bellidir.

Zirve düzlemi üzerinde kayaya oyulmuş duvar izleri ile bazı duvar kalıntıları yanında kayaya oyulmuş mekân izleri ve yoğun bir taş varlığı gözlenmektedir. Bu taşlar eski yapılardan arda kalan izler olabilir. Ayrıca kiremit ve tuğla kalıntıları da önemli bir yoğunluk teşkil etmektedir.

Bu zirve, platformu doğu tarafına doğru kademeli olarak alçalarak alanın doğusunda geniş bir költ alanına ulaşmakta olup bu sahada yüzey kayasına oyulmuş değişik altar düzenlemeleriyle dikkat çeken alt birimler hâlinde teşkilatlandırılmış ilginç birimler bulunmaktadır. Bu birimlerin güney doğu yönüne göre teşkil edilmiş olduğu teşhis edilmiştir. Bu alt birimlerden biri önünde bir adak çukuru yer almaktadır. Karakocak Tepe genel özellikleri itibarıyla Trakya'nın en ilginç ve önemli erken költ alanlarından biri olarak dikkat çekmekte olup acilen korunmaya alınması gereken bir saha olarak ön plana çıkmaktadır.

Vize yerleşmesi ardına gelen ve Karakocak Tepe'nin güneybatısında yer alan ve sit alanı olarak tescil edilmiş bulunan Çömlek Tepe üzerinde bol miktarda Roma Devri malzemesi mevcuttur. Her ne kadar Çömlek Tepe'nin

prehistorik veriler ihtiva ettiği bazı araştırmacılar tarafından belirtilmişse de, bu alanda prehistorik seramiklerin mevcudiyeti şüpheli olup bu alanda prehistorik seramiklere rastlanmamıştır. Rastlanan seramik malzeme Roma ve Roma sürecinde burada başkenti bulunan otonom Trak Krallığı Dönemine aittir. Bu alan muhtemelen Vize'de M.S. 46 tarihine kadar varlığını sürdürmüş olan Sopian Kralları'ndan Kotys tarafından Vize'nin Roma esaslarına göre yeniden kuruluş aşamasıyla ilişkili akropol alanıdır. Bunun en güzel kanıtı daha önce Kırklareli Müzesi ve Trakya Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya çıkartılmış bulunan tiyatro ile de pekiştirilmiştir.

Vize çevresinde yer alan bir diğer ilginç kayadan oyma kült alanı veya kült alanlarının varlığı Balkaya Köyü çevresinde teşhis edilmektedir. Balkaya Köyü'nün batısında ve doğusunda yer alan bu iki alan ilginç özellikler göstermektedir. Bu alanlardan ilki, köyün batısında Vize'den gelirken köy girişinin sağında ve hemen yolun altında yer almaktadır. Batıya doğru alçalan bir yamaçta bulunan ve oldukça geniş bir alan teşkil eden bu kayalık sahada kayaya oyulmuş değişik alt birimler hâlinde teşkilatlandırılmış kaya altarı izleri ve kayaya oyma mezarlar ile birlikte, alanın kuzey ucunda kayaya oyulmuş ilginç bir kilisenin varlığı teşhis edilmiştir. Bu gün bir saya tarafından kapatılmış olan bu bölüm içinde iki apsisli ve kayalara oyulmuş nişler gösteren çok ilginç bir yapı yer almaktadır. Bu apsislerden sol taraftakinin içinde çok yalın bir biçimde oluşturulmuş bir teşkilat ile ortada bordo ve siyah renklerde boya izleri ile tam üst kısımda Malta haçı olarak bilinen tipte kayaya oyulmuş ve alt kısmı tahrip edilmiş ilginç kabartma bir haç yer almaktadır. Bu haçın şekli ve kilisenin ilginç özellikleri bölgenin Ortaçağ sürecindeki farklı Hıristiyan tarikatları açısından ilginç çağrışımlar yapmaktadır. Alanın öncelikle Trak süreci ve ardılı aşamalar ile Ortaçağ sürecinde Hıristiyanlar tarafından kullanılmış olduğu bellidir. Bu kaya oyma anıtı yapanların Bogomil Mezhebi ile ilintili olduğu fark edilmektedir.

Balkaya Köyü'nün doğusunda yer alan bir başka alanda da muhtemelen aynı süreçle ilintili bir başka kaya oyma alan üzerinde de ilginç mimari oluşumlara rastlanmaktadır. Bu oluşum kalker yapılı bir tepenin zirve bölümü

ile güney, güneybatı kısmında yer almaktadır. Bu sahanın doğu kısmında ağı güneydoğu yönüne göre teşkilatlandırılmış ve yuvarlak kemerli bir girişe haiz bir hipoje yer almaktadır. Bu hipojenin ağı çevresinde sırlı ve sarı boyalı sgrafito Bizans seramiklerinin yanında bazı Roma Devri seramikleriyle birlikte, ilginç form özellikleri gösteren bir Demir Çağı seramiğiyle birlikte diğer Demir Çağı seramiklerine de rastlanmış olması ilgi çekici olup alanın Trak sürecine giden bir kullanıma haiz olduğunu gözler önüne sermektedir. Alanın zirve bölümünde defineciler tarafından açılmış kayaya oyulmuş mezar çukurlarına rastlanmıştır. Bu mezarlar Hıristiyan kimliğini kanıtlar biçimde doğu-batı yönündedir.

Bu *nekropol* alanının batısında kayaya oyma küçük bir şapelin mevcudiyeti de dikkat çekicidir. Giriş kısmı tahrip olmuş şapelin yuvarlak kemerli girişe ve bu girişin yanlarında bulunan yuvarlak kemerli iki pencere açıklığına sahip olduğu fark edilmektedir. İçinde apsis teşkilatı da ilginçtir. Bu buluntular Balkaya'nın ulaşılması güç konumuyla Ortaçağ süreci ve öncesinde ilginç bir yerleşme alanı teşkil ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, M., "Ruh Deliği", *Atlas*, 158, 2006, s. 134–136, 138.
- Aladzov, D., *Proçuti, Zabraveni, Neizvestni Kreposti Ot Haskovskiya Krai*, Haskovo, 2001.
- Arslan, H. Ç., *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları*, Ankara, 2001.
- Baiarsaikhan, J., *Notes on Meaning of Deer Stone Iconography*; W. W. Fitzhugh, *The Hovsgol Deer Stone Project 2003 Field Report*, Washington, 2004.
- Balivet, M., *Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân*, İstanbul 2005.
- Barale, P., *Il Cielo Del Popolo Del Faggio*. Pollenzo, 2005.
- Barclay, G., *Farmers, Temples and Tombs*. Edinburgh, 2005.

- Barfield, L. H., "The Context of Statue-Menhires", *Notizie Archeologiche Bergomensi*, Bergamo, 3, 1995, s. 11–37.
- Beksaç, E., "Lalapaşa İlçesi'nin Erken Kültürel Olgusu ve Tarihsel Mirası", *Yöre*, 69, 2005, s. 8–21.
- "Kuzey Batı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi, Edirne ve Kırklareli İlleri 2004 Yüzey Araştırması", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 2006, s. 283–292.
- Belli, O., "Stone Statues and Balbals in Turkic World", *TUBA-Ar*, 6, 2003, s. 85–116.
- Bradley, R., *Altering the Earth*. Edinburgh, 1993.
- Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. Abingdon, 2005.
- Christov, I., *Rock Sanctuaries of Ancient Thrace*. Sofia.
- Dominguez Arranz A.-Calvo Ciria, M. J., *La Arquitectura Megalítica*, Huesca, 1990.
- Fol, A., *Ancient Thrace*, Sofia, 2001.
- Fol, V., *Skalata, Konyat, Ogbnyat*, Sofia, 1993.
- Hasluck, F. W., "Geographical Distribution of The Bektashi", *Annual of British School at Athens*, 21, 1914–1916, s. 84–124.
- Hayashi, T., "Several Problems About the Turkic Stone Statues", *Yearbook of Belleten 2000*, Ankara 2001, s. 221–240.
- Joussaum, R., *Des Dolmens Pour Les morts*, Poitiers, 1985.
- Kansu, Ş. A., "Edirne'nin Tarih Öncesine Ait Araştırmalar", *Edirne*, Ankara 1965, s. 13–21.
- Koyşov, R. B.-Martynov, A. I., *SSSR Arkeologiyası*, Bakû, 1990.
- Laqueur, H. P., "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara, 1984, s. 263–273.
- Lema Suarez, X. M., *Caminando Entre Dolmenes*. Cee, 2002.
- Llanos, A. (Azkarate, A.), *Haitzulo Artifizialak/Cuevas artificiales*, Vitoria-Gasteiz, 2004.

- Mallory, J. P., "Statue-Menhires and the Indo-Europeans", *Notizie Archeologiche Bergomensi*, Bergamo, 3, 1995, s. 319–332.
- Moreno Gallo, M., A., *Megalitismo Y Geografia*. Valladolid, 2004.
- Müller, D. W., "Menhire", *Reallexikon der Germanischer Altertumskunde*, Bd. 19, Berlin 2001, s. 529–533.
- "Megalithgraber", *Reallexikon der Germanischer Altertumskunde*, Bd. 19, Berlin 2001, s. 492–495.
- Nowgorodowa, E. A., *Alte Kunst der Mongolei*, Leipzig, 1980.
- Özdoğan, M., "Kapaklıkayalar, Trakya'nın Sır Taşları", *Atlas*, 158, 2006, s. 124–140, 142.
- Powicke, F. J., "Bogomils", *Enc. of Religion and Ethics*. 1911, Cilt 1, s. 784–785.
- Proverbio, F., *Archeoastronomia*, Milano, 1989.
- Ruseva, M., *Thracian Cult Architecture*, Yanbol, 2000.
- Sokolovska, V.-Krstevski, C., "Rock Cut Chamber Tombs at Isar Marvinci", *Macedonia and Neighboring Regions From 3rd To 1st Millenium BC.*, Skopje, 1997, s. 121–126.
- Söylemez, H., "Mezar Taşı Üzerinden Kültür Savaşı", *Aksiyon*, 599, 2006, s. 76–80.
- Triandafyllos, D., "Megalithika Mnhimeia (Dolmen) Ke Brakografiai Eiz Thin Dutikhini Thrakhin", *Analekta Athenon*, VI, 1973, s. 240–255.
- "Thrace", *Athens*, 1996.
- Vasilev, G., "Orphisme Et Bogomilisme", *Thracia*, 11, 1995, s. 503–516.
- Zylmann, D., *Das Ratsel der Menhire*, Mainz-Kostheim, 2003.

REGIONAL SURVEY IN THE AMUQ VALLEY, HATAY THE 2005 SEASON

Fokke GERRITSEN*

INTRODUCTION

The Amuq Valley Regional Survey is a long-term survey project in the Amuq Valley (northeast of Antakya, Hatay) and its surrounding uplands. Fieldwork seasons have been conducted since 1995 under the directorship of Aslihan Yener (project director) and Tony Wilkinson (field director). Research has taken important strides not only in elucidating the settlement history of the region but also in understanding the complex geomorphological processes that have formed the present landscape, and especially the major role that humans have played in these processes in antiquity. The results of the 1995 to 2002 seasons have been published in Yener (2005). In 2005, the author of this report took on the position of field director.

The 2005 season of the Amuq Valley Regional Survey Project marked the initiation of a new phase in the survey. The significant accomplishments of the previous seasons notwithstanding, many old questions remain and many new ones were raised by research in the last years. The mounded nature of many of the sites in the valley means that a sustained programme of repeated visits to individual sites is necessary to gain a reliable insight into the phases of occupation. Non-mounded sites, on the other hand, tend to be small and are quite numerous. Satellite imagery that has been used in recent years shows the presence of these small sites quite well, but many have not yet been visited in the field.

The 2005 season directed its efforts to the southeastern part of the valley, to the east of Demirköprü and the south of Kumlu (Fig. 1). The season lasted only two weeks and limited its scope to three issues:

* Fokke GERRITSEN, Netherlands Institute in Turkey, Merkez Han, P.K. 132, 34431 Beyoğlu-Istanbul/TÜRKİYE
fa.gerritsen@nit-istanbul.org

- 1) the organization of the landscape around a town that is called Imma in the classical and medieval sources and today goes by the name Yenişehir;
- 2) the identification of several sites that were initially recorded by Robert Braidwood in the 1930s, but not in the 1995 to 2002 seasons;
- 3) recording previously unknown sites and enlarging the collections of selected known sites.

LANDSCAPE AND ANCIENT LAND USE AROUND YENİŞEHİR

The name Imma or Emma appears in texts from the Roman period and later, describing it as a populous and prosperous village (Eger n.d.). It has been identified with modern Yenişehir, located on a low plateau on the transition from the Amuq Plain to the limestone massif and on the route from Antioch (Antakya) into Syria. Islamic sources mention watermills around the village of Imma, fed by springs from the hills directly south of the town. The water from this spring is collected, still today, in a reservoir lake. A millhouse constructed on the reservoir dam carries a pre-Ottoman inscription. In 1997, the Amuq Valley Regional Survey team recorded the remains of a set of watermills near the large Late Roman/Byzantine site AS 202 (Khirbet al-Tahun) some kilometers to the west of Yenişehir, where the low plateau drops down into the Amuq Plain (Casana and Wilkinson 2005, 43-44, figs. 2.27-2.30). The mills have been dated (indirectly) to the Late Roman/Byzantine period. Large masonry embankments of roughly cut limestone blocks are preserved that conducted water through a channel to about 8 meters above the ground surface, in order to create the hydraulic power needed to turn a millstone. The series of three watermills at Khirbet al-Tahun was mapped for a second time, now with a total station (Fig. 2). This was done because additional foundations were observed of the towers in which the mill stones would have turned. Moreover, the embankments had suffered damage quite recently and appear to be under threat of further vandalizing.

Satellite imagery indicates that reservoir and mills functioned in a single system, connected by a channel running across the plateau (Casana and

Wilkinson fig. 2.30). In 2005 non-systematic fieldwalking was carried out on the plateau to find additional evidence relating to land use in the Roman, Byzantine and Islamic periods. Traces of said channel were recorded directly west of Yenişehir, at a point where it was lined by medium-sized dressed limestone blocks and where a secondary canal separated off towards the north. Dense sherd scatters with diagnostics of Roman through Early Islamic date, found in its vicinity, may represent occupation on the outskirts of ancient Imma. Further to the west, a site (AS 347) was found just north of the line of the canal (obscured here by irrigated fields), dating to the Hellenistic through Late Roman periods. While this site and others near it do not provide evidence that the system of reservoir, canals and watermills had its origins in the Hellenistic/Early Roman period, it does indicate that the low plateau on which Yenişehir is located was intensively inhabited and cultivated from around the beginning of the Christian era onwards. This pattern was also observed to the east of Yenişehir, where Roman sites AS 204 and AS 205 are situated amidst a landscape full of rock-cut chambers, tombs and stone quarries.

The standing remains of several ancient buildings in the modern town of Yenişehir (cursorily recorded by Sinclair 1990, 295-296) suggest something of the important archaeological remains present under the surface. Unfortunately, this cultural heritage suffers heavily from bulldozing and sewage works. While the survey team visited the town, a bulldozer was busy unearthing dozens of very large dressed limestone blocks, clearly part of a major architectural structure.

IDENTIFYING "BRAIDWOOD SITES"

An initial goal of earlier stages of the Amuq Valley Regional Survey was to identify, revisit and recollect all sites that were recorded in the 1930s survey by Robert Braidwood (Braidwood 1937). This has been largely accomplished, with the exception of those sites that are now in Syria or within the militarized border zone, as well as a small number of sites that could not be found again.

The 2005 season managed to solve a few of the remaining questions in this respect. AS 159 (Zoba Höyük) was found to be located not underneath the modern village with this name but on a hill to its east. Surface collections indicate a sizable settlement dating to the Late Roman/Byzantine Period.

It was also discovered that sites AS 96 and AS 97 had been incorrectly identified. AS 96 (Early Roman) was found to be under the modern village of Tarfa. AS 97 (in the Yener 2005 volume mislabelled as AS 96) is a few hundred metres to the east. All that remains from it is a dense sherd scatter with numerous Amuq E and F (Chalcolithic) diagnostics on a field bulldozed flat for agricultural purposes.

ENLARGING THE DATABASE OF SITES AND CERAMIC COLLECTIONS

A problem with surveying in an intensively cultivated area such as the Amuq Plain is that sites are not always accessible and that the visibility of surface artefacts is often obscured by crops. By visiting a site on multiple occasions, a suitably large collection of diagnostic artefacts can be built up. For this purpose, 16 known sites were visited again, focusing on unrounded and lowly mounded sites in the area. The mounded tell sites were deliberately not visited this season. Much work remains to be done on assessing the occupation periods of this large category of sites, but because they mainly date to the Bronze Age and Iron Age, this research will be postponed until the ongoing excavations in the Amuq Valley, i.e. Tell Atchana and Tell Tayinat, have further refined the intra-regional ceramic chronologies for those periods.

For seven of the 16 sites it is now possible for the first time to assess the periods of occupation, in eight others the previously supposed dates were confirmed. In one interesting instance, AS 255, a previously unknown phase of occupation was detected. Several mould-made ceramic figurines (Fig. 3) come from an irrigated field directly to the south of the low mound, in addition to numerous ceramics, rooftiles (including vitrified wasters) and basalt milling basins. The figurines and the ceramics indicate occupation of this site beginning in the sixth or fifth century BC.

On the CORONA satellite imagery that the project has come to rely numerous anomalies are visible, especially in the plain itself, in the form of spots where the surface reflected light differently than around it. Many of these, experience teaches, are small, unrounded sites that would be very difficult to detect without the help of the satellite imagery. A number of these locations was visited in the field and proved to be settlements in all instances but one. The nine sites that were newly discovered in this way (AS 347-355) predominantly date to the Chalcolithic (Amuq C through F) and Hellenistic through Late Roman/Byzantine periods. For the later phases, this confirms the insight established in earlier seasons (Casana & Wilkinson 2005, 46) that the population in the plain was dispersed over a great number of hamlets and small villages no larger than one to two hectares. Tell-based settlement had diminished greatly by then.

OTHER WORK

Considerable time and resources were spent in 2005 on the reorganization of the depot where the survey collections are stored, in the village of Tayfur Sökmen. Metal shelving was installed on which the steadily growing collections are stored in wooden trays. This will enable us and future researchers to access the materials efficiently and safely. New and existing survey collections were analyzed by team members and specialists including, besides the author, Rana Özbal (Neolithic and Chalcolithic Periods), Andy Creekmore (Bronze Age Periods), Andrea di Giorgi (Hellenistic and Roman Periods), Asa Eger (Late Roman, Byzantine and Early Islamic Periods).

ACKNOWLEDGEMENTS

The Amuq Valley Regional Survey team would like to thank the Ministry of Culture and Tourism for its support. We are grateful to its representative in the field, Ms. Yasemin Kösekul (who tirelessly tramped through muddy fields with us). As always, we received highly valued help from the staff of the Hatay museum.

BIBLIOGRAPHY

- BRAIDWOOD, R. J., 1937: *Mounds in the Plain of Antioch. An Archaeological Survey*. Oriental Institute Publications 48. Chicago: University of Chicago Press.
- CASANA, J.-T. WILKINSON, 2005: Settlement and Landscapes in the Amuq Region. In K.A. Yener (ed.), *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1. Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey 1995-2002*. Oriental Institute Publications 131. Chicago: University of Chicago Press, pp. 25-66.
- EGER, A., n.d.: *Rural Settlement and Land Use in the Amuq (Antiochene) Plain: A Historical Geography of the Byzantine and Islamic Periods*. Unpublished MA thesis, University of Chicago.
- SINCLAIR, T. A., 1990: *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*. London: Pindar Press.
- YENER, K. A. (ed.), 2005: *The Amuq Valley Regional Projects Volume 1. Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey 1995-2002*. Oriental Institute Publications 131. Chicago: University of Chicago Press.

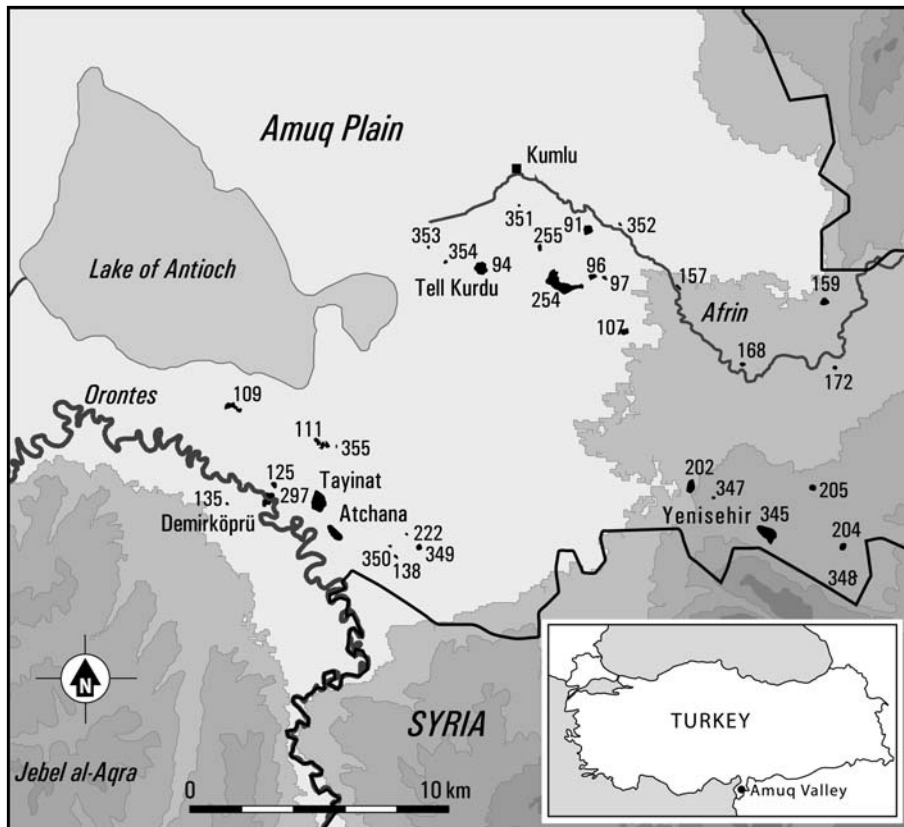

Fig. 1: Map of the southeastern part of the Amuq Plain and adjacent uplands, indicating only those visited and recorded in 2005

Fig. 2: Team members mapping the masonry embankment of the mills at Khirbet al-Tahun

Fig. 3: Mould-made ceramic figurines from the surface of AS 255

2005 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ, GÖLET VE SULAMA KANALLARININ ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" konusunda yapmış olduğumuz çalışmaların ondokuzuncu yılını, 03-20 Eylül 2005 tarihleri arasında gerçekleştirdik. Başkanlığım altında yürütülen arkeolojik yüzey araştırmasına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araş. Gör. İlknur Zeynep Konuralp (M.A.), Araş. Gör. İsmail Ayman (M.A.), Araş. Gör. Selim Pullu, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli, yüksek lisans öğrencisi Nihal Ayyıldız, lisans öğrencisi Rıza Gürler Akgün, Ayhan Yadımcıel, Veysi Gün ve Armağan Tan katılmışlardır. Bakanlık temsilciliği görevini ise, Van Müzesi Müdür Vekili Mete Tozkoparan (M.A.) yapmıştır. Anayolların dışında kalan ve genellikle ulaşılması oldukça zor, engebeli ve yüksek dağlık bölgelerde bulunan Urartu sulama tesislerini araştırmak için olağanüstü çaba harcayan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım¹.

GİRİŞ

1987 yılından beri Doğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırması sırasında saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının sayısı, şimdilik 105'e ulaşmıştır (Harita: 1). Bunlardan 103 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 2 tanesi de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunmaktadır (Harita: 2).

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Avrasya Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, 34459-İstanbul/ TÜRKİYE, e-mail: obelli@istanbul.edu.tr.

1 Doğu Anadolu Bölgesin'de oldukça geniş kapsamlı olarak sürdürdüğümüz bu önemli arkeolojik yüzey araştırması, daha önceki yıllarda olduğu gibi, 2005 yılında da tümüyle kendi maddi olanaklarımız ile gerçekleştirilmiştir.

Daha önceki yazılarımızda da sık sık belirttiğimiz gibi, şimdiye değin bulmuş olduğumuz 105 adet baraj, gölet ve sulama kanalı, Doğu Anadolu'yu bir "Barajlar Bölgesi" hâline getirmiştir. Bunlardan da önemlisi, bulmuş olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının %13'ü, geçmiş olduğu küçük onarımlar ile günümüze değin kesintisiz olarak çalışmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi dışında ne Anadolu'da, ne de dünyanın öteki coğrafi bölgelerinde bu kadar çok sulama tesisi bir arada bulunmadığı gibi, 2700-2800 yıldan beri kesintisiz çalışan sulama tesisinin varlığına da rastlanmamaktadır.

Baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımı ile yapılan modern tarım, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarım kültürünün ne denli modern ve çağdaş olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Eğer sulamaya dayalı modern tarım yapılmamış olsaydı, tarım için oldukça az ve yetersiz topraklara sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu kadar çok nüfus yaşayamazdı. Tarlalardan elde edilen baklagillerin yanı sıra, meyve ve özellikle sebze bahçelerinden elde edilen ürünler, ekonomik amaçla kurulan kalelerin büyük depolarındaki yiyecek ve içecek küplerini doldurmuş ve uzun geçen kış mevsiminde, onbinlerce insanın besin gereksinmesini karşılamıştır.

ÇALIŞMA BÖLGESİ

Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarını araştırmak amacıyla 2005 yılında sürdürdüğümüz çalışmayı Van Gölü bölgesi ile kuzeyde Iğdır bölgesinde yoğunlaştırdık. Urartu Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan Van bölgesi ilginçtir ki, sulama tesislerinin üçte ikisinden fazlasını bünyesinde toplamaktadır. Buna karşın keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda arkeolojik kalıntı ve sulama tesisinin bulunacağını ümit etmekteyiz. Çünkü son 37 yıldan beri Van bölgesinde kesintisiz olarak arkeolojik yüzey araştırması yapmamıza karşın, hâlâ bölgeye tam egemen olduğumuz söylenemez. Özellikle baraj ve göletlerin ana yolların dışında engebeli ve yüksek dağların zirvesinde yer alması, sulama tesislerinin bulunmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu yüzden keşfedilmeyi bekleyen bu bölgedeki arkeolojik ören yeri ve sulama tesislerini saptamak ve bilim dünyasına duyurmak için, çalışmalarımız tüm hızıyla devam etmektedir.

2005 yılında Van ve Iğdır bölgelerinde saptadığımız Urartu sulama tesisleri ile kaleler, en eskisinden başlamak üzere kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Bulmuş olduğumuz sulama tesislerinin plan, kesit ve topografik haritaları ile bunların tarihlendirilmesine yardımcı olabilecek kalelerin planları, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli ve Nihal Ayyıldız tarafından çizilmiştir. Özenli ve titiz çalışmalarından dolayı kendilerine çok teşekkür ederim.

AHMET GOR GÖLETİ

Ahmet Gor Göleti, Iğdır'ın Karakoyunlu İlçesi'nin 5.5-6 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Bölge tümüyle Ağrı Dağı'nın (5165 m.) kuzey eteklerinde geniş bir alana yayılan volkanik lav tabakası ile kaplıdır. Bilindiği gibi volkanik püskürüğü olan gözenekli lav tabakası, suyu geçirgen bir yapıya sahiptir. Bu yüzden bölge, su kaynakları yönünden oldukça fakirdir.

Deniz seviyesinden ortalama 900 m. yüksekliğinde olan göletin bulunduğu alanın yakın çevresinde, herhangi bir yerleşim merkezi ve arkeolojik ören yeri yoktur (Çizim: 1). Yöredeki yaşlı insanların anlattığına göre, göletin yakın çevresi çok eskiden yaylak olarak kullanılmaktaymış, ancak su kaynaklarının azalması yüzünden yaylak alanları terkedilmiştir. Basık ve alçak tepelerle çevrili alan, günümüzde çalılıklar ile kaplıdır².

Göletin iri andezit taşlardan inşa edilen duvarı, doğu-batı doğrultusunda iki kayalık tepe arasına yapılmıştır (Resim: 1). Toplam 16 m. uzunluğundaki duvar, kuzey kısmı kapatmaktadır (Çizim: 2). Suların biriktiği gölet, yaklaşık olarak 80-90 m. genişliğinde ve 300-330 m. uzunluğundadır. Gölet suları yaklaşık olarak 30.000 m²lik bir alanı kaplamaktadır. Gölet bu hâliyle Tendürek Dağı'nın kuzeydoğu eteğindeki Kurt Göleti³ ile Van Gölü'nün güneyinde yer alan Arç

2 Iğdır Ovası'nda sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırması sırasında bizlere rehberlik eden ve göletin yerini gösteren değerli hemşerim Sayın Bünyamin Toktamışlı'ya, önemli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

3 O. Belli, "2001 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu, Baraj ve Sulama Kanallarının Araştırılması", *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı* II. Ankara 2002, 161-162;
"Doğubayazıt Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu*, (Ed. O. Belli), İstanbul 2004, 120-121.

Barajı'nın⁴ konumu ve tasarımı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Güneyden kuzey yönüne doğru akan kaynak, yağmur ve sel sularının taşımış olduğu kalın toprak ve özellikle kum tabakası, kalın bir tabaka hâlinde her tarafı kapatmıştır. Göletin duvarı, önce göl suları tarafından yıkılmış, daha sonra da hızlı bir şekilde akan sel suları tarafından parçalanmıştır, yalnızca duvarın batıda ve doğuda kayalık tepe ile birleşen kısımları görülebilmektedir. Suların kuzey kesime doğru sürüklediği duvarın taşları dağınık olarak durmaktadır, ancak taşların büyük bir kısmı kum tabakası tarafından kapatılmıştır. Duvarın yapımında kullanılan iri andezit taşlar, yakın çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Taşların ön yüzleri ile birleşme yerleri kabaca da olsa düzeltilmiştir. Duvarın yüksekliği ile kalınlığının kaç metre olduğunu ise bilemiyoruz.

Kuzey yönüne doğru akıtılan sular, tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, günümüzde bölge su kaynakları yönünden oldukça fakirdir. Gölet duvarının parçalanarak yıkılması ve çevredeki su kaynaklarının kuruması yüzünden, yakın çevre neredeyse bir çöle dönüşmüştür. Yakın çevredeki yaşlı insanların belirttiğine göre, gölet yaklaşık olarak 120-130 yıldan beri çalışmamaktadır.

Yakın çevrede yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmasında, göletin tarihlenmesine yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı bulunamamıştır. Yalnız 5 km. kuzeydoğuda Erken Demir Çağı'na ait *Luhiuni* kralî kenti kalıntıları ile Kral Menua döneminde kurulan Aşağı ve Yukarı Karakoyunlu kaleleri (eski *Menuahinili*) bulunmaktadır⁵. Ayrıca 4 km. batıda ise Erken Demir Çağı'na ait *Etiuni* ve Urartu Dönemine ait Kasımtığı Kalesi yer almaktadır⁶.

4 O. Belli, "Urartian Dams and artificial lakes in Eastern Anatolia", *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Van, 6-12 August 1990*, (Ed. A. Çilingiroğlu-D. H. French), Ankara 1994,11; O. Belli, "Urartian Dams and artificial lakes Recently Discovered in Eastern Anatolia", *Tel Aviv* 21/1, Jerusalem 1994, 88-92; O. Belli, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Bellekten* 299, Ankara 1996, 653 -654.

5 O. Belli-C. Avcı- İ. Z. Konuralp-İ. Ayman, "İğdır Ovası'nda Urartu ve Erken Demir Çağı Kaleleri ile Nekropollerinin Araştırılması"-*The Research of Urartian and Early Iron Age Fortresses and Necropoleis on İğdır Plain*", *60. Yaşında Sinan Genim'e Armağan Makaleler*, (Ed. O. Belli-B. B. Kurtel), İstanbul 2005, 173-193.

6 O. Belli, "İğdır Ovası'nda Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerinin Araştırılması", *Prof. Dr. Refik Duru Armağanı*, Ege Yayınları, İstanbul 2006 (baskıda).

Her iki kale ve sivil yerleşim merkezi de, oldukça geniş alanlara yayılmaktadır. Yani Erken Demir Çağı ve Urartu Krallığı döneminde, bölgede binlerce insanın yaşadığı anlaşılmaktadır. Bölgenin Kral Menua (M. Ö. 810-786) döneminden itibaren Urartu Krallığı'nın egemenliği altına girdiğini bilmekteyiz⁷. Bu yüzden göletin M. Ö. 8. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

ORTA DAMLA KANALI

Orta Damla Kanalı, Erciş İlçesi'nin 38 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Erciş- Patnos karayolunun 33. kilometresinden itibaren yol kuzey yönüne dönerek, 5 km.'lik bir stabilize yol ile Aşağı Damla Köyü'nden sonra Orta Damla Köyü'ne (Eski Acinni) ulaşılmaktadır.

Orta Damla Kanalı'nın suları, yaklaşık olarak 1.5-2 km. kuzeydoğuda Karbasan Köyü mezrasından çıkan çok güçlü kaynak sularının bir kanal aracılığı ile getirilmesinden oluşmaktadır (Çizim: 3). Kanal önce Yukarı Damla, Orta Damla ve Aşağı Damla köylerini geçtikten sonra, güneybatı yönünde Patnos yakınlarına değin uzanmaktadır. Ancak yaşlı insanların anlattıklarına göre, yeni yapılan Erciş-Patnos karayolu, kanalın geçtiği bazı kesimleri yer yer tahrip etmiştir. Aslında kaynak ve yağmur sularının birleşmesinden oluşan Padişah Deresi, araziyi çok geniş ve derin bir biçimde oyarak, güneybatı yönüne doğru akmaktadır. Ancak Padişah Deresi suları, özellikle basık ve alçak tepelerin eteklerinde yer alan tarla, sebze bahçesi ve üzüm bağlarının sulanmasında kullanılamamaktadır. Bu yüzden bir kanal aracılığı ile basık tepelerin güneydoğu eteklerinden geçirilen kanal, bu kesimlerde ekilen meyve bahçeleri ile üzüm bağlarının sulanması işleminde kullanılmıştır.

Orta Damla köy evlerinin hemen kuzeyinde yükselen andezit kayalıkların güney yüzüne, 1.20 m. genişliğinde ve 1.10 m. yüksekliğinde kare biçimli küçük bir niş içine yazılan çivi yazıtı, günümüzde Orta Damla Kanalı olarak adlandırılan kanalın hangi Urartu Kralı döneminde yapıldığı konusunda bilgi

7 O. Belli, "Urartu Krallığı Döneminde Doğubayazıt Bölgesi-Doğubayazıt Region during the reign of the Urartian Kingdom", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu*, (Ed. O. Belli), İstanbul 2004, 76-88.

vermektedir. Deniz seviyesinden 1880 m. yüksekliğindeki kaya yazıtı, kanalın yaklaşık olarak 35-40 m. kuzeyinde yer almaktadır. Halk tarafından bu niş "Hazine Kapısı" olarak adlandırılmaktadır. Bu önemli yazıtta şunlar okunmaktadır⁸:

*Tanrı Haldi'nin güçlülüğü sayesinde,
Argiştı oğlu Sarduri bu kanalı açtı.
Argiştı oğlu Sarduri, güçlü kral, büyük
kral, Bianili Ülkesi'nin kralı, Tuşpa
kentinin efendisi...*

Yazıttan da açık bir şekilde anlaşılacağı gibi, kanal Urartu Kralı II. Sarduri (M. Ö. 764-735) tarafından yaptırılmıştır. Yaklaşık olarak 6.5- 7 km. uzunluğunda olan kanal ne yazık ki, son 90-95 yıldan beri çalışmamaktadır. Bu yüzden kanalın geçtiği bazı yerler, yağmur ve sel sularının yüksek tepelerden getirmiş olduğu toprak tabakası ile dolmuştur. Kanalın mevcut yüksekliği 40-60 cm., genişliği de 60-80 cm. arasında değişmektedir. Ancak ilk yapıldığı sırada kanalın daha derin ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yüzlerce yıldan beri suların getirmiş olduğu kalın toprak tabakası, kanalın içini doldurmuştur. Özellikle basık ve yayvan arazinin güney yamaçlarından geçen kanalın taşımış olduğu su, bu kesimlerde yer alan meyve bahçeleri ve üzüm bağlarına hayat vermiş olmalıdır. Üzüm bağlarının yerleri, halk tarafından da gösterilmektedir. Ancak günümüzde ne meyve ve sebze bahçeleri, ne de üzüm bağları bulunmaktadır.

Çivi yazılı kaya nişinin yaklaşık olarak 75- 80 m. kuzeydoğusunda andezit bir kayalık tepe üzerinde ise, kale kalıntısı yer almaktadır. 1/ 25.000'lik haritada bu kayalık alan, "Hazine Tepe" olarak adlandırılmaktadır. Deniz seviyesinden ortalama 1925 m. yüksekliğindeki bu kaleyi, Orta Damla Kalesi olarak adlandırmayı uygun bulduk. Ortalama 98 x 132 m. büyüklüğündeki kale, kayalığın doğal biçimine göre, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen bir plan

8 R. Çavuşoğlu-M. Salvini, "The Urartian Rock Inscription of Damla Köy ", *Studi Micenei ed Egeo- Anatolici* 45/2, Roma 2003, 190.

göstermektedir (Çizim: 4). Kalenin andezit taşlardan yapılmış duvarları, aşırı bir şekilde tahrip olmuştur; yalnızca temel kalıntıları kalmıştır. Duvarların dış yüzeylerinde daha büyük taşlar kullanılmış, ara kısımlar ise küçük taşlar ile doldurulmuştur. Büyük taşların birleşme yerlerinin kabaca da olsa düzeltildiği görülmektedir. Kalenin orta kesiminde yer alan 48x72.5 m. büyüklüğünde, dikdörtgen bir plan gösteren kesim, sanki kalenin akropolünü oluşturmaktadır. Duvar kalınlığı 3-3.5 m. arasında değişmektedir. Buradaki yapıların güney ve doğu duvarları, nispeten daha sağlam kalmıştır. Temellerde kullanılan iri taşlar, çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Bu kesimin 22 m. batısında bir teras hâlinde uzanan alanın da, yalnızca temel kalıntıları günümüze değin ulaşmıştır.

Yakın çevrede yoğun bir Urartu yerleşmesinin mimari kalıntıları görülmektedir. Örneğin 4.5-5 km. güneydoğuda ve yüksek bir kayalık tepe üzerinde Liç Kalesi ve kalenin eteklerinde ise geniş bir alana yayılan *nekropol* alanı bulunmaktadır. Ayrıca güneyde Zali, kuzeybatıda ise Kancıklı Kalesi ile *nekropolü* yer almaktadır⁹. *Nekropoller*deki Urartu mezarlarında halkın uzun bir süreden beri yapmış olduğu kaçak kazılarda ele geçirdiği çeşitli metal eşya ve silahlar ile boncuk, mühür ve çanak-çömlekler, hem Anadolu, hem de Avrupa ve Amerika'daki müzelerin depolarını doldurmuştur.

Çivi yazısından da açık bir şekilde anlaşılacağı gibi Orta Damla Kalesi, Kral II. Sarduri döneminde kurulmuş olmalıdır. Bu kalenin aynı zamanda sulama kanalı yardımıyla verimli topraklardan elde edilen çeşitli tarım ürünleri ile meyve ve sebze bahçelerindeki ürünün depo edildiği önemli bir ekonomik yönetim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

TEPE GÖLETİ

Tepe Göleti, Van Ovası'nın doğusunu yarım ay şeklinde çevreleyen Varak Dağı (2850 m.) ile Erek Dağı'nın (3250 m.) arasındaki vadi içinde bulunmaktadır (Çizim: 5). Deniz seviyesinden 2520 m. yüksekliğindeki gölete en yakın yerleşim merkezi, Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'dür. Bakraçlı

9 W. Kleiss-H. Hauptmann, *Topographische Karte von Urartu*, Berlin 1976, 13, Nr. 44.

Köyü'nün 3-3.5 km. kuzeydoğusunda yer alan gölete, Varak ve Erek Dağı arasında bulunan vadiden yaya olarak çıkılmaktadır. Yöresel deyimle Navser olarak adlandırılan gölet, Varak Dağı'nın tam kuzeydoğusunda, Erek Dağı'nın ise kuzeybatı eteğinde yer almaktadır¹⁰.

Gölette biriktirilen sular, kar, yağmur ve özellikle birçok kaynak suyunun birleşmesinden oluşmaktadır. Bilindiği gibi Erek ve Varak dağları, Doğu Anadolu ve hatta Anadolu'nun en zengin su kaynaklarına sahiptir. Günümüzde göletin içinde su bulunmamaktadır. Yağmur, sel ve kaynak sularının yüksek tepelerden göletin içine taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini doldurduğu gibi, duvarların üzerine de toprak yığılmıştır. Çevrede herhangi bir ağacın kalmaması ve eğimin çok dik olması, erozyonun şiddetini arttırmıştır. Bilindiği gibi, Varak ve Erek dağlarının arasındaki vadi, aynı zamanda çok sık bitki topluluğu ile kaplı bulunmaktaydı. Çeşitli ağaç türleri ile yabani bitkiler, 19. yüzyılın sonundan itibaren hızlı bir şekilde ortadan kalkmaya başlamıştır. Göletin su toplama alanı yaklaşık olarak 55 m. genişliğinde ve 40 m. uzunluğunda 2200 m²lik bir alanı kapsamaktadır.

Gölet duvarı, güneyde iki kayalık tepe arasına yapılmıştır (Resim: 2). Ortalama 36 m. uzunluğunda ve 5 m. genişliğinde olan gölet duvarı, oldukça iri andezit taşlardan yapılmıştır (Çizim: 6). Gölet bu hâliyle, Urartu sulama tesislerinin tipik örneklerinden birini yansıtmaktadır. Duvarın ortasının yıkıldığı ve akan suların etkisiyle taşların güney eteklerine yuvarlandığı görülmektedir. Duvar taşlarının üzeri, gölette biriken toprak tabakası ile kaplanmıştır. Bu yüzden duvarın yüksekliğinin ne kadar olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Duvarda kullanılan iri andezit taşların dış yüzleri ile birleşme yerlerinin kabaca da olsa düzeltildiği görülmektedir. Duvarda kullanılan taşlar, yakın çevrede zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Taşların yıkılmasından dolayı savağın yeri kesin olarak belli değilse de, orta kısımda yer aldığı sanılmaktadır. Göletin içindeki kalın toprak tabakasının hangi nedenlerden dolayı temizlenmediğini şimdilik bilemiyoruz.

10 Tepe Göleti'nin yerini bize gösteren ve rehberlik eden değerli dostlarım Hüsamettin Aydemir ve Mehmet Çoban'a yardımlarından dolayı çok teşekkür ederim.

Yaklaşık olarak 130-140 yıldan beri göletin çalışmadığı anlaşılmaktadır. Göletin içinde biriken kalın toprak tabakasının hangi nedenlerden dolayı temizlenmediğini, şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Öyle anlaşılmaktadır ki, 19. yüzyılın son çeyreğinden 1918 yılına kadar Van'da çıkan Ermeni isyanları sırasında, Tepe Göleti bakımsız kalmış ve yavaş yavaş tahrip olmaya başlamıştır.

Güneybatı yönüne doğru akıtılan gölet suları, dik vadide geniş bir yatak açmıştır (Resim: 3). Kuzeyden güneybatı yönüne doğru oldukça hızlı bir şekilde akan ve Harabe deresi adını alan sular, aşağıda yer alan Vadi Göleti'nde biriktirilip dinlendirildikten sonra, tarım alanlarının sulanması için kullanılmıştır. Yakın çevrede herhangi bir arkeolojik ören yeri bulunmamaktadır. Yalnızca 4-4.5 m. güneybatıda Yoncatepe Sarayı bulunmaktadır. Tepe Göleti, yaklaşık 2.5-3 km. doğuda, Erek Dağı üzerinde yer alan Rusa Barajı'nın (Keşişgöl) inşa tekniği ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir¹¹. Bu yüzden Tepe Göleti'nin de Urartu Kralı II. Rusa (M. Ö. 685-645) tarafından yaptırılan Rusa Barajı gibi, M. Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

VADİ GÖLETİ

Tepe Göleti'nin yaklaşık olarak 2.5-3 km. güneybatısında yer alan Vadi Göleti'nin deniz seviyesinden yüksekliği, 2.110 m.dir. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 1 km. kuzeybatıda yer alan Yukarı Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'dür. Köyün 1 km. güneydoğusunda yer alan gölete, yürüyerek ulaşılabilir.

Varak ile Erek dağları arasındaki vadinin güney ucuna yakın bir yerde bulunan Vadi Göleti'nde biriken sular, kuzeyde yer alan Tepe Göleti'nden gelmektedir. Ayrıca birçok kaynak suyu ile yüksek tepelerden vadiye doğru akan ve Tepe Göleti'nden gelen sular, Harabe deresi adını almaktadır (Çizim: 5). Ancak eğimin çok dik olması yüzünden, güneybatı yönüne doğru çok hızlı bir şekilde akan Harabe Deresi suları, beraberinde çok kalın bir toprak tabakası

11 O. Belli, "Dams, reservoirs and irrigation channels of the Van plain in the period of the Urartian Kingdom", *Anatolian Iron Ages 4, The Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Mersin, 19-23 May 1997*, (Ed. A. Çilingiroğlu-R. J. Matthews), *Anatolian Studies* 49, London 1999, 24 vd, fig. 14-15.

da taşımıştır. Metrelerce kalınlıktaki toprak ve kum tabakasının, gölet alanının içini tümüyle doldurarak kapattığı görülmektedir.

Gölet duvarı, güneyde iki tepe arasına yapılmıştır, ancak kuzeyden güney yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Harabe Deresi ile sel suları, duvarı parçalamıştır. Bu yüzden gölet duvarından günümüze değin en küçük bir kalıntı kalmamıştır. Yalnızca Yukarı Bakraçlı Köyü'nün yaşlı insanları, göletin duvarı konusunda bilgi vermektedir. Ortalama 80 m. genişliğinde ve 130-150 m. uzunluğunda olan göl alanı, Tepe Göleti'nden çok daha büyüktür. Kuzeyde Tepe Göleti'nden güney yönüne doğru hızlı bir şekilde akan ve Harabe deresi adını alan sular, burada biriktirilip dinlendirildikten sonra, güneybatı yönüne doğru akıtılarak tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Tepe Göleti ile birlikte planlanan Vadi Göleti'nin de, M. Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

AKÇAY GÖLETİ

Akçay Göleti, Van'ın 101 km. kuzeydoğusunda, Özalp İlçesi'nin ise 46 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 4-5 km. batıda yer alan Seydibey Köyü'dür. Göletin kuzey kesiminde bulunan birkaç konut, Seydibey Köyü'ne bağlı Akçay mezrasını oluşturmaktadır.

Deniz seviyesinden ortalama 2140 m. yüksekliğinde bulunan gölet, konutların 250 m. kadar güneyinde ve fazla yüksek olmayan bir tepenin kuzeydoğu eteğinde yer almaktadır (Çizim: 7). Göletin doğusundan, araziye derin ve geniş bir biçimde oyarak parçalayan ve aynı zamanda gölete su sağlayan Akçay Deresi akmaktadır. Bu yüzden sulama tesisini Akçay Göleti olarak adlandırmayı uygun bulduk¹².

Güneyden kuzey yönüne doğru akan Akçay Deresi, yüksek dağların eteklerinden çıkan birçok güçlü kaynak suyunun birleşmesinden oluşmaktadır. Gölette biriktirilen sular, Akçay Deresi'nden alınan bir kanal aracılığı ile sağ-

¹² Özalp bölgesinde geniş kapsamlı olarak sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmasında bizlere rehberlik eden ve Akçay Göleti'nin yerini gösteren değerli dostum Sayın İhsan Öztürk'e, katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

lanmaktadır. Toprak içinde açılan kanal, ortalama 1-1.5 m. genişliğinde ve 60-80 cm. yüksekliğindedir. Çok uzun bir süreden beri çalışmayan kanalın içi, kalın bir toprak tabakası ile doludur.

Kabaca "U" biçiminde olan göletin duvarı, kuzey kesimi kapatmaktadır (Çizim: 8; Resim: 4). Gölet duvarının batı ucu yüksek bir tepe ile birleşirken, doğu duvarı güney kesime doğru çok uzun bir şekilde devam etmektedir. Gölet duvarının kuzey bölümü ortalama 76 m., güneydoğu bölümü de 92 m. uzunluğundadır. Kabaca "U" biçimindeki duvar bu hâliyle toplam olarak 168 m. uzunluğundadır. Duvarın güneydoğu yönüne doğru uzun bir şekilde yapılmasının nedeni, Akçay Deresi'nin vereceği zarardan korunmak içindir. Çünkü güneyden kuzey yönüne doğru hızlı bir şekilde akan Akçay Deresi, kayalık araziye o denli geniş ve derin bir biçimde oymuştur ki, dere vadisi ile göletin doğu duvarı arasında 3.5-4 m.lik bir yükseklik oluşmuştur (Resim: 5). Halkın verdiği bilgiye göre, Akçay Deresi göletin güneydoğu duvarını sık sık yıkmış ve bu yüzden duvar onarım görmüştür.

Hızlı bir şekilde akan Akçay Deresi'nden alınan bir kanal ile gölete su sağlanmıştır, ancak çok uzun bir süreden beri göletin içinde su bulunmamaktadır. Ayrıca kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini doldurmuştur. Göletin içini dolduran bir başka toprak tabakası, batıda yükselen tepedir, yağmur ve sel suları dik bir biçimde yükselen tepedeki toprak tabakasını göletin içine taşımıştır. Göletin içindeki toprak tabakasının en az birkaç kez temizlenerek duvarların üzerine yığıldığı görülmektedir. Bu yüzden gölet duvarının genişliği ortalama 7-10 m. arasında değişmektedir. Duvarların üzerine yığılan kalın toprak tabakası yüzünden, duvarların yükseklikleri de artmıştır. Günümüzde duvarların yüksekliği gölet içinden 1-2.5 m., gölet dışından ise ortalama 1.5-3.5 m. arasında değişmektedir. Duvarların üzerine yığılan kalın toprak tabakası yüzünden duvarın kaç metre yüksekliğinde ve genişliğinde olduğunu bilemediğimiz gibi, örgü tekniğini de bilemiyoruz. Savak kenarından görülen birkaç taş, duvarların yapımında çevrede bulunan yerel taş yataklarından elde edilen taşların kullanıldığını göstermektedir.

Göletin savak kısmı, duvarın kuzeybatısında, batıdaki yüksek tepeye yakın bir yerde bulunmaktadır, yani savağın kullanım açısından en uygun yere

yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde savak yıkık durumdadır ve çok uzun bir süreden beri çalışmamaktadır. Yıkılan savağın üstü ve çevresi toprak tabakası ile kaplı olduğu için, savağın biçimi ve büyüklüğü konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Savaktan akıtılan sular, arazide fazla derin ve geniş olmayan küçük bir vadi açmıştır.

Savaktan kuzeybatı yönüne doğru akıtılan sular, Akçay Deresi'nin sulayamadığı arazide yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktadır. Kuzey yönüne doğru kademeli olarak alçalan dağ düzlükleri 1/25.000'lik haritada "Akçay Düzü" olarak adlandırılmakta ve oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Deniz seviyesinden ortalama 2050-2010 m. yüksekliğindeki geniş dağ düzlükleri, tarım için oldukça elverişli özelliklere sahip olmasına karşın, su yönünden fakirdir. Bu geniş dağ düzlüklerinin ortasından doğu-batı doğrultusunda akan Karasu, araziye ikiye bölmektedir. Bölgenin en büyük akarsularından biri olan Karasu, doğudan batı yönüne doğru akmakta ve Anadolu'nun en büyük kapalı havzasını oluşturan Van Gölü'ne dökülmektedir. Araziyi geniş ve derin bir biçimde oyan Karasu, çevredeki tarım alanlarının sulanması için elverişli özelliklere sahip değildir. İşte Akçay Göleti, geniş dağ düzlüklerinin ortasından akan Karasu'nun sağlayamadığı arazinin güneyinde kalan ve Akçay Düzü olarak adlandırılan topraklarda yapılan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamak için yapılmıştır. Bu yüzden Akçay Göleti'nden kuzeybatı yönüne doğru akıtılan suların, tarım alanları için çok büyük bir önem taşıdığı kolayca anlaşılmaktadır.

Yakın çevrede göletin tarihlenmesine yardımcı olabilecek çok sayıda Urartu kalesi bulunmaktadır. Bunlardan 2.5-3 km. doğuda olan Velicani (Aksorguç) Kalesi, batıda olanı ise Seydibey Kalesi'dir. Her iki kalenin de, bölgenin en önemli ekonomik ve yönetsel amaçlı kurulmuş kaleleri oldukları anlaşılmaktadır. M.Ö. 7. yüzyılda kurulan kalelerden Velicani Kalesi, defineciler tarafından daha çok tahrip edilmiştir. Çok büyük bir olasılıkla Akçay Göleti de, yakın çevredeki yönetsel ve ekonomik amaçla kurumuş olan kaleler ve diğer sulama tesisleri gibi, M.Ö. 7. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

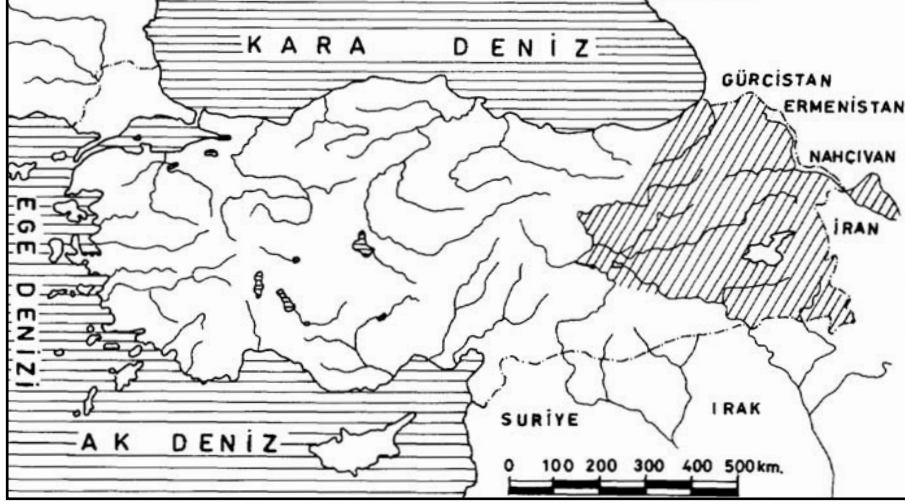
2006 yılında, özellikle Seydibey Köyü ve Kuruhayal Dağı (2800 m.) çevresinde var olduğu söylenen Urartu sulama tesisleri ile bunların tarihlenmesine katkıda bulunacak arkeolojik mimari kalıntılar geniş kapsamlı olarak araştırılacaktır.

*1987-2005 YILLARI ARASINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE
KEŞFEDİLEN BARAJ, GÖLET, SULAMA KANALLARININ LİSTESİ*

1- Rusa (Keşişgöl) Barajı	36- Aşağı Ömergölü Barajı
2- Menua (Semiramis/Şamram) Kanalı*	37- Kilisegöl Barajı
3- Aznavurtepe Göleti*	38- Kevenli Barajı
4- Kırcagöl Barajı*	39- Düzlük Göleti
5- Doni Göleti*	40- Tasmalı Barajı
6- Faruk Bendi*	41- Yukarı Adır Barajı
7- Süphan Barajı	42- Aşağı Adır Barajı
8- Arpayatağı Göleti	43- Aşağı Esenpınar Barajı
9- Arç Barajı	44- Yukarı Esenpınar Barajı
10- Kırmızı Düzlük Barajı	45- Arındı Göleti
11- Bezirgan Kanalı	46- Bey Kanalı
12- Yukarı Argıt Barajı	47- Bey Göleti
13- Gelincik Barajı	48- Tepegören Göleti
14- Yukarı Anzaf Barajı	49- Çirişgöl Barajı ve Göleti
15- Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı	50- Çirişgöl Göleti
16- Aygır Göleti	51- Katırlı Göleti
17- Sıhke Göleti	52- Darboğaz Barajı
18- Reşan Barajı	53- Azab Göleti
19- Sünnet Nebi Barajı	54- Memedik Göleti
20- Gövelek Barajı	55- Kurugöl Barajı
21- Meydan Boğazı Barajı	56- Mustafapaşa Barajı
22- Hırsız Deresi Barajı	57- Kelle Barajı
23- Köşebaşı Barajı	58- Kızkapan Barajı
24- Süs Barajı	59- II. Ferhat Kanalı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)
25- Aşağı Kom Barajı	60- Kalecik Kanalı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)
26- Yukarı Kom Barajı	61- Kurubaş Göleti
27- Karataş Barajı	62- Yakub Göleti
28- Kadim Barajı	63- Vakıf Bendi Kanalı
29- Bakraçlı Barajı	64- Kör Kanal
30- Harabe Barajı	65- Deniz Kanalı
31- I. Ferhat Barajı	66- Yukarı Ağındır Barajı
32- Bendmurat Barajı	67- Aşağı Ağındır Barajı
33- Aşık Hüseyin Göleti	68- Aşağı Karaağaç Barajı
34- Abbasgöl Barajı	69- Kalenur Göleti
35- Yukarı Ömergölü Barajı	70- Yukarı Kelekom Göleti

71- Aşağı Kelekom Göleti	91- Keşiş Göleti
72- Albayrak Göleti	92- Alaköy Göleti
73- Atıllar Göleti	93- Aktaş Göleti
74- Mengene Kanalı	94- Mercimek Göleti
75- Yukarı Bedengöl Göleti	95- Kurbağalı Göleti
76- Aşağı Bedengöl Göleti	96- Büklümdere Göleti
77- Yukarı Embi Barajı	97- Kurugöl Göleti
78- Aşağı Embi Barajı	98- Dumu Göleti
79- Şehnağöl Barajı	99- Arab Göleti
80- Soğuksu Göleti	100- Zor Osman Paşa Arkı
81- Kurt Göleti	101- Ahmet Gor Göleti
82- Yoğunhasan Göleti	102- Orta Damla Kanalı
83- Çuh Göleti	103- Tepe Göleti
84- Çimlik Göleti	104- Vadi Göleti
85- Pestekan Kanalı	105- Akçay Göleti
86- Düztepe Göleti	
87- Yukarı Korhan Göleti	
88- Aşağı Korhan Göleti	
89- İsabey Göleti	
90- Teperiz Göleti	

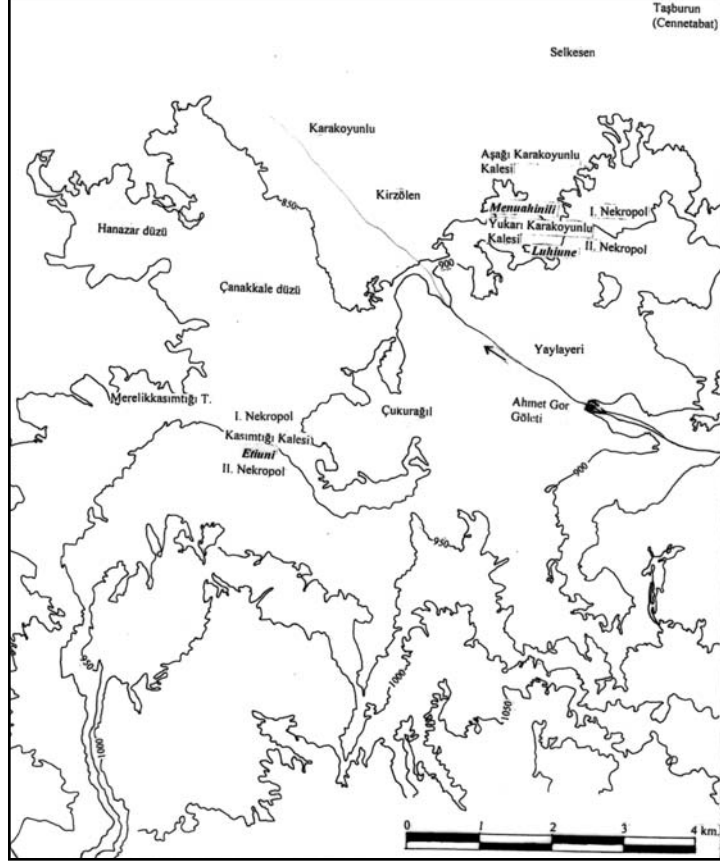
- Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırması çalışmalarımızdan önce, 1889-1970 yılları arasında Van bölgesinde bulunan baraj, gölet ve sulama kanallarını göstermektedir.

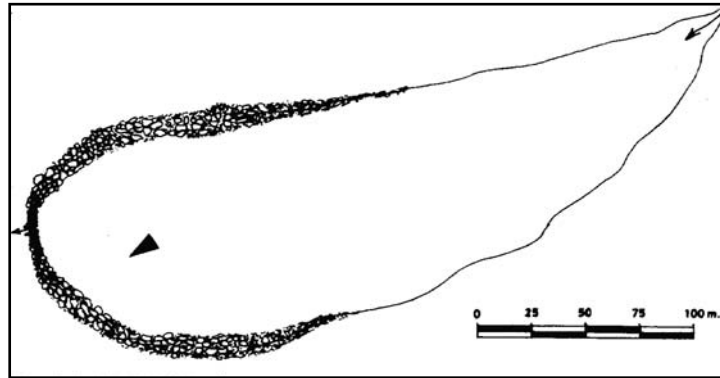
Harita 1: Nahçivan ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapmış olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmalarının yayılım alanı

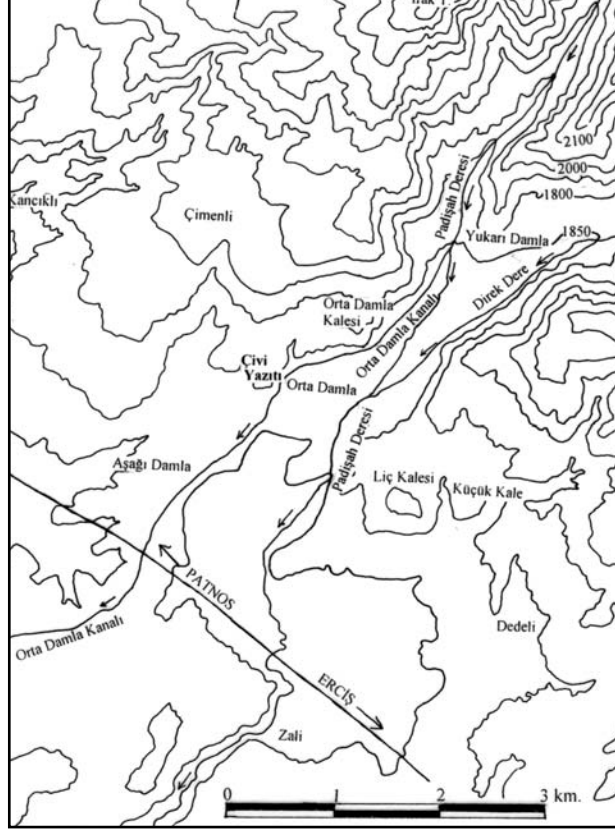
Harita 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

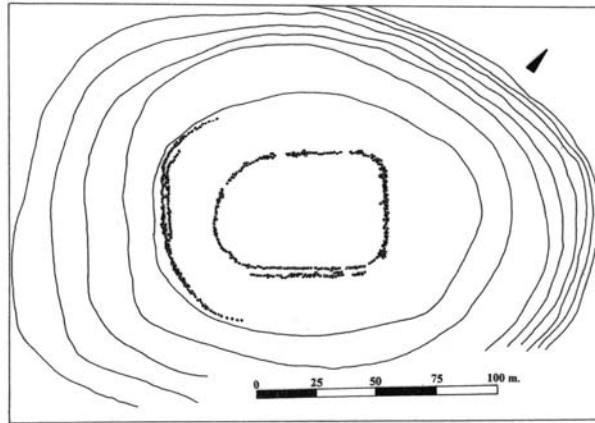
Çizim 1: Ahmet Gor Gölleti ve yakın çevresinin topografik planı

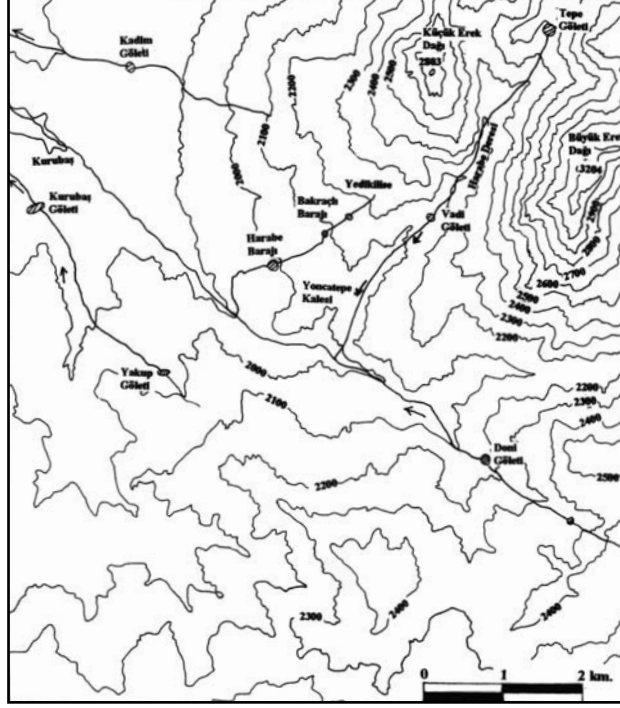
Çizim 2: Ahmet Gor Gölleti'nin planı

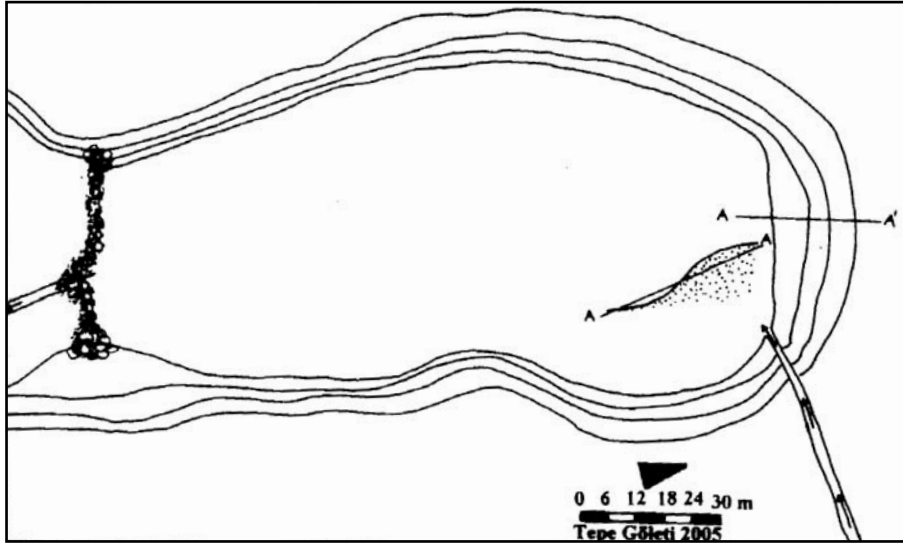
Çizim 3: Orta Damla Kanalı ve yakın çevresinin topografik planı

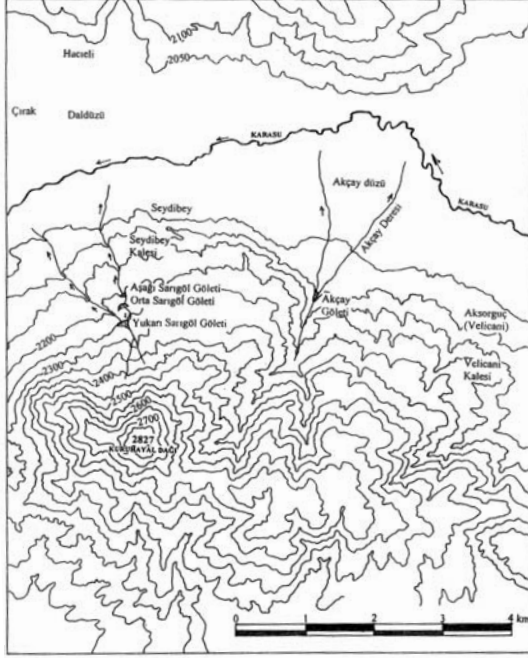
Çizim 4: Orta Damla Kalesi'nin planı

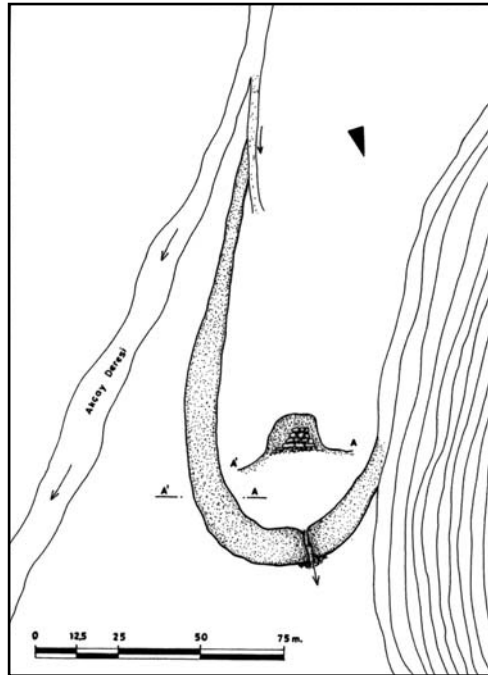
Çizim 5: Tepe Gölü ile Vadi Gölü ve yakın çevresinin topografik planı

Çizim 6: Tepe Gölü'nün plan ve kesiti

Çizim 7: Akçay Gölü ve yakın çevresinin topografik planı

Çizim 8: Akçay Gölü'nün plan ve kesiti

Resim 1: Kayalık iki tepe arasına yapılan Ahmet Gor Göleti

Resim 2: Tepe Göleti'nin yıkılan taş duvarları

Resim 3: Vadi içinden hızlı bir şekilde akan Harabe Deresi

Resim 4: İçi toprak tabakası ile dolan Akçay Göleti

Resim 5: Akçay Dere sularının oyarak parçaladığı arazi

ROUGH CILICIA ARCHAEOLOGICAL PROJECT: 2005 SEASON

Michael HOFF*

Rhys TOWNSEND

Ece ERDOĞMUŞ

Between 1996 and 2004 the Rough Cilicia Archaeological Survey Project (RCSP) conducted pedestrian surveys throughout the region of western Rough Cilicia. In 2005 the project changed its methodological focus towards the examination of one site in particular, and therefore we have modified somewhat the project name to reflect this change. The Rough Cilicia Archaeological Project (RCAP) has now begun the exploration of the Roman city of Antiocheia ad Kragos, and activities of the 2005 season were primarily directed towards this new approach. In addition, the Project also was responsible for a short maritime exploration of Kaledran harbor. Funding for this season's research was made possible by grants from the Research Council and from the Layman Funds from the Office of Research at the University of Nebraska and the College of Fine and Performing Arts also at UNL. Purdue University and the National Science Foundation also contributed funds for the maritime aspect of the project. The project is grateful to İsmail Gültekin, Kaymakam of the Gazipaşa district of the Antalya province, Cemburak Özgenç, Mayor of Gazipaşa, and Seher Turkmen, director of the Alanya Museum, for supporting and facilitating our research this season.

Members of the RCAP were in the field from July 17 to August 15, 2005. As was the case in 2004, the Project operated two separate and distinct teams: an underwater group under the direction of Enver Arcaç that explored the harbor of Kaledran and a land-based team that investigated the Roman city of Antiocheia ad Kragos (Güney Köyü).

* Prof. Dr. Michael HOFF, Department of Art and Art History, 120 Richards Hall, University of Nebraska, Lincoln, NE 68588-0114, USA e-mail: mhoff@unl.edu
Assoc. Prof. Dr. Rhys TOWNSEND, Art History Program, Department of Visual and Performing Arts, Clark University, Worcester, MA 01610, USA
Ass. Prof. Dr. Ece ERDOĞMUŞ, Department of Architectural Engineering, Peter Kiewit Institute, University of Nebraska, Omaha, NE 68182-0681 USA

ROUGH CILICIA MARITIME SURVEY 2005

Enver ARKAK

The Rough Cilicia Maritime Survey for 2005 was carried out with the cooperation of Florida State University and the Turkish Underwater Research Society from July 17 to 27 in Kaledran Bay. Team members included Burak Arcan, Robert Lamberton, Susan Rotroff, Arzu Göztaş, Filiz Tütüncü and Özlem Yeniay. Serving as government representative was Mine Yapıcılar. Potential wreck sites, targeted by a local fisherman as guide, were investigated along the coastal zone and in open water to a maximum depth of 25 meters. It is believed that the coast in this region near Kaledran has a high potential for potential wreck sites because of unpredictable sea and weather patterns. But survey along the littoral is made complicated by deep trawling activity that can damage cultural remains such as wrecks and their contents. Nevertheless team members identified large amounts of broken amphora and other ceramic remains. A few objects were deemed important enough to warrant cataloging and were deposited in the Alanya Museum: an iron anchor, three stone anchors, a complete amphora of Günsenin Type 1, dated to the 11th century A.D. (Fig. 1), as well as a broken basket-handled amphora (perhaps late Iron Age?). Considerable wood remains were observed amongst the ceramic material and examples were brought to the surface for C-14 analysis. Artifact coordinates were marked with GPS and plotted using IKONOS satellite imagery. Considered together, these remains spread about the harbor suggest at the very least some sort of a wreck, probably Byzantine in date.

ANTIOCHEIA AD KRAGOS

Michael HOFF

In 2005 the RCAP focused attention on the Roman city of Antiocheia ad Kragos, located approximately 20 kilometers SE of Gazipaşa. The land team was directed by Prof. Michael Hoff, University of Nebraska, Prof. Rhys Townsend, Clark University, and Prof. Ece Erdoğan, University of Nebraska. Team members included Jason Brunott, Lisa Bunge, Anna Drozda, Neel Kaiser,

Brooke Masek, and Brian Skourup. Edward Connor was the surveyor and Ünal Çınar of the Antalya Museum served as the government representative for the land portion of the project.

Antiocheia ad Kragos was founded by Antiochos IV of Commagene, a client king of Rome, during the reign of Claudius. Appian reports (*Mith.* 96), however, that at an earlier time pirates, sheltered within the confines of two citadels, the Kragos and Anti-Kragos, operated bases there until Pompey's famous assault in 67 B.C. Attempts by our teams to locate vestiges of these pirate bases have so far proven unsuccessful as the remains date mostly to the later Roman and Byzantine eras.

In modern times, the site was visited in the first decade of the 19th century by Francis Beaufort, a naval officer who was given the assignment to survey the harbors of the south Turkish coast, looking for possible escape harborages for Napoleon's fleet. Having a penchant for antiquities, Beaufort made use of the opportunity afforded him by the British admiralty to explore the visible remains of the Turkish coastline and recognized the site to be the Antioch mentioned in the Byzantine-period itineraries. His description was unfortunately brief, compared to his more detailed descriptions of other sites along the Cilician coast¹. As his comments are confined primarily to what he saw as harbor installations, he apparently never left the shallow cove in which he landed.

Elizabeth Rosenbaum-Alföldi gave the fullest attention the city has received to date when she included Antioch in her pioneering description of the major sites and architecture of western Rough Cilicia in the 1960s. Rosenbaum's plans were cursory, however, and focused on the visible and easily recognizable public structures². Our project first investigated the site in 1997 and provided preliminary mapping of all architecture, including buildings not reported by Rosenbaum. The architectural team returned in 2005 to continue the work of eight years ago, in order to complete our efforts to map all of the urban centers of the western portion of Rough Cilicia.

1 F. Beaufort, *Karamania, or a Brief Description of the South Coast of Asia-Minor* (London 1817) 185.
2 E. Rosenbaum, et al., *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia* (Ankara 1967) 18-29; also, S. Erdemgil and F. Özoral, "Antiochia Ad Cragum," *TürkAD* (22 (1975) 55-71.

The remains of the ancient city lie several hundred meters inland and would have required a long climb up from the harbor to the 300-meter level where the remains of architecture are spread across an area of over 25 hectares. Many of the architectural remains of the city are spread within the confines of the modern village of Güney. The surviving identifiable structures include a colonnaded street with strong gates (Fig. 2), serving as the principal entry into the city; a colonnaded peristyle, perhaps the city's agora and including what may be a small temple within its confines; two bath buildings; a palaestra; churches; and tombs. Through the use of a Sokkia Set 3 Total Station and also portable GPS units, the team created a topographical site plan that includes the majority of the standing architecture of the urban part of Antiocheia (Fig. 3). It remains to another season for a complete study of the architecture on the lower peninsula or anti-Kragos.

TEMPLE PROJECT

Michael HOFF
Rhys TOWNSEND
Ece ERDOĞMUŞ

Apart from the topographical plan of the site, the majority of the research season was devoted to another of Antiocheia's important structures, the Northeast Temple. Located on the higher slopes of the northeastern quadrant of the site, the collapsed remains of the building are prominently situated on a shelf overlooking the city below towards the southwest. Little information is known about this structure. Although ignored by Rosenbaum, George Bean and Terrence Mitford earlier drew attention to the structure in their 1965 catalogue of inscriptions in the region in which they refer to two large wall blocks from the temple carved with dice oracles among its architectural membra disiecta³.

3 G. Bean and T. Mitford, "Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963" *Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften* 85 (Vienna 1965) 37-41.

Prior to the 2005 season, a thick blanket of thorny bushes covered the structure's ruins, obscuring the majority of the architectural material and preventing a thorough survey. A few exposed architectural blocks with fine workmanship, however, such as anta capitals, frieze blocks, and carved pediment, offered tantalizing evidence of an important structure, rivaling the very best architecture in the entire region, and thus urging a more thorough investigation.

Once the brush was cleared away, team members spent nearly three weeks in the slow process of cataloguing, documenting, and photographing each block *in situ* (Fig. 4). Each block's position was also surveyed to create an actual state plan of the block pile (Fig. 5). Over 270 blocks were documented in this fashion. They represent only those blocks on the upper surface of the block mound, however; more blocks remain underneath and await cataloguing in future seasons as we remove the upper layer.

Nearly all of the blocks have fallen from the building and lie scattered around the podium mound; only a few survive in their original position. Along the NE flank of the podium a line of four blocks appears to constitute the toichobate of the structure's rear wall. In addition, some foundation blocks survive *in situ* along the NW flank; other foundation blocks along the SE flank appear to have shifted only slightly from their original position. A single step block survives intact on the SW side, indicating that the temple was approached by a monumental staircase from that direction and overlooked the city below.

Fragments of concrete adhering to remnants along the SW flank provide evidence that the structure is supported by concrete foundations, and we suspect that there is a vaulted sub-chamber, a layout that accords with other similar structures close by, e.g., at Selinus and Nephelis. Anecdotal remarks by local villagers also indicate a common memory of a so-called "tunnel" under the temple. Ground penetrating radar that we intend to bring during our next research season should help reveal sub-structural voids without disturbing the temple podium.

From the few blocks remaining in their original position we are already able to posit that the temple measures approximately 10 by 7 meters. The position

of the blocks as they lie scattered on and around the mound reveal evidence for the basic plan of the structure since it is apparent that the *membra disiecta* correspond generally to their original positions. Column drum fragments and column capitals in the Corinthian style, for example, are found only along the SW flank, indicating that the temple contained a single colonnade along its front façade (Fig. 6). Based on the number of freestanding columns, bases, and capitals, we suggest a reconstruction of the building as tetrastyle prostyle. Corinthian pilaster bases and capitals were found at the rear corners, further indicating a rich embellishment. Architrave, frieze and geison blocks decorated the entablature along all sides (Fig. 7). Many of these are delicately carved and richly decorated; even architrave soffits of the façade were decorated, including a sprightly hippocamp (Fig. 8). Fragments of the jambs and lintel of an articulated doorway lie within the interior close to the SW front of the temple.

Clearly the most interesting block of the scatter is the pediment (Fig. 9). Carved out of a single large block of marble, it lies over 10 meters away from the SW façade of the structure, likely having fallen from its original position and rolled to its current position. It contains in relief two winged Victories, supporting an *imago clipeata* surrounded by an oak wreath. The bust of the figure, with torso present to just below the nipples, is heavily weathered and possibly purposely damaged, making identification of the figure problematic at best.

The figure within the oak wreath could be Apollo (Fig. 10). His attributes of quiver and bow are plainly present behind each shoulder, and fillets hang loosely down on either side of the neck upon the figure's chest⁴. Yet the inclusion of Victories and oak wreath are also suggestive of an imperial personage. It is indeed possible that we may have an emperor or member of the imperial family in the guise of Apollo. Certain features of the carving, such as the drill work and the amount of torso included with the bust, are indicative of Antonine or Severan workmanship. Close association of members of either dynasty

4 On Apollo in a clipeus wearing a chlamys see *LIMC* II.1.1, 408 no. 314, s.v. Apollon/Apollo; cf. C. Vermeule, *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor* (Cambridge, Mass 1969) 88-91.

with Apollo is difficult to establish, but Caracalla is known to have included the god among his own personal pantheon, perhaps on account of health problems that we know he suffered around 214 and 215. Imperial coins from Rome, minted at about this time, such as an aureus with Apollo holding a lyre, appear to mark this association. A bit closer to Antioch are third century A.D. coins minted at Cilician Kolybrassos in which Apollo is prominently displayed, complete with bow and quiver. Still, Caracalla is better known for his affinity with Herakles, and there is no evidence that he or any other Antonine or Severan emperor ever assumed the guise of Apollo. The identity of the figure is therefore problematic and remains open for the time being.

The composition of the Antioch pediment is not unusual in a general sense. The most well-known comparison is the Marcus Aurelius tondo over the Greater Propylaia at Eleusis, in which an imago clipeata of the emperor is placed fully in the center of the pediment, surrounded by a wreath⁵. Other pediments are known to have carried images of gods, emperors, or simple mortals within their frames. The great temple of Hadrian at Cyzicus apparently contained a bust of the emperor in the middle of the pediment since a copy of the drawings of Cyriacus of Ancona and a passage preserved in John Malalas indicate the existence of a giant imago clipeata of Hadrian at this site. Coins from Cyzicus verify the bust's placement⁶. A bust of Commodus is seen on a naiskos pediment in Philadelphia in Lydia⁷. There is also a well-known image of Septimius Severus within a pedimental setting in the Izmir Museum. The pediment, possibly from a small temple, is said to have come from the district of Aphrodisias⁸. An image of Serapis is placed in the pediment of the porch to the Serapieon at Miletus, a building dated to the Severan period⁹.

5 See D. Ziro, *Ἡ Κυρία Εἰσοδος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνας* (Athens 1991) 268-272; K. Clinton, "The Eleusinian Mysteries: Roman Initiates and Benefactors, Second Century B.C. to A.D. 267," *ANRW* II.18.2 (1989) 1526-1528.

6 See B. Ashmole, "Cyriac of Ancona and the Temple of Hadrian at Cyzicus," *JWarb* 19 (1956) 179-191.

7 J. Keil and A. von Premerstein, "Marmorgiebel mit Commodus-Buste," *JÖAI* 14 (1911) 45-48, fig. 47.

8 Izmir Museum, cat. No. 1200. H. Jucker, *Das Bildnis im Blätterkelch* (Lausanne and Freiburg 1961) 102-04 no. st 52, PL. 42; J. Inan and E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor* (London 1966) 84 no. 58, PL. 37.

9 *Milet* I.7 (Berlin 1924) 205 and figs. 215-18.

Not all pediments containing the representation of a single figure come from temples. A beardless youth is represented on the pediment of a “small, possible sepulchral temple” at Sagalassos, dated to the Antonine period¹⁰. The head was once identified as possibly belonging to Helios, although now the excavators believe it to represent the deceased. The question naturally arises therefore as to the nature of the Antiocheia structure itself and the figural representation on the pediment. Is the building indeed a temple or could it be an elaborate tomb outfitted to resemble a temple? Temple tombs are quite common in Asia Minor and are notably present in the western portion of Rough Cilicia¹¹. The image of Victories carrying a crown is a common theme in Roman sepulchral art to denote translation of the soul to the afterlife and finds analogy in scenes of imperial apotheosis, e.g., Faustina, in the column base of Antoninus Pius in Rome. Derived from oriental cults, this iconography symbolizes the sense that life is a sort of combat in which good triumphs over evil and leads to immortality¹².

Whether this precise imagery appears in imperial temples is less certain, however. Representations of imperial temples on coins seem to show twin Victories carrying a medallion. An example from Nikomedia in Bithynia, struck under Septimius Severus, depicts on the reverse an octostyle neokorate temple with a pediment containing winged Victories who support a medallion from both sides¹³. Burrell identifies the medallion as a shield, a common device in pedimental decoration in Asia Minor¹⁴. Another coin example, from Perinthos in Thrace, also struck under Septimius Severus, shows a similar

10 M. Waelkens, “Sagalassos, History and Archaeology,” in M. Waelkens, ed. *Sagalassos I* (Leuven 1993) 46-47, fig. 51; L. Vandeput, “Remains of an Antonine Monument at Sagalassos,” in M. Waelkens and J. Poblome, eds. *Sagalassos II* (Leuven 1993) 141-45.

11 See R.F. Townsend and M.C. Hoff, “Monumental Tomb Architecture in Western Rough Cilicia,” *JÖAI* 73 (2004) 251-280.

12 F. Cumont, *Études syriennes* (Paris 1917) 64-69; similar formulae of medallions with busts of the deceased supported by winged Erotes, see D. Scarpellini, *Stele romane con Imagines Clipeatae in Italia* (Rome 1987) 155-59 nos. 37-40.

13 British Museum 1961.3-1-123; B. Burrell, *Neochoroi. Greek Cities and Roman Emperors* (Leiden 2004) 155 and PL. 28, fig. 118; M.J. Price and B. L. Trel, *Coins and Their Cities* (London 1977) 201 fig. 390.

14 Burrell (supra n. 14) 155.

pedimental group¹⁵. A coin of Julia Domna from Patras depicts an octostyle temple façade, likely imperial, and its pediment contains a medallion with a bust within. In this case there are no flanking Victories, however¹⁶.

The coin evidence thus indicates that winged Victories may appear within a pedimental setting on a temple, although their presence together with an imperial personage is not conclusive. And Apollo certainly cannot undergo apotheosis. The question of the purpose of the temple-like structure at Antioch therefore cannot yet be answered with complete assurance.

15 Vienna, Münzkabinett, Kunsthistorisches Museum, 8892; Burrell (*supra* n. 14) 237 and Pl. 36, fig. 182.

16 Trell (*supra* n. 14) 201 fig. 392.

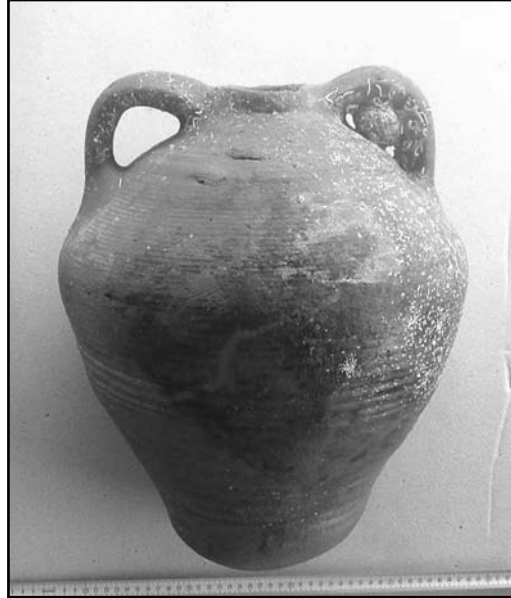

Fig. 1: Amphora, from Kaledran Bay, Günsenin Type 1 (11th Century A.D.?)

Fig. 2: Antiocheia ad Kragos, general view, fr NNW

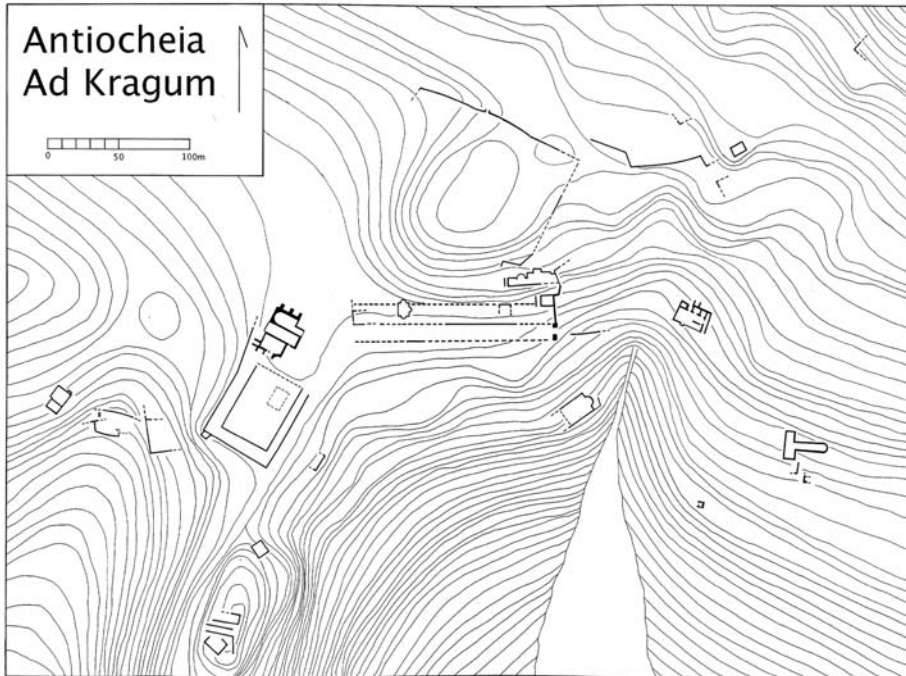

Fig. 3: Plan of Antiocheia, upper city

Fig. 4: View of Northeast Temple, fr W

Fig. 5: Northeast Temple, state plan

Fig. 6: Northeast Temple, Corinthian capital, fr W (AT 173)

Fig. 7: Northeast Temple, Cornice blocks (AT 202 and 203)

Fig. 8: Northeast Temple, architrave soffit, det. of hippocamp (AT 148)

Fig. 9: Northeast Temple, pediment, fr W (AT 178)

Fig. 10: Northeast Temple, pediment, det. of tondo

DER TEMPEL DES ZEUS-OLBIOS UZUNCABURÇ 2005

Detlev WANNAGAT*

Im Zentrum der Arbeiten des Jahres 2005 stand die Fortführung des Steinplans des Zeus-Olbios-Tempels¹, Daneben wurde die aktuelle Flächennutzung innerhalb der archäologischen Zone für den topographischen Gesamtplan revidiert.

Mit dem Abschluß des Grundrisses und den Ansichten der beiden Langseiten ist die Basis für die Analyse der unterschiedlichen Bauphasen des Zeus-Tempels gelegt (Abb. 1-3). Aufgrund des massiven Steinraubes nach Aufgabe des Kultes ist der hellenistische Bestand sehr reduziert erhalten. Neben den Partien des Pteronbodens in der Nordwestecke des Tempels hat sich ein ebenso geschlossenes Kompartiment im vierten Joch der Nordseite erhalten (Abb. 4). Mit diesem Befund verdichtet sich das Bild von der Arbeitsweise der Bauhütte, denn die Eigenheiten, die bereits an anderen Stellen zu beobachten waren, sind hier noch einmal deutlich zu erkennen: Die Steinformate sind sehr variabel und schwanken zwischen ca. 100x90 cm bis zu 50x30 cm; der Steinschnitt ist nicht rechteckig, und die Blöcke wurden teils durch Verzahnung ein-ander angepasst (Abb. 5).

Zu den bautechnischen Eigenarten des hellenistischen Tempels gehört auch der spezifische Einsatz von Bleiverguß, der an drei Säulen notiert werden kann: N 11, S 9, S 12 (Abb. 6). Bemerkenswert ist vor allem die Verwendung des Bleis nicht nur zur Fixierung von Verklammerungen, sondern der Einsatz einer Bleiplatte von ca. 50 cm Größe, die unter der neunten Säule der Südseite offenbar als Niveausgleich gedient hat (Abb. 7).

* Prof. Dr. Detlev WANNAGAT, Institut für Altertumswissenschaften, Klassische Archäologie, Universität Rostock, Schwaansche Str. 3, D-18055 Rostock

1 Mein Dank gilt der Generaldirektion der Denkmäler und Museen in Ankara für die Genehmigung der Arbeiten, die im Rahmen des EU-Programms "Culture 2000" gefördert wurden. Die Arbeiten dauerten vom 16. August bis zum 13. September; Teilnehmer waren neben dem Verfasser: M. Fladt, S. Memmer, G. Romagnoli, M. Spanu und M. Wannagat, als Vertreterin des Kultur- und Tourismusministeriums fungierte Frau Handan Özkan vom Archäologischen Museum in Aydın, der ich für ihre umfassende Hilfsbereitschaft und Sachkompetenz in allen administrativen und archäologischen Fragen sehr herzlich danke.

Die durch Steinraub nach Aufgabe des Zeuskultes entstandenen Fehlstellen im Stufenbau mussten beim Bau der Kirche über große Strecken ausgebessert werden; dafür wurden vielfach Spolien verwendet. Besonders signifikant sind zahlreiche sorgfältig gearbeitete Blöcke vom Stufenbau eines bislang unbekanntes Gebäudes. Die Blöcke sind im aktuellen Zustand zwischen 100 cm und 155 cm lang und an ihrer doppelten Faszierung leicht zu erkennen (Abb. 8). Im Gegensatz zu dem doppelten Saumschlag der Tempelkrepis, der eine Gesamthöhe von ca. 13 cm erreicht, ist die doppelte Faszierung mit ca. 9 cm Gesamthöhe deutlich niedriger. Allein in den Jochen 9–11 der Nordseite wurden zwölf dieser Blöcke verbaut, was bereits eine Länge von dreizehn Metern ausmacht (Abb. 10). Überwiegend wurden die Blöcke dort als Wandsockel für die Zusetzungen der Interkolumnien verwendet und als Läufer verlegt, drei aus dieser Serie ersetzen ausgeraubte Stylobatblöcke. Einer von ihnen zeichnet sich durch den profilierten Abschluß der Faszien aus (Abb. 9), womit ganz unmissverständlich deutlich wird, dass es sich um Zierfaszien handelt und nicht wie bei der Krepis des Tempels um einen bossierten Zustand. Die Faszien sind hier nicht bis an die Blockkante durchgeführt, sondern enden ca. 16 cm davor und der Übergang zur glatten Front ist durch ein Kyma gestaltet. Vermutlich handelt es sich um einen Block, der am seitlichen Ende des Stufenbaus platziert war. Es erscheint sinnvoll, das Gebäude, zu dem dieser Stufenbau ursprünglich gehörte, in der Nähe des Tempels zu suchen. Die an der Nordseite des Temenos vermutete Halle wäre ein möglicher Herkunftsort.

Mit der Fertigstellung des Planes ist auch eine dritte Nutzungsphase dokumentiert, die auf die Zerstörung der Basilika folgte. Es handelt sich um eine notdürftige Maßnahme, die an der Verlegung eines Bodens im östlichen Mittelschiffbereich und der Apsis ablesbar ist (Abb. 1). Der Bodenbelag besteht durchgängig aus Spolienmaterial, das überwiegend von der zerstörten Basilika stammen dürfte (Abb. 11). Der Boden liegt höher als der vormalige opus-sectile-Belag der Kirche und steigt nach Osten zur Apsis hin an. Welche Ausdehnung dieser Bau hatte und wie er im Aufriß gestaltet war, wird sich auf Grund der schlichten Bauweise wahrscheinlich kaum mehr klären lassen.

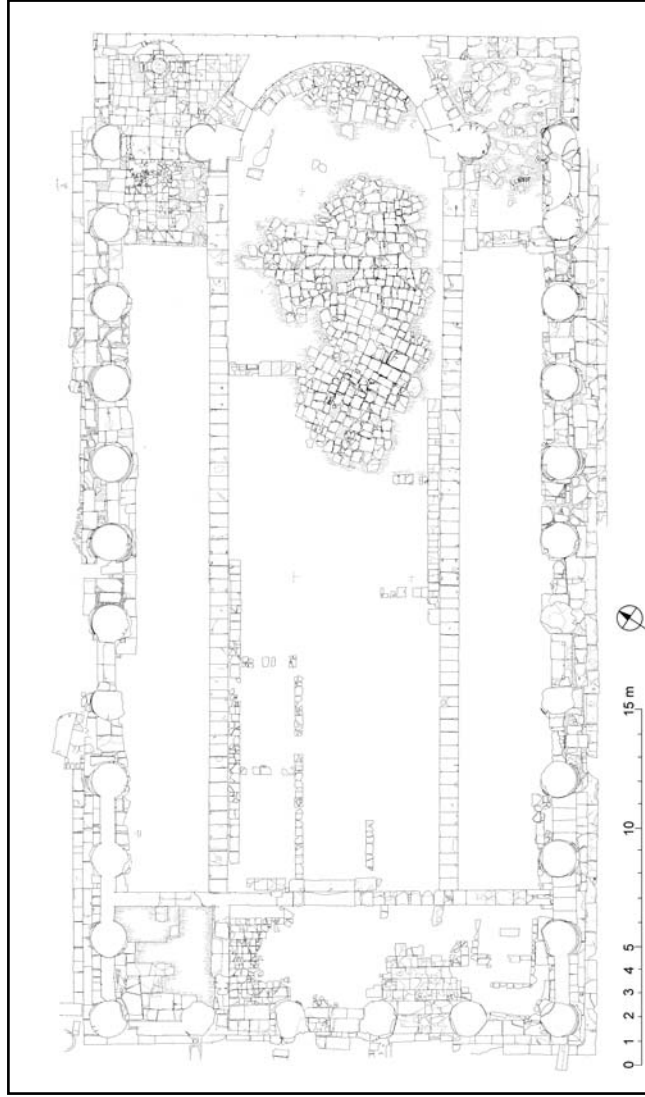

Abb. 1: Zeus-Olbios-Tempel, Grundriss

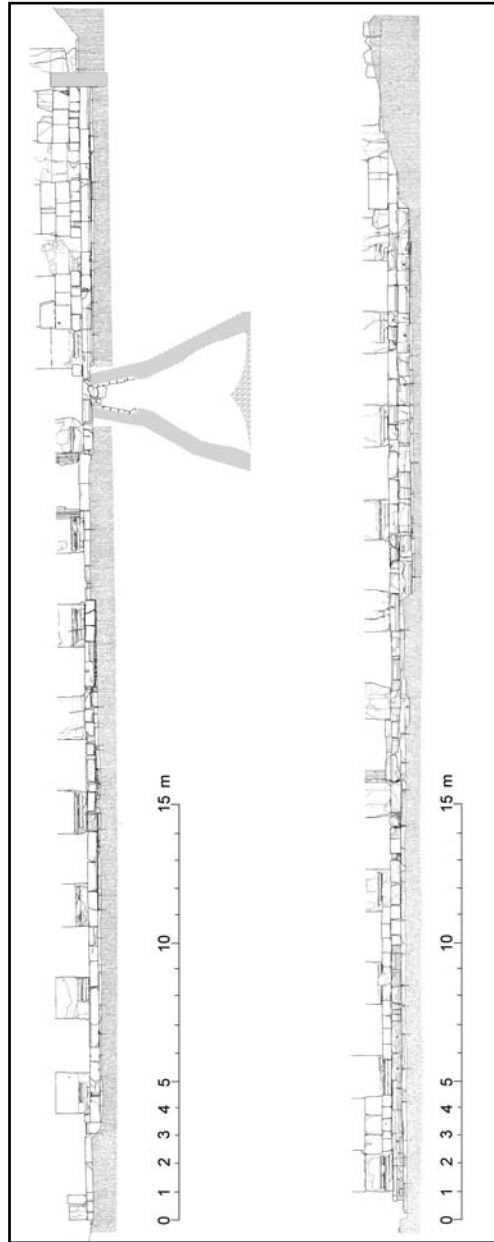

Abb. 2: Zeus-Olbios-Tempel, Ansichten, Nord- und Südseite
 3: Zeus-Olbios-Tempel, Ansichten, Nord- und Südseite

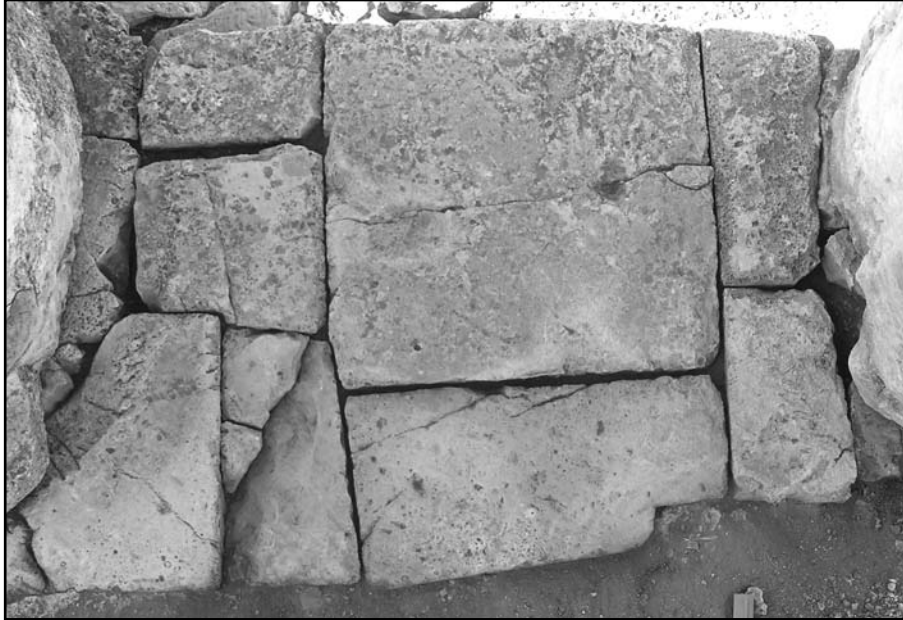

Abb. 4: Zeus-Olbios-Tempel, Joch N 4, Aufsicht

Abb. 5: Zeus-Olbios-Tempel, Joch N 4, Detail

Abb. 6: Zeus-Olbios-Tempel, Säule N 11, Gusskanäle

Abb. 7: Zeus-Olbios-Tempel, Säule S 9, Bleiplatte

Abb. 8: Zeus-Olbios-Tempel, Joch N 11, Spolien

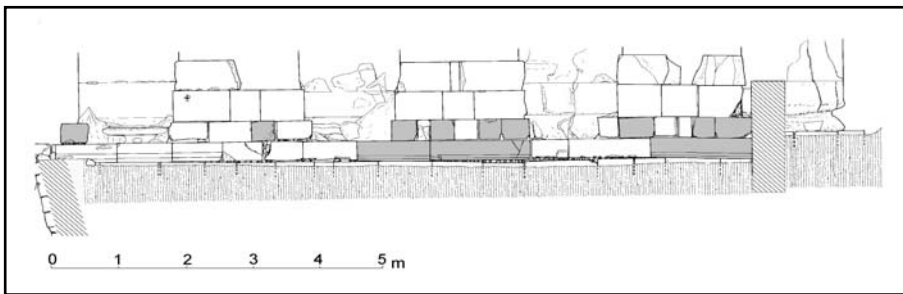

Abb. 9: Zeus-Olbios-Tempel, Nordseite,
Ansicht der Joche 10-11 mit grau markierten Spolien

Abb. 10: Zeus-Olbios-Tempel, Joch N 11, Spolie vom Stufenbau eines unbekanntes Gebäudes, Detail

Abb. 11: Zeus-Olbios-Tempel, Bodenbelag der Phase 3 im Mittelschiff der Basilika

ROYAL COINAGE OF COMMAGENE IN ADIYAMAN MUSEUM NUMISMATIC COLLECTION

Fehmi ERARSLAN*
Margherita FACELLA

The coins issued by the dynasts of Commagene between III BC and I AD represent an important and unexploited resource to reconstruct the history of this region, comprised of the area between the bend of the river Euphrates and the Taurus mountain, which bordered with Syria on the South, Cilicia on the South-West, Cappadocia on the North and Armenia and Mesopotamia on the East. Only through a careful study of the coinage of Arsames, Samos and their successors is possible to more thoroughly understand the political changes through which Hellenistic and Roman Commagene underwent and its economy¹. In this respect, while the works of E. Babelon (*Les rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène, Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1890), O. A. Taşyürek (*Eski Çağda Kommagene*, Dissertation Istanbul 1973), P. Z. Bedoukian (*Coinage of Armenian kingdoms of Sophene and Commagene*, «ANSMusN» 28, 1983, pp.71-88), M. Alram (*Nomina propria iranica in nummis*, Wien 1986) are helpful, they are either not up-to-date or incomplete.

In recent years there have been advances in the understanding of the Commagenian monetary system under the royal rule: the publication of the first volume of the *Roman Provincial Coinage* (A. Burnett–M. Amandry–P.

* Fehmi ERARSLAN, Adiyaman Museum, Adana/TÜRKİYE
Dr. M. FACELLA, University of Pisa, Dipartimento di Scienze Storiche, via Galvani 1, Pisa/
ITALYA (facella.margherita@tiscali.it).

We would like to express our thanks to the General Directorate of Monuments and Museums for giving us permission for the research in the Adiyaman Museum.

1 Cf. M. Facella, Basileus Arsames. Sulla storia dinastica di Commagene, in *Studi Ellenistici*, XII, a cura di B. Virgilio, Pisa-Roma 1999, pp. 127-158; M. Facella, *The Economy and Coinage of Commagene (First century BC–first century AD)*, in: S. Mitchell–C. Katsari (eds.), *Pattern in the Economy of Roman Asia Minor*, Swansea 2005, pp. 225 – 250; M. Facella, La dinastia degli Orontidi nella Commagene ellenistico –romana, *Studi Ellenistici* XVII, 2006.

P. Ripollès, London-Paris 1992) and the most recent book of Kevin Butcher (Coinage in Roman Syria. Northern Syria, 64BC-AD 253, London 2004) require mention. The authors of these valuable works further provide an introduction to the royal coinage of this kingdom. However, since their analysis is mainly dedicated to the coins once improperly called “Greek Imperials”, they have taken into consideration only the issues minted by the Commagenian dynasts who reigned between I BC and I AD and whose attribution is unquestioned.

The new archeological researches conducted in south-eastern Turkey (in particular in the *vilayet* of Adiyaman and in the *vilayet* of Gaziantep) in the last 20 years have expanded this numismatic material²; while new Catalogues of public and private collections containing Commagenian coins have also been published. A new, detailed and up-to-date *Corpus* of the royal coinage of Commagene is therefore a *desideratum*.

In this respect, the numismatic collection of Adiyaman Archaeological Museum is apposite, within which are preserved many new items discovered in recent and less recent excavations (Samsat, Pirun for ex.). In cooperation with Fehmi Erarslan, a survey of the Commagenian Hellenistic coinage preserved in the Museum was carried out during the summer 2005 (28-29th September), to identify the Commagenian coins in the collection³. Together with a number of coins long in the collection of the Museum and currently exhibited, new numismatic finds from the excavations of Pirun necropole could be re-examined⁴. To date, six royal coins from different Commagenian dynasts together with one civic coin, minted by Samosata, have been identified. Of the royal coins, two can be attributed to the king Samos II, one to the famous Antiochus I, one to Mithradates III and two to Antiochus IV. All of them are bronze issues, since the coinage of Commagene in the royal period consisted

2 M. Facella, The Coins of the Mithraea in Dülük, in A. Schütte-Maischatz - E. Winter, Doliche – eine kommagensische Stadt und ihre Götter. Mithras und Iupiter Dolichenus, *Asia Minor Studien* 52, Bonn 2004, pp. 179-187; F. Erarslan–M. Facella–E. Winter, Neue Funde aus der Nekropole von Perrhe im Museum Adiyaman, in: *XXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*. 2. Cilt (30.05.-03.06.2005, Antalya) [in press].

3 We would like to thank also Asuman Lätzer for her precious and timeless support.

4 These items will be included in a volume in preparation by Margherita Facella (University of Pisa), which will be devoted to the Hellenistic royal and civic coinage of Commagene.

only of bronze coins⁵. While the Commagenian coins long in the Museum's collection are in very good condition, the items found in the excavations of Pirun are poorly preserved; nonetheless their identification is secure.

The civic issue from Samosata (nr. inv. 2942-Fig. 1) is of an interesting type⁶. The obverse displays a lion walking to right (with no legend), while on the reverse appears a turreted city goddess, a Tyche, sitting to the right on a rock and holding in her right hand a palm branch. On the left hand side, behind the figure of the Tyche, the legend ΣΑΜΟΣΑΤΩ (going upwards) is almost entirely preserved. We would expect, in accordance with those types belonging to this group, that the legend continued in front of the Tyche with the word ΠΟΛΕΩΣ. The preserved letters, however, point to a different reading, which is [Α]ΝΤΙΟΧ[ΕΩΝ] (written downwards). A closer inspection reveals the letters ΜΗΤ behind the head of the Tyche and, on the obverse (above the lion), the traces of a curly head turned to right. Clearly our specimen was overstruck on a large bronze of Antioch, which showed on the obverse the head of Zeus and on the reverse the god sitting on the throne, holding a Nike in the right hand and a sceptre in the left (the traces of Zeus' head and of his left arm are still visible above the Tyche's head, on the right). The legend can be reconstructed as the common one attested from the time of the Seleucids: [Α]ΝΤΙΟΧ[ΕΩΝ]/Τ[ΗΣ]/ΜΗΤ[ΡΟΠΟΛΕΩΣ].

This is not the first example of a coin of Samosata overstruck on a issue of Antioch: similar types are preserved in the British Museum, in the Cabinet des Médailles and in the American Numismatic Society collection⁷. The lack of traces of the word ΠΟΛΕΩΣ on the reverse legend could easily induce one to think that it is of a new type. However, the occurrence of the word ΣΑΜΟΣΑΤΩ all in one line on the left suggests that the legend continues on the right field of the die, but the engraving was not deep and not strong enough to replace this part of the undertype's legend.

5 See W. Wroth, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia, and Syria*, London 1899, pp. xliii-li.

6 Cf. Wroth, *BMC Galatia*, cit., p. 116, nr. 8; Butcher, cit., *Syria*, p. 468, nr. 2.

7 Cf. *RPC*, vol. I, p. 572, nrr. 3848-3850; Butcher, cit., *Syria*, pp. 129-130.

Unfortunately the numeral in exergue indicating the date of issue of our Antiochene undertype is illegible. However, various hints point to a likely identification: the large denomination (12.79 g.), the occurrence of the word ΜΗΤ[ΡΟΠΟΛΕΩΣ] (a reading confirmed by the T legible under the I of [A]NTIOX[ΕΩΝ], to be restored in T[ΗΣ]) and the presence of the laurel wreath (found on the upper part of the obverse) all indicate a specimen issued during the last year of the Pompeian era (48/47 BC)⁸. In fact, the last issues of Antioch coinage with a Pompeian era are much heavier and larger than the previous ones, issued on the old Seleucid standard. The evidence of the hoards, where these issues have been usually found together with Antiochene coins of the early Caesarean period, has induced Kevin Butcher to suppose that the standard reform must be dated back to the period after Pompey's defeat and Caesar's visit to Antioch: afterwards a new era (Caesarean) and a new legend (which displayed the titles ἀυτόνομος and sometimes ἱερά και ἄσυλος)⁹ was adopted⁹.

The *terminus post quem* provided by the Antiochene civic coin is therefore the year 48, but the dating of our piece and of the other 'anonymous' issues of Samosata is debatable. Babelon and Wroth had suggested an assignment of these civic coins to a period when Commagene was not a kingdom: the years 17-38 AD, between the reign of Antiochus III and Antiochus IV, when Commagene was temporarily annexed to the Roman Empire, would be the only option¹⁰. However, this hypothesis appears very unlikely, not only due to the long interval of time separating the Antiochene issues from their overtypes, but also owing the fact that there are no known cases of Commagenian overstrike on the coinage of Antioch issued from the year 40/39 BC onwards¹¹. The authors of the *Roman Provincial Coinage* prefer to conclude that these

8 Cf. Butcher, cit., *Syria*, p. 314, nr. 13.1 a (Plate 1).

9 Butcher, cit., *Syria*, pp. 307-320.

10 See Babelon, *Les rois de Syrie*, cit., p. ccxv; Wroth, *BMC Galatia*, cit., p. I. Actually both scholars speak of an interruption of the royal coinage after the reign of Antiochus I and before the reign of Antiochus IV, since they start from the erroneous assumption that none of Antiochus I's successors issued coins before Antiochus IV. On the coins of Mithradates II and Mithradates III see instead Alam, *Nomina propria*, cit., pp. 83-84.

11 So Butcher, cit., *Syria*, pp. 467-468. On some of the anonymous coins of Samosata a seated figure of Zeus occurs on the reverse. According to Butcher, these issues may imitate the Antiochene types of the 40s BC and could therefore be traced back to the same years.

types were issued during the thirties, probably on the occasion of the siege of Samosata by Antony. However Butcher remarks that the coinage appears as too variable to be minted during a siege (38 BC)¹².

The numismatic evidence at our disposal informs us that the royal coinage of Commagene continued under Antiochus I's successors, even if the scale of production became more irregular and the output very low. One of the coins preserved in Adiyaman Museum (nr. inv. 2620-Fig. 2) is a specimen of the only issue thus far attributed to Mithradates II (ca. 20 BC), a very intriguing coin, of which only four other such specimens are known (2 examples in Berlin Bodes Museum and 2 in Oxford Ashmolean Museum). On the obverse of this small coin a crab is depicted, while on the reverse we find the letters BA ME M TOY within a border of dots. Actually, as it is clear from the photo, part of the reverse legend is out of flan, but a comparison with the other specimens suggests that the legend continued on a third line, where a single M was engraved. The presence of interpunctuation signs (BA•ME•M•TOY•M•, less visible on our specimen) confirms that the legend was abbreviated. On Commagenian royal coins, abbreviations are not so common: the first attested dates back to a type struck during the period of joint reign of Antiochus I and Mithradates II¹³. Here the title βασιλεύς (in the genitive form) was abbreviated in BA, and the epithet μέγας in ΜΕΓ. Another numismatic type, which has been also attributed to Mithradates II, shows on the reverse the letters ΜΙΘΡΙΔ for Μιθριδάτου and ΦΙΛΟ, possibly for φιλορωμαίου¹⁴. Regarding the legend of the above coin, two interpretations have been suggested: Reinach intended BA•ME•M•TOY•M• as an abbreviation for BA(ΣΙΛΕΩΣ) ΜΕ(ΓΑΛΟΥ) Μ(ΙΦΡΑΔΑΤΟΥ) ΤΟΥ Μ(ΙΦΡΑΔΑΤΟΥ), while Taşyürek reads BA(ΣΙΛΕΩΣ) ΜΕ(ΓΑΛΟΥ) Μ(ΙΦΡΑΔΑ)ΤΟΥ Μ(-)¹⁵. The first hypothesis appears more acceptable, in that it respects the words' division and finds an explanation to the final M. However, it is true that the occurrence of a patronymic is so far an *unicum* on Commagenian coins and this could raise some doubts.

12 See *RPC*, vol. I, p. 572; Butcher, cit., Syria, p. 468.

13 See Alram, *Nomina propria*, cit., p. 83, nr. 247 (with bibliography)

14 Alram, *Nomina propria*, cit., p. 83, nr. 248.

15 TH. Reinach, *La Dynastie de Commagène*, «REG» 3 (1890), pp. 362-380, in particular pp. 376-377; O. A. Taşyürek, *Die Münzprägung der Könige von Kommagene*, «AW» 6 Sondernummer (1975), pp. 42-43.

As stated above, the reverse of this coin shows a crab, which could be regarded as conveying an astrological meaning. The occurrence of a lion on the issues of Antiochus I (Fig. 3) has been explained in this sense through the evidence provided by the king's monuments, and in particular by a famous relief of the *hierothesion* on Nermud Dagı, the so-called "Lion Horoscope" (Fig. 4)¹⁶. Recent studies have tried to detect an astronomical conception behind another Commagenian monumental complex: the royal burial site of Karakuş¹⁷. Previously Humann and Puchstein had realised that astrology played a relevant role in Commagene and have interpreted the choice of the Scorpio on the coins of Antiochus IV (fig.5) as a reference to the zodiacal sign under which Commagene stood according to Claudius Ptolemaeus (*Tetrabiblion*, II. 3 § 68)¹⁸. The Capricorn on other types of Antiochus IV and the bull on the above mentioned issue from the joint reign of Antiochus I and Mithradates II also would appear to be astrological symbols. Various cities of Syria and Mesopotamia adopted a sign of the Zodiac as a type between I BC and I AD¹⁹. Those occurring on the royal coinage of Commagene are likely to be connected with the birthday of the king²⁰ or, as for the case of the Scorpio, with the astrological position of the land. Further enquiries are required on the matter.

This brief paper has been confined to presenting some of the more problematic aspects involved in the study of the royal coinage of Commagene and to show the contribution from a survey of Turkish numismatic public collections. The prospect of new material from the current archaeological projects conducted in Commagene and northern Syria, as well as future fieldworks, promises to cast some light on the many important questions concerning the production, metrology and circulation of the royal coinage to which we are still awaiting an answer.

16 On this relief see the recent article of S. Heilen, *Zur Deutung und Datierung des 'Löwenhoroskops' auf dem Nermud Dagı*, «EA» 38 (2005), pp. 145-158 (with previous bibliography). For an astrological interpretation of the lion type see Wroth, *BMC Galatia*, cit., p. xlv.

17 See R. Beck, *The Astronomical Design of Karakush, a Royal Burial Site in Ancient Commagene: an Hypothesis*, «Culture and Cosmos» 3.1 (1999), pp. 10-34.

18 K. Humann-O. Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*, Berlin 1890, p. 330.

19 See for ex. Antioch civic series (RPC, vol. I, nrr. 4265-4266, 4268-4269, 4286-4287) and Damascus coins under Nero (RPC, vol. I, nr. 4804) which show a ram or the issues of Laodicea (RPC, vol. I, nrr. 4415-4416). See also an interesting type of Cyprus with capricorn and scorpion (RPC, vol. I, nr. 3916), previously attributed to Commagene.

20 See already Wroth, *BMC Galatia*, cit., p. xlv. Contra Butcher, cit., *Syria*, p. 227.

Fig: 1

Fig: 2

Fig: 3

Fig: 4

Fig: 5

BİTLİS / ADİL CEVAZ ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2005

Kadir PEKTAŞ*
Gülşen BAŞ

1997 yılından itibaren gerçekleştirdiğimiz “Bitlis ve Çevresi YüzeY Araştırmaları”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmî izni ile 2005 yılında Adilcevaz ilçe merkezi ve ilçeye bağı köylerde sürdürülmüştür. Çalışmalarda Dr. Gülşen Baş, Uzman Şahin Akbulut ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı temsilen Elazığ Müzesi'nden Ziya Kılınc görev almışlardır. Araştırma Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Bitlis Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün maddî destekleri ile Adilcevaz İlçe Jandarma Komutanlığı'nın yardımları ile tamamlanmıştır.

Çalışmalarda ilçe merkezi ve ilçeye bağı köylerin büyük bölümü incelenmiş, köylerin bir bölümüne İlçe Jandarma Komutanlığı'nın güvenlik gerekçesiyle izin vermemesi nedeniyle gidilememiştir. Araştırma sırasında küçük bir şapel dışında literatüre geçmeyen mimari yapıya rastlanmamıştır. Adilcevaz Kalesi dışında tespit edilen kültür varlıklarının büyük bölümünü tarihî mezarlıklar ve mezar taşları oluşturmaktadır. Bunların bir bölümü bölgedeki Hıristiyan azınlığa ait mezarlıklardır. Geriye kalan büyük çoğunluk ise Türk-İslâm dönemine tarihlenmektedir. Bunların dışında ilçe merkezinde bugün İnönü İlköğretim Okulu'nun bahçesinde korkuluklarla çevrili bir alanda sergilenen farklı dönemlere ait kültür varlıkları üzerinde de çalışılmıştır.

Adilcevaz Kalesi

Kale, ilçe merkezine hâkim bir noktada, yüksek bir tepe üzerine kurulmuştur. Kalede, bir bölümü sağlam durumdaki surların dışında herhangi bir yapı

* Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kınıklı Kampüsü Denizli/TÜRKİYE
Dr. Gülşen BAŞ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampus, Van/TÜRKİYE

kalıntısı görülmemektedir (Resim: 1). Moloz dolgulu ve düzgün kesme taş kaplamalı surların büyük bölümünde kaplama taşları dökülmüş ve duvarlar moloz dolgulu şekliyle günümüze ulaşmıştır. Bu yönüyle kalıntılar, tarihlere açısından fazla bir ipucu vermemektedir. Tarihî kaynaklardan Osmanlı Döneminde de kullanıldığı ve son şeklini aldığı bilinen kalenin kuzeyindeki surlar üzerinde bir kufi kitabe kesiti dikkat çekmektedir.

İnönü İlköğretim Okulu Bahçesindeki Eserler

İlçe merkezinde İnönü İlköğretim Okulu'nun bahçesinde bir grup eser, tel örgüyle çevrelenen üzeri çatıyla örtülü bir alanda koruma altına alınmıştır. Bu eserler arasında Urartular'a ait taş eserlerin yanı sıra Türk-İslâm döneminden kalan mezar taşları ile kitabe parçaları da bulunmaktadır.

1.42x0.56x0.12 m. ölçülerindeki kireçtaşından lahit parçasının yüzeyinde oyma sülüs kitabe yer almaktadır. Bazalttan yapılan koç şeklinde bir mezar taşı 0.54x0.40 cm. ölçülerindedir. 0.45x0.35x0.44 cm. ölçülerindeki bir taş parçası üzerinde sgraffito tekniğinde Arapça bir kitabe bulunmaktadır.

Adilcevaz Eski Mezarlığı

Ahlat-Adilcevaz karayolu üzerinde, Adilcevaz ilçe merkezine 22 km. uzaklıkta, yolun hemen kenarında bir mezarlık tespit edilmiştir. Eğimli bir alana kurulan mezarlıkta yeni gömülerin yanı sıra 20 kadar eski mezar taşı bulunmaktadır. Şahideli ve sandukalı örneklerden meydana gelen mezarların bir bölümünde yazı ve süsleme unsuru taşıyan mezar taşı kullanılmıştır.

İki şahide ve çatma lahit sandukadan meydana gelen bir mezarda 1.25x0.4 x0.15 cm. ölçülerindeki baş taşının önyüzünde altı satır kabartma sülüs kitabe yer almaktadır. Üst satırda H.1199 (M. 1785) tarihi bulunmaktadır (Resim: 2).

Bir bölümü toprağa gömülü vaziyetteki 0.35x0.35x0.15 cm. ölçülerindeki şahidenin önyüzünde üstte ters düz üçgenler, altta bir niş yer almaktadır. Şahidenin arka yüzünde rakamla H. 1302 (M. 1885) tarihi dikkat çekmektedir.

1.70x0.45x0.18 cm. ölçülerinde yere yatık şekildeki başka bir şahidenin önyüzünde, üstte mukarnas alınlık, altta düzensiz şekilde yazılan sgraffito kitabe yer almaktadır. Şahidenin arka yüzünde örgülü çerçeve içindeki sivri kemerli nişin yüzeyinde karakteri tam olarak anlaşılamayacak derecede deforme olan bitkisel bir süsleme bulunmaktadır.

Kitabenin yer almadığı mezar taşlarının büyük bölümünde geometrik süslemeler ile kemerli niş sıralarından meydana gelen düzenlemeler görülmektedir. Kitabeli örneklerden mezarlığın 18. ve 19. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Süphanbey Tesisleri Yakınındaki Mezarlık

Adilcevaz ilçe merkezinin 1 km. kadar kuzeydoğusunda, Van Gölü kıyısında bazı mezar taşları tespit edilmiştir. Bugün, Süphanbey Dinlenme Tesisleri'nin 20 m. batısında kalan bu mezarlıkta oldukça basit ve düzensiz 10 kadar mezar taşı görülmektedir. Çeşitli boyutlarda olan ve bir kısmı kırık parçalar hâlindeki mezar taşları sadedir. Bazılarının üzerinde yer alan haç işaretlerinden Hıristiyan dönemine ait olduğu anlaşılan mezar taşları üzerinde kitabeye rastlanmamıştır.

Yolçatı Köyü

Adilcevaz'a bağlı Yolçatı (Kohoz) Köyü'nde yapılan araştırmada burada yer alan Osmanlı Dönemine ait Kohoz (Zal Paşa) Hanı'nın son durumu belgelenmiştir. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen dikdörtgen planlı üç nefli han, köylüler tarafından depo olarak kullanılmaktadır. Köyde yapılan araştırma sonucunda, bu yapının dışında herhangi bir tarihî kalıntıya rastlanmamıştır.

Karaşeyh Köyü–Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı

İlçe merkezinin 40 km. kuzeydoğusundaki Karaşeyh Köyü'nde bir mezarlık tespit edilmiştir. Köyün güneyinden geçen karayolunun yakınında yer alan

mezarlık geniş bir alanı kaplamaktadır. Birçok mezar taşının yer aldığı mezarlıkta 3 adet koç-koyun şeklinde mezar taşı ile şahideler ve dikdörtgen prizmatik sandukalar yer almaktadır (Resim: 3). Mezarlıkta özellikle şahideler üzerinde yer alan kitabeler ve süslemeler mezarlığın 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını göstermektedir.

Baş şahidesi ile sandukadan oluşan mezarda, 1.56x0.40x0.20 cm. ölçülerindeki baş taşının önyüzünde üstte mukarnas alınlık, altta beş satırlık sgraffito kitabe yer almaktadır. Yan yüzlerinde de aynı karakterde yazıların bulunduğu şahidenin arka yüzü sade bırakılmıştır. 1.56x0.40x0.30 cm. ölçülerindeki dörtgen prizmal sandukanın yan ve ayakucu yüzeylerinde farklı boyutlarda dairesel madalyonlar ve bitkisel motiflere yer verilmiştir. Baş şahidesi tarafında olan kısımlarda, örülerek bir palmet motifi meydana getiren şerit kenarlarda yarım rumillerle sonlanmaktadır. Ayakucunda on iki dilimli bir gülbezek bulunmaktadır (Çizim: 1).

Şahide ve sandukadan oluşan ikinci mezarda 1.30 x 0.47 x 0.28 cm. ölçülerindeki şahidenin önyüzünde, üstte mukarnas alınlık, altta kandil motifine yer verilmiştir. Alt kesimde deforme olan kandil dört yönden sgraffito bir kitabe ile çevrelenmiştir. 2.05x0.60x0.32 cm. ölçülerindeki dörtgen prizmal sandukanın yan yüzeylerinde baş ve ayakucuna yakın kesimlere dairesel birer madalyon yerleştirilmiştir. 0.20 cm. çapındaki madalyonlardan şahide tarafındakilerin yüzeyi merkezden dağılan ışınsal çizgilerle oniki dilimli bir gülbezek olarak tasarlanmıştır. Ayakucu tarafındaki madalyonlarda ise Türk sanatında simgesel içeriğiyle ön plana çıkan ve iki eşkenar üçgenin kesişmesine dayalı mühr-ü Süleyman motifine yer verilmiştir. Üçgenlerin kenar ortalarındaki üçgen girintiler merkezde altı kollu yıldız meydana getirmektedir (Çizim: 2).

Şahide ve sandukadan meydana gelen diğer bir mezarda 0.40 x 0.40 x 0.25 cm boyularındaki kırık şahide sadedir. Dörtgen prizmal formda ve 1.98 x 0.58 x 0.32 cm ölçülerindeki sandukanın baş ve ayakucuna yakın yan yüzeylerine farklı süsleme özellikleri içeren dairesel madalyonlar yerleştirilmiştir. Çapları 0.15 ile 0.20 cm. arasında değişen madalyonlardan üçünde mühr-ü Süleyman

motifinin farklı versiyonları kullanılırken, biri üzerinde altı kollu çarkıfelek motifine yer verilmiştir (Çizim: 3).

1.25x0.35x0.43 cm. ölçülerindeki çatma lahit sandukanın yan yüzeylerinde içeriği tam anlaşılamayan sgraffito kitabelere yer verilmiş bunlar dışında süsleme unsuru kullanılmamıştır.

Dörtgen prizmal kaide üzerine üstte yarım silindirik formda son bulan 0.91x0.46x0.45 cm ölçülerindeki sandukanın yan yüzeylerinde yüksek kabartma tekniğinde yaya gerilmiş oku anımsatan bir motif işlenmiştir. Sandukanın alt yüzeyinde ise ilginç bir düzenleme söz konusudur. Sağ altta sgraffito tekniğinde kırık çatılı bir mimari tasviri bulunmaktadır. Orta kesimde dörtgen bir platform üzerine konmuş şekilde karşılıklı iki kuş figürü kabartma tekniğinde yapılmıştır. Bunların üstünde solda sekizgen madalyonun yüzeyine altı yapraklı bir gülbezek, sağda ise yarım bir daire yerleştirilmiştir (Çizim: 4).

Mezarlıkta figürlü başka bir mezar 0.82x0.32x0.20 cm. ölçülerindeki dörtgen prizmal sandukadır. Sandukanın kısa batı yüzeyinde profilden bir kuş figürü kabaca işlenmiştir.

Mezarlıkta koç-koyun formunda üç mezar taşı bulunmaktadır. Biri sağlam olan örneklerin diğerleri kırık durumdadır (Resim: 4).

Dörtgen kaide üzerinde silindirik form kazanan sanduka 1.25x0.50x0.40 cm. boyutlarındadır. Sandukanın kısa kenarının bir yüzünde çarkıfelek motifine yer verilmiştir.

Mezarlıkta mezar taşlarının dışında Karaşeyh ve Hüseyin Dede'nin gömülü olduğuna inanılan kare planlı, üzeri açık ve herhangi bir tarihî değeri bulunmayan iki türbe (yatır) bulunmaktadır. Bunlardan Hüseyin Dede'ye ait olan beton, diğeri basit taş yapıdır.

Bahçedere (Haskinduruk) Köyü Mezarlığı

İlçe merkezinin 5 km. batısında yer alan Bahçedere Köyü'nde tarihî bir mezarlık tespit edilmiştir. Günümüzde de kullanılmaya devam edilen mezarlıkta tek şahide, prizmatik ve düz sanduka ile şahide ve sandukanın birlikte yer

aldığı yaklaşık 30 eski mezar bulunmaktadır. Bunlar arasında en eski mezarın kitabesine göre H. 720 (M. 1320-1321) tarihli olduğu anlaşılmaktadır.

Dörtgen prizmal kaide üzerinde üçgen prizmal formda sonlanan ve bugün ortadan ikiye ayrılan sanduka 2.10x0.60x0.38 cm. ölçülerindedir. Sandukanın üçgen prizmal bölümünün yan yüzeylerinde dikey şeritlerle eşit aralıklarda dörtgen bölümler oluşturulmuştur. Bu yüzeylere birbirini tekrar eden palmetli kıvrık dallar işlenmiştir. Şeritlerin alt kesimde dairesel dönüşlerle birbirine bağlanması bitkisel zeminli bir kitabeyle öykünerek yapılmış izlenimi bırakmaktadır (Çizim: 5).

Yere yatık bir kırık şahide mevcut durumuyla 1.45x0.55x0.15 cm. ölçülerindedir. Şahidenin ön yüzünde sgraffito kitabe ile çevrelenen yüzeye aynı teknikle yedi satırlık bir kitabe işlenmiştir. Şahidenin arka yüzü yoğun şekilde süslenmiştir. Palmetleri çevreleyen çift rumilerden oluşan bordürün çevrelediği bölüme kandil motifi yerleştirilmiştir.

0.80x0.40x0.12 cm. ölçülerindeki şahide parçasının önyüzü büyük oranda tahrip olmuştur. Alt kesiminden bu yüzde yer alan sgraffito kitabeden bir kesit izlenebilmektedir. Şahidenin arka yüzünde palmetleri iki yandan çevreleyerek birbirine bağlayan rumilerden meydana gelen düzenlemenin farklı boyutları kullanılarak hareketli bir görünüm oluşturulmuştur.

Dörtgen prizma formunda, günümüze üç parça hâlinde ulaşan sanduka 1.85x0.46x0.18 cm. ölçülerindedir. Sandukanın üst yüzeyinde sgraffito kitabenin çerçeve teşkil ettiği alana niş içerisinde bir kandil motifi işlenmiştir. Sandukanın büyük bölümü toprak altında kalan yan yüzeylerin görünen kesimlerinde kıvrık dallı bitkisel düzenlemeler dikkat çekmektedir.

1.30x0.60x0.17 cm. ölçülerindeki şahidenin önyüzünde H. 721 (M. 1321) tarihini veren bir kitabe bulunmaktadır. Şahidenin arka yüzünde bir niş içerisinde kandil motifine yer verilmiştir. Kandil dışında nişin boş yüzeyleri rumili kıvrık dallar ve palmet motifleriyle dolgulanmıştır (Çizim: 6).

0.80x0.55x0.30 cm. ölçülerindeki kırık şahidenin önyüzünde üstte dikey dört bölüme ayrılan sivri kemerli alanlara palmet-rumi düzenlemeleri birbirini tekrar eder nitelikte işlenmiştir. Bu düzenlemenin altında bitkisel dolgulu

zemin üstünde sülüs bir kitabe dikkat çekmektedir. “Amele Mehmet” ibaresiyle başlayan kitabenin bir usta kitabesi olduğu anlaşılakta ancak geriye kalanını çözümlenmek mümkün olmamaktadır. Kitabenin altında bitkisel bordürlü çerçeveler içinde bir nişe yer verildiği anlaşılmaktadır (Çizim: 6; Resim: 6).

1.05x0.45x0.30 cm. ölçülerindeki koç şeklinde olan mezar taşının başı kırılmıştır. Gövdenin yan yüzeyinde tırmık ve tırmığı anımsatan küçük şekiller sgraffitto tekniğinde işlenmiştir.

Mezarlıkta kademeli dikdörtgen prizmal sandukalardan birinde ve bugün sanduka kapağı olarak kullanılan bir örneğin üst yüzeyinde biriken yağmur sularının kuşlar tarafından içilmesini sağlama amacı taşıyan değişiklik büyüklüklerde düzensiz daire çukurlar açılmıştır.

Karakol Köyü Mezarlığı

Adilcevaz'a bağlı Karakol Köyü'nün yaklaşık 1.5 km. kuzeyinde köylüler arasında “Ziyaret Tepe” olarak bilinen doğal yükseltide iki mezardan oluşan bir mezarlık tespit edilmiştir.

Halk tarafından kutsallaştırılarak ziyaret yeri olarak kullanılan mezarlıktaki ilk mezar, 1.60x0.55x0.15 cm. ölçülerindeki kalker şahideden oluşmaktadır. Etrafı taşlarla çevrilerek koruma altına alınan şahidenin önyüzünde üstte mukarnas alınlık, altta içeriği anlaşılamayacak ölçüde deforme olan sgraffitto bir kitabe işlenmiştir. Arka yüzde üç bölümlü rumi-palmet örgüsünün altında dörtgen niş içinde bir kandil motifi bulunmaktadır.

Köydeki ikinci mezar taşı andezit tüften kırık bir şahide parçasıdır. 0.55x0.40x0.15 cm. ölçülerindeki şahidenin önyüzünde yazı ve bitkisel düzenlemenin bir arada ele alındığı bir süsleme anlayışı söz konusudur. En dışta bitkisel dolgulu sülüs kitabenin çerçeve teşkil ettiği yüzeye sivri kemer formunda sonlanan ikinci bir çerçeve yerleştirilmiştir. Çerçeveyi meydana getiren bordürün yüzeyine rumili kıvrık dal işlenmiştir. Ortadaki alan palmet motiflerini çevreleyerek arada bağlantı sağlayan rumi motiflerinden oluşan düzenleme ile zenginleştirilmiştir (Resim: 5). Arka yüzde yüksek kabartma tekniğinde bir ağaç motifine yer verilmiştir.

Çanakyayla Köyü Mezarlığı

Çanakyayla Köyü'nde bugün de kullanılmaya devam eden tarihî bir mezarlık tespit edilmiştir. Şahide ve sandukalı mezar taşlarından bir bölümü üzerinde kitabe ve süslemeye rastlanmıştır. Kitabeli örnekler içinde en erken tarihli olanı 1.50x0.58x0.25 cm. ölçülerindeki şahide üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Kireçtaşından olan şahidenin ön yüzünde sgraffito sülüs kitabede "Emreş bin Erengazi" adı ile H. 729 (M. 1329) tarihi geçmektedir. Arka yüzde dört bölümlü bitkisel düzenlemenin altında, kandilden gelişen rumi ve palmetlerin boşlukları dolgulamasına dayanan hareketli bir kompozisyon işlenmiştir.

Kireçtaşından yapılan 0.75x0.40x0.25 cm. boyutlarındaki diğer bir şahidenin önyüzü tahrip olmuş durumdadır. Şahidenin arka yüzeyinde oniki köşeli yıldız motifinin dolgulandığı dairesel bir madalyon işlenmiştir. Arka yüzdeki düzenlemede üstte onaltı kollu yıldızın yer aldığı dairesel bir madalyon, altta ise düzenli olmayan eşkenar dörtgenlerin diagonal ekseninde sıralanmasına dayanan geometrik düzenleme dikkat çekmektedir (Çizim: 7). Şahidenin yan yüzlerinde bölgedeki mezar taşlarında bitkisel süslemenin klişe örneği hâline gelen palmet-rumi düzenlemesinin bir örneğine yer verilmiştir.

Mezarlıkta şahide parçalarıyla oluşturulan kare bir mezarda şahidelerin yüzeyinin kıvrık dallarla hareketlendirildiği gözlenmektedir.

Baş ve ayak şahidesi ile sandukadan meydana gelen bir mezarda baş ve ayak şahidesi 0.60x0.30x0.10 cm. olmak üzere aynı ölçülerde düzenlenmiştir. Altta dörtgen başlayan şahideler yarım silindirik bölümle üçgen üst bölüme bağlanmaktadır. Silindirik bölümlerin yüzeyi burmalı yivlerle zenginleştirilmiştir. Düşmüş şekilde yere yatık olan baştaşının ön yüzünde zikzakların oluşturduğu bölümde soyut bir motif, arka yüzde çarkifelek motifine yer verilmiştir. Ayak şahidesinin ön ve arka yüzünde benzer tarzda sgraffito tekniğinde düzensiz zikzaklarla hareketlilik sağlanmıştır.

Aynı tarzda iki şahide ve bir sandukadan oluşan diğer bir mezarda 0.60x0.30x0.10 cm. ölçülerindeki baş şahidesi üstte yuvarlak kemer formu kazanarak sonlanmaktadır. Arka yüzü sade tutulan şahidenin önyüzünde stilize edilerek işlenen kabartma bir insan figürü dikkat çekmektedir. Baştaşı

ile aynı ölçülerdeki ayaktaşı üstte üçgen formda son bulmaktadır. Şahidenin arka yüzünde soyut geometrik düzenlemelere yer verilmiştir.

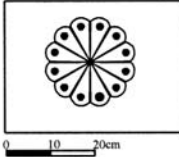
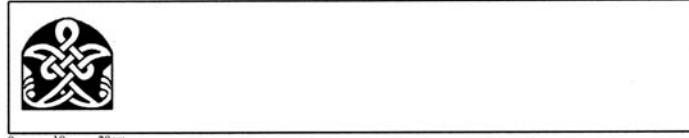
Yukarı Süphan Köyü-Şapel

İlçeye 22 km. uzaklıktaki Yukarı Süphan Köyü'nün yaklaşık 2-3 km. kuzeyinde bir şapel tespit edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plana sahip olan şapel taş işçilikli basit bir yapıya sahiptir. Doğudaki yarım daire planlı apsisin yuvarlak kemerine haç motifleri işlenmiştir (Resim: 7).

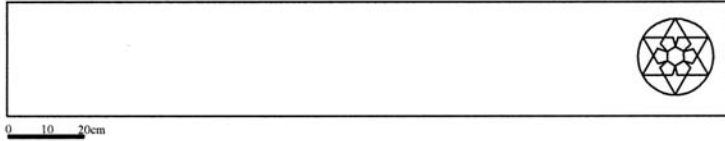
Aydınlar-Göldüzü Köyleri Yol Ayrımındaki Mezarlık

Aydınlar-Göldüzü köyleri yol ayrımının 500 m. kadar ilerisinde bir mezarlık tespit edilmiştir. Yaklaşık 70 mezardan oluşan mezarlıkta, kaba yonu bazalttan yapılan taşların üzerinde yer alan farklı boyut ve formlardaki haç motifleri burasının Hıristiyan mezarlığı olduğunu göstermektedir. Mezar taşları üzerinde kitabeye rastlanmamıştır (Resim: 8).

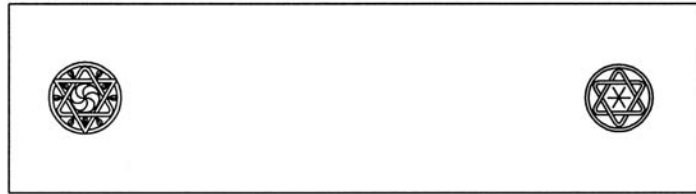
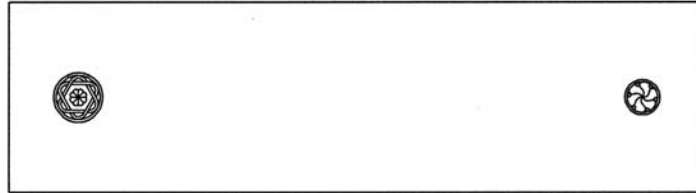
Adilcevaz bölgesinde yapılan yüzey araştırmasında, Müslüman ve Hıristiyanlara ait yerleşim birimlerinden günümüze daha çok mezarlıkların geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan azınlık durumundaki Hıristiyanlar'a ait mezar taşları, çok azındaki haç kompozisyonu dışında herhangi bir özellik göstermez iken, Müslüman mezar taşları yoğun süsleme programları ile dikkati çekmektedir. Bu yönüyle Adilcevaz çevresindeki mezar taşlarının Bitlis çevresindeki -özellikle de Bitlis il merkez ile Tatvan, Güroymak ve Ahlat'taki mezar taşları ile- paralellikler gösterdiği ortaya konmuştur.

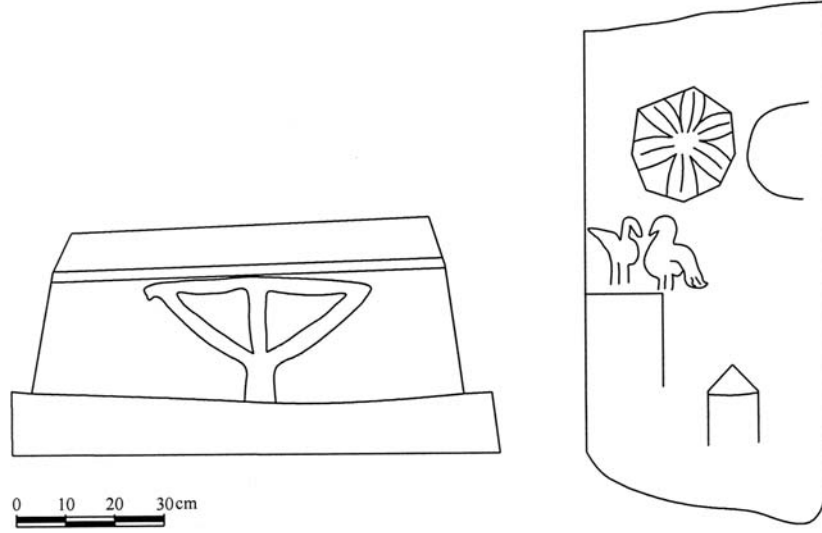
Çizim 1: Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı, sandukanın doğu ve güney görünüşü

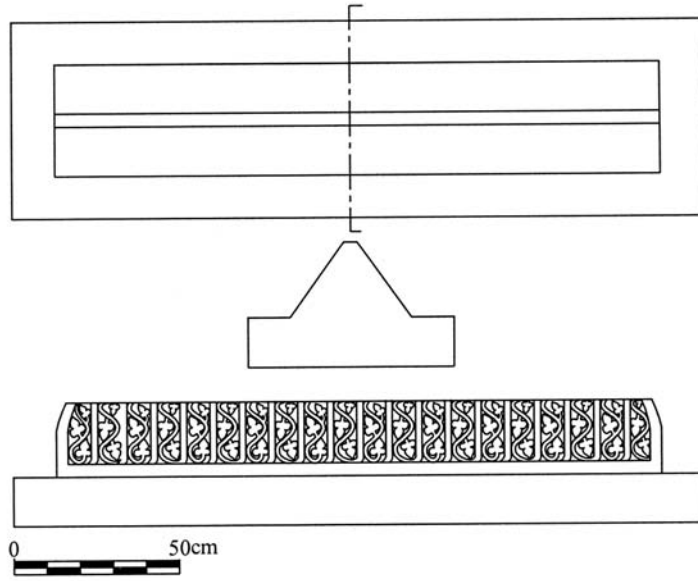
Çizim 2: Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı, sandukanın kuzey ve güney görünüşü

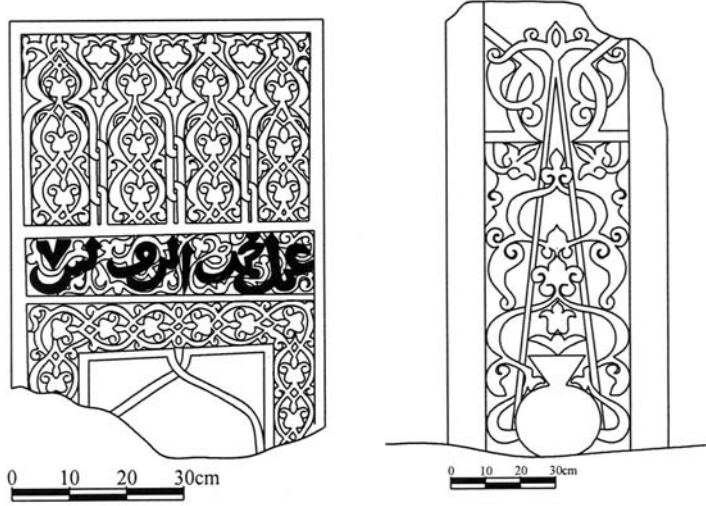
Çizim 3: Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı, sandukanın kuzey ve güney görünüşü

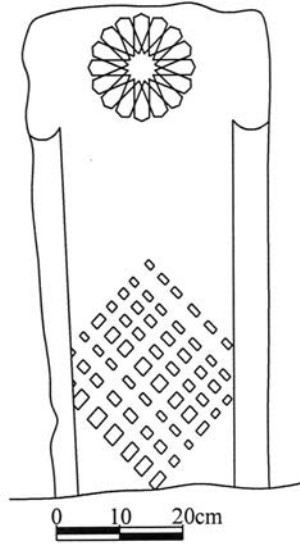
Çizim 4: Şeyh Hüseyin Dedâ Mezarlığı, sandukanın yan ve arka yüzü

Çizim 5: Bahçedere Köyü Mezarlığı, sandukanın planı, kesiti ve yan görünüşü

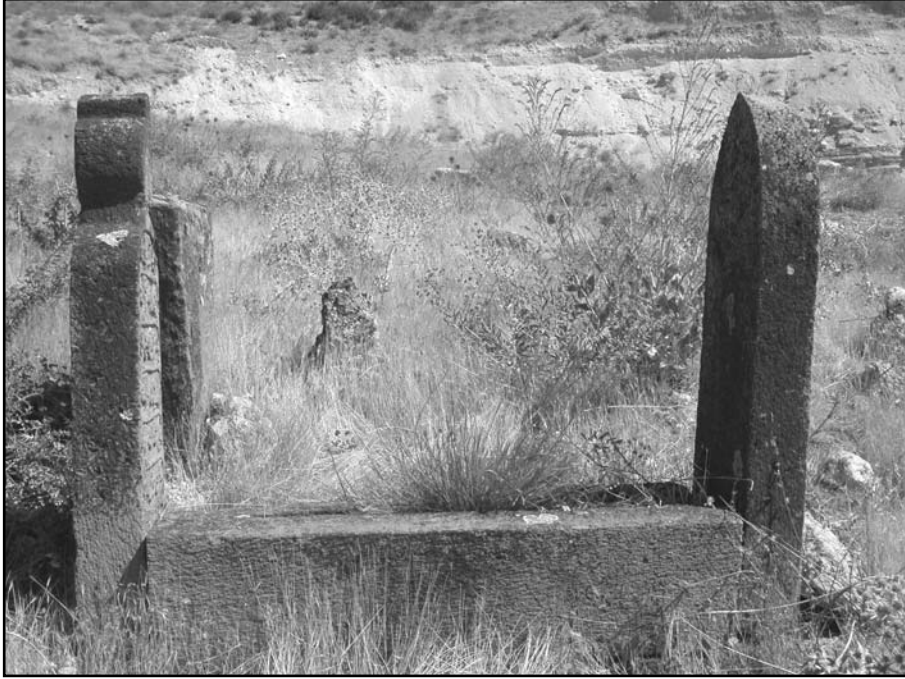
Çizim 6: Bahçedere Köyü Mezarlığı, usta kitabeli şahide ve H. 721 tarihli şahidenin arka yüzü

Çizim 7: Çanakyayla Köyü Mezarlığı, bir şahidenin arka yüzü

Resim 1: Adilcevaz Kalesi

Resim 2: Adilcevaz, eski mezarlıktan bir mezar

Resim 3: Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı

Resim 4: Şeyh Hüseyin Dede Mezarlığı, koç-koyun şeklinde mezar taşları

Resim 5: Karakol Köyü Mezarlığı'ndan bir şahide

Resim 6: Bahçedere Köyü Mezarlığı, usta kitabesinin bulunduğu şahide

Resim 7: Yukarı Süphan Köyü, şapel

Resim 8: Aydınlar-Göldüzü köyleri yol ayrımındaki mezarlıktan örnekler

2005 YILI ÇIVRİL OVASI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Eşref ABAY*
Fulya DEDEOĞLU

2003 yılından itibaren gerçekleştirdiğimiz Denizli İli, Çivril Ovası yüzey araştırması projesine 2005 yılında 15 Ağustos-1 Eylül tarihleri arasında toplam 15 gün devam edilmiştir . Yukarı Menderes Havzası'nda yer alan ve Denizli İli'nden 96 km. kuzeydoğuda bulunan bölge, verimli Çivril ve Baklan ovalarını kapsamaktadır. Doğudan Akdağ, kuzeydoğudan Bulkaz Dağı, güneydoğudan Beşparmak Dağları ve Banaz platosu ile çevrelenen bölge coğrafi olarak kapalı bir havza görünümündedir. Orta Anadolu ile Ege Bölgesi arasında kalan alan, kuzeydoğuda, doğuda, güneydoğuda ve batıda yer alan doğal yollar ile komşu bölgelere açılmaktadır (Resim: 1).

2003 yılında projemize başlarken temel amacımız, Çivril Ovası içinde, doğal özellikleri ile kapalı ve su kaynakları açısından zengin bir ovanın bütün dönemler boyunca yerleşim sistemlerini araştırmak ve buna bağlı olarak da ova içinde sosyo-kültürel gelişimleri tespit etmektir. Önceki yıllarda gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması daha çok Beycesultan Höyük'ün de konumlandığı Işıklı Gölü'nün batı kısmında kalan ova içinde yoğunlaştırılmış ve bu alanda toplam 29 yerleşim yeri tespit edilmişti. 2005 yılı yüzey araştırmasında ise, Işıklı Gölü'nün güneydoğusunda bulunan ovalık alan içindeki arkeolojik yerleşimlerin tespiti üzerine çalışılmıştır. Dar bir vadi içinde yer alan ve oldukça sınırlı tarım alanına sahip bu alan, bahsedilen topografik

* Doç.Dr. Eşref Abay-Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, e_abay@yahoo.com; Arş. Gör. Fulya Dedeoğlu- Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, dedeoglufulya@gmail.com.

1 2005 yılında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasına yazarlar dışında Berlin Freie Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hartmut Kühn ve Dr. Rainer Czichon, Ege Üniversitesi'nden yüksek lisans öğrencileri Asuman Kuru ve Rabia Özcan, lisans öğrencileri Çağrı Tarhan, Mehmet Yurtsever, Muhip Çarkı ve Ozan Şahin, Berlin Freie Üniversitesi'nden ise Tobias Etessami, Dilek Azbak, Kathrin Sachsenber, Tobias Schmidt katılmıştır. Ayrıca Nevşehir Müzesi'nden Arkeolog Hamza Çalışkan Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Kendilerine özverili çalışmalarından ötürü teşekkür ederiz.

özellikleri ile batıdaki ovadan ayrılmaktadır. Bu durumun, söz konusu alandaki yerleşim şablonuna nasıl yansıdığı sorusuna yanıt bulmak 2005 yılı yüzey araştırmamızın temel amacını teşkil etmekteydi. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sonucunda araştırma alanında toplam 13 yerleşim yeri tespit edilmiştir (Resim: 1).

Yüzey araştırmamız sırasında uygulamış olduğumuz metoda bağlı kalınarak her yerleşim yerinin topografik planı ve doğal çevre çizimleri yapılmış, üzerlerinden, belirlenmiş olan örnek toplama alanları doğrultusunda malzeme toplanmış ve tescil fişleri oluşturulmuştur (Resim: 2). Bu çalışmaların yanı sıra 2004 yılında araştırdığımız fakat topografik planları çizilmeyen bazı yerleşimler, bu eksiklikleri gidermek amacıyla yeniden ziyaret edilmiştir ve yerini tespit ettiğimiz ancak çalışmadığımız Ömer Höyük, Domuz Höyük, Bekirli Höyük ve Pekmez Höyük de çalışma kapsamı içine alınmıştır.

Daha önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarda tespit ettiğimiz gibi 2005 yılında araştırdığımız yerleşimlerin değerlendirilmesi sonucu bölgede Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'dan Selçuklu Dönemine kadar uzanan bir kültürel gelişimin olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 3).

Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ

2005 yılı çalışmalarımızda Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a ait buluntular 5 yerleşim yerinde tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerden Çandır Höyük, Çandır Büyük Höyük, Çandır Küçük Höyük ve Doğu Şahanlar Höyük Işıklı Gölü'nün güneydoğusundaki ova içinde yer alırken Domuz Höyük, Işıklı Gölü'nün batısındaki ovada bulunmaktadır. Böylece önceki yıllarda tespit edilenler ile birlikte bölgede Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim sayısı 10'a ulaşmıştır.

Tek renkli ve çok renkli "Hacılar boyalıları" ile tanımlanan yerleşimler, 1-2 hektarı geçmeyen büyüklüğe sahiptir ve daha çok nehir ve göl kenarlarına konumlanıp dağınık bir şablon ortaya koymaktadır. Tüm bu özellikler Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'da yerleşimler arasında hiyerarşik bir yapılanmanın olmadığını göstermektedir.

Yerleşimlerde tespit ettiğimiz bu döneme ait keramikler daha çok Göller Bölgesi'nde Hacılar², Kuruçay³, Bademağacı⁴ yerleşimlerinin ve İzmir Ulucak Höyük'ün⁵ Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tabakalarından bilinmektedir. Kaliteli el yapımı, kırmızı astarlı olan bu keramikler çoğunlukla "S" profilli kaplardan, derin kaselerden, küçük çömlek ve çanaklardan oluşmaktadırlar (Resim: 4).

Geç Kalkolitik Çağ

2005 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında Geç Kalkolitik Çağ verileri ortaya koyan 3 yerleşim yeri tespit edilmiştir⁶. Işıklı Gölü'nün batısındaki ova içinde bulunan yerleşimlerin eklenmesiyle, önceki yıllarda tespit edilenler ile birlikte 15 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bölgede el yapımı, siyah ya da gri renkli perdahlı keramikler ile tanımlanan Geç Kalkolitik Çağ (Resim: 5), yerleşimlerin daha çok Çivril Ovası'nın kuzeyinde toplandığı ve Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a göre yerleşim sayısında artışın olduğu dikkati çekmektedir. Yerleşimlerin büyüklüklerine bakıldığında ortalama 5 ila 9 hektar ve 5 hektardan küçük olduğu ve iki basamaklı hiyerarşinin saptanabildiği önerilebilir.

Erken Tunç Çağı

Araştırmalarımız sonucunda bölgede ilk olarak Erken Tunç Çağı'nda yerleşim sayısında önemli bir artışın olduğu tespit edilmiştir. 2005 yılı yüzey araştırmasında bu döneme tarihlenen toplam 12 yeni yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunlardan 9 tanesi Işıklı Gölü'nün güneydoğusunda kalan ova içinde olup⁷ 3 tanesi Işıklı Gölü'nün batısındaki ovada yer almaktadır⁸.

2 Mellaart, J. 1970: *Excavation at Hacilar*, Vol. I, University Press, Edinburgh.

3 Duru, R. 1994: *Kuruçay Höyük I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Levha 37, 40.

4 Duru, R. 1995: "Bademağacı Kazıları 1993" 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, s. 69-73.

5 Çilingiroğlu, A., Derin Z., Abay E., Sağlamtimur, H., Kayan, İ. 2004: *Ulucak Höyük Excavation Conducted Between 1995 and 2002*, Paris, Figure 21-29.

6 Bu yerleşimler; Bekirli Höyük, Domuz Höyük, Ömer Höyük'tür.

7 Bu yerleşimler; Çandır Höyük, Çandır Büyük Höyük, Çandır Küçük Höyük, Doğu Şahanlar Höyük, İkizhöyük 3, İkizhöyük 2, Tantan Höyük, Batı Şahanlar Höyük, Domuz Höyük'tür.

8 Bu yerleşimler; Bekirli Höyük, Ömer Höyük, Pekmez Höyük'tür.

Böylece 2005 araştırma sezonu dahil ovada Erken Tunç Çağı'na ait toplam 31 yerleşim saptanmıştır. Bu yerleşimlerin 28'i Erken Tunç Çağı I'de, 30'u Erken Tunç Çağı II'de, 10'u ise Erken Tunç Çağı III'te iskan edilmiştir.

Yerleşimlerden önceki yıllarda olduğu gibi 2005 yılında da Erken Tunç çağlarına ait oldukça zengin keramik repertuarı tespit edilmiştir. Bu repertuar içinde Erken Tunç Çağı I; el yapımı, gri, kahverengi keramikler ile karakterize edilirken (Resim: 6), Erken Tunç Çağı II'de yine el yapımı kırmızı ya da kahverengi keramiklerin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Keramik formlarında görülen keskin hatlar ve çok çeşitli kulp ve tutamak eklentiler bunların metal kaplardan etkilenip yapıldığı izlenimi vermektedir (Resim: 7). Erken Tunç Çağı III'te daha çok hamur ve dış yüzey işlemi ile farklılaşan keramiklerde ilk defa çark kullanımı ve depas gibi belirgin bazı formların sıkça görülmeye başlaması karakteristiktir (Resim: 8). Tüm bu keramiklerin benzerleri başta Beycesultan Höyük olmak üzere⁹, Kusura¹⁰ gibi yerleşim yerlerinden de bilinmektedir.

Ovadaki höyüklerin dağılımına baktığımızda, yerleşimlerin daha çok ovanın doğu ve batı tarafında ve özellikle Büyük Menderes Nehri'nin batı yakasında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Ovanın batı tarafında Erken Tunç Çağı yerleşimlerinin Geç Kalkolitik Çağ'ın devamı şeklinde gelişmesine karşın, 2005 yılında araştırdığımız Işıkli Gölü'nün güneydoğusundaki alanda yoğun bir şekilde iskânın ilk olarak Erken Tunç Çağı I ile başladığı dikkati çekmektedir. Bu süreklilik Erken Tunç Çağı II'de de devam etmiştir. Bu dönemde kurulan yeni yerleşimler de var olan yerleşimlerin civarında yer almaktadır.

Ova içindeki yerleşimlerin yanı sıra özellikle Erken Tunç Çağı II ile birlikte geçiş yollarını kontrol eden stratejik noktalara kurulan yerleşimler dikkati çekmektedir.

Yaptığımız yüzey araştırması sonuçları Çivril Ovası'nda yerleşimlerin boyutlarının Geç Kalkolitik Çağ'dan sonra Erken Tunç Çağı I ve II'de aşamalı olarak büyüdüğünü ve bu yerleşimlerin hiyerarşik olarak konumlandıklarını

9 ETÇ I keramik örnekleri için bkz. Tabaka XVIII ve XVII Fig. P.15.-21; ETÇ II keramik örnekleri için bkz. Tabaka XVI ve XIII Fig. P.22.-P.46.; Fig. P.15.-21; ETÇ III keramik örnekleri için bkz. Tabaka XII ve XI Fig. P.46.-71. Lloyd,S-Mellaart J 1962: *Beycesultan Vol II*, London.

10 Lamb, W.1936 "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar" *Archaeologia* 86, Fig 7-10.

göstermektedir. Ovadaki yerleşimlerin boyutları (15, 10 ve 5 hektardan küçük olmak üzere) dikkate alındığında özellikle Erken Tunç Çağ II'de 3 farklı boyutta yerleşimin olduğu ve bunların başında Beycesultan Höyük'ün birincil merkez olduğu ve buna boyutları 15 hektardan daha küçük olan Yassihöyük, Değirmenhöyük, Pınar Höyük gibi ikincil yerleşimlerin eşlik ettiği anlaşılmaktadır.

Önceki yıllarda gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sonucunda Erken Tunç Çağı III'te ovadaki yerleşim sayısında dikkati çeker ölçüde azalma olduğunu saptamıştık. 2005 yılı yüzey araştırmasında elde ettiğimiz veriler de bu durumu doğrulamaktadır. Tespit ettiğimiz 12 yeni yerleşimden yalnızca Ömer Höyük'te Erken Tunç Çağı III döneminde de yerleşim devamlılık göstermektedir.

Orta ve Geç Tunç Çağlar

Orta ve Geç Tunç çağlar ile birlikte bölgedeki yerleşim sayısında yeniden bir artış görülmektedir (Resim: 3). 2005 yılı yüzey araştırmamızda bu döneme ait 8 yerleşim yeri daha tespit edilmiştir¹¹. Böylece ovada bu dönemlere ait yerleşim sayısı toplam 27'ye ulaşmıştır. Söz konusu dönemler belirgin keramik repertuarı ile kolaylıkla diğer dönemlerden ayırt edilebilmektedir. Oldukça kaliteli, kırmızı ve kahverengi banyo astarlı ve perdahlı keramiklerin yanı sıra devetüyü renkli büyük boyutlu çömlekler ve depolama kapları bu dönemlerde yaygın bir şekilde kullanım görmüştür. Uzun kaideli meyvelikler, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanaklar ve kâseler belirgin kap formlarını oluşturmaktadır. Ayrıca perdah bezemeli ve baskılı çömlekler de dönemin tipik keramikleri arasındadır (Resim: 9). 2005 yılında tespit ettiğimiz İkiz Höyük I, II ve Doğu Şahanlar Höyük'te özellikle bu dönemler için karakteristik olan keramiklerin çok güzel örnekleri tespit edilmiştir. Bunlar arasında sepet kulplu çanaklar ile boğa eklentili kaplar dikkati çekmektedir (Resim: 9). Söz konusu keramiklerin yakın benzerleri Beycesultan Höyük'ün Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında açık bir şekilde belirlenmiştir¹².

11 Bu yerleşimler; Çandır Höyük, Çandır Büyük Höyük, Çandır Küçük Höyük, Doğu Şahanlar Höyük, İkizhöyük 3, İkizhöyük 2, Bekirli Höyük, Pekmez Höyük'tür.

12 Orta Tunç Çağ keramikleri için bkz. Mellaart-Murray 1995: *Beycesultan Vol II*, London.

Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait yerleşimlerin dağılımına baktığımızda Erken Tunç Çağı II ile benzer bir yerleşim şablonunun varlığı dikkati çekmektedir. Ova içindeki yerleşimlerin yanı sıra geçiş noktalarındaki höyüklerde de bu dönem yoğun bir şekilde temsil edilmektedir. Bu dönem ile birlikte bazı yerleşimlerin çift konili olduğu ve en büyük boyutlarına ulaştığı anlaşılmaktadır. Yerleşim boyutlarından elde ettiğimiz veriler, bu dönemde, merkezini Beycesultan Höyük'ün oluşturduğu en az 3 aşamalı yerleşim hiyerarşisinin olduğunu göstermektedir.

Demir Çağı

Yüzey araştırmamız sırasında Erken, Orta ve Geç Demir Çağı'na ait keramiklerin ele geçirildiği toplam 12 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi 2005 yılında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması sonucunda saptanmıştır¹³. Bu yerleşimlerden Erken Demir Çağı'nda bölge için karakteristik olan ve literatürde "black on red pottery" olarak geçen, kırmızı astar üzerine siyah boyalı keramiklerin yanı sıra Orta ve Geç Demir Çağı'ndan bildiğimiz devetüyü üzerine kahverengi ve siyah boyalı keramikler ve lydionlar da bu dönemleri temsil eden keramikleri oluşturmaktadır (Resim: 10).

Söz konusu yerleşimlerin daha çok Işıklı Gölü'nün güneybatısında yer aldığı görülmektedir.

Helenistik ve Roma Dönemi

Gerek önceki senelerden gerekse 2005 yılı çalışmalarımızda elde edilen veriler Çivril Ovası'nın Helenistik ve Roma Döneminde de yoğun bir şekilde yerleşildiğini ortaya koymaktadır. Bugüne kadar gerçekleştirdiğimiz çalışmalar, Helenistik Döneme ait 13, Roma Dönemine ait 10 yerleşim yerinin varlığını ortaya koymuştur¹⁴. Bunlardan 9 yerleşim yeri 2005 yılı çalışmalarımız

13 Bu yerleşimler; Doğu Şahanlar Höyük, Domuz Höyük'tür.

14 Helenistik Dönem yerleşimleri; Emirhisar-Yassı Höyük, Kesilmiş Höyük, Uğurlu Höyük, Yakacık Höyük, İkizhöyük III, Doğu Şahanlar Höyük, Çerkeztarlası Höyük, Çivril Höyük, Işıklı Höyük, Pınar Höyük, Özdemirciler Höyük, Hasan Höyük, İnceköy Höyük; Roma Dönemi Yerleşimleri ise; Işıklı Höyük, Pınar Höyük, Özdemirciler Höyük, Çerkeztarlası Höyük, Batı Şahanlar Höyük, Uğurlu Höyük, Emirhisar-Yassı Höyük, İnceköy Höyük, Kesilmiş Höyük'tür.

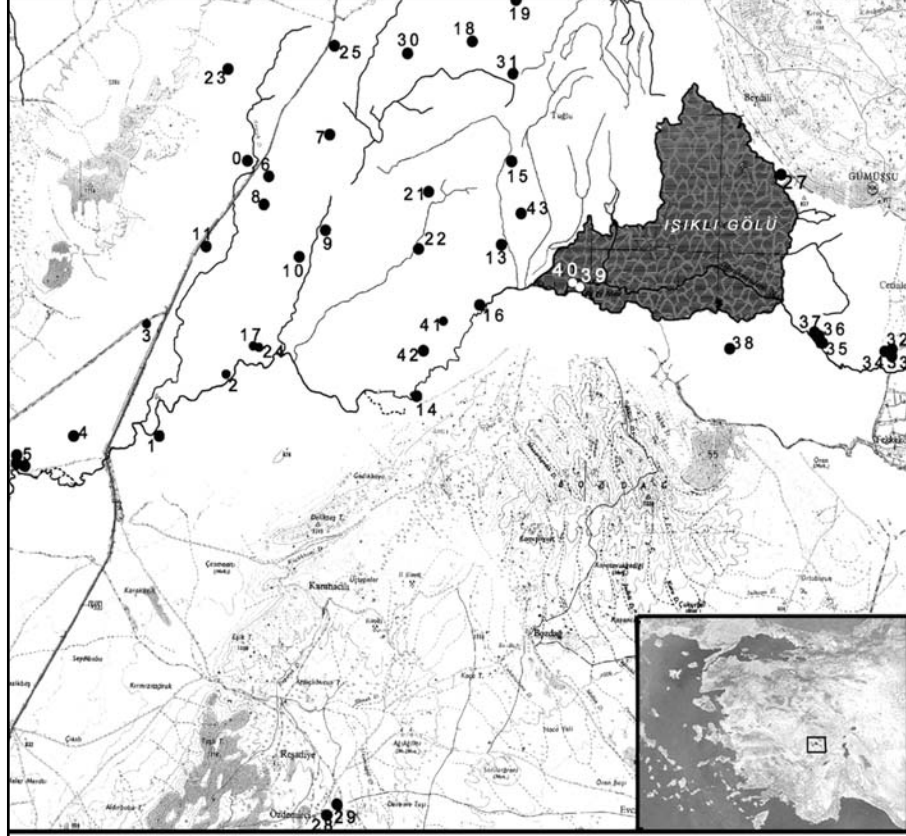
sonucu belirlenmiştir. Tipik siyah ve kırmızı firnisli ve devetüyü astarsız keramikler ile temsil edilen (Resim: 11) söz konusu yerleşimler daha çok Işıklı Gölü'nün batısında yer almaktadır ve antik Eumenia kentine yakın bir şekilde konumlanmıştır.

Geç Antik Çağ

Çivril Ovası'nda saptadığımız bir diğer kültürel süreci Geç Antik Çağ oluşturmaktadır. Söz konusu dönem önceki yıllardaki çalışmalarımızla birlikte toplam 20 yerleşim yerinde saptanmıştır. Yoğun bir şekilde ele geçirilen koyu yüzlü, kaba, yoğun taşçık katkılı günlük pişirme kaplarının yanı sıra sırlı keramikler bu dönemi temsil eden buluntu grubunu oluşturmaktadır (Resim: 11). 2005 yılı araştırmamızda 8 yerleşimde¹⁵ söz konusu döneme ait keramikler tespit edilmiştir.

Sonuç olarak 2003 yılından 2005 yılına kadar yoğun olarak Çivril Ovası sınırları içinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırması, ovadaki dönemsel yerleşim şablonuna ilişkin birçok veri ortaya koymuştur. Çalışmalarımız ovanın içinde büyük ölçüde tamamlanmıştır, daha sonraki çalışmaların ovanın güneybatısında kalan Baklan Ovası'nda ve dağlık bölgede gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

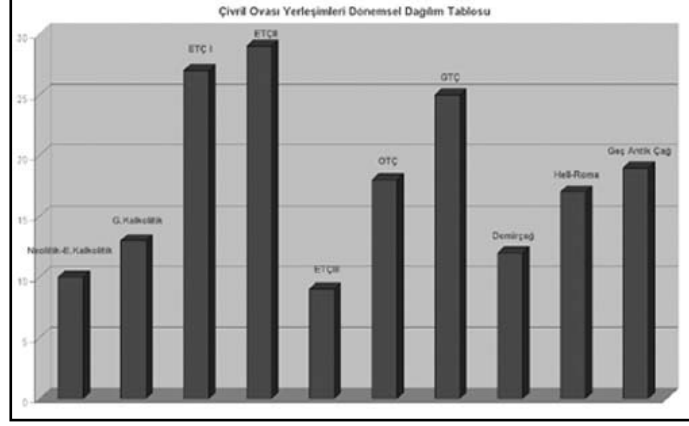
15 Çandır Höyük, Çandır Büyük Höyük, Çandır Küçük Höyük, Doğu Şahanlar Höyük, İkizhöyük 3, İkizhöyük 2, Domuz Höyük, Pekmez Höyük.

1- Sarıbeyli H.	16-Deniz H.	31-Pekmez H.
2- Dedemkoyu H.	17-Çerkeztarlası Mezarlık	32-Çandır H.
3- Yassi H.	18-Emirhisar-Yassı H.	33-Çandır Büyük H.
4- Oren Mevkii	19-Kesilmiş H.	34-Çandır Küçük H.
5- Hoyuk Mevkii	20-Karamanlı Tümülüsü	35-İkiz Höyük 3
6- Sokmen H.	21-İnceköy H.	36-İkiz Höyük 2
7- İrez H.	22-Uğurlu H.	37-İkiz Höyük 1
8- Catal H.	23-Yakacık H.	38-Tantan H.
9- Karaca H.	24-Çerkeztarlası H.	39-Doğu ŞahanlarH
10-Karayahsiler H.	25-Civril H.	40-Batı Şahanlar H
11-Yamanlar H.	26-Işıklı H.	41-Savran H.
12-Cayiryani H.	27-Pınar H.	42-Bekirli H.
13-Seraserli H.	28-Özdemirciler H.	43-Domuz H.
14-Degirmen H.	29-Hasan H.	
15-Mallıkaya	30-Ömer H.	

Ölçek: 1:25 000

Resim: 1: Yüzeysel araştırmada tespit edilen yerleşimler

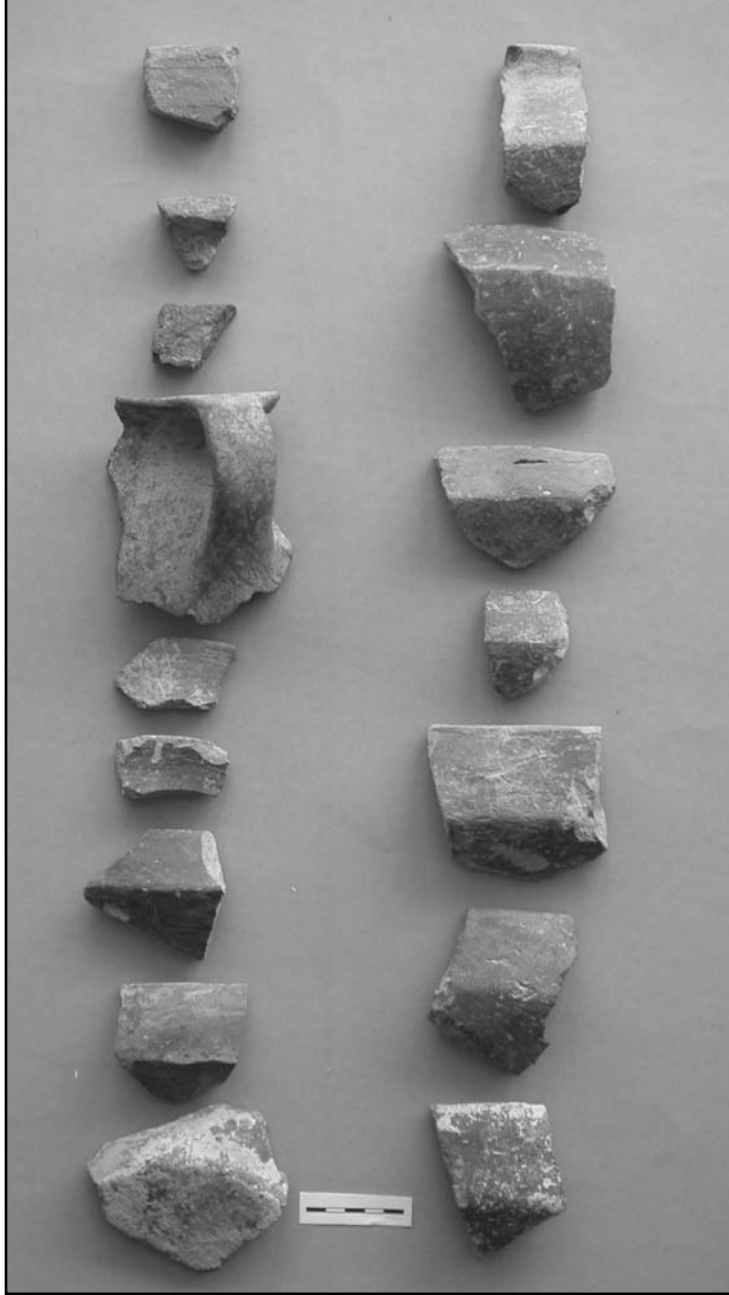
Resim 3: Yüzeysel araştırmada tespit edilen yerleşimlerin dönemsel dağılım grafiği

Resim 4: Yüzeysel araştırmada tespit edilen Geç Neolitik-Erken Kalkolitik keramik örnekleri

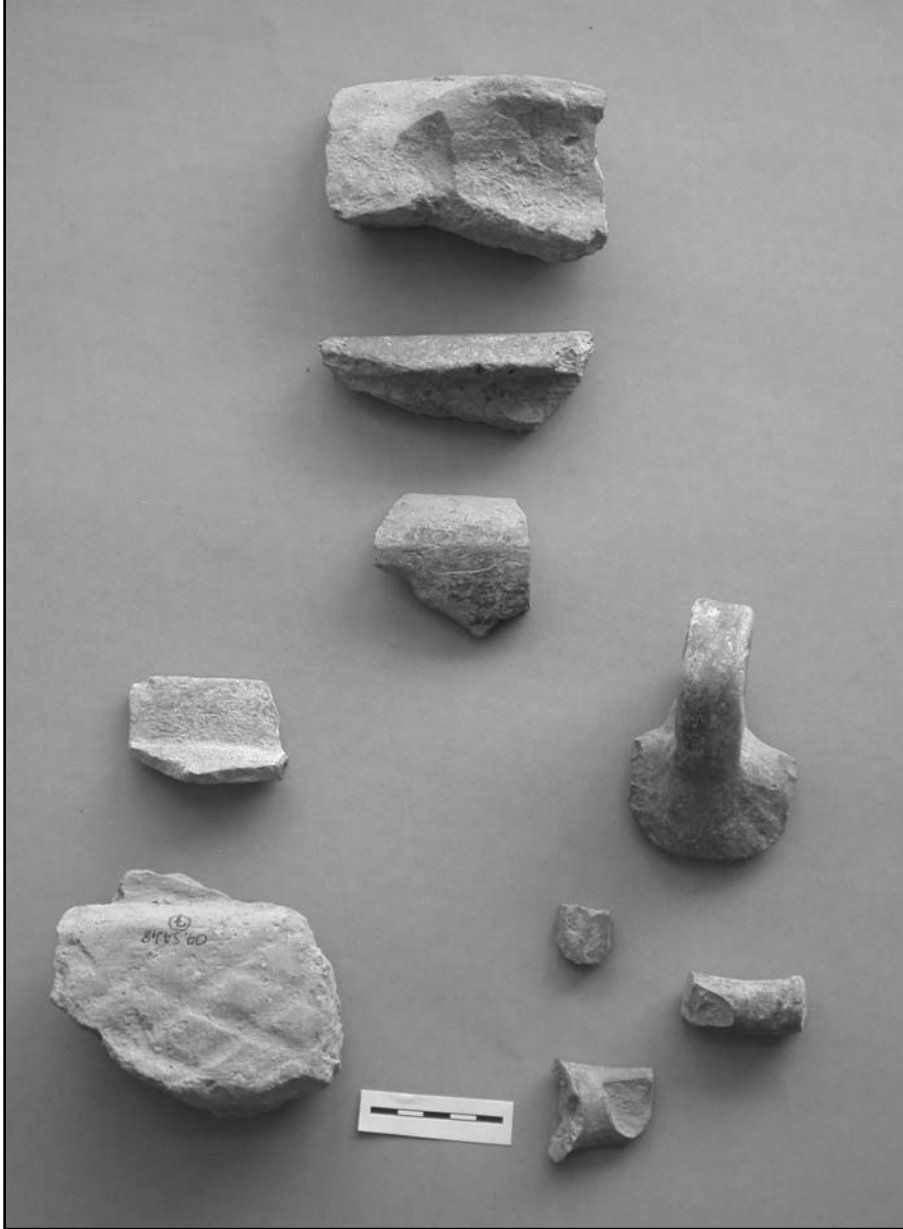
Resim 5: Yüzeý arařtırmasında tespit edilen Geç Neolitik-
Erken Kalkolitik ağ keramik örnekleri

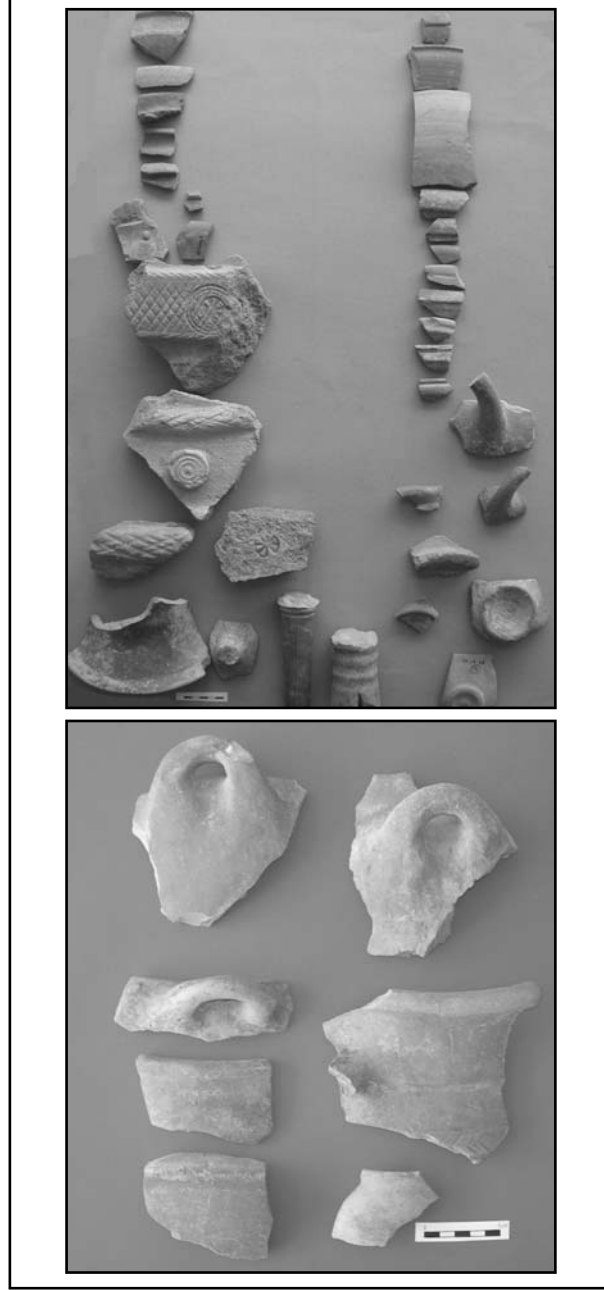
Resim 6: Yüzeý arařtırmasında tespit edilen Erken Tunç Çađı I keramik örnekleđi

Resim 7: Yüzey araştırmasında tespit edilen Erken Tunç Çağı II keramik örnekleri

Resim 8: Yüzeý arařtırmasında tespit edilen Erken Tunç Çađı III keramik örneklere

Resim 9: Yüzey araştırmasında tespit edilen Orta Tunç-Geç Tunç Çağı keramik örnekleri

Resim 10: Yüzey araştırmasında tespit edilen Demir Çağı keramik örnekleri

Resim 11: Yüzey araştırmasında tespit edilen Hellenistik-Roma ve Geç Antik Çağ keramik örnekleri

MYNDOS YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2005

Mustafa ŞAHİN*

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 04.08.2005 tarih ve 113308 sayılı olurları ile 1–15 Eylül 2005 tarihleri arasında yürütülen yüzey araştırmasında Bakanlık temsilen aramıza katılan Sayın Güven Yetişkin'e, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü araştırma görevlisi Erdoğan Aslan ve bölüm öğrencilerine destek ve yardımlarından dolayı bir defa daha teşekkür ederim¹.

Yüzey araştırmamız Gümüşlük Belediyesi ve Bodrum Ticaret Odası tarafından desteklenmiştir. Özellikle Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ülküm ve Ticaret Odası Başkanı Mahmut Kocadon'a katkılarından dolayı minnettarız.

2005 dönemi yüzey araştırmaları öncelikli olarak Myndos yerleşiminin bir parçası olan yarımada üzerinde ve yerleşime yaklaşık 5 km. uzaklıkta bulunan Koyunbaba mevkiindeki taş ocağında yapıldı (Resim: 1).

Yarımada üzerinde yaptığımız yüzey araştırmasında başlıca iki konunun aydınlatılmasına çalışılmıştır:

-Birincisi, G. E. Bean ve J. M. Cook tarafından ortaya atılan savın doğruluğunu irdelemektir. Bu sava göre; adalardan göç eden Lelegler ilk olarak Bozdağ üzerine yerleşmişler, daha sonra Maussollos'un maddî yardımı ile Gümüşlükte inşa edilen yeni kente göçmüşlerdir.

-Bu bağlamda yanıt bekleyen bir diğer soru ise "Leleg Duvarı" olarak isimlendirilen sur duvarının teknik ve yapısal özelliklerine göre ne zaman inşa edildiğidir.

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. 16059- Görükle- Bursa/TÜRKİYE mustafasahin@uludag.edu.tr
Bu çalışmada süreli yayınlar için kullanılan kısaltmalar *Archäologischer Anzeiger* 1997, 611-628'de olduğu gibidir.

1 Öğrenci olarak aramıza katılanlar: D. Şahin, O. Dumankaya, S. Gündüz, H. Şahan, L. Novakova ve Z. Polakova.

Her iki soruya yanıt bulmak üzere araştırmalarımız öncelikle Bozdağ, Çavuşadası ve Myndos Yarımadası üzerinde yoğunlaştırılmıştır (Resim: 1).

Bodrum İlçesi'nin Gümüşlük Beldesi'nde yarımadanın batı ucunda yer alan Myndos, Strabon (VII 321, XIII 611) tarafından yapılan açık tarifle çok rahat bir şekilde lokalize edilebilmektedir².

Myndos üzerine araştırmalar 19. yüzyıldan beri yapılmaktadır. Kayda değer ilk ziyaretçiler Sir Chr. Newton³, W. R. Paton ve J. L. Myres'tir⁴. Bunu izleyen yüzyılda İtalyan bilim adamı A. Maiuri'nin Myndos çevresi ile ilgili çok önemli keşifleri olmuştur. Myndos üzerine en fazla tartışma yaratan çalışmalar ise İngiliz bilim adamları G. E. Bean ve J. M. Cook tarafından yapılmıřtır⁵.

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız araştırmalarda ortak olarak Myndos'un yeri olarak bugünkü yerleşim gösterilmektedir. Ancak ilk olarak Paton ve Myres bu fikre karşı çıkarak eski Myndos'un Gümüşlük dışında bir yerde aranması gerektiğini savlamışlardır. Bu konudaki en önemli dayanakları ise Gümüşlük yerleşiminde Leleg nekropolünün olmamasıdır⁶. Bean ve Cook da bu savın arkasında durarak, Gümüşlük'te Mausollos'un yardımıyla kurulan modern Myndos'tan daha erkene giden izlerin bulunmadığını öne sürmüşler ve Palaemyndos (Παλαταμυνδος) olarak adlandırdıkları erken yerleşimin Gümüşlük'te değil de, başka bir yerde aranması gerektiğini savlamıřlardır⁷. Bu nedenle ilk yerleşimin Klasik Dönem kenti üzerinde değil de hemen yakında bulunan Bozdağ üzerinde olduğu ağırlık kazanmıştır (Resim: 2)⁸. Bozdağ üzerinde kurulu olduğu savlanan prehistorik Leleg yerleşimi daha sonra Mausolos tarafından bugünkü Gümüşlük'e tařınmıřtır⁹. Bozdağ (Erenmezarlık) bundan dolayı Myndoslu Lelegler açasından bir anda önem kazanmıřtır¹⁰.

2 M. şahin, "Myndos 2004 Yılı Yüzey Araştırması", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 2006), 171.

3 Ch. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* II (1865), 574 vdd.

4 W. R. Paton–J. L. Myres, "Karian Sites and Inscriptions", *JHS* 16, 1896, 201 vdd.

5 G. E. Bean–J. M. Cook, "The Halicarnassus Peninsula", *BSA* 50, 1955, 108ff.; ay. yaz., "The Carian Coast III", *BSA* 52, 1957, 138 vdd.

6 W. R. Paton–J. L. Myres, *JHS* 16, 1896, 204.

7 G. Bean–J. Cook, "The Halicarnassus Peninsula", *BSA* 50, 1955, 111 vd.; G. E. Bean, *Kleinasien III. Jenseits des Mäander Karien mit dem Vilayet Mugla* (1974), 122 vdd.

8 G. E. Bean, *a.g.e.*, 122.

9 R. Schützeichel (Hrsg.), *Beiträge zur Namenforschung 21. Beih.* (1984), 408.

10 E. Varinlioğlu, "Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists", *Studien zum antiken Kleinasien II. Asia Minor Studien* 8 (1992), 18.

Gerçekten düşünüldüğü gibi eski-Myndos–yeni-Myndos var mıdır? Bozdağ'da yaşayan insanlar İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru deniz kenarına yeni inşa edilen modern bir kente taşınmışlar mıdır?

Bu sorulara yanıt verebilmek için ilk araştırma 2004 yılında Bodrum Arkeoloji Müzesi'nde yapılmıştır. Amaç daha önceki bir tarihte herhangi bir şekilde yüzeyde bulunarak müzeye götürülmüş olan eserler arasında eski Myndos'a ait ipuçlarını belirlemektir. Müze envanter kayıtlarında yaptığımız incelemelere göre, Gümüşlük kökenli iki adet Myken Dönemine ait seramik mevcuttur¹¹. Ayrıca İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen mermer bir erkek kurosunun Gümüşlük'ten getirildiği bilinmektedir¹². Bu eserlere göre Gümüşlükte Maussollos öncesine giden bir yerleşimin söz konusu olduğunu savlamak olasıdır.

Mausolos öncesi benzeri ipuçlarını antik kaynaklarda da yakalamak mümkündür. Örneğin, İ.Ö. 500 yılında Skylax yönetimindeki Megabates donanmasının Myndos Limanı'na uğradığı bilinmektedir¹³. Myndos'u İ.Ö. 453/52–421/20 arasında Atik-Delos Deniz Birliği üyeleri arasında görmektedir¹⁴. Myndos adı yine İ.Ö. 443 yılında Atina tiribut listelerinde karşımıza çıkmaktadır¹⁵. Bu verilere göre eski-Myndos'un da yeni-Myndos'ta olduğu gibi deniz kıyısında kurulu bir yerleşim yerine sahip olması gerekmektedir.

Ancak antik kaynakların rivayetine göre eski-Myndos'ta yaşayan insanların bir kale yerleşiminden ovaya taşınmış olması gerekmektedir¹⁶. 1811 yılında Myndos'u ziyaret eden Fr. Beaufort, yerleşimin deniz kıyısında olması gerektiğini de göz önünde bulundurarak, eski-Myndos'u bulmak amacı ile öncelikle Bozdağ çevresinde araştırma yapmıştır¹⁷.

11 M. Şahin, *a.g.e.*, 177.

12 O. Gürman, "Archaische Plastik im Museum von Bodrum", *AntK* 19, 1976, 85 Nr. 5 Lev. 20.3-5.

13 Herodot V 33

14 IG I² 192-196, 198-203, 213, 215, 218, 220, 222. *Suppl. Epigr. Gr.* V 2-6, 8-13, 23, 26, 28-29, 34. *RE* 16.1 (1933), 1075.

15 W. R. Paton-J. L. Myres, "Karain Sites and Inscriptions", *JHS* 16, 1896, 205.

16 Plinius, *Naturalis historia*, 5, 107.

17 Fr. Beaufort, *Karamania or A Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity* (London 1817), 103.

Bozdağ'da yaşayan insanların en yakın kıyı olan Kadı Kalesi mevkiinden denize açılmış olmaları mümkün olsa da, hem Bozdağ üzerinde İ.Ö. 5. yüzyıl öncesine giden herhangi bir belirtinin olmaması, hem de Kadı Kalesi'nde, Beufort'un da gözlemediği gibi, antik bir limana işaret edebilecek kalıntıların bulunmaması bu olasılığı zayıflatmaktadır.

Buna karşın 2005 araştırma sezonunda Gümüşlük'te Kocadağ ismi verilen yarımada'nın üzerinde yaptığımız yüzey araştırmasında tepe yamacının kuzeyinde olmak üzere bir bölümü hâlâ iyi durumda korunmuş bir sur duvarını tespit ettik (Resim: 3, 4). Bu duvar kullanılan kyklopik iri taşlar, örme tekniği ve kalınlıkları ile Maussollos dönemine tarihlenen sur duvarlarından açık bir şekilde ayrılmaktadır¹⁸.

Eğer gerçekten savlandığı gibi Myndos, Maussollos tarafından kurulmuş bir yerleşim ise, kyklopik teknikte örülen sur duvarları nasıl izah edilebilir? Bu sur duvarı kalıntısı, Myndos'ta daha erken bir döneme geri giden bir yerleşimin habercisi olabilir mi?

Leleg duvarı olarak da bilinen bu çok önemli kalıntı yamacın kuzey eteklerinde başlayıp diğer tarafa geçmekte ve korunan izlerden anlaşıldığı kadarı ile nerede ise güneyin tamamını içine alacak şekilde alanı çevrelemektedir. Bu duruma göre sur duvarının zirvenin tamamını içine aldığı söylemek olasıdır. Sur duvarının güney yamaçta nerede ise deniz kenarına kadar indiği gözlemlenmektedir (Resim: 5).

Söz konusu sur duvarı büyük ve şekilsiz büyük taş blokları kullanılarak örülmüştür. Taş bloklar belli bir formda dörtgen köşeli kesilmemiştir. Büyük blokların arasında örgüyü güçlendirmek için daha küçük taşlar yer almaktadır. Duvarın kalınlığı 2.75 metredir (Resim: 6). Taşların yüzeyi kaba bırakılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman iyi çalışılmış taşları da görmek olasıdır. Kalın taş duvarın ön ve arka sırasında yer alan taşlarda teknik ve şekil olarak herhangi bir farklılık gözükmemektedir.

Korunan izlerden anlaşıldığı kadarı ile sur duvarı deniz seviyesindeki düz alanda birbirinden ayrılarak bir kapı geçişine izin vermektedir. Söz konusu

18 Krş. M. Şahin, a.g.e., 182, Resim 2.

bu alanda korunan büyük bir kapı eşiği burasının kale girişi olduğuna işaret etmektedir (Resim: 7). Bu giriş, doğudan gelen duvar uzantısının kavis yapması nedeni ile "L" formu bir görünüm arz etmektedir.

G.E. Bean'a göre Leleg duvarı olarak adlandırılan kalıntılar hâlâ sır olma özelliğini korumaktadır ve ona göre bu duvarın varlığı bir anlam ifade etmemektedir¹⁹; bu duvar sadece bir sur duvarının uzantısıdır ve eski sur duvarının korunan bir parçası olmalıdır. Diğer bir ifade ile kentle birlikte tüm yarımada'yı da çevreleyen Mausolos duvarının sadece bir bölümüdür.

Ancak yarımada üzerinde bulunan duvar izlerinden anlaşıldığı kadarı ile tepenin kuzey yamacında bir bölümü korunan bu kyklopi duvarların Mausolos sur duvarları ile herhangi bir ilgisi yoktur ve ona paralel olarak yarımada'nın tamamını çevrelemektedir (Resim: 8). Eğer günümüze kadar duvardan iz kalmamışsa, bunun sebebi sur duvarına paralel şekilde inşa edilen ve geçtiğimiz yüzyılın ortalarına kadar varlığını devam ettiren kireç ocakları olmuştur (Resim: 9). Bu ocaklarda sur duvarına ait kyklopi taş bloklar sökülerek yakılıp kireç hâline dönüştürülmüştür. Dolayısı ile de yarımada'nın üzerinde sur duvarlarının sadece küçük bir bölümü günümüze kadar ulaşabilmeyi başarmıştır.

Yerleşimlerin kyklopi taşlardan oluşan duvarlarla çevrenmesi Tunç Çağı'ndan beri Anadolu ve Kıta Yunanistan'da karşılaşılan bir gelenektir. Myndos sur duvarı, kullanılan kyklopi taş bloklar, büyük blokların örgü içinde daha küçük taşlarla dengelenmeye çalışılması, duvarın temel olmadan doğrudan zemin üzerine oturtulması gibi özellikleri nedeni ile N. Claire Loader tarafından oluşturulan tipolojide 3. tipe girmektedir²⁰. Bu teknik Kıta Yunanistan'da özellikle Argolid ve Boeotia bölgelerinde bulunan kentlerin sur duvarlarında çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kalenin giriş kapısı yerleşimin kuzeyinde deniz seviyesinde uzanan düzlükte yer almaktadır. Burada ilginç olan durum girişin yönünün daha sonra kullanıldığını bildiğimiz kuzey ve güney limanlarla ilintisiz konumudur (Resim: 10). Yukarıda da vurguladığımız gibi giriş kapısının eşiği doğudan

19 G. E. Bean, *Kleinasiens III. Jenseits des Mäander Karien mit dem Vilayet Mugla* (1974), 125.

20 N. C. Loader, *Building in Cyclopean Masonry. With Special Reference to the Mycenaean Fortifications on Mainland Greece* (Jonsered 1998), 27 vdd. Resim 2. 3.

gelen sur duvarının köşe yapması ile her iki sur duvarının arasında kalmıştır. Bu konumu ile girişin sur duvarları arasına gizlenmeye çalışıldığını savlamak olasıdır. Burada dikkat çeken bir diğer özellik girişin her iki yanında savunmayı güçlendirmek üzere inşa edilen kulelere yer verilmemesidir. Bu özelliği nedeni ile Loader tarafından kale girişleri için oluşturulan beş grup arasında “L” formulu girişler grubuna girmektedir (Resim: 5)²¹. Bu tipteki kale kapıları Geç Bronz Çağı’nda olmak üzere Kıta Yunanistan’da Mycenae²², Palaiokastro, Tiryns kaleleri gibi Geç Tunç Çağı yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Troia VI ve VIIa tabaklarında bulunan girişler göz önünde bulundurulduğunda söz konusu girişlerin Anadolu’ya da yabancı olmadığı görülecektir²³. Ancak kısa kapı yolundan oluşan giriş tekniğinin Anadolu’da hüküm süren Hititler’in kale kapısından çok, hem teknik hem de girişin “L” formunda olması nedeniyle Myken kale girişlerine benzerlik gösterdiğini düşünüyoruz²⁴. Bu nedenle eski-Myndos’ta korunan sur duvarı da Kıta Yunanistan’da bulunan Myken kaleleri ile ilişki içerisinde inşa edilmiş olmalıdır (Resim: 11). Ancak bu bağlamda Myndos surlarının Miken duvarlarında olduğu kadar kalın olmadığı göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle Myndos sur duvarlarının Myken surlarına göre daha geç bir tarihte inşa edildiğini savlamak olasıdır.

Ayrıca, Myndos’ta yaşayan Lelegler’in sur duvarlarındaki benzerliklerden hareket ederek bir şekilde Kıta Yunanistan ile ilişki içerisinde olduğunu savlamak olasıdır. Non-Grek olan ve dilleri Grekler tarafından anlaşılmayan Lelegler²⁵, sur duvarlarını inşa ederken neden Myken mimarisi etkisi altında kaldılar sorusunu Kıta Yunanistan ile deniz yolundan ticarî ilişkilerle açıklamak olasıdır.

Eğer yarımada üzerinde erkene giden bir yerleşim ve yerleşimin sakinlerinin denizle ilişkileri söz konusu ise insanlar Myndos limanlarından hangisini kullanmışlardır? Çünkü yukarda da vurguladığımız gibi eski-Myndos’un da

21 N. C. Loader, *a.g.e.*, 82 vdd. Resim 4.1.

22 S. E. Iakovidis, *Late Helladic Citadels on Mainland Greece* (Leiden 1983), 25 Lev. 4.

23 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* (Ankara 1975), 283 vd. Res. 355-357.

24 S. E. Iakovidis, *Late Helladic Citadels on Mainland Greece* (Leiden 1983), 29 Lev. 5.1.

25 P. Flensted-Jensen—A. M. Carstens, „Halikarnassos and the Lelegians“, in: S. Isager- P. Pedersen (Ed.), *The Salmakis Inscription and Hellenistic Halikarnassos. Halicarnassian Studies IV* (2005), 109 vdd.

mutlaka limana sahip bir kıyı yerleşimi olması gerekmektedir. Sur duvarlarının arasına gizlenen girişin yönü Maussollos sonrasında kullanılan her iki limana doğrudan bakan bir aks üzerinde değildir (Resim: 10). Yerleşimin güney yamaç üzerinde durması da kent sakinlerinin güney ve kuzey limanlarla doğrudan irtibatının olmadığını göstermektedir.

Yerleşimin güney yamaç üzerinde olmasının nedenlerinden birisi iklim şartları olmalıdır. Bu konuda belirleyici bir diğer etken ise yarımadanın bir mil kadar güneyinde yer alan ve yarımaya şeklinde doğal bir yapıya sahip olan Çavuş Adası'dır (Resim: 1). Adada yaptığımız incelemelerde yamaç üzerinde oluşturulan teraslar üzerinde kurulu olan bir yerleşimin varlığını saptadık (Resim: 12). Ayrıca doğal liman olmaya uygun koyun etrafını tamamen çevreler şekilde inşa edilmiş bir mendirek de mevcuttur (Resim: 13). Mendireğe ait kuru duvarları, günümüzde yer yer 4 metre derinlikte deniz altında kalmış olsa da, hava fotoğraflarından çok rahat bir şekilde görmek olasıdır.

Tekrar Kocadağ'daki kale kapısına dönersek; girişin hemen karşısında, Çavuş Adası'nın limanını rahat görebilecek bir konumda küçük bir koyun varlığı dikkat çekecektir (Resim: 14). Hâlihazırda elle tutulur bir buluntuya rastlamasak da, coğrafi olarak liman olmaya çok elverişli olan bu koy büyük bir olasılıkla eski-Myndos'un limanı olmalıdır (Resim: 5). İleride deniz tabanının altını kapsayacak şekilde yapılacak araştırmalar bu konuda daha sağlıklı bilgilere ulaşmamıza olanak sağlayacaktır. Böylece Myndos'ta Genç Tunç Çağı'nda kullanılmış olan üçüncü bir limanın bulunduğunu savlamak mümkündür. Büyük bir olasılıkla Myndoslular erken tarihlerde deniz yolunu kullanarak Myken kentleri ile irtibata geçmiş olmalıdır.

W. Radt'a göre Lelegler kıyılardan uzak durmuş olmalıdır. Çünkü kıyıda olan ve bir limana sahip olan Leleg yerleşimi bilinmemektedir²⁶. Fakat Myndos'taki yerleşim Lelegler'in de kıyılarda yerleşmiş olduklarını ve yerleşimin önündeki küçük liman bunların aynı zamanda denizcilikle de ilgilendiklerini göstermektedir.

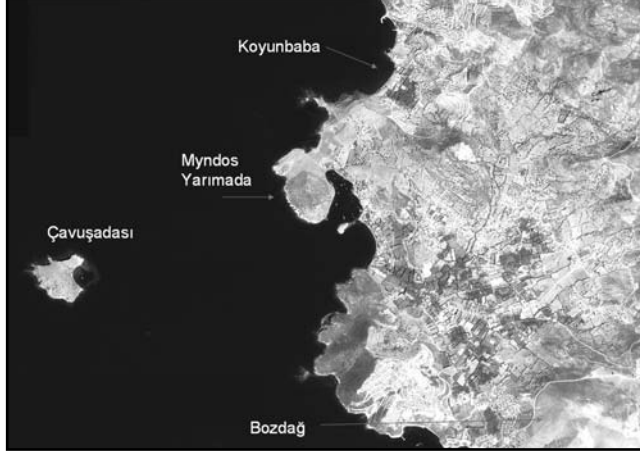
26 W. Radt, "Die Leleger auf der Halbinsel von Halikarnassos", AW 3, 1975, 6.

Sonuç olarak, Halikarnassos Yarımadası'na gelen Lelegler'den bir grup, Myndos kentini savlandığı gibi Bozdağ üzerinde değil de, Gümüşlük'te Kocadağ üzerine kurmuşlardır. İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısına kadar burada oturan yerli halk, daha sonra Kocadağ'ın eteğinde uzanan geniş düzlükte Maussollos'un da desteği ile yeni inşa ettikleri modern Myndos'a taşınmışlardır.

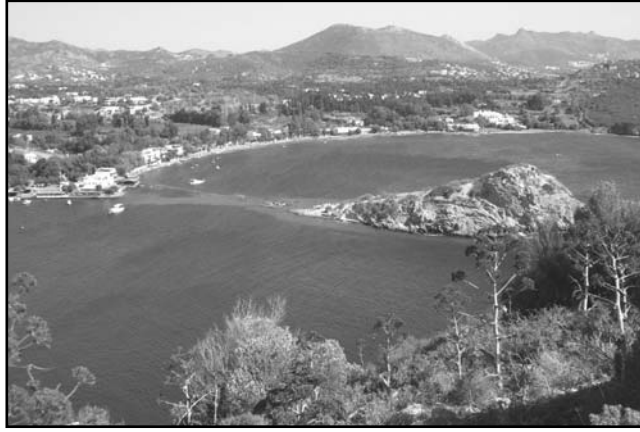
Diğer bir ifade ile antik kaynakların da rivayet ettiği gibi bir göç söz konusudur; ancak bu göç Bozdağ'dan değil de, Kocadağ'dan olmuş olmalıdır.

Bu yerleşimi koruyan sur duvarlarına göre Erken Demir Çağı'na, diğer bir ifade ile İ.Ö. 1. binyılın başlarına tarihlemek olasıdır. Sur duvarlarının tekniği ve sur duvarları arasına gizlenen giriş kapısı, örnek modelin Anadolu'dan çok Kıta Yunanistan'dan alındığını göstermektedir.

2005 yılı yüzey araştırmaları kapsamında ziyaret edilen ikinci mekân yerleşime yaklaşık 5 km. mesafede yer alan Koyunbaba taş ocağı olmuştur (Resim: 1). Burada büyük bir taş ocağı bulunmaktadır (Resim: 15). Hemen kıyıda bulunan iskele taş ocağında kesilen taşların buradan deniz yolu ile taşındığını göstermektedir. Bu taşıma Myndos ile sınırlı kalmış mıdır, yoksa denizaşırı bir nakil söz konusu mudur, sorularının yanıtı ancak taş ocağının karakteristik özelliğini belirledikten sonra mümkün olabilecektir. Bu amaçla taş ocağından alınan taşlar üzerinde yapısal, fiziksel ve kimyasal incelemelere başlanmıştır. Bunu takip edecek ikinci aşamada, önce yakın çevreden başlayarak civar kentlerden taş örnekleri toplanarak Koyunbaba'dan nerelere taş ihraç edilmiş olabileceği saptanmaya çalışılacaktır.

Resim 1: Myndos ve çevresi

Resim 2: Kocadağ Yarımadası üzerinden Bozdağ'a bakış

Resim 3: Kocadağ üzerinde korunan Leleg duvarlarına ait bölüm

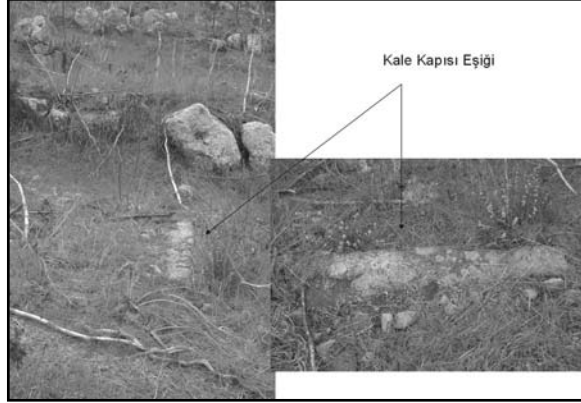
Resim 4: Kocadağ üzerinde korunan Leleg duvarlarına ait bölüm

Resim 5: Kocadağ üzerinde olası geç Tunç Çağı yerleşimi

Resim 6: Kocadağ üzerinde korunan Leleg duvarlarına ait bir kesit

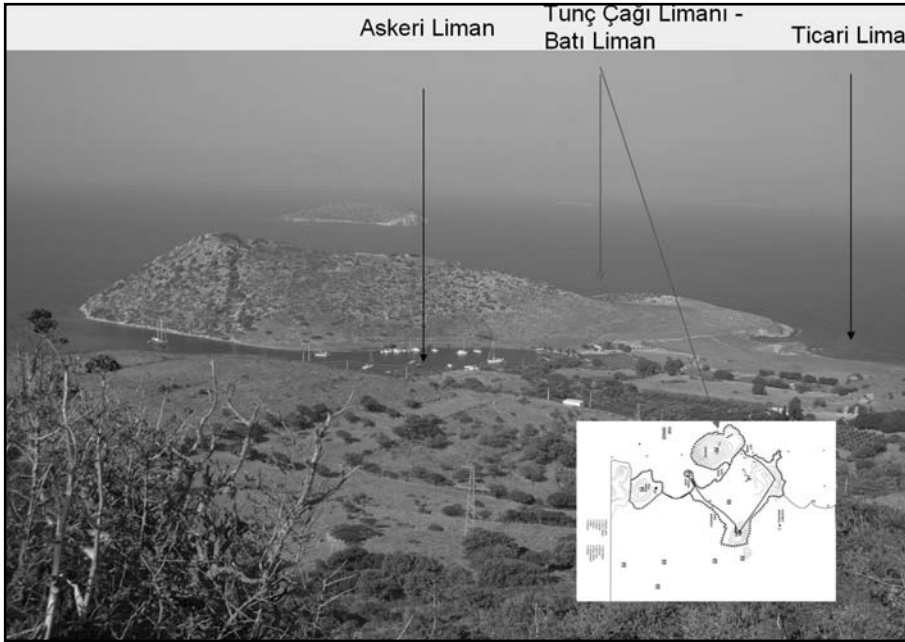
Resim 7: Geç Tunç Çağı kale girişine ait eşik

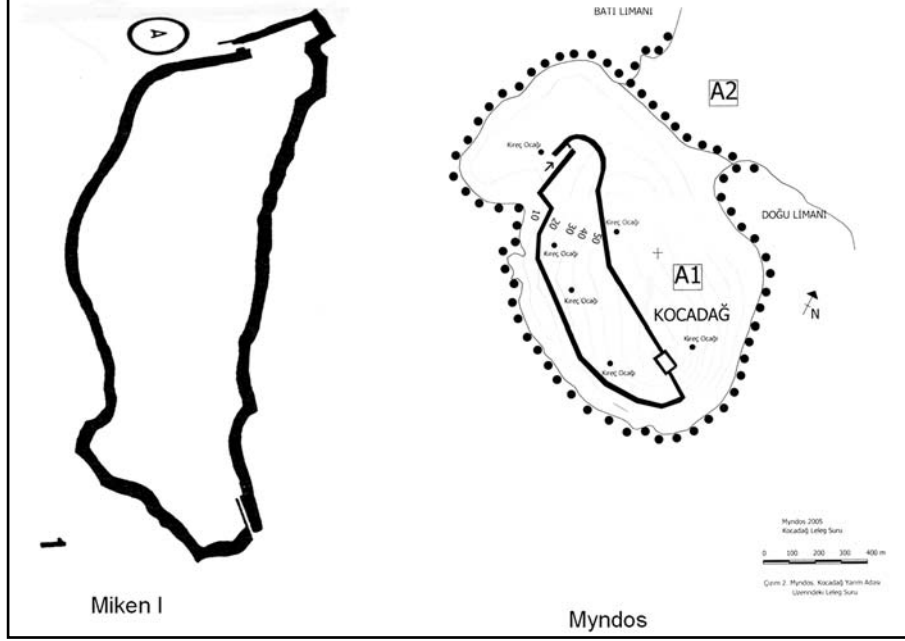
Resim 8: Leleg duvarına paralel ilerleyen Maussollos duvarı

Resim 9: Kocadağ Yarımadası üzerindeki kireç ocaklarından birisi

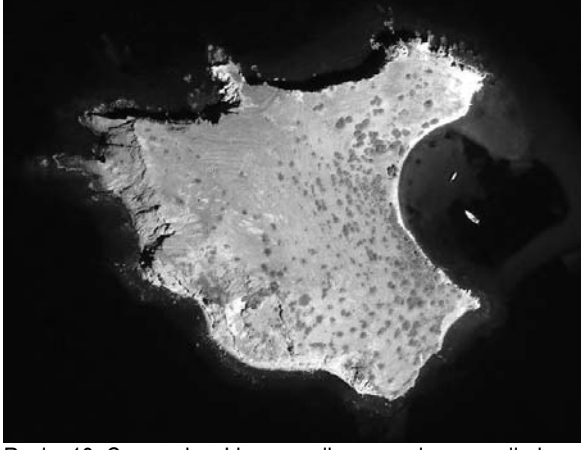
Resim 10: Kocadağ Yarımadası'nı çevreleyen üç liman toplu şekilde

Resim 11: Miken ve Myndos sur duvarları

Resim 12: Çavuşadası üzerindeki yerleşimin varlığına ait mimari izler

Resim 13: Çavuşadası Limanı ve limanı çeviren mendirek

Resim 14: Kocadağ üzerindeki olası Tunç Çağı limanı

Resim 15: Koyunbaba taş ocağı

ŞIRNAK İLİ CİZRE - SİLOPİ OVASI YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2005

Gülriiz KOZBE*

Şırnak İli, Cizre ve Silopi ilçelerini kapsayan arkeolojik yüzey araştırmamız, başkanlığım altında 24 Ağustos–05 Eylül 2005 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibinde, Arkeolog Serdar Ona ve Ali Uğur Aslan ile Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencilerinden Abdullah Bilen ve Selin İşler yer almıştır. Samsun Müzesi'nden Sayın Yaşar Kepenek Bakanlık temsilcisi olarak görev yapmıştır.

Söz konusu araştırmayı gerçekleştirmek üzere gerekli izni tarafımıza veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, araştırmalarımız sırasında desteğini esirgemeyen Mardin Müzesi Müdürlüğü'ne; konaklamamız ve iaşemiz konusunda elinden geleni yapan Şırnak Valiliği'ne teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanı sıra araştırmamız, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Projesi olarak desteklenmeye layık görülmüştür. Dolayısıyla maddî problemlerimizin çözülmesini sağlayan TÜBİTAK'a da burada teşekkür etmek isterim.

Bölgedeki 2005 yılı ikinci sezon çalışmalarımız yine ağırlıklı olarak, Cizre ve Cizre'ye 55 km. uzaklıktaki Silopi ilçelerini kapsayan ova kesiminde gerçekleşmiştir. Bölgedeki hassasiyet nedeniyle, çalışma alanımızın sınırlarını burada alınan askerî güvenlik tedbirleri belirlemektedir. Geçen yıl olduğu gibi 2005 yılında da ovayı çevreleyen Cudi, Gabar ve Namaz gibi dağ yükseltileri araştırılmamış; dolayısıyla Silopi Ovası'nın kuzeyindeki dağlık alan, arkeolojik araştırmamızın sınırları dışında kalmıştır. Buna göre, ova kesiminin dışında, Cizre İlçesi'nin güneybatısından Mardin il sınırına doğru uzanan, Suriye topraklarına paralel olan alan da ilk kez bu yıl tarafımızca taranmıştır. Bu çerçevede araştırma alanımız yaklaşık 400 km²lik bir genişliğe sahiptir.

* Doç.Dr. Gülriiz KOZBE, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi , Anabilim Dalı, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE ; gkozbe@yahoo.com

2005 yılı çalışmalarımız sırasında 14 adedi höyük ve 3 adedi yamaç yerleşimi olarak tanımladığımız toplam 17 adet yerleşim yeri ziyaret edilmiştir. Böylece 2004 yılında saptanan yerleşim yerlerini de dahil edersek, araştırma alanımızda toplam 44 yerleşim envantere geçirilmiştir (Harita: 1). Bunlardan iki adedi geçen yıl da incelemelerde bulunduğumuz Takyan ve Kebele isimli höyüklerdir. Söz konusu höyükler, bölgenin tarihsel gelişiminde önemli rol oynayan, büyük boy yerleşimlerden oldukları için bu yıl da tekrar ziyaret edilerek daha fazla veri toplanmaya çalışılmıştır. Yüzey araştırmasında saptanmış olan yerleşimlerin hepsi çok dönemlidir.

1. Takyan Höyük Yakını 1

Silopi İlçesi'nden 10,5 kilometre güneybatıda yer alan höyük, Buğdaylı Köyü'ne bağlı olup Şurik Deresi'nin doğusunda bulunmaktadır (Harita: 1.16).

Takyan Höyük'ün 250 m. kuzeydoğusunda, 3x52x20 m. boyutlarında dağınık buluntu alanıdır. Üzerinde pamuk ekimi yapılmaktadır. Bu da, alanın tahribatına yol açmaktadır. Tarımsal faaliyetler sonucunda toprağın altüst olmasıyla yoğun miktarda çanak çömlek toplanmıştır. Örneklerin çok büyük kısmını Ubaid keramikleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bezeme şablonları üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda Geç Halaf çanak çömleğinin varlığı da saptanmıştır. Ayrıca Yeni Assur Dönemi keramiği, çakmaktaşı ve obsidien aletler, serpantin balta, ezgi taşı ve dibek taşı gibi küçük buluntular da ele geçirilmiştir.

2. Kebele Höyük

Cizre İlçesi'nin 20 km. güneybatısında ve Süfan Çayı'nın batısında bulunan; Suriye sınırına ise yaklaşık 1 km uzaklıkta olan höyük, tümüyle modern köy yerleşimi ile kaplanmış durumdadır (Harita: 1.22). Üzerindeki yaygın yerleşim nedeniyle uzunluğu yaklaşık 300 m., yüksekliği ise 12 m. tespit edilen höyükte sağlıklı bir ölçüm ve toplama yapılamamıştır. Modern yerleşimin höyükte yaptığı büyük tahribatın yanı sıra, 2005 yılında Köy Hizmetleri tarafından höyüğün üst kesimine yaptırılan büyük boy su deposu

ile höyüğün kuzeybatısında hayvanların su ihtiyacı için açılmış gölet de söz konusu tahribatı daha da büyütüştür.

2004 yılında da ziyaret edilen Kebele Höyük'ün yakın çevresi, bu yıl daha detaylı dolaşarak höyüğün doğusunda ve kuzeyinde 1'er adet; kuzeybatısında 2 adet olmak üzere çevresinde 4 adet su kaynağı gözlenmiştir. Ayrıca höyüğün güneyinde, Suriye sınırına doğru uzanan Aşağı Şehir'e ait mimari buluntuları da daha detaylı inceleme olanağı bulunmuştur (Resim: 1).

3. Pınarönü

Silopi'nin 13.5 km. batısında, Cizre-Silopi karayolunun 300 m. kuzeyinde ve Pınarönü Köyü'nün batısında yer almaktadır (Harita: 1.44). 160x50 m. boyutlarındaki ve Nerdüş Çayı'nın doğusunda bulunan bir sırtın üzerine kurulmuş olan yerleşim yerinin güneyinden küçük bir çay geçmektedir. Yerleşim yerinin üzerinde eski bir köy ve kilise kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca defineci çukurlarının yol açtığı yoğun tahribat söz konusudur. Modern köy ise sırt yerleşiminin yaklaşık 200 m. doğusunda kalmaktadır.

4. Ortaköy 1

Üzerinde modern mezarlık alanı olan höyük, Silopi'nin 4 km. güneybatısında, Ortaköy'ün ise yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Harita: 1.42). Bersis Suyu, höyüğün batısından akmaktadır. 3x125 190 m. boyutlarındaki höyüğün güneyinde defineci çukurları nedeniyle tahribat söz konusudur. Höyüğün batısında küçük bir höyükleşme daha görülmektedir. Burada da, tepe noktasında açılmış bir defineci çukuru vardır. Çok az sayıda amorf keramik, ezgi taşı ve çakmaktaşıdan oluşan yüzey buluntuları ele geçirilmiştir.

5. Ortaköy 2

Silopi İlçesi'ne bağlı Ortaköy'de, Silopi karayolu üzerindeki Ortaköy yol ayrımından 5 km. içeride bulunmaktadır (Harita: 1.43). Üzerinde jandarma karakoluna ait atış talimgâhı ve askerî siper yer aldığı için hiçbir ölçüm ve toplama yapılamamıştır.

6. Rubai Höyük 1

Silopi İlçesi'nin 12 km. batısında bulunmaktadır (Harita: 1.39; Resim: 2). Rubai 2'nin yaklaşık 1 km kuzeybatısında, Dicle'nin doğu kıyısında yer alır. Üzerinde askerî bir kulenin bulunması nedeniyle ölçüm yapılamadı ve eteklerin alt kısımlarından çok az yüzey bulgusu toplanabildi.

7. Rubai Höyük 2

Höyük, Silopi İlçesi'nin 12.5 km. batısında yer alan Rubai Köyü'nde bulunmaktadır (Harita: 1.40). Rubai 1'in yaklaşık 1 km. güneyindeki höyük, buldozerlerle toprak çekimi yapılarak çok tahrip edilmiştir. Nitekim, höyüğün biçimi buldozerler tarafından bozulmuştur ve boyutları belirlenememiştir.

8. Başköy Höyüğü

Silopi'nin 8 km. güneydoğusunda, Başköy Köyü'nün ise yaklaşık 2 km. güneyindedir (Harita: 1.41; Resim: 3). 6x90x150 m. boyutlarındaki Tilkabin olarak da bilinen höyüğün üzeri ve yakın çevresi Silopi İlçesi'nin çöplüğü olarak kullanılmaktadır. Doğusunda Celal adlı dere akmaktadır. Höyüğün güneydoğusunda defineci çukurları bulunmaktadır. Üzerinde ise günümüze ait bir beton yapının kalıntıları da söz konusudur.

9. Sereçemi

Silopi İlçesi'nin 14 km. güneybatısındaki yamaç yerleşimi, 1x80x40 m boyutlarındadır (Harita: 1.38). Yerleşim, mevsimlik Sereçemi Çayı'nın güney kıyısındadır. Nehir yatağı ve buldozerler tarafından tahrip edilmiş olan yerleşim üzerinde tarım faaliyetleri de yapılmaktadır. Az sayıda keramik ve bir adet söve taşı ele geçirilmiştir.

10. Gre Metroke

Silopi İlçesi'nin yaklaşık 12 km. güneybatısında, Buğdaylı Köyü'nün yaklaşık 1 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Harita: 1.37). 3x140x165 m. boyutlarındaki höyük, oldukça yayvan görünümlüdür.

11. Saklan

Cizre'nin 5 km. batısında, Cizre-Nusaybin karayolunun güneyinde yer alır (Harita: 1.36). Yamaç yerleşimi türündeki bu yerleşimin boyutları 1x60x40 m.dir. Tepenin güneyinden Saklan Çayı geçmektedir. Çayın üzerinde, güneybatı yönünde antik bir köprü ve değirmene ait kalıntılar yer almaktadır. Üzerindeki mezarlık alanı ve güney tarafından toprak alınıp defineci çukurlarının açılması yerleşimdeki başlıca tahribatlardır.

12. Korucu Höyük

Cizre'nin 16 km güneybatısındaki Korucu Köyü'nün 1.5 km. güneybatısında yer alan höyük, Antik mevkiinde bulunmaktadır (Harita: 1.35). 4x75x 50 m. ölçülerindeki küçük boyutlu höyük üzerinde köy kalıntısı yer almaktadır. Höyüğün kuzeydoğusunda, kaynak suyunu değerlendirmek üzere küçük bir gölet oluşturulmuş; su, gölete taş döşeli bir kanalla bağlanmıştır. Yüzeyden az sayıda çanak çömleğin yanı sıra ezgi taşı ve söve taşı bulunmuştur.

13. Uğur Höyük

Cizre'nin 27 km. güneybatısında, Cizre-Nusaybin karayolunun 3 km. güneyinde, Suriye sınırına 6 km. uzaklıktadır (Harita: 1.34; Resim: 4). Cizre İlçesi'ne bağlı Uğur Köyü'nde yer alan höyük, 13x120x150 m. boyutlarındadır. Konik biçimli höyüğün üzerinde askerî amaçlı bir gözlem kulesi ve Uğur Karakolu bulunmaktadır. Bu nedenle höyüğün üzerini dolaşmamıza ve yüzey toplaması yapmamıza izin verilmemiştir. Höyüğün en alt eteklerinde yapılan incelemelerde az sayıda keramik ve bir adet havaneli bulunmuştur. Batı ve güney eteklerinde modern köy yerleşimi, kuzey ve kuzeybatıda ise mezarlık alanı vardır.

14. Şekşek Höyük

4x80x70 m. boyutlarındaki höyük, Cizre'nin 24 km. güneybatısında bulunmaktadır (Harita: 1.33). Şekşek Suyu'nun batısında yer alan Şekşek

Höyük, Erdem ve Uğur köyleri arasındaki yol üzerindedir. Höyüğün güney kesiminde modern bir köye ait kalıntılar gözlemlenmektedir. Höyüğün tepe noktasında mezarlık alanı yer almaktadır. Güney eteklerden yoğun toprak alımı yapılmıştır. Araştırma sırasında az sayıda keramik ve kırık bir figürin parçası da ele geçirilmiştir.

15. Erdem Höyük

Cizre'nin 16 km. güneybatısındaki Erdem Köyü'nde yer alan höyük, 7x120x100 m. boyutlarındadır (Harita: 1.32). Höyüğün kuzeyinde gölet, doğusunda askeriye, güneydoğusunda ziyaret yeri ve güneyinde mezarlık alanı bulunmaktadır. Modern köy yerleşimi de höyüğün üzerinde yer almaktadır.

16. Taş Höyük

Cizre İlçesi'nin 18 km. güneybatısındaki Taşköy'de bulunan höyük, 12x140x160 m. boyutlarındadır (Harita: 1.31). Höyüğün üstünde mezarlık alanı yer alırken kuzeybatı ve doğu kesiminde höyüğü tahrip eden köy yerleşimi bulunmaktadır. Yüzey toplaması sırasında keramik ve tandır parçaları ele geçirilmiştir.

17. Varlık Höyüğü

Cizre İlçesi, Varlık Köyü'ndeki höyük, Cizre-Nusaybin karayolunun 18. km.sinde, karayolunun 1 km. kadar güneyinde yer alır (Harita: 1.24). 7x75x5 m. boyutlarındaki höyüğün kuzey ve kuzeydoğusunda mezarlık, güney ve batı kesiminde ise modern köy yerleşimi bulunmaktadır. Höyüğün kuzeyinde küçük bir mevsimlik çay akmaktadır. Höyük tahribat gördüğü için sınırları tam olarak belirlenememiştir. Köy ve höyük alanı yoğun miktarda bazalt taşlarıyla kaplıdır.

YÜZEY ARAŞTIRMASINDA SAPTANAN DÖNEMLER

Şırnak İli Cizre-Silopi Ovası yüzey araştırmaları sırasında 4000'ne yakın çanak çömlek parçası toplanmıştır. Tam bir *terra incognita* olan bölgenin çanak çömlek gelenekleri, mal grupları daha iyi bilinen Yukarı Fırat, Balih, Yukarı

Habur veya Irak/Kuzey Cezire bölgeleri ile belirlenmeye çalışılmaktadır. Söz konusu komşu bölgelerdeki benzer örnekler göz önüne alındığında, 2004 ve 2005 yüzey araştırmaları sonucunda araştırma bölgemizde, Çanak Çömlekli Neolitik'ten İslâmî dönemlere dek uzanan 14 farklı dönem saptanmıştır (Grafik: 1).

Amuk B'den tanıdığımız kazıma bezemeli mallar, baskı bezemeli mallar ve koyu yüzlü açkılı mallar, "Çanak Çömlekli Neolitik Dönem" keramikleri olarak yüzey araştırmasının en erken tarihli örneklerini oluşturmaktadır (Çizim: 1).

Cizre-Silopi Ovası'ndaki en yoğun yerleşme ilk kez Halaf Döneminde karşımıza çıkar. Araştırmalarda bugüne dek 8 adet Halaf yerleşimi saptanmakla birlikte elimizdeki çanak çömlek malzemesinin yaklaşık % 50'si Halaf Döneminin çeşitli evrelerine aittir. Halaf çanak çömleklerinin bezeme şablonları incelendiğinde, Pre-Halaf/Halaf Transisyonel geçiş, Erken, Orta, Geç ve Geç Halaf'tan Ubaid'e geçiş adını verdiğimiz Halaf'ın tüm alt evrelerinin bölgede mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Çizim: 2, 3)

Özellikle Takyan Yakını 1 ve Gre Ta adlı höyüklerde ele geçirilen Ubaid Dönemi çanak çömleği, Halaf keramikleri ile karşılaştırıldığında yüzey araştırmamızda çok sayıda örnekle temsil edilmez. Takyan Yakını 1'deki keramikler, Ubaid'in erken evresine tarihlenirken Gre Ta'da ele geçirilenler geç evrenin mallarıdır (Çizim: 4). Böylelikle bölgedeki Ubaid Dönemini, M.Ö. 5. binyıla ve M.Ö. 4. binyılın başlarına tarihleyebiliriz.

Geç Kalkolitik ve/veya Uruk dönemlerine ait veriler yoğun olarak saptanamamıştır. Nitekim önceki dönemlere oranla hem yerleşim yeri sayısında hem de bu döneme ait çanak çömlek sayısında önemli bir düşüş görülmektedir (Grafik: 2). Anadolu'nun yerel saman yüzlü Amuk F çanak çömleği, Güney Mezopotamya kökenli Uruk keramiğine göre daha çok sayıda ele geçirilmiştir. Bu da bize, araştırma bölgemizin bu dönemde Uruk dünyası ile olan ilişkilerinin kesilmiş olabileceğini gösterebilir.

Erken Tunç Çağı'nın bölgedeki başlangıcı, M.Ö. 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen geç Nineve V keramiği ile temsil edilmektedir. Araştırmalar sırasında toplanan az sayıdaki Nineve V keramikleri arasında, erken evrenin

özelliği olarak bilinen insize ve eksize bezemeli örnekler söz konusuyken boya bezemeli örnekler şimdilik görülmez. Nineve V Dönemi, Cizre-Silopi Ovası'nın en az yoğunluk gösteren dönemlerinden biridir (Grafik: 2). Nitekim yerleşim yeri sayısındaki bu düşüş, M.Ö. 3. binyılın ilk yarısı boyunca sürer. Ova kesimi, 3. binyılın ikinci yarısında, yerleşim açısından tam bir *hiatus* yaşamıştır.

Söz konusu durum, M.Ö. 2. binyılın başında, Assurlu tüccarların Anadolu'yla ticaret ilişkilerinin başlamasına dek sürer ve bu dönemde bölgedeki yerleşim yeri sayısında ve yerleşme yoğunluğunda önemli bir artış hatta patlama yaşanır (Grafik: 2). Boya bant bezemeli, konsantrik halkalardan oluşan kazıma bezemeli veya yatay oluk bezemeli Habur malları (Çizim: 5) ile temsil edilen M.Ö. 2. binyılın ilk yarısı, bir başka deyişle, Orta Tunç Çağı, bölgedeki yerleşim şablonunda da izlenildiği üzere Cizre-Silopi Ovası'nın en yoğun dönemidir.

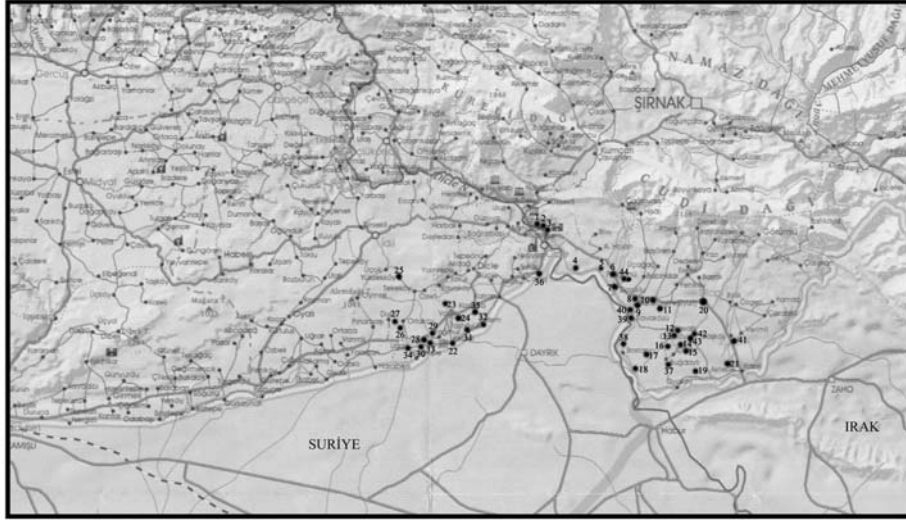
Mitanni ve Orta Assur krallıklarının varlığı ile simgelenen Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısı), araştırma bölgemizde de söz konusu siyasî kimliklere ait çanak çömleklerle belirlenmektedir. Ancak çanak çömlek geleneklerindeki birçok mal ve biçim özelliği her iki dönemde de değişmeden devam ettiği için yüzey araştırmasında toplanan bu dönemlere ait örnekleri birbirinden ayırt etmek her zaman kolay değildir (Çizim: 6). Orta Assur Krallığı'nın kuzeye doğru gerçekleştirdiği emperyal yayılımını, Yukarı Dicle bölgesi gibi, Anadolu'daki diğer bölgelerde arkeolojik olarak daha yoğun saptamakla birlikte; Orta Assur Dönemi'nde *Mehru* olarak adlandırılan Cizre-Silopi Ovası, bu dönemde yerleşim yoğunluğunda tekrar önemli bir düşüş yaşar (Grafik: 2).

Doğu Anadolu Bölgesi'nden tanıdığımız Erken Demir Çağı yivli keramiği ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yerel Erken Demir Çağı boyalılarına ait çanak çömlekler, araştırmalarımız sırasında henüz ele geçirilememiştir. Dolayısıyla Cizre-Silopi Ovası'nın Demir Çağı (M.Ö. 1. binyılın ilk yarısı), çok sayıda ele geçirilen Yeni Assur Dönemi keramikleri ile tanımlanabilir. Bunlar da, Yeni Assur için tipik olan ağız kenarı içe dönük ve yivli çanaklar, çekiç başlı çanaklar, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve boyun kısmında halkalı çömlekler şeklinde gruplanabilir (Çizim: 7). Söz konusu çanak çömlekler,

Yeni Assur yazılı kaynaklarından *Ulluba* olarak tanıdığımız Cizre-Silopi Ovası ve çevresinin, Yeni Assur İmparatorluğu'nun "tarımsal koloncilik" doğrultusunda gerçekleştirdiği kuzey yayılımından yoğun olarak etkilendiğini desteklemektedir.

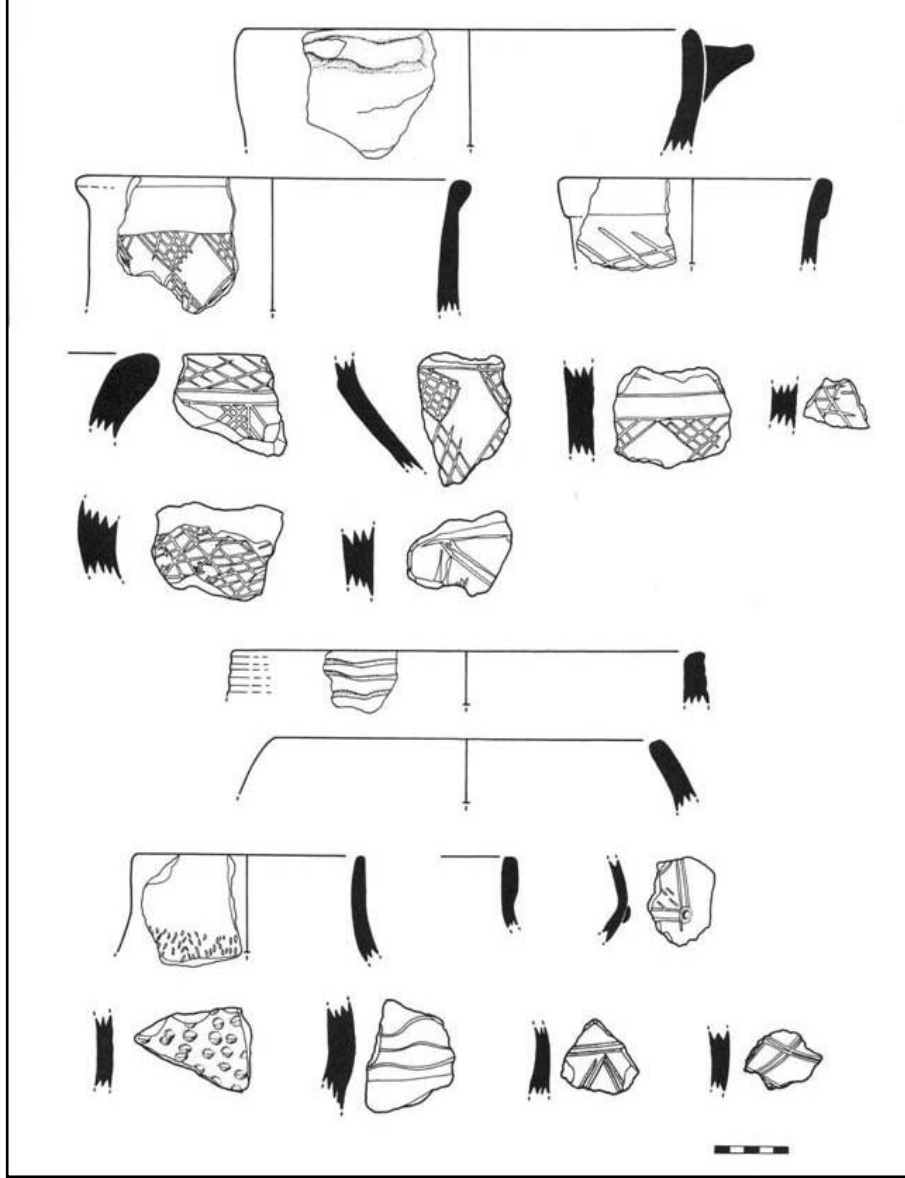
Post-Assur Dönemi (M.Ö. 7. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl), ele geçirilen az sayıdaki bu dönem keramiklerine dayanarak bölgede oldukça zayıf bir şekilde tespit edildiğini düşünmekle birlikte (Grafik: 1); bu yorumu yaparken Yeni Assur ve Post-Assur keramiklerini birbirinden ne kadar doğru ayırt ettiğimizi tekrar gözden geçirmemiz gerekmektedir. Nitekim biz, geç Yeni Assur ve Post-Assur dönemlerine ait bazı çanak çömlekler arasındaki devamlılığın, Mitanni–Orta Assur keramikleri arasındaki devamlılık gibi pek de ayırt edici olmadığını düşünmekteyiz.

Hellenistik, Part, Sasani ve İslâmî dönemler ise Cizre-Silopi Ovası'nda 2004-2005 yıllarında sürdürülen çalışmalar sonucunda tespit ettiğimiz diğer dönemlerdir. Sasani dışındaki diğer tüm dönemler tipik çanak çömlek örnekleriyle yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır (Grafik: 2).

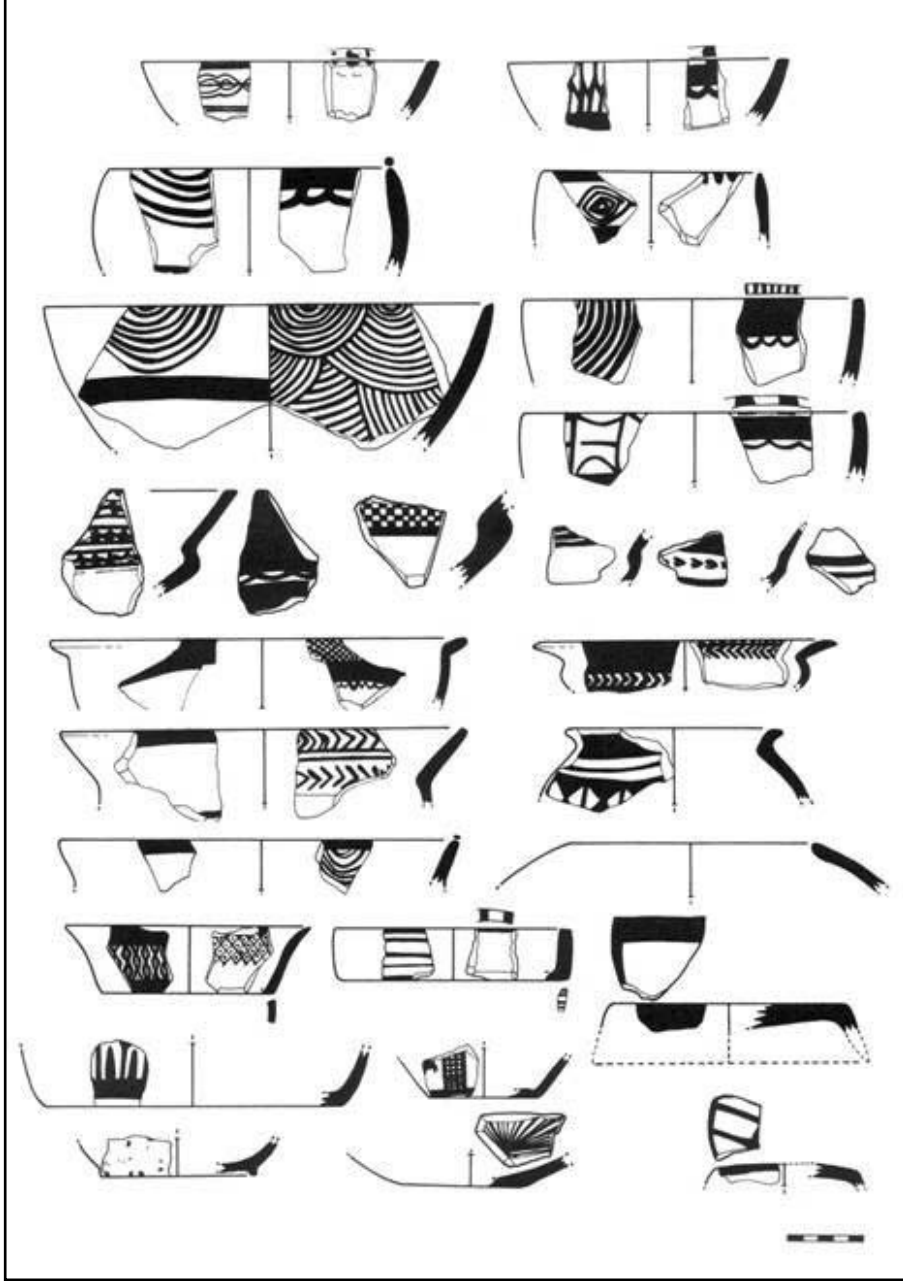

1. Ayn Şeş # 1	11. Serebiye	21. Giri Bimrim	31. Taş Höyük	41. Başköy
2. Ayn Şeş # 2	12. Nervan	22. Kebele	32. Erdem	42. Ortaköy # 1
3. Zoran	13. Grike Keşe	23. Okçu	33. Şekşek	43. Ortaköy # 2
4. Mehmedi	14. Girik Bedro	24. Varlık	34. Uğur	44. Pınaröntü
5. Girke Silo	15. Gre Tehali	25. Yüksekköy	35. Korucu	
6. Şehitlik	16. Takyan	26. Gre Ga	36. Saklan	
7. Hazayi	17. Amarzava	27. Grahin	37. Gre Metroke	
8. Kütnüs	18. Basorin	28. Gre Kızıl	38. Sereçemi	
9. Hubusiya	19. Ilcalar	29. Gre Ta	39. Rubai # 1	
10. Kortik	20. Silopi	30. Aşağı Yavşan	40. Rubai # 2	

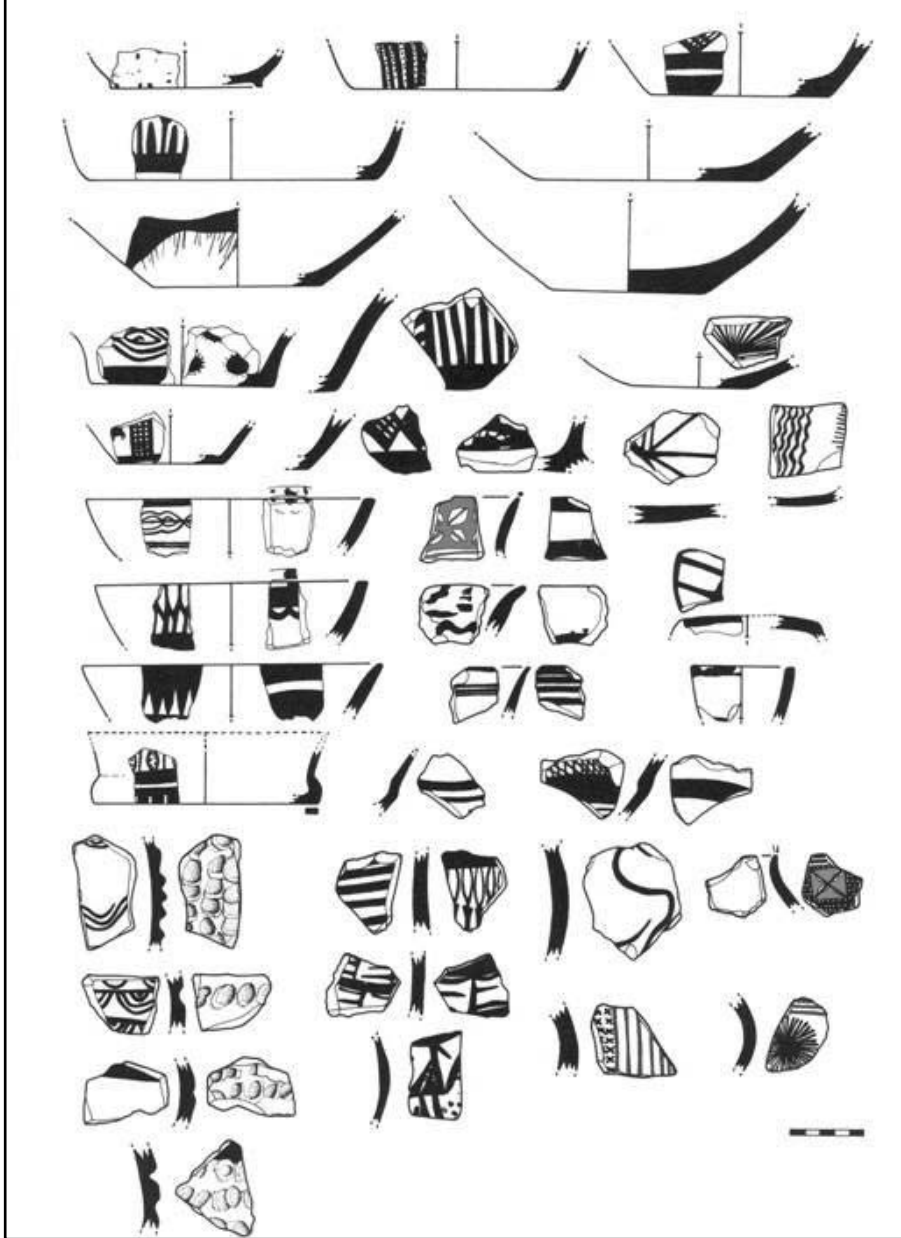
Harita 1: Cizre-Silopi Ovası yüzey araştırması

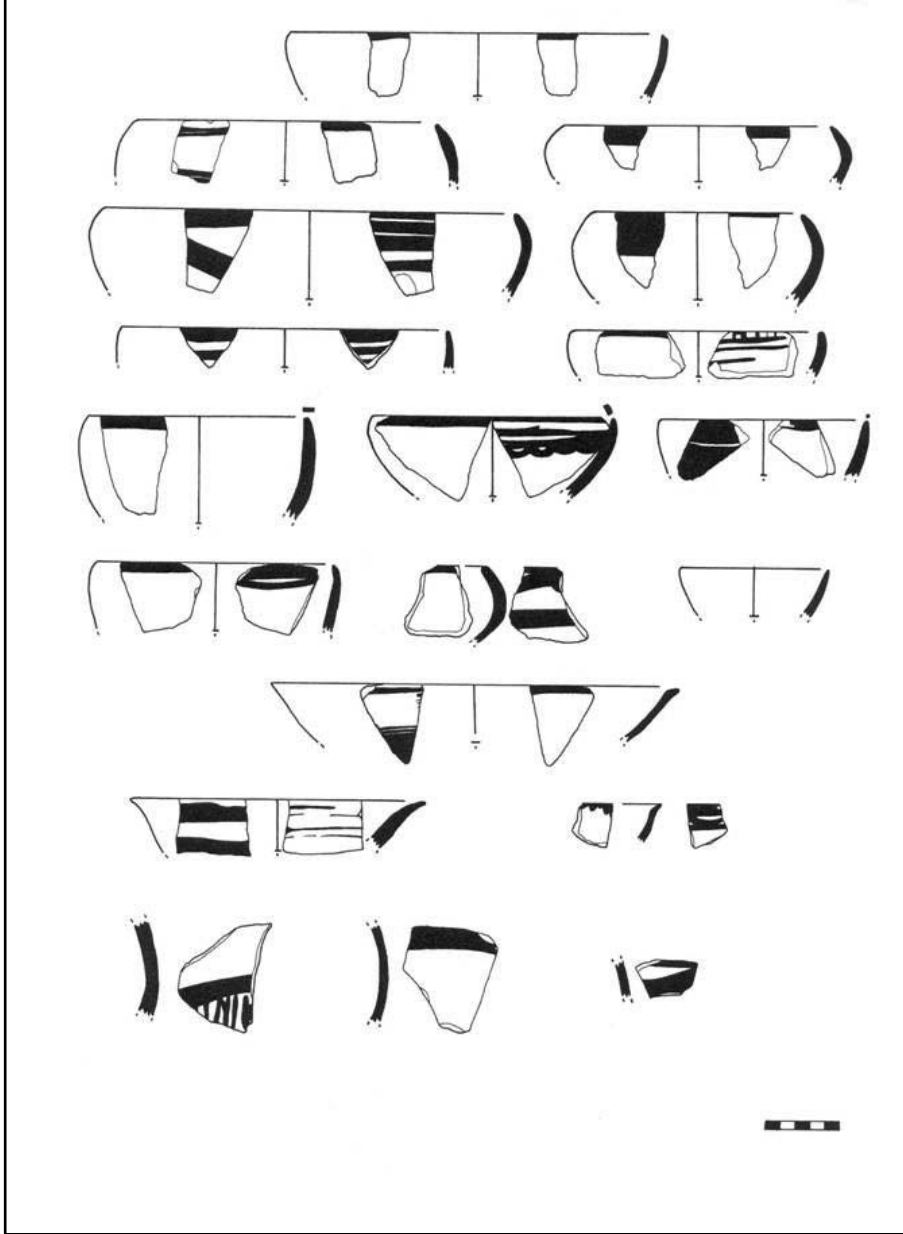
Çizim 1: Çanak Çömlekli Neolitik Dönem keramikleri

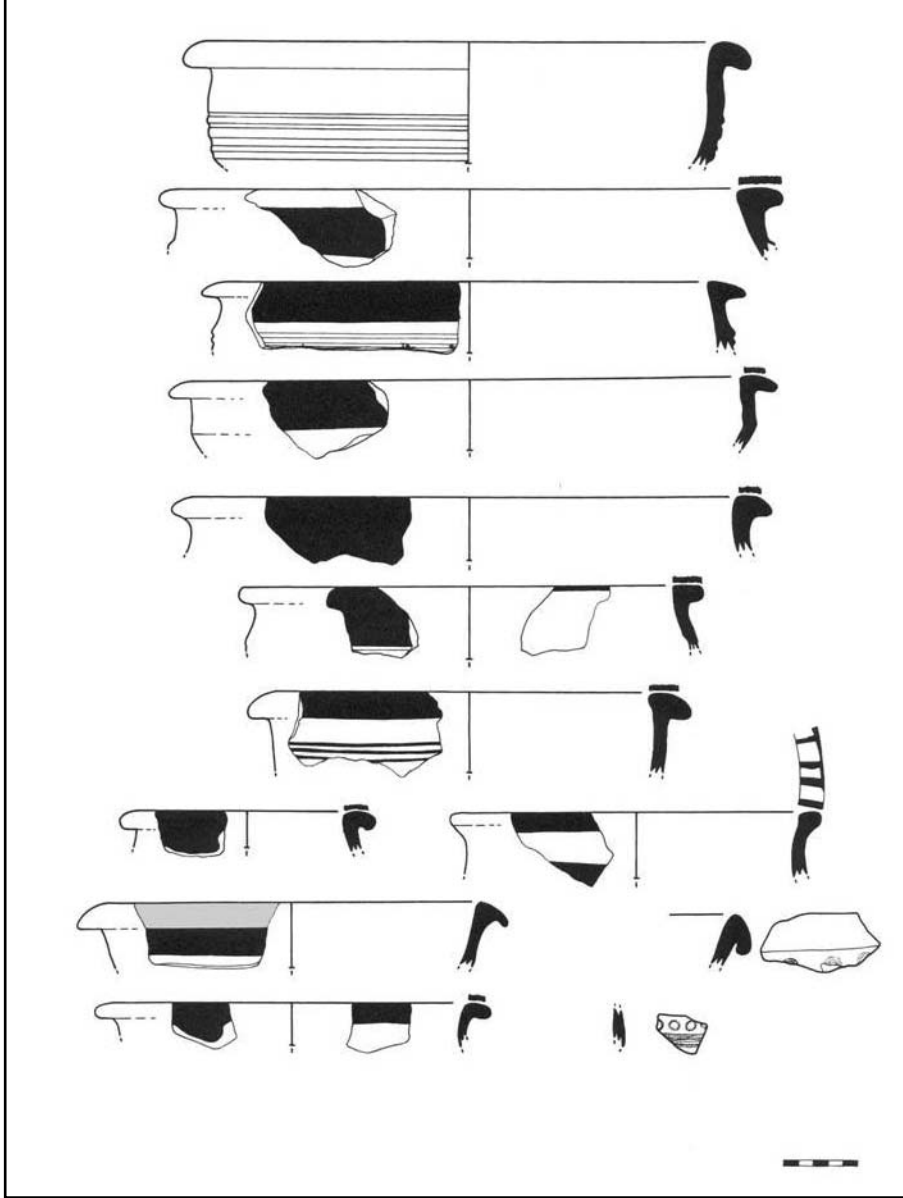
Çizim 2: Orta ve Geç Halaf Dönemi keramikleri

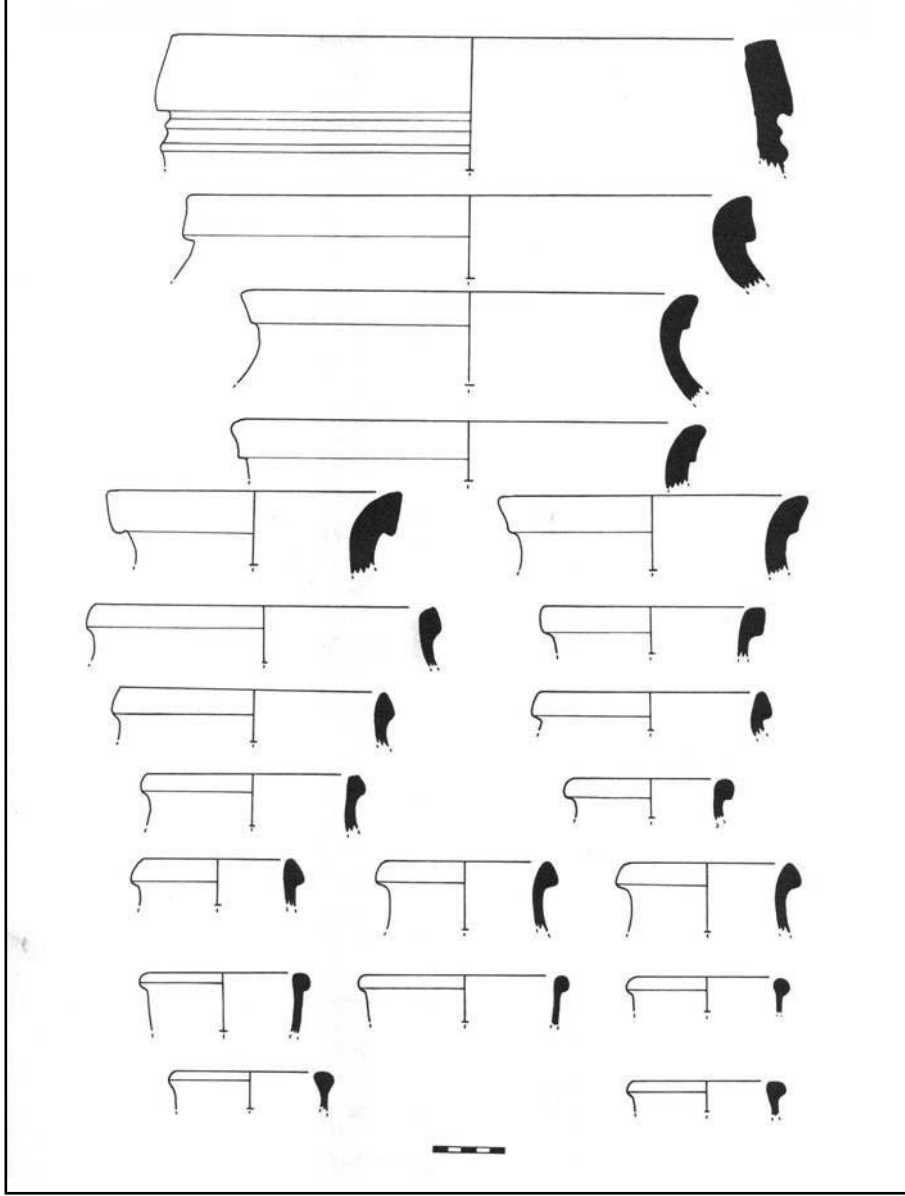
Çizim 3: Geç Halaf ve Geç Halaf-Ubaid Geçiş keramikleri

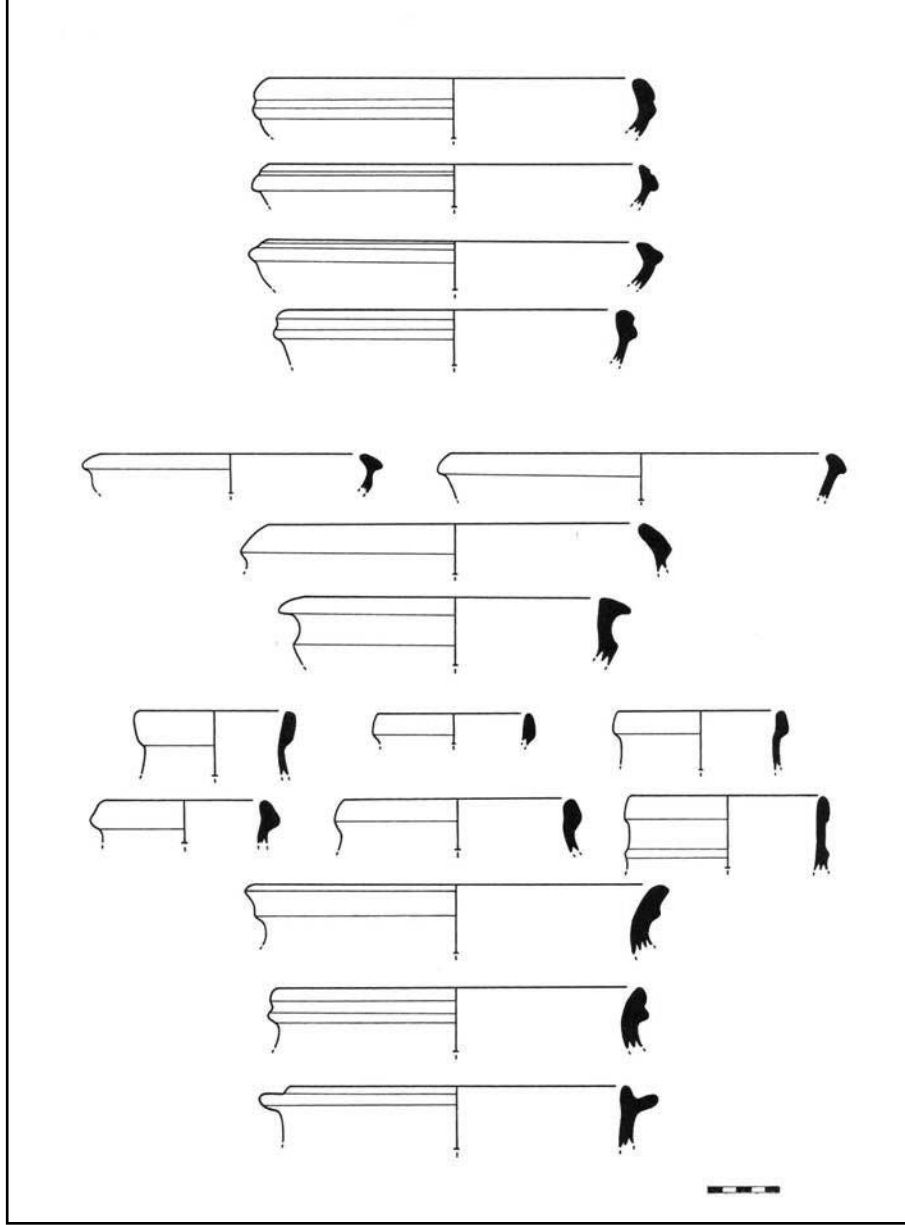
Çizim 4: Ubaid çanak çömleği

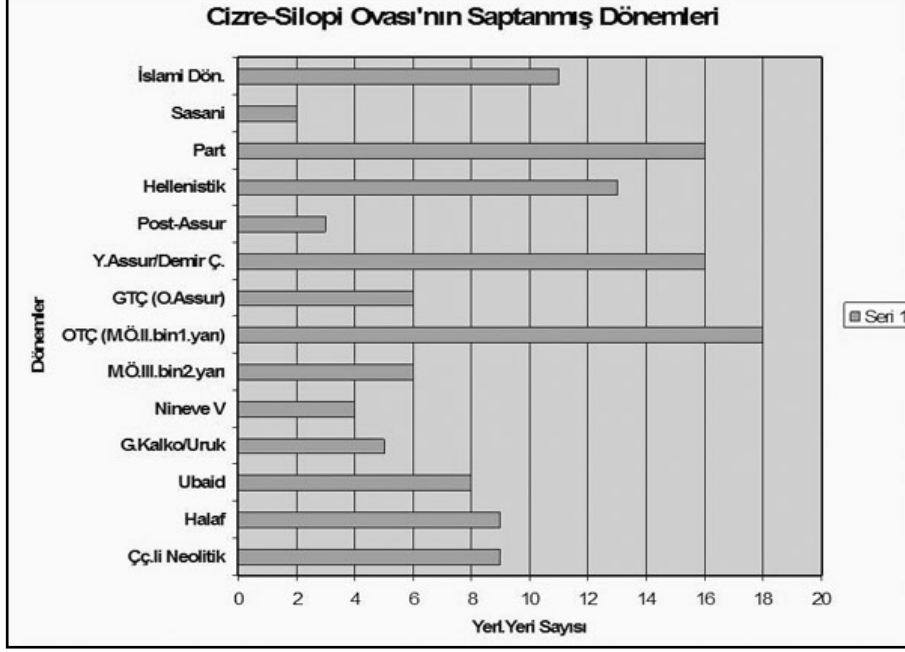
Çizim 5: Habur çanak çömleği

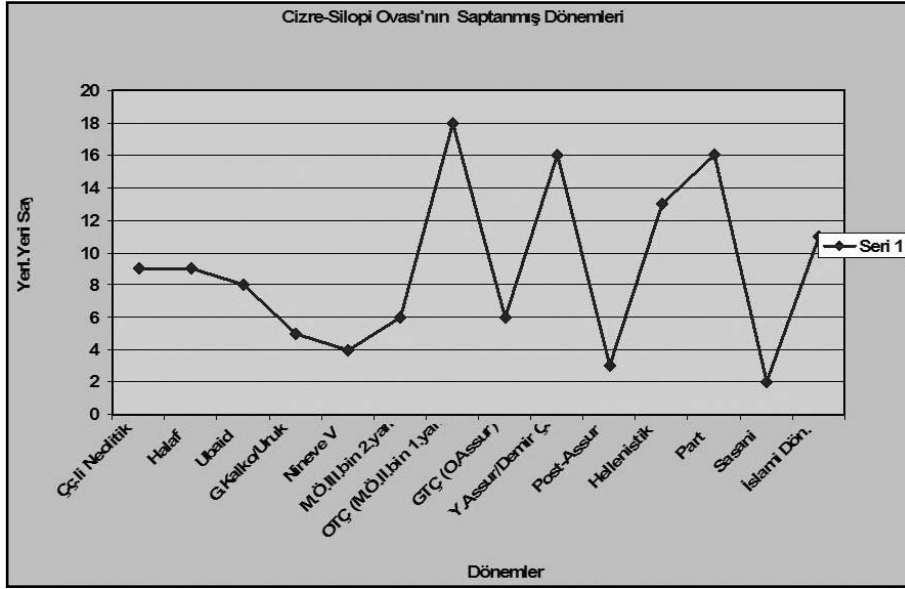
Çizim 6: Orta Assur Dönemi çanak çömleği

Çizim 7: Yeni Assur Dönemi çanak çömleği

Grafik 1

Grafik 2: Cizre-Silopi Ovası'nda saptanmış dönemlerin yoğunluğu

Resim 1: Kelebe Höyük (Babil)

Resim 2: Rubai-Höyük

Resim 3: Başköy Höyüğü

Resim 4: Uğur Höyük

2005 YILI DEVREK-GÖKÇEBEY (TEFEN) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Güngör KARAUĞUZ*

Başkanlığım altında yürütülen Devrek-Gökçebey ilçeleri yüzey araştırmamıza, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 8.9.2005 tarih ve 131592 sayılı izinleriyle Bakanlık adına temsilci olarak Uşak Müzesi'nden Sayın Emel Özçelik katılmıştır¹.

Bu yılki çalışmalarımızda², yeni keşfedilmiş nekropol alanı, höyükler, kaleler, Grekçe yazıtlı sunaklar, basamaklı kaya anıtları ile sunu çukurları, pek çok sayıda bölgenin farklı alanlarına dağılmış mimari parçalar ve yeraltı oda mezarlardan oluşan çeşitli kültür varlığının tespit ve belgelenmesi yapılmıştır (Harita).

1. Hışıroğlu Köyü

Devrek İlçesi, Hışıroğlu Köyü, Kamburoğlu Mahallesi Camii'nin altındaki çeşmede, köyün Türbe mevkiinden getirildiği ifade edilen olasılıkla Geç Roma Dönemine ait, 0.73x1.15 m. ölçüsünde mezar taşı çeşmeye monte edilmiş şekilde görülmüştür. Bu mezar yapısından çıkan taşların da Buldan Köprüsü'nde yapı taşları olarak kullanılmış olduğu gözlemlenmiştir.

Çeşmenin hemen yanında da aynı yerden geldiği ifade edilen biri 0.36 m. çapında, 0.22 m. yüksekliğinde; diğeri 0.62 m. yüksekliğinde, 0.19 m. çapında sütun tamburları vardır.

* Güngör KARAUĞUZ, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Meram-Konya/TÜRKİYE, karauguz2@yahoo.com.

1 Araştırma izni veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bu yılki çalışmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak katılan Emel Özçelik'e, Gökçebey Kaymakamı Murat Bulacak'a, Çanakçılar Seramik'in kurucularından Mithat Çanakçı'ya, Gerze Belediye Başkanı Bilal Hizarcı'ya, Bahattin Gözsüz'e, Satılmış Karagel'e, İbrahim Kürekçi'ye, Halil İbrahim Kunt'a, Zafer Serim'e, Halil İbrahim Çekirdekçi'ye, Bahattin Kapucu'ya, Kerim Benli'ye, Bahattin Gözsüz'e, Osman Doğanay'a, Murat Tekin'e, Ali Özcan'a, Satılmış Karagel'e ve İbrahim Tiğ'a ilgi ve yardımları için teşekkür ederim.

2 "Zonguldak-Devrek Bölgesi Arkeoloji ve Eskiçağ Araştırmaları" başlıklı bu projemiz, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir (proje no: 05401048).

Yine aynı mahallenin 1 km. güneyinde, Kabali mevkiinde, yüzeyde, olasılıkla Roma-Geç Roma Dönemine ait çanak çömlekler gözlemlenmiştir.

Hışiroğlu Köyü, Merkez Mahallesi'nde çeşmenin hemen yanında 1.23 m. çapında, 0.35 m. yüksekliğinde şirahane (işlik) olabilecek işlenmiş bir taş blok görülmüştür.

Hışiroğlu Köyü, İbrahimbeyler Mahallesi'nin 1 km. kadar doğusunda Püren ve Çakılüstü mevkiinde Roma-Geç Roma Dönemi yerleşmesi ve nekropol alanı gözlemlenmiştir.

2. Kemerler Köyü

Devrek İlçesi, Kemerler Köyü, Karaahmetoğlu Mahallesi'nin Denizyeri mevkiinde, yaklaşık 1000 m²lik bir alanda İTÇ. ve Roma Dönemi çanak çömlek parçaları gözlemlenmiştir.

3. Alparslan Köyü

Devrek İlçesi, Alparslan Köyü, Safiyeoğlu Mahallesi Uluziret mevkiindeki mezarlık alanında yaklaşık uzunlukları 0.45x0.33x0.90 m. olan bazı mimari parçalar görülmüştür.

Asar Kale: Ömercioğlu Mahallesi, Asar mevkiinde de olasılıkla Roma-Geç Roma Dönemine ait, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 175 m., kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 110 m. uzunluğunda ve ortalama 0.30x0.40x0.20 m. ölçülerinde kesme taşlardan harç kullanılarak inşa edilmiş kale sur duvarı kalıntıları mevcuttur (Resim: 1, 2).

Bu kalenin batı duvarına bitişik 7.20x3.40x3.10 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ve harç kullanılarak yapılmış bir sarnıç bulunmaktadır. Yine kalenin yaklaşık orta kısmında doğal kayaya oyulmuş 4.10x3.10x1.80 m. ölçülerinde başka bir sarnıç daha bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu alandan Beylik Kalesi-Akçasu-Mengen tarafına ulaşan yol, aynı güzergâhla bu sefer Yenice tarafına da geçer. Kalenin iç ve dış kesimi ağaçlarla kaplı olduğu için ne yazık ki çok fazla seramik parçasına rastlanmamıştır. Ancak bulduğumuz sadece tek bir parça dikkat çekicidir.

Yine Ömercioğlu Mahallesi'nde (İbrahim Toprak'ın evinin önünde), üst kısmı kırık olduğundan dolayı okunamayan 3 satırlık Grekçe kitabeli, 0.44x0.58 m. ebadında sunak parçası bulunmaktadır (Resim: 4).

Ayrıca Alibeyoğlu Mahallesi'ndeki caminin yanında, Roma Dönemine ait 2.20x0.75x0.45 m. ebadında mimari parça ve caminin giriş duvarına oturturulmuş hâlde 1.00x0.45 m. boyutlarında muhtemelen bir sunak ile bazı mimari parçalar gözlemlenmiştir (Resim: 3).

Alparsalan Köyü, Akbıyık Mahallesi'nin 500 m. doğusunda, yaklaşık 300 m²lik bir alanda genellikle 0.76 m. yüksekliğinde, 0.33 m. eninde, 0.78 m. uzunluğunda blok taşlarla oluşturulmuş olasılıkla bir yeraltı oda mezar bulunmaktadır. Mezar kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Bu alanın hemen 20 m. kadar doğusunda 0.40x0.45x1.00 m. ölçülerinde ve doğa şartları sebebiyle yosunlaşmış olasılıkla Roma Dönemine bir sunak bulunmaktadır.

4. Akçasu

Akçasu Köyü, Yukarı Mahalle'nin 3 km. kadar kuzeyinde yamaç üzerinde yapılmış olasılıkla Roma Dönemine ait bir yeraltı oda mezarı bulunmaktadır. Mezar, üçgen çatılı blok taşlarla oluşturulmuştur. Ne yazık ki, tahribattan dolayı oda mezarın iç döşemi hakkında bilgi edinemiyoruz. Ancak burada, yakın dönemlerde yapılmış iki farklı yeraltı oda mezarı olmalıdır. Önceki döneme ait olması gereken mezar kareye yakın formda olup 2.14x2.28 m. ebadındadır. Sonraki mezar odası ise öncekinin ana girişini kapatacak şekilde inşa edilmiş olup 2.00x1.71 m. ölçülerindedir ve kısmen toprak altındadır (Çizim 1; Resim: 10).

Mezarın içinde ve dışında kaçak kazılar sonucu yapılmış tahribatlar vardır. Bu mezar yapısının yaklaşık 10 m. kadar doğusunda ve bu mezarın karşısında 100 m. kadar güney yamaçta başka bir yeraltı oda mezarın daha kaçak kazılar sonucu tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

5. Buldan Höyük

Devrek-Akçasu yolu üzerinde, Buldan Çayı'nın sağında, Topcudeğirmeni (Şaroğludeğirmeni) mevkiinin 200 m. sağında yol yapımı sırasında tahrip

edilmiş (Resim: 6), ormanlık alanda bir höyük bulunmaktadır. Höyükte bol miktarda GKÇ³ ve İTÇ⁴ çanak çömleği gözlemlenmiştir (Çizim: 2).

Buldan Höyük'ün ve Topcudeğirmeni'nin yaklaşık 1 km. güneybatısında, ormanın içinde kutsal alan olması muhtemel kayalık alanda; biri 0.60 m., diğeri 0.32 m. çapında iki sunu çukuru ile 0.61x0.12 m. ölçülerinde ve yaklaşık 0.40 m. basamak yüksekliğine sahip basamaklı kaya anıtı, uçurumun hemen yanında gözlemlenmiştir (Resim: 5). Bu kutsal alanın 20 m. kadar aşağısında bir dere akmaktadır. Bu alanın hemen karşısında harçlı bazı yapı kalıntıları bulunmaktadır. Burası Gümüşpınar (Hatıpoğlu) Köyü Asar mevkiinde bulunan kale ve sarnıç yapısı ile de bağlantılı olmalıdır.

Ayrıca Buldan Çayı'nın kuzey yamacında, 0.20 m. çapında bir sunu çukuru daha bulunmaktadır.

6. Beylik Kalesi

Akçasu Köyü'nün yaklaşık 6 km. kuzeybatısında, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 240 m., kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 150 m. uzunluğunda kyklopik, çokgen ve düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş kısmen ayakta bir kale yapısı bulunmaktadır (Resim: 7, 8). Kale doğuda Gökçebey, kuzeydoğuda Çaycuma, kuzeybatıda Çaydeğirmeni, güneyde Mengen, güneydoğuda Yenice ve batıda Devrek yönüne giden yolları kontrol eden bir tepe üzerinde konumlandırılmıştır. Beylik Kalesi, Alparslan Köyü Asar mevkiinde bulunan kale yapısının ise yaklaşık 10 km. kadar kuzeyinde kalmaktadır.

Kalenin iç tarafında kutsal alan olduğunu düşündüğümüz ve doğal bir kaya üzerine işlenmiş ortalama 0.20, 0.10, 0.05 m. çapında çok sayıda sunu çukurları bulunmaktadır. Kalenin bulunduğu kesim ormanlık bir alan olduğundan hiçbir seramik parçasına rastlanmamıştır.

3 Mellaart-Lloyd 1962, Fig. P. 3: 14 (Çizim 2: 4); Duru 1996, Lev. 73: 1 (Çizim 2: 1); Duru 1996, Lev. 57: 6 (Çizim 2: 3); French 2005, Fig.186:15 (Çizim 2: 6).

4 Efe 2001, çizim 4:5, (Çizim 2: 2), Alkım-Alkım-Bilgi 1988, Lev. Pl. XXXIV: 7, 8 (Çizim 2: 5); Duru 1996, Lev. 89: 5 (Çizim 2: 2).

7. Yazıcıoğlu Köyü

Devrek İlçesi, Yazıcıoğlu Köyü, Kirse mevkiinde, İsmail Kiren'in tarlasında Erken ve Geç Roma Dönemine ait çanak  mlemler gözlemlenmiştir. Ayrıca geçen yıl Yazıcıoğlu Köyü, Çubukçuoğlu Mahallesi'nde köy meydanında yarısı toprağa gömülmüş olarak gördüğümüz Grekçe yazıtlı blok taş, buradan köy meydanına taşınmıştır.

8. G rb zler Köyü

Devrek İlçesi, G rb zler Köyü, iğbasmaz Mahallesi mezarlığında, günümüzde musalla taşı olarak kullanılan, bir yüzünde 8, diğer yüzünde 5 satır Grekçe yazıtlı bir sunak bulunmaktadır (Resim: 9).

9. S mbeyler (H seyinbeyler) Köyü

Devrek İlçesi, Gerze Kasabası'nın H seyinbeyler Köyün'de Muharrem Karakök' n bahçesinde ev inşaatı sırasında bulunmuş, olasılıkla Roma Dönemine ait ve Ereğli Müzesi tarafından tescil işlemleri yapılmış olan ancak köylüler tarafından tahrip edilmesinin önlenmesi amacıyla üzeri toprakla kapatılmış, bir kısmı görülebilen oda mezar yerinde g r lm ştir.

Yine bu köyün yaklaşık 300 m. kadar batısında 3 basamaklı bir kaya anıtı ve basamakların sonunda bir sunu çukuru bulunmaktadır. Bu yapının yaklaşık 10 m. kadar batısında moloz taşlarla yapılmış sarni olması muhtemel bir yapı kalıntısı bulunmaktadır.

10. Gökçebey

Gökçebey İlçesi, ukur Köyü, Karahatipler Mahallesi'ndeki eşme ve cami önünde biri 0.35 m. apında, 0.90 m. uzunluğunda, diğer 0.30 m. apında, 1.40 m. uzunluğunda sütunlar ve köyün kuzeydoğusunda Karadikenlik mevkiinde mimari yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Bu alanın pek çok yerinde kaçak kazılar sonucu tahribatlar oluşturulmuştur. Yenice-Karabük yönüne açılan yol üzerinde bulunan bu yerleşmenin hemen yanında Filyos ayı akmaktadır.

Ayrıca Gökçebey İlçesi, ukur Köyü'ndeki seramik fabrikasında, fabrikanın ortakları tarafından oluşturulan koleksiyondaki Roma Dönemine ait çanak  mler de g r lm ştir.

Sonuç

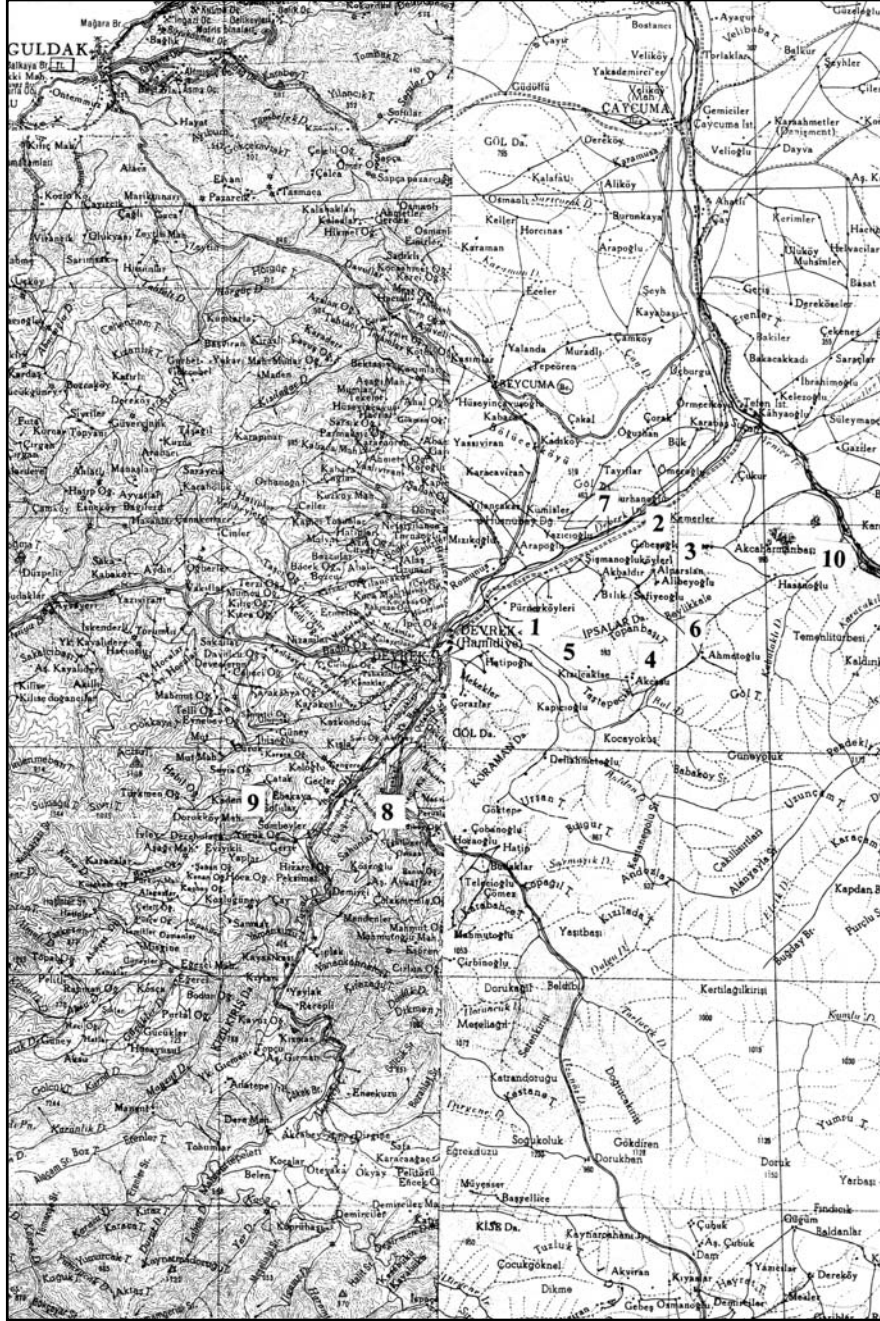
Bilindiği üzere Zonguldak il merkezine yaklaşık 43 km. olan Gökçebey (Tefen), Batı Karadeniz Bölgesi'nin ormanlık alanlarla kaplı iç kesimlerinde yer almaktadır. Kuzeyde Bartın, kuzeybatıda Zonguldak ve Çaycuma, güneyde Yenice ve Devrek ile kuşatılmış olan ilçenin hemen yanından Filyos Irmağı ile birleşen Soğanlı Çayı akmaktadır. Devrek ise Zonguldak İli'ne 55, Gökçebey'e yaklaşık 17 km.dir. Bu yıl ki çalışmalarımız Devrek ve çevresinde yoğunlaştırılmış ancak Gökçebey'de de birkaç merkez gezilmiştir. Önümüzdeki yıllarda Gökçebey'de daha detaylı araştırmalar yapılması planlanmaktadır.

Bu yılki araştırmalarımız sırasında da bölgenin ormanlık alanlarla kaplı olması ve olumsuz arazi koşulları yüzünden yerleşmelerin ve buluntuların tespitinde bazı olumsuz koşullarla karşılaşmıştır.

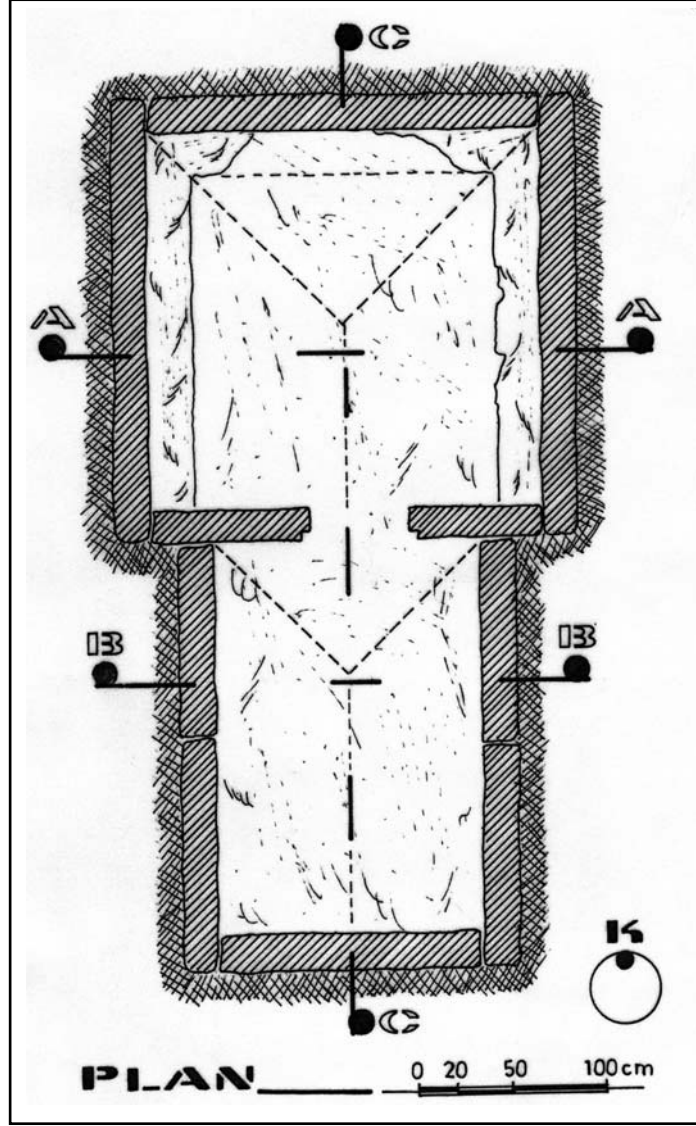
Geçen yıl tespit edilen Türbe Tepe Höyük, Boncuklar Höyük ile bu yıl tespit edilen Buldan Höyük buluntularından bölgenin Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ'ında yoğun bir iskâna uğradığı anlaşılmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda Roma Dönemi'nde de bölgede yoğun bir iskân olduğu anlaşılmasına karşılık Orta-Geç Tunç ve Demir Çağ'ında bölgenin yerleşim dokusunu çözümlenebileceğimiz hiçbir malzemeye rastlamamız ise düşündürücüdür. İleriki yıllarda bu probleme ışık tutacak eserlere rastlayacağımızı ummaktayız.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

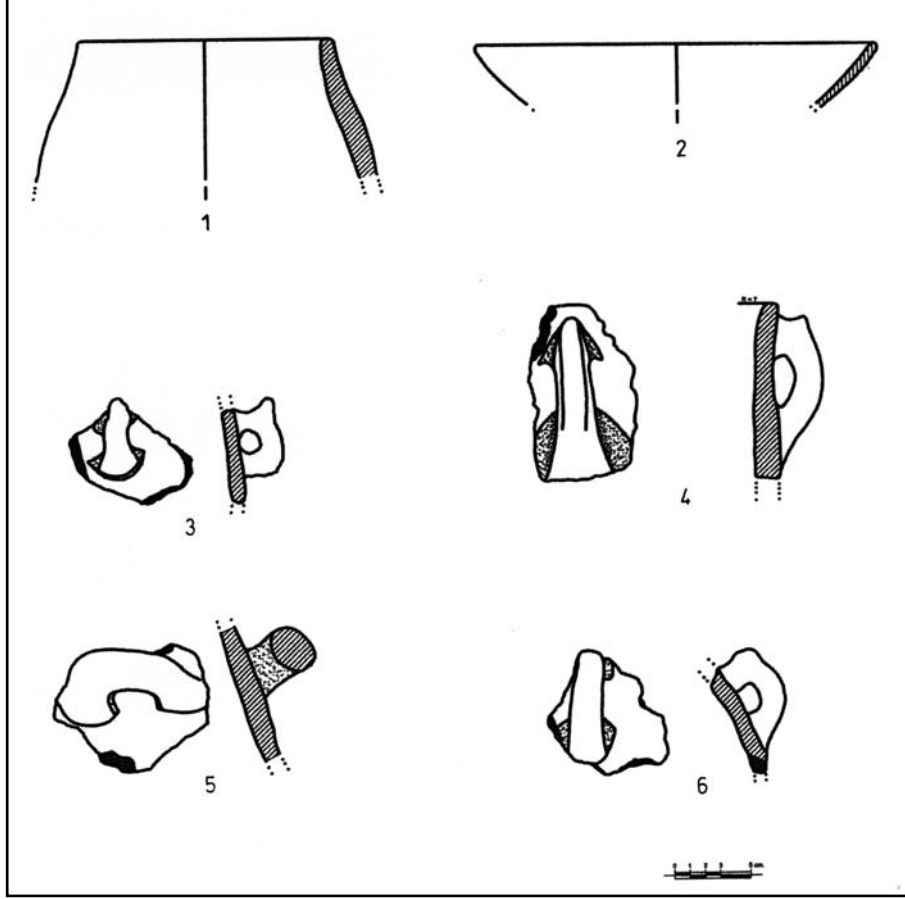
- Alkım, U. B.-H. Alkım-Ö. Bilgi 1988 *İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları, (1974-1975)*, Ankara, 1988.
- Duru, R., 1996 *Kuruçay Höyük II*, Ankara, 1996.
- Efe, T., 2001 "Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) yakınlarında Bir İlk Tunç Çağı Yerleşmesi", KST, XXIII, 2001, 361-374.
- KST Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- French, D., 2005 *Canhasan I, The Pottery, (Canhasan Sites 2)*, Ankara, 2005.
- Mellaart, J.-S. Lloyd 1962 *Beycesultan, I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Leves*, London, 1962.

Harita: Gökçebey (Tefen)-Devrek ve çevresi

Çizim 1: Akçasu Köyü, Yukarı Mahalle'de bulunan mezarın planı

Çizim 2: Buldan Höyük

1. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; kötü pişmiş; e.y.
2. Açık turuncu renk hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; iyi pişmiş; e.y.
3. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; orta pişmiş; e.y.
4. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; açkılı; orta kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; kötü pişmiş; e.y.
5. Kahverengi hamurlu; kendinden ince kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; kötü pişmiş; e.y.
6. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç, mika katkılı; kötü pişmiş; e.y.

Resim 1: Alparslan Köyü, Asarkale sur duvarı kalıntıları

Resim 2: Alparslan Köyü, Asarkale sur duvarı kalıntıları

Resim 3: Alparslan Köyü'nde bulunan sunak

Resim 4: Alparslan Köyü'nde bulunan Grekçe yazıtlı sunak

Resim 5: Topcudeğirmeni'nin güneybatısındaki orman içinde yer alan kutsal alan

Resim 6: Buldan Höyük

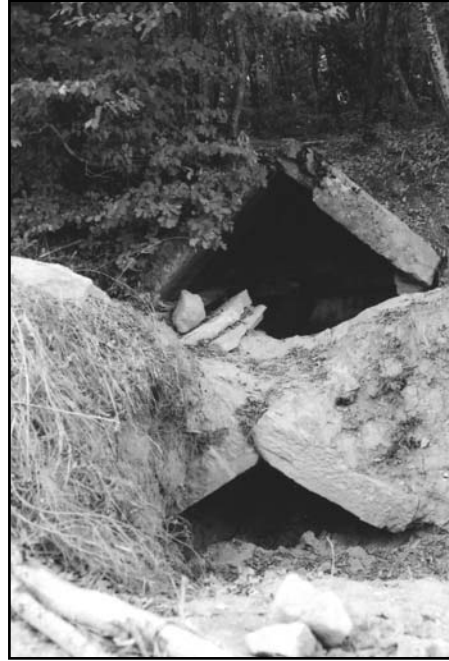
Resim 7: Akçasu, Beylik Kalesi sur duvarı kalıntıları

Resim 8: Akçasu, Beylik Kalesi sur duvarı kalıntıları

Resim 9: Grbzler Köyü, ıgbasmaz Mahallesi mezarlıgındaki Grekçe yazıtlı sunak

Resim 10: Akçasu Köyü, Yukarı Mahalle'de bulunan yeraltı oda mezarı

GÜNEYDOĞU ANADOLU MÜZELERİNDEKİ ROMA DÖNEMİ ESERLERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL ÖZELLİKLER ve ATÖLYE İLİŞKİLERİ

Enver AKIN*
Feridun Suha ŞAHİN
Necdet İNAL

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle başlatılan araştırmamız Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa müzelerini kapsamıştır. Çalışmalarımız esnasında bizlere her türlü kolaylıkları sağlayan ve yakın ilgi gösteren, Gaziantep Müze Müdürü Fatma Bulgan ve Arkeolog Mehmet Ünal, Adıyaman Müze Müdürü Fehmi Erarslan, Şanlıurfa Müze Müdürü Eyüp Bucak, Mardin Müzesi Müdür Vekili Hasan Karabulut ve Diyarbakır Müze Müdürü Necdet İnal, arkeologlar Nevin Soyukaya ve Şeref Yumruk'a ben ve arkadaşlarım adına ayrı ayrı teşekkür etmeyi zevkli bir borç olarak görüyorum.

Çalışmadaki asıl hedefimiz, bölge müzelerinde yer alan Roma Dönemi heykel ve kabartma sanatında belirginleşen yerel özelliklerin nedenlerini bütün boyutları ile ele alarak bunların ışığında, bölgede bazı atölyelerin var olabileceği konusunu irdelemektir. Bu çerçevede söz konusu müzelerde bulunan çok sayıdaki eser, mevcut envanter bilgileriyle ayrıntılı olarak gözden geçirilmiştir. İncelemeye alınan müzelerdeki mevcut eserlerin büyük bölümünün satın alma ve diğer yollarla, ancak, küçük bir bölümünün kazılar yolu ile müzelere geldiği tespit edilmiştir. Kazı ve yüzey araştırmaları dışında, çeşitli yollarla müzelere kazandırılan Roma Dönemi eserlerinin önemli bir

* Öğr. Gör. Enver AKIN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280Diyarbakır/TÜRKİYE
Uzm. F. Suha ŞAHİN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE
Necdet İNAL, Diyarbakır Müze Müdürü, Diyarbakır/TÜRKİYE

bölümünde yerel özellikler izlenemediğinden (bunların bir bölümünün bölge dışından getirildiği anlaşılıyor) bunlar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Batıda, birçok alanda Grek sanatının etkisinde kalan Roma İmparatorluğu'nun, doğuda isteyerek veya istemeyerek büyük oranda yerel sanatların etkisinde kaldığı ve aynı zamanda yerel sanatların da varlıklarını devam ettirmelerine göz yumdukları anlaşılıyor. Bunda birden çok etken varolmakla birlikte, asıl nedenin doğuya açılan ve burada varlığını devam ettirmeye çalışan imparatorluğun geliştirdiği yeni siyasî yapılanma stratejisi ile ilgili gibi görülmektedir.

Grek sanatının en parlak dönemlerinde, Fidias'ın, Iktinos'un ve Kallikrates'in Parthenon'u gibi anıtsal yapıları ortaya koyan sanatçıların adı ön plana çıkarken, Roma'da imparatorluğun ve imparatorların şanına uygun eserlerin yapılması ön planda tutulmuştur¹. Artık, sanatçının adı ve nereli olduğu önemli değildir, çünkü o bir işçidir. Bu nedenle, imparatorluğun herhangi bir bölgesinde yetişen sanatçıların Roma'ya çağrılarak yapıları ortaya koyma ile görevlendirilmelerinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Augustus'un Ara Pacis sunağı, Caracalla veya Diocletianus hamamları, Titus ya da Constantinus takları gibi mimarı belli olmayanlar hep bu yolla ortaya konmuştur. Traianus'un zaferlerinin anlatıldığı spiral sütunda Latince Orostes'in, Hadrianus'un Pantheon'unda ise Damascuslu (Şam) Apollodoros'un adının geçmesi doğulu sanatçılara olan beğeniyi açıkça göstermektedir². Bu düşünce, belki de Roma İmparatorluğu ile Grekler arasındaki belirgin farklı bakış açılarından biri olarak görülmektedir. Helenistik Dönemde, doğu ile batı sanatlarını birleştirme çabası içerisine girildiğini bilmekteyiz. Ancak, bunun tam olarak başarılmadığı anlaşılıyor. Zaman içerisinde özellikle Helenistik Dönemin son yüz yılında doğuda yerel karakterlerin Hellenizmi zorlayarak yeniden kendi coğrafyalarında egemen olmaya başladığı net bir şekilde izlenebiliyor³.

Roma Döneminde de böyle bir çabanın içine girildiyse bile bunun başarılamayacağı önceden anlaşılmalı olmalıdır. Bu durumun önemli

1 Wheeler, 2004, 9.

2 Wheeler, 2004, 8 vd.

3 Mansel, 1999, 510.

nedenlerinden biri Anadolu'nun kültürel dokusudur. İ.Ö. 1. yüzyılda Anadolu'nun doğusuyla ilgilenmeye başlayan Romalılar'ın egemenlik çabasının zaman zaman bu kültürel dokunun parçası olan bölgesel krallıklar tarafından sekteye uğratıldığı bilinmektedir. Bunların yanında, Pers toprakları üzerinde kurulan Parth Devleti'nin Roma ile mücadelesi ve ardından aynı coğrafyada egemen olmaya başlayan Sasani İmparatorluğu ile sürekli el değiştiren bölgede, her iki tarafın da işine gelir biçimde denge politikası ile varlıklarını devam ettirmeyi başaran yerel krallıkların hüküm sürmelerine zemin oluşturulmuştur⁴. Bu bölgesel krallıkların en önemlileri, Geç Helenistik Dönemde kurulan Kommagene Krallığı, Şanlıurfa Edessa merkezli Osrhoene (Abgar) Krallığı ve Suriye'de Palmyra (Tadmür) Krallığı'dır (Resim: 1). Bu krallıkların kültürel şekillenmelerinde, İ.Ö. 1. binyılda Güneydoğu Anadolu'da gelişen ve kökleşen, Anadolu, Mezopotamya ile Suriye kültürlerinin kaynaşması sonucu oluşan Geç Hitit sanatının rolü büyük olmalıdır. Bunun yanında, İ.Ö. 6. yüzyıl ile birlikte Anadolu'da uzun süreli bir egemenlik kurmayı başaran Pers sanatı ve bu sanat etkisinin Parth ve Sasani yolu ile bu krallıklara aktarılması da yadsınmamalıdır.

Araştırmamızın amacı, yukarıda da vurgulandığı gibi bölge müzelerindeki Roma Dönemi eserlerini inceleyerek yerel özellikler ışığında atölye ilişkisini irdelemekti.

Müzelerde çok sayıda Roma Dönemi eseri yer almakla birlikte, son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan Zeugma kazıları dışında hemen hiçbir sistemli kazının yapılmamış olması, satın alma veya müsadere yolu ile müzelere alınan eserlerin doğrudan bölge ile ilgili olmaması gibi doğal bir sorun ile karşılaşmıştır. Bu sorun, özellikle Diyarbakır ve Mardin müzelerinde kendini göstermiştir. Bu durum, söz konusu müzelerdeki satın alınan Roma Dönemi eserlerinin büyük bölümünde, Fırat'ın batısı ile ilgili ve daha çok Romalı karakter sergileyenlerin yoğunlukta olmasından da anlaşılıyor.

Oysa, tahmin ve beklentilerimiz daha çok yerli karakterde eserlerin yoğunlukta olması idi. Çünkü mimari yapı ve elemanlarda bunu rahatlıkla

4 Wagner, 1983, 103.

izleyebiliyoruz. Bölgedeki yapılarda kullanılan Korinth başlıklarında Roma Dönemi Anadolu'sunun batısındaki örneklerden farklılık gösteren özgün bazı uygulamalar belirgin bir şekilde izlenebilmektedir⁵. Yerel özellik gösteren mimari atölyelerin varlığı anlaşılan bölgede, heykeltıraşlık alanında faaliyet gösteren atölyelerin de olması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu nedenle, yerel özellikler gösteren heykeltıraşlık eserlerin azlığı, bölgedeki Roma Dönemi yerleşmelerinin yeterince araştırılmamış ve kazılarının yapılmamış olması ile ilişkilendirilmelidir. Buna karşın, Şanlıurfa Müzesi'nde yer alan Roma Dönemi eserlerinde daha çok yerel özellikler izlenebilmektedir. Bunun da nedeni, bölgede başta Edessa olmak üzere İ.S. 3. yüzyıla kadar egemenlik sürdüren Osrhoene (Abgar) Krallığı'nın varlığıdır⁶. Bunların egemenliği döneminden kalma heykel, kabartma ve mozaiklerdeki betimlemelerde görülen duruş, başlık, şalvarı anımsatan pantolon ve ayakkabı ile diğer bazı özelliklerden yerli Anadolu, Pers, Parth ve Sasani kültürel örgelerinin bir arada kullanılarak kaynaştırıldığı izlenmektedir. Gaziantep Müzesi'nde yer alan eserlerde de, bölgenin Roma Dönemindeki önemi ve Zeugma kazıları nedeniyle bir kültürel kesit edinebiliyoruz. Buradaki heykel ve kabartmalardaki belirginleşen özelliklerden, Fırat'ın batı yanının daha çok Romalı karakter gösterdiği anlaşılıyor. Ancak, bazı eserlerde gördüğümüz özellikle kadınların, başlarındaki giysi, ellerindeki iğ ve benzeri kadın asaleti ile ilgili bazı objeler ile verilmiş olmaları, Geç Hitit sanatına kadar inebilen bazı örgelerin Roma Dönemi Gaziantep bölgesi yerleşmelerinde de hâlen varlığını sürdürdüğünün bir kanıtı olarak görülmelidir. Bunların yanında, bazı eserlerde gözlenen, öne doğru taranan saçlar, ince ve uzun burun, badem gözler, erkeklerde sol el ile göğüs üzerinde giysinin tutulması, kabartma arkasındaki perde şeklindeki fon ve kullanılan süs eşyaları, kökeninde eski Anadolu, Parth ve Sasani sanatlarından etkilenmiş olan Palmyra sanatındaki⁷ uygulamalar ile paralellik gösteren ve bu stil ile anılan örneklerde mevcuttur. Bu paralelliğin bir nedeni de Gaziantep'in Anadolu'dan Suriye'ye inen ticaret yollarının kavşağında yer

5 Bkz. E. Akın, *Diyarbakır Ulu Camii'de Kullanılan Korinth Başlıkları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, A. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Erzurum.

6 Mommsen, 1886, 1 vd.

7 Ramage ve Ramege, 2000, 272 vd.

alması ile ilişkili olabilir. Adıyaman Müzesi'nde ise, Kommagene'nin Roma Dönemindeki önemini kaybetmesine paralellik gösteren bir durum oranında çok az sayıda heykel ve kabartma örnekleri yer almaktadır. Bunlarda da yerel özelliklerin tespit edilen örneklerine rastlanmamıştır.

ŞANLIURFA

Araştırmamızda en fazla yerli karakterlerin izlenebildiği grubu Şanlıurfa Müzesi buluntuları oluşturmaktadır. Nedeni, bölgede merkez Edessa olmak üzere İ.S. 3. yüzyıla kadar egemenliklerini sürdürebilen Osrhoene (Abgar) Krallığı'dır. Roma ve Sasani imparatorlukları arasında olağanüstü bir strateji sayesinde bağımsızlığını koruyabilen bu krallığın, geleneksel sanatını da sürdürmeyi başardığı görülmektedir. Bölgedeki mağara mezarlarda ele geçirilen mozaiklerde görülen baş giysisi, elbise, şalvarı anımsatan pantolon, ayakkabı ile yapılan betimlerde, heykel ve kabartmalardaki paralellik bunları tanımamızda da büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Resim: 2).

Kraliçe Şalmet (Şalmath) Steli

Başında polos ve gerisinde hizmetçisiyle birlikte verilmiş (Resim: 3) büst şeklindeki kabartmanın altında Süryanice yazıt yer almaktadır (Env. No. 4). Kadının başındaki polos-fes Anadolu'da Hititler'de uygulanmış ve buradan da Geç Hitit sanatına aktarılmıştır. Geç Hitit'in geç dönemlerinde Maraş bölgesindeki mezar taşlarında görülen başlığın üzerinden aşağıya doğru gevşek-açık inen baş giysisi geleneğine benzer bir uygulama burada da var ki, bu Doğu Roma sanatında belirgin bir şekilde kullanılacaktır. Daha çok bir tanrıça havasında verilmiş, özellikle fizyonomik açıdan Kargamış Kubapasını⁸ çağrıştırmaktadır. Şalmath, IX. Abgar'ın eşidir. İ.S. 179-216.

Karaköprü Steli

Kabartmada iki erkek yerel kıyafetler içinde verilmiştir (Resim: 4). Her ikisi de sol elleriyle rulo tuttuklarından soylu veya yönetici oldukları anlaşılmaktadır

⁸ Akurgal, 1998, 539, Res. 31.

(Env. No. 1). Özellikle şalvarı anımsatan Pers tarzı olarak nitelendirilen pantolon ile verilmiş olmaları, mağara mezarlarda ortaya çıkarılan mozaiklerdeki uygulamalarla aynı özellikleri gösteriyor. Bu stel üzerinde görülen Grekçe yazıtta “Zabdibolos” ibaresinin yer alması dikkat çekmektedir. Roma ile Sasani imparatorlukları arasında uyguladıkları denge politikasıyla varlığını sürdürebilen Osrhoene Krallığı'nın kendi çocuklarını Fırat'ın batısına, daha yoğun Greko-Roma ağırlıklı kentlere eğitim için gönderdiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. İ.S. 3. yüzyıl.

Komutan Heykeli

Yerel Abgar Krallığı kıyafetleri içinde verilmiştir (Resim: 5). Özellikle pantolon ve ayakkabı yerel karakterlidir (Env. No. 38). Fizyonomi yerel karakterde verilmiştir. Kılıcını tutma biçimi yine diğer komutanlarda da görülen bir kahramanlık ifadesidir. İ.S. 3. yüzyıl.

Komutan Heykeli

Bazalttan yapılmış olan heykelin başı eksiktir (Env. No. 57). Duruş, giyim, kemer ve ayakkabısı, Osrhoene Krallığı sanatıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Resim: 6). Benzer uygulamaları mağara mezar mozaiklerinde de görebilmekteyiz. İ.S. 3. yüzyıl.

Kesmetaş-Top Dağından Heykel

Osrhoene Krallığı sanatı özelliklerini yansıtmaktadır. Elbise üzerindeki zengin bezemeler, kılıcını tutuş biçimi ve pantolon tamamen yerel karakterde verilmiştir (Resim: 7). Kılıcının kını üzerindeki dört yapraklı çiçek motifinin benzerleri Geç Hitit sanatı örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. İ.S. 3. yüzyıl.

GAZİANTEP

Aile Steli

Zeugma'da ele geçirilen mermerden yapılmış erkek ve kadının betimlendiği stelde figürler ön cepheden verilmiştir (Env. No. 3899). Durağan ve solgun

yüz yapıları ölüm ile ilgili yani, mezar steli olduğunun göstergesidir (Resim: 8). Kadının baş giysisi ve elinde iğ benzeri objelerin olması Geç Hitit-Arami etkili, yerel karakterde Roma Dönemi eseri olduğunu göstermektedir. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

Erkek Büstü

Palmyra stilinde olup mermerden yapılmıştır (Env. No. 118). Sağ eli ile sol göğsü üzerinde elbisesini tutmaktadır. Geride hizmetçisi ve sol elinde rulo ile verilmiş olması soylu, zengin veya bir yönetici olduğunu göstermektedir (Resim: 9). Öne doğru taranarak alında bukleleşen saç, ince uzun ve dolgun yüz yapısı, ince uzun burun, küçük ağız ve dolgun çene yapısı ile tamamen Palmyra sanatının karakterlerini yansıtmaktadır⁹. Bölgesel karakterli Roma Dönemi eseridir. İ.S. 2. yüzyıl.

Erkek Büstü

Palmyra stilinde olan mermerden yapılmış erkek büstü, sağ eli ve sol elini göğüs kafesi üzerinde birleştirerek rulo tutmakta olan bir gence aittir (Resim: 10). Yuvarlak yüz, dolgun boyun, kalın fakat ayrıntısız saç yapısı, ince ve uzun burun, küçük ağız ve dolgun çene yapısı bölgesel karakterli bir Roma Dönemi eseri olduğunu göstermektedir (Env. No. 211). İ.S. 1.-2. yüzyıl.

Kadın Steli

Gövdesinin yarısı ile verilen kadının sağ elini göğüs, sol elini ise karın hizasında tuttuğu görülmektedir (Env. No. 178). Başındaki örtüsü ve oval yüz yapısı, küçük badem göz, kalın kaş yapısı ile bölgesel özellikleri yansıtmaktadır (Resim: 11). Üzerindeki Grekçe “ΖΑΑΡΟΡΕ ΑΣΑΛΥΠΕ ΧΑΙΡΕ ΜΑΘΕΡ” yazıtta, “Zaarore adına Mattar yaptırdı sağlıcakla kalın” anlamı okunabilmektedir¹⁰. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

9 Palmyra sanatında görülen ağız, yüz, burun ve uzun oval gözler Bizans sanatına katkıda bulunmuştur. Bkz. Ramage ve Ramage, 2000, 272 vd.

10 Grekçe yazıtların çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. M. Hamdi Sayar'a teşekkür borçluyuz.

MARDİN

Mardin Müzesi'nde Roma Dönemine ait eserlerin azlığı, bölgedeki kazıların yetersizliğiyle ilişkili olmalıdır. Müzede yer alan az sayıdaki eserler de satın alma yolu ile kazanılmıştır.

Aile Steli

Yerel kalkerden yapılan stelin üst tarafı tapınak alınlığı şeklinde düzenlenmiştir (Resim: 12). Alınlığın altında kadın ve erkek büstlerine yer verilmiştir. Ortadan taranan kalın saçlar, yuvarlak, etli ve çıkık elmacık kemikli yüz yapıları, yerli karakter olarak yorumlanabilir (Env. No. 1415). Kabartmanın altındaki Grekçe "ΑΙΓΕΟΣ ΠΑΠΙΝΙΥΖΟ ΝΚΕΦΡΟΝΟΝ ΕΑΥΤΟ[Κ] ΕΚΥΡΙΑΤΕ ΣΥΝΒΙΩ ΑΦΤΥ ΜΝΕΜΕ ΧΑΡΙΝ" yazıttan, "Papinius oğlu Aigeos yaşarken ve akli başındayken (bu steli) kendine ve eşi Kyriate için (yaptırdı), anısı hoş olsun." anlamı okunabilmektedir. Yazıttan hareketle, bunların, Roma Dönemindeki yerli soylulardan oldukları çıkarılabilir. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

Savaşçı Steli

Yerli kalkerden yapılan stelde yer alan figür, ortadan taranmış kalın saç yapısı ve etli yuvarlak yüze sahiptir ve elinde mızrağı ile betimlenen bir savaşçıya ait olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 13). Fizyonomik özellikler açısından 1415 Env. No.lu esere benzerlik göstermektedir (Env. No. 26). Yerli karakterde Roma Dönemi eseridir. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

DİYARBAKIR

Genç Steli

Mermerden yapılan stel üzerinde ayakta durur vaziyette ve elinde mızrak ile betimlenen figürün, arkaya doğru taranan saçlar, dolgun yüz yapısı ile yerel karakterde verildiği gözlenmektedir (Resim: 14). Fizyonomik açıdan özellikle saç yapısı, yüz şekli ve kaş kemerinin aşağı sarkması açısından Mardin Müzesi'ndeki eserlerle benzerlik göstermesi dikkat çekmektedir (Env.

No. 1.55.93). Sağ tarafındaki boşlukta yer alan sunak, bu stelin bir savaşçıya adandığını göstermektedir. Yerel karakterdedir. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

Kabartmalı Stel

Kalkerden yapılan stel üzerindeki kabartma üç figüre yer verilmiş, ancak oldukça tahrip olduğundan yüzleri seçilememektedir (Resim: 15). Bol dökümlü ve kıvrımlı kıyafetleri ile Roma Dönemi yerel karakterde yapıldığı anlaşılmaktadır (Env. No. 1.58.93). Elllerinde rulo tutuyor olmalarından soylu veya yönetici oldukları anlaşılmaktadır. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu müzelerinde yer alan Roma Dönemi eserleri ışığında yerel özellikler ve atölye ilişkileri konulu araştırma çerçevesinde, bölgedeki beş müzede başlatılan eserler üzerindeki inceleme sonucunda, çalışma konusu seçilen eserlerin küçük bir bölümünün bilimsel kazı ve araştırmalar yolu ile, önemli bölümünün ise satın alma ve müsadere yolu ile müzelere kazandırıldığı anlaşılmıştır. Müzelerdeki eserlerin bir bölümü Roma Dönemine ait olmakla birlikte, bölge dışından getirildiğinden bunlarda yerel karakter izlenememiştir. Müzelerde yer alan bölge kökenli olduğunu bildiğimiz eserlerde ise yerel özellikler tespit edilmiştir.

Yerel özellikleri ile daha ön plana çıkan Şanlıurfa Müzesi'ndeki eserler arasında daha fazla stil birliği görülmektedir. Bu bölgede egemenlik sürdüren Osrhoene Krallığı dönemi eserlerinde şalvarı anımsatan pantolon ile ayakkabı Parth ve Sasani sanatlarının bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Kraliçe Şalmath'ın başlığı, göz şekli ve diğer bazı fizyonomik özellikleri bakımından Kargamış Kubapası'nı hatırlatması, Osrhoene Krallığı sanatında Geç Hitit sanatının kültürel örgelerinin devam ettiğini gösteriyor. Bunlardan da eski Anadolu ve Parth ile Sasani sanatlarını harmanlayarak bir stil oluşturan Osrhoene Krallığı döneminde bölgede üretim yapan heykel atölyelerinin var olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Gaziantep Müzesi'nde korunan ve özellikle Zeugma kazılarında gelen eserlerde, Fırat'ın batısı ile paralellik gösteren daha çok Romalı karakterler izlenmekle birlikte, Gaziantep çevresinden getirildiği anlaşılan bazı eserlerde yerel olarak nitelendirdiğimiz ve aralarında benzerlik gösteren, Roma'dan farklı fizyonomik özellikli eserler de mevcuttur. Bunların yanında Palmyra stili olarak bilinen iri oval gözlü, kabartma arkasında perde şeklinde fonlu eserler de vardır. Bu benzerlik iki bölge arasındaki yakınlığı göstermektedir. Olasılıkla bu eserler Palmyralı ustalara sipariş edilmişti ya da bölgede oturan ve burada üretim yapan Palmyralı ustaların varlığından söz edilebilir. Diyarbakır ve Mardin müzelerinde kazı ve araştırmaların yetersizliğine bağladığımız az sayıda tespit edilen yerel karakterli eserlerde gözlenen etli yuvarlak yüz, patlak göz ve aşağı doğru yay çizen kaş yapısı ile ortadan veya geriye doğru taranan gür saçlar, adeta aynı ustaların elinden çıkmış olduklarını düşündürmesi bakımından Roma Döneminde bu bölgede de üretim yapan yerel atölyelerin var olabileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Önemli bir boşluğu doldurması açısından önemseydiğimiz Roma egemenliği döneminde Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkarılan bazı eserler üzerinde Roma özelliklerinden farklılık gösteren yerel karakter olarak yorumladığımız bazı özellikler tespit edilmiştir. Bunlardan da, yerel özellikleri Roma öncesinde de uygulayan ve Roma Döneminde de uygulamalarını devam ettiren bazı heykel atölyelerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu atölyelerin yerlerinin tespiti ile ilgili çalışmalarımız devam edecektir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

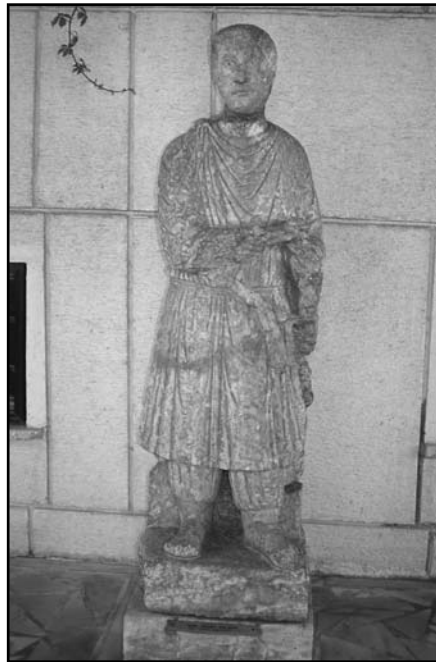
- MORTIMER, W., *Roma Sanatı ve Mimarlığı*, 2004.
NANCY, H., R.-ANDREW, R., *Roman Art*, 2000.
MANSEL, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, 1999.
MOMMSEN, T., *The Provinces of The Roman Empire from Caesar to Diocletian*, 1886.
WAGNER, T., "Provincia Osrhoenae, New Archaeological Finds Illustrating The Military Organisation Under The Severan Dynasty" BAR, 156, 1983.
AKURGAL, E., *Anadolu Uygarlıkları*, 1999.

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

2005 YILI AFYONKARAHİSAR İLİ VE İLÇELERİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Özdemir KOÇAK*

Adem IŞIK

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün desteği ile 2002 yılından bu yana Afyon İli ve ilçelerinde yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarına 2005 çalışma döneminde de devam edilmiştir¹.

Bu dönem yaptığımız çalışmalar sırasında gerekli yardım ve ilgiyi gösteren Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürü Mevlüt Üyümez ve Arkeolog Ahmet İlaslı'ya teşekkür etmeyi borç biliriz.

Bu çalışmalara, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Kırklareli Müzesi'nden İrfan Candar katılmıştır. Ayrıca, ekibimizde Arkeolog Mustafa Bilgin, Araş. Gör. Hatice Gül Küçükbezci ve yüksek lisans öğrencimiz Salih Kaymakçı yer almıştır. Laboratuvar çalışmalarına ise yüksek lisans öğrencilerimiz İsmail Baytak, Harun Oy ve S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi, El Sanatları Eğitimi Bölümü öğrencisi Funda Maden katılmıştır. Araştırmamız ve sonrasında yürüttüğümüz laboratuvar çalışması tam bir ekip çalışması niteliğinde sürmüş ve bütün ekip üyeleri tam bir uyum içerisinde çalışmıştır. Bundan dolayı kendilerine teşekkür ederim.

Malzemelerin değerlendirilmesinde ise Prof. Dr. Turan Efe ve Arkeolog Deniz Ş. M. Ay-Efe'nin yardımlarını gördük. Böylece bizim için problemlili olan birçok konuyu daha rahat kavrama ve değerlendirme imkânımız oldu. Bundan dolayı teşekkürü borç bilmekteyiz.

* Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs-Konya/TÜRKİYE ozdekocak@hotmail.com
Öğr. Gör. Dr. Adem IŞIK, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE adam633@mynet.com.

1 "Erken Dönemlerde Orta-Batı Anadolu'nun Batı Bağlantısı (Neolitik-İlk Tunç Çağlar Arası)", Proje no: 05401012.

Araştırmamızın başlangıcında geçen yıl incelemeye başladığımız ve Bayat İlçesi, Yukarı Çaybelen Köyü'nde (Yukarı Maçaklı) bulunan Köykalesi yerleşmesi ve Dede Mezarı Nekropolü çevresinde topografya çalışmaları yapıldı. Bu çalışmalar Selçuk Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Tayfun Çay idaresinde sürdürüldü.

Arazi çalışmalarımız ise Bayat-Emirdağ ve Bolvadin ilçelerinin kesiştiği ve Paşadağları silsilesinin bir bölümünü oluşturan dağlık kesimde sürdürüldü. Bu çalışmalarda amacımız geçen yıldan tanıdığımız dağ geçiş kültürleri ile ilgili yeni bulgulara ulaşmaktı (Harita)².

Bu amaçla çalışmalarımıza Emirdağ İlçesi, Yukarı Kurudere Köyü'nde başladık. Bu kesimde önce Çekirgeli Höyük yerleşmesi incelendi. Burası Bolvadin-Emirdağ yolunun (D675) yaklaşık 2 km. kuzeybatısında, Yukarı Kurudere'nin 500 m. güneybatısında ve Battal Höyük Tümülüsü'nün 300 m. doğusunda yer almaktadır. Bu yerleşme kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 110x70 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 38°54.970' E 031°01.419' 1223 m (6)

Yine aynı kesimde Çekirgeli Höyük Nekropolü incelendi. Burası Yukarı Kurudere'nin 500 m. güneybatısında, Çekirgeli Höyük'ün 100 m. batısında ve Bolvadin-Emirdağ yolunun 3 km. kuzeybatısında yer alır. Bu yerleşme ve nekropol alanında İTÇ'a (İlk Tunç Çağı) ait çanak-çömlek parçalarına rastlandı. Burası kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 150x75 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 38°54.959' E 031°01.272' 1225 m (5)

Kurudere çalışmalarından sonra araştırmalarımızı Derbent Köyü çevresine doğru yönelttik. Burada, önce Uzunkuyu mevkiini (doğu) (Uzunkuyu-Türkmenli arası) araştırdık. Burası kuzey-güney doğrultusunda uzanan Derbent kaya mezarlarının kuzeybatı yamacında yer alır. Buradaki İTÇ yerleşimi daha sonraki tabakalar tarafından tahrip edilmiştir.

Koordinatları: N 38°57.266' E 030°57.710' 1085 m (4)

2 Koçak 2004 a, 173 vdd; Koçak 2004 b; Koçak 2005, 19 vdd.; Koçak 2006, 83 vdd.; Koçak-Bilgin 2005, 85 vdd.

Bu kesimde incelediğimiz ikinci yerleşme Uzunkuyu (batı) mevkiidir. Bu yerleşmenin üzeri yoğun bir şekilde ekili olduğu için tam olarak araştırılmadı. Ancak burada zayıf İTÇ buluntularına rastlandı. Burası Uzunkuyu mevkiinin (doğu) 200 m. batısında yer alır.

Koordinatları: N 38°57.157' E 030°57.609' 1077 m (5)

Araştırmamızı Derbent kesiminden Bayat İlçesi'ne yönlendirdik. Bayat ilçe merkezi yakınlarındaki araştırmalarımızda önce Ahaların Çeşmesi mevki 1 (Tekke Yanı-Aha Tekkesi) yerleşmesini inceledik. Burası Bayat-İscehisar yolunun 250 m. doğusunda ve Söğütçü Özü Deresi'nin (Kayaboğazı Deresi) hemen doğusunda yer alır (Resim: 1). Yerleşmenin üstünde çok silik kale kalıntıları bulunmaktadır. Bu yerleşme kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 150x110 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 38°57.230' E 030°54.853' 1120 m (6)

Buradaki ikinci yerleşmemiz Ahaların Çeşmesi mevki 2'dir. Burası Bayat'ın yaklaşık 3 km. güneybatısında, Ahaların Çeşmesi mevki 1'in batısında, Bayat-İscehisar ana yolunun 150 m. doğusunda ve Söğütçü Özü Deresi'nin (Kayaboğazı Deresi) 50 m. batısında yer alır.

Koordinatları: N 38°57.294' E 030°54.742' 1095 m (7)

Ahaların Çeşmesi 1 ve 2'nin her ikisinde de Neolitik Çağ'a kadar gidebilecek buluntulara rastlanmaktadır. Özellikle Ahaların Çeşmesi 1 yerleşmesi buluntuları üzerinde yaptığımız ilk değerlendirmeler buradaki buluntuların Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç çağlarına ait olduğu üzerinedir. Bu yerleşmelerde, çok sayıda taş alet (Resim: 2)³, taş balta ve ezgi taşı ele geçirilmiştir.

Bayat merkezden sonra çalışmalarımızı Kemer kaya kesiminde sürdürdük. Burada incelediğimiz ilk yerleşme Çalönü Höyük mevkiidir. Burası Kemer kaya'nın 1.5 km. kuzeybatısında, Dolayın Önü mevkiinin 400 m. batısında, Bolvadin-Emirdağ karayolunun 200 m. batısında, Çal Tepesi'nin 200 m. kuzeydoğusunda ve Arslan Tepesi'nin (Taşlı) 3 km. kuzeydoğusundadır. Bu yerleşme kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 100x110 m. boyutlarındadır.

3 Koçak 2004 b, 64.

Koordinatları: N 38°54.678' E 031°03.598' 1202 m (7)

Çalönü Höyük'teki önemli malzeme gruplarından birisini tavalara oluşturmaktadır. Bölgedeki tavalaların benzerlerine Afyon ve Konya Ovası başta olmak üzere çevre yerleşmelerde rastlanmaktadır⁴.

Kemerkaya'dan sonra Bayat İlçesi'nin kuzeyindeki alan araştırıldı. Burada Yeni Baraj Göleti kesiminde çok önemli bir İTÇ yerleşmesi ve nekropolü olan Asarcık Höyük mevki ve nekropolü incelendi.

Bunlardan Asarcık Höyük mevki Bayat'ın 6 km. kuzeyinde, Belencik mevkiinin 1 km. güneydoğusunda, Asarcık Deresi'nin hemen kuzeyindeki yükselti üzerinde ve Bayat'ta, Yeni Bayat Göleti'nin 500 m. güneyinde yer alır (Resim: 6). Asarcık Höyük büyük oranda tahrip edilmiş bir yerleşmedir. Buradaki kazı izleri tahribatın büyük bir iş makinası ile olduğunu göstermektedir.

Koordinatları: N 39°02.130' E 030°54.153' 1115 m (5)

Asarcık Höyük'teki çalışmalarımızda birisi ana tanrıça ve birisi de muhtemelen bir boğaya ait olan ve başları kırık iki pişmiş toprak heykelcik tespit ettik (Resim: 7, 8). Bunlardan, ana tanrıça figürünü oturma biçiminde tasvir edilmiş ve alt kısımda muhtemelen heykelciğin sivri bir çubuk üzerine oturtulmasına yarayan küçük bir delik açılmıştır. Arka kısımda ana tanrıçanın örgülü saçları kısmına kadar uzatılmıştır (Resim: 7).

Asarcık Höyük buluntuları, bu yerleşmenin daha çok İlk Tunç Çağı'nda iskân edildiğini göstermektedir (Çizim 1: 1-4; 2: 3, 4). Nitekim, burada bir kısmı oluk, saklı astar⁵ ve boya bezemeli⁶ örnekler bunu durumun kanıtı gibidir (Resim: 9).

Asarcık Höyük mevki mezarlığı ise Belencik mevkiinin 1200 m. güneydoğusunda, Asarcık Deresi'nin 700 m. kuzeyinde ve Bayat'ta Yeni Baraj

4 Topbaş vd. 1998, 41, 61 vdd., Fig. 48/89, Afyon-Karaoğlan İTÇ 2; Bahar-Koçak 2003, 32, Çizim 2/3; Koçak 2004 b, 62, Çizim 43; Bahar-Koçak 2004, 63, Çizim 2-3; Koçak-Bilgin 2005, 90, 108, Fig. 18.

5 Biz, önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarda Bolvadin-Emirdağ yolu üzerinde yer alan Durtacı'da da Asarcık'taki noktalı saklı astar bezemeli örneğin benzerlerine rastlamıştık. Bu örneklerin benzerlerine Beycesultan'da İT2'nin ikinci yarısına tarihlenen buluntular arasında rastlanmaktadır. Bkz. Lloyd-Mellaart 1962, 167, Fig. P. 39: 2 ve Fig. P. 41: 5a-c, Beycesultan XIV.

6 Koçak 2006, 86, Çizim 2: 6.

Göleti'nin 700 m. güneybatısındadır. Burası muhtemelen Asarcık Höyük'e kadar uzamaktadır ve bu höyüğün nekropolüdür. Bu nekropol alanı da kaçak kazılarla büyük oranda tahribata uğramıştır. Bu tahribattan dolayı yaklaşık 23 taş-sandık mezar ortaya çıkmıştır. Asarcık mevkiindeki bu Tunç Çağı nekropolünün (Çizim: 3) daha fazla tahribata uğramaması ve burada kısa bir süre içerisinde bir kurtarma kazısı yapılması adeta zorunlu gibidir. Bu nekropol kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 200x260 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 39°02.282' E 030°54.237' 1104 m (9)

Bayat kesimindeki çalışmalarımızda Bayat ilçe merkezinde yer alan Ahaların Çeşmesi mevki ile ilişkili olabilecek başka bir yerleşme daha araştırıldı. Burası Pazarcık Höyük'tür. Bu yerleşme Bayat'ın 800 m. güneyinde, İscehisar-Bayat karayolunun (D260) 100 m. doğusunda, Ahaların Çeşmesi mevki yerleşmesinin 2 km. kuzeydoğusunda ve Söğütçü Özü Deresi'nin 150 m. batısındadır (Resim: 3). Pazarcık Höyük de büyük oranda kaçak kazılarla tahrip olmuştur.

Koordinatları: N 38°58.013' E 030°55.239' 1093 m (5)

Burada Neolitik Çağ'dan İTÇ'a (Çizim 1: 5-7; 2: 2) kadar uzanan dönemlere ait olabileceğini düşündüğümüz bulgular elde ettik. Bu yerleşmede ele geçirilen önemli buluntularımızdan birisi, pişmiş topraktan bir ana tanrıça figürünüdür (Resim: 4). Bu figürün, Asarcık'ta ele geçirdiğimiz heykelcikle benzerlik göstermektedir. Baş kısmını kırık olarak ele geçirdiğimiz ana tanrıça figürünü oturur biçimde tasvir edilmiş ve alt kısımda muhtemelen heykelciğin sivri bir çubuk üzerine oturtulmasına yarayan küçük bir delik açılmıştır. Ön kısımda ve göbeğin hemen altında kadınlık organı üç nokta ile betimlenmiş, arka kısımda ise ana tanrıçanın örgülü saçları dip kısmına kadar uzatılmış ve saç örgüleri yer yer kazıma ve oyma bezemelerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Pazarcık buluntuları arasında önemli bir grubu boya bezemeli çanak-çömlek parçaları oluşturmaktadır (Resim: 5). Bu boya bezemeli grubun bir kısmı İlk Tunç Çağı 2 boyalılarıdır.

Daha sonra çalışmalarımıza Akpınar Köyü'nde devam ettik. Burada Tuzlalık Höyük yerleşmesini inceledik. Burası İnpınarı'nın 3 km. güneydoğusunda bir

sırt üzerinde yer almaktadır. Tuzlalık Höyük'ün üzerinde yoğun tarım ve kaçak kazı izleri vardır.

Koordinatları: N 38°51.579' E 030°55.214' 1312 m (9)

Bu kesimdeki araştırmalarımız sırasında dağ yollarının bağlantılarını anlayabilmek için Özburun'a bağlı ve daha önce incelediğimiz Yenikuyu Höyüğü'nü yeniden inceledik:

Koordinatları: N 38°52.748' E 030°57.903' 1386 m (5)

Daha sonra İmrallı Köyü'nde çalıştık. Burada Kocaçayır mevkiini araştırdık. Burası İmrallı Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda, Kazankaya Deresi'nin hemen güneyinde ve Ali Osman'ın Kafa Tepesi'nin 300 m. güney-güneybatısındadır. Muhtemelen burada İTÇ'da zayıf bir yerleşme vardır. Bu yerleşmenin üzerine daha sonraki dönemlere ait bir tümülüs kurulmuştur. Bu yerleşme yaklaşık 60 m. çapındadır.

Koordinatları: N 38°53.752' E 030°56.743' 1326 m (6)

İmrallı'da Atizin Mezarı kesiminde ve Kocabaş mevkiinde çalıştık. Burada geç dönem yerleşmeleri vardır.

Daha sonra İnpınar Köyü'nde Mezaraltı kesiminde çalıştık. Burası İnpınar Köyü'nün hemen içinde (batı kesimi) yer alır.

İnpınar Köyü'nün içinde (güney kesimi) bir yamaç yerleşmesi olan Köyönü Yavrühatılı mevkiini araştırdık. Burada dağınık ve zayıf İTÇ buluntuları vardır.

Koordinatları: N 38°52.156' E 030°54.066' 1339 m (7)

Daha sonra Sağırlı Köyü'nde çalıştık. Bu köy bir cep şeklinde ve çevresindeki yüksek dağlarla Bayat-İscehisar yolu ve İmrallı-İnpınar-Akpınar köylerinin oluşturduğu cepten ayrılıyor.

Çalışmalarımızı Emirdağ kesimine yönelttik ve Yüreğil Köyü çevresini araştırdık. Burada Porsuk mevkiini inceledik. Burası Yüreğil Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda ve Emirdağ-Bayat ana yolunun Eski Gömü yol ayrımında yer alır.

Daha sonra Sığracık Köyü'nde araştırmalarımızı sürdürdük.

Sığracık kesiminden Muratkoru Köyü'ne geçtik. Muratkoru Köyü'nün 200 m. kuzeybatısında ve Muratkoru-Han yolunun 350 m. güneybatısında Muratkoru yerleşmesinde çalıştık. Buradaki yerleşme doğal bir burnun üzerinde yer alıyor. Burada İTÇ'a ait buluntular elde ettik. Bu yerleşme kuzey-güney/doğu-batı doğrultusunda 70x50 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 39°06.264' E 030°56.602' 1283 m (6)

Muratkoru kesiminden Eski Gömü kesimine geçtik. Burada Çamalanı mevkii incelendi. Burası Eski Gömü Köyü sınırlarında ve Muratkoru-Çukurkuyu yolunun hemen kuzeybatısında yer alır. Buradaki İTÇ yerleşmesi daha sonraki dönem yerleşmeleri tarafından tahrip edilmiştir.

Daha sonra Çukurkuyu Köyü'nde çalışıldı. Çukurkuyu'nun 3 km. kuzeyinde Kızılcaören mevkii araştırıldı. Burada tümülüs ve mimari izleri vardır.

Daha sonra Mallica Köyü çevresinde çalıştık. Bu çalışmalarımızda Mallica Köyü arazisinde yer alan Bozyer mevkiini inceledik. Bozyer mevkii, Mallica Köyü'nün 1 km. kuzeybatısında, Mallica-Han yolunun hemen kuzey kesiminde ve Söğütlüpınar Höyüğü'nün 500 m. kuzeybatısındadır. Burası kayalık bir alan üzerinde kurulmuştur. Bu kayalığın çevresinde Tunç Çağı mezar küpleri ve malzemesi bulunmaktadır. Bu yerleşme kuzeydoğu-güneybatı/kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 150x110 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 39°05.593' E 030°48.799' 1401 m (10)

Mallica Köyü'nde çalıştığımız bir diğer kesim de Söğütlüpınar Höyüğü'dür. Bu yerleşme Mallica Köyü'nün 500 m. kuzeybatısında ve Mallica-Han yolunun hemen doğusundadır. Burada İTÇ'a ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır (Çizim 2: 1, 5)

Koordinatları: N 39°05.441' E 030°49.105' 1413 m (8)

Çalışmalarımızı yine Afyon'un kuzey bağlantıları üzerine odaklamaya devam ettirdik ve Emirdağ'ın kuzeyinde Tepeköy çevresini araştırdık. Bu araştırmalarımızda Tepeköy'ün (Kuyruklu) 1 km. kuzeybatısında, Kocadere'nin 200 m. doğusunda. Eskişehir'e bağlı Kadıkuyusu'nun 4 km. güneyinde, Eskişehir'e bağlı Arslanlı Köyü'nün (burada da bir höyük var) 3.5 km. güneybatısında ve Eskişehir'e bağlı Sarıkavak Köyü'nün 1 km. batısında

yer alan Tepeköy Höyük mevkiinde çalıştık. Bu yerleşme Eskişehir Ovası'na uzanan doğal bir burnun üzerinde yer almaktadır. Bu yerleşme 150 m. çapındadır.

Koordinatları: N 39°11.417' E 031°00.156' 1041 m (5)

Buradan Güney Köyü'ne geçtik. Güney Köyü çıkışında ve Bayat sınırları içerisinde Kuzey Höyük'te çalışmalarımızı sürdürdük. Bu yerleşme Bayat İlçesi sınırlarında, Güney Köyü'nün 6 km. güneyinde ve Güney-Bayat İlçesi yolunun 350 m. kuzeydoğusunda yer alır. Burası bir tepe üstü yerleşmesidir. Bu yerleşme kuzeydoğu-güneybatı/kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 130x80 m. boyutlarındadır.

Koordinatları: N 39°07.075' E 030°58.993' 1156 m (10)

Biz, çalışma konumuzla ilgili bu dönem yaptığımız araştırmalar sırasında özellikle Afyon çevresinin Eskişehir ile bağlantı noktaları üzerine yoğunlaştık. Bu çabalarımız sonucunda bölgede Neolitik ve İTÇ arasında bu dağlık alandaki bağlantılarla ilgili olarak bazı sonuçlara ulaştık. Elde ettiğimiz malzeme üzerinde yapacağımız ayrıntılı çalışmalar bölge dağlık alan kültürlerinin kendi içerisindeki durumu, çevre kültürlerle ilişkileri ve bu dağlık alanın yol bağlantıları ile yerleşme özelliklerini anlamamızda önemli yardımcıları olacaktır.

Bu kesimde, yol bağlantılarını veren önemli yerleşmeler vardır. Bunlardan ana yol bağlantısı olarak kabul edebileceğimiz en önemli güzergâh Ahaların Çeşmesi 1-2, Pazarcık ve Kirkinler yerleşmeleri üzerinden sağlanmıştır. Bunun yanında, dağlık kesimden Asarcık, Muratkoru, Çamalanı, Söğütlüpinar, Güney Höyük ve Tepeköy Kuyruklu gibi yerleşmeler de Eskişehir kesimi ile olan tali bağlantıyı sağlayan yerleşmeler arasında sayılabilir.

Nitekim, bu dağlık alan buluntularının ovalık kesimle bazı farklılıklar göstermesi ve bazı malzeme gruplarının Eskişehir-Denizli kesimi ve Afyon'un batısıyla daha yakın benzerlik göstermesi bunun kanıtı durumundadır.

Paşadağları silsilesinde sürdürdüğümüz araştırmalarda, bölgenin topografik özelliklerinin yerleşimlerin şekillenmesinde önemli rol oynadığını gözlemledik. Nitekim, bu kesimdeki yerleşmelerin büyük kısmının doğal tepe ve kayalık alanlar üzerine oturtulduğunu gördük. Yine, bölge höyüklerinin önemli kısmının orta-küçük boyutlu yerleşmeler olduğunu saptadık.

Daha önceki çalışmalarda Baldanlar, Gövem mevkii, Durtacı ve Üçhöyük başta olmak üzere birçok yerleşmede çok sayıda taş alet –önemli bir kısmı çakmaktaşı- ele geçirilmiştir. Bu dönemde ise Paşadağları silsilesi üzerindeki hemen her yerleşmede ve büyük yoğunlukta taş alet elde edilmiştir.

Bölgede, geçen yıllarda da üzerinde durduğumuz konulardan birisi taş alet yoğunluğu ve bu aletler arasında obsidienden yapılanların yok denecek kadar az oluşudur. Bu çalışma döneminde de elde ettiğimiz ve önemli bir kısmı çakmaktaşıdan yapılan çok sayıdaki taş alet arasında obsidien alete hemen hemen hiç rastlamadık⁷.

Bölge yerleşmelerinden Pazarcık, Tuzlalık ve Ahaların Çeşmesi'nde taş balta parçaları da ele geçirilmiştir.

Ahaların Çeşmesi 1, Asarcık ve Pazarcık yerleşmelerinde ise meyveliklere ait parçalar ele geçirilmiştir (Çizim 1: 5-7; 2). Önceki yıllarda ovalık kesimde yaptığımız araştırmalar sırasında hemen hemen hiç örneğine rastlamadığımız meyvelikleri bu kesimde bulmamızı, şimdilik batı ile olan ilişkiyle açıklamaktayız.

Yine, bölgede ovalık kesimde nispeten sınırlı olan tutamak örneklerine bu bölgede çok yoğun bir şekilde rastladık. Bu tutamak örnekleri arasında at nalı ve üçgen biçimliler ile ilmik ve sepet kulplular ilk sıraları almaktadır. Tutamak örneklerine Ahaların Çeşmesi 1, Asarcık, Çalönü, Pazarcık, Çekirgeli Nekropolü, Höyük mevkii Tepeköy, Muratkoru, Söğütlüpinar ve Tuzlalık'ta çok sayıda rastladık⁸.

Paşadağları kesiminde, benzerlerine ovalık bölgede de rastladığımız İTÇ boyalılarına ait örnekler de elde ettik. Afyon çevresinde Küllüoba, Karaoğlan ve Arslan Tepesi (Taşlı Höyük) gibi yerleşmelerde de rastladığımız bu boyalılar İT2'nin ikinci yarısına tarihlenmektedir⁹.

Bölgedeki çalışmalarımızda üçayaklara ait sadece Çalönü yerleşmesinden iki parça elde edebildik¹⁰.

7 Koçak 2004 a, 63; Koçak 2006, Çizim 2: 7-12.

8 Koçak 2004 b, Çizim 45, Resim 13-14.

9 Topbaş vd. 1998, 40 vdd.; Efe-Ay 2001, 43 vdd.; Koçak 2004 a, 174, Resim 6; Koçak 2004 b, Çizim 46/4-6, Resim 15-16; Koçak 2006, 93/6.

10 Koçak 2004 b, Çizim 44.

Bu çalışma döneminde, önümüzdeki yılların da programını yapmak imkânına sahip olduk. Sonuçta, Yukarı Çaybelen Köyü'nde başladığımız topografya çalışmalarını 2006 yılında Köy Kalesi yerleşmesi, Gavur İni Önü ve Dede Mezarı nekropollerinde geniş bir bölgede sürdürmeyi planladık.

Ayrıca Paşadağları silsilesinde Bayat'ın doğu, batı ve kısmen de kuzeyinde araştıramadığımız bölgede çalışmak ve bunun devamında araştırmalarımızı Emirdağı-İscehisar kesimlerine yaymaya karar verdik.

Yerleşmelerin Listesi*

Bolvadin	301.01	Üçhöyük Bolvadin	301.02	Arslan Tepesi (Taşlı)	301.03	Şirineli Mevkii
	301.04	B. Karabağ Malte.	301.05	Çataltepe	301.06	Karakaya
	301.07	Arapdede	301.08	Maltepesi (Maltepe)	301.09	Yörükkaracaören
	301.10	Kepez Üstü	301.11	Ortakarabağ Mezarlı	301.12	Yenikuyu
	301.13	Hanım Mevkii	301.14	Akçakepez Mevkii	301.15	Bozkuş Höyüğü
	301.16	Durtacı-Hacıeli	301.17	Taşlı Höyük-Dişli	301.18	Örenler
	301.19	Beyini-Beydini	301.20	Arapların Değirmen	301.21	Bozok Mevkii
	301.22	Tepetarla	301.23	Küçük Kepez	301.24	Gövem Mevkii
	301.25	Seki Tarla	301.26	Toparcarlağın Tümbet	301.27	Tümbet Tepe
	301.28	Ören M. (Hırbılın)	301.29	Kale M-B. Karabağ	301.30	Çalönü Höyük M.
	301.31	Erkmen Mevkii	301.32	Kırıkminare		
Çal	302.01	Akkonak Üyük	302.02	Cumhuriyet Höyük	302.03	Kurumsa Boğazı
	302.04	Pazarağaç Höyük	302.05	Mezarlık H. Karamık	302.06	İlipınar Yanı
Sultandağı	302.01	Kocaoğuz				
Emirdağ	304.01	Yarımdam	304.02	Çekirgeli Höyük	304.03	Çekirgeli H. Nek.
	304.04	Höyük M. Tepeköy				
Çobanlar	305.01	Pani Höyük	305.02	Baldanlar	305.03	Mal Höyük
	305.04	Eski Kabir	305.05	Pirenlik	305.06	Aşağı Mahal. Kale
	305.07	Bey Kalesi Ören M.	305.08	Kazlar Höyük	305.09	Sarıkayalar-Kozlu
	305.10	Kozluca	305.11	Tokat Mevkii		
Bayat	306.01	Köy Kalesi	306.02	Gavur İni Önü	306.03	Dede Mezarı
	306.04	Asarcık Höyük	306.05	Pazarcık Höyük	306.06	Söğütlüpınar
	306.07	Tuzlalık Mevkii	306.08	Ahaların Çeşme	306.09	Asarcık H Meza.
	306.10	Çukurkuyu Örenler	306.11	Koyunu Yavruhatlı M	306.12	Güney Höyük
	306.13	Ahaların Çeşme II	306.14	Derbent K. Uzunkuyu I	306.15	Derbent K. Uzunkuyu II
	306.16	Kocaçayır M. İmral	306.17	Bozyer Mevkii	306.18	Muratkoru Höyük
İscehisar	307.01	Yazının Çayır	307.02	Kırkinler Mağarası		

Çizimler Listesi

Çizim No : 1/1
 Envanter No : 306.04.05.241
 Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
 Buluntu Adı : Yarımküre karınlı ve düz ağızlı kâse parçası
 Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası

* Kodları ile bu yerleşmelerde Konya, Karaman ve Afyonkarahisar kesimleri ile ilgili bir kodlama sistemini uygulamaktayız. Burada sadece bölge içerisinde ekibimiz tarafından yerleşmeler verilmektedir.

Ağız Çapı : 12 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız-4 mm., Gövde-6 mm.
Hamur Rengi : Kahverengi hamurlu ve fırınlamadan dolayı tamamıyla gri-siyah renge dönüşmüş
Hamur Katkısı : Küçük beyaz taşçık, kireç ve saman katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: bej renkli astarlı
Dış yüzey: açık kırmızı-bej rengi astarlı
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Yarımküre karınlı ve düz ağızlı kâsecik

Çizim No : 1/2
Envanter No : 306.04.05.238
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
Buluntu Adı : Yarımküre karınlı ve düz ağızlı kâse parçası
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 10 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık: Ağız-5 mm., Gövde-6 mm.
Hamur Rengi : Kiremit rengi hamurlu ve ortası fırınlamadan dolayı grileşmiş hâlde
Hamur Katkısı : Kireç ve taşçık katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: Kahverengi kil renginde astarlı ve mat
Dış yüzey: kil renginde astarlı ve yarı mat
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Yarımküre karınlı ve düz ağıza sahip küçük bir kap formu

Çizim No : 1/3
Envanter No : 306.04.05.243
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
Buluntu Adı : Yarımküre karınlı ve düz ağızlı kâse parçası
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası

Ağız Çapı : 10 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık: Ağız-3,5-4 mm., Gövde-6 mm., Dip-7 mm.
Hamur Rengi : Açık kiremit rengi hamurlu
Hamur Katkısı : Beyaz taşçık ve az oranda taş ile parlak mineral katkı
Astar Rengi : İç yüzey: kırmızı ve sarı karışımı bir renk hâkim olup
parlak olmayan yarı mat dokusu vardır.
Dış yüzey: parlak ve yumuşak koyu kırmızı renkli astarlı
Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Ağız iki keskin köşeli ve çukur bir kâsecik

Çizim No : 1/4
Envanter No : 306.04.05.240
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
Buluntu Adı : Yarımküre karınlı, dikey yalancı tutamaklı ve düz ağızlı
kâse parçası

Buluntu Durumu : Dip ve ağız profili veren kırık kap parçası
Ağız Çapı : 13 cm. Yükseklik : Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız-4 mm., Gövde-8,5 mm.
Tutamak: kalınlık-4 mm., Genişlik-1,1 cm.,
Boy, yükseklik-2,7 cm.
Hamur Rengi : Bej-açık kiremit rengi hamurlu ve ortası fırınlamadan
dolayı grileşmiş durumda
Hamur Katkısı : Beyaz taşçık, kireç ve mika ile parlak mineral katkı
Astar Rengi : İç yüzey: pembemsi kırmızı renk astarlı
Dış yüzey: hamur renginden daha açık renkte, açık ve
boya yok
Bezeme : Dikey yalancı tutamaklı ve düz ağızlı kâse parçası
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Tutamaklı ve düz ağızlı kâse parçası

Çizim No : 1/5
Envanter No : 306.05.05.37
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Pazarcık Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenarlı çanak
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 30 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız- 3 mm., Ağız omurga: 8 mm.,
Gövde-7 mm.
Hamur Rengi : Kiremit renkli hamurlu
Hamur Katkısı : Az miktarda taşçık ve parlak mineral katkı
Astar Rengi : İç yüzey: koyu kiremit kırmızı astarlı, yarı parlak ve
kaygan bir astar hâkim
Dış yüzey: açık kahve-kiremit renkli, kaygan ve yarı
parlak astarlı
Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : İçe dönük ağızlı kenara sahip yayvan ve derin olmayan
bir çanak formu

Çizim No : 1/6
Envanter No : 306.05.05.240
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Pazarcık Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenarlı çanak
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 30 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız- 4 mm., Ağız omurga: 1 cm., Gövde: 1 cm.
Hamur Rengi : Gri-krem rengi hamurlu
Hamur Katkısı : Az miktarda büyük taşçık ve çok sayıda parlak mineral
katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: krem-kahverengi ve fırınlamadan dolayı siyah
dalgalı astarlı, yumuşak dokulu
Dış yüzey: iç yüzeyle aynı astara sahip ve parlak

Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : İçe dönük kenarlı gövdeden ağza doğru keskin bir kıvrım yapan çanak formu

Çizim No : 1/7
Envanter No : 306.05.05.13
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Pazarcık Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenarlı çanak
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 21 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız: 5 mm., Ağız omurga: 9 mm.,
Gövde: 8,5 mm.

Hamur Rengi : Gri kahverengi hamurlu
Hamur Katkısı : Beyaz kireç, beyaz taşçık ve parlak mineral katkı
Astar Rengi : İç yüzey: açık kahverengi renkte, kaygan ve yarı parlak
astarlı
Dış yüzey: parlak ve kırmızımsı kahverengi astarlı, açkılı

Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : İçe dönük kenarlı ağız keskin iki kenarlı, derin ve yayvan bir çanak formu

Çizim No : 2/1
Envanter No : 306.06.05.28
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Söğütlüpinar Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenar ağızlı çanak
Buluntu Durumu : Kırık çanak parçası
Ağız Çapı : 22 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız: 4 mm., Ağız omurga: 8,5 mm.,
Gövde: 6,5 mm.
Hamur Rengi : Kirli ve koyu kiremit rengi hamurlu

Hamur Katkısı : Taşçık (büyükü ve küçükü) ve parlak mineral katkı
Astar Rengi : İç yüzey: koyu kırmızı kiremit rengi yumuşak astarlı
Dış yüzey: açık kırmızı kiremit rengi ve yarı mat astarlı
Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : İçe dönük kenarlı gövdeden ağza doğru keskin bir kıvrım yapan çanak formu

Çizim No : 2/2
Envanter No : 306.05.05.02
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Pazarcık Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenarlı çanak
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 21 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız: 5 mm., Ağız omurga: 1,1 cm.,
Gövde: 1 cm.

Hamur Rengi : Gri-siyah hamurlu
Hamur Katkısı : Bol miktarda beyaz taşçık, parlak mineral ve taşçık katkı
Astar Rengi : İç yüzey: kırmızı renkte mat astarlı
Dış yüzey: açık kahverengi açkılanmış ve parlak astarlı
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : İçe dönük kenarlı ağız keskin iki kenarlı, çukur bir çanak formu

Çizim No : 2/3
Envanter No : 306.04.05.242
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
Buluntu Adı : Yarımküre karınlı ve içe dönük kenarlı, düz ağızlı kâse parçası
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 15 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:

Dip/Kaide apı : Kalınlık: Ağız: 2,5 mm., Omurga: 1 cm., Gövde: 7 mm.,
Dip: 8 mm.
Hamur Rengi : Gri renk hamurlu
Hamur Katkısı : İri taşlar, küçük taşçık ve yer yer kireç katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: açık kahve-bej renkli astarlı
Dış yüzey: açık kahve-bej renk astarlı
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniğı : El yapımı
Form : Dıştan ağza doğru yumuşak bir kavis yapmış düz ağızlı
kâse parçası

Çizim No : 2/4
Envanter No : 306.04.05.284
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Asarcık Höyük
Buluntu Adı : İçe dönük kenar ağızlı kap
Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız apı : 19 cm. Yükseklik: Gövde apı:
Dip/Kaide apı : Kalınlık : Ağız- 4 mm., Gövde: 8,3 mm.
Hamur Rengi : Kirli kahverengi hamurlu
Hamur Katkısı : Taşçık, saman ve parlak mineral katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: kırmızı renk astarlı ve yarı mat
Dış yüzey: kirli kırmızı renk astarlı ve mat, pürüzlü
aşınmış kırık hâlde
Pişme Durumu : Orta pişmiş
Yapım Tekniğı : El yapımı
Form : Ağız kısmı iki keskin köşeli ve gövdeden ağızdan
gövdeye geçerken hafif bir omurga yapmıştır.

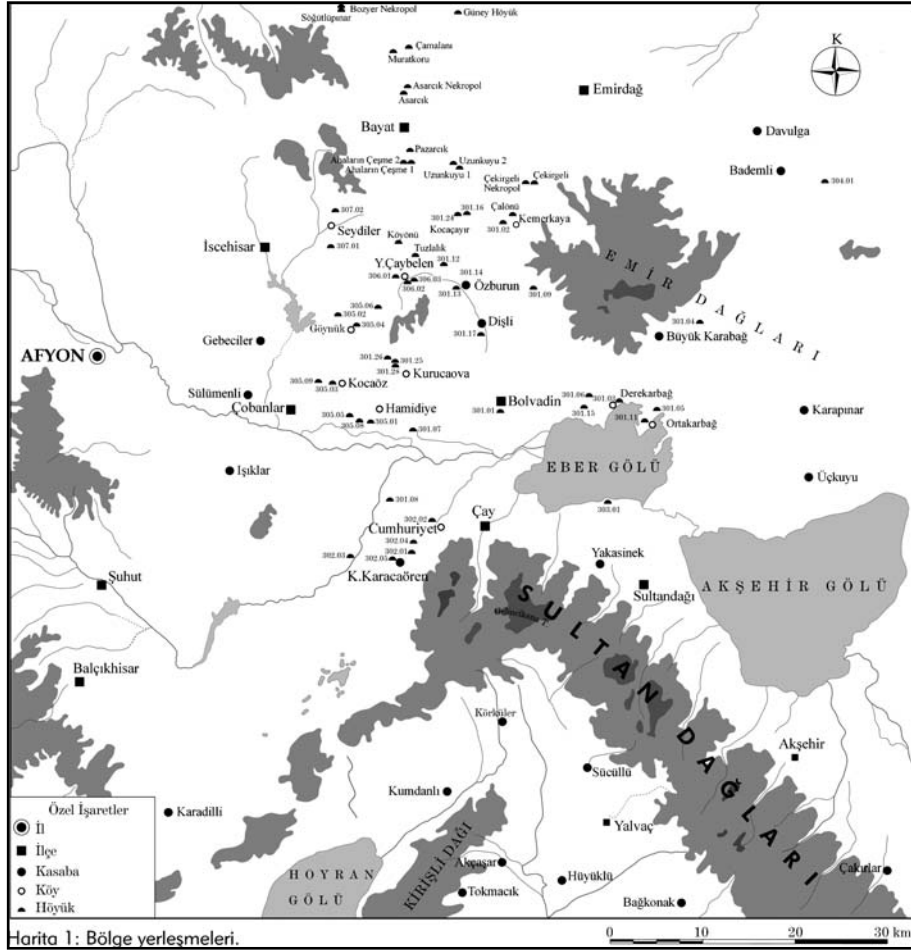
Çizim No : 2/5
Envanter No : 306.06.05.34
Buluntu Merkezi : Afyon-Bayat Söğütlüpinar Höyük
Buluntu Adı : Yarımküre karınlı ve düz ağızlı kâse parçası

Buluntu Durumu : Kırık ağız parçası
Ağız Çapı : 15 cm. Yükseklik: Gövde Çapı:
Dip/Kaide Çapı : Kalınlık : Ağız: 3-4 mm., Gövde: 1 cm.
Hamur Rengi : Açık kiremit rengi hamurlu
Hamur Katkısı : Çok az küçük beyaz taşçık ve mika katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: kiremit rengi ve parlak, yumuşak astarlı
Dış yüzey: açık kiremit rengi astarlı ve parlak
Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Yarımküre karınlı küçük ölçekli ve hafif içe dönük kenar
ağızlı kap formu

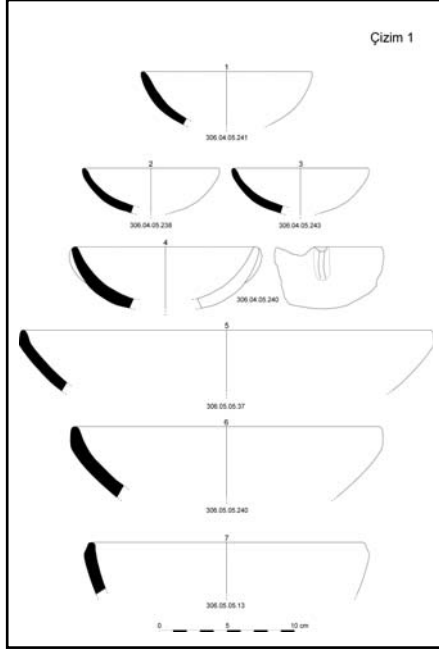
Çizim No : 3
Envanter No : 306.09.05.01
Buluntu Merkezi : Afyon-Asarcık Nekropol
Buluntu Adı : Elips biçimli asimetrik büyük boy testi
Buluntu Durumu : Bütünüyle kırılmış parçalar hâlinde
Ağız Çapı : Boyun: 8,2 cm. Yükseklik: 46 cm. Gövde Çapı: 35,3 cm.
Dip/Kaide Çapı : 7 cm. Kalınlık : Ağız: 6 mm., Boyun: 1 cm.,
Gövde: 1,2 cm.
Kulp: Eni: 5,5 cm., Boyu: 6,4 cm.,
Yükseklik: 1,5 (kırığa kadar), Kalınlık: 8 mm.
Hamur Rengi : Açık gri renk hamurlu
Hamur Katkısı : Çok az miktarda parlak mineral ile küçük taşçık katkılı
Astar Rengi : İç yüzey: gri-siyah renk astarlı
Dış yüzey: grimsi kahverengi astarlı ve yer yer
fırınlamadan dolayı siyah kısımlar
Pişme Durumu : İyi pişmiş
Yapım Tekniği : El yapımı
Form : Ağız kısmı tahrip olduğundan formu tamamlayamıyoruz.
Fakat muhtemelen dikey bir kulp ile ağız kısmı-akıtacak birleşiyor

KAYNAKÇA

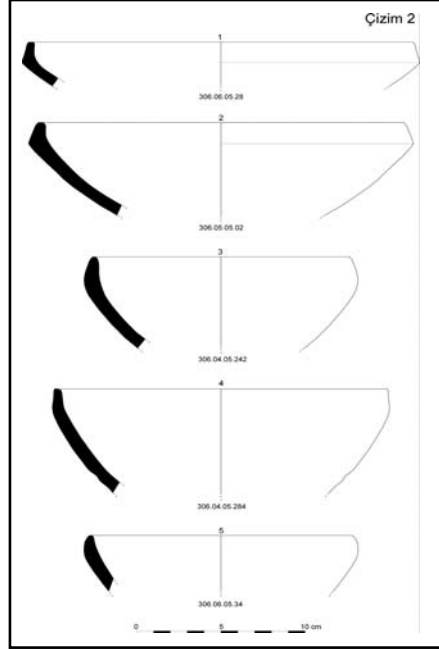
- BAHAR, H.-Ö. KOÇAK (2003), "Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolia Antiqua*, XI, 21-51.
- BAHAR, H.-Ö. KOÇAK (2004), *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağdan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya.
- EFE, T.-D. Ş. M. AY (2001), "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağ Kenti", *TÜBA-AR*, 4, 43-78.
- KOÇAK, Ö. (2004 a), "Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXI-1, 173-184.
- KOÇAK (2004 b), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya.
- KOÇAK, Ö. (2005), "Bolvadin- Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII-1, 19-28.
- KOÇAK, Ö. (2006), "Afyon İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları 2004", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIII-1, 83-94.
- KOÇAK, Ö.-M. BİLGİN (2005), "Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village", *Anatolia Antiqua*, XIII, 85-109.
- LLOYD, S. H. F.-J. MELLAART (1962), *Beycesultan I, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- TOPBAŞ, A.-T. EFE-A. İLASLI (1998), "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua*, VI, 21-94.

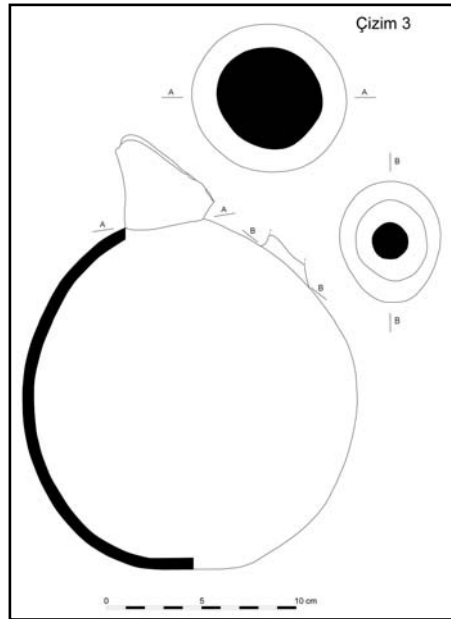
Harita : 2005 Afyon haritası

Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

Resim 1: Ahaların Çeşme

Resim 2: Ahaların Çeşme 1
buluntuları

Resim 3: Pazarcık Höyük

Resim 4: Pazarcık, heykel

Resim 5: Pazarcık Höyük buluntuları

Resim 6: Asarcık Höyük

Resim 7: Asarcık, heykelcik

Resim 8: Asarcık, boğa heykelciği

Resim 9: Asarcık buluntuları

ERZURUM YAKUTİYE MEDRESESİ YAPI MALZEMELERİ, BOZULMALAR VE KORUMA PROBLEMLERİ

Bekir ESKİCİ*

Ali Akın AKYOL

Yusuf Kağan KADIOĞLU

GİRİŞ

İlhanlı hükümdarı Olcayto zamanında, Emir Cemaleddin Yakut tarafından 1310 yılında inşa ettirilen Yakutiye Medresesi, kapalı avlulu, eyvanlı ve revaklı medrese tipinin Anadolu'da iyi korunmuş örneklerinden birini temsil etmektedir¹ (Resim: 1) Yapı dengeli planı, figürlü taş kabartmaları ve çini süslemeleriyle Ortaçağ Türk sanatı içinde seçkin bir yere sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı özenle korunması gereken tarihî ve sanat değeri yüksek kültür varlıklarımızdandır.

Çalışmamız, Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün desteğiyle A Proje Mühendislik Mimarlık firması tarafından 2005 yılında yürütülen "Erzurum Yakutiye Medresesi Rölöve ve Restorasyon Projesi" kapsamında gerçekleştirilmiş olup projenin bir kısmını teşkil etmektedir.

Yerinde ve laboratuvar ortamında gerçekleştirilen bu çalışma sonunda;
-Zaman içinde yapıda gerçekleştirilen onarım ve değişiklikler saptanmış;
-Arkeometrik incelemelerle yapı malzemelerinin karakterizasyonu yapılmış;

* Yrd. Doç. Dr. Bekir ESKİCİ, Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu, Restorasyon-Konservasyon Programı, 06100, Sıhhiye, ANKARA (beskici@humanity.ankara.edu.tr)
Uzman Ali Akın AKYOL, Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu, Restorasyon-Konservasyon Programı, 06100, Sıhhiye, ANKARA (aliakinakyol@gmail.com)
Doç. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU, Ankara Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, 06100, Beşevler, ANKARA (kadi@eng.ankara.edu.tr)

1 Kuran, A., *Anadolu Medreseleri*, C. I, Ankara, 1969, s. 124-127; Sözen, M., *Anadolu Medreseleri (Selçuklu ve Beylikler Devri)*, C. II, İstanbul. 1972, s. 1-7; Çam, N., "Erzurum'da Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı, XX, Ankara, 1988, s. 289-310; Ünal, R. H., *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara, 1993, .s. 7.

-Malzemeler üzerinde oluşan bozulma türleri ve nedenleri belirlenip bu sorunlara çözümler önerilmiştir.

Böylece çeşitli disiplinlere bağlı, geniş katılımlı bir ekip tarafından hazırlanan proje, ilgili koruma kurulunun da onayı alınarak uygulanabilir hâle gelmiştir.

YAPIDAKİ ONARIM VE DEĞİŞİKLİKLER

Hâlen müze binası olarak işlev gören yapının, aslî fonksiyonunu yitirdikten sonra Osmanlı Döneminde belirli bir süre dökümhane, 19. yüzyılın sonlarından itibaren de askerî depo olarak kullanıldığı bilinmektedir². Cumhuriyet Döneminde, ilk ikisi 1964 ve 1973 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, sonuncusu da 1991 yılında Kültür Bakanlığı tarafından olmak üzere en az üç defa onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yeni kullanım ve onarımlar sırasında, küçük çaplı birkaç tadilat hariç, yapının aslî bünyesinde önemli değişiklikler olmamıştır. Buna karşın özellikle malzeme düzeyinde geniş çaplı yenileme yoluna gidilmiştir. Bu onarımlarda, özgün yapı malzemelerini özenle koruma anlayışından çok, yenisiyle değiştirme yaklaşımının hâkim olduğu dikkati çekmektedir. Bu anlayış doğrultusunda yapıdaki özellikle dış cephe kaplamalarının gereğinden fazla yenilendiği, dolayısıyla da önceleri çok sayıda var olduğu bilinen özgün taşçı işaretlerinin (damga) büyük ölçüde yok edildiği anlaşılmaktadır³.

YAPI MALZEMELERİ

Yapıda, minare gövdesi hariç, inşa malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Yapının bütün dış cepheleri, iç avludaki taşıyıcı ve örtü sistemleri (revak ayak ve kemerleri, eyvan duvar ve tonozları, kubbe, hücrelerin kapı kemer ve söveleri) ile hücrelerin avluya bakan cepheleri düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Hücrelerin (odaların) iç duvarları ve tonozları ise kırma taş (moloz taş)⁴ ile kaplı iken sonradan sıvanmıştır. Kümbetin konik külâh kaplamasında kırmızı renkli

2 Çam, N., *a.g.m.*, s. 290.

3 Çam, N., *a.g.m.*, s. 295.

4 Ünal, R. H., *a.g.e.*, s. 6.

volkanik taş (andezit) kullanılmıştır. Yerli halkın “kamber taşı” dediği bu taş türünün, Erzurum’da yöresel bir malzeme olarak diğer bazı türbe yapılarında da kullanıldığı görülmektedir⁵. Taş ayrıca, dış cephelerde portal ve kümbet gövdesinde, iç mekânda ise avlu kubbesi, eyvanların köşe sütunceleri ile hücre kapılarının kemer köşelikleri ve atkı taşlarında, aynı zamanda süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır.

Kenet Kullanımı

Yapının portal kütesinde, korunma durumunu etkileyen örgü düzeni ve yerleştirmeye yönelik bazı teknik ayrıntı içerengözlemlerde bulunulmuştur. Her sırada aynı yükseklikte olan taş blokların genişlikleri farklıdır. Örgü düzeni taşların geniş ve dar olmak üzere alternatif sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Örgüde yan yana sıralanan taşlar metal kenetlerle perçinlenmiştir⁶. (Resim: 2, 3). Ters “U” şeklindeki demir kenetler 16-17 cm. uzunluğunda, 3 cm. eninde ve 1 cm. kalınlığında olup taş içine giren uçları 4-5 cm. derinliğindedir. Kenet yuvalarına kurşun yerleştirilerek bunların sıkıştırılması sağlanmıştır. Böylece şaşırtmalı örgü düzeni ve kenet takviyesi sayesinde portal kütesinde açılma, yıkılma gibi statik problemler oluşmamış bütünlük büyük ölçüde korunmuştur. Buna karşın demir kenetler, oksidasyon ve genleşmeye bağlı olarak bu bölgelerde parça kopmalarına yol açmıştır. Hâlen kırık durumda olan bu kısımlarda toplam 11 adet kenet gözlenebilmektedir.

ANALİZLER

Yapıların uzun süre yaşayabilmesi, hem amaca uygun (çevre, iklim, fonksiyon vb.) malzemelerin seçilmesine, hem de yapıyı oluşturan malzemelerin sahip oldukları özelliklerin birbirleriyle uyum ve bütünlük gösterecek ortak bir form oluşturmalarına bağlıdır.

Restorasyon (onarım) ve konservasyon (koruma) uygulamaları öncesinde, yapıların tarihî ve estetik özelliklerinin araştırılmasının yanı sıra arkeometrik

5 Ünal, R. H., *a.g.e.*, s. 2.

6 Ortaçağ Türk yapılarında örneğine pek sık rastlanmayan benzer düzende kenet kullanımı 13. yüzyıl Selçuklu yapısı Aksaray Sultan Han portalinde de görülmektedir.

incelemelerinin de yapılması, bilhassa seçilecek onarım malzemelerinin (gerekliyse) özgün yapıya uygun olarak belirlenebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu amaç doğrultusunda Yakutiye Medresesi'nde gerçekleştirilen arkeometrik incelemeler, taş, tuğla ve taş/tuğla arası derz harçları ile çini analizlerini içermektedir. 12-15 Ocak 2005 tarihleri arasında yerinde yapılan incelemelerin ardından yapıda kullanılan malzemeleri (özgün ve onarım) temsil edecek örneklemelerde bulunulmuştur. Ana gruplar hâlinde belirtmek gerekirse 11 gruptan oluşan 37 taş-taş arası harç ve 2 gruba ait 6 tuğla-tuğla arası harç ile 9 gruptan oluşan 20 taş ve 2 gruptan oluşan 3 tuğla örneği üzerinde incelemeler yapılmıştır. Ayrıca minarede yer alan turkuvaz ve mor renkli 2 çini örneği de sıradan özellikleri bakımından incelenmiştir.

Harçlarda agrega ve bağlayıcı oranları ile tanecik boyu dağılımlarının belirlenmesi için granülometrik analiz⁷ ile mineral içeriklerinin anlaşılması için X-ışını toz kırınımı (XRD) analizi⁸, taş ve tuğla örneklerde yoğunluk (kuru - ıslak), porozite ve su emme miktarlarını saptayabilmek için fiziksel testler⁹, çini örneklerde sırda element bileşimi için Mikro XRF¹⁰ ile tüm örneklerde ince kesit analizi¹¹ uygulanmıştır.

Bu incelemeler doğrultusunda, yapıda kullanılan malzemeler ve özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

Taş

İnce kesit analizlerine göre yapıda iç mekân, portal, minare kaidesi, kümbet gibi özgün yapı malzemelerinin korunduğu alanlarda kullanılan taşların volkanik kayaç grubundan andezit olduğu tespit edilmiştir (Tablo: 1, 2). Açık gri renkli,

7 Means, R. E.-Parcher, J. V., *Physical Properties of Soils*, Charles E. Merrill Publishing Co., Columbus, Ohio, 1963.

8 Hurlbut, C. S. Jr., *Dana's Manual of Mineralogy*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1971.

9 RILEM, "Research and Testing", *Materials and Construction* 13, Chapman and Hall, Paris, 1980, s., 73.

10 Pollard, A. M. ve Heron, C., *Archaeological Chemistry*, The Royal Society of Chemistry, Cambridge. 1996.

11 Kerr, P. F., *Optical Mineralogy*, McGraw-Hill Co. First Ed'n., New York, 1977.

ince taneli, az gözenekli ve mekanik gücü yüksek olan bu taş türünün mineral sertliği 6-7 (Mohs) olup doğal koşullarda yüksek bozulma riski taşımadığı söylenebilir. Yapının güney eyvanını çepeçevre dolanan eyvan kitabesinde sedimanter (çökelti) kayaç grubundan aragonit türü taş kullanılmıştır. Kalsit minerallerinden oluşan sarı-bej renkli, ince taneli, orta dayanımlı bu taş türünün sertlik derecesi 3'tür. Yapıda kullanımı yaygın değildir. İç mekânda kullanıldığı için normal koşullarda bozulma riski düşüktür.

Yapının değişik cephe kaplamalarında kullanılan onarım taşlarında ise farklı volkanik kökenli bazalt ve andezit gibi taşların yanında bağlayıcı maddesi çimento olan pigmentle renklendirilmiş içeriğinde bazalt tanecikleri yer alan yapay taş türüne de rastlanmıştır (EY-T7). Bunların iri taneli, çok gözenekli (% 30) ve düşük dayanımlı özellikleriyle şimdiden bozulma problemleri gösterdiği belirlenmiştir.

Yapıda kullanılmış olan taşların fiziksel özelliklerine (sertlik, yoğunluk, gözeneklilik ve su tutma kapasitelerine göre) bakıldığında ise onarım taşlarının özgün taşlara göre oldukça dayanımsız durumda olduğu görülmektedir (Tablo: 2).

Bu incelemelerin ışığında yapıda kullanılan özgün taşlar belirlenmiş ve yeni onarımlarda kullanılacak taşların (andezit) Erzurum'un doğusunda Palandöken Dağı volkanik formasyonu içerisinde yer alan aynı mineralojik ve petrografik özelliklere sahip kaynaklardan seçilmesi önerilmiştir.

Tuğla

Yapıda sadece minare gövdesi tuğladan inşa edilmiştir. Gövdede kullanılan tuğlalar, kil oranı yüksek yerel volkanik kayaç malzemesi (bazalt ağırlıklı) ile yer yer opak mineraller ve plajiyoklaz içeren yapıdadır. Oldukça homojen agrega dağılımı ile iyi karışmış ve iyi pişirilmiş (yaklaşık 800-900 °C) örneklerdir (Resim: 4).

Çini

Minare gövdesinde tuğla ile birlikte mor ve turkuvaz sırlı çini mozaik kullanılarak süsleme zenginleştirilmiştir. Çini hamuru krem renkli, sık dokulu

ve ince gözenekli yapıya sahiptir. Vaktiyle mescit ve ana eyvan kısımlarında duvarları süsleyen çinilerden bu gün hiçbir eser kalmamıştır¹².

Minare gövdesinde kullanılmış olan mor ve turkuvaz renkli çini sırları üzerinde yapılan analizlere göre mor sıranın bileşiminde ağırlıklı olarak manganın (Mn, %2,50) yanı sıra demir (Fe), kurşun (Pb), bakır (Cu) ve molibden (Mo) bulunmakta; turkuvaz sıranın bileşiminde ise, ağırlıklı olarak kurşun (Pb, %12,27) ve yanı sıra kalay (Sn), bakır (Cu) ve molibden (Mo) görülmektedir (Grafik: 1).

Harçlar

Özgün taş ve buna bağlı olarak harç malzemesinin yapının özellikle iç kısmında, portalinde veya taban sırasında olabileceği varsayımı ile çalışılan harç örneklerine bakıldığında portalden ve iç kısımdan alınan örneklerin harç oranlarının (EY-H1, EY-H2, EY-H3, EY-H10 ve EY-H11) dikkate alınması gereklidir (Tablo: 3, 4). Bu örnekler yaklaşık olarak % 29 ile % 42 oranlarında bağlayıcı kireç içeriği oranlarına sahiptir. Bunu destekleyen tarzda minarenin iç kısmından yapılan örneklemelerde de benzer yaklaşık değerler belirlenmiştir (% 32-40). Yapının yoğun olarak onarıma uğrayan cephelerinden (özellikle güney) alınan çimentolu örneklerde ise bu oran %19-22 seviyesindedir. Tüm örnekler için bağlayıcı çoğunlukla kireçten (CaOH) oluşmaktadır ve ana bileşen CaCO₃'ün bağlayıcı içeriği tüm taş ve tuğla arası harçlarda XRD analizleri ile de belirlenebilmiştir. Bunun yanında farklı bir örnek olarak portalin sağ kısmına ait harç örneklerinde (EY-H5 ve EY-H7) alçıya da rastlanmış olması bu kısmın son dönemlere ait bir onarıma uğradığını düşündürmektedir. Agrega içeriği özgün örneklerde yaklaşık olarak % 15'ler seviyesinde kil ve siltten (<63 µm), % 46-65 seviyesinde de kaba (>1000 µm) agregadan oluşmaktadır (Tablo: 4). Onarım harcı agrega ve bağlayıcı oran ve içerikleri söz konusu olduğunda özgün harç içerikleri ile onarım harçlarının uyumlu olması gerekmektedir.

İnce kesit analizleri ile harçların killi ve karbonatlı yapısında ağırlıklı olarak andezit (Resim: 5) ve bazalt kayaç parçalarının yanında ojit ve plajiyoklazlar görülmektedir.

¹² Çam, N., a.g.m., 296; Ünal, R. H., a.g.m., s. 8.

YAPI MALZEMELERİNDE GÖRÜLEN BOZULMALAR VE NEDENLERİ

Medrese, geçmişte belirli aralıklarla restore edildiği ve de hâlen müze binası olarak kullanıldığı için bakımlı olup yapısal anlamda büyük koruma problemleri ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte, gerek zamanın yıpratıcı etkisi gerekse hava kirliliği ve iklimsel etkenler, özellikle portal ve kümbet gibi özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan malzeme yüzeylerinde çeşitli bozulma oluşumlarına yol açmıştır.

Şehirde, meteorolojik verilere göre, yıllık ortalama sıcaklık +6°C, kış aylarında -10°C' olup nem oranı % 80'ler civarındadır¹³. Yaz aylarında ise gün içinde, gece ile gündüz arasında, yüksek değerlerde değişimler gösteren ısı farklılıkları söz konusudur. Buna ek olarak şehir merkezinde özellikle kış aylarında fosil yakıtların yoğun olarak kullanımının sonucunda hava kirliliği ile malzemeye taşınan sülfat (SO₄²⁻) ve yoğun araç trafiği ile artan nitrat değerleri (NO₃⁻) taşlarda öncelikle kararma ve sonra da yüzeyden itibaren dökülmelere yol açarak bozulma mekanizmalarının yoğun olarak işlenmesine neden olmaktadır.

Bunun yanında meteorolojik etkenler de özgün malzemelerin bozulmasında birinci derecede rol oynamaktadır. Çatı ve drenaj problemi ile taban sırası taşlarında yoğun olarak görülen bozulmaya oldukça düşük kış sıcaklıkları da (donma-çözülme çevirimi ile taşlarda) olumsuz etkiler yapmaktadır. Yerinde incelemeler sonucu tespit edilen bu bozulma türleri aşağıda tanımlanmıştır.

Parça Kaybı: Fiziksel bir etki ya da kırılmaya bağlı olarak malzeme bütünlüğünde meydana gelen eksilmelerdir. Dış cephe kaplamaları büyük ölçüde yenilenmiş olduğundan, bu tür bozulmalar daha çok portal bünyesinde görülmektedir. Portalde özellikle taş blokların birleştirilmesi için kullanılmış olan demir kenetlerin (perçinlerin) bulunduğu alanlarda, paslanma ve genişlemeye bağlı olarak parça kopmalarının yoğunlaştığı gözlenmektedir (Resim: 2, 3). Yapıda özellikle portal bünyesinde daha yoğun olmak üzere, taş bloklarda parça kopmalarından kaynaklanan kayıplar mevcuttur. Bu alanların dolgulanmasında orijinal doku ve renge uygun kireç bazlı harç kullanılmalıdır.

Çatlak ve Yarıklar: Portalde daha yoğun olmak üzere özgün taş bünyelerinde çeşitli büyüklüklerde kılcal ve derin çatlaklar görülmektedir (Resim: 6). Bunlar

13 İpekoğlu, B.-Demircioğlu, N.-Danış, Ü., "Erzurum'da Tarihi Yapılardaki Taş Bozunması Üzerine Azot Oksitlerin Etkisi", *Atatürk Üniversitesi, Çevre Sorunlarını Araştırma Merkezi*, 2003, Sayı: 18.

gerek malzemenin kendi öz yapısından gerekse yüksek ve düşük değerlerde ısı değişimleri, don ve çözülme olaylarının tekrarı gibi iklimsel ve fiziksel olaylardan kaynaklanan tahribatlardır. Önlem alınmadığı takdirde çatlakların boyutları zamanla büyüyerek bozulma sürecini hızlandırmakta ve parça kayıplarına yol açabilmektedir. Bu bozulma sürecini hızlandıran etkenlere karşı alınacak pasif önlemler (uygun çatı ve drenaj çözümleri gibi) yanında, çatlak ve yarıkların uygun bir reçine enjeksiyonu ile sağlamlaştırılıp¹⁴ özgün renk ve dokuya uygun kireç bazlı bir harç ile kapatılarak etkin koruma yöntemlerine baş vurulması gerekmektedir.

Aşınma (Erozyon): Daha çok iklimsel faktörlerin (yağmur, kar, rüzgâr gibi) etkisiyle malzemelerin yüzeylerinde meydana gelen yıpranma ve erimelerdir. Malzeme yapısına ve maruz kaldığı olumsuz etkenlere bağlı olarak yüzeysel ve derin (birkaç mm.den birkaç cm.ye kadar) aşınma olmak üzere farklı şekillerde oluşumları izlenmektedir. Yapıda doğrudan yağmur ve kar suyuna maruz kalan bölgelerde, özellikle de portalin üst kısımları ile duvar diplerindeki taş yüzeylerinde yoğunlaşmakta ve homojen bir bütünlük göstermektedir (Resim: 7). İç mekânda da orta avluyu örten mukarnaslı kubbe ile bazı kemer ve tonoz yüzeylerinde, çatıdan gelen suyun etkisiyle lokal renk değişiklikleri ve dökülmeler görülmektedir. Yüzeylerdeki aşınmayı önlemek, yağmur ve kar suyunu malzemeden uzaklaştıracak uygun bir çatı projesinin tatbiki ile mümkün olacaktır.

Kirlenme: Gerek iç mekânda gerekse dış cephelerdeki taş yüzeylerinde yüzeysel birikim, siyah tabaka, leke ve boya kalıntıları gibi farklı etkenlere bağlı olarak sonradan oluşmuş kirlenmeler görülmektedir. Bu kir tabakaları farklı bölgelerde farklı yoğunluklarda karşımıza çıkmaktadır.

a) **Yüzeysel Kirlenme:** Toz, toprak gibi ortamda var olan kirlenici maddelerin zaman içinde malzeme üzerinde birikmesiyle oluşan basit kirlenmedir. İnce tabaka hâlinde bütün yüzeylerde mevcuttur.

b) **Siyah Tabaka:** Yapıda iç mekân ve dış cephe kaplamalarında olmak üzere farklı etkenlerden kaynaklanan siyah kir birikimleri gözlenmektedir.

14 Reçine olarak, özellikle taş malzemelerin kimyasal yapısıyla benzerlik gösteren, kullanımı yaygın inorganik kökenli etil silikat grubundan OH (Wacker Chemie) önerilebilir. Lazarini, L.-Tabasso, L. T., *Restauro Della Pietra*, Padova, 1986, s. 195; Torraca C., 1988, *Porous Bulding Materials, Materials Science For Architectural Conservation*, 3rd Edition, ICCROM, s. 91; Honeyborne, D.-Ashurst, J., 1998, "Surface Treatments", *Conservation Of Bulding & Decorative Stone*, 1998, s. 155-184 (159); Borgioli, L., *Polimeri di Sintesi Per la Conservazione Della Pietra*, Padova, 2002, s. 46-58.

Dış cephelerde gözlenen siyah tabaka atmosferik kirlenmeden kaynaklanmaktadır. Çevrede endüstriyel bir yerleşim birimi olmamasına rağmen uzun süren kış mevsimine bağlı olarak artış gösteren yakıt tüketimi ve ekzos gazları şehir merkezinde yoğun hava kirliliğine yol açmaktadır. Buna paralel olarak atmosferde oluşan gaz ve partikül hâldeki azot, kükürt, nitrat (NO_x) gibi kirli bileşikler zamanla yüzeyde birikerek kabuk formasyonlarını oluşturmaktadır¹⁵. Taş yüzeylerindeki bu birikim kar ve yağmur yoluyla oluşan nemli ortamda reaksiyona girip asidik bir etki yapmakta ve taşın esas bileşenlerinden kalsiyum karbonatı (kireç) jipse (alçı) dönüştürerek aşınmayı hızlandırmaktadır¹⁶. Bozulmayı hızlandıran bu kir tabakalarının uygun yöntemlerle temizlenmesi, özgün renk ve dokunun ortaya çıkması bakımından da önemlidir¹⁷. Uygun yöntem, bir koruma uzmanı denetiminde yapı üzerinde gerçekleştirilecek bir dizi deneme uygulamalarından sonra belirlenmelidir¹⁸. Yapıda atmosferik kirlenmenin neden olduğu siyah birikimlere, portal ve

15 Yapı üzerinde atmosferik kirlenmeden kaynaklanan bozulmalar bir araştırma konusu olarak incelenmiş ve yayınlanmıştır. İpekoğlu, B.-Demircioğlu, N.-Danış, Ü., *a.g.m.*, 2003.

16 Lazarini, L.-Tabasso, L. T., *a.g.e.*, 60, 114; Torraca, G., *a.g.e.*, s. 39-47.

17 Malzemeler üzerinde sonradan oluşan örtücü nitelikteki kir ve tortu gibi birikimlerin temizlenmesi, özgün renk ve dokunun ortaya çıkartılması bakımından gerekli ve önemli bir koruma işlemidir. Sabatini, G., "La Pulitura Dei Monumenti Lapedei: Problemi, Considerazioni, Metodi", *Tekniche E Sistemi Laser Per Il Restauro Dei Beni Culturali, Kermes*, N. 41, Firenze, 2001, s. 7-10; Fornari, G.-Pedemonte, E., *Chimica e Restauro, La Scienza Dei Materiali Per L'Architettura*, Venezia, 2003, s. 128.

18 Yapıdaki taş malzemeler üzerinde daha çok toz, toprak tabakasından oluşan yüzeysel kirlerin yumuşak kıl fırçalar yardımıyla temizlenmesi mümkündür. Bazı bölgelerde yoğunluk gösteren çeşitli leke, boya, is ve siyah tabaka gibi yüzeye yapışmış sert kirlerin temizliğinde ise daha gelişmiş yöntemlere gerek vardır. Kuşkusuz bu yöntemlerin başında son zamanlarda özellikle taş yüzeylerindeki siyah tabakaların temizlenmesi için geliştirilen "Laser tekniği" gelmektedir. Ancak, yüksek maliyeti ve düşük aksiyon hızı nedeniyle mimariye bağlı geniş yüzeylerde kullanımı henüz yaygınlaşmamıştır. Sebatini, G., s. 10; Salimbeni, R.-Pini, R.-Siano, S., "Progetto e Realizzazione di Un Sistema Laser Per Il Restauro", *Kermes*, N. 41, Firenze, 2001, s. 105-116; Giusti, A. M., Matteini, M. ve Lanterna, G., "Test Applicativi Del Sistema Laser Su Monumenti", *Kermes*, N. 41, Firenze, 2001, 117. Kimyasal ve basınçlı suyla yıkamaya dönük ıslak temizlik yöntemleri ile taraklama (raspa) gibi aşındırıcı yöntemler ise, yüzeylerde renk değişiklikleri ve tahrip edici sonuçlar doğurabileceğinden uygulanmaları sakıncalıdır. Buna karşılık bilinçli ve kontrollü yapıldığı takdirde bu tip kir tabakalarının temizlenmesi için fiziksel (mikro kumlama gibi) yöntemlerin daha uygun olduğu söylenebilir. Young, M.-Urquhart, D., "Abrasive Cleaning of Sandstone Buildings and Monuments: An Experimental Investigation", *Stone Cleaning, Proceedings of the International Conference Held In Edinburg, UK*, 14-16 Nisan 1992, s. 128-140; Eskici, B., "Taş Eserlerin Korunması Üzerine Notlar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 31, Ankara, 1997, s. 383-392; Asthurst, J.-Dimes, G. F., *Conservation of Bulding & Decorative Stone*, Part II, Oxford, 1998, s. 130. Capponi, C.-Vedovello, S., *The Restoration of the Tower of Pisa, A Project Worksite for the Conservation of the Surface*, Roma, 2000, 114.

kümbet gibi özgün malzeme bütünlüğünün korunduğu alanlarda özellikle de yağmurdan korunan bölgelerde daha yoğun ve ince bir tabaka hâlinde rastlanmaktadır (Resim: 5, 7). Yapının dış cephe kaplamaları onarımlarla büyük ölçüde değiştirilmiş olduğu için kirlenme bütün yüzeylerde aynı yoğunlukta gözlenmemektedir.

İç mekânda ise özellikle eyvanların köşe sütunceleri ile hücre kapı kemer ve köşelikleri gibi süslü yüzeylerde yoğunlaşan siyah kir tabakasının yapının dökümhane olarak kullanıldığı dönemlerdeki barut isinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Resim: 8). Nitekim 1850'li yıllarda Erzurum'da bulunan İngiliz yazar R. Curzon medresenin dökümhane olarak kullanılmasından dolayı her tarafının kararmış olduğunu belirtmektedir¹⁹. Öyle anlaşılıyor ki, bugün sadece dekoratif elemanlar üzerinde görülen fakat diğer geniş yüzeyler üzerinde de olması gereken bu siyah is tabakaları sonraki onarımlar sırasında temizlenmiş olmalıdır.

c) *Boya Kalıntıları*: Portalde kapı kemeri, kavsara içi ve kitabe kuşaklarında, iç mekânda ise mukarnaslı kubbe içi, eyvan köşeliklerindeki sütunceler ile hücrelerin kapı kemer ve sövelerinde sonradan uygulanmış boya kalıntılarından kaynaklanan kirlenmeler görülmektedir. Özellikle iç mekândaki daha çok beyaz renkli badanaya benzeyen ince boya kalıntıları muhtemelen yapının askerî depo olarak kullanıldığı dönemlerden kalmış olmalıdır.

d) *Derzlerde Boşalma*: Gerek iç mekân gerekse dış cephelerde yer yer taş bloklar arasındaki derz harçlarının döküldüğü görülmektedir (Resim: 9). Yağmur ve kar suyunun iç yapıya daha kolay ulaşmasını sağlayan bu durum bozulma sürecini hızlandırıcı rol oynamaktadır. Bu derzler analiz sonuçlarında belirlenen özgün yapıya uygun harç ile doldurulmalıdır.

19 Curzon, R., *Armenia, A Year in Erzerum and on the frontiers of Russia, Turkey and Persia*, Londra, 1854, s. 39.

SONUÇ

Erzurum Yakutiye Medresesi'nde gerçekleştirilen incelemeler sonucunda yapı ve süsleme malzemelerinin çeşitli boyutlarda tahrip olduğu, olmaya da devam ettiği gözlenmiştir. Tehdit edici faktörlere karşı gerekli önlemlerin bir an önce alınması ve bu doğrultuda hazırlanan projeye uygun koruyucu müdahalelerin yapılması gerekmektedir. Yapılacak müdahalelerin çağdaş koruma yöntemlerini esas alan uzman ekipler tarafından gerçekleştirilmesi, bilimsel kriterlere uygun olması şarttır. Arkeometrik incelemelerin ışığında, taş/tuğla derz harcı malzemelerde bağlayıcı olarak onarımlarda çimento ve alçı, özgün örneklerde ise kireç harcının kullanıldığı tespit edilmiştir. Katkı maddesi olarak eklenen tanecik (agrega) boyutlarının da artan oranlarda kil-silt (<63 µm), kum ve üstündeki (>1000 µm) tanecik yapıda olduğu görülmüştür. Yapının araştırmaya konu olan taş ve tuğla derzi harçlarının olası onarımlarında seçilecek harçlar için Tablo 3'te belirlenen oranlar göz önünde bulundurulmalıdır. Onarımlarda kesinlikle çimento içermeyen kireç harcı kullanılmalıdır. Kullanılacak onarım harçları için piyasadan sağlanabilecek kireçlerin de bu tür katkı maddelerinin olmadığı belirlendikten sonra kullanılması gerekmektedir.

Yapıda gerçekleştirilecek koruma çalışmalarına paralel olarak, drenaj ve giydirme çatı uygulamaları ile de duvardan ve örtüden gelecek su filtrasyonuna karşı gerekli önlemler alınmalıdır. Yeni çatı projesi ve drenaj sistemi, mevcut aksaklıklar da dikkate alınarak tasarlanmalıdır²⁰. Zira mevcut çatının duvarları korumaya yetmediği²¹ yağmur ve kar suyunun tahliyesinde problem teşkil ettiği, duvar diplerinde biriken suyun tekrar malzeme tarafından (tabandan) emildiği dolayısıyla bu kısımlardaki taşların daha çok tahrip olduğu gözlenmektedir (Resim: 10). Bu nedenle çatı uzantısının dışa doğru genişletilmesi ve zeminde biriken suyu tahliye edecek işlevsel bir drenaj sisteminin işlerlik kazanması gerekmektedir. Ayrıca, yağmur ve kar suyunun olumsuz etkilerinden korumak amacıyla portal üzerine de bir sundurma çatı ilâve edilmelidir.

20 Yapının mevcut durumuna uygun çatı projesi "Rölöve ve Restorasyon Projesi" kapsamında A Proje Mühendislik-Mimarlık firması tarafından 2005 yılında hazırlanmış ve Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

21 Kuban, D., 2000, *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu*, İstanbul, 2000, s. 137.

TABLolar

Taş ve Tuğla		
Örnek Kodu	Örnekleme Yeri	Özgün/Onarım
EY-T1	İç, Elyazmaları Odası girişi sağdan	Özgün
EY-T2	İç, güney duvar eyvanın sol kısmından 5. taş sırası köşesi	Özgün
EY-T3	İç, güney eyvan iç sol duvar yazıttan	Özgün
EY-T4	Dış, güney cephe taban sırası (3. pencere altından)	Özgün
EY-T5	Dış, taç kapı sol alt taraf dolgudan	Onarım
EY-T6	İç, eyvanın solu kemer içinden bozulma yüzeyi	Onarım
EY-T7	Dış, güney cephe onarım taşı	Onarım
EY-T8	Dış, kuzey cephe külâh altı alt duvar üzeri silmeden	Özgün
EY-T9	Dış, güney cephe 2. taş sırası (4-5 pencere arasından)	Özgün
EY-T10	İç, dinlenme salonu girişi sağdan 4. taş sırası	Özgün
EY-T11	Dış, taçkapı sağ kısım 2. taş sırası köşeden blok kırığı	Özgün
EY-T12	Dış, taçkapı sol kısımdan alt kaide blok kırığı	Özgün
EY-T13	Dış, taçkapı sol alt kaide dolgusu içinden	Özgün
EY-B1	Minare-iç kısım yüzey (duvardan)	Özgün
EY-B2	Minare-iç kısım yüzey (merdivenden)	Özgün

Tablo 1: Erzurum Yakutiye Medresesi yapı malzemeleri örnekleme; taş ve tuğla örnekler

Örnek Kodu	Taş Türü	Sertlik (Mohs)	d1 (g/cm ³)	d2 (g/cm ³)	% P	% SEK
EY-T1	Andezit	6	1,88	2,07	19,16	6,70
EY-T2	Bazalt	6,5-7	2,09	2,20	11,05	2,80
EY-T3	Aragonit	3	1,72	1,90	18,82	8,40
EY-T4	Ojit Bazalt	6,5-7	2,37	2,48	11,01	4,20
EY-T5	Spilitik Bazalt	5,5-6	1,50	1,89	39,37	21,80
EY-T6	Andezit	6	1,56	1,92	35,94	18,20
EY-T7	Sentetik	6,5	1,01	1,31	30,00	29,80
EY-T8	Andezin Labrador	6,5	2,03	2,17	14,41	4,60
EY-T9	Bazalt	6,5-7	2,69	2,70	1,13	0,40
EY-T10	Andezit	6,2				
EY-T11	Andezit	6				
EY-T12	Andezitik Bazalt	6,5				
EY-T13	Ojit Bazalt	6,5				
EY-B1			1,63	2,46	33,66	20,67
EY-B2			1,63	2,44	33,38	20,50

d1: Kuru yoğunluk, d2: Islak yoğunluk, P: Porozite (gözeneklilik), SEK: Su Emme Kapasitesi

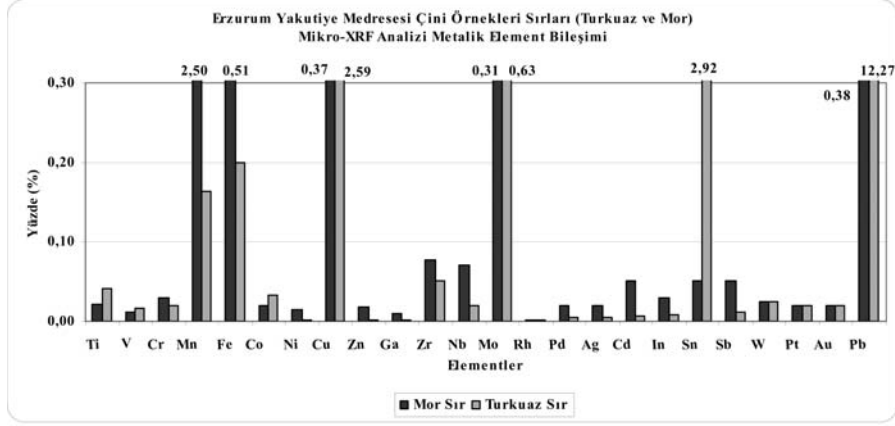
Tablo 2: Erzurum Yakutiye Medresesi fiziksel testler; taş ve tuğlalar

Harçlar	Örnek Kod	Örnekleme Yeri	Özgün/Onarım
Taş Arası	EY-H1	Portal-sol ön yüzey üst kısımdan	Özgün
	EY-H2	Portal-sol ön yüzey alt kısımdan	Özgün
	EY-H3	Portal-sol ön yüzey orta kısımdan	Özgün
	EY-H4	Portal-sol iç yan yüzey	Onarım
	EY-H5	Portal-sağ ön yüzey	Onarım
	EY-H6	Portal-sağ dış yan yüzey	Onarım
	EY-H7	Portal-sol ön yüzey	Onarım
	EY-H8	Güney cephe derz harcı	Onarım
	EY-H9	Güney cephe derz dolgu harcı	Onarım
	EY-H10	İç mekân-el yazmaları odası girişi	Özgün
	EY-H11	İç mekân-güney eyvan doğu yüzey	Özgün
Tuğla Arası	EY-H12	Minare-iç kısım yüzey (duvardan)	Özgün
	EY-H13	Minare-iç kısım merdivenden	Özgün

Tablo 3.:Erzurum Yakutiye Medresesi yapı malzemeleri örnekleme yerleri; harçlar

Örnek Kod	% Ag	% B	Agrega Tanecik Dağılımı (w/w, µm)					
			<63	63-125	125-250	250-500	500-1000	>1000
EY-H1	67,64	32,36	15,39	4,09	7,48	10,72	13,48	48,86
EY-H2	67,05	32,95	14,42	3,93	7,73	12,03	15,49	46,40
EY-H3	58,71	41,29	31,51	4,62	8,90	16,02	17,38	21,59
EY-H4	42,53	57,48	71,54	7,81	5,36	4,96	1,99	8,34
EY-H5	96,27	3,73	100,00	Alçı				
EY-H6	78,81	21,19	12,69	2,72	5,35	9,81	13,03	56,41
EY-H7	25,29	74,71	100,00	Alçı				
EY-H8	80,72	19,28	9,86	2,83	10,70	23,78	18,27	34,57
EY-H9	77,90	22,10	11,47	2,93	13,19	17,12	6,52	48,77
EY-H10	71,80	28,20	11,66	1,87	3,88	6,98	9,92	65,69
EY-H11	65,50	34,50	10,66	2,19	4,42	7,82	11,18	63,73
EY-H12	59,98	40,03	18,32	3,00	4,53	8,34	10,63	55,19
EY-H13	67,50	32,50	15,83	3,21	5,76	10,60	13,63	50,99

Tablo 4: Erzurum Yakutiye Medresesi harç analizi örnekleri yüzde bağlayıcı ve agregat oranları ile agregat granülometrisi

Grafik 1: Erzurum Yakutiye Medresesi çini sırları Mikro-XRF Analizi (Element Bileşimi)

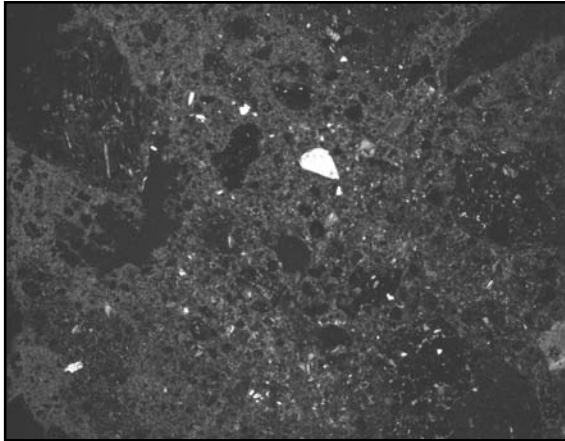
Resim 1: Erzurum Yakutiye Medresesi, batı cephe genel

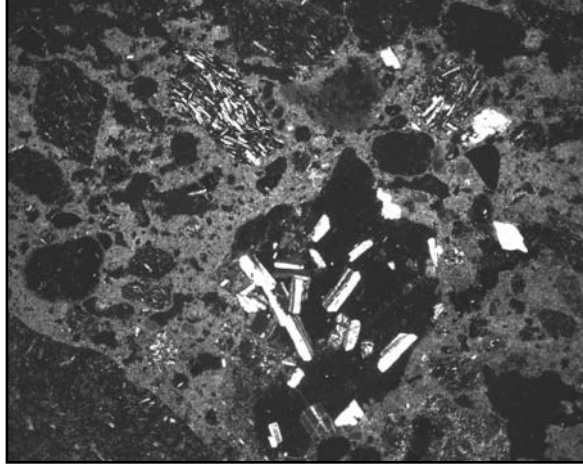
Resim 2: Erzurum Yakutiye Medresesi, portalin sağ kanadındaki kenetlerden bazıları ve bunların yol açtığı bozulmalar

Resim 3: Erzurum Yakutiye Medresesi, portaldeki kenetlerden bir detay

Resim 4: Erzurum Yakutiye Medresesi, tuğla (EY-B1) ince kesit mikrofotoğrafı

Resim 5: Erzurum Yakutiye Medresesi, harç (EY-H1) örneği ince kesit mikrofotoğrafı

Resim 6: Erzurum Yakutiye Medresesi, portaldeki köşe sütuncesindeki çatlak

Resim 7: Erzurum Yakutiye Medresesi, portalin sağ yan kanadında aşınma ve atmosferik kirlenmeden kaynaklanan bozulma

Resim 8: Erzurum Yakutiye Medresesi, iç mekânda ana eyvan köşe sütuncesinde barut isinden kaynaklanan bozulma

Resim 9: Erzurum Yakutiye Medresesi, minare kaidesinde derz boşalması

Resim 10: Erzurum Yakutiye Medresesi, güney cephe duvar dibindeki drenaj ve çatı sisteminden kaynaklanan bozulma

İDYMA İLKÇAĞ KENTİ VE ÇEVRESİ 2004-2005 YILLARI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Kaan İREN*

2004 YILI ARAŞTIRMASI

1 Ekim ile 15 Ekim 2004 arasında gerçekleştirilen İdyma yüzey araştırması Yard. Doç. Dr. K. İren başkanlığında yürütülmüştür. Araştırma ekibinde Muğla Üniversitesi'nden Araş. Gör. Ufuk Çörtük, Arkeolog Mehmet Gürbüz, Arkeolog Ertan Özkan ve Ege Üniversitesi'nden lisans öğrencileri yer almıştır. Araştırma boyunca Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak ekibimize Hüda Benzer katılmıştır. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı ile temsilcisi olmak üzere Türkiye Bilimler Akademisi'ne, Muğla Üniversitesi'ne ve Akyaka Beldesi Belediyesi'ne araştırma boyunca sağlamış oldukları desteklerden ötürü teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Ayrıca Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation'a ve Dr. M. Metcalfe'a yardımlarından ötürü teşekkür ederiz.

Araştırma süresince incelenen alanın coğrafi yapısına uygun olarak iki yöntem kullanılmıştır. Yoğun (*intensiv*) ve nokta (*extensiv*) yüzey araştırmasıdır. Nokta (*extensiv*) yüzey araştırması, literatür çalışmasının ardından uygulama alanında önceki yıllarda araştırmalar yapmış olan gezginlerin ve bilimadamlarının inceledikleri veya bizzat yöre halkının aktardığı bilgiler doğrultusunda incelemeye karar verilen bölgelerde söz konusu kalıntıları yerinde inceleyip bunları belgelemeye yönelik bir çalışmadır. Bununla birlikte bu yöntemde temel amaç o bölgede tespit edilen kalıntıların dışında başka veriler bulmaktır ve bu doğrultuda geniş bir alanın araştırılmasıdır. Yoğun (*intensiv*) yüzey araştırmasında ise belirlenen bir alanın tüm ekip üyelerince en ince ayrıntısına kadar araştırılması hedeflenmiştir. Bu yöntem ile özellikle yüzeyde çok sayıda seramiği barındıran Tepe mevkiindeki tarlalar 5'er metrelik aralıklarla araştırılmış ve yüzeyden ele geçirilen malzemeye göre alana ilişkin genel bir kronolojik veri elde edilmiştir. Bu iki yöntem ile

* Yard. Doç. Dr. Kaan İREN, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000, Kötekli-Muğla/TÜRKİYE

araştırılan bölgede saptanan kalıntıların ve buluntuların GPS yardımıyla koordinatları belirlenmesinin ardından toplanan veriler araştırma ile eş zamanlı gerçekleştirilip oluşturulan bölgenin dijital haritasına işlenmiştir. Bu sezonki çalışmada Tepe mevkiindeki tarla sınırları mihenk alınıp diğer bulgular bu noktalara göre haritalarda işaretlenmiştir.

2004 yılındaki projenin temel amacı İdyma'nın territorium'unu belirleyip tarihin akışı içerisinde kentin dağılımını, yayılımını ve de kentteki yerleşimlerin muhtemel değişimlerini saptamaya yöneliktir. Bununla birlikte önceki yıllarda belgelenen kalıntıları yerinde görüp günümüz teknolojinin sağladığı olanaklarla bunların yeniden belgelendirilmesi ve geçen bu süre zarfında bu kalıntılar üzerindeki olası tahribatları belirlemek amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak araştırma boyunca Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ile koordineli bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ilk incelenen bölge Gökova Köyü'nün kuzey tarafında yer alan Küçük Asartepe'dir. Bu nokta, İdyma kentinin İ.Ö. 4. yüzyıl ve Hellenistik Döneme ait yerleşiminin ve nekropolisinin bulunduğu alandır. Buradaki yerleşim Küçük Asartepe'nin eteklerinde kurulmuştur ve aşağıya, ovaya doğru genişlemektedir. Nekropoliste mezarlar yamaç üzerindeki kayaların oyularak tapınak formunda, cepheden işlenmesi ile oluşturulmuştur ve mezarlar yamacın üst tarafına doğru yoğunlaşmaktadır (Resim: 1). Nekropoliste bunların dışında yine kayaya oyulmuş ve muhtemelen mezar stelleri için birer yuva görevi gören nişler tespit edilmiştir (Resim: 2). Bu nişlerin bazılarında mezar stelinin kayaya yapıştırılmasında kullanılan sıvalar kısmen korunmaktadır. Harçla kaya arasında bir boşluğun olması nişin iç yüzeyinin tahta veya kil ile kısmen doldurularak düz bir zemin elde edildiği izlenimini vermektedir. Yamaçlarda yer alan yerleşim bölgesi ve akropolisteki araştırmalar sonucunda yüzeyde bol miktarda siyah firnisli seramik ve Hellenistik Döneme ait mühürlü amphora kulpları bulunmuştur. Bu seramik buluntularına dayanarak Geç Klasik ve Hellenistik dönemlerde iskânın kesintisiz devam ettiği söylenebilir. Buna karşın alanda Roma Dönemine kesin olarak tarihlenebilecek bir parçaya rastlanmamıştır¹.

1 Bölgede araştırmalar yapan J. M. Cook ve G. E. Bean de bu alanda Roma dönemine ait hiçbir şey olmadığından söz etmişlerdir (Cook ve Bean 1957, 69).

Akyaka-Gökova Köyü yolu üzerindeki İnişdibi mevkiinde, Gökova Köyü'ne giden yolun sol tarafında kayaya oyulmuş tapınak formu iki mezar yer almaktadır. Bunlardan biri templum in antis planlı, diğersinin ise ortasında tek bir sütun bulunmaktadır. Her iki mezardaki sütunlar İon düzenindedir. Bu iki mezar Küçük Asartepede'deki yerleşim ve nekropolis ile ilişkili olmalıdır. Mezarların çizimi Hirschfeld tarafından yapılmasına karşın, aradan geçen yüz küsur sene göz önüne alınarak bu mezarların ölçüleri alınıp CAD programları ile üç boyutlu çizimleri (Resim: 3) yapılmıştır². Mezarlardan en büyük olanın üzerinde hâlâ kırmızı renkte sıva izleri bulunmaktadır. Bu mezarlara yönelik kapsamlı çalışmalar önümüzdeki yıllarda yapılacak ve ayrı bir proje konusu olarak ele alınacaktır.

Akyaka-Gökova yolunda, İnişdibi mevkiine gelmeden sol tarafında oldukça iyi korunmuş Ortaçağ kalesi bulunmaktadır (Resim: 4).

Kale: Kalenin giriş kısmının belli olmamasına karşın doğu ve kuzey yönünde arazinin diğer yönlere göre nispeten daha az meyilli olmasından dolayı giriş kısmının doğu tarafında olması muhtemeldir. Ayrıca güney yönündeki yamacın oldukça dik oluşu ve doğu tarafının denizi görmesi ve bu sayede kaleye girişin hem karadan hem de denizden sağlanması giriş kısmının doğu tarafından yapıldığı görüşünü güçlendiren bir diğer etkidir. Gerçekten de doğu ve batı tarafında tespit edilen duvar izleri bunu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte kalenin planı göz önüne alındığında doğu tarafının belirgin bir şekilde asimetric oluşu, bu noktada bir girişin varlığını göstermektedir. L. Robert kalenin Bizans kalesi olduğunu düşünmektedir³. Kalenin gerçekten Bizans Dönemine ait olma ihtimali büyüktür. İ.S. 11. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu'nun direncini kıran Selçuklular bütün Anadolu boyunca ilerleyip Batı Anadolu'daki Bizans yerleşmelerini yağmalamışlardır. İ.S. 12. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatoru I. Manuel özellikle savaşa maruz sınır bölgelerini ve bu arada kıyıları savunma amacıyla hızla kalelerle donattı⁴. Akyaka'daki bu kale

2 Hirschfeld 1885, 50; ayrıca bu mezarlara Ş. Bardakçı kısaca değinmiş ve bir tanesinin çizimini yayınlamıştır: Bardakçı 1992, 117 çiz. 4.

3 L. Robert, kalede Hıristiyanlar tarafından yapılan haç bezeli bir taş olduğundan söz etmiştir (Robert 1937, 481).

4 Wittke 1967, 4.

de olasılıkla I. Manuel'in yaptırdığı kalelerden biridir. İ.S. 13. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgenin Bizans İmparatorluğu'nun elinden çıkmasından sonra kale Türkler tarafından ihmal edilip kullanılmamıştır⁵. Kalede bir iki yer dışında bununla ilişkili olabilecek devşirme malzemeye rastlanmamıştır. İzmir'den bir harita şirketiyle anlaşarak hem, İdyma'nın hem de Ortaçağ kalesinin bulunduğu tepenin, iki ve üç boyutlu topografik haritası çıkarılmıştır.

Kalenin çevresinde yapılan incelemelerde kalenin güney tarafından azmağa (Çaydere) doğru inen bir dehliz saptanmıştır (Resim: 5). Dehliz 6 m.de başlayıp, yukarı doğru 35 m. kotunda tıkanmıştır. Dehlizin içinde yapılan incelemelerde ana kayanın oyulması ve üzerinin tonoz ile kapatıldığı gözlemlenmiştir. Ana kayanın zayıf olduğu noktalar yer yer harçlı duvar ile desteklenmiştir ve duvarda ardışık bir düzen izleyen hatıl yerleri mevcuttur.

L. Robert Küçük Asartepe'deki ve Eski İskele mevkiindeki yerleşimleri, İdyma federasyonuna (κοινὸν τῶν Ἰδυμίων) dahil yerler olarak açıklamıştır⁶, ancak buradaki yerleşim İdyma territoriumuna dahil küçük bir yerleşim olmalıdır. Bununla birlikte burası muhtemelen Atina vergi listelerinde adı geçen Karias adlı yerleşim olsa gerektir⁷. Meiggs'in *The Athenian Empire* adlı yayınındaki haritada kalenin bulunduğu alan Karya olarak tanımlanmıştır⁸. Kalenin doğusunun ve batısında büyük, ağır taş bloklardan örülüş çevre duvarları tespit edilmiştir. Bu iki duvarın dışında yine aynı alanda güneybatı-kuzeydoğu yönlü bir başka çevre duvarı daha saptanmış ve bu duvar güneybatı yönünde köşe yaparken, kuzeydoğu yönünde olası kule kalıntısıyla birleşmektedir. Bu duvarlar arasında kalan alanda ise başlangıçta antik dönem yerleşimine giden yolla ilişkilendirdiğimiz ana kayaya oyulmuş bir merdiven basamakları saptanmıştır, fakat bu merdivenin son basamağından sonra yine ana kayaya oyulmuş alçak bir yuva bulunmuştur. Bu alçak yuvanın yer aldığı son basamağın bir heykel kaidesinin oturması için yapılmış olabileceği ve merdiven basamaklarının da sembolik bir anlam ifade ettiği kutsal bir alanın parçası olabileceği fikrini

5 Piri Reis, 505, 508; Evliya Çelebi, 97.

6 Robert 1937, 484.

7 Meritt 1939, 498 vd.

8 Meiggs 1972, harita I (4).

akla getirmekle birlikte bu görüşü destekleyebilecek başka bir veri şu an için yoktur. Bu kalıntılar dışında alanda merdivenlerin batısında ana kaya oyularak yapılmış, olasılıkla bir işliğe ait izler yer almaktadır. Kalenin güney tarafında, Akyaka-Gökova Köyü yolunun hemen kenarında yolu paralel takip eden büyük blok taşlarda örülü olasılıkla sur duvarlarına ait izler görülmektedir. Bu noktada ayrıca kayaya oyulmuş, üzerinde kapak için bir kenet deliği yer alan ve muhtemelen de bir mezara ait bir niş saptanmıştır (Resim: 6). Kalenin kuzey tarafında yapılan incelemelerde çok sayıda aşınmış seramik parçası ele geçirilmiştir.

Akyaka Beldesi'nde modern yerleşimin içinde bulunan koruda Eren Dede olarak bilinen bir kişiye ait mezar yer almaktadır. Bu mezarın etrafında Bizans Dönemine ait mimari parçalar dağınık durumda bulunmaktadır (Resim: 7). Ayrıca mezarın çevresinde çok belirgin olmamakla birlikte bazı duvar izleri görülmektedir. Mezarın etrafındaki Bizans Dönemine ait mimari parçalar ve duvar izleri burada daha öncesinde Bizans Döneminden bir kilisenin varlığını işaret etmektedir.

Eren Dede mevkiinden batıya doğru ilerlendiğinde günümüzde Orman İşletmesi Bölge Şefliği tarafından kullanılan ve Eski İskele mevki olarak anılan alan içerisinde çalışmalar devam etmiştir. Bu bölgede daha önce araştırmalar yapmış olan G. E. Bean ve J. M. Cook, İdyma kentinde Roma Dönemine ait hiçbir şey görmediklerini belirtmişler⁹ ve Roma Döneminde dağlık kentin terk edilip Eski İskele mevkiine yerleşimin kaydığını düşünmüşlerdir¹⁰. Ayrıca Bean ve Cook, yine bu alanda tespit edip basilika veya kilise olarak tanımladıkları yapıya ait kalıntıları belgelendirmişlerdir (Resim: 8), ayrıca bu yapının yaklaşık 18 m. doğusunda üç apsisi de tespit etmişlerdir¹¹. Günümüzde Orman İşletmesi'nde ve Akyaka Belediyesi önünde sergilenen mimari parçaların bu kiliseden getirildiği öne sürülmektedir. Sergilene bu parçalar içerisinde Bizans Dönemi parçalarının yanı sıra Roma ve Hellenistik Döneme ait mimari parçalar da yer almaktadır. Bu da kilisenin bulunduğu noktada, Hellenistik ve Roma

9 Bean ve Cook 1957, 69.

10 A.g.e., 72.

11 A.g.e., 71.

Dönemine ait bir başka yapının mimari parçalarının, kilisenin yapımı sırasında devşirme malzeme olarak kullanılmış olabileceği fikrini doğurmaktadır. İki apside sahip yapı incelendiğinde, özellikle dış duvarının L. Robert tarafından Bizans kalesi olarak tanımlanan kalenin duvar işçiliği ile büyük benzerlik gösterdiği görülmektedir. Apsis duvarlarının iç kısmında tuğla kullanılmıştır. Gökova Körfezi'nin iç kısmının adı Ortaçağ'da Kosma olarak anılmıştır. Bu nedenle bu ismin de H. Kosmas¹² adlı bir kiliseden gelebileceği ayrıca bu kilise kalıntılarının da H. Kosmas Kilisesi'ne ait olabileceği düşünülmektedir¹³. P. Debord ve E. Varinlioğlu bölgede yapmış oldukları araştırmalarda Kozlukuyu'da Asklepios ve Hygieia kültünün varlığını işaret eden küçük bir sunak tespit etmişlerdir¹⁴. Bunun yanı sıra Erken Hıristiyanlık Döneminin azizlerinin pagan döneminden kalan eski tanrıları ve kültlerini Hıristiyanlaştırdıkları bilinmesine karşın¹⁵, yukarıda sözü geçen kiliseyi Asklepios ve Hygieia kültü ile ilişkilendirmek şu an için henüz erkendir. Orman İşletmesi Bölge Şefliği arazisinde bulunan alçak bir tepenin güneydoğu yamaçlarında Erken Roma Döneminden Ortaçağ'a kadar süreklilik gösteren akıntı konumda olan oldukça aşınmış seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bunun dışında olasılıkla bir compound'a ait olabilecek oldukça kaba bir duvar izi ve tepenin yine güney tarafında ana kayaya oyulmuş bir mezar tespit edilip belgelendirilmiştir. Mezar lahit benzeri, dikdörtgen formudur. Mezarın hemen uzun kenarı boyunca devam eden ve sonu mezarın içine bir delik ile açılan ve de muhtemelen libasyon amaçlı kullanılan bir oluk yer almaktadır. Orman İşletmesi Bölge Şefliği'nde bu kalıntılardan başka antik döneme ait işlik parçalarına ve dekoratif amaçla dikilmiş Dor düzeninde bir sütun parçasına rastlanmıştır.

Akyaka Beldesi'nin kuzeyinde yer alan Papazderesi mevkiinde yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Bean ve Cook, Keramos ile İdyma arasında

12 Kosmas ve Damianos İ.S. 3. yüzyılın son çeyreğinde yaşadıkları farz edilen iki sağaltıcı Hıristiyan şehittir. Masalsı öykülerde birbirinin içine geçmiş aynı isimlerde üç farklı kardeş varmış gibi görünse de, en gerçekçi ve saygı göreni Anadolu'da doğan ve Pelusion'da gömülen, Theodota'nın çocuklarıdır. Bu şehitleri anma günü Yunanlılar'da 1 Kasım'dır (Nutton 1999, 765 vd.).

13 Bean ve Cook 1957, 71 vd.

14 Debard ve Varinlioğlu 2001, 204 nr. 77 .

15 Birks 1877, 691.

uzanan Kiran Dağı'nın yamaçlarından çıkıp denize boşalan çok sayıda su kaynaklarından söz etmişlerdir¹⁶. Günümüzde buradaki kaynaklardan beldenin su ihtiyacını sağlamaya yönelik döşenmiş olan metal boruyu paralel izleyen antik döneme ait künk parçaları bulunmuştur. Papazderesi'ndeki bir tepede yüksek ve geniş bir kayanın dibindeki küçük düzlüğe kurulmuş bir yapı göze çarpmaktadır. Kaya zeminden yukarı doğru yükselip dışarı doğru açılan hafif bir oyuk şeklindedir ve yapı muhtemelen hem hava koşullarından korunduğu hem de yüksek bir yerden kolayca görülmesini engellediği için buraya inşa edilmiştir. Bu alanın yakın tarihte bölgedeki Yörükler tarafından da kullanılmış olmasından kaynaklı, yapının gerek duvarları gerekse de planı ekleme ve tahriplerle bozulmuştur. Görülebildiği kadarıyla orijinal yapı tek nefli, kuzeyde harçlı bir apsisi bulunan dinî işlevli bir yapıdır¹⁷. Apsis birbirinden bağımsız iki duvar ile çevrelenmekte ve bu da yapının bir tamir aşaması geçirdiğini düşündürmektedir. Apsisin üzeri olasılıkla yapımı zor olan tonoz yerine ahşap bir çatı ile kaplıydı¹⁸. Yapının boyutları bir şapel için bile küçüktür, bu nedenle bir münzevi barınağı olduğu düşünülmelidir, zaten bölgenin ismi olan Papazderesi de bu fikri güçlendirmektedir.

İdyma ile Keramos arasındaki alanda, Orman İşletmesi'nden batıya doğru ilerlendiğinde Eski İskele mevkiinde akıntı olarak bulunan ve oldukça aşınmış olan seramik parçaları dışında pek fazla bir buluntuya rastlanmamıştır. Bu alandaki en ilginç buluntu ise küçük bir uçurumun yüzüne oyulmuş ve farkedilmesi oldukça zor olan bir niştir. Bu bölgede çalışmalar yapmış bir diğer araştırmacı olan C. T. Newton Eski İskele mevkiinde bir nişten söz etmektedir¹⁹ ve bu niş daha sonraları Bean ve Cook'un bölgedeki araştırmalarında bulunamamıştır. Newton'un bahsettiği ve Bean ile Cook'un bulamadığı niş bu olmalıdır.

Araştırmanın bir diğer noktasını oluşturan Çınar mevkiinin hemen batısında sahile yakın bir tepenin üzerinde kuzey ve doğu tarafının tamamına yakını ana

16 Bean ve Cook 1957, 68.

17 Anadolu'daki tek nefli kilise ve şapeller için bkz.: Restle 1979, plan 3, 6, 7; Berger 1997, 29, res. 6; Şanlı 2003, 46 vd. Res. 23.

18 Berger 1997, 29.

19 Newton 1863, 629.

kayanın işlenmesi ile oluşturulmuş bir kule kalıntısıyla karşılaşmıştır (Resim: 9). Kule en az iki katlıdır, çünkü doğu tarafındaki ana kaya üzerinde ikinci katı destekleyen üç adet payanda delikleri yer almaktadır. Dikdörtgen şeklindeki bu deliklerin üst kısımları içe doğru eğilidir ve bu açıdan hatıl delikleri olarak düşünülmesi olası değildir. Kuleye giriş kuzeydendir (a) ve girişin ardından yapının birinci katı işlik (e) ve avlu (b) ile kuleden (d) oluşan oturma alanı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ana girişin hemen ardından bir iki basamakla çıkılan bu mekânların giriş kapıları yer almaktadır. Avlu, duvarlar ve ana kaya ile çevrili olup avlunun kuzey köşesinde ise kare planlı bir sarnıç bulunmaktadır. İşlik olasılıkla şarap üretimi için kullanılmaktaydı. Avluda küçük bir sarnıç bulunmaktadır²⁰. Tüm bu özellikleri bakımından yapı, stratejik öneme sahip bir askerî kuleden çok Anadolu'da ve Yunanistan'da benzer örnekleri 19. yüzyılın içlerine kadar görülen çiftlik kulelerinden biri olmalıdır²¹. Bununla birlikte Anadolu'da ana kayanın kısmen kullanılmasıyla oluşturulan çiftlik kule örnekleri bulunmasına karşın²², benzer plana sahip ve birinci katı tamamen ana kayaya oyulmuş bir kuleye yayınlarda rastlanmamıştır²³. Çiftlikkule'nin çevresinden Geç Roma Dönemine ait bazı yivli amphora gövde parçaları ile bir adet pişmiş toprak ağırlık ele geçirilmesi, yapının tarihi için Geç Roma-Erken Bizans dönemini işaret etmektedir.

Hisartepe'deki araştırmaların ardından çalışmalar Hisartepe'nin güneybatısındaki Armutalan mevkiinde devam etmiştir. Büyük taşlarla örülü bir savunma duvarının yanı sıra ana kayaya oyulmuş bir mekâna rastlanmıştır. Mekânın doğu ve kuzey kısmı ana kayanın kullanılmasıyla oluşturulmuştur, güney ve batı tarafı ise duvarla örülmüştür. Bu kısımda yüzeydeki ana kaya, duvar yatağı olarak kullanılmıştır. Bunun dışında tepenin kuzeybatısında zayıf bir duvar izi, batı tarafında ise bir taş ocağına bulunmuştur.

Araştırmalar sırasında Newton'un Araplar'dan geçerken dikkatini çeken ve muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi sırasında yaptırmış

20 Krş. Durugönül 1998, 91, 93.

21 Çiftlik kulelerin işlevleri için, bkz.: Haselberger 1978, 147-151.

22 Hailer 2003, 1004, res. 34.

23 Anadolu'daki çiftlik kuleleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Konecny 1997; Durugönül 1998, 89-94.

olduğu yol ile aynı olan bu yol döşemesinde devşirme olarak kullanılan antik döneme ait taşlar saptanmıştır²⁴. Marmaris'e giden bu yol olmalıdır²⁵. Antik dönemde Rhodos'un yaptırdığı yolla, bu yolun güzergâhının aynı olduğu iddiası akla yakın bir hipotezdir²⁶.

Gökova Köyü'nün güneyinde, isminden de anlaşılacağı gibi eskiden bir höyük olan Tümsek mevkiindeki tarlalarda yapılan yoğun yüzey araştırması sonucunda alandan yoğun miktarda seramik parçası ele geçirilmiştir. Bulunan bu seramikler içerisinde Geç Roma Döneminden daha erkene tarihlenebilecek bir örneğe rastlanmamıştır. Günümüzde arazinin tarım amaçlı kullanılıp sürülmesinin ardından höyük topografik yapısını kaybedip, yürüme düzlemine kadar inmiştir. Köylülerin tarlalarını sürmeleri sonucunda açığa çıkardıkları işliklere ait olabilecek taşlar tespit edilmiştir. Bu taşlardan birinin üzerinde kırılma kuyruğunu anımsatan büyük ve derin kenet yuvaları bulunmaktadır. Bu taşların çizimleri yapıлып belgelendirilmiştir.

2005 YILI ARAŞTIRMASI

İdyma yüzey araştırması 2005 yılında 3 Ekim ile 13 Ekim arasında gerçekleşmiştir. Proje Yard. Doç. Dr. K. İren başkanlığında Muğla ve Ege Üniversitesi'ne bağlı Arkeolog Mehmet Gürbüzler, Arkeolog Aysun Topaloğlu ve Arkeolog Koray Doğan Üresin'den oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak ekibimize Sayın Semra Yıldırım katılmıştır. Başta Kültür Bakanlığı ve temsilcisi olmak üzere bu projeye maddî destek veren Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Muğla Üniversitesi'ne teşekkürü borç bilirim. Akyaka Beldesi Belediyesi doğal bir bilinç ile tarihine ve kültürüne sahip çıkarak araştırmalarımıza elinden gelen her türlü desteği vermiştir. Bu satırların yazarı American Research Institute in Turkey'e (ARIT) verdiği destekten dolayı teşekkür etmektedir. Bu projede az veya çok emeği bulunan herkesi minnet ile anıyoruz.

25 Evliya Çelebi, 97.

26 Debord ve Varinlioğlu 2001, 198, 263.

2005 yılı çalışmaları ilk olarak Ortaçağ kalesi çevresinde gerçekleştirilmiştir. 2004 yılındaki ilk incelemeler sonucunda kalenin bulunduğu tepede İlkçağ'a ait bir yerleşimin olduğunu gösteren duvar kalıntıları tespit edilmişti, ancak Ortaçağ kalesinden önce alanda İlkçağ'a ait bir yerleşimin olduğunu bütünüyle destekleyecek daha fazla bir veri elde edilememiştir. 2005 yılı araştırmaları ile birlikte kalenin etrafında Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait seramik parçalarının ve bir adet cam parçasının bulunması, tepede İlkçağ yerleşimi olduğu görüşünü kanıtlamaktadır. Söz konusu buluntular içerisinde Attika üretimi İ.Ö. erken 4. yüzyıla ait siyah firnisli cup-skyphos ve cup-kantharos kaide parçaları, İ.S. 2. yüzyıla ait Knidos üretimi bir adet kandil parçası, İ.S. erken 1. yüzyıla ait bir adet cam kâse kaide parçası yer almaktadır (Resim: 10).

Yapılan yol genişletmesi çalışmaları ertesinde yağın yağmurlar Ortaçağ kalesinin güney eteğinin bitiminde doğu-batı doğrultulu yer yer tahrip olmuş duvar kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Bu duvarlardan bazıları büyük, kaba, çokgen taşlardan, bazıları düzgün dörtgen taşlardan inşa edilmiştir. Bunların çok evreli çevre duvarları olduğu kuşkusuzdur ve birbirini izleyen en az dört evre izlenmektedir. Toprak üzerinde görülenler, Ortaçağ kalesinin altında kalan İlkçağ yerleşmesini kuşatan duvarların bir parçası olmalıdır. Geçen sene de İlkçağ yerleşmesinin doğu, batı ve kuzeyinde çevre duvarı izlerine rastlanmıştır. Duvarların arkasında yamaçtan akan toprağın kesitlerinden Hellenistik ve Roma Devri'ne ait seramik ve cam parçaları bulunmuştur. Çevrede yapılan yüzey araştırmasında ise daha erken, M.Ö. 4. yüzyıla ait Attika kap parçaları ele geçirilmiştir. Böylece Ortaçağ kalesinin altındaki yerleşmenin en azından M.Ö. 4. yüzyıla kadar geri gitmesi olasılığı ortaya çıkmıştır. Zaten düzgün dörtgen taşlardan örülmüş duvarlar da yaklaşık olarak bu dönemi çağrıştırmaktadır. Ortaçağ kalesinin kuzeyinde yapılan araştırmalarda arıcılar için açılan yolun güney tarafında büyük bir yapıya ait streobates ve duvar parçaları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 11).

Gökova Köyü'nün girişinde defineciler tarafından yeni açılmış bir mezar belgelendirilmiştir. Mezar köyün batı girişinde, Asar Tepe'nin eteğinin başlangıcından geçen taşıt yolunun kuzeyindedir. Mezarın içine defineciler tarafından dış duvarı kırılarak girilmiş. Kapısı bulunamamıştır.

Geçen sene araştırılan Orman Bölge Şefliği arazisindeki araştırmalar bu sene de devam edilmiştir. Bölgede işlevi kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, muhtemelen Bizans Dönemine ait mezar veya sarnıç olabilecek tonozlu iki yapı belgelendirilmiştir. Bunlardan ilki Orman Bölge Şefliği'nin batı tarafında yer almaktadır (Resim: 12). Kuzey-güney doğrultuludur. Yapının güney tarafı defineciler tarafından kırılarak tahrip edilmiştir ve iç kısmı taş molozlarla dolmuştur. Yapının korunan yüksekliği bu hâliyle 1.60 m.dir. Duvarlarda doğu-batı doğrultulu giriş delikleri bulunmaktadır ve yüzeyi sıvalıdır. Ayrıca tonozun içinde kuzey-güney doğrultulu kalın bir mahya girişinin yuvaları görülmektedir. Yapının sarnıç veya mezar²⁷ olduğu düşünülebilir, ancak yapının dört bir tarafının ve üst kısmının kapalı olması ve suyun dışarı çekilmesinin güçlüğü yapının sarnıç olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte Keramos'ta bulunan bir sarnıç örneği ile mimari yönden benzerlikler taşımaktadır²⁸. Diğer tonozlu yapı ise bölgenin doğu tarafındadır. Aynı mimari özelliklere sahip olmalarına karşın, doğudaki tonozlu yapıda büyük bir tahribat söz konusudur.

Eski Maden iskelesinin kuzeybatısında yer alan Çöplük mevkiindeki araştırmalarda iki tane çiftlik binası ile karşılaşmıştır. Bunlardan güneyde olan bir yapı kompleksinin içinde olan bir kule görünümündedir (Resim: 13). Burası olasılıkla Kilikia'da²⁹ ve Karia'nın diğer bölgelerinde³⁰ rastlanan kareye yakın plana sahip kulelere benzemektedir; bununla birlikte buradaki kule askerî amaçlı değil de, çiftlik yapısı olarak kullanılmış olsa gerektir. Yapının içinde defineci kazıları yapılmıştır. Dörtgen planlı ve iri taş bloklardan inşa edilmiş olan kule yer yer 1 metre yüksekliğe kadar korunmuştur. Yapının güney ve batı taraflarında teras duvarları görülmektedir. Kuzeydeki diğer çiftlik kule ise oldukça büyük bir alana yayılmakla birlikte iyi korunmamıştır. Söz konusu kuleler, benzerlerinden yola çıkarsak Hellenistik Dönemde yapılmış olabilirler,

27 Bu tür tonozlu kısmen yer altına yapılan Bizans Dönemi mezarları için bkz.: Spanu 1997: res. 84; Laskaris 2000: lev.590-4, 600. 41 622. 93-4, 624,99 630.113-4, 634.129-30, 637. 136, 138, 638.140 özellikle 612.70 benzerlik taşımakta; Ruggieri, Giordano 2003: 210 sol alt, 211 res. P35

28 Spanu 1997, res. 62-3.

29 Durugönül 1998, res. 1, 7, 10, 13, 30, 40, 50-2, 55; Durugönül 2001, 443 res. 9.

30 Bean, Cook 1955, 119 res. 6, 122 res. 9; Jobst 1978, 452 res. 3.

ancak çevrelerindeki küçük buluntulardan yola çıkarak kuleler İlkçağ'ın sonlarına dek kullanılmışa benzetilmektedir³¹.

Çöplük mevkiinden batıya doğru devam edildiğinde Obruk mevkiine gelinmektedir. Bu alanda iki yerleşim izine rastlanmıştır. Bunlardan ilki yolun kuzeyindedir, yapıya ait taşların, alanda yer alan modern evlerde devşirme malzeme olarak kullanılmasından dolayı yerleşimin olmasına yol açmıştır. Yolun güney tarafında ise denize doğru bir burnun üzerinde dörtgen planlı bir yapının izleri görülmektedir (Resim: 14). Yapıya ait duvarlar yer yer 1 m.ye kadar korunmuş ve çokgen büyük taş bloklardan inşa edilmiştir. Giriş batıdandır ve buradan dikdörtgen planlı kuzey-güney doğrultulu bir mekâna girilir, bu mekândan daha doğudaki aynı ölçülerdeki mekâna giriş yeri bellidir, bununla beraber soldaki, yani kuzeydeki daha büyük doğu-batı doğrultulu mekâna geçiş de mümkün olmalıdır. Bu yapının bir çiftlik evi olma ihtimali vardır; duvarların kalın olması onun çok katlı olabileceğini düşündürmektedir. Bu yapı şu ana kadar İdyma ve çevresinde bulduğumuz en büyük boyutlu bağımsız yapıdır. Üç mekânlı benzer plana, Lykia kulelerinde rastlamak mümkündür³².

Çöplük mevkiinden daha batıya gidildiğinde askerî bir kule kalıntılarının yer aldığı Derince'ye ulaşılmaktadır. Büyük blok taşlardan örülme duvarlara sahip olan yapının konumu göz önüne alındığında, erken alarm sisteminin bir parçası askerî kule olmalıdır.

Sakar Tepe'nin zirvesinden kuzeye doğru uzanan yamaç takip edildiğinde, günümüzde tarım amaçlı kullanılan tarlanın hemen kuzeyindeki küçük tepe üzerinde oldukça tahrip olmuş bir kalıntının izlerine rastlanmıştır, edinilen bilgiye göre yakın zamanda arazinin buldozerler vasıtasıyla düzleştirilmesi sonucunda kalıntı hemen hemen tamamıyla tahrip edilmiştir. Kalıntıya ait sadece doğu-batı doğrultulu bir duvar korunmuştur. Ayrıca yapı ile ilişkili olan ve duvarın batı tarafında yer alan, yaklaşık 50 cm. genişliğinde bir kanal yer

31 Çiftlik kulelerin Klasik Dönemden Bizans Döneminin başına kadar devam ettikleri, hatta belki de eğer Teos'ta bahsedilen feodal beyleri de hesaba katacak olursak 6. yüzyıla kadar geri gittiklerini bugün kabul edebiliriz (Zimmermann 1992: 97).

32 McNicoll 1997, res. 42; Konecny 1997, lev. 51.23, 54.31, 70. 89, 71. 95.

almaktadır. Etrafta dağınık olarak görülen seramik buluntularına göre yapı İlkçağ sonunda kullanılıyor olmalıdır. Yapının etrafında herhangi bir yerleşim izinin olmayışı, bir çiftlik olma ihtimalini akla getirmektedir.

Akyaka'dan Marmaris sapağına inen yolun yaklaşık 100-200 m. aşağısında sol tarafta, kuzeye Sakar'ın Tepesi'ne doğru devam eden, ortalama 3 m. genişliğinde ve gelişigüzel taşlardan örülü bir yol tespit edilmiştir. Yol her ne kadar Osmanlı Döneminde kullanılmışsa da, antik bir yolun üzerine inşa edilmişe benzemektedir. Yolun doğuya doğru köşe yapıp kıvrıldığı bir noktada, ana kayaya oyularak yapılmış ve benzerlerine İdyma Nekropolis'i'nde rastlanan bir kaya mezarı belgelendirilmiştir. Mezarın içinde sağ tarafta yine ana kayaya oyulmuş sanduka tipinde ölü yatağı yer almaktadır. Sol tarafta başka bir yatak bulunmamaktadır. Mezarın giriş kısmı kare planlıdır ve girişin hemen sağ üst köşesinde bir niş izi bulunmaktadır.

Akyaka-Marmaris yolunun hemen sol tarafında bir prese ait blok taş bulunmuştur. Taşın bir yüzünde, geçen sene Tümsek mevkiinde bir benzeri bulunan kırlangıç kuyruğu şeklinde bir oyuk yer almaktadır. Bu kısma muhtemelen zeytinyağı imalatı sırasında pres koluna ait bir hatil oturtulmaktaydı.

Akyaka'nın kuzeyindeki Bitli mevkiinde yapılan çalışmalarda büyük ve iyi korunmuş bir kule ile karşılaşmış ve belgelendirilmiştir (Resim: 15). Tuhaf olan büyük bloklardan yapılmış kulenin duvarı Klasik Çağ'a ait gibi gözükmesine karşın üzerinde horasan harcından sıva vardır. Bu da Bizans Döneminde bu kulenin hâlâ kullanıldığını göstermektedir. Plan olarak yukarıda Çöplük mevkiinde anılan kale için yazılanlar burada da geçerlidir.

Ayrıca Akyaka Beldesi içinde devşirme malzeme olarak kullanılan taşınabilir kültür varlıkları ile Yücelen Otel'in park yeri girişindeki antik sütun tamburu ve iki buğday öğütme çarkı belgelendirilmiştir. Bunların yanı sıra elektrik kutusunun bir yanında Bizans kilisesine ait pencere sütunu tekrar kullanılmıştır; olasılıkla Erken Hıristiyanlık Dönemine aittir³³. İskele mevkiinde de iskele babası olarak kullanılmış bir İon ve Bizans sütunları belgelendirilmiş

33 Ötüken 1996: 148 lev. 21.2-3; Acconci 2003: 276-7 res. AA17-9.

ve GPS koordinatları alınmıştır. Beton iskeledeki devşirme taşlar da fotoğraflanmıştır. İskele mevkiinde daha ileride bir yerde bulunan bir Bizans kilisesine ait olabilecek pencere sütununun iskele babası olarak kullanıldığı tespit edilmiş, Orman Bölge Şefliği'nin birinci kapısının yanındaki sunak ve taşlar belgelendirilmiştir.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- Acconci 2003 A. Acconci, "La decorazione scultorea: catalogo " içinde: V. Ruggieri (der.), *IL Golfo di Keramos: dal tardo-antico al medioevo bizantino*, 2003, 267-322.
- Bardakçı 1992 Ş. Bardakçı, "Karia'nın Sessiz Tanıkları Gömütler", *Tasarım* 26: 116-7. 1992.
- Bean ve Cook 1957 G. E. Bean ve J. M. Cook, "The Carian Coast", *BSA* 52: 58-146. 1957.
- Berger 1997 A. Berger, "Survey in Viranşehir (Mokisos)", *AST* 14: 27-41. 1997.
- Birks 1877 E. B. Birks, 1877. "Cosmas", editörler: W. Smith ve H. Wace, *A Dictionary of Christian Biography*. Londra: John Murray: 691.
- Debord, P. ve E. Varinlioğlu 2001 Debord, P. ve E. Varinlioğlu, *Les Hautes Terres de Carie*. 2001.
- Durugönül 1998 S. Durugönül, *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien*. AMS 6. 1998.
- Durugönül 2001 S. Durugönül, "Nagidos'un Tarihteki Yeri" içinde: Eric Jean, Ali M. Dinçol, Serra Durugönül (ed.) *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux (2e millénaire av. J.-C.-4e siècle ap. J.C.)*. Actes de la table ronde internationale d'Istanbul, 2-5 novembre 1999, 429-444, 2001.
- Evliya Çelebi *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX-X, (sadeleştiren M. Çevik). 1985.
- Hailer 2003 U. Hailer, "Einzelgehöfte im Yavu-Bergland", editör F. Kolb, *Lykische Studien* 6. AMS 48: 67-109. 2003.

- Haselberger 1978 L. Haselberger, "Befestigte Turmgehöfte im Hellenismus".
Wohnungsbau im Altertum. *Diskussionen zur Archäologischen
Bauforschung* 3. 147-51. 1978.
- Hirschfeld 1885 G. Hirschfeld, *Paphlogonische Felsengräber*. 1885.
- Jobst 1978 W. Jobst, "Hellenistische Aussenfortifikationen" içinde: S. Şahin,
E. Schwertheim, J. Wagner (ed.) *Studien zur Religion und Kultur
Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag
am 28 Februar 1976*, 1978, 447-456.
- Konecny 1997 A. Konecny, Hellenistische Turmgehöfte in Zentral- und
Ostlykien. *Wiener Forschungen zur Archäologie*, 2. 1997.
- Laskaris 2000 N. Laskaris, *Monuments funéraires paléochrétiens (et
byzantins) de Grèce*. Athina: Stéphanos D. Basilopoulos, 2000.
- McNicoll 1997 A. McNicoll, *Hellenistic fortifications from the Aegean to the
Euphrates with revisions and an additional chapter by N.P. Milner*,
1997.
- Meiggs 1972 R. Meiggs, *The Athenian Empire*. 1972.
- Meritt 1939 B. D. Meritt, H.T. Wade-Gery ve M. F. McGregor, *The Athenian
Tribute Lists*, I. 1939.
- Newton 1863 C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus,
and Branchidae*. Cilt II bölüm 2. 1863.
- Nutton 1999 V. Nutton, "Kosmas", *DNP* 6: 765 vd. 1999.
- Ötüken 1996 Y. Ötüken, Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien. Antike
und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa. *Istanbul
Mitteilungen Beiheft* 41. 1996.
- Özkaya ve San 1997 V. Özkaya ve O. San, "Alinda Nekropolü-I". *AST* 17/2:
263-78. 1997.
- Piri Reis Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, cilt 2. 1988.
- Restle 1979 M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur
Kappadokiens*. Viyana: Verlag der österreichischen Akademie der
Wissenschaften. 1979.
- Robert 1937 L. Robert, *Etudes Anatoliennes*. 1937.

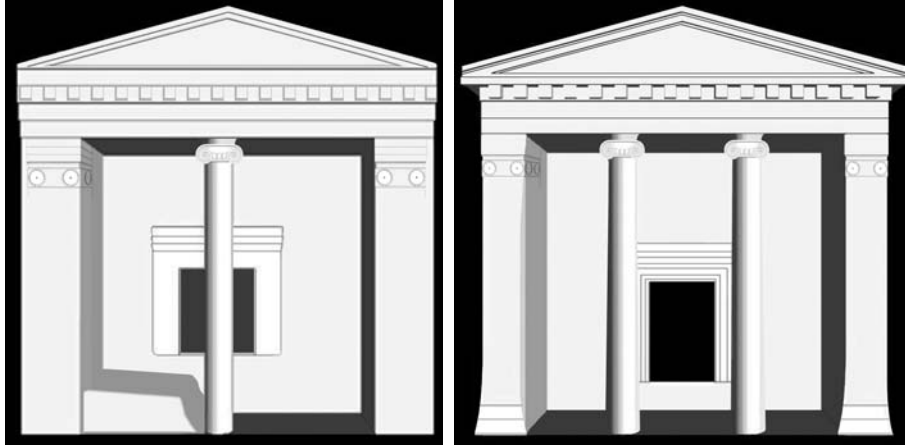
- Ruggieri, Gioardano 2003 V. Ruggieri, F. Gioardano, "La città di Alakışla"
içinde: V. Ruggieri (der.), *IL Golfo di Keramos: dal tardo-antico al
medioevo bizantino. Soveria Manelli: Rubbertino:153-223*, 2003.
- Spanu 1997 M. Spanu, *Keramos di Caria. Storia e Monumenti. "L'Erma" di
Bretschneider*, 1997.
- Şanlı 2003 A. Şanlı, "Ländliche Siedlungen", editör F. Kolb, *Lykische Studien
6. AMS 48: 45-65*. 2003.
- Wittke 1967 P. Wittke, "Das Fürstentum Mentese", *IstMitt 2*, 1967.
- Wurster ve Wörrle 1978 W. W. Wurster ve M. Wörrle, "Die Stadt Pınara" *AA:
74-101*. 1978.
- Zimmermann 1992 M. Zimmermann, *Untersuchungen zur historischen
Landeskunde Zentrallykiens*, 1992.

Resim 1: (1-İdyma 2-Hisartepe 3-Armutalan 4-Tümsek mevkii 5-Demirciağlları 6-İnişdibi 7-Kale 8-Eren Dede 9-Papaz Deresi 10-Orman B. Ş. 11-Eski Tersane)

Resim: 2

Resim: 3

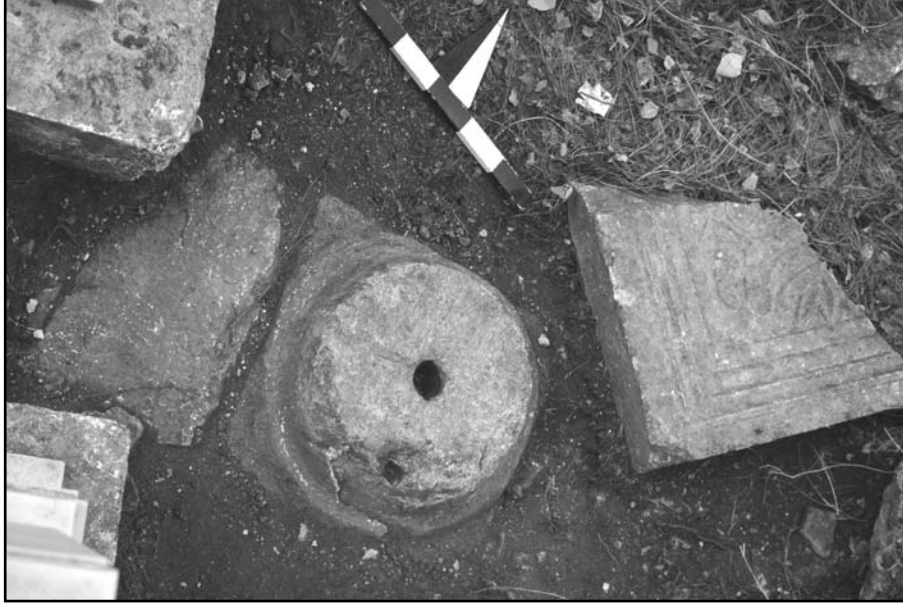
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

OLBA YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2005

Emel ERTEN*

Murat ÖZYILDIRIM

“Mersin, Silifke, Olba Arkeolojik Yüzey Araştırması 2005 Dönemi Çalışmaları” Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 1 Ağustos 2005 gün ve 110851 izinleriyle ve Mersin Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin maddî destekleri ile Ağustos 2005'te ekibimizce¹ gerçekleştirildi.

2005 dönemi arkeolojik saptama çalışmaları kapsamında, Olba ile Dio-caesarea (Uzuncaburç) arasındaki antik yol güzergâhı üzerinde, 2004 yılı çalışmaları sırasında saptanan Doğu Vadisi tonoz örtülü mezarının (Çizim: 1) bir benzerinin yer aldığı belirlendi (Resim: 1; Çizim: 2)². Bu mezarın lahit kısmı üzerindeki *tabula ansata* üzerindeki yazıtın daha önce Keil-Wilhelm tarafından yayınlandığı, yazıtındaki harf karakteri nedeniyle İ.S. ikinci ve üçüncü yüzyıllara tarihlendiği; ancak, mezarın yapısı ve özellikleriyle ilgili olarak söz konusu yayında herhangi bir yorum yapılmadığı görüldü³. Yunanca yazıtından bir veteran askere ait olduğu anlaşılan mezarın, “tonoz örtülü mezar” tipinin Olba'daki ve tüm territorium'daki bilinen örneklerine bir diğerini eklemesi bakımından önemli olduğu kanısındayız. Mezarın yazıtına göre yapılan tarihleme, daha önce Doğu Vadisi'ndeki örneği için verilen tarihi de doğrulamakta⁴; ayrıca, bölgedeki aynı tip mezarlar için bir tarihleme kriteri niteliği de taşımaktadır. 2005 çalışmaları kapsamında tonozlu mezarların Olba'da saptanan her iki örneğinin de mimari çizimleri tamamlanmış bulunmaktadır.

2005 arazi çalışmaları sırasında, daha önceki yıllarda incelenemeyen, Olba kent merkezine göre batı yöndeki yükseltide (Düğürlük sırtları) incelemeler yapıldı. Burada, kentteki arazi kullanımının niteliğini belirleyen izlere bulunur. Kayalık arazi yapısının teraslandığı ve taşlardan arındırıldığı; böylece yeni tarım alanlarının yaratıldığı izlenir. Sözü edilen bu yerleşim modeli içinde

* Yard. Doç. Dr. Emel ERTEN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Mersin/TÜRKİYE

birbirine yakın bir yerleşim modeli göstermeyen, bu teraslar üzerinde yer yer izlenebilen konutlar vardır. Bunların tarımsal bir yaşam biçimini yansıtan çiftlik evleri, *villa rustica* tipi taş konutlar niteliğinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu konutların sahipleriyle ilintili olabileceğini düşündüren mezarlar bulunmaktadır. Mezarlardan bazılarının plastik eserlere ve yazıtlara da sahip olmaları, onların arkeolojik önemlerini arttırmaktadır.

Bu alanda Yarıtaş mevkii olarak adlandırılan yerdeki üç figürün yer aldığı bir kabartmaya ve yazıta sahip olan lahit-mezar yer alır (Resim: 2). Söz konusu mezara ve ona ait Yunanca yazıta Keil-Wilhelm tarafından yapılan çalışmada yer verilmiş bulunmaktadır⁵.

Söz konusu mezarın yer aldığı düzensiz ana kaya kütesinin güneydoğuya bakan yüzü üzerinde, alınlıklı, iki yanda sütunlu bir çerçeve içinde yer alan üç figürün yer aldığı sahne görülür. Bu sahnenin altındaki tabula ansata içindeki Yunanca yazıt vardır.

Kabatmanın üzerindeki mezar ise, chomasorium tipindedir ve kuzey-doğu/güney-batı doğrultusunda uzanır (Resim: 3). İçi trapezoidal biçimlidir ve kuzeydoğu uçta taş yastık yeri bulunmaktadır. Chomasorium üstten ölçüldüğünde kısa kenar 73 cm., uzun kenar 150 cm. ölçüsündedir. Derinlik 48 cm., alt boyutlar ise, 88x180 cm.dir. Mezarın kapağı, güneydoğuya doğru yuvarlanmış ve büyük ölçüde toprak altındadır.

Kabartma üzerinde iki yanda ayakta duran iki figür, bir büst taşırırlarken gösterilirler. Aşınmalardan dolayı belirsizlikler bulunmakla birlikte, mezar yazıtında belirtilenler de dikkate alınarak ayakta duran iki oğul tarafından taşınan babaya ait büstün yer aldığı bir sahnenin söz konusu olduğu belirlenebilir. Yukarıdaki alınlık içinde yer alan betimin niteliğini bugün söz konusu olan aşınma nedeniyle belirlemek olası görünmemektedir. Daha önce Keil-Wilhelm bunun anneye ait bir büst olduğunu öne sürmektedir⁶. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, bunun bölgede birçok mezar kabartması üzerinde görülen, başı örtülü bir kadın büstü olması gerekmektedir⁷. Öte yandan, büst taşıma sahnelerinin örneklerine Kilikia'daki mezar kabartmalarında rastlamak olasıdır⁸.

Adı geçen kabartmanın doğu tarafında en geniş yeri 1.67 m., en dar yeri 80

cm. olan elips biçimli kaya çanağı vardır. Özgün derinliği belli değildir ancak, görünürde 90 cm.lik derinlik söz konusudur.

Kabartmalı mezara göre güneydoğuda bir konuta ait mimari kalıntılara rastlanır (Resim: 4). Büyük taş bloklarla örülen duvarlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapı çok yıkılmış durumda ve yoğun bitki örtüsü altında olduğundan plan çıkarmak mümkün değildir. Ancak içten ölçüldüğünde 6.50x4.20 m. boyutunda dikdörtgen planlı bir mekân belirlenmektedir. Ayrıca evin yaklaşık güney yönde bir girişe sahip olduğu eşik taşı bloku nedeniyle düşünülmektedir.

Kilikia genelinde ve Olba'da benzer kırsal konut yapılarına (*villae rusticae*) sıkça rastlanmaktadır. Bölgeki tarımsal yaşamın gösterdiği süreklilik, bu taş yapıların gösterdiği dayanıklılık, sağlamlık yüzyıllar boyunca kullanılmalarına olanak sağlamış olmalıdır. Ancak, bu yapıların ilk yapım ve kullanım tarihleri konusundaki arkeolojik veriler yetersizdir⁹. Dügürlük kesimindeki bu yapı, ilintili olduğu mezar kabartması ve yazıtı uyarınca, İ.S. ikinci yüzyıla tarihlenilmekte; böylece söz konusu tarımsal yapılar için de tarihlendirme kriteri oluşturmaktadır.

Kabartmalı mezar ve yapı kalıntısının bulunduğu Dügürlük sırtları yukarıda da belirtildiği gibi, Olba'daki yerleşim modeli ve yaşam konusunda bilgi verir niteliktedir. Kent merkezinden birkaç kilometre uzakta olan konuta teraslar hâlinde taşlardan temizlenen tarlalardan geçilerek ulaşılmaktadır. Kayalık ve taşlık arazi yapısı içinde tarım toprağı elde etme çabası görülmekte, tarlalardan ayıklanan taşların yeni elde edilen bu tarım alanlarının kenarlarına alçak tepelikler oluşturan biçimde yığılmış oldukları gözlenmektedir. Bu durumda, söz konusu yapının bir *villa rustica* niteliğinde olması; hemen yanındaki mezarın da olasılıkla o evde yaşayan ve tarımla uğraşan bir aile ferdine ait bulunması gerekmektedir.

2005 yılı çalışmaları kapsamında Olba akropolisi'nde yapılan incelemeler sırasında, akropolis yamacında Doğu Vadisi tabanından yaklaşık 40 m. yükseklikte çevre düzenine sahip bir kaya mezarı saptandı (Resim: 5; Çizim: 3). Mezar odasının dışında dikdörtgen bir girişin kayaya oyularak oluşturulduğu belirlendi. Dikdörtgen planlı mezar odasının boyutları 2.00x2.15 m.dir. Odanın

içi toprakla dolu olduğundan özgün yüksekliği belirlemek olası değildir ancak, 2.05 m.lik bir yükseklik ölçülebilmektedir. Odanın girişi tonozlu bir düzenlemeyi yansıtmaktadır. Duvarlar üzerinde nişler yer almaktadır. Girişin tam karşısındaki kısa duvar üzerindeki niş, uzunlamasına dikdörtgen biçimlidir. Yandaki uzun duvarlar üzerindeki nişler ise üst üste ikişerli bir düzenlemeyi yansıtmaktadır. Mezar odası için ilginç olan bir durum da duvarların sıva ile kaplı ve duvar resimleriyle süslü olduğunu gösteren izlerin bulunmasıdır. Çok az korunmuş olmakla birlikte, bu duvarlarda kırmızı, pembemsi kırmızı, gri-siyah renklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2005 yılının bir diğer konu başlığını ise, kentin Erken Hıristiyanlık Dönemi yapılarıyla ilgili olan çalışmalar oluşturdu. Bu bağlamda, kentin merkezinde yer alan ve daha önce çeşitli yayınlarda kısaca sözü edilen¹⁰ kilise üzerinde ön çalışmalar gerçekleştirildi (Resim: 6). Yirminci yüzyıl başında Gertrude Bell tarafından ilk plan çalışması yapılan üç nefli bazilikal planlı ve nartheks'li bu kilise üzerinde 2005 döneminde yapılan incelemeler sırasında Dr. Ayşın Özügül'ün yaptığı ilk saptamalar, Gertrude Bell tarafından çizilen planı üzerinde bazı değişiklik ve düzeltmelerin yapılmasının gerekli olduğunu gösterdi. Doğu Vadisi'nin doğu yamacı üzerinde bulunan manastır kalıntısı da Olba'da önceden beri bilinen Hıristiyanlık yapılarından¹¹ (Resim: 7).

Doğu Vadisi'nde yer alan ve genellikle "manastır" olarak tanımlanan yapı kompleksinin kuzey kesimini 20.5x13.5 m. boyutlarında bazilikal planlı ana kilise oluşturur. Kiliseye giriş batı kenarı üzerindeki nartheks'ten sağlanır. Ayrıca, kuzey ve güney yönlerde nartheks'e girişi sağlayan birer kapı da vardır. Doğu yönde de apsis yer alır. Olba'da sıkça saptandığı gibi, bu yapıda da kayaya oyma ve örgü duvarlar bir arada görülür. Kuzey duvarının bir bölümü, doğu duvarı ile güney duvarının küçük bir parçası kayaya oyulurken, batı duvarı ve apsis'te kesme taş örgü kullanılır.

Kompleks içindeki en büyük yapı, bu kilisenin güneyine bitişik daha küçük boyutlu, olasılıkla iki nefli ve doğu ucunda apsis'i bulunan bir diğer kilisedir. Yapının güneyindeki genişçe merdiven daha üst düzeydeki apsisli bir tapınma alanına ve yanındaki dörtgen planlı yapıya ulaşır. Burada üretime yönelik

etkinliklerin yapıldığı, saptanan kuyu ve kanal kalıntıları nedeniyle düşünülmektedir.

Araştırma ekibimiz tarafından Şeytanderesi Vadisi içlerine doğru yapılan incelemelerde, Doğu Vadisi girişindeki aquaeductus'tan yaklaşık üç km. uzaklıkta, Damlayan Mağara olarak adlandırılan yerde bir diğer kilise kalıntısına ve hemen bunun gerisinde, vadinin batı yamacında yer alan, mağaraya rastlandı. Böylece, 2005 Olba araştırmaları, şimdiye kadar literatürde yer almayan Erken Hıristiyanlık Dönemine ait bir yapıyı bilim dünyasına kazandırdı (Resim: 8).

Gerideki mağara, geniş ağız doğuya bakan bir kaya oyuğu içinde yer alır. İçeride, güneybatı köşede farklı boyutlarda yan yana üç apsis belirlenmektedir. Buradaki güçlkle seçilebilen boya izlerinden duvarlarının boyalı bezemelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mağara girişinin güneyinde, üstteki pencereden aydınlanmanın sağlandığı belirlenmekte; pencere açıklığının yan, alt ve üst yüzlerindeki yuvalar, buranın kısmen ya da tümüyle kapatılmakta olduğunu göstermektedir.

Mağaranın hemen önünde, doğu yönde ise, bazilikal planlı kilise vardır. Dr. Özgül'e göre, bu yapıdaki bir özellik, asıl doğu apsisinin yanı sıra güney duvarı üzerinde, dışarıya taşan bir apsisin bulunmasıdır. Aynı özelliğin Kilikia'da saptandığı bir örnek Corasium (Çokören) mezarlık kilisesidir. Bu benzerlik de dikkate alınarak ve yüzeyde görülen bazı süsleme elemanlarının da ışığında kilise, dördüncü yüzyıl sonları ile beşinci yüzyıla tarihlenmektedir. Böylece, kent merkezinin dışında, vadi ve mağaranın korunaklı ortamına sığınmış bu yapı gözden uzak bir ibadet mekânı olarak tanımlanabilir.

Şeytanderesi Vadisi içinde, Olba kent merkezine göre güneyde kalan alanda yapılan bu çalışmalar sırasında daha önce de varlığı bilinen ve arkeolojik değerlendirmesi yapılmış olan banket sahneli kaya kabartması da ziyaret edildi ve fotoğrafik belgelemesi gerçekleştirildi (Resim: 9)¹².

2004 araştırma raporumuzda tahrip edildiği belirtilen¹³ ve güney nekropolis alanında yer alan iki askerin betimlendiği kabartma, kırılarak, düşürüldüğü yerden kaldırılarak, Silifke Müzesi'ne taşınması 2005 araştırma dönemi içinde

sağlandı (Resim: 10). Bu işlem, Silifke Kaymakamlığı'nın ve müze müdürlüğü'nün sağladığı koordinasyonla, araştırma ekibimiz, İlçe Jandarma Komutanlığı ve Uzuncaburç Belediye Başkanlığı destekleriyle gerçekleştirildi. Eserin müzeye taşınması onun güvenliğinin sağlanmış olması bakımından önem taşımaktadır¹⁴.

Olba'da 2005 çalışma döneminde kaçak kazılardaki artışın dikkat çekici boyutlara ulaştığı gözlemlenmektedir¹⁵. Araştırma ekibimizin bulduğu kaçak kazı çukurlarının sayısı yirmi ikidir. Ancak bu sayı, arazinin genişliği göz önüne alındığında daha çok olmalıdır.

Yıllardır çalışmalarımıza çeşitli konularda yardımcı olan, bölgede can ve mal güvenliğini sağlamakla kalmayıp, eski eser korumacılığının ve denetiminin temel taşı olan Uzuncaburç Jandarma Karakolu'nun 2005 yılı başlarında kapatılmasıyla, arkeolojik korumacılığın bölgedeki eserler için büyük bir sorun hâline geldiği görülmektedir. Ekip üyelerimiz artık küçük çukurlar değil, planlı olarak yapıldığı belli olan, derinliği dört metreye, genişliği üç metreye ulaşan define çukurları ile karşılaşmaktadır.

Çalışma dönemlerinde ekibimiz tarafından Olba'da yaşayan vatandaşlarımız, arkeolojik eser korumacılığı konusunda yıllardır bilinçlendirmeye çalışılmaktadır. Ancak karakolun kapatılmasıyla ortaya çıkacağı daha önceden açıkça belli olan kaçak kazılardaki artış üzerine konuyla ilgili resmi kurumlar uyarılmış bulunmaktadır.

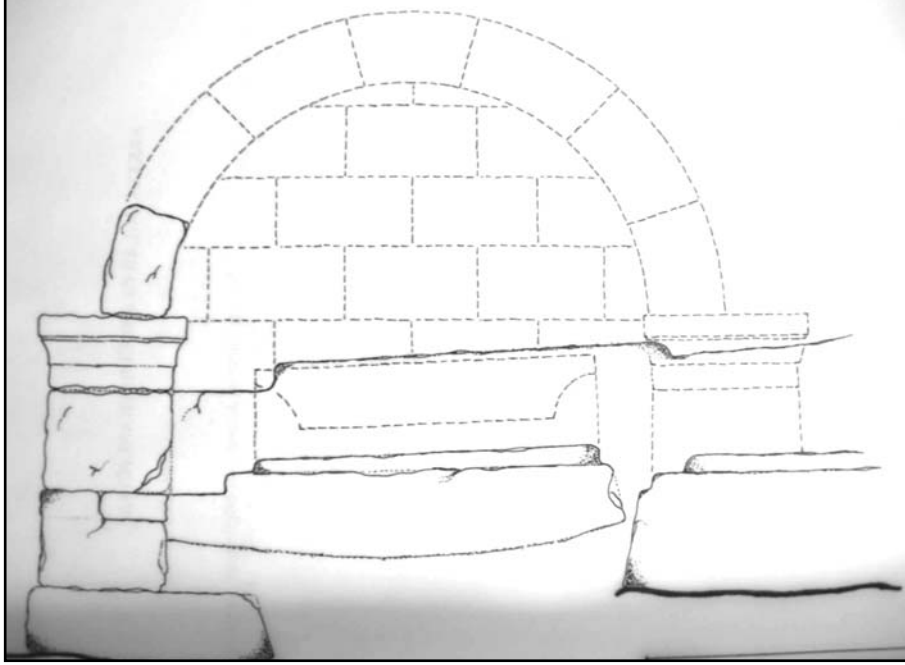
Çalıştığımız antik kentler bize sadece arkeolojik verileri sunan ve bizim de bir anlamda bilimsel tüketimimize açılmış birer kaynak değil, korunması gereken kültür varlıklarıdır. Bu ülkenin yurttaşları olarak Olba araştırması ekip üyeleri bu sorumluluğu derinden duymaktadır.

Kısaltmalar ve Kaynakça

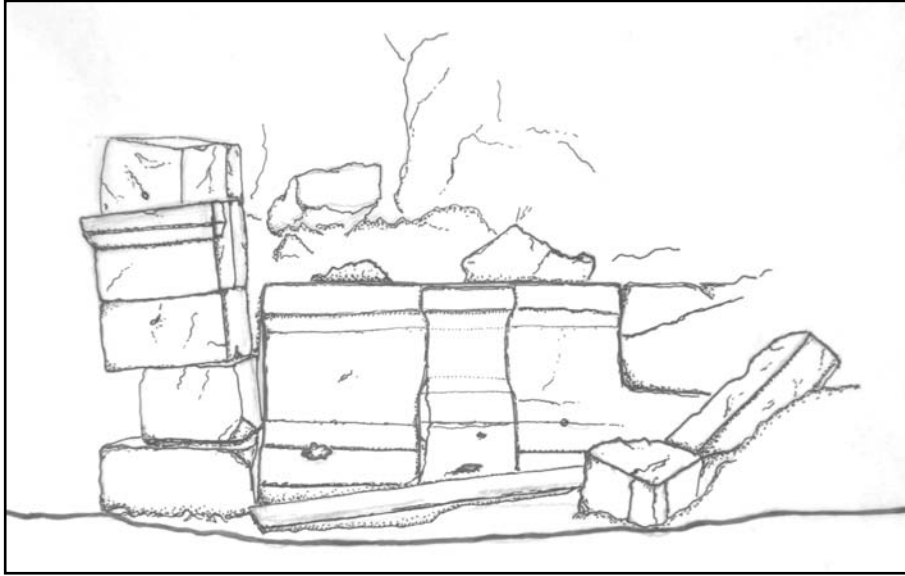
Aydinoğlu 1999 Ü. Aydınoğlu, "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae", *OLBA* II (Özel Sayı), Mersin, Cilt I, 155-167.

Durugönül 1989S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series 511, Oxford.

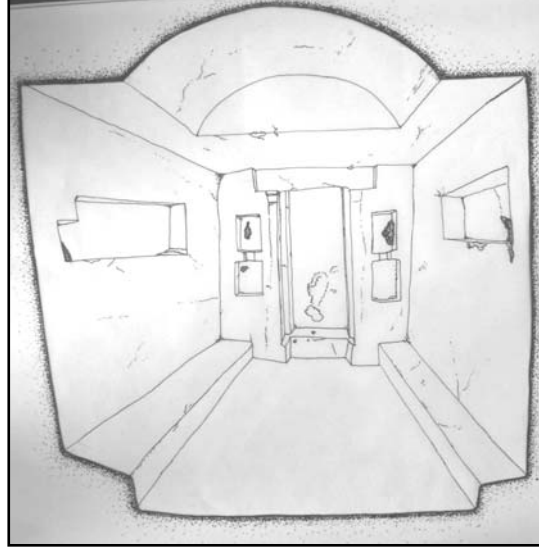
- Erten 2005 E. Erten, "Kilikia Tarihinde Kadınlar", *Tarih İçinde Mersin-Kolokyum II*, Mersin, 34-41.
- Erten 2006 E. Erten, "Mersin, Silifke, Olba (Uğuralanı) 2004 Yılı Yüzey Araştırması", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 309-318.
- Hellenkemper-Hild 1986 H. Hellenkemper-F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien.
- Hill 1996 S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Vol. I.
- Keil-Wilhelm 1931 J. Keil-A. Wilhelm, *Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien*, MAMA III, Manchester.
- Özyıldırım 2006 Özyıldırım, M., "Olba Kentinin Arkeolojik Korumacılık Sorunları", *Silifke Müzesi Arkeoloji Konferansları Kitabı*, Silifke. (Baskıda)

Çizim 1: Tonozlu mezar (Doğu Vadisi)

Çizim 2: Tonozlu mezar (Olba-Diocaesarea yolu)

Çizim 3: Kaya mezarı (akropolis)

Resim 1: Tonzlu mezar (Olba–Diocaesarea yolu)

Resim 2: Kabartmalı mezar (Yarıktaş mevkii)

Resim 3: Kabartmalı mezar
(Yarıktaş mevkii),
chomasorium lahit

Resim 4: Konut (Yarıktaş mevkii)

Resim 5: Kaya mezarı (akropolis)

Resim 6: Büyük Kilise

Resim 7: Manastır (Doğu Vadisi)

Resim 8: Kilise (Şeytanderesi Vadisi)

Resim 9: Kabartmalı kaya anıtı (Şeytanderesi Vadisi)

Resim 10: Asker kabartmasının taşınması

AFYON VE KÜTAHYA MÜZELERİNDE POLİTEİST VE ERKEN HİRİSTİYAN YAZITLARI

Thomas DREW-BEAR*

2005 yılında yaptığım araştırmalar süresince bana gösterilen yakın ilgi ve destek için, başta Sayın Genel Müdür Orhan Düzgün olmak üzere, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün tüm personeline ve Afyon Müze Müdürü Sayın Mevlüt Üyümez ile Kütahya Müze Müdürü Sayın Metin Türktüzün'e, ayrıca, gösterdiği özveri ve gayretinden dolayı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Müze Araştırmacısı Sayın Feza Demirkök'e içtenlikle teşekkür ederim.

Bu sene çalıştığım yazıtlar arasında, söz konusu iki müzede bulunan hem politeist hem de Hıristiyan dinsel metinlerine önem verdim. Hıristiyan dinsel metinleri anlamında, Bizans Dönemi eserlerinden ziyade, hem Hıristiyanlığın erken dönemdeki gelişmesine ve hem de Frigya'nın tarihî coğrafyasına ışık tutan Erken Hıristiyanlık metinleri benim için ağırlık noktasını oluşturdu ki, bu politeist ve Erken Hıristiyanlık Dönemi metinler, Roma döneminde, orta ve kuzey Frigya'da yaşayan insanların kültür seviyesi hakkında ilginç bilgiler verir.

I- Afyon Müzesi'ne yeni giren bir mezar taşı (Resim: 1) Trophimos adlı bir devlet kölesi tarafından yazdırılmıştır. Üstü ve alt silmesinin köşeleri kırık ama metni korunmuş ve büyük özenle kazınmış bu yazıtta Grekçe ve Frigce olmak üzere iki dil kullanılmaktadır. Harf karakterine dayanarak bu yazıt M. S. üçüncü yüzyıla tarihlendirilebilir. Yazıtın tercümesi: "İmparatorun kölesi Trophimos ve Valeria Glykea, akraba ve velinimetleri Claudia Prepousa için (bu mezarı yaptırdı)." Bu cümlemin devamına, mezar soyguncularına karşı Frig dilinde bir lanetleme eklenmiştir. Frig dilinin günümüzde ancak kısmen çözümlenebilir olması nedeniyle bu lanetleme ayrıntılı olarak tercüme edilemez, ama genel olarak metnin anlamı şöyledir: "bu mezara her kim zarar verirse, tanrı Zeus'un gazabına uğrasın."

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, 31 rue Royale, 69001 Lyon/FRANCE

Bu yazıt, orta Frigya'da Akar Çay (antik Caystros) ovasından Yukarı Porsuk Çayı (antik Tembris) ovasına kadar uzanan, İsehisar (Dokimeion) ve Altıntaş'taki (Soa) antik dünya çapında önemli mermer ocaklarını içine alan ve bu bölgenin geniş arazilerini kapsayan dev bir imparatorlar çiftliğinin sınırları içinden gelmektedir. Bu dev çiftlik Şuhut'ta (Synnada) oturan bir *procurator* (imparatorların kâhyası) tarafından yönetiliyordu (Synnada şehri Roma devlet çiftliğinin sınırlarının dışında idi ama önemli bir merkez olarak üst düzeydeki bürokratlara daha rahat bir ortam sağlayabiliyordu). Synnada'da ikâmet ettirilen ve imparatorların Frigya'daki tüm çiftliklerini yöneten bu kâhya, Roma imparatorları tarafından bağışlanan azatlı (*libertus*) orununa sahipti ve Roma İmparatorluğu döneminde, günümüzdeki gibi bir çeşit devlet memuru idi.

Bu mezarı yaptıran imparatorun kölesi Trophimos, Synnada'da oturan imparator'un azatlısı kâhyanın emrinde çalışıyordu. Köle olması nedeniyle Trophimos yazıtta babasının adını belirtemiyordu, çünkü Roma hukukuna göre köleler evlenemezdi. Ayrıca, bu mezarın yapımını paylaşan ve büyük ihtimalle Trophimos'un eşi olan Valeria Glykea da, aynı nedenle Trophimos'un eşi olarak yazıtta resmen adlandırılmamıştır. Valeria Glykea, Latince bir soy adı (*nomen*) ve Grekçe bir özel adı (*cognomen*) taşıyordu, yani o da köle olarak doğmuştu ve önceleri sadece Glykea ismini taşıyordu, ama sonradan Valerius isimli sahibi tarafından serbest bırakılıp onun azatlısı olunca Roma hukuku gereğince sahibinin adını almıştır. Sonuç olarak, karı-koca aynı sosyal tabakanın mensuplarıydı. Akrabaları Claudia Prepousa'nın ismi için ise yine aynı durum geçerlidir; Latince soy adı ve Grekçe özel adı, yani bu kişi de azad edilmiş olmalıdır.

Gördüğümüz gibi, yukarıda bahsedilen yazıtta geçen şahıs isimleri bu kişilerin ait olduğu sosyal tabakayı belirtmektedir. Frigya'da oturan yerel Grek halkından olan, ama bir Roma ortamı içinde yaşayan bu kişiler, her ne kadar devlet köleleri ya da zengin Roma vatandaşlarının azatlıları iseler de, serbest Frig köylülerine oranla çok daha zenginlerdi. İncelediğimiz, üst ve alt kısmı kırık bu mezar taşının çok dikkatle kazınmış harfleri bu ailenin maddî varlığını ortaya koymaktadır. Bu küçük Roma devlet memurlarının yaşam standardı, yerel Frig köylülerininkinden elbette daha yüksekti, bu bilinen bir şey, ama

Claudia Prepousa'nın mezar taşının bir özelliği daha dikkatimizi çekmektedir: Yazıt Frig dilinde ifade edilen bir lânetleme ile biter. Antik dönemde mezarlar genel olarak iki tehlike ile karşı karşıyaydı: Ölen kişilerin mezarlarına akrabaları tarafından bırakılan mezar hediyelerini çalan mezar soyguncuları; ve yeni bir mezara ve mezar steline harcama yapmak yerine, uzun zaman önce yapılmış ve sorumlusu olan ailenin artık hayatta olmaması ya da başka bir yere göçü nedeniyle, sahipsiz kalan mezara kendi aile üyelerini gömen kişiler (bazı mezarların ilk gömüden sonra birkaç kuşak daha yeniden kullanım gördüğü yapılan kazılarca doğrulanmıştır). Mezar sahipleri bu türden girişimleri önlemek için, iki koruma taktiği geliştirmişlerdi. Bunlardan biri, şehir yönetimlerine ya da imparatorluk hazinesine ödenmek üzere, yeni bir mezar yaptıktan daha pahalıya mal olacak, caydırıcı bir para cezası koymaktı (uygulama, ödenecek para cezasının bir kısmının bu kanunsuz hareketi yapanları ilgili mercilere ihbar eden kişilere tahsis edilmesi şeklinde kanunla güvence altına alınmıştı).

Ancak Frigya'nın muhafazakar köylerinde sıklıkla bir diğer taktik tercih ediliyordu. Tanrıya bir yalvarış niteliğindeki bu taktikte dindar Frig halkı, mezar yazıtına, mezara tecavüz etmeye cüret edecek olan kişiyi tanrıların gazabına uğramasını dileyen tehditlerle korkutan ve daha etkili olabilmesi için bazen nazımlı olarak hazırlanmış bir lânetleme ekliyordu. Para cezasından çok tanrıların öç alacağına güveniliyordu. Bu tarz yazıtlarla başka kitabelerde de karşılaşırız. Ama bu yazıt bize gösteriyor ki, Roma devlet çiftliğinin hudutları içinde yaşayan ve Roma Devleti için çalışan imparatorun kölesi Trophimos, akrabasının mezarını koruma altına aldığı anda Roma İmparatorluğu'nun kanunî yaptırım gücünden çok, yerel tanrılar tarafından alınacak intikama güveniyordu. Böylece, M. S. üçüncü yüzyılda, Roma hukuku ve Yunan kültürünün yanında, yerel Frig geleneklerinin hâlen ve kuvvetini hiç yitirmeden yaşadığını görmekteyiz.

II-Yeni kurulmuş olan Kütahya Hava Er Eğitim Tugay Müzesi'nde ise (bu yeni müze için Th. Drew-Bear, "Kütahya'da Yeni Kurulan bir Müzenin Yazıtları", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2. Cilt s. 35 -40 bk.), hem stellere, hem de sunaklara kazınmış, yayınlanmamış muhtelif Erken Hıristiyanlık Dönemine

ait yazıtlar sergilenmektedir. Bunlar arasında, Kütahya (antik Kotiaieion) şehri bölgesine ait olan özel bir tarz mezar anıtı söz konusudur. Bu tip mezar anıtlarının yazıtları “*Christianoi Christianois*”, yani “Hıristiyanlar Hıristiyanlar için (bu mezarı yaptırdı)” şeklinde başlar, ya da metinlerin içinde bu kelimeler yer alır. Bu başlangıçtan sonra bu tarz yazıtlar, ölen kişilerin isimlerini ve onların mezarlarını yaptıran akrabalarının isimlerini vererek normal şekilde devam eder. Diğer bir özellik ise, bu steller ve sunaklar üzerinde muhtelif kabartmaların görülmesidir.

Bunlar arasında -örnek olarak- alt ve üst kısmı dört yüzde silmeli, tüm köşelerinde akroter kalıntılarının izlendiği bir sunak bulunmaktadır (Resim: 2). Cephede, içinde kazınmış bir haçın yer aldığı, üzeri kazıma stilize bezemeli kabartma çelenk altında yazıt, yazıt altında; solda açık tablet, sağda kamçı, altta gem ve eyerli (kayışları görünmüyor), yele ve kuyruğu ayrıntılı işlenmiş sağa doğru bir at yer almaktadır. Sol yüz betimsizdir. Sağ yüzde, sağa doğru sabana koşulmuş, başları izleyene dönük iki öküz kabartması üzerinde iğ ile kirman, ayna ve tarak betimlenmiştir. Metnin tercümesi şöyledir: “Aur(elius) Domnos ve (Aurelius) Ksanthias ve (Aurelius) Asteris ve (Aurelius) Demetrios (bu mezarı) babaları (Aurelius) Demetrios ve anneleri (Aurelia) Appe için (yaptı), Hıristiyanlar Hıristiyanlar için, ve kardeşlerimiz (Aurelius) Porphyrios ve (Aurelius) Synesios ve (Aurelius) Kyriakos (katkıda bulundu).”

Verdiğim bu örnek hâlen yayınlanmamıştır, ama bu cins mezar anıtları eskiden beri bilinmektedir. Bilinen en erken Hıristiyan yazıtları arasında yer alan bu anıtların tümünü hem kabartmaların stiline, hem de harf şekillerine dayanarak kuşkusuz M. S. ikinci yüzyılın ikinci yarısı veya üçüncü yüzyılın birinci yarısına tarihlendirebiliriz. Bu konunun uzmanı, ünlü Belçikalı Prof. Henri Grégoire’un ifadesine göre, bu cins yazıtları, Hıristiyanlığın ilk yüzyılları boyunca çok önemli bir tarikat olan Montanist tarikatının özel anıtları olarak değerlendirmeliyiz. Bilindiği gibi, M. S. ilk üç yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu Hıristiyan dinini kabul etmemiştir. Bazı Roma imparatorları Hıristiyanlığı önemsemeyerek bu yeni dinin yavaş yavaş yayılmasını görmezden geliyor, buna karşın diğer bazı Roma imparatorları ise Hıristiyanları tek tek arayıp, erkek-kadın demeden, işkence altında, dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyordu.

Dinleri yüzünden ölümü kabul eden Hıristiyanlara, büyük bir şerefi içinde barındıran “martyros”, yani “şehit” unvanı veriliyordu.

Bu durumda, bahsettiğim Montanist tarikatının özel prensipleri vardı. Bu tarikat, ismini, orta Frigya’da yaşamış Montanus adlı ilk piskoposundan almıştır. Montanus’un öğrettiği prensipler, Ortodoks Hıristiyanlığında apayrı bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Bu prensiplerin başta gelenlerinden biri konumuz açısından önemlidir. Montanus’a göre Hıristiyanlar, “martyros” yani “şehit” unvanını almak için kendileri arayış içinde olmalıdır -yani eğer Roma devlet makamlarının, Hıristiyanların kimler olduklarını bilmek konusunda bir çabaları olmasa dahi, gerçek Hıristiyanlar, kendi girişimleriyle ilk adımı atarak bizzat devlet makamlarına gidip bir Hıristiyan olarak kendilerini tanıtmalıydılar. Sonuçta, Montanist tarikat mensupları ölüme isteyerek giderlerdi.

Prof. Henri Grégoire’a göre, Kütahya yöresinde, mezar kitabelerinin üzerine “biz Hıristiyanız” ifadesini yazdıran kişilerin bu ilanı, “martyros” olmak amacıyla, Roma İmparatorluğu’na açık bir karşı çıkıştı. Bu durumda, bu yazıtların Montanist’ler ile bağlantısı şüphe götürmez gibi görünüyor. Bu açıklama, ünlü yazıtçı Prof. Louis Robert dahil, konu ile ilgilenen neredeyse az kaldı bütün bilim adamları tarafından kabul edilmiştir. Ama gerçek şudur ki, bu erken Hıristiyan yazıtlarının Montanist tarikatı ile hiç ilgisi yoktur. Bu savı kanıtlayan sebepler ise şöyle açıklanabilir.

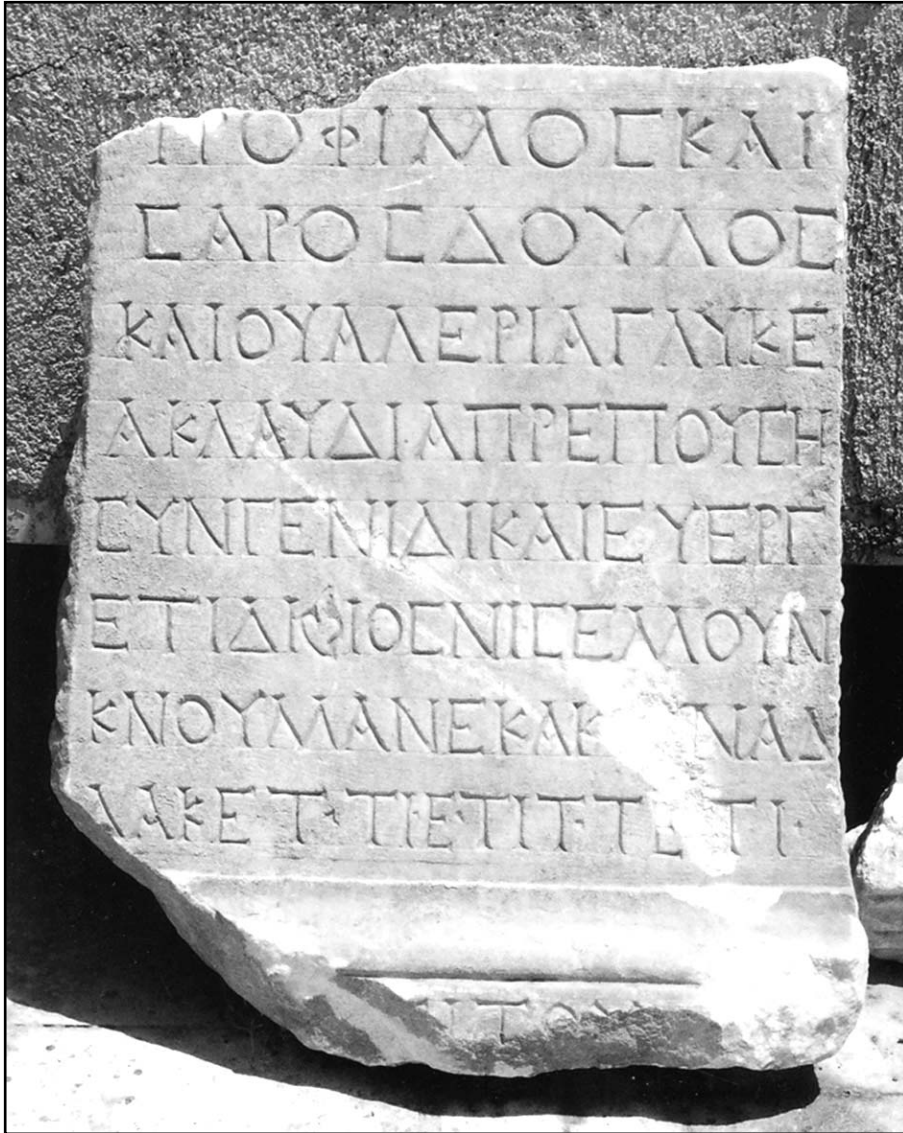
Birinci sebep: Eğer, şehit olmak amacıyla baş kaldırıp devlet kanunlarına açıkça karşı çıkılacaksa böyle bir hareket için köy mezarlıkları uygun bir yer değildir. Roma imparatorluk makamlarının Frigya köy mezarlıklarındaki mezar yazıtlarını tek tek okuyup hayatta olan köylülerin arasında kimin Hıristiyanlık nedeniyle suçlu olduğunu saptamak için müfettiş göndereceği senaryosu gerçekten uzaktır. “Martyros” (şehit) olmak istenirse, gidilecek daha pratik yollar vardır.

İkinci sebep: Edebî kaynaklara göre, Montanist tarikatı aslında orta Frigya’da -yani bugünkü Afyon bölgesinde- güçlü idi. Ama söz konusu olan bu yazıtların hiç biri Afyon yöresinden çıkmamış, tümü kuzey Frigya’da bulunan Kotiaëion, yani Kütahya şehri civarında bulunmuştur. Demek ki, tarihî coğrafya da, genellikle kabul görmüş bu varsayıma uymamaktadır.

Üçüncü sebep: Bu Hıristiyan mezar taşlarının üzerinde, günlük yaşam ile ilgili; açık tablet, iğ ve kirman, tarak, boyunduruklu, sabana koşulmuş çift öküz gibi birçok betimler bulunmaktadır. Yukarıda gördüğümüz örnekte de açık tablet, kamçı, gem ve eyerli, yele ve kuyruğu ayrıntılı işlenmiş sağa doğru at gibi betimler görülmektedir. Ama kuzey Frigya'nın aynı bölgesinden, yani Kütahya (Kotiaieion) yöresi ve Yukarı Porsuk Çayı (Tembris) ovasından çıkmış olan politeist mezar taşlarında da benzer kabartmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Kütahya merkez Doğanlar Köyü'nden çıkmış ve Tugay Müzesi'nde sergilenen bu politeist mezar taşının (Resim: 3) piramidal tepesinde, alçak kabartma; açık rulo, kalem kutusu ve üzerinde yazıt başlangıcının yer aldığı açık tablet betimlenmektedir. Yazıt üst silme üzerinde ve gövdede, içinde, bir önceki örnekte gördüğümüz haç yerine, sola doğru, silik bir kartal bulunan, üzeri kurdeleli çelengin üzerinde devam ederek, çelenk altında sonlanır, sağ üst köşede alçak kabartma: tarak, ayna, iğ ve kirman; yazıt altında, sağa doğru, gem ve eyerli, tırsta at yer alır. Bu taştaki yazıtta Hıristiyanlıktan hiçbir iz yoktur (tercümesi şöyle: "Herkesin özlediği Genadios için: sekiz yaşında masum çocuk olarak öldüm ve çok talihsiz anne ve babamı derin elem içinde bıraktım..." v.d.). Ama iki taşta da, bilhassa atlar birbirlerine o kadar benzer ki, çok kuvvetli bir ihtimalle, bu taşların aynı heykeltıraş atölyesinden çıkmış olmaları gerekir.

Sonuç olarak, günlük yaşam ile ilgili bu tür kabartmalar, aynı bölgeden çıkmış, hem politeist hem de Hıristiyan mezar ve adak taşları üzerinde bulunmaktadır. Yerel heykeltıraşlar, Kütahya (Kotiaieion) yöresinde ve Yukarı Porsuk Çayı (Tembris) ovasında oturanlardan aldıkları siparişlere göre, hem Zeus'a ya da diğer politeist tanrılara sunulacak olan adak stellerini, hem de politeist veya Hıristiyan mezar sunakları ile stellerini ürettiyordu. Bu durum son derece normaldi, çünkü politeistler ve Hıristiyanlar aynı köylerde oturuyor, komşu olarak aynı arazileri ekiyordu. Bu köylülerin ihtiyaçlarını karşılayan heykeltıraş atölyelerinin müşterileri arasında fanatik Hıristiyan tarikatçılar yoktu. Roma İmparatorluğu'nun yüksek devlet politikasından ve saldırgan Montanist tarikatından uzak duran Hıristiyan ve politeist köylüler, dinleri nedeniyle birbiriyle kavga etmeden, kendi köy sınırları içindeki basit hayatlarını barış içinde sürdürüyordu.

İşte bu panorama içinde, bu bölgenin Hıristiyanlarının neden kendi mezar taşlarına “Hıristiyanlar Hıristiyanlar için” sloganını yazdırdığını anlayabiliriz. Çünkü, yan yana yaşayan politeist ve Hıristiyan ailelerin ölen akrabaları, bir dinî kaygı olmaksızın, aynı köy mezarlıklarına gömülüyordu. Ama her kültürde, ölümün dinî yönleri vardır. Bu yüzden, Hıristiyan vatandaşları, burada, “martyros” (şehit) olmayı hiç düşünmeyerek, üzerlerinde aynı motiflerin kullanıldığı, dost politeist komşularının mezar taşlarından kendi anıtlarının ayırt edilebilmesini sağlamak için, bu meşhur “Hıristiyanlar” kelimesini mezar yazıtlarına ekliyorlardı.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

KIRKLARELİ MÜZESİ'NDEKİ HELLENİSTİK BRONZ LYSIMAKHIA DEFİNESİ

Melih ARSLAN*

Kırklareli Müze Müdürlüğü'ndeki bu define, 1993 yılında, Kırklareli'ye 2 km. uzaklıktaki Asilbeyli Köyü'nde bulunmuştur. Asilbeyli Köyü'nde bir define bulunduğu haberi üzerine, Müze Müdürü Sn. Zülküf Yılmaz tarafından bu yerde bir kazı ve temizlik çalışması yapılmıştır. Muhtemelen bir çömlek içerisinde saklanmış olan define sikkeleri tarım yapılırken çömleğin kırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kazı sonucu toplanan sikkelerin sayısı 500 civarında olup bunlardan 306 adet sikke, 202-509 envanter numarasıyla envanterliğe ayrılmıştır. 190 civarındaki sikke ise, kondisyonlarının çok bozuk olması nedeniyle müze tarafından etütlüğe ayrılmıştır. Biz burada sadece envanterlik olan sikkeleri inceledik. Çünkü defineden geriye kalan ve müze tarafından etütlüğe ayrılmış olan definenin diğer sikkelerini göremedik. Ancak, Kırklareli Müze Müdürü Sn. Zülküf Yılmaz bu etütlük sikkelerin, 160-190 civarında olduğunu bize şifahen söylemiştir¹.

Bu bronz definenin sikkelerinin tamamı, İ.Ö. 309-220 yıllarına tarihlenen Lysimachia kenti darplarından oluşmaktadır. Trakya Krallığı'na başkentlik yapmış olan bu önemli kent, Büyük İskender'in en yakın silah arkadaşlarından ve generallerinden biri olan Trakya Kralı Lysimachus tarafından kurulmuştur. Trakya Krallığı'nın kurucusu olan Lysimachus, İ.Ö. 309 yılında, Gelibolu Yarımadası'nın en dar yerinde bulunan antik Kardia kentini yakıp yıkmış ve hemen onun yakınına kendi adıyla anılan, Lysimachia kentini kurmuştur. Kral Lysimachus bu yeni şehri başkent olarak seçmiş ve Avrupa yakasındaki para basımının ana merkezi yapmıştır. Gelibolu (Galliopoli) Yarımadası'nın en dar

* Melih ARSLAN, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 06240 Ankara/TÜRKİYE; e-mail: arslanmelih06@hotmail.com

1 Kırklareli Müze Müdürlüğü'nde yaptığım çalışmalar esnasında başta Müze Müdürü Sn. Zülküf Yılmaz'a, arkeolog Sn. Nalan Güven'e ve tüm müze çalışanlarına şahsıma göstermiş oldukları misafirperverliklerinden ve desteklerinden dolayı burada teşekkürü bir borç bilirim.

yerinde bulunan konumu ile bu kent Chersonesus'un anahtarı durumundaydı. Hellespont Geçidi'ni kontrolü altına alan bu kent, hem Marmara Denizi'ni, hem de Saroz Körfezi'ni kontrol edebiliyordu.

Lysimachia darphanesi, Lysimachus döneminde (İ.Ö. 309-281), kralî gümüş ve bronz sikkelerin yanında, üzerinde kentin adı olan tek bir gümüş (AR octobol) sikke de bastırmıştır. Bu gümüş sikkenin ön yüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa ve arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike ayakta cepheden, baş sola; çelenk ve palmiye dalı tutmaktadır².

Bizi esas ilgilendiren kentin bronz sikke üretimleridir. Lysimachia kenti kurulduğu 309 yılından 220 yılına kadar, yukarıdaki tek gümüş örnek haricinde, sadece bronz sikkeler bastırmıştır. Bronz sikkelerin tüm örneklerini, Danimarka Ulusal Sikke ve Madalya Kabinesi'nin kataloğunda (SNG Copenhagen, Thrace) görmekteyiz³. Bu katalogda, şehrin 11 farklı bronz sikke tipini saptamaktayız. Asilbeyli Definesi'nde ise, Lysimachia kentinin dört farklı sikke tiplerinden örnekleri görmekteyiz.

Toplam 500 civarında Lysimachia darplarından oluşan bu bronz sikke definesindeki sikkelerin en önemli ve dikkat çeken özelliği, sikkelerin birçoğunun üzerinde çift basımların olmasıdır. Beynelmîlel nümizmatik terminolojisinde bu tür sikkelere *overstruck*'lu (eski bir sikkenin, yeni bir sikke yapmak için sikke pulu olarak, ikinci kez kullanılması) basımlar denilmektedir. Bu *overstruck*'lu sikkelerin, ilk sikkeden kalan izlerinin büyük çoğunluğunu burada tespit edebildik. Bunların hangi sikkelerden kalmış olduklarını da aşağıda izah ediyor ve bunların iyi örneklerinin resimlerini de katalog içersinde vererek, orijinal örnekleriyle birlikte bir karşılaştırmasını yapıyoruz. Bu definemizdeki dört farklı grup sikkeyi daha iyi yorumlayabilmemiz için Lysimachia darphanesinin tüm tiplerinin genel bir dökümünü aşağıya çıkararak işe başlamak istiyoruz:

2 HN, s. 260; Sear, Greek I, s. 162, no. 1618.

3 SNG Cop., no. 899-922.

LYSIMACHIA DARPHANESİNİN BRONZ SİKKE GRUPLARI

1. Grup: Önyüzde, Lysimachus'un diademli başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa koşan aslan; monogram 3, 4 (bkz., SNG Cop., 899-900), 15.99 gr.; 14.81 gr.
2. Grup: Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmiye dalı tutuyor; monogram 5-6 (bkz., SNG Cop., 901-902), 13.29 gr.; 9.61 gr.
3. Grup: Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Artemis ayakta cepheden, baş sağa; kısa chiton giymiş, omzunda sadak ve her iki eliyle çapraz şekilde uzun meşale tutuyor. Not. Önyüzde ve arkada kontrmarklar (bkz., SNG Cop., 903-904), 12.15 gr.; 8.79 gr.
4. Grup: Önyüzde, Demeter başı sağa, türbanlı, başının ortasında bir buğday başağı; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmiye dalı tutuyor (bkz., SNG Cop., 905), 6.11 gr.
5. Grup: Önyüzde, Demeter başı sağa, türbanlı; arka yüzde, çelenk içinde ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ yazısı ve değişen kontrmarklar (bkz., SNG Cop., 906-907), 6.77 gr.; 5.95 gr.
6. Grup: Önyüzde, Athena başı sağa, türbanlı, Korinth miğferli, arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa yürüyen aslan, monogram? (bkz., SNG Cop., 908), 4.87 gr.
7. Grup: Önyüzde, Tyche başı sağa, kule taçlı; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve sağa oturan aslan, monogramlar 8-9 ve 4 (bkz., SNG Cop., 909-913), 6.20 gr.; 6.89 gr.; 4.93 gr.; 7.57 gr.; 4.74 gr.
8. Grup: Önyüzde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; arka yüzde, ΛΥΣΙΜΑΧΕΩΝ ve Nike sola yürüyor; çelenk ve palmiye dalı tutuyor; monogramlar 8 ve 10, ayrıca kontrmarklar var ve overstruck'lu (bkz., SNG Cop., 914-917), 5.14 gr.; 3.39 gr.; 3.55 gr.; 3.60 gr.

9. Grup: Önyüzde, aslan başı sağa; arka yüzde, $\Lambda Y-\Sigma I$ ve bir buğday başağı, monogram 11 (bkz., SNG Cop., 918-920), 3.00 gr.; 2.28 gr.; 1.02 gr. üç farklı ağırlık birimi görülür.
10. Grup: Önyüzde, Athena başı sağa, Attika miğferli; arka yüzde, çelenk içinde $\Lambda-Y$ (bkz., SNG Cop., 921), 1.45 gr.
11. Grup: Önyüzde, Hermes başı sağa, başında petasos; arka yüzde, çelenk içinde $\Lambda-Y$ (bkz., SNG Cop., 921), 1.01 gr.

Yukarıda görüldüğü üzere Lysimachia darphanesinin bronz basımları 11 farklı grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar büyükten küçüğe, yani ağırlık ve çaplarına göre tasnif edilmiştir. Örneğin 1. tip sikkenin ağırlığı (15.99 gr.) tetradrahmiye eşit iken, sonuncu 11. grup sikkenin ağırlığı (1.01 gr.) obol birimine göre düzenlenmiştir.

ASİLBELYİ DEFİNESİ SİKKE GRUPLARI

Kırklareli Müzesi'ndeki Asilbeyli bronz Lysimachia definesi sikkeleri içinde dört farklı grup bulunmaktadır. Bunlar, 3., 4., 7. ve 8. grupları kapsamaktadır. Definde, 3. grup sikkelerden 28 adet, 4. grup sikkelerden 21 adet, 7. grup sikkelerden 33 adet ve 8. grup sikkelerden 223 adet olmak üzere, toplam 305 adet envanterlik sikke bulunmaktadır. Aşağıda her bir grubu kendi içerisinde incelemekteyiz.

Grup 3: Bu grup sikkelerin önyüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa dönük ve arka yüzde, sağ üstten başlayıp, sol üste doğru şehrin ismi $\Lambda Y \Sigma I M A / X E \Omega N$ yazışı ve Artemis ayakta cepheden, baş sağa bakmakta; kısa chiton giymiş, omzunda sadak, yay taşımakta ve her iki eliyle çapraz şekilde uzun bir meşale tutmaktadır.

Sikkelerin büyük çoğunluğunda çift, hatta üçlü baskılar (*overstruck*) ve kontrmarklar (karşı damga) bulunmaktadır. Bu grup sikkelerin hiçbirinde monogram bulunmamaktadır. Overstruck izlerin, Lysimachia'nın 2. grup diye tanımlanmış olduğumuz sikkelerinden⁴ kalmış izler olduğu görülmüştür. 3. grubun

⁴ Bunun için bkz., SNG Cop. no. 901-902.

sikkelerinin büyük çoğunluğu, önyüzünde aynı Herakles betimlemesi olan ve arka yüzde sola yürüyen ve çelenk taşıyan Nike betimlemesi bulunan sikkelerin tekrardan üzerine basılarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Birçok sikkenin önyüzünde ilk sikkeden kalan önyüzler (çift baş figürleri) ve arka yüzlerde, Nike'nin kanat izleri ve Nike'nin belden yukarısı rahatlıkla görülebilmektedir.

3. grup sikkeler üzerinde dört tip kontrmarka rastlanmaktadır. 28 adet sikkenin büyük çoğunluğunun önyüzünde, cepheden aslan betimlemesi bulunmaktadır. Aslan, Lysimachia darphanesinin, yerine kurulduğu Kardia şehrinde miras kalan simgelerden en önemlisidir. Yukarıda, 6. ve 7 grup sikkelerin arka yüzlerinde ve 10. grup sikkenin önyüzünde, aslan betimlemesi esas figür olarak kullanılmıştır. Sikkelerin bir kısmının arka yüzlerinde, yunus balığı ve pek azında ise buğday başağı olan kontrmarklar görülmektedir. Buğday başağı da, şehrin önemli simgelerinden bir diğeridir. 10. grup sikkenin arka yüzünde, 7. grup sikkenin önyüzünde Demeter'in başında ve 8. grup sikkenin arka yüzünde çelenk olarak buğday başağı karşımıza çıkmaktadır. Yunus balığı ise, şehrin deniz kenarında olması, hem Ege Denizi'nin Saroz Körfezi'ne, hem de Marmara Denizi'ne ve Çanakkale Boğazı'na hâkim yerde olması sebebiyle deniz ile olan ilişkisinin bir kanıtı olarak kullanılmış olmalıdır. Bir tek sikkenin arka yüzünde, çift kontrmark vardır ve bunlardan birincisi sikkenin sağ boşluğunda buğday başağı, ikincisi ise, ilk kez burada görülen, ayakta sola duran Korinth miğferli Athena (Env. No. 499) figürüdür.

Grup 4: Bu grup sikkelerin önyüzünde, Demeter'in türbanlı başı sağa; türbana dolanmış ve ucu başın üstünde birleşen iki buğday başağından taç giymiştir. Arka yüzde, sol üstten alta doğru yazılmış ΛΥΣΙΜΑ/ΧΕΩΝ; Nike ayakta cepheden, baş sola bakmakta; sağ eliyle yukarıda çelenk taşımaktadır. Nike'nin sol kolunda palmye dalı taşıması gerekirken, burada yalnızca bir sikke üzerinde Nike'nin sol kolunda palmye dalı (Env. No. 242) tuttuğu görülmektedir.

4. Grup sikkelerin de bir kısmında çift baskılı (*overstruck*) sikkeler görülmektedir. Bu grup sikkeler, yukarıdaki listemizde 5. grup olarak isimlendirdiğimiz sikkeler üzerine ikinci kez basılmıştır. Bu gruptaki çift basımlar, 3. gruptaki

kadar fazla değildir. Bu çift basımlı sikkelerin ilk basımlısı yine Lysimachia darplı bir sikkedir. Bu sikkenin önyüzünde, Demeter başı ve arka yüzünde buğday çelengi içerisinde şehrin ismi yazmaktadır⁵. Bu çift basımlılarda, ikinci basımın altından, ilk basımdaki buğday çelengi, sikke kenarlarından anlaşılır şekilde görülmektedir. Ayrıca bir sikkenin arka yüzünde ilk sikkeden kalan ve yatay şekilde duran buğday tanesi vardır (Env. No. 229). Bu sikkede görülen buğday tanesi, muhtemelen Kardias⁶ veya Crithote⁷ sikkelerinde görmüş olduğumuz aslanın altında yer alan buğday tanesi sembolünden kalan izdir.

Bu grupta daha az sayıda kontrmarklı sikkeler bulunmaktadır. Kontrmarklar, bazı sikkelerin arka yüzünde görülür. Bunlar, yunus balığı ve buğday başağı şeklindeki şehir için bilinen simgelerdir.

4. grup sikkeler, Demeter’li sikkeler diye de adlandırılmaktadır. Bu grup sikkeler, 3. gruptaki Herakles’li sikkelere nazaran biraz daha küçük ve hafif olarak basılmıştır. Sikkelerin ağırlığı 9.00 gr. ile 7.00 gr. arasında değişmektedir. Çaplar ise, 24 mm. ile 20 mm. arasındadır. Darpların yönleri genellikle saatin 12 istikametindedir.

Definedeki dört grup sikke içerisinde, en az sayıdaki (21 adet) sikkeleri bu grup oluşturmaktadır.

Grup 7: Bu grup sikkelerin ön yüzünde, kule taçlı Tyche başı sağa; ve arka yüzde, sağa oturan aslan ve sağdan sol alta doğru yazılmış ΛΥΣΙΜΑ/ΧΕΩΝ yazısı bulunmaktadır.

7. grup sikkelerin ağırlıkları ve çapları çok değişiklik göstermektedir. Bu grup sikkeleri kendi içerisinde büyük, orta ve küçük tipli olanlar olarak üç sınıfa bölmemiz mümkündür. Bu tanıma göre en ağır sikkeler 7.00 gr. ile 6.00 gr. arasında; orta olanlar 6.00 gr. ile 5.00 gr. arasında ve en küçük olanlar ise 4.50 gr. ile 3.77 gr. arasında bir ağırlıktadır. Sikkelerin çapları, 17 mm. ile 21 mm. arasındadır. Darp yönleri ise, genellikle saatin 12 yönünü göstermektedir.

7. grup sikkelerin en önemli özelliği büyük çoğunluğunda magistrat (sikke basımından sorumlu yetkili memur) isimlerini gösterir monogramların bu-

5 Bkz., SNG Cop. no. 906-907.

6 Bkz., Weber, no. 2445-47.

7 Weber, no. 2451

lunmasıdır. Bu monogramlar bazı sikkelerde bir, bazı sikkelerde ise iki adet olarak gözükmektedir. Buldukları yer olarak, genellikle çömelmiş aslanın ayakları arasında olmakla birlikte, seyrek olarak ikinci monogramlar, sikkenin arka yüzünün sol veya sağ boşluğuna yerleştirilmiştir. Definenin bu grubu içerisinde çift baskılı (overstruck'lu) sikkeye rastlanmamıştır.

Ayrıca bu grup sikkelerin arka yüzlerinde, buğday başağı, kalkan ve koşan tavşan gibi yerli sembollere de rastlamak mümkündür. Bazı kalıplarda ise, solda aslanın üzerinde, N harfi bulunmaktadır. Bu grup sikkelerden definede 33 adet vardır.

Grup 8: Bu grup sikkelerin önyüzünde, genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa ve arka yüzünde, Nike ayakta cepheden, baş sola; sağ elinde defne çelengi ve sol kolunda palmiye dalı tutmakta ve şehrin adı sol üstten başlayarak altta doğru $\Lambda\Upsilon\Sigma\text{I}\text{M}\text{A}/\text{X}\text{E}\Omega\text{N}$ şeklinde yazılmaktadır.

Definenin en büyük grubunu oluşturan bu grup sikkelerden definede 223 adet vardır. Define sikkelerinin en küçük çaplı sikkelerini oluşturan 8. grup sikkelerinin ağırlığı 5.50 gr. ile 2.85 gr. arasında değişmektedir. Sikkelerin çapları ise, 16 mm. ile 20 mm. arasındadır. Sikkelerin çoğunluğunun darp yönleri saatin 12 istikameti yönünde olmakla beraber, çok az örneklerde farklı yönlerde yapılmış baskılar görülmektedir.

Definenin bu grup sikkelerinde de çok sayıda çift baskılar (overstruck), hatta üçlü ve dörtlü baskılar görülmektedir. Sikkelerin tümü üzerinde tekli veya çiftli magistrat (yetkili memur) monogramları vardır, ama bunların birçoğu overstruck baskılar yüzünden okunamamaktadır. Bu monogramlardan ikisi birden sikkenin arka yüzünde ve sağ kenarında yer alırken, bazı sikkelerde ise, monogramın biri sağda, diğeri solda bulunabilmektedir. Sikkelerin çoğunluğu üzerinde kontrmark olarak yunus balığı kullanılmıştır. Tek bir sikke üzerinde ise, aslan başı (Env. No. 283) kontrmark görülmektedir.

8. grup sikkelerin aşağı yukarı üçte birinde çiftli, üçlü ve dörtlü overstruck baskılar olduğu görülmüş ve bu sikkelerin bazıları üzerinde, ilk veya bir sonraki overstruck'lu sikkelerin hangi sikkeler olduğu da tespit edilmiştir. Bu ilk sikkeden kalan orijinal sikke izlerinden en gerçek teşhis edileni Suriye Krallığı'na

(Seleukid) ait olanlardır. Suriye Kralı 2. Antiochos'a (İ.Ö. 261-246) ait olan bu orijinal sikkenin tekrardan sikke pulu olarak basıma girmesiyle oluşturulan bu overstruck'lu sikkelerin, önyüzünde Apollon başı ve arka yüzünde üç ayaklı kazan (tripot) bulunmaktadır. Yazı lejandı ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ yazısı ise, birçok sikke üzerinde okunmaktadır. Overstruck'lu bu 2. Antiochos sikkesinin, Sard basımlı olduğunu da rahatlıkla tespit edebiliyoruz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

305 adet bronz sikkeden oluşan "Asilbeyli Definesi" bugüne kadar bulunmuş en büyük Lysimachia definesidir. Bu definenin en büyük özelliği kentin üretimi olan 4 farklı tipi aynı definede bulmamızın yanında, definenin çoğunluğunda karşılaşmış olduğumuz çiftli, üçlü ve hatta dörtlü basımların (overstruck) bir sikke üzerinde görülmesidir.

Define sikkelerini kentin üretimleri içinde büyükten küçüğe doğru inceledik. Bu duruma göre 11 farklı bronz tip basmış olan Lysimachia darphanesinden definede 4 farklı grup bulunmaktadır. Definedeki en erken grubu oluşturan ve burada 3. grup olarak tasnif ettiğimiz Herakles'li ve Artemis'li sikkelerden 28 adet bulunmaktadır. Bu grubun çoğunluğu üzerinde çift baskılar (overstruck) görülmektedir. 4. grup türbanlı Demeter başlı ve Nike'li olandır. Bu grup, 21 adet sikke örneği ile definenin en küçük grubunu oluşturmaktadır. Bu grubun yarısı da çift baskılıdır. 7. grup olarak adlandırdığımız sikkeler, kule taçlı Tyche başı ve oturan aslan figürü bulunandır. Bu grup 33 adet olup hiçbirinde çift baskılı (overstruck'lu) sikke bulunmamaktadır. Bu sikkelerde yer alan magistrat monogramlarından bir tanesi burada ilk kez görülmektedir. Definenin sikke grupları içinde en çok sayıyı, 8. grup sikkeler oluşturmaktadır. Define sikkelerinin en küçük boyutlu sikkelerini oluşturan Herakles'li ve Nike'li bu sikkelerden, 223 adet bulunmaktadır. Bu grup sikkelerin çoğunluğunda çiftli, üçlü ve hatta dörtlü overstruck basımlar görülmektedir. Definenin en geç tarihli grubunu oluşturan bu sikkeler muhtemelen İ.Ö. 251 tarihinden hemen sonra basılmıştır. Çünkü bu sikkeler üzerindeki overstruck basımlardan tanıdığımız, Suriye Kralı 2. Antiochos'un (İ.Ö. 261-246) bronz sikkesi üzerine basılmış

örneklerini teşhis edebilmekteyiz. 2. Antiochos'un 251 yılında Trakya'ya bir sefer yaptığını ve Kypsela (İpsala)'ya kadar olan toprakları işgal ettiğini antik kaynaklardan bilmekteyiz. Lysimachia kentini de içine alan toprakların 2. Antiochos tarafından ele geçirildiği aşikârdır. 2. Antiochos'un bu hâkimiyeti birkaç ayla sınırlı kalıp Trakya'dan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durumda Suriye Krallığı'nın askerlerinin parasını ödemek için Sard şehrinde basmış olduğu bu bronz paralar, geri çekilme esnasında Lysimachia kentinde kalmış olabilir. Lysimachia kenti de yeni para darp ederken aynı ağırlık birimindeki Antiochos'un krallık bronzlarını yeni sikke pulu niyetine kullanmıştır. Yayınlarda kentin bronz paralarının basılış tarihleri 309-220 arasına konulmaktaydı. Biz bu definedeki overstruck basımlar sayesinde hangi grubun hangi tarih aralığında basılmış olabileceğinin aydınlatılacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA VE KISALTMALARI

- Arslan 1999 Melih Arslan, "Lysimachia Kenti Bronz Definesi-A Hoard of Bronze Coins of Lysimachia". *Belleter*, C. LXIII, Sayı: 237, (Ankara 1999): 393-410.
- BMC Thrace B.V. Head & P. Gardner, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum-Thrace* (London 1877).
- Davis 1973 N. Davis & C.M. Kraay, *The Hellenistic Kingdoms, Portrait Coins and History* (Londra 1973).
- Erzen 1994 A. Erzen, *İlkçağ Tarihinde Trakya* (İstanbul 1994).
- HN B. V. Head, *Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics* (Oxford 1911).
- Lindgren II H. Lindgren, *Ancient Greek Bronze Coins: European Mints* (San Mateo 1989).
- Lindgren III H. Lindgren, *Ancient Greek Bronze Coins* (Quarryville 1993).
- McClellan S.W. Grose, *Catalogue of the McClellan Collection of Greek Coins in the Fitzwilliam Museum*. 3 Vols. (Cambridge 1923-1929).

Sear II D. R. Sear, *Greek Coins and Their Values*, Vol II, Asia and North Africa (London 1979).

SNG Cop. *The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. The Tauric Chersonese-Thrace: Mesembria*, Part II (Copenhagen 1942).

Weber L. Forrer, *The Weber Collection of Greek Coins*. 3 vols. (London 1922-1929).

KATALOG

3. Grup:

1. Ö.Y. : Genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa; önceki sikke darbindan kalan iki önyüz baskısı ve aslan başı kontrmarkı görülmektedir.
A.Y. : ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Artemis ayakta cepheden, baş sağa; kısa chiton giymiş, omzunda sadak ve yay taşımakta, her iki eliyle çapraz şekilde uzun meşale tutmaktadır.

Env. No. 209; 9.01 gr.; 25 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 903-904.

Not: Önyüzlerde kontrmark: Aslan başı, arka yüzlerde yunus balığı ve çoğu sikke üzerinde çift baskı izi görülmektedir⁸.

2. Ö.Y.: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck.

A.Y.: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck⁹.

Env. No. 217; 8.24 gr.; 27 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 903-904.

8 Overstruck için bkz., önyüzde SNG Cop., 901 numaralı sikke'den kalan iki baş ve arka yüzde Nike'nin kanat izleri görülmektedir.

9 SNG Cop., no. 901

3. Ö.Y.: Önceki gibi; kontr., aslan başı ve overstruck izi¹⁰.

A.Y.: Önceki gibi ve kontr., yunus.

Env. No. 226; 11.61 gr.; 24 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 903-904.

4. *Grup:*

4. Ö.Y. : Demeter başı sağa; türbanlı olup türbanı iki buğday başağından oluşan bir taç çevrelemektedir. Overstruck var.

A.Y. : ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ Nike sola yürüyor; sağ elinde çelenk tutuyor ve sol elini beline dayamıştır. Overstruck var. görülmektedir.

Env. N. 236; 6.33 gr.; 21 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 905.

5. Ö.Y.: Önceki gibi.

A.Y.: Önceki gibi.

Env. No. 241; 6.62 gr.; 21 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 905.

6. Ö.Y.: Önceki gibi.

A.Y.: Önceki gibi ve kontr. Yunus.

Env. No. 245; 6.84 gr.; 22 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 905.

7. *Grup:*

7. Ö.Y. : Kule taçlı Tyche başı sağa.

A.Y. : ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; aslan sağa oturuyor.

Env. No. 470; 6.31 gr.; 20 mm.; 12 h.

Ref. SNG Cop., no. 910.

Not: Bu grup sikkelerde çift basımlar (overstruck) görülmez.

¹⁰ Bkz., altta ilk sikkeden kalan cepheden baş (Demeter?) .

8. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Monogramlar: (13) ve sol kenarda (6).
Env. No. 472; 5.18 gr.; 18 mm.; 9 h.
Ref. SNG Cop., no. 909-911.

9. Ö.Y.: Önceki gibi.
A.Y.: Sembol: buğday başağı.
Env. No. 483; 4.87 gr.; 21 mm.; 12 h.
Ref. SNG Cop., no. 909-913.

8. Grup:

10. Ö.Y. : Genç Herakles'in aslan postu başlıklı başı sağa.
A.Y. : ΑΥΣΙΜΑΧΕΩΝ; Nike sola yürüyor; sağ elinde çelenk ve sol omzuna dayalı palmiye dalı tutuyor. Monogramlar: (8) ve (10).
Env. No. 251; 3.81 gr.; 18 mm.; 12 h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.
Not: Bu grup sikkelerin çoğunda çift basımlar (overstruck) mevcuttur.

11. Ö.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck¹¹.
A.Y.: 88 numaralı gibi ve overstruck¹².
Env. No. 263; 3.96 gr.; 17 mm.; 12 h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

12. Ö.Y.:88 numaralı gibi ve overstruck.
A.Y.: Overstruck (Apollon başı).
Env. No. 290; 3.83 gr.; 19 mm.; 12 h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

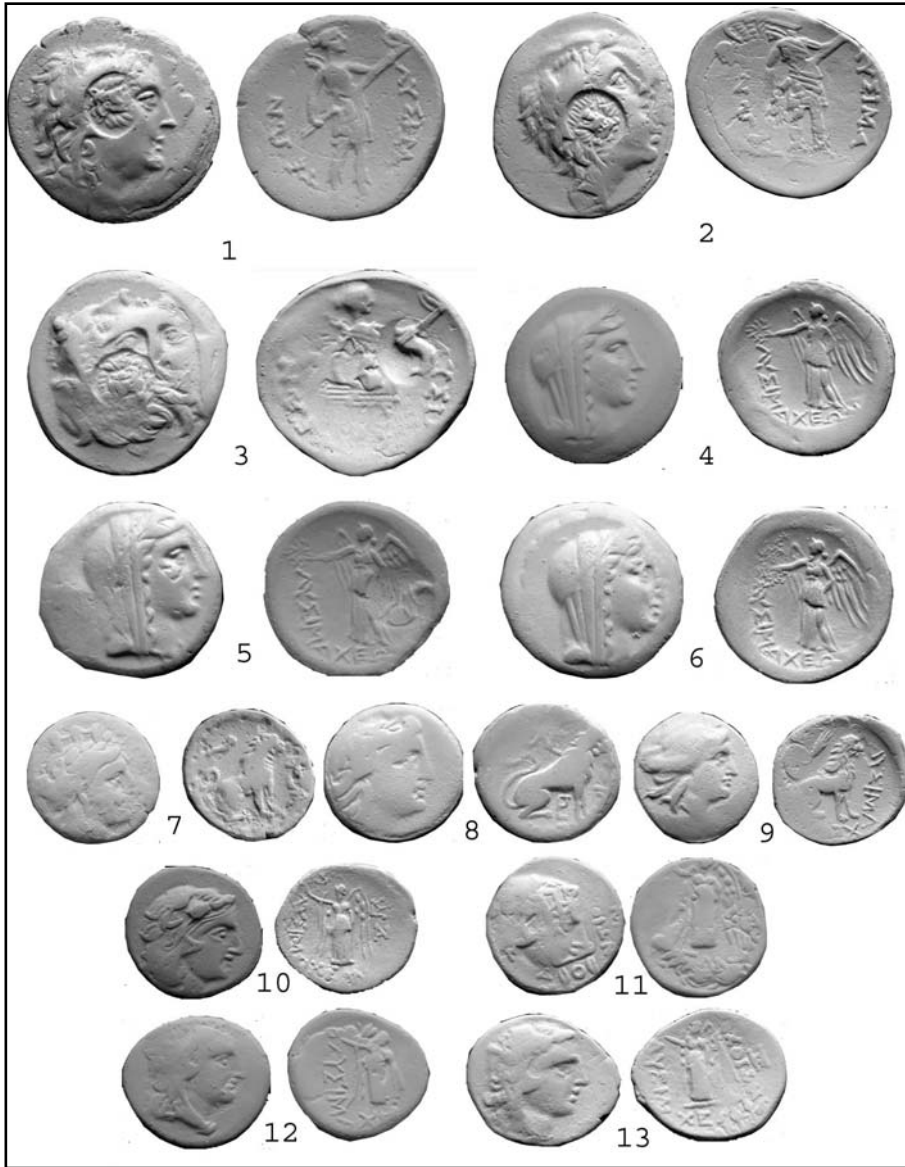
13. Ö.Y.: 83 numaralı gibi.
A.Y.: Monogram: (?).
Env. No. 293; 2.96 gr.; 17 mm.; 12 h.
Ref. SNG Cop., no. 914-917.

11 Sear II, no. 6891 (arka yüz, tripot ve ANTIO).

12 Sear II, no. 6891 (önyüz, Apollon başı).

Resim 1: Kırklareli Müzesi, Lysimachia Definesi

Resim: 2

2005 YILI ORTAÇAĞ GÜRCÜ MİMARİSİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Fahriye BAYRAM*
Turgay YAZAR

1995 yılından beri, Doç. Dr. Mine Kadiroğlu başkanlığındaki bir ekip tarafından sürdürülen “Artvin, Ardahan ve Erzurum İlleri ve İlçelerinde Gürcü Mimarisi” konulu yüzey araştırması, bu yıl, Genel Müdürlüğümüzün 17 Ekim 2005 tarih ve 713.1-153999 sayılı izni ile başkanlığımızda gerçekleştirilmiştir.

29.11.2005-8.12.2005 tarihleri arasında 10 günlük bir çalışma dönemini kapsayan araştırma Artvin Merkez, Borçka ve Yusufeli ilçeleri olmak üzere üç merkezde yürütülmüştür.

MERKEZ İLÇE ÇALIŞMALARI

Şehitler/Şehitlik (Mamasima) Mahallesi: Kaynaklarda belirtilen kilise kalıntısı aranmış, ancak günümüze ulaşamadığı tespit edilmiştir¹.

Seyitler (Şuvet) Köyü: Seyitler Köyü'nde, Nigala ve Gündoğdu (Kilise Kapısı) mahallelerinde birer kilise kalıntısı tespit edilmiştir.

Nigala Mahallesi Kilisesi: Daha önceki çalışmalarda, Varlık (Varuçkan-Varaçkan) Köyü'nde olduğu belirtilen yapının, Seyitler Köyü'nün girişinde, köy yolunun sağ tarafında yer aldığı, Varlık Köyü'nde herhangi bir yapının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Kırmızı, sarı, yeşil, gri renkli kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapı, batıdan doğuya doğru genişleyen yamuk planlı, üç nefli bazilika-dır² ve güneyinde ek bir mekân yer alır (Çizim: 1).

- * Dr. Fahriye BAYRAM, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Kazılar Dairesi Başkanlığı, Yayınlar Şubesi, Ulus-Ankara/TÜRKİYE
Dr. Turgay YAZAR, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE
- 1 Yapı kalıntıları 1995 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Bkz. M. Kadiroğlu Leube-T. Yazar-Z. Karaca, “1995 Yılı Tao-Klardjetie Yüzey Araştırması”, XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 1996, s.397-421 (401).
 - 2 J. M. Thierry, “Topographie et État Actuel des Monuments Géorgiens en Turquie Orientale”, *Revue des Études Géorgiennes et Caucasiennes*, No. 5, Paris 1989, s. 129-167 (140)'de yapıdan tek nefli, üç apsizli plana sahip diye söz edilir. Çizimi verilir.

Yapının doğu ve batı ve güney duvarları yaklaşık 4 m., kuzey duvarı ise 1.5 m. yüksekliğinde ayakta kalabilmiştir. Örtü sistemi tamamıyla çökmüştür (Resim: 1). Batı duvarı ekseninde, kalıntılara göre dışta lentolu, içte yarım daire kemerli giriş açıklığı yer alır. Kemerin kuzey kısmı sağlam durumdadır. Kapının üzerinde, mazgal tipte olduğu anlaşılan bir pencere vardır. İç mekânda bölüntüyü sağlayan kemer ve ayaklar günümüze ulaşmamıştır. Ancak batı duvarındaki duvar payesi kalıntıları yapının üç nefli düzenlendiğini (Resim: 2), boyutları da, en fazla iki sıralı yerleştirilmiş ikişer serbest paye/sütun kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Doğu duvarı ekseninde apsis yer alır. Ancak apsis alışılmış biçimde yarım daire planlı değildir; doğu duvarı düz bırakılmıştır. Bu duvarın ekseninde, günümüzde etrafı yıkılmış durumda bulunan bir pencere açıklığı, kuzey duvarında da dikdörtgen biçimli küçük bir niş vardır. Apsisin iki yanında, apsisle birlikte doğuda düz duvarla sınırlandırılmış, güneydoğu/kuzeydoğu köşesi kavislendirilmiş, doğrudan yan neflere açılan birer pastophorion hücresi bulunur (Resim: 3). Hücrelerden kuzeydeki tamamen yıkılmış durumdadır. Güneydeki hücre doğu duvarı ekseninde yer alan bir mazgal pencere ile aydınlatılmış, güney duvarına da dikdörtgen biçimi küçük bir niş yerleştirilmiştir.

Kilisenin güney duvarının orta bölümü yıkılmış hâdedir. Ancak bu bölümde, güneydeki ek mekâna geçilen bir kapı yer almalıdır.

Yapının örtü sistemi çökmüştür. Kalıntılardan neflerin ve pastophorion hücrelerinin yarım daire beşik tonoz, apsisin ise yarım kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Güneydeki ek mekân da yamuk planlıdır. Batı duvarı yaklaşık 2 m. yüksekliğe kadar korunmuş ancak diğer duvarları ve örtüsü tamamıyla tahrip olmuştur.

Yapının inşa tarihini veren bir kitabesi yoktur. Ancak plan özellikleri ve inşa tekniğini göz önüne alarak tarihleme yapmak mümkündür. Nigala Kilisesi'nde orta nef genişliğinin yan neflere oranı $\frac{1}{4}$ 'tür. Bölgede 9. yüzyıla tarihlenen Gu-

natlis Vani³, Sinkot⁴ ve Esbeki⁵ kiliselerinde de yaklaşık aynı oranlar söz konusudur. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen yapılar düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş, dolgu kalınlığı azalmış ve cephelerde gelişmiş süsleme programlarına yer verilmişken; 9. yüzyıl yapılarında kaba yonu ve moloz taşlar kullanılmış, dolgu kalınlığı tüm duvarın 1/3'ü kadar tutulmuştur. Cephelerde de sınırlı sayıda süsleme yer almıştır. Bu özelliklere göre, Nigala Kilisesi'ni 9. yüzyıla tarihlemek mümkün görünmektedir.

*Gündoğdu (Kilise Kapısı) Mahallesi Kilisesi*⁶ : Mahallenin girişinde yer alan kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Günümüze sadece batı ve kuzey duvarının bir bölümü ulaşmıştır (Resim: 4). Bu kalıntılardan yapının iri boyutlu moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Köylüler bu duvarları da kullanarak dikdörtgen planlı bir mekân oluşturmuş ve samanlık olarak değerlendirmiştir.

Kitabesi bulunmayan yapıyı, inşa tekniğine göre, Nigala Kilisesi gibi 9. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Erenler (İrsa) Köyü Kilisesi: İlk kez tarafımızdan tespit edilen kilise kalıntısı, köyün girişinde, köy yolunun sağ tarafında, çok fazla yüksek olmayan kayalıklar üzerindedir (Resim: 5). Kayalıklardan da yararlanılarak, küçük boyutlu moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde örülen duvarlar dışta yer yer 2-3 m. yüksekliğe kadar korunmuştur, ancak yapının sadece doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek mekânlı olduğu ve doğusunda yarım daire planlı bir apsisin yer aldığı anlaşılabilir. Duvar tekniğine göre 9. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

- 3 F. Bayram, *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*, İstanbul 2005, s. 64-69, 125, çiz. 13.
- 4 M. Kadiroğlu-Z. Karaca-T.Yazar, "Çoruh Vadisi Ortaçağ Gürcü Mimarisi 1998 Yılı Yüzey Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara 2000, s. 81-94 (82-84), çiz. 2-4.
- 5 M. Kadiroğlu-Z. Karaca-T.Yazar, "Ortaçağ Gürcü Mimarisi 1997 Yılı Yüzey Araştırması", *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara 1999, s. 129-142 (130-133), çiz. 2.
- 6 Yapı ilk kez 1995 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (bkz. M. Kadiroğlu Leube-T. Yazar-Z. Karaca, "1995 Yılı Tao-Klardjetie Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara 1996, s.397-421 (401).

YUSUFELİ İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Kirazalan (Aşağı Hers)-Uçar Köyü-Dereiçi (Bağlık) Mahallesi Kilisesi: Köy yolunun sol tarafındaki mahallenin içindedir. Küçük boyutlu moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapı, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 2). Kuzey duvarı 3.70 m., güney duvarı ise 1-2 m. yüksekliğinde günümüze ulaşmıştır (Resim: 6). Batı ve doğu duvardan günümüze ulaşanlar sonraki dönemde, belki de köylülerden öğrenildiğine göre, cami olarak kullanıldığı zaman yapılmıştır. Mevcut duvarlarda kapı açıklığı yoktur. Güney ve kuzey duvar batıya doğru devam etmektedir. Olasılıkla batıda narteks mekânı vardır. Bu nedenle giriş, batı cephede olmalıdır. Duvar tekniğine göre 9. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

Demirkent Köyü-İtik Mezrası Kilisesi: Mezranın batısındaki yamaçta yer alır. Küçük boyutlu kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen kilisenin güney ve doğu duvarı yaklaşık 3-4 m. yüksekliğinde günümüze ulaşmış, batı ve kuzey duvarların mevcut kısımları büyük oranda yamaçtan akan dolgu toprak altında kalmıştır (Resim: 7). Görülebilen kalıntılara göre yapı dıştan serbest haç, içten tetrakonchos planlıdır (Çizim: 3). Merkezdeki kare planlı mekânın dört yönüne yerleştirilmiş eksedralar dıştan düz duvarla sınırlandırılmıştır (Resim: 8).

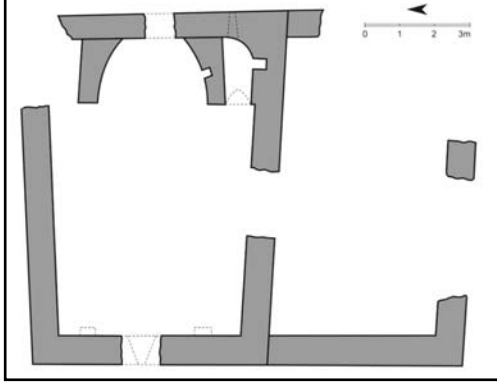
Yapının inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak, bölgede, merkezi planlı yapılar 10. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlar. 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen yapılar, kesme taşlarla inşa edilmiştir ve cephelerinde üçgen nişler ya da kör kemerlerle oluşturulmuş düzenlemeler söz konusudur. Bu nedenle İtik Kilise'yi, moloz ya da kaba yonu taşlarla inşa edilmiş, sade cephe düzenlemelerine sahip Kamhis⁷, Bobosgiri⁸ ve Kineposi⁹ kiliseleri gibi 10. yüzyılın ortalarına tarihlendirmek mümkündür.

7 E. Takaişvili, *Hıristiyan Anıtları, 1902 Yılındaki Araştırmalar, Kafkas Arkeolojisi İçin Materyaller*, XII, Moskova 1909, s. 84-85, pl. 57.

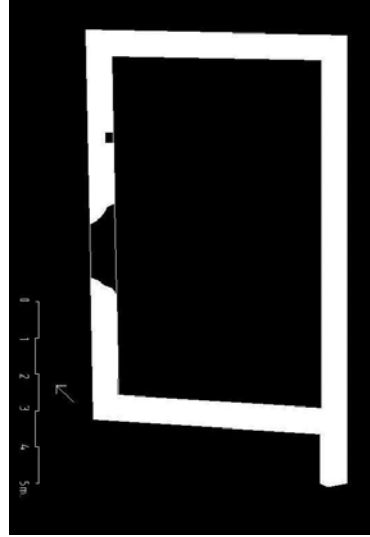
8 E. Takaişvili, *Album d'Architecture Géorgienne, Tiflis 1924, çiz. 20-21; E. Takaişvili, Kola-Oltisi ve Çangli'de 1907 Yılında Yapılan Arkeolojik Araştırma Gezisi*, Paris 1938, s. 43-45.

9 E. Takaişvili 1924: pl. 20; E. Takaişvili:1938, s. 74-76; W. Beridze, *Architecture de Tao-Klardjetie*, Tbilisi 1981, s. 153-155, 295, pl. 107.

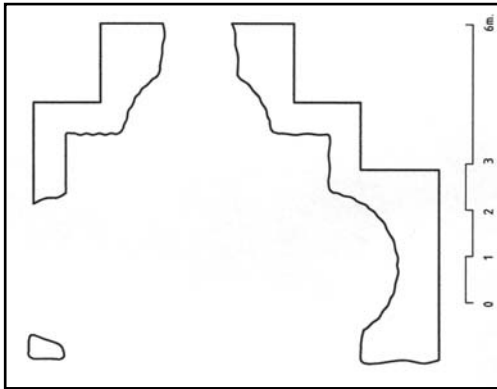
Yeni tespitlerimizin yanı sıra, araştırmalarımız sırasında, daha önce çalıştığımız yapılara tekrar gidilerek, Mamatsminda, Dolishana, Barhali, Dört Kilise ve İşhan Manastır Kilisesi için gerekli acil onarımlar tespit edilmiş, geniş çaplı bir restorasyondan önce, yapıların ömrünü uzatacak bu önlemlerin alınması için hazırlanan bir rapor ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na başvurulmuştur. Alınan cevabı yazıda, Erzurum Koruma Kurulu'nca projelerin hazırlanarak en kısa zamanda bu önlemlerin alınacağı belirtilmiştir.

Çizim 1: Nigala Kilisesi

Çizim 2: Uçar Köyü Kilisesi

Çizim 3: İtik Kilisesi

Resim 1: Nigala Kilisesi

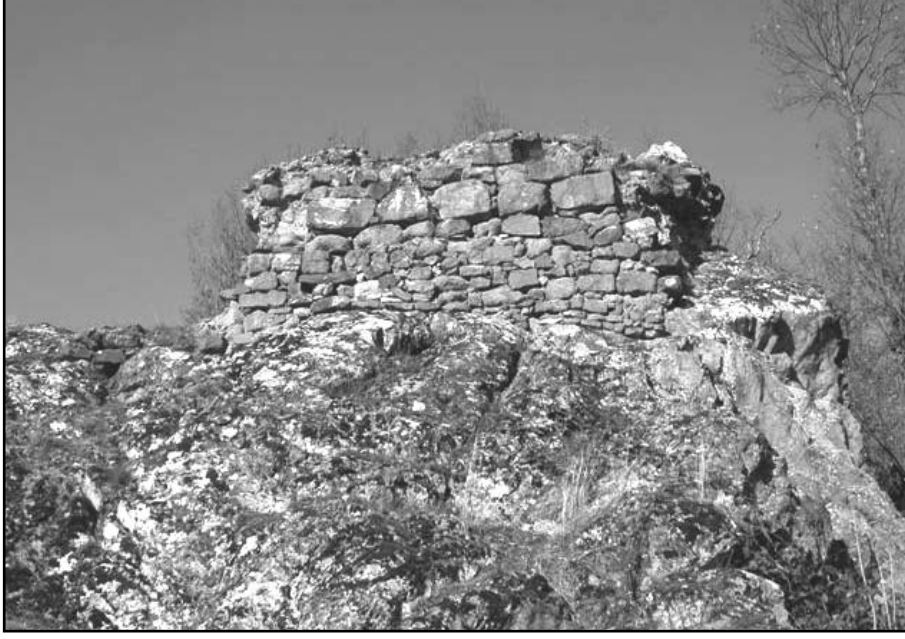
Resim 2: Nigala Kilisesi, batı duvar

Resim 3: Nigala Kilisesi, apsis

Resim 4: Kilise Kapısı Kilisesi, güney

Resim 5: İrsa Köyü Kilisesi, güney cephe

Resim 6: Uçar Köyü Kilisesi, kuzey duvar

Resim 7: İtik Kilisesi, güneydoğudan

Resim 8: İtik Kilisesi, doğuya bakış

İSTANBUL AYASOFYASI'NIN DÖŞEME ALTI DEHLİZ, KUYU VE SU SİSTEMLERİ ARAŞTIRMASI, 2005

Çiğdem ÖZKAN AYGÜN*

İstanbul Ayasofyası'nın iç narteksi altında bulunan tonozlu yapının ve buna bağlanan tünellerin incelenmesi çalışmasına Kasım 2005'te başlanmıştır. Bu çalışmada ayrıca nefte bulunan su dolu iki kuyuya dalışlar gerçekleştirilmiş ve bahçelerdeki kuyuların ölçümleri de yapılmıştır.

Bu araştırmanın amaçlarını şöyle sıralayabiliriz:

-Ayasofya'da zemin altında bulunan dehliz, kuyu ve olası sarnıçlarla ilgili tespit çalışmaları: Planları, üst yapıyla ilişkisi, niteliklerinin incelenmesi ve insanın giremediği yerlerde çeşitli aletlerle: Georadar, tomography, robot kamera vb. ile tespit çalışmaları yapılması,

-Yapının içinde ve dışında zemin altında bulunan dehliz, tünel, kuyu, sarnıç gibi boşlukların nitelendirilmesi, bunların birbirleri ve çevre yapılarla arasındaki bağlantıların bulunması, yapılaş amaçları ve tarihleri konusunda aydınlatıcı bilgilere ulaşılmalarının sağlanması,

-Yapının su kaynaklarının ve rezervlerinin tespit edilmesi,

-Bizans ve Osmanlı zamanında yapılmış olan kanalizasyon ve su sistemi hakkında bilgi üretilmesi,

-Bu kanalizasyon ve su kaynaklarının şehrin su sistemiyle olan tarihi bağlantısının bulunması.

2005 araştırmasının sonucunda Ayasofya'nın iç narteksinin altındaki sarnıç görünümlü mekân ve buna bağlı olarak dış nartekse, binanın kuzey ve güney duvarlarına paralel olarak ilerleyen ve atrium'a, hipodrom'a, kuzey bahçesine

* Dr. Çiğdem ÖZKAN AYGÜN, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi, Ayazağa Yerleşkesi, İstanbul/TÜRKİYE e-mail: ozkanci@itu.edu.tr
Fotoğraflar Engin Aygün tarafından çekilmiştir.

ve Yerebatan Sarnıcı'na uzanan dehlizler araştırılmış, nefte bulunan iki kuyu ve bahçelerdeki kuyular dalış yapmak ve robot kamera kullanmak suretiyle ölçülmüş ve görüntülenmiştir.

Giriş

Bilindiği gibi bugüne kadar Ayasofya hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Mimari yapısı, mozaikleri, sütun başlıkları, mermer levhaları, geçirdiği restorasyonlar, görünürdeki herşey bu araştırmalara konu olmuştur. Görünmeyen ve yer altında kalan kısımla ilgiliyse hala bilinmeyen pek çok konu vardır.

Ayasofya'nın altında bulunan bir sarnıçla ilgili Osmanlı tarihçileri¹ ve Avrupalı gezginler tarafından kimi zaman abartılı ifadeler kullanılmıştır, örneğin Grelot, bu sarnıçtan yeraltı kanalları yoluyla kayıklarla denize kadar ulaşabildiğini yazmıştır². Derviş Şemseddin Karamani, bu suyun din görevlilerine 10 sene yetecek miktarda olduğunu söyler³. 1784'de Moreno 30 basamaklı bir merdivenle sarnıca inildiğini yazmıştır⁴. Prof. Dr. Semavi Eyice de Ayasofya nefinin altında bir sarnıç olduğunu söyler. Aslında bu konudaki ilk araştırma 1940'da Prof. Van Nice tarafından yapılmıştır⁵. Van Nice'in araştırması 1937'de Prof. Emerson ile başladıkları ve Ayasofya'nın mimari yapısını inceledikleri çok kapsamlı bir araştırmanın küçük bir parçasıydı. Kendisi nefin kuzeybatısındaki kuyuyu incelemiş ve binanın kaya üzerine oturduğunu ve Iustinien Ayasofya'sının yapıldığı kısa sürede bir sarnıç kazmanın mümkün olmadığını, ayrıca 6. yüzyılda Ayasofya hakkında yazan Procopius, Paul the Silentiary, Agathias ve Evagrius'un⁶ da böyle bir sarnıçtan bahsetmemesinin bu sarnıcın yalnızca bir efsane olduğuna işaret ettiğini söylemiştir.

- 1 Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y., *Üç Devirde Bir Mabet Aya Sofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005.
- 2 Grelot, G.-J., *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Chez la veuve de Damien Foucault, Paris, 1680, 111.
- 3 Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y., Op.cit.
- 4 Janin, R., *La Ge'ographie Eccle'siatique de L'Empire Byzantin*, Tome III, Paris, 1953, 479.
- 5 Emerson, W.-Van Nice, R., Hagia Sophia. Istanbul, *American Journal of Archaeology*, 47(1943),407-413.
- 6 Emerson, W.-Van Nice, R., Op.cit., 407.

Araştırma Metotları

Bu çalışmada bugünkü teknolojiyle bütün kuyular ve zemin altındaki kanallar arasındaki bağlantıyı ve bunların Ayasofya'nın çevresindeki sistemlerle ilişkilerini ortaya koymayı hedefliyorduk.

Neftteki kuyular ortalama 11 m.ye kadar su dolu olduğu için dalarak ölçüm ve görüntüleme yapılmıştır. Bu dalışlar sırasında 44 cm.lik bir ağızdan girmek gerektiğinden tüplü dalış mümkün olamamış ve nargile sistemi denen yüzeyden hava beslemesini gerektiren bir sistem kullanılmıştır. Çarpmaları önlemek için çelik sırtlık kullanılmış ve dalışlar tek kişilik olmak zorunda olduğundan su altı ile su üstü arasında konuşma cihazı kullanılmıştır.

Bahçedeki kuyuların araştırmasında robot kameradan yararlanılmıştır.

İleriki çalışmalarda insan giremeyen boşlukları araştırmak amacıyla GPR (Ground Penetrating Radar), nonlinear first-arrival tomography, dehlizler için özel geliştirilmiş robot kamera vb. ile tespit çalışmaları yapılacaktır.

İç Narteksin Altındaki Tonozlu Mekân ve Tüneller

Ayasofya'nın altındaki sarnıca benzer mekân ve tünellere iç narteksten 5 giriş bulunmaktadır. Biz, "İmparator Kapısı"nın önündeki kapaktan bu mekâna ulaştık. Tonozla örtülü bu mekân yaklaşık 44 m. uzunluğunda, 4 m. enindedir ve 23 ayakla desteklenmiş iki sıra tonozlu koridordan oluşmaktadır (Resim: 1). Bu ayaklar 60x60 cm. tuğla duvarlarla desteklenmiştir (Resim: 2). Tuğla örgü olan bu mekân zemin de dahil olmak üzere sıva ile kaplanmıştır. Bu da burasının su toplanmasına müsait bir mekân olarak düşünüldüğünü gösterir ya da en azından bir dönem bu şekilde kullanılmıştır. Destekler ise sıva ile kaplı olmadığından, sonraki bir dönemde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Tonozun yüksekliği 1.4 m.dir. Biz girdiğimizde yerde az miktarda su bulunuyordu fakat Ayasofya Müzesi'nin eski müdürlerinden Erdem Yücel burasının taşıdığı ve pompalarla suyu çekmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Bu mekân, kuzeyde ve güneyde daralan ve yükselip alçalarak devam eden tünellere bağlanır (Resim: 3). Bu tünellerin yüksekliği 1 m. civarındadır ve bazı noktalarda daha da daralmaktadır. Bu tüneller yapım malzemesi ve tekniği

açısından oldukça düzensizdir. Kaba yonu taş, tuğla, mermer levhalar ve harç kullanılmıştır (Resim: 4). Kimi yerde yukarıda Ayasofya'nın zemin mermerleri görülürken kimi yerdeyse tonozlara rastlanır (Resim: 5). Bu durum farklı dönemlerde gerçekleştirilmiş onarım ve eklemelere bağlanabilir. Dehlizin kuzey ucundaki tünel dirsek yaptıktan sonra doğuya Topkapı Sarayı istikametine doğru devam eder. Dirsek yaptığı noktada ise iki kol daha verir bunların biri dış nartekse ulaşır ve burayı nartekse paralel olarak kat ettikten sonra dehlizin güney ucundaki diğer tünellerle ve dehlizle tekrar birleşir. Bu tünelin kuzey başlangıcında batıya Yerebatan Sarnıcı yönüne uzanan bir künke rastlanmıştır, fakat devamı bir duvarla kapatılmıştır (Resim: 6). Bütün bu veriler Kazım Çeçen'in⁷ ve Hülya Tezcan'ın⁸ verdikleri bilgilerle örtüşür niteliktedir. Kazım Çeçen kitabında Kırkçeşme isale hattıyla Ayasofya maksemine gelen suyun buradan Ayasofya'nın batı duvarına paralel bir kanalla Topkapı Sarayı'ndaki "Dolap Ocağı"nda bulunan biri 5,2 m. çap ve 26 m. Derinliğinde, diğeri 6,5 m. çap ve 22 m derinliğindeki birbirine bağlantılı iki kuyuyu beslediğini belirtir. Kırkçeşme isale hattı Belgrat Ormanları'ndan gelen ve I. Theodosius zamanında yapıldığı kabul edilen su hattının bir koludur. Bu su hattı Mimar Sinan tarafından yıkıntı hâlindeki ilk katları da kullanılarak yeniden inşa edilmiştir. "Dolap Ocağı" ise sarayın bütün suyunun toplandığı ve dağıtıldığı merkezdir ve Hülya Tezcan tarafından Bizans öncesine dayandırılmıştır. Bizans zamanında kullanılmış ve yine Mimar Sinan tarafından onararak kullanımına devam edilmiştir. Mimar Sinan bunlara benzer tünelleri ve tonozlu yapıları Süleymaniye Külliyesi'nde de kullanmıştır. Bozdoğan Kemer'i'nden künklerle taşınan su, mihraba doğru ana eksen boyunca camiyi alttan takip eden kanallarla avludaki şadırvana varır (Resim: 7). Cami içindeki dağıtım bu şadırvandan yapılır.

Ayasofya maksemi ile Yerebatan Sarnıcı arasında bir bağlantı da mevcuttur. Yerebatan Sarnıcı'na ziyaretçi çıkışı inşa edilirken yapılan kazılarda ortaya çıkan Ayasofya maksemine ait kanal yine Kazım Çeçen tarafından fotoğraflanmıştır Ayasofya'nın kuzey bahçesinde fotoğrafladığımız parçalanmış

7 Çeçen, K., The Longest Roman Water Supply Line, Türkiye Sinai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1996, 25, 27.

8 Tezcan, H., Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1989, 188, 189, 241-249.

toprak borular ve çökmüş kanal görüntüleri de buradan su kanallarının Topkapı Sarayı'na doğru devam ettiğini doğrulamaktadır (Resim: 8, 9).

İç narteksin altından kuzey ve güneye dönen tünellerin diğer kolları Osmanlı Döneminde Bergama'dan getirilen mermer küplerin alt hizasına kadar ulaşır. Bu küplerin buldukları zeminde görülen delikler büyük olasılıkla bu tünellere bağlanmakta ve küplerdeki sulardan dökülenler bu deliklerden tünelle akmaktaydı. Dolayısıyla bu kolların Osmanlı zamanında ilâve edildiği söylenebilir. Tünellerin zaman içinde duvarlar örülerek kapatılmış olması bugünkü rutubet probleminin önemli bir sebebidir.

Nefteki ve Bahçelerdeki Kuyular

Ayasofya'nın içinde ve bahçesinde 9 adet kuyu tespit edilmiştir. Bunlardan 5 tanesinde hâlen su bulunmaktadır. Nefte bulunan ikisine, nargile sistemiyle dalış yapılmıştır. Dalış yapılan ilk kuyu ana nefin kuzeybatısında, kuzeybatıdaki filayağın 10,5 m. güneyindedir. Grelot, bu kuyudan Ayasofya'nın altındaki büyük sarnıca açılan kuyu olarak bahsetmiştir ve çiziminde bir Osmanlı'yı bu kuyudan su çekerken resmeder⁹.

Bu kuyunun metal bir kapağı vardır ve ağzı 44 cm. çapındadır, kuyu aşağıya doğru genişleyerek 1 m. çapa ulaşır. Kasım 2005'te su seviyesini ölçtüğümüzde su, kuyu ağzından 1,9 m. Aşağıdaydı. Aralıkta ise 1,55 m. aşağıdaydı. Yani yükselmişti. Van Nice, 1940 Nisan ayında ağzdan 1,4 m. Aşağıda, Antonides ise 1904 Ekim ayında 1,8 m. aşağıda ölçmüştü. Kuyunun toplam derinliği 11,6 m. idi. Bu da bize kuyuda her zaman 10 m. civarında su bulunduğunu gösteriyordu. Kuyunun genişliği dalış tüpü için yeterli olmadığından kuyuya nargile sistemi ile girilmiştir. Kuyunun ağzı 2,38 m.ye kadar düzensiz olarak harçla örülmüş tuğla ve taş kaplıdır. Buradan sonra ise Ayasofya'nın da üzerinde oturduğu kayaya oyulmuştur. Çeperleri gayrı muntazamdır. Bu da kenarlarda tortu birikmesine sebep olur (Resim: 10). Kayaya oyulmuş basamaklar görülmektedir (Resim: 11). Kuyunun dibine inildiğinde balçık tabakasıyla karşılaşılması ve bu tabakanın üzerinde metalden yapılmış asker mataraları, cam

9 Grelot, Op. cit., 155.

bir matara, kandil ve amphora kırıkları görülmüştür (Resim: 12). Metal mataların üzerlerindeki yazılardan I. Dünya Savaşı'nda burada bulunan İngiliz askerlere ait olabilecekleri anlaşılmıştır.

Dalış yaptığımız ikinci kuyu güneydeki yan nefin batı tarafındaki mermer küpe yakındır. Mermer bir kapakla kapatılmıştır (Resim: 13). Yapım tekniği olarak birinci kuyudan çok farklıdır. Ağızda toplam 75 cm. kalınlıkta 3 mermer bilezik vardır. Kuyunun çapı 80 cm.dir ve dibe kadar aynı genişlikte iner. Kuyunun şekline göre kesilmiş kavisli kalker taştan örülmüştür (Resim: 14). Su çok berraktır. Kuyunun tüm derinliği 8,8 m.dir. Su ise 6,5 m.derinliğindedir. Ağızdan 2,3 m. aşağıda içeriye doğru bir delik vardır ve muhtemelen buradan yer altındaki kanallara bir bağlantı bulunmaktadır. Böylece kuyunun taşması önlenmektedir. 6,2 m. de kaplamanın düşmesiyle oluşan girintide amphora kırıkları vardır .

Dalış yapılan her iki kuyudan da kaya ve su örnekleri alınmıştır. Kaya'nın jeofizik analizleri sonucunda kuyuların kazılmış olduğu ve Ayasofya'nın üzerinde inşa edildiği kayanın grovak olduğu anlaşılmıştır. Grovak bir Trakya formasyonudur ve 300 milyon yıl önce Paleozoik Dönemde oluşmuştur. Bu çok sert bir kaya yapısıdır ve su geçirgenliği yoktur. Su, ancak çatlaklardan yol bulabilir. Su örneklerinin elektrik geçirgenlik ve klor analizleri sonucunda iki kuyudaki suyun aynı olduğu anlaşılmıştır. Değerler Ayasofya'nın şebeke suyu ve yağmur suyu ile karşılaştırıldığında ise kuyulardaki suyun şebeke ve yağmur suyundan da çok farklı değerler verdiğini görmekteyiz. Bu da kuyulardaki suyun yeraltı suyu olduğunu göstermektedir.

Kuzeydeki bahçesinin batısında ve birinci kuyu ile aynı ekseninde bulunan üçüncü kuyuda da su bulunmaktadır. Terleyen sütun denen ve hep nemli olan taşıyıcı sütunun da bu iki kuyuya yakın ve kuzeybatıda olması da buradaki su damarının bir göstergesi olabilir. Bu kuyu da birinci kuyu gibi çıplak kayadır (Resim: 15), içi örülmemiştir. Derinliği 10,5 m.dir ve içinde 4 m. su vardır. Ağız kısmı 75 cm. yüksekliğinde dik olarak yerleştirilmiş şpoli mermer levhalarla korunmuştur.

Dördüncü ve beşinci kuyular güneydeki türbelerin bahçesindedir. Bunlardaki su seviyesi düşüktür. Dördüncü kuyunun ağız 95 cm.lik bir mermer bilezik ile yükseltilmiştir, 42 cm.çapındaki girişten sonra genişler. Kuyu, ağızdan 6 m.ye kadar dört köşeli olarak devam eder ve bu kısım tuğla ve taşla örülmüştür. Daha sonra yuvarlaklaşır ve kaya başlar. Ağızdan 3 m. sonra Ayasofya'ya doğru bir girinti verir. İçinde yaklaşık 3 m. su vardır ve toplam derinliği yaklaşık 10 m.dir.

Şimdiye kadar bahsedilen kuyuların tümü batıda ve hemen hemen aynı eksen üzerinde sıralanmıştır. Beşinci kuyu ise güneydoğuda II. Selim Türbesi'nin arkasındadır. Bu kuyu ikinci kuyu olarak bahsettiğimiz yan neftelik kuyuya benzer. Ağızdan dibe kadar aynı genişlikte iner ve duvarları taşla örülmüştür. Ağızdaki bileziğin yüksekliği yerden 65 cm.dir. 12.4 m. derinliğindedir ve içinde 4.8 m. su vardır. Bu kuyuların dışında Alexander van Millengen (1901) tarafından "kutsal kuyu" olarak adlandırılan kuyunun da yerini apsisin güneyinde belirledik, fakat bulunduğu oda kaynaklı bir kapıyla kapatılmış olduğundan ulaşamadık.

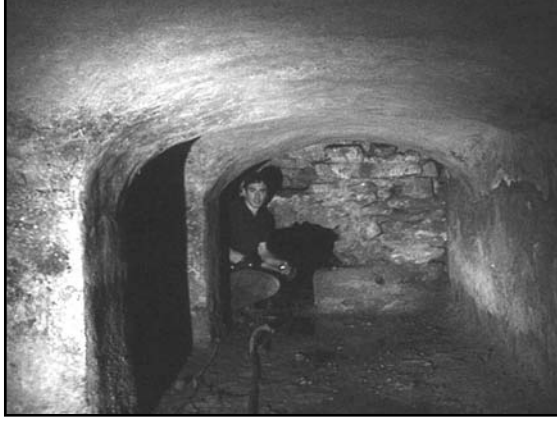
Ayasofya'nın içinde ve bahçelerindeki kuyulara genel olarak baktığımızda yaklaşık 9-12 m. derinliğinde olduklarını görürüz, çapları ise 1 m. civarındadır. Yapılış açısından iki tiptirler. Birinci tip kayaya oyulmuş, çeperleri gayri muntazam ve çapları ağızdan dibe doğru genişlemektedir. Bunların ağız kısmı 2-3 m.ye kadar tuğla, taş ve harçla örülmüştür. İkinci tip ise çapları sabit ve tümüyle kalker ya da taş örgüdür. Aynı tiplmeyi Hülya Tezcan'ın akropolde incelediği kuyularda da görürüz. Yalnız akropoldeki kuyular derinlik olarak 22-30 m. çap olarak ise 3-5 m.dir.

Ayasofya'daki kuyuların bazılarının (ki, bunlar ana nefin kuzeybatısında ve onun hizasında hemen kuzey duvarının dışındaki kuyudur) antik devre ait olduğu ve burada inşa edilen kiliselerde de, uyum sağlayarak kullanıldıkları söylenebilir. Bu kadar çok kuyunun bulunması ve ayrıca hem Yerebatan Sarnıcı'ndan hem de Ayasofya makseminden Ayasofya'ya muhtemel bağlantıların bulunması, Ayasofya'nın hakikaten Grelot tarafından anlatıldığı gibi büyük bir su rezervinin bulunduğunu gösterir.

Daha önce bahsedilen narteks altındaki tonozlu yapı ve buna bağlanan kanalları tekrar ele alırsak, bu yapılar Schneider tarafından bugünkü narteksin 2,1 m. altında ortaya çıkartılan 2. Ayasofya seviyesinin üzerinde kalmaktadır. Bu kanalların çoğu bir drenaj sisteminin parçasıdır. Tonozlu yapı başlangıçta bu amaçla yapılmış olmasa da sonradan bu drenaj sistemine dahil edilmiş görünmektedir. Ayrıca güneye doğru devam eden ve insan geçişine müsait daha yüksek pasajlar da bugünkü müdürlük binasının önüne kadar uzanmaktadır. Bu bölüm çöktüğü için devam edilememiştir ancak hipodroma kadar ulaşması mümkündür.

Kaynakça

- Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y.=Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mabet Aya Sofya*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005.
- Çeçen, K.=Kazım Çeçen, *The Longest Roman Water Supply Line*, Türkiye Sinai Kalkınma Bankası, İstanbul, 1996, 25, 27.
- Emerson, W.-Van Nice, R.=William Emerson and Robert L. Van Nice, Hagia Sophia. İstanbul, *American Journal of Archaeology*, 47 (1943), 407-413.
- Grelot, G.-J.=Guillaume-Joseph, *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople*, Chez la veuve de Damien Foucault, Paris, 1680, 111.
- Janin, R.=Raymond Janin, *La Ge'ographie Eccle'siatique de L'Empire Byzantin*, Tome III, Paris, 1953, 479.
- Tezcan, H.=Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1989, 188, 189, 241-249.

Resim 1: İç narteksin altındaki tonozlu mekân

Resim 2: İç narteksin altındaki tonozlu mekân ve ayaklardaki destekler

Resim 3: Tonozlu mekâna bağlanan tüneller

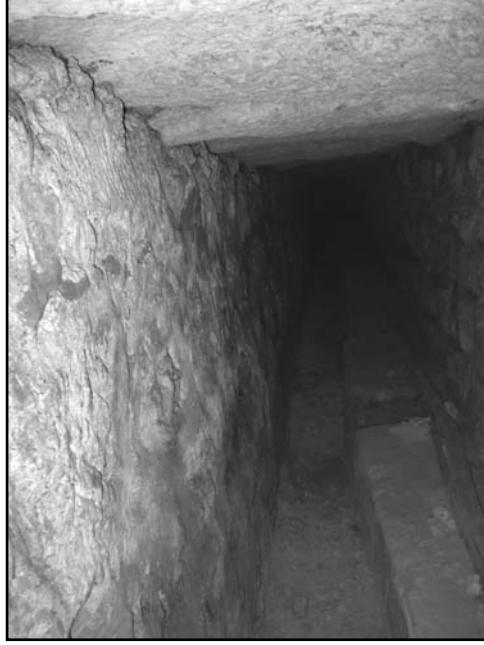
Resim 4: Ayasofya'nın altındaki tünellerin zaman içinde değişen yapısı ve yukarıda görülen mermer döşeme

Resim 5: Tünellerde yer yer gözlenen tonoz örtü

Resim 6: Yerebatan Sarnıcı yönüne uzanan su künkü

Resim 7: Süleymaniye Külliyesi'nin altından ana eksen boyunca geçen tüneller ve su kanalları

Resim 8: Ayasofya'nın kuzey bahçesindeki parçalanmış su boruları

Resim 9: Ayasofya'nın kuzey bahçesindeki çökmüş tüneller

Resim 10: Kuzeybatıdaki filayağın 10,5 m. güneyindeki su dolu kuyu. Dalış sırasında çekilmiş bu fotoğraf Ayasofya'nın üzerinde oturduğu grovak oluşumunu gösterir

Resim 11: Nefin kuzeybatısında bulunan kuyunun içi ve kayaya oyulmuş basamaklar

Resim 12: Kuyunun dibine inildiğinde balık tabakasıyla karşılaşılmış ve bu tabakanın üzerinde metal asker mataraları, cam bir matara, kandil ve amphora kırıkları görülmüştür

Resim13: Neftte bulunan ikinci kuyuya giriş

Resim 14: Kuyu, şekline göre kesilmiş kavisli kalker taştan örülmüştür

Resim 15: Kuzey taraftaki bahçede kayaya oyulmuş kuyu

KONYA-KARAMAN İLLERİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2005

Hasan BAHAR*

1994 yılından bu yana Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Konya-Karaman illeri ve ilçelerinde arkeolojik yüzey araştırmaları yapmaktayız. Bu yıl da başkanlığım altında Bakanlık Temsilcisi Antalya Müzesi elemanlarından Ünal Çınar, Doç. Dr. Özdemir Koçak, Araş. Gör. Hatice Gül Küçükbezcı, yüksek lisans öğrencisi Salih Kaymakçı ve lisans öğrencisi Emel Yapıcı'dan oluşan bir ekiple çalışmalarımızı sürdürdük. Çalışmalarımızın laboratuvar bölümüne de Arkeolog Mustafa Bilgin ve yüksek lisans öğrencimiz İsmail Baytak katıldı. Bütün ekip üyelerine uyumlu bir şekilde çalıştıkları için müteşekkirim.

Ayrıca, Doğanhisar çevresindeki araştırmalarımız sırasında gerekli yardımları esirgemeyen S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sualtı Arkeolojisi Bölümü doktora öğrencisi ve Doğanhisar Jandarma Karakol Komutanlığı'nda görev yapan Okay Sütçüoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca bu projenin maddî desteğini sağlayan Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne de teşekkürü borç bilmekteyim.

2005 yılı yüzey araştırmalarına Konya İli, Doğanhisar İlçesi çevresinde başlandı. Bu bölgede ilk önce Doğanhisar'ın 2 km. kadar doğusunda bulunan Devekaya mevkii araştırıldı.

1. *Devekaya Mevkii Mezar Kapakları (Doğanhisar)*: Doğanhisar'ın 2.2 km. kuzeybatısında, Devekaya olarak bilinen alanın 300 m. kuzeyinde, tarla yolu açılırken ortaya çıkmış olan, üzerleri kayrak taşlarla örtülü ve Geç Roma Dönemini veren bir nekropol alanının mevcut olduğu anlaşıldı. Bu alanın güneyinde yaklaşık 100 m. yükseklikte, adını deve şekline benzeten bir kayadan

* Prof. Dr. Hasan BAHAR, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Kampüs-Konya/TÜRKİYE
Bu proje Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir. Proje No: 05401001, "2005-2009 Yılları Zoldura (Hatunsaray) Höyük Kazısı Ön Çalışmaları ve Çevre Araştırmaları".

alan Devekaya Tepesi bulunur. Bu alanın alt eteklerinde yer yer çöküntüler ve 500 m. doğusundaki yamaçta bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu alanda çok sayıda kaçak kazı izine rastlanmaktadır.

2. *Devekaya (Doğanhisar)*: Bu yerleşme Doğanhisar'ın 2.2 km. kuzeybatısında ve Doğanhisar-Argıthanı yolunun 540 m. batısındadır. Doğal bir tepenin yamaçlarında yer alan yerleşmede görülen jeolojik çöküntülerden ve çevrede çok az sayıda görülen çanak çömlek parçalarından hareketle, burada Geç Roma Döneminde oda ya da toprak gömü mezarları olduğu sanılmaktadır. Bu alanın üst kesiminde yer alan tepe üzerindeki büyük kaya blokların yine Geç Roma Döneminde doğal bir gözetleme kulesi görevi yaptığı sanılmaktadır. Bu tepenin 200 m. kadar doğusunda vadi içinde günümüzde bağ, bahçe ve tarlalara uzanan yolun kenarında bulunan çeşmeden de anlaşılacağı gibi geçmişte buradan Başköy'e (eski ismiyle Ru'us) doğal bir tarihi yolun varlığını düşündürmektedir. Bu alanda Geç Roma Dönemine işaret edecek keramik parçaları tespit edilmiştir.

3. *Çebişli II (Doğanhisar)*: Höyük, Doğanhisar'ın 8.7 km. kuzeydoğusunda ve Doğanhisar-Argıthanı yolunun 700 m. batısındadır.

Önceki yıllarda incelediğimiz Çebişli II Höyük'te 1995 yılından bu yana yeni tahribatların yapıldığı tespit edilmiştir. Höyüğün doğu kesiminde yer yer 2x2 m. boyutunda definecilere ait tahribat çukurları görülmektedir. Burada GKÇ (Geç Kalkolitik Çağ), İTÇ (İlk Tunç Çağı), OTÇ (Orta Tunç Çağı), Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanmaktadır.

4. *Başköy/Ru'us Höyük (Doğanhisar)*: Başköy Höyük, Başköy Kasabası'nın 400 m. kuzeydoğusunda ve Doğanhisar'ın 6.6 km. doğusundadır. Burada bahçe açılması nedeniyle tahribat görülmektedir. Yerleşmenin özellikle kuzey kesiminde tahribat daha yoğundur. Höyükte keramik ve obsidien parçaları tespit edilmiştir.

5. *İbrahim Dede Höyük (Sarayönü)*: Bu yerleşme önceki araştırma dönemlerinde incelediğimiz höyüklerdendir. Höyük, Sarayönü'nün 14 km. kuzey-kuzeybatısında yer alır. Burada yer yer küçük çaplı kazı çukurlarına rağmen fazla büyük tahribat görülmemektedir. Kuzey kesimde Geç Antik Dönem'e işaret edebilecek mimari izler görülmüştür. Burada İTÇ'dan Roma Dönemine kadar

giden buluntulara rastlanmaktadır. Ancak, bu yerleşmenin en önemli buluntu grupları arasında Myken etkili malzemeler ön sırada yer alır¹.

6. *Kökez Höyük (Kadınhanı)*: Höyük Sarayönü'nün 13.3 km. kuzeybatısında ve Kadınhanı'nın 16.7 km. kuzeydoğusundadır. Höyük yüzeyinde İTÇ, OTÇ, STÇ (Son Tunç Çağ), GDÇ (Geç Demir Çağ), Hellenistik ve Roma dönemi buluntularına rastlanır².

7. *Karatepe Höyük (Sarayönü)*: Bu yerleşme Sarayönü'nün 11.1 km. kuzeybatısında, Kadınhanı'nın 20 km. kuzeydoğusunda ve Başhöyük'ün 12.5 km. kuzeybatısındadır. Höyüğün büyük bir bölümünde buğday tarımı yapılmaktadır. Bu da höyüğe zarar verici boyuttadır. Az da olsa kaçak kazı izleri vardır. Burada İTÇ, OTÇ, STÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntuları vardır³.

8. *Dedenin Höyük (Sarayönü)*: Dedenin Höyük, Sarayönü'nün 3.3 km. kuzeybatı ve Kadınhanı'nın 14.4 km. kuzeydoğusundadır. Yerleşmede birkaç yıl önce iş makinaları ile yapıldığı anlaşılan tahribat izleri vardır. Konuklar Devlet Üretim Çiftliği sınırları içinde yer alan höyük, tel örgü ile koruma altına alınmıştır. Burada Kalkolitik, İTÇ, OTÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntuları vardır⁴.

9. *Zengi Höyük (Sarayönü)*: Höyük Sarayönü'nün 8.8 km. güneybatısında ve Kadınhanı'nın 8.8 km. kuzeydoğusundadır. Zengi Höyük'ün eteklerinde tarım yapılmaktadır. Kaçak kazı ve tarımdan dolayı tahribat vardır. Burada İTÇ, OTÇ, STÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi malzemelerine rastlanmaktadır⁵.

10. *Zengen Höyük (Sarayönü)*: Höyük, Sarayönü'nün 22.7 km. kuzeydoğusunda, Kadınhanı'nın 36.2 km. kuzeydoğusunda, Başhöyük Köyü'nün 19.2 km. kuzeyinde ve Özkent Kasabası sınırları içerisinde yer almaktadır. Özkent Kasabası'nın doğusu tümüyle antik yerleşmedir (yaklaşık 1 km. genişliğinde bir alan). Burada GKÇ, İTÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma dönemleri buluntuları yer almaktadır⁶.

1 H. Bahar, "Doğanhisar, Ilgın, Kadınhanı ve Sarayönü Yüzey Araştırmaları 1995", AST, XIV-2 (1997), 359-374, 363, resim 6.

2 H. Bahar-G. Karauğuz, Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, I, İstanbul 1996, 59, Levha CXII/ 16, CXIII/ 11-12; 63 vdd.

3 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*, Konya, 2004, 47.

4 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*, 47.

5 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*, 47.

6 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2*, 47.

11. *Öz Kent Kasabası*: Buradaki köy odasının duvarında bir kabartma ve bir de yazılı stel bulunmaktadır. İbiş Ünal'ın köy odasındaki duvarında 3 adet mezar steli vardır.

12. *Çeşmelisebil Höyük (Sarayönü)*: Höyük Sarayönü'nün 42 km. kuzeyinde, Cihanbeyli'nin 33.6 km. batısında ve Tersakan Gölü'nün 44 km. batısındadır. Höyük, köyün merkezinde yer alır. Etekleri günümüz mimarisi nedeniyle tahrip olmuştur. Höyükte moloz atıkları vardır, ayrıca bir kısmı yol yapımı ve avlu yapımı nedeniyle kepçeyle alınmıştır. Höyük eteklerinde yoğun tahribat görülür.

Burada İTÇ, OTÇ, STÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma dönemleri buluntularına rastlanmaktadır⁷.

12. *Kuyulusebil Höyük (Sarayönü)*: Bu yerleşme Sarayönü'nün 44.6 km. kuzeydoğusunda, Konya-Kulu yolunun 34 km. doğusunda ve Kuyulusebil Köyü sınırları içerisindedir. Höyüğün üzerinde modern mezarlık vardır (tepe kısımlarında) ve etrafı çevrilidir. Höyüğün kuzeyinde ikinci bir mezarda antik mimari parçalar kullanılmıştır.

Burada OTÇ, STÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanmaktadır⁸.

12. *Gözlü Höyük (Sarayönü)*: Höyük, Gözlü Belediyesi'nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Burası Sarayönü'nün 18.9 km. kuzeyinde ve Kurthasanlı'nın 17.6 km. kuzeydoğusundadır. Höyüğün doğu kısmında malzeme diğer kısımlara göre daha yoğundur. Burada çoğunlukla GDÇ malzemeleri ele geçirilmiştir⁹.

12. *Başhöyük (Sarayönü)*: Höyük, Başhöyük Köyü sınırları içindedir. Burası, Sarayönü'nün 6 km. doğusunda ve köyün 200 m. kuzeyindedir. Höyük yaklaşık toprak alımı nedeniyle tahribata uğramıştır. Höyük'ün 4/5'lük bölümünün yok olduğu tahmin edilmektedir.

7 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 47; H. Bahar-G. Karauğuz-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, 1, 57, Levha CXI 11-12.

8 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 47; H. Bahar-G. Karauğuz-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, 1, 63 vdd.

9 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 47.

Burada GKÇ, İTÇ, OTÇ, STÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanır¹⁰.

16. *Konar Höyük (Sarayönü)*: Bu yerleşme, Sarayönü'nün 5.9 km. doğusunda, Başhöyük Köyü'nün 2.3 km. güneyindeki Konar (Kırlıkuyu) Köyü'nde yer alır. Höyüğün doğu kısmında geçmiş yıllarda toprak alımı ve defineler tarafından yapıldığı sanılan kazılar nedeniyle tahribatlar görülür. Ayrıca kuzey-kuzeybatı eteklerinde (modern) mezarlık yer almaktadır.

Burada İTÇ, OTÇ, STÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanır¹¹.

17. *Yollarbaşı Höyük-İlisera (Karaman)*: Burası, Kazım Karabekir'in 6.6 km. güneydoğusunda ve Kazım Karabekir-Karaman yolunun 976 m. güneyindedir. Höyük, stratejik bir noktada yer alır. Geçmiş yıllarda höyükte piknik alanı/çay bahçesi için ağaçlandırma, sulama çalışmaları vb. yapılması nedeniyle tahribatlar olmuştur. Burada İTÇ, STÇ, EDÇ, ODÇ, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanır¹². Yerleşmenin üzerinde Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen farklı mimari unsurlara ait mermer sütun parçaları bulunmaktadır.

18. *Düdüğün Yüğçeğizi (Karaman)*: Bu yerleşme, Kazım Karabekir'in 5.1 km. doğusunda, Kazım Karabekir-Karaman yolunun 181 m. doğusunda ve Yollarbaşı Kasabası'nın 750 m. kuzeyindedir. Höyük, yayvan görünümündür.

Burada Kalkolitik, İTÇ ve Roma Dönemi malzemeleri bulunmaktadır¹³.

19. *Emirme Mevkii (Karaman)*: Bu yerleşme, Kazım Karabekir'in 7.1 km. güneyinde, Kızılyaka'nın 7.6 km. kuzeydoğusu ve Pınarbaşı'nın 10.2 km. kuzeybatısındadır. Doğal bir vadi yamacındaki bu yerleşmede kaçak kazı izleri görülür. Bu kaçak kazı yerlerinde, muhtemelen Bizans Dönemine ait olan yapı kalıntıları vardır.

20. *Özkes Dere Girisi (Karaman)*: Burası, Kazım Karabekir'in 8.8 km. güneydoğusunda. Pınarbaşı'nın 8.2 km. kuzeyinde ve Yollarbaşı'nın 7 km.

10 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 47.

11 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 47; H. Bahar-G. Karauğuz-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, I, 63 vdd.

12 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 54, 79.

13 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 54.

güneydoğusunda yer alır. Buradaki vadi girişinde ve yol kenarındaki kayalık alanda iki adet kaya nişi yer almaktadır.

21. *Özkes Boğazı- Altınlıkaya (Karaman)*: Yerleşme, Kazım Karabekir'in 9.4 km. güneydoğusunda Pınarbaşı'nın 7.7 km. kuzeyinde, Yollarbaşı'nın yaklaşık 8 km. güneydoğusunda ve Manda Dağı'nın kuzeydoğusunda doğal bir tepenin üzerinde yer alır. Burası, coğrafi bakımdan bir geçiş noktasında, vadi girişinde yer alır ve muhtemelen antik bir karakol kalesi olmalıdır. Burada Roma Dönemi buluntuları ele geçirilmiştir.

22. *Cicek Höyük (Çumra)*: Çumra'nın 36.3 km. güneybatısında, Cicek Köyü'nün 1 km. batısında, Dinek'in 5.7 km. güneybatısında ve Apa'nın 9.1 km. güneyindeki doğal bir tepe üzerinde yer alır. Burada İTÇ, STÇ, ODÇ, GDÇ, Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenen buluntulara rastlanmaktadır. Cicek yerleşmesinde STÇ ve ODÇ, malzeme yönünden en yoğun buluntuyu veren dönemlerdir. Bu yerleşmenin özellikle, boyalı Demir Çağı buluntuları, bölge kültürleri bakımından önemli bir yere sahiptir¹⁴.

23. *Cicek Kalesi (Çumra)*: Bu kale, Akören'in 25.7 km. güneydoğusunda, Cicek Köyü'nün 713 m. kuzeybatısında ve Dinek Köyü'nün 4.9 km. güneybatısında. Bizans Döneminde kullanılmış kervan yolunun kontrolü için burada bir gözetleme kulesi vardır.

24. *Sarıoğlan Höyük (Bozkır)*: Sarıoğlan Höyük (Belviran) Belören Kasabası, Konya, Bozkır, Hadim, Güneysınır karayollarının önemli bir kavşağında yer alır. Burası, Çumra'nın 47.1 km güneybatısında, Hadim'in 25.1 km kuzeyinde ve Belören'in 1.4 km güneybatısında.

İTÇ, OTÇ, STÇ, EDÇ, ODÇ, Hellenistik ve Roma dönemlerinde yerleşme görülen höyüğün Orta Anadolu, Akdeniz ve Batı Anadolu bağlantısında önemi büyüktür. Bu höyükte ayrıca çakmaktaşı aletler de ele geçirilmiştir¹⁵.

14 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 21.

15 H. Bahar, "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları-1: Hititlerden Romalılara Kadar Isauria Bölgesi", *S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 9-10 (1994-1995), 219-246, 231; H. Bahar, "Isauria Bölgesi'nin Antik Çağdaki Yerleşim Merkezleri", *Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan, Anadolu Araştırmaları*, XIV, 51-91, 61; H. Bahar, "Akşehir'in Erken Dönemlerdeki Yerleşim Özellikleri", *I. Akşehir Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2003, Ankara (baskıda).

25. *Sazlı Höyük (Bozkır)*: Sazlı Köyü'ndeki bu höyük, Bozkır'ın 8.1 km. kuzeyinde yer alır. Burada Kalkolitik, İTÇ, OTÇ, STÇ ve Roma dönemlerine tarihlenebilecek buluntular ele geçirilmiştir. Höyüğün doğu kesiminde bahçecilik yapılmaktadır.

Höyük zirvesinin batı kısmında definciler tarafından açılan dokuz kadar açma çukurunda kaçak kazılar yapılmıştır (Resim: 1). Bu kaçak kazılar sırasında, genellikle M.Ö. II. binyıl kültürlerini yansıtan (koloni çağı rythonları gibi) keramik parçaları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2; Çizim: 1). Toroslar'ın iç kesiminde bu dönemi bu kadar açık simgeleyen bu tür kapların olması bölge ve Anadolu tarihi için önemlidir.

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemini veren en önemli yerleşmelerden birisi Konya'daki Karahöyük'tür. Sazlı yerleşmesinde elde ettiğimiz buluntular, burasının da bu dönemde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu yerleşmede Neolitik Çağ'dan itibaren Demir Çağı'na kadar çeşitli dönemleri veren bulgular ele geçirilmiştir. Bu bakımdan Sazlı Höyük Toroslar'ın merkezî kesiminde uzunca bir dönem kültürel süreklilik gösteren önemli bir höyüktür.

Burada ele geçirilen açık devetüyü rengi hamurlu, gri renk astarlı, dışa çekik ağız kenarlı kaplar çok az mika katkılı olup form olarak da Çatal Höyük¹⁶ ve Göller Bölgesi Neolitik kaplarına benzerlik göstermektedir¹⁷. Yine Kalkolitik Çağ malzemesi kaplarının da Göller Bölgesi ile yakın benzerlikleri görülmektedir¹⁸. Bu kaplardaki form sürekliliği bölgede Neolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı sonlarına kadar görülmektedir. Sazlı kapları daha çok Konya Ovası'nın kırmızı boya açkılı geleneğini sürdürmektedir¹⁹. Göksu Vadisi Prehistorik kapları ile benzerlikleri de görülen bu kaplar²⁰; bölgenin Prehistorik çağlarda Batı Ana-

16 J. Mellaart, "Excavations at Çatalhöyük", AS, (1962), fig. 6.13-16.

17 R. Duru, *Kuruçay Höyük I*, Ankara 1994, Lev.36. 8.

18 R. Duru, *Kuruçay Höyük I*, Lev. 68.9, 122.5, 123.4-6.

19 J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau", AS, XI (1961), 159-183.

20 D. French, "Prehistoric Sites in the Göksu Valley, AS., XV, (1965), 177-201; M. Özsaıt, "Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan Yerleri (II)", *Anadolu Araştırmaları*, IX (1983), 133-148; Lev. I.8-9.I.19, III. 2, VIII. 9-10. Ayrıca bkz. H. Bahar, "Bozkır Çevresinin Erken Çağları", S. Ü. *Edebiyat Dergisi*, 15 (2006), baskıda.

dolu ile Kilikia arasında bir geçiş sağladığını yansıtmaktadır. Burasının M.Ö. II. binyıl ve Demir çağları kapları da Konya Ovası kapları ile benzerlik göstermektedir²¹.

Bu dönemde İçbatı Anadolu ulaşımında Konya Ovası'nın önemini bilmekteyiz (Konar, Dede Höyük, Domuzboğazlayan ve Karabulut bağlantısı gibi). Ancak bu döneme ait ve bu kadar güneyde bir yerleşmenin varlığı önemlidir. Bu ise, Çatalhöyük'te Neolitik Çağ'dan beri bilinen maden ticaretinin Assur Ticaret Kolonileri Döneminde de sürdüğünün kanıtı olabilir. Yine bu durum Sazlı'nın Çarşamba çevresi tarihî ulaşımı üzerinde Konya Ovası ile Göller Bölgesi arasında önemli bir konaklama yeri olduğunu da göstermektedir.

26. *Kapaklı Höyük (Ilgın)*: Höyük, Konya-Afyon yolunun 192 m. güneyinde ve Ilgın'ın 9.3 km. kuzeybatısındadır. Bu yerleşme, Kapaklı Köyü'nün yaklaşık 500 m. kuzeyinde olup Konya-Afyon karayolu tarafından kesilmiştir. Burada İTÇ ve Geç Antik Çağ keramik parçaları tespit edilmiştir.

27. *Yazla I (Akşehir)*: Bu yerleşme, Akşehir'in 15.7 km. kuzeydoğusunda ve Tuzlukçu'nun 8 km. güneybatısındadır. Yazla Kasabası sınırları içindedir. Höyükte tarım yapılmaktadır. Yerleşmenin yayvan bir görüntüsü vardır. Burada İTÇ, OTÇ, STÇ buluntuları ele geçirilmiştir.

28. *Yazla II (Akşehir)*: Höyük, Akşehir'in 16.5 km. kuzeydoğusunda ve Tuzlukçu'nun 7.4 km. güneybatısındadır. Höyüğün üzerinde tarım yapılmaktadır ve yayvan bir görüntü verir. Burada Roma Dönemine ait çanak-çömlek parçaları ele geçirilmiştir.

29. *Güney Apsarı (Akşehir)*: Apsarı, Akşehir'in 11.8 km. kuzeydoğusunda ve Tuzlukçu'nun 10.9 km. güneydoğusundadır. Apsarı yerleşmesi, muhtemelen önceleri büyük bir höyük iken daha sonra yapılan tarla ve kanal açma gibi faaliyetler, yerleşmenin parçalara bölünmesine yol açmıştır. Biz de bundan dolayı, yerleşmeyi 3 ana bölüme ayırarak inceledik.

21 J. Mellaart, "Second Millenium Pottery from the Konya Plain and Neighbourhood", *Belleter*, XXII/ 87, (1958), Lev. VII- IX; S. Dupré, *La céramique de L'âge du Bronze et de L'âge du fer*, Paris 1983; H. Bahar-G. Karauğuz-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, I, Lev. VII, CXXV, XCIX.

Yazla Kasabası'ndaki bu höyüğün güney kısmının üst kısımlarında kaçak kazıların yapılmış olduğu, defineci çukurlarından anlaşılmaktadır. Bu kısımda Hellenistik-Roma Dönemi buluntuları vardır.

30. *Batı Apsarı Höyük (Akşehir)*: Bu kısım tarımdan dolayı tarlaya dönüştürülmüş ve orta kesiminde büyük bir açmayla düz bir alan elde edilmiştir.

31. *Kuzey Apsarı Höyük (Akşehir)*: Bu bölümün üst kısmı günümüzde mezarlık olarak kullanılmaktadır. Etrafı mezarlık istinad duvarı ile çevrilmiştir. Burada küçük çaplı, kaçak kazılarla oluşturulmuş çukurlar vardır. Burada Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntuları ele geçirilmiştir.

32. *Malas II (Selçuklu)*: Bu yerleşme Selçuk Üniversitesi Kampüsü'nün 2 km. kuzeybatısında ve Malas (Ardıçlı) yolunun doğusunda doğal bir tepe üzerinde yer alır. Malas ve çevresinde yaptığımız çalışmalarda GKÇ-İTÇ'da bölgesel kültürel özellikleri yansıtan yoğun buluntulara rastladık²². Ayrıca burada Hellenistik-Roma dönemlerine ait buluntulara da rastlanmaktadır²³.

Bu çalışma döneminde araştırdığımız yerleşmelerin en önemlilerinden birisi Sazlı Höyük'tür. Bu yerleşme yoğun tahribata uğramaktadır. Ancak höyük, kültürel ve tarihî açıdan çok önemli olduğundan burada acil bir kurtarma kazısının yapılması adeta zorunluluk olarak görülmektedir.

Yine, bu dönem bazı yerleşmeler üzerinde daha ayrıntılı değerlendirme yapabilme imkânı doğmuştur. Bu çalışmalar, ağırlıklı olarak Beyşehir-Seydişehir buluntuları üzerine olmuştur. Bunlardan Eflatun Höyük buluntuları üzerinde yapılan çalışmada, Kalkolitik, İTÇ, M. Ö. II. binyılın yanı sıra Demir Çağı'nı da temsil eden malzemelere rastlanmaktadır (Resim: 3). Burada Seydişehir II, Cicek ve Alaeddin Tepesi başta olmak üzere Konya çevresinde de bazı yerleşmelerde rastlanan bezeme örnekleri vardır. Eflatun Höyük'teki örneklerden birisi dışta paralel bantlar arasında dalgalı hat motifi (Resim: 3, alt sıra soldan

22 H. Bahar, "1998-1999 Yılı Konya-Karaman İlleri Yüzev Araştırmaları", *AST*, XVIII-2, 187-204, 188; H. Bahar-Ö. Koçak, "Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolia Antiqua*, XI, s. 21-51, 32, Fig. 15.

23 H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları* 2, 49.

birinci)²⁴ ve iç kısımda paralel bantlar arasında iç içe konsantrik dairelerin olduğu örneklerdir (Resim: 3, alt sıra soldan ikinci)²⁵.

Bu çalışma döneminde Fasıllar'la ilgili bazı değerlendirmelerde de bulduk ve önümüzdeki çalışma sezonunda Fasıllar çevresiyle ilgili ayrıntılı bir çalışmanın planlarını yaptık.

Yine, Yeşildağ Kasabası'nın 3 km. batısında yer alan Bayındır Kalesi buluntuları üzerinde yapılan değerlendirmede, burada İTÇ, Hellenistik-Roma Dönemi buluntuları olduğu anlaşılmaktadır.

Yeşildağ'ın 3 km. doğusunda yer alan İbrim Kalesi'nde ise Hellenistik-Roma dönemleri buluntularına rastlanmaktadır.

Bu çalışma döneminde Seydişehir İlçesi'ndeki antik dönem yerleşmelerinden Amblada (Kızılca) malzemeleri de değerlendirilmiştir. Burası, Konya kesimindeki önemli yerleşmelerden birisidir (Resim: 4). Bu yerleşme malzemeleri daha sonraki dönem yapılarında kullanılmak için alınmış ve bu yüzden günümüze çok az kalıntı gelebilmiştir (Resim: 5). Amblada malzemeleri de, buradaki antik yerleşmenin Hellenistik-Roma Döneminde önemine işaret etmektedir (Çizim: 2, 3)²⁶.

24 H. Bahar, "The Konya Region in the Iron Age and Its Relations with Cilicia", *AS*, 49 (1999), 1-10, 7; G. K. Sams, "Schools of Geometric Painting in Early Iron Age Anatolia", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology I*, III (1978), 227-236, Pl. 57-62, Plate 58/ Fig. 3; Plate 59/ Fig. 1-2; 60/ 7-8; F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, Berlin, 1963, fig. 150; H. H. Osten, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932*, I-III, Chicago, 1937, fig. 38, no: d 931; N. Arslan, "Die Funde des Kıcıkışla Höyük", *Istanbuler Mitteilungen*, 51 (2001), 163-185, Abb. 3/ 3; 7/ 23-27; H. Goldman, - G. M. A. Hanfman- E. Proda, *Excavation at Gözlükule, Tarsus, The Iron Age*, Princeton, 1963, fig. 7: 1015, 1619, 1623, 1626, 1628; G. Korbelt, *Materialheft Spätbronzezeitliche Keramik Tarsus*, Hannover, 1987, pl. 43/ 356; S. Dupré, *Porsuk I, La Céramique de L'age du Bronze et de L'age du Fer*, Paris, 1983, pl. 53.

25 H. Bahar "The Konya Region in the Iron Age and Its Relations with Cilicia", *AS*, 49 (1999), 1-10, 3 vdd.; H. Osten, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932*, I-III, Chicago, 1937, pl. 8: c 2089, c 2757, e 2305; figs. 421-424; G. K. Sams, *The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Report, 4. University Museum Monograph 79*, Philadelphia: University Museum, University Pennsylvania, 1963, 1994, pl. 3, 24, 30, 128-129; pl. Pl. 28, fig. 500; pl. 24, fig. 485; C. H. E. Exploration Archéologique III. La Cité de Midas, Céramique et Trouvailles Diverses, 1951, pl. 9; H. G. Goldman- M. A. Hanfman- E. Proda, *Excavation at Gözlükule, Tarsus, The Iron Age*, Princeton, 1963, pls. 56, 65, 69-75, figs. 1160, 1170; S. Dupré, *Porsuk I, La Céramique de L'age du Bronze et de L'age du Fer*, pl. 83; H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Vol. II: From the Neolithic through the Bronze Age*, New Jersey, 1956, pl. 332.

26 Sayfa sayısının kısıtlı olmasından dolayı Amblada malzemelerinin envanterlerini burada veremiyoruz. Bu bilgileri, Amblada ile ilgili olarak yapacağımız ayrıntılı çalışmada vermeyi planlamaktayız.

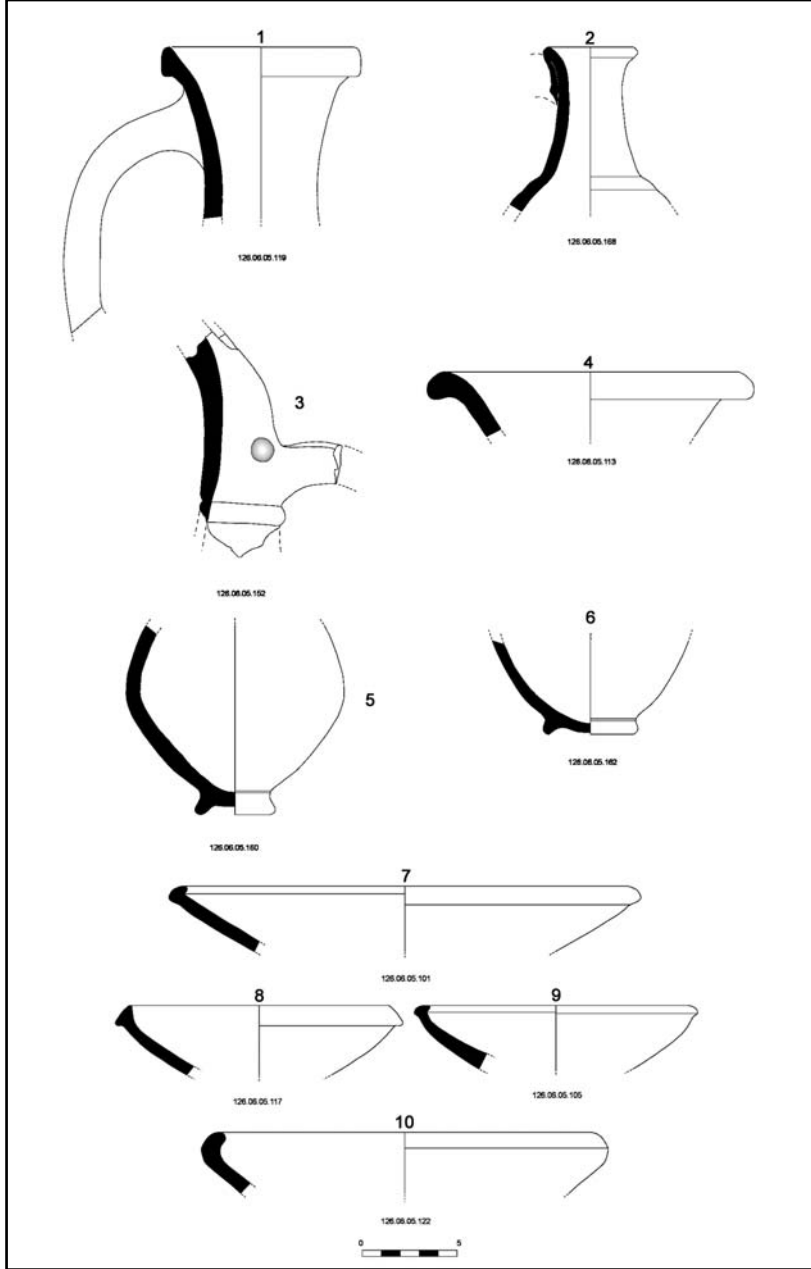
Konya-Karaman çevresindeki araştırmalarımızı elimizdeki buluntular ve yaptığımız değerlendirmeler ışığında 2006 sezonunda da sürdürmeyi planlamaktayız.

YERLEŞMELERİN KOORDİNATLARI

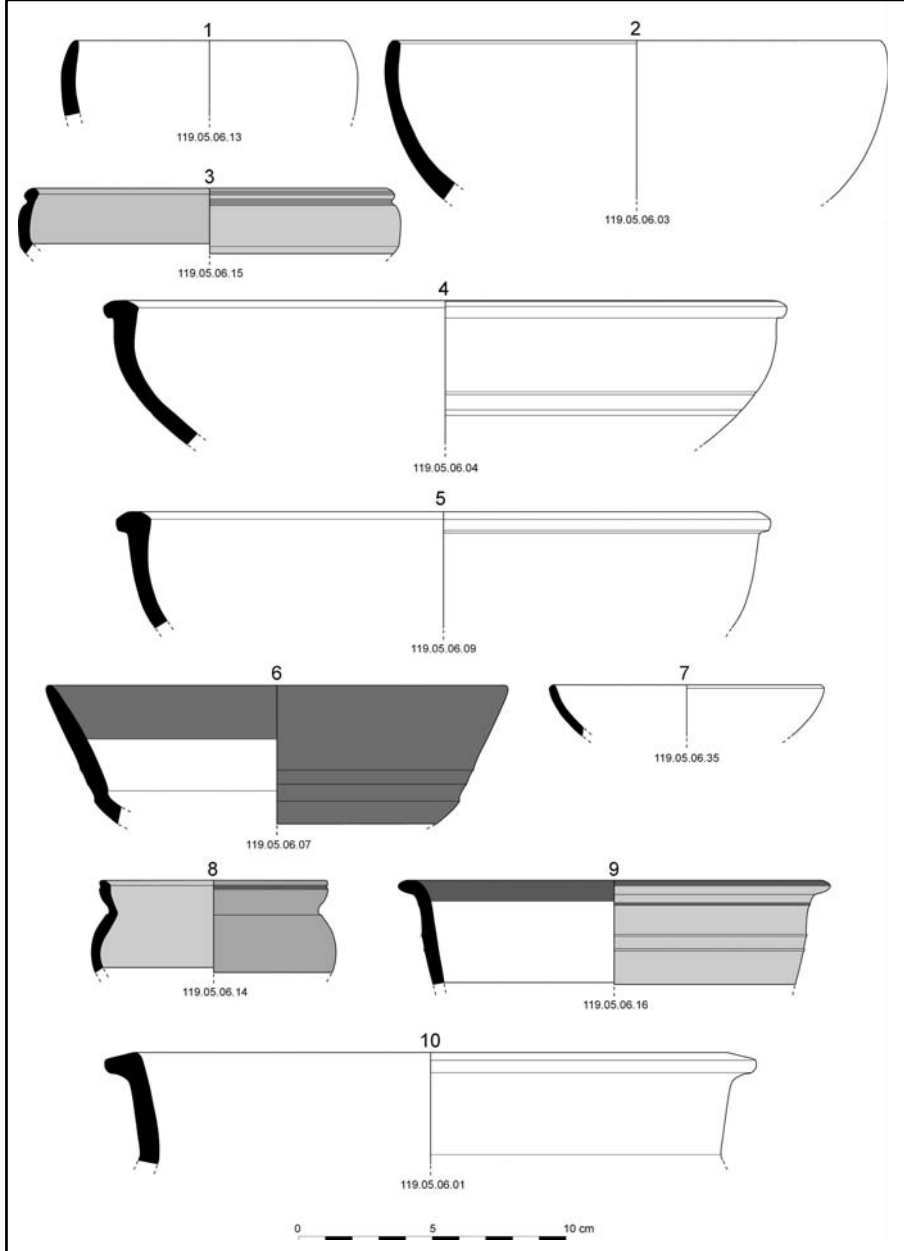
Devekaya:	N: 38°09,700'	E: 031°40,593'	h.1138
Çebişli:	N: 38°13,183'	E: 031°41,157'	h.1134
	yük. 9 m.	boyut: 100x75	
Başköy/Ru'us:	N: 38°08,950'	E: 031°45,211'	h. 1173
	yük. 14 m.	boyut: K-G ²⁷ :200m. D-B:250m	
İbrahim Dede:	N: 38°23,201'	E: 032°23,005'	h. 1024
	yük. 21m.	boyut: 120x120	
Kökez :	N: 38°21,545'	E: 032°19,339'	h.1030
	yük. 16m.	boyut: 180x120	
Karatepe:	N: 38°21,546'	E: 032°22,872'	h. 1022
	yük. 14 m.	boyut: 120x100	
Dedenin:	N: 38°16,745'	E: 032°22,876'	h. 1046
	yük. 9 m.		
Zengi:	N: 38°15,411'	E:032°18,713'	h.1046
	yük. 3 m.	boyut: K-G 60 m D-B: 80 m	
Zengen:	N: 38°26,599'	E: 032°31,954'	h. 1060
	yük: 50 m	boyut: 100x100	
Çeşmelisebil:	N: 38°37,438'	E: 032°33,002'	h: 1088
	yük: 36 m	boyut: 100x150	
Kuyulusebil:	N: 38°39,210'	E: 032°31,659'	h.1082
	yük. 11 m	boyut. D-B 55x	K-G 75
Gözlü :	N: 38°25,272'	E: 032°20,181'	h. 1008
	yük. 10 m.	boyut: KD 100x GB 75	
Başhöyük:	N: 38°16,701'	E. 032°28,703'	h. 1061
	yük. 5 m	boyut: KG 50x DB 100	

27 K: kuzey, G: güney, D: doğu, B: batı

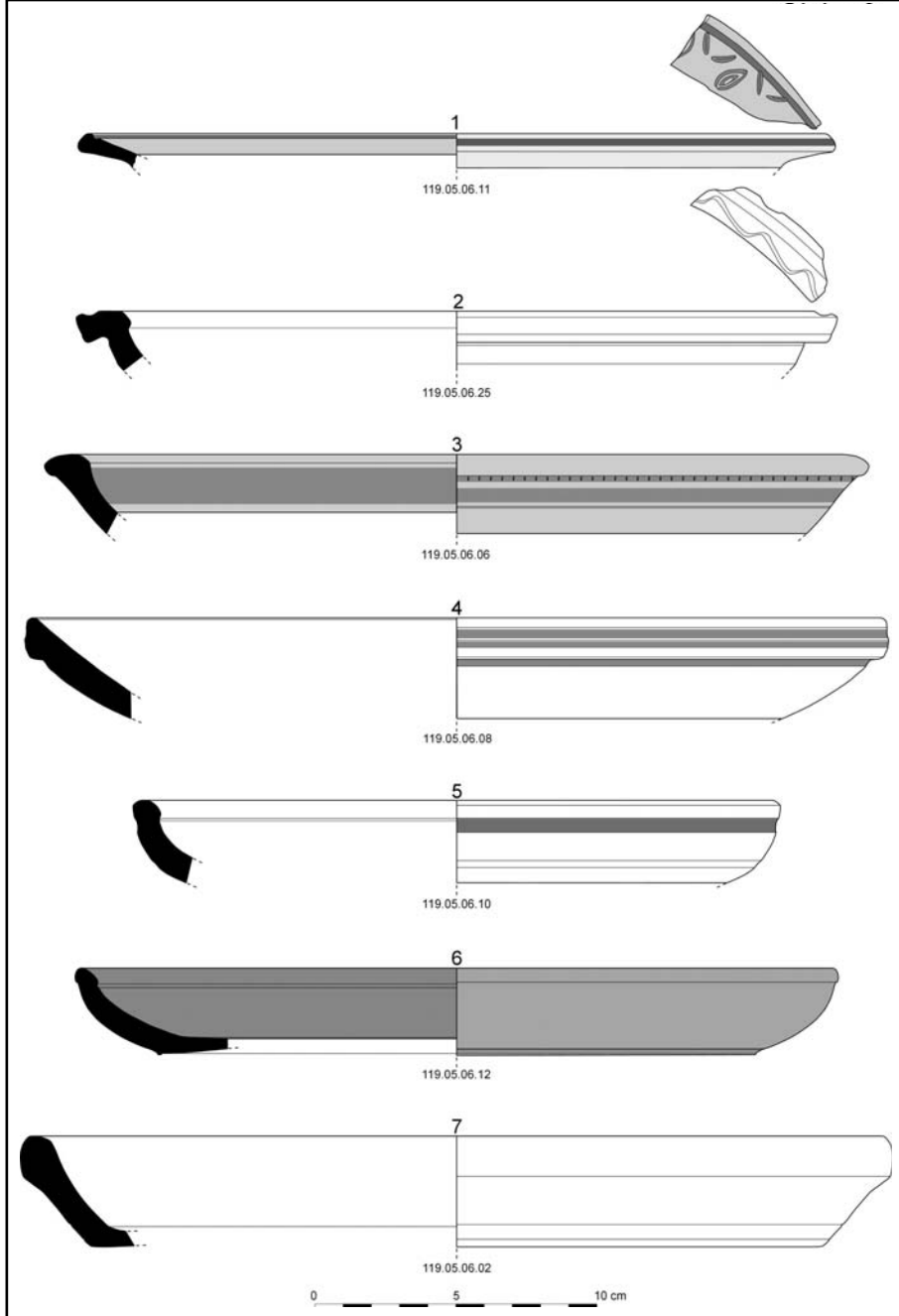
Konar:	N: 38°15,333' yük. 15 m.	E: 032°28,735' boyut: 100x100	h. 1080
Yollarbaşı:	N: 37°11,884' yük: 25 m.	E: 033°01,631' boyut: 200x200	h.1060
Düdüğün Y.:	N: 37°12,453' yük: 2 m.	E: 033°01,046' boyut: 200x200	h.1034
Emmirme M.:	N: 37°09,717'	E: 032°58,923'	h.1207
Özkeş D.:	N: 37°09,929'	E: 033°01,852'	h.1070
Özkeş B.:	N: 37°09,653' yük: 13 m.	E: 033°02,071' boyut: 50x50 ?	h.1095
Cicek:	N: 37°17,162' yük: 20 m.	E: 032°34,594'	h. 1251
Cicek K.:	N: 37°17,401'	E: 032°35,005'	h. 1194
Sarioğlan:	N: 37°11,668' yük: 14 m.	E:032°32,713'	h.1389
Sazlı:	N: 37°15,600'	E: 032°13,829'	h. 133
Kapaklı:	N: 38°17,395' yük: 4 m.	E:031°47,984' boyut: 150x100	h. 112
Yazla I:	N: 38°24,282' yük: 2 m.	E. 031°35,213' boyut: 75x100	h.981
Yazla II:	N: 38°24,493' yük: 3 m.	E. 031°35,668'	h. 987
G.Apsarı:	N: 38°23,789' yük: 12 m	E. 031°32,439'	h. 979
B.Apsarı:	N: 38°23,871' yük: 1.5 m	E. 031°32,361'	h. 979
K.Apsarı:	N: 38°23,933' yük: 12.5 m.	E. 031°32,483' boyut: 483 (G-K)x 250 (250)	h.990
Malas II:	N: 38°02,225' yük: 15 m.	E: 032°28,480'	h. 1309
Bayındır:	N: 37 °34,468	E: 031°28,421	
İbrim:	N: 37°33,540	E: 031°31,219	

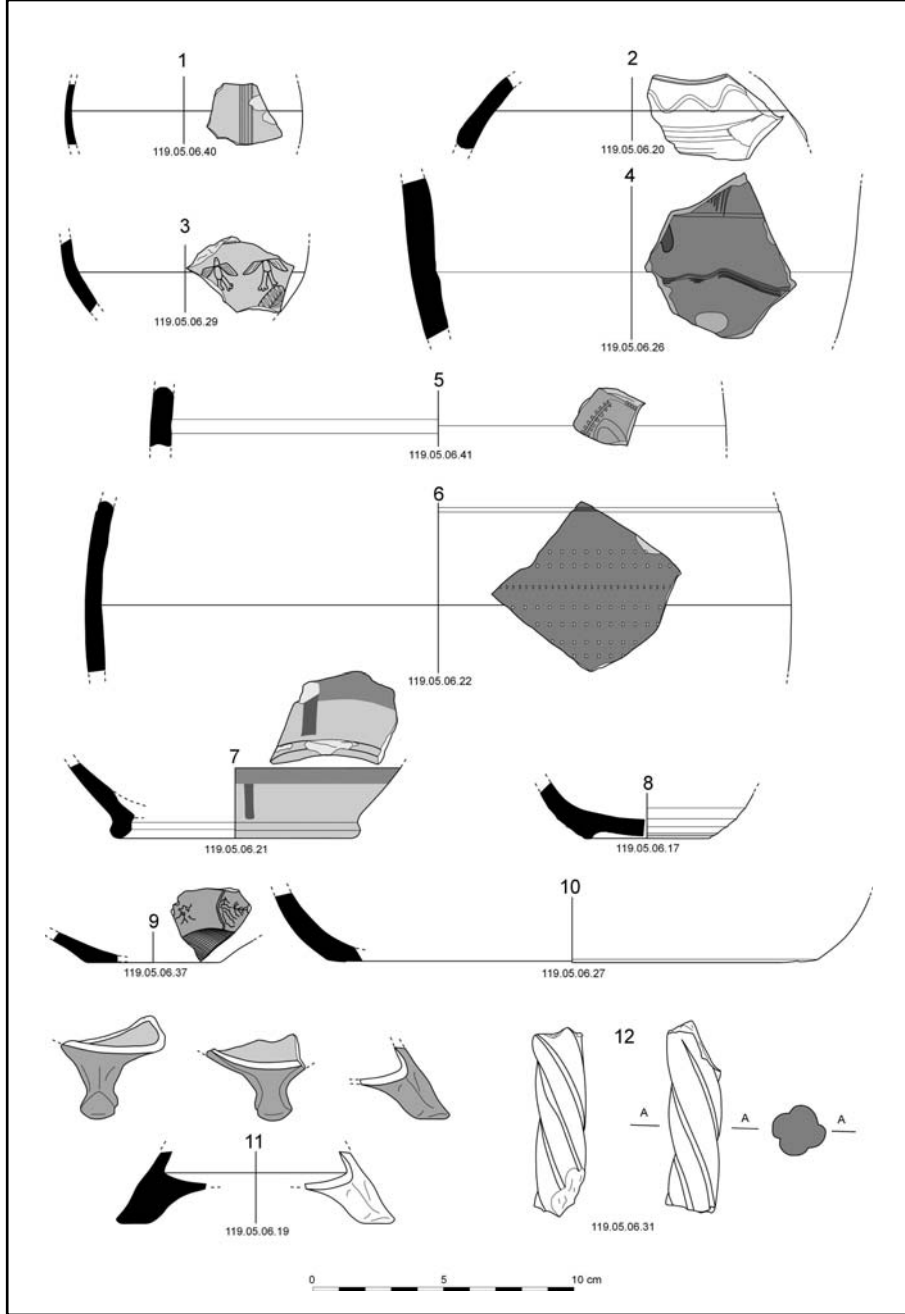
Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

Çizim: 4

Resim 1: Sazlı Höyük

Resim 2: Sazlı Höyük buluntuları

Resim 3: Eflatun Höyük buluntuları

Resim 4: Amblada

Resim 5: Amblada, sarniç

2005 GÜMÜŞHANE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Süleyman ÇİĞDEM*

Haldun ÖZKAN

Hüseyin YURTTAŞ

Nurettin ÖZTÜRK

26.08/05.09 2005 tarihleri arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25.08.2005 tarih ve 124715 sayılı izni ile Yrd. Doç. Dr. Süleyman Çiğdem başkanlığında yapılan "2005 Gümüşhane-Bayburt İlleri Yüzey Araştırması"na Doç. Dr. Hüseyin Yurttaş, Doç. Dr. Haldun Özkan, Dr. Nurettin Öztürk ve Bakanlık temsilcisi olarak Lokman Kemaloğlu katılmış, yapılan araştırmalar sonucunda aşağıdaki bulgular tespit edilmiştir. Çalışmalarımız Gümüşhane İli'nin Şiran ve Kelkit ilçelerinde gerçekleştirilmiştir¹.

Şiran

Ericcek Köyü Çeşmesi: Şiran'ın 8 km. kuzeydoğusundadır. 1953 yılında yenilenmiştir. Kesme taştan yapılmış olup tek lülelidir. Çeşme önünde 1.44x74 cm. ölçülerinde eski bir kurun bulunmaktadır. Yenilenen çeşmenin sanatsal özelliği bulunmamaktadır. Orijinal olan tek kısmı önündeki su kurunudur. 1.44x0.75m. ölçülerinde, 0.53 m. yüksekliğe sahiptir.

- * Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Erzurum/TÜRKİYE
Doç. Dr. Haldun ÖZKAN, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
Araş. Gör. Dr. Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE
- 1 Çalışmalarımızın yapılmasında katkılarını esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Gümüşhane Valisi Sayın Veysel Dolmaz'a, Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sayın Yaşar Sütbeyaz'a, Kelkit ve Şiran kaymakamlıklarına, Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na ve alicenap bölge halkına sonsuz şükranlarımızı sunarız.

Yukarı Akçalı Yerleşim Alanı: Şiran'ın 14 km. güneydoğusunda, Yukarı Akçalı Köyü'nün güneybatısındadır. Köy halkı yerleşmeyi "eski kale" olarak adlandırmaktadır. Bunun nedeni yerleşim alanının üst kısmında kayalık bir alanın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda yaptığımız çalışmalarda alanın kale olabileceğini kanıtlayan bulgularla karşılaşılmamıştır. Yerleşim alanında çeşitli geç dönem keramik parçaları bulunmuştur. Yerleşim yoldan 30 m. yüksekliktedir.

Balıkhisar Köyü (İntaşı) Kalesi: Şiran ve Kelkit'in ortasında, Şiran'ın 26 km. güneydoğusundadır. Köyün kuzeydoğusunda Kelkit Irmağı'nın kaynak sularının çıktığı Pöske Dağı bulunmaktadır. Kale, köyün 6 km. kuzeybatısında Kelkit-Şiran-Alucra yol bağlantısının önemli bir noktasında konuşlanmıştır. Kelkit Irmağı kaleyi doğudan batıya yarım ada hâlinde çepeçevre dolaşmaktadır. Kaleye güneyden ulaşılmaktadır. Güney yolu üzerinde kaleye hâkim bir noktada gözetleme kulesi yer almaktadır. Değirmentaşı mevkiindeki kule yaklaşık kare planlı olup 5x4 m. ebadındadır. Kalenin güneybatı duvarı 26 m. uzunluğundadır. Ayakta kalan duvarların yüksekliği 5–6 metre arasında olup duvar kalınlıkları 2 m.dir. Güneydoğusunda bir burç kalıntısı bulunmaktadır. Güneybatı duvarına 75 m. uzaklıktadır. Kare şeklindeki kulenin duvar kalınlığı ortalama 3.40 m.dir. Kule içten içi doğu-batı yönünde 4.60, kuzey-güney yönünde 6.20 m.dir. Burcun içersinde 1.60 m. Çapında, 2.10 m. derinlikteki çukurda pitos parçaları bulunmuştur. Kale Kelkit Irmağı'ndan 35 m. yükseklikte kayalık bir alan üzerinde ana kayaya göre şekillendirilmiştir. Çoğu harap olmuş olan sur duvarları kireç harç malzemeli, içte moloz taş dışta kısmen kesme taş ile yapılmıştır. Burç duvarlarında ahşap hatıllar kullanılmıştır. Mimari özellikleri kalenin Ortaçağ'a tarihlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Balıkhisar Köyü Mezarlığı: Köy mezarlığında 17 adet eski mezar taşı bulunmaktadır. 1950'li yıllarda yapılmış olmalarına rağmen bölgedeki geleneksel mezar tipini devam ettirmeleri açısından önemlidir. Burada yan yana bulunan mezarlar aile mezarlarıdır. Melek Karakuş'a ait olan mezar 1.60x0.70 m. ölçülerinde, 1.14 m. yüksekliğe sahip olup 1957 yılında yapılmıştır. Mezar taşının her iki yanında rozetlere yer verilmiştir. Nazif Karakuş'a ait olan 1.15x0.67 m. ölçülerinde, 1.00 m. yüksekliğinde olup 1951 yılında yapılmıştır. Üzerindeki

kitabede “Essalamü aleyküm ya ehli gubur kıl şefaata ya Muhammed rızanlil-lahi fatiha Hacıbeyoğlu Nazif” satırları okunmaktadır. Hacı Karakuş’a ait olan mezar da 1.16x0.70 m. ölçülerinde, 1.14 m. yüksekliğindedir. Mezarların altlarında 1.14x1.56 m. ölçülerinde bir altlık kullanılmıştır. Mezarlığın ortasında ise bir türbe yapısı olabilecek kalıntı bulunmaktadır.

Karaköy Höyük: Şiran’ın 2 km. doğusunda, Karaköy’ün Fatih Mahallesi sınırları içerisinde yer alan höyüğün etrafı tarlalarla çevrilidir². Halk arasında höyüğün bulunduğu alan “tarla mevki” olarak adlandırılmaktadır. Güney cephesi tarla olarak kullanılmakta olup aşınma her geçen gün artmaktadır. 10 metre yüksekliğindeki höyük doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde 125 metredir. Kuzey yönündeki tarlaların kenarından bir dere geçmektedir. Höyüğün en üst kısmında kaçak kazı yapılmıştır. Bol bezemeli, 2. binyıl ve Roma keramikleri ağırlıklıdır.

Veynesarin Tepe: Şiran’ın 8 km. kuzeydoğusunda bulunan Evren Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Evren, Telme ile Çağıl köyleri arasındadır. Höyükten çok, yerleşim yeri olarak değerlendirilebilir. Keramik buluntusu oldukça azdır. Üst çapı kuzey-güney yönünde 57, doğu-batı yönünde 19.7 metredir. Kayalık bir zemin üzerinde bulunan yerleşme, batısındaki dere yatağından 42 metre yükseklikindedir. Güney yönü kayalıktır.

Telme Höyük: Telme Höyük³ Şiran’ın 10 km. kuzeydoğusunda, köyün 1 km. batısındadır. 5 metre yükseklikteki höyük doğu-batı yönünde 48 metre kuzey-güney yönünde 55 metredir. Höyüğün üst kısmı büyük bir tahribata uğramıştır. Höyük batı yönünde Kuru Dere, doğu yönünde Sulu Dere adlı iki su kaynağı ile çevrilidir. Yerleşmede Erken Demir Çağı ve Karaz keramikleri yoğunluktadır.

Kurt Deliği: Telme Köyü’nün 500 metre kuzeydoğusunda yer alır. Köyden 100 metre, yaylaya giden yoldan 5 metre yükseklikindedir. Yerleşme ana kaya üzerindedir. Doğu-batı yönünde 53 metre, kuzey-güney yönünde 56.80 metre boyutlarındadır. Güneybatısında, zeminde doğal mağaralar yer almaktadır.

2 A. Sagona, *Archaeology at The North-East Anatolian Frontier, I An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Louvain-Paris-Dudley, M.A. 2004, 160.

3 Höyüğün varlığı ile ilgili ilk bilgiyi Kökten vermektedir, İ. K. Kökten, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları” *Bellekten* VIII/29-32, (1944), 678.

Ortatepe: Telme Köyü'nün 5 km. kuzeydoğusunda, Büyük Yayla olarak adlandırılan yaylada, zeminden 125 metre yüksekliktedir. Yayla yerleşmesi özelliklerini taşıyan Ortatepe büyük bir ihtimalle mevsimlik olarak iskân edilmiştir.

Telme Köyü Pithos: Dışı devetüyü hamur renginde, içi siyah renktedir. Pitosun ağız yarıçapı 50 cm., dudak kalınlığı 8 cm., ağız profili 40 cm.dir. Gövde yarı çapı 90 cm., kaide yarıçapı 25 cm.dir.Pitosun boyu 1.20 metredir.

Kelif Boğazı Mezarlığı: Telme Köyü'nün 2 km. güneybatısında yoldan 60 metre yüksekliktedir. Tamamen tahrip olan mezarlık anlatımlara göre Roma Dönemi yığma mezarı özellikleri göstermektedir. Fakat bunu kanıtlayacak bir bulgu elde edilememiştir.

Telme Köyü Çeşmesi: Köy yerleşimi içerisinde bulunan çeşme sivri kemerli, tek lüleli bir çeşmedir. Çeşme 2.90 m. genişliğinde, 2.00 m. yüksekliğindedir. Kemer genişliği 1.90 m. dir. Çeşme üzerinde 25x19 cm. ölçülerinde iki satırlık bir kitabe vardır. Kitabede: H.1253/M. 1837 tarihinde Osman adında biri tarafından yaptırılmıştır. Çeşme 17x20 cm. genişliğinde, 27 cm. yüksekliğinde bir nişe sahiptir. Çeşmenin çevresi 1989 yılında yeniden düzenlenmiştir.

Telme Köyü Mescidi: Köy içerisinde bulunmaktadır. 4.15x3.02 m. ölçülerinde kare planlı, küçük ölçülerde düzenlenmiş bir mescittir. Kuzeye açılan iki girişi, batıya açılan iki penceresi bulunmaktadır. Mescidin doğusuna bitişik yapılar yer almaktadır. Mescidin mihrabı üzerinde H.1265/M.1849 tarihi okunmaktadır. Mihrap vazodan çıkan çiçek tasvirleri ile süslüdür. Mihrap kemeri dokuz dilimli olarak yapılmıştır. Zeminde 2.13 m. yüksekliğinde ahşapla kaplanmıştır. Mihrabın her iki yanında 40 cm. genişliğinde nişlere yer verilmiştir. Nişler iki katlı olarak yapılmış ve 11 cm. genişliğinde hasır örgü bordürlerin işlendiği çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Ortada bir vazodan çıkan çiçekler, her iki yanında hayat ağacı tarzında düzenlenmiş bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Köşelerde kesme taş kullanılmış, beden duvarları kırma taşla yapılmıştır. Yöresel mimari özellikler görülmektedir.

Gökçeler Gözetleme Kulesi: Gökçeler Köyü Şiran'ın 13 km. doğusundadır. Kule köyün hemen kuzeybatısındadır. 95 metre yükseklikte bir ana kaya üzerindeki kule doğu-batı yönünde 67 metredir. Büyük bir tahribatın yaşandığı ku-

lede sadece batı duvarın bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Bu duvar kuzey-güney yönünde 6.50 metre uzunluğunda, doğu-batı yönünde 1.55 metre uzunluğundadır. Bu duvarın yüksekliği 9 metredir. Kulenin yapı malzemesi moloz taş ve kireç harçtır. Kısmen dış kesimlerdeki taşlar düzleştirilmiştir. Yapı, malzemesine göre Ortaçağ'a tarihlendirilebilir. Kule özellikle güney yönünde Kılıçtaş-Pınar- Sütveren üzerinden Kelkit'e uzanan yolu kontrol edebilmektedir.

Gökçeler Köyü Çeşmesi: Köy içerisinde bulunan çeşme 1995 yılında yıkılan bir kilisenin taşları kullanılarak inşa edilmiştir. 5.60 m. uzunluğunda ve 1.35 m. yüksekliğinde. Tek lüveli olarak yapılmış ve suyu akar durumdadır.

Kelkit

Eymür Köyü, Bahçelik Mahallesi Gözetleme Kulesi: Kelkit-Şiran sınırındadır. Kelkit'in 29 km. güneybatısındadır. Gözetleme kulesi köyün güneydoğusunda 1660 m. rakımdadır. Kuleye Bahçelik Mahallesi içerisinde ulaşılmaktadır. Kelkit'i batıya bağlayan önemli bir yol ve su kaynakları üzerindedir. Güneyi ormanlarla kaplıdır. Şiran-Bahçelik-Sarışeyh üzerinden Kelkit'e ulaşılmaktadır. Moloz taş malzeme ile yapılmış olan gözetleme kulesi hemen hemen tahrip olmuş durumdadır. Ana kaya zeminine uygun bir şekilde yapılmıştır. Belli bir simetrik yapı yoktur. Doğu ve batısında su kaynakları bulunmaktadır. Batısında bulunan su kaynağından 90 m. yüksektedir. Kireç harçlı gözetleme kulesi Ortaçağ'a tarihlendirilebilir.

Çengiler Tepesi: Çengiler Tepesi, Kelkit-Köse karayolunun 12. kilometresinde Kelkit'e bağlı Güney Çevirme Köyü'nün 1 km. güneyindedir⁴. Yoldan 25 m. yükseklikteki höyük doğu-batı yönünde 120 metre, güney-kuzey yönünde 81 metre boyutlarındadır. Höyük yüzeyinde kaçak kazı izleri mevcuttur. Höyükten IV-III. binyıl, Demir çağları, Roma Dönemi ve yakın dönem keramikleri toplanmıştır.

Ceciler Tarlası: Güney Çevirme Köyü'nün yeni yerleşim alanı içerisinde yer almaktadır. Yamaç yerleşmesi niteliğindeki yerleşme, tarla olarak kullanılmaktadır. Alandan 2. binyıl keramikleri toplanmıştır.

4 A. Parker, "Northeastern Anatolia: on the periphery of empires" *Anatolian Iron Ages*, 4, AS 49, (1999) (Ed. A. Çilingiroğlu-R. J. Matthews), 140.

Güney Çevirme Köyü Eski Mezarlığı: Köy mezarlığında biri insan şekilli olmak üzere iki mezar tanımlanmıştır.

Sıçan Hanları: Kelkit-Erzincan yolu üzerinde, Erzincan'ın 20 km. kuzeyinde yer alan dikdörtgen planlı yapının temel seviyesinde günümüze ulaşan 80 cm. kalınlığında duvarları bulunmaktadır.

Osmanlı Yolu: Erzincan-Kelkit yolu üzerinde 2.40, 3.00, 3.60 cm. yüksekliğinde Sidikor Dağı'ndan Güzyurdu Köyü'ne dönemeçler yaparak döşenmiş 5 km.lik bir yol bulunmaktadır. Yol güzergâhında 1 han kalıntısı tespit edilmiştir.

Maltepe Höyük: Günbatur Köyü'nün 500 m. Güneyinde, 50x50 m. boyutlarındadır. Batısından Şekeryurdu Deresi geçmektedir. 3 m. yükseklikteki höyükte Eski Tunç Çağı keramikleri yoğunluktadır.

Kaletepe Höyük: Öğütlü Köyü'nün girişinde, Nalbant Köprüsü'nün hemen güneybatısındadır. Doğal bir tepe üzerine kurulu höyüğün üst dış kenarlarında çepeçevre duvar izlerine rastlanmaktadır. Demir Çağı ve bol miktarda Ortaçağ keramikleri bulunan höyüğün batısı tamamen tahrip edilmiştir.

Çeştepe Tümülüsü: Eskikadı-Kelkit yolu üzerinde, köyün güneydoğusundadır. Doğal bir tepe üzerindeki tümülüs 6.5 m. Çapında, 5m. derinliğinde kaçak kazı yapılarak tamamen tahrip edilmiştir.

Babakonağı/Geremez Kalesi: Babakonağı Köyü'nün doğusunda, 270 m. yükseklikte Kelkit-Şiran-Köse yoluna hâkim bir konumda, kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur. Sur duvarları dahil kale bütünüyle tahrip edilmiştir. Daha çok malzeme kullanılmıştır.

Köycük Eski Cami: Kelkit'in 3 km. kuzeybatısında, Köycük Köyü içerisindeki cami ahşap tavanlıdır ve kerpiçten yapılmıştır. 1919–1920 tarihlidir.

Kalecik: Kelkit'in 6 km. batısında, Dereyüzü Köyü'nün 2 km. kuzeyinde kayalık bir zeminde kurulmuş olan kale, zeminden 105 m. yüksekliktedir. Kelkit-Şiran yolu üzerinde ovaya hâkim bir noktadadır. Temelde ana kayaya göre duvarlar temellendirilmiştir. Kuzey-güney duvarı 27 m., doğu-batı duvarı 28.50 m.dir. Temelde daha çok kütleli kayalar kullanılmıştır. Bunun üzerine harç ve moloz malzeme işlenmiştir. Kaledeki mevcut veriler Ortaçağ özellikleri göstermektedir. Yoğun tahribat kalenin tarihlendirilmesini güçleştirmektedir.

Kalecik Tümülüsü: Kelkit İlçesi, Kalecik Köyü'nün 2 km. kuzeyinde, Kalecik Kalesi'nin güneyindedir. Zeminden 5 metre yükseklikteki tümülüs kuzey-güney yönünde 50 metre, doğu-batı yönünde 30 metre boyutlarındadır.

Özen Kaya Mezarı: Özen Köyü Kelkit'in 6 km. kuzeyindedir. Kaya mezarı köyün batısındaki kayalık alanda yer almaktadır⁵. Mezarın girişi güneye bakmaktadır. Giriş düzgün bir işçilikle yapılmış ve 3 silme ile tezyin edilmiştir. Kaya yüzeyi düzleştirilerek mezar yapılmıştır. İçine girilemeyen kaya mezarı 2006 çalışmalarında tekrar değerlendirilecektir.

5 Bölgede tanımlanan kaya mezarları için bkz; S. Çiğdem, "Gümüşhane/Şiran-Kadıçayırı Kaya Mezarı" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/35 (2005) 97 vd.

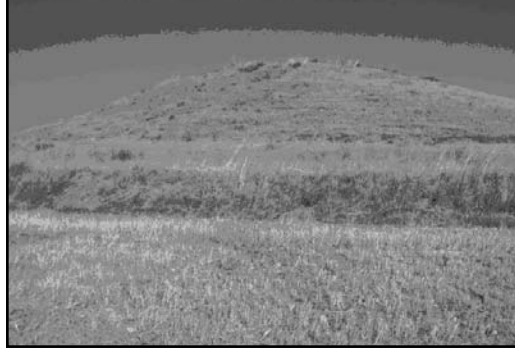
Resim 1: Telme, Kurt Deligi Höyüğü

Resim 2: Karahöyük

Resim 3: Telme Höyük

Resim 4: Çengiler Tepesi

Resim 5: Güney Çevirme Köyü Mezarlığı

Resim 6: Karaçayır köy evi

Resim 7: Güzyurdu Köyü, Osmanlı yolu

Resim 8: Çeştepe Tümüsü

Resim 9: Özen Köyü, kaya mezarı

Resim 10: Kalecik

Resim11: Babakonağı Kalesi

Resim 12: Babakonağı, köy mezarlığı

Resim 13: Köycük Camii

Resim 14: Gümüşgöz, köy odası

Resim 15: Balıkhisar, gözetleme kulesi

2005 YILI ŞANLIURFA VE ADANA MÜZELERİ MOZAİK ÇALIŞMASI

Barış SALMAN*

2005 yılı temmuz ayında ziyaret edilen Adana ve Şanlıurfa müzelerinde¹ teşhirde bulunan döşeme mozaikleri üzerinde çalışılmıştır. Yapılan çalışmada her iki müzede sergilenen mozaik döşemelerin ve parçaların fotoğrafları çekilmiş, kayıtları olanların envanter bilgileri alınmıştır. Bu çalışmalara ek olarak Şanlıurfa Müzesi'nde bulunan örneklerin çizimleri için gerekli ölçülendirmeleri de alınarak çizim çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma ilerleyen dönemlerde diğer Güney Anadolu müzelerindeki mozaiklerin incelenmesi ile devam edecektir. Böylece tamamlanması düşünülen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kapsayan geniş kapsamlı bir mozaik çalışması oluşturulacaktır. Çalışma kapsamına alınan Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki bölgeye yakın müzeler, bölgeler arası, özellikle Kilikya bölgesi ve Antakya mozaikleri ile söz konusu bölge arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyma amaçlıdır. Adana Müzesi'ndeki çalışma da bu doğrultuda gerçekleşmiştir.

ŞANLIURFA MÜZESİ

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarındaki Seleukos hâkimiyetinden sonra şehirde yerel bir krallık kurulur. Seleukos hâkimiyeti sırasında şehrin adı "Edessa" olarak anılmaya başlar. Krallık da tarihe "Edessa Krallığı" olarak geçmiştir. Bu krallık M.Ö. 132'den M.S. 242'ye kadar varlığını sürdürür. Şehirde ele geçirilen mozaik döşemeler bu döneme aittir. Şanlıurfa'da bahsedilen krallık dönemine ya da kısa bir süre sonrasında ait kayıtlara geçmiş birçok mozaik döşeme olmasına rağmen bu gün bunların birçoğu kayıptır. Şanlıurfa'da bulunmuş kayıp mozaikler "Cenaze Şöleni Mozaiği", Zenodora Mozaiği"², "Balay Mozaiği"³,

* Barış SALMAN, Arkeolog M.A., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca-İzmir/TÜRKİYE

1 Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm ilgili müze müdürlüklerine teşekkür ederim.

2 Drijvers 1980: 187; Leroy 1957: 307-309, fig. 1.

3 Drijvers 1980: 187; Euting 1909: 230; Segal 2002: res. 27; Leroy 1957: 312-315, fig. 2.

“Aile Mozaïği”⁴, “Orpheus Mozaïği”⁵, “Zümrüd-ü Anka Mozaïği”⁶ araştırmacılar tarafından yerlerinde görölerek yayınlanmıştır. “Abgar Mozaïği”⁷ ise gün yüzüne çıktıktan sonra üzerindeki kadın figürü çalınmış bunun üzerine alınan kararlarla üzeri kapatılmıştır. Bu gün bu alan park olarak düzenlenmiştir. Yine şanlıurfa’da bulunan mozaiklerden “Aphtuha Mozaïği”⁸ ve “Üçayak Mozaïğinin”⁹ kimi parçaları İstanbul müzelerindedir.

Müze bahçesinde toplam beş adet mozaik döşeme yer almaktadır. Bunlar: “Cenaze şöleni Mozaïği”, “Dört Kollu Yıldız Mozaïği”, “Hayvan Mozaïği”, “Hayvan Mozaïği Parçası (A)” ve “Hayvan Mozaïği Parçası (B)” olarak adlandırılan mozaik döşemeleridir.

Cenaze şöleni Mozaïği

Bu döşeme 1956 yılında Segal tarafından Eyüp Mahallesi’ndeki bir kaya mezarında bulunan ve bugün kayıp olan “Cenaze şöleni Mozaïği”¹⁰ ile aynı ikonografik özelliklere sahiptir. Dolayısıyla bu döşemeye de tarafımızdan aynı isim verilmiştir. Envanter kaydı olmayan döşemenin, ne zaman ve nereden çıktığı bilinmemektedir. Müze müdürü ile yapılan sözlü görüşmede bu döşemenin şanlıurfa Mance Deresi mevkiinden geldiği bilgisi alınmıştır. Ancak ne zaman geldiği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mozaik döşeme mevcut hâliyle 264x300 cm. ebadındadır. Taş ve yer yer cam (smalti) tesseralar kullanılmıştır. Tesseraların renkleri beyaz, siyah, kırmızı, kiremit rengi, turuncu, koyu yeşildir. Cam tesseralar lacivert renklidir. Tesseralar 0.5–1.2

- 4 Drijvers 1980: 187, Pl. 13; Dunbabin 1999: 173, fig. 182; Leroy 1957: 315 vd., Pl. 22; Ross 2001: 113, fig. 5.7; Segal 1953: Pl.12.1; Segal 2002: 59- 60, Res. 1.
- 5 Drijvers 1980: 189–192, Pl.15; Tülek 2000: 44–45, fig. 2–3; Segal 1959: 155; Ross 2001: 111–113; fig. 5.4; Segal 2002: 89 vd., res. 68; Yaşar 2003: 114 vd.
- 6 Drijvers 1980: 189–192; Drijvers 1981: 18; Ross 2001: 111–113, fig. 5.3; Segal 1959, 155; Segal 2002: 93, res. 67; Yaşar 2003, 114 vd.
- 7 Drijvers 1981: 17–20; Drijvers-Healey 1999: 185–188, Pl. 55; Segal 1983: 107–110.
- 8 Bossert 1951: 131, Taf. 415; Drijvers 1980: 187; Leroy 1957: 309, Pl. XXI; Segal 2002: Res. 28; Ross 2001: 111, Fig. 5.6.
- 9 Drijvers 1980: 187, Pl.14; Drijvers-Healey 1999: 172–175, Pl. 50–51; Ross 2001: 113, fig. 5.2; Segal 2002 : 60 vd., Res. 3; Segal 1959: 153–155, Res. 1.
- 10 Drijvers 1972: 41- 42; Drijvers 1980: 188, Pl. 17; Drijvers-Healey 1999: 180–183, Pl. 54; Dunbabin 1999: fig. 183; Leroy 1961: 165–168, fig. 2; Ross 2001: 113, fig. 5.1; Segal 1959: 155, fig. 3; Segal 2002: 93, Res. 2.

cm. arasında değişen boyutları ile dm²'ye yaklaşık olarak 120–130 adet dağılmaktadır. Döşeme üzerindeki seçilebilir figürlerden oturan Edessalı kadın mevcut hâli ile 125 cm. yüksekliğinde, yine kısmen seçilebilen küçük çocuk başı 15x13 cm. ve sağ taraftaki çocuk başı 25x19 cm. ölçülerindedir. Kadın figürünün başının sol yanında bulunan ve muhtemelen, kadının adının yazdığı Estrangelo Süryanice yazıtta sadece “ܣ” harfi seçilebilmektedir. Bu harf, yazıt izlerinin yok olduğu döşemenin tarihi hakkında oldukça yardımcı olmaktadır. Buna göre Urfa'da kimi yazıtlara bakıldığında harfin bu formu, tarih olarak M.S. 240-242'yi verir¹¹. Dolayısıyla bu mozaik döşemeyi bu tarihlere vermek mümkündür (Resim: 1, 2).

Oldukça tahrip olan döşemenin arka planı beyaz renkli dizayn edilmiştir. 145x183 cm.lik bir panoya sahiptir. Pano içindeki sahnede örtülü kadın, tahrip olan döşemenin en belirgin figürüdür. Başörtüsünün üst kısmı ve sağ tarafı dışında korunmuştur. Figürün frontal yüzünde gözler, etrafı gözlemliyor izlenimi uyandırmaktadır. İri badem şekilli göz ve yarım yuvarlak görünümdeki kaşlar yüz hattında olduğu gibi kalın konturlarla yapılmıştır. Baş ve gövdenin tamamen cepheden, alt, yani oturduğu kısımların sağ tarafa dönük olarak betimlendiği figür oldukça zengin, yüzünü kapatmayan ancak onu neredeyse tamamen örten bir örtü giymiştir. Bölgesel özelliklerden yola çıkarak, başlıktan bu ailenin zengin olmadığı sonucuna gidebiliriz. Zengin ailelerin kadınları tepeye doğru incelen daha yüksek bir başlık kullanırken burada daha basık bir başlık söz konusudur. Başlıktan aşağıya indikçe giysinin süsleme ve zengin renk tuvaleti artmaktadır. Siyah ve kırmızı rengin hâkim olduğu başlığı tamamlayan örtü aşağıya uzanmaktadır. Başka bir giysi -belki de bir kaftan- tuniğin üzerinden giyilmiş, sol omuz üzerinden bir tokayla tutturulmuştur (Resim: 2). Panel içinde seçilebilen bir figürün başı, muhtemelen ailenin erkek çocuklarından birine aittir. Boyutlarından küçük bir erkek çocuğa ait olduğu anlaşılmaktadır. Kadına doğru hafif dönük olsa da yine de frontal bir duruş içerisinde olduğu söylenebilir. Saç ve iri göz konturları siyah ve belirgin bir vurgu ile ifade edilmiştir. Bu figürle ilgili diğer görüntüler mevcut değildir. Yine çok tahrip olmuş

11 Drijvers-Healey 1999: 10.

ve sadece başının çok az bir kısmı fark edilebilen diğer bir çocukta aynı diziliş sırası içerisinde verilmiştir. Panelin en solunda lacivert renkli cam tesseraların hâkim olduğu başlık benzeri bir görüntü seçilmekte ancak, yıpranmış olan bu döşemede bunun ne olduğuna dair kesin bir hükme varılamamaktadır.

Döşemenin şu anki mevcut hâli itibari ile dıştan itibaren üç beyaz tessera dizisinden siyah üç tessera dizili banda geçilmektedir. Yaklaşık 30 cm.lik bir açıklıktan sonra yine üç sıralı siyah bir bantla bordür kuşağı için bir alan oluşturulmuştur. Oluşturulan bu alana baklava dilimlerinden oluşan bordür süslemesi bezenmiştir. Baklava dilimleri eşit oranda yapılmaya gayret edilmiştir. Siyah renkli tek sıra tesseralarla konturları çizilen dilimler siyah, beyaz ve taba rengi ile doldurulmuştur. Her tam dilim üst ve alt kenarlarından itibaren yarım dilimle diğer tam dilime bağlanır. Tam dilimlerin içinde küçük bir tam ve yarım dilimlerin içinde de küçük bir yarım dilim daha işlenmiştir. Bordür kuşağını bitiren banttıan sonra 8.5 cm.lik beyaz zeminli açıklıktan sonra, nispeten daha küçük üç sıralı siyah tesseralardan oluşan 2.5 cm.lik bant ile panoyu çevreleyen süsleme ve bant kuşakları sona erer (Resim: 3).

Dört Kollu Yıldız Mozaïği

Envanter kaydı olamayan döşeme ile ilgili müze müdürü geliş yeri olarak Şanlıurfa Mance Deresi mevkiini söylese bile, H. J. W. Drijvers'in 1973¹² ve 1999¹³ yılındaki yayınlarından gördüğümüz kadarıyla, son zamanlara kadar Yakubiye Mahallesi'nde bir kaya mezarında *in situ* olarak kalan bir mozaik döşemedir. Döşeme 248x250 cm. ebadındadır. Tesseralar beyaz, siyah, kırmızı, kahverengi renklerde, 0.5–1.2 cm. boyutlarında olup dm²'ye 105–120 adet düşmektedir. Döşeme bu gün görülmeyen yazıtına göre M.S. 224 yılına tarihlenir.

Yedi parçaya kesilerek müzeye taşınmış olan döşeme, kaldırma sırasında oldukça tahrip olmuştur. Yaklaşık olarak 135x135 cm. ebadında kare bir alan pano olarak kullanılmıştır. Pano, sanatçı tarafından yıldız motifleri ile dolu-

12 Drijvers 1973: 2, Pl. 11–12.

13 Drijvers-Healey 1999: 184, Pl. 9.

rulmuştur. Yıldız motifleri tahrip olan döşemede ilk bakışta dokuz adet olması gereğini ortaya koysa da, döşeme üzerinde bu gün göremediğimiz Süryanice kitabesi bir yıldızın yerini almakta ve böylece döşeme üzerinde sekiz adet yıldız olduğu anlaşılmaktadır. Bu gün görülmeyen kitabeldeki yazıt şöyledir:

ܡܠܟܐ ܕܝܫܘܥ
ܕܝܫܘܥ ܕܝܫܘܥ
ܕܝܫܘܥ ܕܝܫܘܥ
ܕܝܫܘܥ ܕܝܫܘܥ
ܕܝܫܘܥ ܕܝܫܘܥ
ܕܝܫܘܥ ܕܝܫܘܥ

Yazıtı göre döşemenin bulunduğu mezarı Qaşya Oğlu Bar'amta adlı birisi M.S. 224 yılında yaptırmıştır¹⁴. Yıldız motifleri dış taraflarda siyah tek sıra tessera dizisi ile kontur çekilerek sınırlandırılmıştır. Siyah konturun ardından üç sıralı beyaz tesseralarla doldurulan kolların orta kısmına, kahverengi tesseralarla ikizkenar üçgen şekli verilerek kolların doldurma işlemi tamamlanmıştır. Bu kollar arasında oluşan orta alandaki kare alan, kollardaki üçgen alanlardan itibaren üç sıra beyaz tessera dizisi ile dışarıdan sınırlandırılmış, iç kısımda tek sıra siyah tesseralarla tekrar bir kare alan oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kare alanın içi kollardaki üçgen alanlarda kullanılan tesseralarla aynı renkte doldurulmuştur. Doldurma alanın orta kısmına ise beş adet siyah tessera ile bezeme yapılmıştır (Resim: 4).

Döşeme bugünkü görüntüsü ile yaklaşık olarak 11 cm.lik beyaz tesseralarla doldurulan alandan sonra 12 cm.lik siyah renkle çerçevelenen bir kuşakla çevrilmiştir. Bu bordür alanında piramit motifleri üstten ve alttan karşılıklı olarak dizilmiştir. Piramitler siyah renkte düzenlenmiştir. Piramit kuşağından sonra 5 cm.lik ve üç sıralı beyaz tesseralarla döşenen bir açıklık söz konusudur. Bu geçiş açıklığından sonra tekli örgüden oluşan döşemenin diğer bir bordür kuşağına geçilmektedir. 13 cm.lik bir alana yerleştirilen örgüler siyah tesseralarla konturlanmış ve her örgü kırmızı ve beyaz tesseralarla doldurulmuştur. Örgü kuşağından sonra döşemenin son çerçeve bezemesi basit siyah bir banttir. Bu bant üç sıralı yaklaşık 1 cm.lik tesseralarla oluşturulmuştur (Resim: 5).

14 Yazıt için bkz. Drijvers 1973: 2, Pl. XI-XII; Drijvers-Healey 1999: 184.

Hayvan Mozaiği

Envanter kaydı olmayan döşeme müze müdüründen alınan bilgiye göre Et ve Balık Kurumu kanal hafriyatı sırasında bulunmuştur. 240x470 cm. ebadındadır. 0.5-1.8 cm. boyutlarındaki tesseralar beyaz, kırmızı, sarı, siyah olup dm²'ye ortalama 90-100 adet dağılmaktadır (Resim: 6).

Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen mozaik döşemeler içerisinde en iyi korunmuş olan örnektir. En iyi korunan döşeme olmasına rağmen kesilerek kaldırılan döşemenin kaldırma sırasında harap olduğu düşünülmektedir. Eksik yerleri, müze bahçesinde sergilenen "Cenaze Şöleni" ve "Dört Kollu Yıldız" mozaiklerinde olduğu gibi çimento kullanılarak oluşturulan beton ile tamamlanmıştır. Doğa tasvirli döşemede evcil ve yabani hayvanlar bir arada tasvir edilmiştir. Döşemenin tabanı beyaz olarak doldurularak fon oluşturulmuştur. Hayvanların tasviri için birbirlerinden bitkilerle ayrılan ya da sınırlanan sahneler oluşturulmuştur. Toplam altı adet hayvan her sahnede tek başlarına tasvir edilerek her birinin bağımsız olduğu izlenimi yaratılmıştır. Hayvanlar zemin üzerine balık bakışı şeklinde dizilmiştir. Yürür vaziyette betimlenen ve karşısındaki ceylan ile iletişim hâlinde olduğu vurgulanmaya çalışılan boğa, döşemenin oldukça tahrip olmuş kısmında yer almaktadır. Boynunda kırmızı kurdeleli bir madalyon vardır. Madalyon doğu etkisinin göstergesidir. Baş kısmında boynuzların tasvirinde oldukça başarılı bir şekilde verilen perspektif ve derinlik söz konusudur. Yine boğanın bacaklarında izlenen bu özellikler nispeten daha az özentili yapılmaya çalışılmıştır. Nitekim ön bacaklarındaki orantısızlık gözle görülür şekilde izlenmektedir. Boğanın heybetli görüntüsü içerisinde adalelerin gösterimi için ayrıca çalışılmaya gidilmemesine rağmen bunun varlığı görülmektedir (Resim: 7). Boğa ile karşılıklı olarak verilen ceylan, boğaya doğru yürür vaziyette betimlenmiştir. Aralarındaki iletişim ya da her ikisinin de, her ne kadar ayrı sahnelerde işlenseler bile, kompozisyon içerisinde aynı ortamda yer aldıkları vurgusu açıkça ifade edilmiştir. Döşemede yer alan diğer hayvan figürlerinde olduğu gibi ceylan da bütün olarak profilden tasvir edilmiştir. Baş kısmında derinlik verilmeye gayret edilmiştir. Badem şekilli iri göz siyah tesseralarla yapılmış, göz bebeği olarak da döşemenin fonu ile aynı renkte tek tessera kullanılmıştır. Yürür vaziyetteki bacaklarda orantısızlık söz konusudur. Arka baldırının, *Opus Vermiculatum* tekniğinin çok iyi kullanılması

sonucu, ifade başarısı ise sanatçının teknik olarak üst düzeyde olduğunu örnekler niteliktedir. Hatları tek sıra siyah konturla belirlenen ceylan figüründe ışık-gölge değişik renkte tesseraların kullanılması ile verilmiştir. Geyik figürü döşemenin oldukça tahrip olmuş ve eksilen yerlerin beton ile kaplandığı alanda yer almaktadır. Tahribattan dolayı figürün özellikle baş kısmı neredeyse yok olmuştur. Figürün geyik olduğu, tahribattan arta kalan boynuzlardan anlaşılmaktadır. Bütün olarak profilden gösterilen aslan, hareket hâlinde şahlanmış vaziyette, önündeki tekeye saldırır durumda ve onu avlamak üzeredir. Hayvanın baş kısmı bütün olarak vücuda orantılı ölçülerdedir. Ağzı açık ve kırmızı renkli olarak dil detayının da verildiği baş kısmında, aslanın kısa yeleleri koşmanın etkisi ile dalgalanmaktadır. Yüzünde avlanma anı içerisindeki konsantrasyonu ve heyecanı görülmektedir. Yeleleri üzerinde, boynuna bağlı siyah ve kırmızı uçları olan kurdelenin iki ucu geriye doğru dalgalanmaktadır. Kurdelenin Pers kraliyetinin sembolü olması, kralın gücünün bir ifadesi oluşu, boğa figüründeki madalyon betimlemesi ile döşemenin İran etkisi içerisinde oluşunu desteklemektedir (Resim: 8). Aslanla beraber döşemenin en hareketli figürü olan teke figürüdür. Koşar vaziyettedir. Profilden verilen teke, başı ile peşinden gelen aslanı kollamaktadır. Siyah göz konturu, ince bir çizgi ile verilen kapalı ağız ve sakal detayı ile tamamlanan yüz ifadesinde, içinde bulunması gereken korku ve heyecan yansıtılmamıştır. Döşemede yer alan kuzu, döşemenin en sakin figürüdür.

Döşemenin kenar süslemeleri konusunda sanatçı detaya girmeden, nispeten yalın bir tercih ortaya koymuştur. Mozağin bu günkü mevcut hâlinde, döşeme üzerinde yer yer belli olan iki sıra beyaz tesseralı açıklıktan sonra, on üç santimetre genişlikteki bir alanda, tekli örgü motifi bordür süsü olarak uzun kenarlarda döşemeyi sınırlandırmaktadır. Bu durum karşısında kısa kenarlarda döşemenin devam ettiği kanısına varılır. Tekli örgüde kırmızı, siyah ve beyaz tesseralar kullanılmıştır. Örgüyü oluşturan her bir tutam dört santimetrelik bir alan kaplamakta ve dört sıra tessera ile oluşturulmuştur. Bordür süsünden sonra dokuz santimetrelik bir açıklık sonrasında iki sıralı siyah basit bir bant ile süsleme kuşakları sona erer. Döşemenin sahne kısmına her hayvan arasına onlarla orantılı olmayan ağaç betimlemeleri, sahneleri ayırıcı motif olarak kullanılmıştır.

Hayvan Mozaiği Parçası (A)

“Hayvan Mozaiği”nin küçük bir fragmanı olarak restore edilmiştir. Bu döşeme ya kısa kenarların sınırında ya da ana döşemedeki teke figürünün bulunduğu sahnenin alt tarafında, örgü motifinin aşağıya dönüş yaptığı ve bize döşemenin bu yönde de devam ettiği kanısını uyandıran, bu gün mevcut olmayan alana ait olmalıydı. Bunu, üzerindeki örgü motifinin çizdiği istikametten anlıyoruz. Ana döşemedeki gibi siyah bantlar ve tek sıralı örgü süslemeleri göze çarpmaktadır. Daha iyi analiz edilebilmesi için kuşkusuz bu parçayla bağlantılı döşemeye ait diğer veriler gerekmektedir (Resim: 9).

Hayvan Mozaiği Parçası (B)

Üzerindeki bezemelerin yön ve biçimlerinden “A” parçası ile çok yakın bir alanda yer alıyor olmalıydı. Seçilebilir bir adet küçük panel bulunmaktadır. Bu panel iki sıralı çizgilerle oluşturulmuştur. Panelin içerisinde bir kuş figürü yer almaktadır. Kuş, yerinde duruyormuş gibi hareketsiz ve dolayısıyla kanatları kapalı olarak tasvir edilmiştir. İnce uzun boyunlu ve sırt kısmı bir hörgüç gibi oldukça yüksek bırakılmıştır. Kapalı kanatları ince siyah çizgilerle belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Yine bant ve tekli örgü süslemeleri izlenmektedir (Resim: 10).

ADANA MÜZESİ

Adana Müzesi’nde sergilenen on adet mozaik döşeme incelenmiştir. Bu döşemelerin hepsi aynı tarihte ve aynı yerden çıkarılmış ve bir süre sonra müzeye taşınmıştır. 1964 yılında Merkez Bankası inşaatı için Abidinpaşa Caddesi’nde, Ağba Oteli yakınında yapılan hafriyat çalışmalarında ortaya çıkarılan mozaiklerin maalesef kazı sırasında kayıtları tutulmamış ve fotoğrafları çekilmemiştir. Dolayısıyla müzede yer alan “Orpheus Mozaiği” parçaları dışında, yıldız mozaikleri ve diğer parçaların nereye ait oldukları, hangi ana döşemenin parçaları oldukları bilinmemektedir¹⁵. Mozaikler envanter kayıtlarına göre 15.08.1967 tarihinde müzeye taşınmıştır.

15 Budde 1972: 16.

Orpheus Mozaiği

İki parça hâlinde olan döşemenin her parçası ayrı olarak envanterlenmiştir. Env. No: 1448 (4689–4697). Üst kısa kenarı 156 cm., alt kısa kenarı 179 cm. ve uzun kenarları 372 cm.dir. Tesseralar sarı, yeşil ve kahverengi tonlarındadır. M.S. 4. yüzyıla tarihlenir.

Ana sahnenin olduğu üst parçada Orpheus ortada bir taht ya da Orpheus ikonografilerinden aşına olduğumuz bir kaya üzerinde oturmaktadır. Cephe-den tasvir edilen figür elinde tipik çalgısını tutmakta ve onu çalmaktadır. Çalgı yedi tellidir. Başında Frig şapkalarına benzer bir başlık olan Orpheus'un gözleri sakinliğini kanıtlar bir şekilde iri ve uzaklara bakar, müziğine konsantre olmuş hâlde verilmiştir. Üzerinde kırmızı ve yeşil renklerin olduğu bir giysi ve bunu tamamlayan kahverengi ve sarı tonlarında bir alt giysi vardır. Hayvanların ve doğanın dinginliğini sembolize eder şekilde etrafında kendini müziğin sihirli ezgilerine kaptıran ve bu etkiden dolayı da oldukça sakin ve kaygısız olarak betimlenen hayvanlar vardır. Kuşlar dahil olmak üzere sekiz değişik hayvan Orpheus'un etrafına kümelenmiştir. Bu ana sahnenin bulunduğu parçanın alt tarafında ikinci parça, döşemeyi tamamlamaktadır. Kuşların olmadığı bu parçada, filin de yer aldığı yedi değişik hayvan betimlenmiştir. Oturur ya da adımlar vaziyetteki hayvanlar, diğer sahnede olanlar gibi, sakin ve kaygısız bir şekilde betimlenmiştir.

Döşeme, ikinci parçanın altında basit siyah bir bant ve bir açıklıktan sonra tekli örgü ile devam ettiği anlaşılan geometrik bezemelerle son bulur. Bu mozaik döşemenin ana sahnesini oluşturan iki parçalık kısımların dışında döşemenin bütününden olan, geometrik bezemeli parçaların bir kısmı bahçede yer almaktadır (Resim: 11).

Bahçede yer alan parçalardan dört tanesi "Orpheus Mozaiği"nin bordür süslerine aittir. "Orpheus Mozaiği"ne ait geriye kalan benzer parçalar Misis Mozaik Müzesi'ne taşınmıştır. Adı geçen bu dört adet mozaik fragmanının envanter numaraları; 1451 (4692), 1452 (4693), 1453 (4694), 1455 (4696)'dir. Tüm parçalar aynı özellikleri gösterir. Dolayısıyla hepsi aynı bütünün detaylarıdır. Parçaların envanter kayıtlarındaki tanımları şöyledir: "Burma şekilli

bordürler arasında sekizgen ve dörtgen şekiller bulunur. Sekizgenlerin içinde çiçek şeklinde bezemeler görülür” (Resim: 12). Yani “Orpheus Mozaïği”nde sekizgen, kare, lale, bant, tekli örgü motifleri, kenar çerçeveleri olarak kullanılmıştır. Ortalama dm²ye 70–90 tessera düşmektedir. Ayrıca bugün Misis Mozaik Müzesi”nde yer alan parçalarda sekiz kollu yıldız motifleri izlenmektedir.

Eros Mozaïği

1452 (4699) envanter numaralı döşeme 196x256 cm. ebadındadır. Soldaki Eros 57 cm., sağdaki ise 53 cm. yüksekliğindedir. Roma Dönemine ait döşemede tessera renkleri sarı, siyah ve kahverengi tonlarındadır.

Ana bir döşemeye ait olduğu düşünölen bu figürlü fragmanın ortasında iki adet kanatlı çıplak figür (Eros) sırt sırta vermiş pozda, hareket hâlinde betimlenmiştir. Soldaki Eros'un elinde ok ve yay vardır. Arkasında yer alan diğeri bir Eros da benzer şekilde okunu fırlatmaktadır. Üzerine doğru şahlanmış olan vahşi bir hayvana mızrağıyla müdahale etmek, onu avlamak üzeredir. Her iki Eros arasına bir şerit çekilmiş ve böylece ikisi için ayrı sahneler oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu girişim iki figürün farklı mekânlarda olma hissini uyan-dırmamaktadır.

Mozaik döşemenin üst tarafında birbirleriyle bağlantılı, içlerinde çiçek motifleri olan daireler ve bitkisel süslemelerin olduğu bir bordür vardır. Buradan figürlerin yer alığı sahneye geçilir. Sahne ilmikli örgü kuşağıyla sona erer. Kuşaktan sonra bir açıklık ve ardından siyah basit bir bant yer almaktadır (Resim: 13).

Diğeri Parçalar

Müzedede yer alan diğeri mozaik parçalarının hangi bütüne ait oldukları bilinmemektedir. Müzedede yer alan iki adet yıldız döşemesi yaklaşık 1.80x1.85 m. ebadındadır. Envanter kayıtlarına ulaşılabilen bu parçalar diğeri parçalarda olduğu gibi L. Budde tarafından yayınlanmıştır¹⁶. Buna göre nereye ait

16 Budde 1972: 30, abb. 51.

oldukları bilinmemektedir. L. Budde bunların büyük bir yapıya ait olduklarını düşünür. Sekiz kollu yıldız motifi bir rozet gibi verilmiştir. Etrafları dalga süsleriyle bezelidir (Resim: 14). Yine L. Budde'den¹⁷ bilgi aldığımız hangi ana döşemeye ait oldukları bilinmeyen ancak aynı döşemeye ait oldukları düşünülen iki döşeme üzerinde tekli örgü, piramit, bant, baklava dilimleri ve dört yapraklı yoncalara benzeyen rozetler kullanılmıştır. Üzerinde oturan bir kadın resmedilen döşeme parçasının envanter numarası ve diğer kayıtlarına ulaşamamıştır. Bu parçada malzeme olarak mermer tessera dışında yer yer mavi ve yeşil renkli cam tesseralar da (smalti) kullanılmıştır. Beyaz zemin üzerinde oturur hâlde verilen figürün konturları kırmızı renkli olarak verilmiştir. Bunun dışında mavi, yeşil ve az miktarda kahverengi ve siyah tesseralar kullanılmıştır. Sağ elinde bir ayna tutmakta ve aynadan kendisine bakmaktadır. Muhtemelen makyaj yaparken ya da henüz yeni yıkanmış bir kadına ait bir görüntüdür. Sol eli ise serbest bir şekilde bırakılarak yandan destek alır durumdadır. Başında farklı, arkası uzunca bir başlık bulunmaktadır. Belki de saçını kurutmak üzere bağladığı havlu benzeri bir örtüdür. Üst kısmında sol göğüs üzerini kapatan üst tarafı açıkta bırakan ve sağ omuz üzerinde bir broş ile tutturulmuş dekolte bir kıyafet vardır. Giysinin alt tarafı oldukça uzun, bacakları tamamen örtmekte ve bol kıvrımlıdır (Resim: 15).

DEĞERLENDİRME

Şanlıurfa Müzesi

“Cenaze Şöleni Mozaïği”nin şu anda kayıp olan bir benzeri yukarıda da belirtildiği üzere bu şehirde bulunmuştur. Dolayısıyla aile reisinin ya da ölen erkeğin bir divan ya da kline üzerinde uzanarak betimlendiği, evin kadınında kocasının başucunda mağrur ve sakin bir pozla oturur vaziyette betimlenmesi ayrıca yine çocuklarından birinin şarap servisi yapması, kentin o dönemdeki paganist inançları çerçevesinde önemli bir cenaze ritüeli olmaktadır. Müzedeki “Cenaze Şöleni Mozaïği” her ne kadar tahrip olsa da oturur vaziyetteki örtü-

¹⁷ Budde 1972: 29–30, abb. 47–50.

l Edessa kadını ve çocuklara ait görüntülerden bu mozaikn böyle bir ritüeli anlattığı kanısına varılmıştır. Oldukça tahrip olmuş “Dört Kollu Yıldız Mozaik” figürsüz ancak, yine kaya mezarından gelme bir cenaze mozaikdir. “Hayvan Mozaik” ve ona ait iki fragman bu döşemenin bir kısmını teşkil etmektedir. Burada Roma zellikleri ile doğu slbu özellikle de Part yani İnan etkileri bir aradadır. Bunu aslanın kurdelesinden ve boğanın madalyonundan anlamaktayız. Gerek kayıp mozaikler gerekse seksiyondaki mozaiklerdeki figürler İnan sanatının da bir özelliği olarak cepheden tasvir edilmiştir. Sakin duruşlu figürler iri ve etrafı gözlemleyen gözlere sahiptir. Figürler yerel giysiler içerisinde belli bir hiyerarşı düzeni içerisinde verilmiştir. Çizgisel anlatımın hâkim olduğu figürlü örneklerde konturlar kalın olarak yapılmakta ve bu da Urfa mozaik atölyesinin önemli bir özelliği olmaktadır. Döşemeler hep beyaz bir fon üzerinde düzenlenmiştir. “Hayvan Mozaik” dışında sahnede doldurucu motifler kullanılmamıştır. zgn karakterli Edessa mozaiklerinin bordür süsleri Greko-Romen repertuarında görmeye alışık olduğumuz tekli örgü, piramit, baklava dilimi gibi süslemelerdir. Süsleme elemanları Antakya mozaiklerinde de sıkça gördüğümüz “Severuslar Dönemi” zellikleri gösterir.

Adana Müzesi

İkinci katta sergilenen “Orpheus Mozaik” araştırmacılar tarafından M.S. 4. yüzyıla verilmektedir¹⁸. Kayıp Urfa Orpheus’u ile kıyaslandığında daha geç bir örnek olmaktadır. Urfa Orpheus’u, zerindeki Süryanice yazıtta yazdığı üzere M.S. 228 yılına aittir¹⁹. Ancak slp olarak her iki döşemenin birbirlerinden oldukça farklı atölyelerin üretimi oldukları anlaşılmaktadır. Adana Orpheus’u ile karşılaştırılabilecek en yakın Orpheus mozaik Tarsus Orpheus’udur. Kompozisyona göre Tarsus rneği Adana örneğinden bir yüzyıl kadar önceye tarihlenmektedir²⁰. Adana Orpheus’unda genel olarak gerçekçi hayvan görüntüleri sahip olmasına rağmen kompozisyondaki orantısızlıklarıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca hayvanların kompozisyon içine rastgele yerleştirilmeleri, genel

18 Tülek 1998: 46.

19 Drijvers-Healey 1999: 178.

20 Budde 1972: 23–24.

Orpheus ikonografilerine aykırıdır. Tarsus Orpheus'undaki kenar süslemelerinde yer alan dörtgen ve sekiz kollu yıldız süslemeleri benzer şekilde Adana Orpheus'unda da izlenmektedir. Dolayısıyla Kilikya mozaik atölyesinin önemli dekoratif bezemelerinin birçok mozaikte kullanılması söz konusudur. Örneğin sekiz kollu yıldız süslemesi Kilikya'da Korykos (Narlıkuyu)'un en meşhur mozaiği olan "Üç Güzeller Mozaiği"nde çok önemli bir motif olarak kullanılmıştır²¹. Yine Seleukeia mozaiklerinde de yıldız ve çiçek motifleri izlenmektedir.

Adana mozaiklerinde dikkat çeken unsurlardan biri bordür süsü olarak kullanılan örgünün Urfa'da olduğu gibi tekli örgü biçiminde kullanılmasıdır. Genel olarak bitkisel ve geometrik bezemelerin yoğun olarak kullanıldığı Adana mozaiklerindeki görüntüler bölgeye yakın çok önemli bir mozaik atölyesi olan Antakya mozaiklerinde de izlenir. Tarihsel anlamda da yakın bir dönemde üretim yapan iki atölyenin ortak yönleri göze çarpmaktadır. Sekiz kollu yıldız mozaiği M.S. 3. yüzyıla verilen güneş saati mozaiklerinde²² basitçe işlenmiştir. Adana "Yıldız Mozaiği"nde kenar detayı olarak verilen dalga süsleri de Antakya'da, örneğin "Hermes" ve "Dionysos Mozaiği"nde görülür. Bunun dışında çiçek ve geometrik süslemelerin hepsi, ayrıca yine tekli örgü Antakya mozaiklerinde sıkça işlenmiştir.

KAYNAKÇA

Budde 1972: Budde, L., *Antike Mosaiken in Kilikien*, Band: II, Recklinghausen, 1972.

Drijvers 1972: Drijvers, H. J. W., *Old Syriac (Edesseean) Inscriptions*, Leiden, 1972.

Drijvers 1973: Drijvers, H. J. W., "Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 36, 1973, s. 1–14.

Drijvers 1980: Drijvers, H. J. W., *Cults and Beliefs at Edessa*, Leiden, 1980.

21 Budde 1972: abb. 91.

22 Levi 1947: 219–221.

Drijvers 1981: Drijvers, H. W. J., "Ein neuentdecktes edessenisches Grabmosaik", *Antike Welt* 12.3, 1981, s. 17-20.

Drijvers-Healey 1999: Drijvers, J. W. ve Healey, J. F., *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene*, Leiden-Boston-Köln, 1999.

Dunbabin 1999: Dunbabin, K., *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge, 1999.

Euting 1909: Euting, J., "Natulae Epigraphicae", *Florigium ou Recueil de Travaux d'Érudition dédiés à Monsieur le Marquis Melchior de Vogué*, 1909.

Leroy 1957: Leroy, J., "Mosaiques Funéraires D'Édesse", *Syria*, 34, 1957, s. 306-342.

Leroy 1961: Leroy, J., "Nouvelles Découvertes Archéologiques Relatives A Édesse", *Syria* 38 1961, s. 159–169.

Levi 1947: Levi, D., *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton, 1947.

Ross 2001: Ross, S. K., *Roman Edessa, Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*, London and Newyork, 2001.

Segal 1953: Segal, J. B., "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", *Anatolian Studies* 3, 1953, s. 97-119.

Segal 1959: Segal, J. B., "New Mosaics from Edessa", *Archaeology* 12.3, 1956, s. 150-157.

Segal 1983: Segal, J. B., "A Note on A Mosaic from Edessa", *Syria* 60, 1983, s. 107-110.

Segal 2002: Segal, J. B., *Edessa (Urfa)Kutsal Şehir* (Çev. A. Arslan), İstanbul, 2002.

Tülek 2000: Tülek, F., *Efsuncu Orpheus*, İstanbul, 2000.

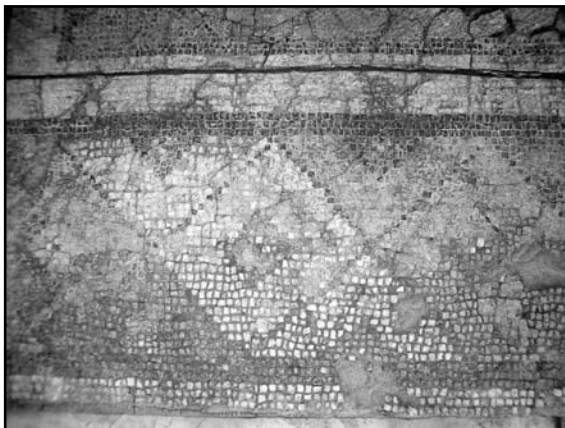
Yaşar 2003: Yaşar, Ş., "Urfa Mezar Kitabe ve Mozaiklerine Göre Urfa Paganlarında Ahiret İnancı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 2003, s. 111–121.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

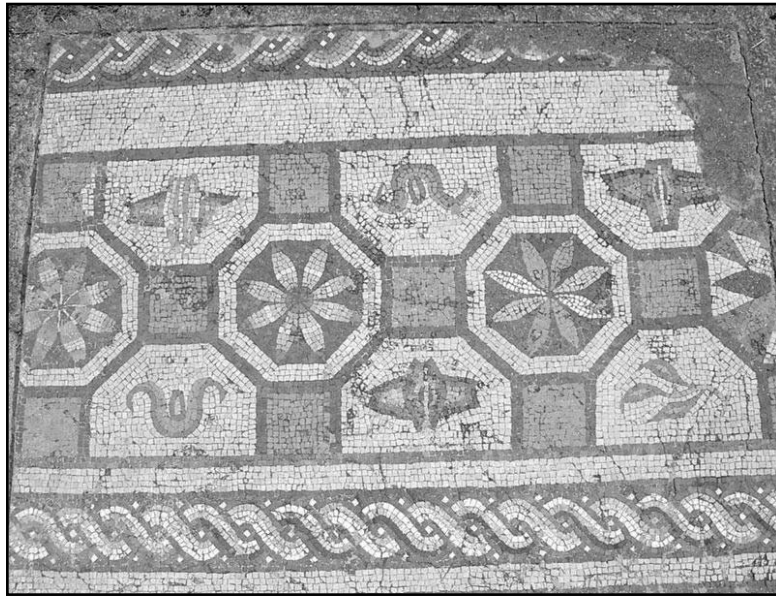
Resim: 9

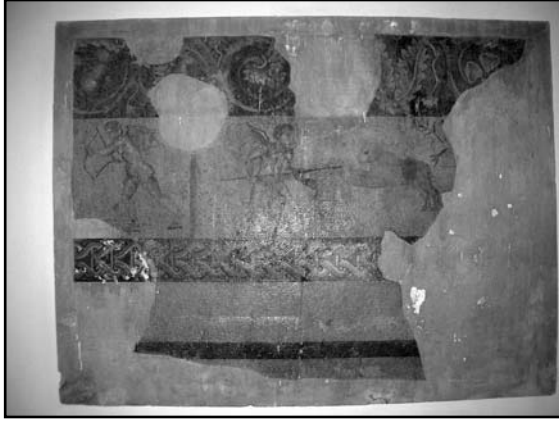
Resim: 10

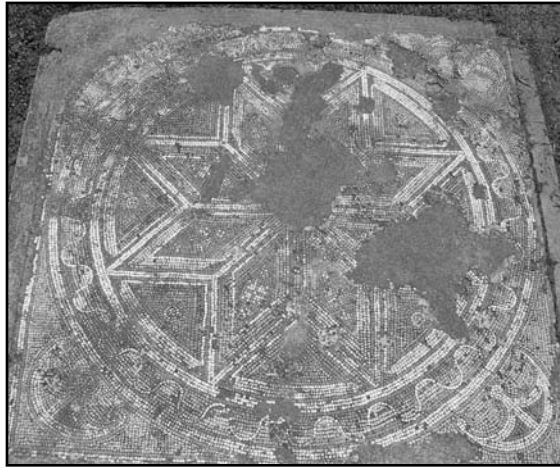
Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

ALANYA VE ÇEVRESİNDE BİZANS ARAŞTIRMALARI 2005

Sema DOĞAN*

Antalya İli ve ilçelerinde Bizans Dönemi üzerine sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımızın 2005 yılı arazi çalışması, 1-19 Eylül tarihleri arasında Alanya ve çevresinde yapılmıştır¹. Çalışmalarımıza katılan Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencileri Şener Yıldırım ve Tunç İšoğlu'na, Cumhuriyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Meryem Acara Eser'e, elektronik ölçümleri yapan ve sanal ortama aktaran Harita Teknikeri Seyfettin Yavuz ile Harita Mühendisi Rabia Toprak Özsu'ya, mimari çizimleri AutoCAD programında hazırlayan Gazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden Araş. Gör. Mimar Merve Bedir'e, Bakanlık temsilcisi olarak katılan Alanya Müzesi'nden Sanat Tarihçisi Berrin Taymaz'a teşekkür ederim.

2005 yılında, Alanya İlçesi sınırları içindeki köy ve beldelerde altı, Gazipaşa İlçesi sınırlarında ise bir olmak üzere toplam yedi yerleşim ve yapıda incelemelerde bulunulmuştur. Augai yakınında Türkler mevkii, Konaklı/Aunesis, Elikesik, Kızılcaşehir, Oba/Çıplaklı ve Alanya-Gazipaşa sınırında Halil Limanı'ndaki Bizans yapıtları belgelenmiştir². Mimari belgelemede elektronik theodolitle yapılan digital ölçümlerde elde edilen veriler, bilgisayar ortamında AutoCAD ve NetCAD programlarına aktarılmıştır. Hassas ve ayrıntılı ölçümler sonucunda yapıların ülke koordinatlarında yerleri belirlenerek, ölçekli çizimleri hazırlanmıştır.

* Doç. Dr. Sema DOĞAN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE
e-posta: semad@hacettepe.edu.tr

1 2005 yılı çalışmalarını maddî olarak destekleyen, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Müdürlüğü'ne, Suna ve İnan Kıraç-Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı'na, Alanya Belediyesi'ne ve Prof. Dr. Scott Redford'a teşekkür ederim.

2 Bölgenin tarihsel verilerini ve önceki yılın çalışmalarını genel olarak tanıttığımız raporlar için bakınız: S. Doğan, "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2004", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2 (2006): 135-146; "Alanya ve Çevresinde Bizans Araştırmaları 2004/Byzantine Surveys in and Around Alanya in 2004", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 3, 2005, 97-102.

19 gün süren çalışmalarımızın 8 günlük bölümü Kızılcaşehir Kale'de gerçekleştirilmiş, kalede alınan 425 nokta ile ölçümler tamamlanmıştır. Alanya'nın Oba Beldesi'ndeki Kızılcaşehir Köyü'nde sarp kayalıklar üzerine kurulmuş, 121x163 m. boyutlarındaki kale kuzey, güney ve doğu yönlerde surlarla sınırlandırılmasına karşın, batıdaki kayalık-dik yamaçta surlara gerek görülmemiştir (Plan: 1).

Kaleye giriş, güneydoğu köşede yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Kuzeydoğu cephesinde köy ile aynı kottaki surlar kulelerle güçlendirilmiştir. Bu cephe, kale ile aynı kottaki tepenin doğu yamacından gelecek tehlikelere karşı içte ikinci bir sur ile desteklenmiştir. İki sur arasında dıştaki ile bitişik mekânlar ve ortadaki kuleye çıkan bir merdivenin basamakları yer alır. Surlar içinde, barınma ve yaşama ilişkin mekânlar, kayaya oyulmuş açık hava zeytin işliklerinin baskı kolu yuvaları, kaledeki gündelik yaşamın öğeleridir.

Kalenin içinde apsisi kuzeydoğuya yönelik bir şapel, buradaki topluluğun dinsel yaşamını belirlemektedir. Denize ve Alanya'ya hâkim konumdaki kalenin, Alanya Kalesi'ne yakınlığı da göz önüne alınarak yapılma amacı ve işlevine ilişkin araştırmalarımız sürmektedir. Surlar, kayrak taşları ile harcın birlikte kullanıldığı örme duvar tekniğindedir. Tüm duvarlarda malzeme ve teknik benzer özellikte olup aynı dönemin inşaatı olmasına karşın kuzeydoğudaki ikinci dış surda kırık tuğla kullanımı ile farklılık izlenir. Olasılıkla bu duvar kalenin yapımından hemen sonra güçlendirmek amacıyla örülmüştür.

12x22 m. boyutlarında, batı kısmı yıkılmış olan şapel, tek nefli plan tipindedir. Apsis içte ve dışta yarım daire biçimli olup apsisin iki yanındaki küçük apsisler, boyutlarıyla birer niş görünümündedir. Şapelin kuzey ve güneyinde ek mekânlar olduğunu düşündüren duvar kalıntılarının varlığına karşın, ana yapıyla bağlantı saptanamamıştır. Şapel ve yan mekânların duvarları doğuda dıştan ikinci bir duvarla desteklenerek güçlendirilmiştir.

Yapının kuzey ve güney duvarları içte ikişer kör kemerle hareketlendirilmiştir. Örtü sitemine geçiş seviyesinde tonoz başlangıcı, yan duvarlarda izlenmektedir. Bu plan tipi Orta Bizans Dönemi Akdeniz mimarisi için tipiktir. Benzer

plan tipinde en yakın örnekler İotape-Aziz Theodoros Stratelates Kilisesi'nde ve Syedra'daki Kilise'de görülür³.

Yapının iç cephelerinin tamamında duvar resimleri kalıntısı izlenmektedir. Sahneler koyu kiremit renginde şeritlerle ayrılmıştır. Kuzey yan apsiste ayakta duran, başı haleli bir figür; kemer içlerinde figürlü ve bitkisel kompozisyonların yer aldığı resim programında, güneydeki kemerin ön yüzünde bir yazıtın bir bölümü okunabilmektedir. Duvar resimleri üzerine kapsamlı bir değerlendirme ancak resimlerin ayrıntılı temizliği ile gerçekleştirilebilir. Görülebilen resimler, renklerin kullanımı, giysilerdeki kumaş kıvrımları gibi üslûp özellikleri ve yapının mimari unsurları ile 12.-13. yüzyıllara tarihlenebilir.

Kalenin güney surlarına bitişik mekânlarla içte dörtgen, karemsi veya düzensiz planlı yapılara ait duvar kalıntıları, merkezde ve kuzey surların yakınında açık hava zeytin işliklerinin varlığını ortaya koyan kayaya oyulmuş dört baskı kolu yuvası, kaledeki mimari verilerdir. Alanya Müzesi'nde 2003 yılında çalıştığımız taş eserler arasında dibek ve yağ biriktirme tekneleri, bölgedeki işliklerin birer parçasıdır⁴.

Kalenin yaklaşık 50 m. doğusunda, doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen planlı yapı, 2.8x8.5 m. boyutlarındadır. Kuzey ve güney iç cephelerde dörtgen ve yarım daire nişler açılmıştır. Batı cephede pencere açıklığı yer alan yapının girişi doğudadır. Kalenin giriş kotundaki bu yapının, olasılıkla gelenlerin ön-giriş kontrolü amacıyla yapıldığı düşünülür.

Kalede bulunan seramikler arasında, pithos ağızları, amphora kulpları, dip-leri ve gövde parçaları, kırmızı astarlı kapların ağız ve kaideleri, 11.-12. yüzyıl sırlı kâselerinin ağız, gövde ve kaideleri krem rengi astar üzerine sarı-yeşil sırlı; ince sgraffito ve champeve teknikleri ile bezenmiştir⁵ (Resim: 1).

3 İ. Karamut-S. Türkmen, " Dağlık Kilikya'da Bir Kent: İotape", *TAD XXXI* (1997): 291-305; İ. Karamut, "Syedra 1997 Kurtarma Kazısı ve Temizlik Çalışmaları", *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (1999): 141-150, Plan 1.

4 Alanya Müzesi'ndeki çalışmalarımızın raporu için bakınız; S. Doğan, "Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", *XXII. AST II*, 2005, 74, Res. 10.

5 2005 yılı çalışmalarında yüzeyden toplanan seramiklerin ilk raporunu veren Yrd. Doç. Dr. Meryem Acara Eser'e teşekkür ederim.

Çıplaklı-Aksaray mevkiinde, doğu-batı doğrultusunda bir şapel ile yaklaşık 200 m. kuzeybatısında bir yapı kalıntısı burada küçük bir topluluğun yaşadığını ortaya koyar. Şapel, 3.2x5.1 m. boyutlarında tek mekânlı, doğusu içte yarım daire biçimli apsisli, dışta düz duvarlı, üzeri tonoz örtülüdür. Yapıya giriş batıdandır. Apsiste ve güney duvarda birer pencere açıklığı yapıyı aydınlatmaktadır (Plan: 2). Dıştan plan tipi ve tonoz örtüsü belirgin olan yapının içi tümüyle duvar resimleriyle bezenmiştir.

İç cephelerde, apsis yarım kubbesinde madalyon içinde eş kollu haç, kuzey ve güney duvarlarda panolar içinde geometrik, bitkisel ve Latin haçı gibi sembolik motifler, tonozda geometrik ve bitkisel kompozisyonların yer aldığı figürsüz duvar resimleriyle yapı *İkonoklastmus* Döneme (726-843) aittir. Duvarlardaki yaşam haçları, mezar şapeli olarak yapıldığına işaret eder. Yapının çevresinde toplanan seramik buluntular arasında sırsız amphora kulpları, testi veya kâselerin ince cidarlı gövde parçaları dikkati çeker.

Şapelin kuzeybatısında, düzensiz dörtgen planlı bir duvarla sınırlanan alanda birbirine bitişen mekânlar belirlenmiş, alınan 40 nokta ile planları çıkarılmıştır. 17.8x28.2 m. boyutlarındaki yapıda mekânlar arasında kalan bölüm adeta avlu niteliğindedir (Plan: 3). Mekânların duvarları aynı malzeme ve tekniğe yapılmış olmasına karşın, bazı mekânlar ikinci bir duvarla desteklenmiştir. Yerleşim olasılıkla başka yapıları da barındırmaktaydı, ancak çevredeki inşaatlar sırasında zarar görmüş ve günümüze ulaşmamış olmalıdır.

Mekânlardan birinde yer alan zeytin işliğinin baskı kolu yuvası, çevrede tarımın yapıldığı teraslar, yapı kompleksinin "Çiftlik Evi" olduğunu belirler. Prof. Dr. S. Redford ile N. Çevik ve ekibi, Pamfilya ve Likya 'da Roma ve Bizans Dönemlerindeki benzer konut mimarisini, bitki örtüsünü de göz önüne alarak değerlendirmiştir⁶. Yapının çevresinde bulunan testi ve amphora gövdeleri, kulp ve dip parçalarıyla, Osmanlı Döneminin sırlı bir gövde parçası seramik buluntular arasındadır.

6 S. Redford, *Landscape and the State in Medieval Anatolia, Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya, Turkey*, BAR International Series 893, 2000, 11, 13; N. Çevik-B. Varkıvaç-S. Bulut-İ. Kızıgut, *Trebenna Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası/Its History, Archaeology and Natural Environment*, Adalya Ek Yayın Dizisi 1, 36, 51-53; B. Varkıvaç-S. Bulut, "Beydağları 2004 Yılı Yüzey Araştırmaları-Konutlar, İşlikler ve Sarnıçlar", 23. AST, 2005, 148-149, Res. 7.

Konaklı'nın kuzeydoğusunda, Hamaxia antik kentine 2 km. uzaklıktaki Elikestik Köyü'nde, alınan 62 noktada belirlenen yapı kalıntıları 28x117 m. boyutlarında bir alanı sınırlar. Bu alanda bir kilise ya da şapelin apsisi ile naosun güney duvarı, batısında kare planlı bir yapı ile bitişik bir mekânın kuzey duvarı, güneyinde bir diğer duvar kalıntısı, şapelin doğusunda ise düzensiz dörtgen planlı yapılara ait duvarlar saptanmıştır.

Yapı topluluğu Hamaxia'ya yakınlığı nedeniyle, kentin tepeden aşağılara doğru genişlemesi sonucunda eklenmiş olmalıdır. Batıdaki kare planlı yapı, düzensiz kesme taş, dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Resim: 2). Yapının duvar kalınlığı, çevreye hâkim konumdaki yeri ve boyutları, gözetleme kulesi vb. işlevde, yerleşimin korunması amacıyla yapıldığını düşündürür.

Kilisenin yarım daire biçimli apsis duvarı diğer yapılardan farklı teknikte, çeşitli boyutlarda düzensiz taşlar ve kırık tuğla ile örülmesine karşın, tüm duvarlarda aynı harcın kullanılması, yapıların çağdaşlığını ortaya koyar. Apsisin doğusunda kalan alanda, bölgedeki konut mimarisi ile benzerlik gösteren, birbirine eklenen mekânlar, teraslama ile tarıma ilişkin izler ve bir ezme taşı, buradaki gündelik yaşamla ilişkilendirilebilir (Resim: 3). Seramik buluntular arasında, sırsız kâse, testi, amphora ve pithos ağızları, kulpları, yivli veya kazıma dalga ve çizgi bezemeli gövdeler buradaki yaşamın günlük kullanım gereçleri olarak önem taşır.

Alanya-Gazipaşa yolu üzerinde, iki ilçenin sınırındaki Halil Limanı mevkiinde karayolunun üst yanında bir kilise, alt yanında bir şapel yer alır (Plan: 4). Lotape'ye 2 km. uzaklıktaki bu kilisenin lotape halkınca kullanıldığı düşünülmektedir. 79 noktada alınan ölçümlere göre kilise, doğusu içte ve dışta yarım daire biçimli apsisli, bazilikal planlıdır. 31.2x13.3 m. boyutlarındaki yapının doğu ve güney duvarları günümüze gelmiştir; kuzey duvar kısmen izlenebilir. Apsisin kuzeydoğusunda dikdörtgen planlı, 2.8x9.6 m. boyutlarında bir ek mekân yer alır. Güneydoğu köşede de simetrik bir mekânı belirleyen duvar izlenmektedir. Naosta nef sayısına ilişkin bir veri olmamasına karşın, yapının içinde devrik bulunan iki sütun ve yapının boyutları, üç nefli bazilikal planlı olduğunu belirler. Naosun üst örtü sistemi bilinmemektedir.

Güney duvarın batıya yakın bölümündeki küçük bir kapı açıklığı dışında, kilisenin girişlerini belirleyecek veri yoktur. Kilisenin batı bölümü toprak altında kaldığından nartekse ait herhangi bir duvar belirlenememiştir. Apsisin iç cephesinde, örtüye geçiş seviyesinde olasılıkla yapıya ilişkin bilgi içeren, kısmen zarar görmüş, okunamayan mozaik bir yazıta ait izler, silme üzerinde yer alır. Kuzeydoğudaki ek mekânın kuzey duvarına bitişik küçük bir mekân ise günümüzde ağıl vb. işlevde kullanılmak üzere eklenmiştir.

Kilisenin batısında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve kiliseye bitişik konumdaki yapıya, bir ön giriş mekânından geçilmektedir. Enlemesine üç kemerle iki bölüme ayrılmış, 10.8x6.9 m. boyutlarındaki yapının içi, üçüncü kemerden sonra toprakla dolu olduğundan devamı görülememektedir. Kiliseye bitişik, ancak kiliseden bağımsız bu yapının işlevi araştırılmaktadır.

Yüzeyde bulduğumuz Geç Roma-Erken Bizans kırmızı astarlı kâse ağzı, 12.-13. yüzyıl sırlı kâse gövdesi, sırsız gövdeler ve bir testi kulpu, pithos ağızları gibi zengin seramik kullanım gereçleri, liturjik işlevdeki kadeh ağzı gibi cam öğeler yapının önemini ortaya koyar.

Kilisenin güneydoğusunda karayolunun alt yanındaki mezar, kilise ile bağlantılı, önemli bir kişiye ait olmalıdır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tonozlu mezar yapısı, 4.5x7.4 m. boyutlarında ve dıştan üç yönde ikinci bir duvarla desteklenmiştir. Duvarlarının malzeme-tekniğine göre kilise ile çağdaştır. Önde bir giriş mekânından geçilerek girilen mezar odasında duvarlar sıva ile kaplanmış ve sıva üzerinde Bizans duvar işçiliğine özgü mala izleri görülmektedir. Giriş bölümünde yarım daire biçimli nişler, mum koymak için yapılmış olmalıdır.

Alanya ile Türkler arasında Konaklı Beldesi, antik adıyla Aunesis, karayolunun kıyı tarafında kalan üç tepe ile sınırlanır. Bunlardan Kışlabeledeni ve Gebelenedeni, yapı kalıntıları içermekteyken, diğer üçüncü tepe olan Keşbeleni'nde çok küçük bir duvar kalıntısı ve seramikler günümüze gelebilmiştir.

Kışlabeledeni'nde, tepenin üst düzlemi bir yapı topluluğu barındırır (Resim: 4). 80 noktada alınan ölçümlere göre, aynı plan tipinde iki dikdörtgen planlı yapı, içte haç biçimli ve iki yanında dörtgen biçimli birer paye ile iki nefte ayrıl-

mıştır. Nefler beşik tonoz ile örtülüdür. Her iki yapının kuzey ve güney duvarları ikinci bir duvarla güçlendirilmiş olup batıdaki yapıda farklı olarak bir zeytin işliğinin baskı kolu yuvası yer alır.

Batıdaki yapının girişi doğudan, diğerinin girişi batıdan sağlanmaktadır. 7x11 m. ve 8x11 m. boyutlarındaki iki yapının arasına bir duvar örülerek adeta önlerinde birbirinden bağımsız birer avlu oluşturulmuştur. Yapıların kuzeyindeki duvar izleri, burada farklı kotta üçüncü bir yapının varlığına işaret eder. Yapı topluluğunun bulunduğu alan, kuzey ve batıda bir duvar ile sınırlanmıştır. Her iki yapıda duvarlar kayrak taşı, kesme taş ve harçla örülmüştür. Batı yapının işlevi, içindeki zeytin işliğine ilişkin baskı kolu yuvası ile belirlenir. Mimari veriler, burada bir yerleşim olduğuna işaret eder. Sırsız kırmızı ve bej hamurlu, küçük testi kulpları ve gövde parçaları, amphora kulpu ve bir ağırlık, yerleşimin seramik buluntuları arasındadır.

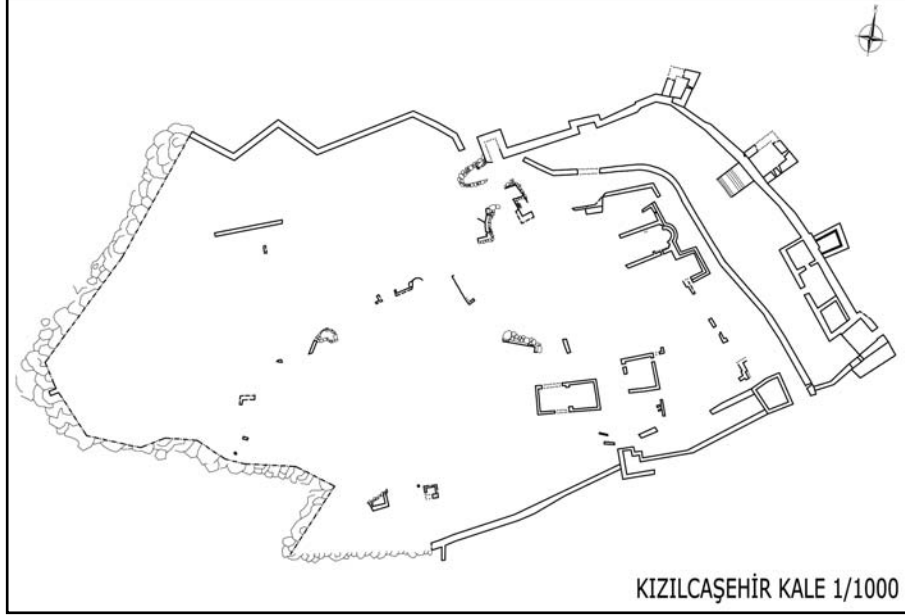
Gebedeleni'nde tepenin kuzeydoğu yamacındaki karemsi-dörtgen planlı mekânlar, 17x27 m.lik alandaki bir yerleşime ilişkin verilerdir. Mekânların duvarlarında yer alan nişler, aydınlatma elemanları için yapılmıştır. Hatıl yuvaları ise yapıların iki katlı olduğuna işaret eder (Resim: 5). Mekânlardan birinde yer alan zeytin işliğinin baskı kolu yuvası, yerleşimdeki gündelik yaşamın bir parçasıdır.

Alanya-Antalya karayolunda, Türkler Beldesi'nde, kıyı yol şeridinin kuzeyinde yer alan yapı kompleksi, 63x104 m.lik bir alanda 120 noktada alınan ölçümler sonucunda belirlenmiştir. Doğuda apsis duvarı ile naosun kuzey ve güney duvarlarının kısmen ayakta olduğu bir kilise, güney ve batıda devam eden duvarlar, kuzeyinde ise batıya ve kuzeye doğru uzanan duvar kalıntıları içermektedir. Mevcut duvarlarla mekânların işlevleri belirlenememektedir. Ancak batı ve güneydeki duvarlar, Bizans mimarisinde çevre duvarı ile sınırlanan alan içinde, farklı işlevdeki mekânları barındıran plan tipindeki bir manastırın varlığını düşündürür (Plan: 5).

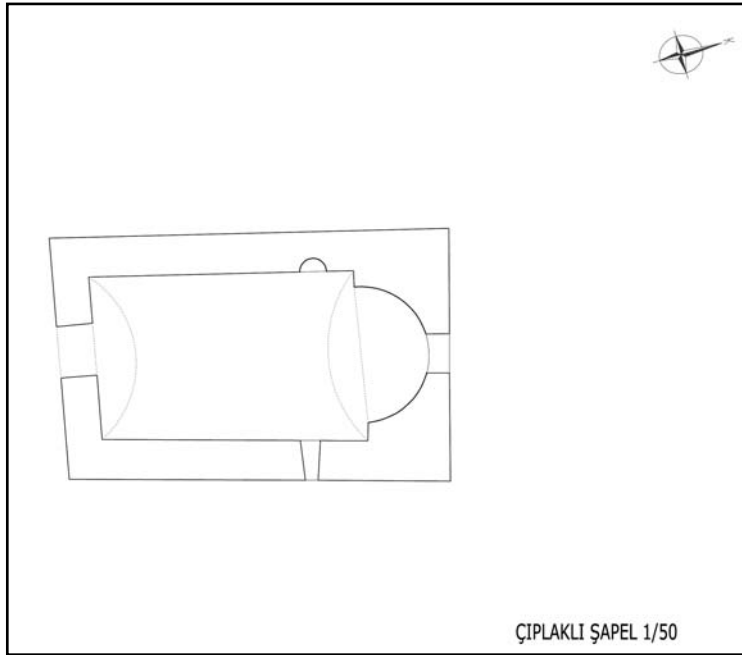
Kilise, doğusu içte ve dışta yarım daire biçimli apsisli, bazilikal planlıdır. Naosta nef sayısını belirleyecek herhangi bir iz bulunamamıştır. Apsisin iki yanında doğuya uzanan duvar kalıntıları ek mekânları belirler. Batıda nartekse

ve kapı girişlerine ait bir veri olmamasına karşın, yüzeyde bulunan iki eşik taşı batıda en az iki kapı olduğunu ortaya koyar. Yaklaşık 2 m. yüksekliğinde varolan apsis, kayrak taşı, kesme taş ve üç sıra tuğla dizisinden oluşan almaşık teknikteki duvar örgüsü ile diğer duvarlardan farklıdır. Seramikler arasında, Hellenistik Dönem amphoralarının çeşitli tipteki kulpları, testi ve amphoraların kırmızı-bej hamurlu, yivli gövdeleri, Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait terra sigillata kaide, Erken ve Orta Bizans Dönemi sırsız amphora ağzı ve kulpları ile farklı tipte amphora dipleri, buradaki yaşama ilişkin verilerdir.

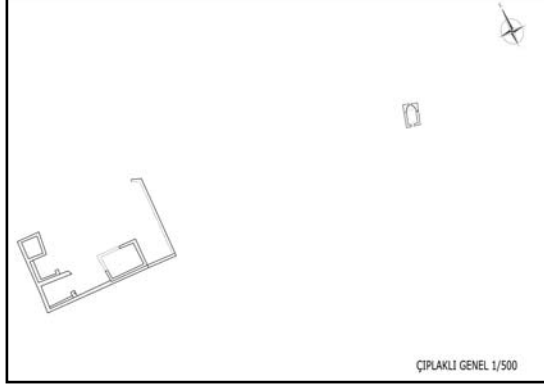
2006 yılında, araştırmalarımızı Alanya ve çevresinde sürdürerek, bölgenin Bizans Dönemi aydınlatılmaya çalışılacaktır.

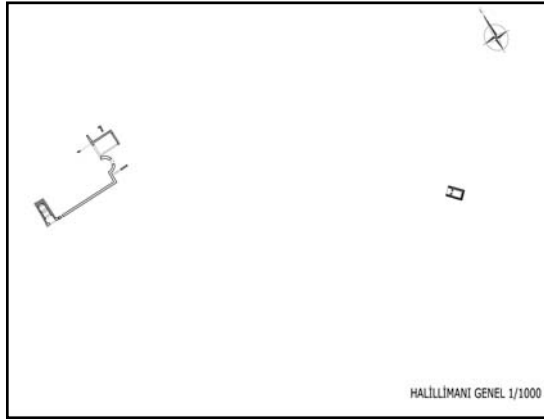
Plan 1 : Kızılcaşehir Kale

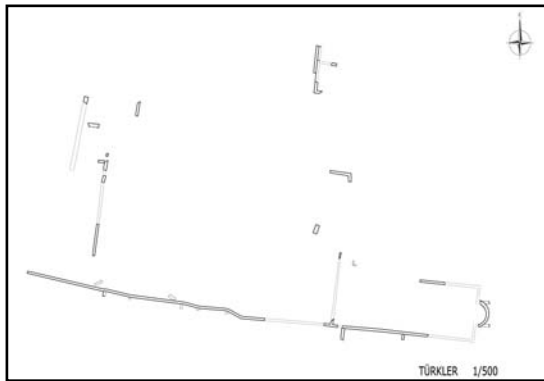
Plan 2 : Çıplaklı-Aksaray, şapel

Plan 3 : Çıplaklı-Aksaray, yerleşim

Plan 4 : Halil Limanı, kilise ve şapel

Plan 5 : Türkler, kilise ve yapı topluluğu

Resim 1: Kızılcaşehir Kale, ince sgraffito ve champleve tekniğinde sırlı kâseler

Resim 2: Elikesik, kulenin genel görünümü

Resim 3: Elikesik, ezme taşı

Resim 4: Konaklı/Aunesis, Kışlabeledeni, batıdaki yapı

Resim 5: Konaklı/Aunesis, Gebedeleni, yerleşimdeki mekânlardan biri